

СЕКЦИЯ 2. РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ КАК ДУХОВНАЯ ОСНОВА ЧЕТВЕРТОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Ержан М., 3 курс студенті

Ғылыми жетекші п.ғ.д., профессор Минжанов Н. А.
Қазтұнуодағы Қарағанды экономикалық университеті

ЕҢ БАСТАСЫ – БАҒЫТ- БАҒДАРЫМЫЗ АНЫҚ, ЖОЛЫМЫЗ ЖАРҚЫН

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына жолдауда «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» айтқан бүгінде әлем төртінші өнеркәсіптік революция дәуіріне, технологиялық, экономикалық және әлеуметтік салалардағы терең және қарқынды өзгерістер кезеңіне қадам басып келеді... біз әлем елдерінің сенімі мен құрметіне бөленіп, брендке айналған тәуелсіз Қазақстанды құрдық. [1]

Елбасының мақалада ХХІ ғасырдағы ұлттық сана туралы толғамдары халықтың ел болып заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірге қадам басуға жетелейді. Қазіргі дамып келе жатқан қоғамның өмір сүру қағидасының жағымды жақтарын бойға сіңіруіміз керек. Елбасымыз бұл ретте, тұтас қоғамның және әрбір қазақстандықтың санасын жаңғыртудың бірнеше бағытын атап өткен: Бәсекелік қабілет, прагматизм, Ұлттық бірегейлікті сақтау, білімнің салтанат құруы, Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы, Сананың ашықтығы. Сонымен қатар таяу жылдардағы міндеттерімізге де тоқталған. Біз бұл мәселелерге неғұрлым дәйектілік қажеттігін терең түсініп, орындалуын міндетті санап, бір жеңнен қол шығарып білек сыбана іске кірісуге тиіспіз.[2]

Елбасының бұл мақаласында қазіргі Қазақстанның басты рухани құндылықтары айқын көрініс тапқан. Бұл – мақала ғана емес, мазмұны терең, ауқымы өте кең, ұлт руханиятын ХХІ ғасыр биігіне көтеретін рухани жаңғыру бағдарламасы деуге болады. Елбасы ғылым, білім, мәдениет пен тарихты тұтастай қамтитын ұлттық рухани жаңғыру бағдарламасын халық назарына ұсынып отыр. Мемлекет басшысы ХХІ ғасырдағы жаңа ұлттың, жаңа қазақтың феноменін анықтап беріп отыр. Әрі осы жаңа дәуірдегі ұлттың рухани жаңғыру жолының алты бағдарын ұсынған.[2]

Елбасының мақсаты – ұлттың ұлы мұраты. Ол – Ұлы Дала елінің бойында белгілі тарихи себептермен қалғып кеткен прагматизмді ояту арқылы ұлттық, қоғамдық ойға, іске сілкініс әкелу, тәуелсіз елдің санасы мен ағзасын отаршылдық, кембағалдық, бойкүйездік комплекстерінен тұтастай арылту. Мемлекет басшысы қазақтың ежелгі «дәстүрдің озығы бар, тозығы бар» қағидасын мықтап ұстануға шақырады: «Мен қазақстандықтардың ешқашан бұлжымайтын екі ережені түсініп, байыбына барғанын қалаймын. Біріншісі – ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды. Екіншісі – алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керек». Мемлекет басшысы нұсқап отырған ұлттық бірегейлікті сақтай отырып, заман ағымына қарай оның сипаттарын өзгерту, «білім культін» қалыптастыру, мемлекет пен қоғамды революциялық емес, эволюциялық жолмен дамыту, ең бастысы, сананың ашықтығын, яғни әлемдік озық жаңалықтарға, ғылым-білімге құшақты айқара ашу идеялары ұлттың рухани-мәдени қалыбы болмақ. Әрі жаңа дәуір сынақтарын бәсекелік қабілеті ерекше ел ғана еңсере алады. Осы тұрғыда Елбасының мемлекет пен қоғам алдына қойып отырған нақты міндеттері рухани саладағы түбегейлі реформалардың бастауына айналарына күмән жоқ.[3]

Латын әліпбиіне көшу – Мәңгілік Елдің рухани жаңғыруының басы болса, «Туған жер» бағдарламасы жаңа ғасырдағы әлемдік, өңірлік, ішкі-сыртқы тәуекелдерге қарсы тұра алатын отаншылдық тәрбиенің, ұлтжандылықтың кепілі болмақ.

Сондай-ақ, «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы жалпыұлттық қасиетті орындарды және аса қастерлі жерлерді сақтауға, әрі елдегі туристік инфрақұрылымды дамытуға мүмкіндік береді. «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын іске асыру Қазақстанды өз шығармашылығы арқылы дүние жүзіне танытатын көптеген таланттарға жол ашады.

Қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алады. Бәсекелік қабілет дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, я болмаса сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зияткерлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін. Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады.

Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Мысалы, компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттардың санатында.

Сол себепті, «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалар – ұлтымызды, яғни барша қазақстандықтарды ХХІ ғасырдың талаптарына даярлаудың қамы.[3]

Халқымыз ғасырлар бойы туған жердің табиғатын көздің қарашығындай сақтап, оның байлығын үнемді, әрі орынды жұмсайтын теңдесі жоқ экологиялық өмір салтын ұстанып келді. Тек өткен ғасырдың ортасында, небәрі бірнеше жыл ішінде миллиондаған гектар даламыз аяусыз жыртылды.

Ықылым замандардан бері ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келген ұлттық прагматизм санаулы жылда адам танымастай өзгеріп, ас та төк ысырапшылдыққа ұласты. Соның кесірінен, Жер-Ана жаратылғаннан бері шөбінің басы тұлпарлардың тұяғымен ғана тапталған даланың барлық құнары құрдымға кетті.

Түгін тартсаң майы шығатын мыңдаған гектар миялы жерлеріміз экологиялық апат аймақтарына, Арал теңізі аңқасы кепкен қу медиен шөлге айналды. Осының бәрі – жерге аса немқұрайлы қараудың ащы мысалы. Біз жаңғыру жолында бабалардан мирас болып, қанымызға сіңген, бүгінде тамырымызда бүлкілдеп жатқан ізгі қасиеттерді қайта түлетуіміз керек.[2]

Білім беру жүйесінде дүниежүзінде баламасы жоқ бағдарлама іске асырылатын болады. Әлемдегі ең жақсы әр түрлі тілдердегі 100 оқулық қазақ тіліне аударылады. Бұл халқымыздың білімін әлемдік кеңістікке, ғаламдық деңгейге алып шығуға тың серпін беретіні сөзсіз.

Елбасы атап көрсеткендей, ХХ ғасыр халқымыз үшін қасіретке толы дәуір болды. Бұл ақиқат. Мысалы, ашаршылық кезеңінде қазақ халқының жартысынан астамын жоғалтып алдық. Бұл, бүкіл адамзат тарихындағы ең ауқымды қасіреттің бірі және сол кездегі биліктің бүкіл адамзатқа қарсы жан түршігерлік қылмысы. «Дегенмен, Президент айтқандай, тарих тек ақтаңдақтардан тұрмайды. ХХ ғасырда Қазақстан бірқатар жетістіктерге де қол жеткізді, олардың ішінде индустрияландыру және әлеуметтік инфрақұрылымның негізі қалыптасты. Алайда, осы жерде біз бәріміз, сол кезеңдегі жаңғырудың қазақ ұлтының жаңғыруы болмағанын айқын түсінуіміз керек», - деді Қ.Тоқаев.

«Президент рухани жаңғыруды жүзеге асыруда, әлемде ешкімге ұқсамайтын дербес ұлт болуымыз үшін «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын іске асыру міндетін қойып отыр. Мәдениетіміздің озық үлгілері әлемдік деңгейде кеңінен танылып, дүниежүзіндегі бәсекеге қабілеттілігі халықаралық деңгейге сай болуы қажет. Мәдениетті жасайтын халық болғандықтан, осы идеяның аясында замандастарымыздың жетістіктерін көрсетуге бағытталған «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы қолға алынатын болады. Бұл тәуелсіздік жылдарындағы жетістіктерге қол жеткізуге мол үлес қосқан тұлғаларымызды елге танытуды көздейтін жоба болмақ», - деді ол.[4]

Әдебиеттер тізімі:

1. Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдау “Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері” <http://zanmedia.kz/2018/01/10/n-rs-ltan-nazarbaevty-aza-stan-hal-yna-zholdauy-toly-n-s-a/>

2. Ермагамбетова С.Н. Мәңгілік ел-рухани жаңғыру <http://guldauren.kz/index.php/2-uncategorised/40-rukhani-zha-yru>

3. Нұрсұлтан Назарбаевтың Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру. <http://abai.kz/post/51228>

4. Қасым Жомарт Тоқаев. Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласына қатысты пікір. <http://el.kz/kz/news/ruhani-zhangyru/ruhani-zhangyru-ozigin-alip-tozigin-tastau>

Емельянова А.А., студентка 2 курса
Научный руководитель: ст. преподаватель, магистр Викулenco Ю.Р.
Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ С ПРИМЕНЕНИЕМ ПОГРУЖЕНИЯ В ВИРТУАЛЬНУЮ РЕАЛЬНОСТЬ

В Концепции модернизации высшего образования важнейшим направлением деятельности образовательных учреждений названо создание условий для достижения нового качества образования. Оно во многом зависит от того, насколько эффективно осваиваются инновации, способствующие качественным изменениям деятельности образовательных учреждений. В настоящее время, практически каждое высшее учебное учреждение включено в сферу инновационной деятельности. Когда о высших учебных заведениях говорят, что они работают в режиме развития, это значит, что они занимаются нововведениями [1].

С помощью виртуальных видео 360 градусов любая информация усваивается быстрее, поскольку интерактивное изображение лучше воспринимается мозгом и надолго остается в памяти.

Виртуальная реальность один из самых эффективных методов для получения новых знаний, закрепление и более лучшее усваивание полученной информации.

Применение инновационных технологий создает особенные возможности для развития образования в целом, в том числе для опережающего обновления его содержания в соответствии с задачами перспективного развития страны.

Анализ сложившейся практики в деятельности высших учебных заведений, работающих в инновационном режиме, выявил ряд проблем:

1. Недостаточность научно-методического обеспечения инновационных процессов.
2. Отсутствие системности и целостности внедряемых педагогических инноваций.
3. Нормативно-правового обеспечения инновационной деятельности дошкольных и школьных учреждений.
4. Необходимость поиска принципиально новых форм взаимодействия научных центров и инновационных.

На сегодняшний день образование считается одним из наиболее перспективных направлений для развития и внедрения технологий виртуальной реальности. Идея применения виртуальной реальности с целью обучения уже далеко не новая, и VR технологии уже давно используются от виртуальных экскурсий на уроках истории до обучения управления самолетом или скоростным поездом.

Возможность проведения виртуальных уроков. Благодаря возможности отображения смоделированного пространства от первого лица и возникновения эффекта собственного участия в виртуальных событиях, стало возможным проведение целых уроков в режиме Virtual Reality.

Уже сегодня виртуальная реальность под присмотром преподавателей позволяет изготовить инновационные учебные материалы и организовать VR-лаборатории.

Virtual Reality в образовании открывает нам спектр безграничных возможностей. Например, мы можем:

- стать участником исторических событий;
- видеть редчайшие физические явления;
- проводить манипуляции с разнообразными объектами физического мира;
- поддавать анализу большие объемы данных.

Немаловажными становятся специальные приложения. Разработка состоит из перечня изображений из различных областей знаний: математики, анатомии, истории, английского, казахского и т.д. Уникальность её в том, что деление экрана возможно на две части, что позволит ребенку видеть объемное изображение с различных ракурсов, покрутив для этого головой.

Технологии, казавшиеся фантастикой ещё десяток лет назад, сегодня реальны и уже применимы в образовании:

- интеграция между предметами и взаимодействие образовательных заведений по сети;
- телемосты и различные видеоконференции;
- трёхмерные электронные обучающие ресурсы, материалы для презентаций;
- виртуальные музеи, планетарии, залы для лекций, лаборатории и практикумы [2].

В ближайшее время VR-технологии станут повседневностью. Виртуальная реальность открывает новые возможности для изучения теории и отработки практики, ведь традиционные методы могут быть весьма затратными или слишком сложными.

Детально изучив данную тему мы выявили сильные и слабые ее стороны.

Сильные стороны внедрения VR в образовании:

Наглядность. 3D-графика позволяет воспроизвести детализацию даже самых сложных процессов, невидимых человеческому оку, вплоть до распада ядра атома или химических реакций. К тому же, ничто не мешает увеличить уровень детализации и увидеть движение электронов или воспроизвести механическую модель, к примеру, развития клетки человеческого организма на разных этапах.

Безопасность. Практические основы управления летательными или сверхскоростными аппаратами, можно абсолютно безопасно отработать на устройстве виртуальной реальности. Еще VR дает возможность отрабатывать сверхсложные медицинские операции или манипуляции, без вреда и опасности для кого-либо.

Вовлечение. VR-технологии дают возможность смоделировать любую механику действий или поведение объекта, решать сложные математические задания в форме игры и прочее. Виртуальная реальность позволяет путешествовать во времени, просматривая основные сценарии важных исторических событий или увидеть человека изнутри на уровне движения эритроцита в крови.

Фокусировка. Пространство, смоделированное в VR можно легко рассмотреть в панорамном диапазоне 360 градусов, не отвлекаясь на внешние факторы.

Слабые стороны внедрения VR в образовании:

Объем. Практически каждая учебная дисциплина обладает огромным объемом важного материала, поэтому создание одного такого курса несет большую трудоемкость для создания виртуального контента. Это может быть, как отдельный урок на каждую тему, так и десятки отдельных приложений.

Стоимость. Если речь идет о дистанционном обучении, то ученикам стоит позаботиться о наличии гаджетов способных визуализировать виртуальную реальность, в

свою же очередь учебным заведениям необходимо будет закупить дорогостоящее оборудование для классов, в которых будут проходить виртуальные уроки, что требует немалых финансовых вливаний.

Функциональность. Virtual Reality, как и любая другая аналогичная технология, нуждается в использовании собственного языка. Нужно подобрать правильные инструменты, чтобы создать качественное наполнение виртуального урока. Существующие приложения виртуальной реальности для обучения не могут использовать на 100% все потенциальные возможности технологии и поэтому не выполняют своей основной функции.

Возможности:

- Развитие технологий виртуальной реальности позволяет расширить границы науки и внедрить новшества во все сферы человеческой деятельности;

- безопасно опробовать разнообразные химические реакции и глубже понять химию не в теории, а на практике.

Угрозы:

- использование более качественных технических характеристик и качественных приложений;

- Компании, которые планируют заниматься разработкой уроков в формате виртуальной реальности, должны быть готовыми к тому, что этот процесс будет занимать большой объем времени и ресурсов без возможности получить прибыль до создания и выхода полноценного урока или целого курса, состоящего из десятка уроков.

Таким образом, VR - это технология будущего и эта отрасль уже сегодня активно ищет специалистов, способных создавать устройства, разрабатывать логику и механику VR-приложений, моделировать окружение и в целом проектировать VR-решения для различных задач.

Информационно – компьютерная технология позволяет:

- успешно решать образовательные и воспитательные задачи;

- повышает интерес обучаемых к занятиям, помогает формировать познавательную мотивацию.

- подготовить высококвалифицированных специалистов, с опытом работы, пусть и виртуальным

Применяя данную модель VR-очков в образовательном процессе высшего учебного заведения, можно оптимизировать изучение многих предметов. Эта технология будет способствовать решению задач повышения профессиональной адаптации при подготовке студентов.

Восприятие виртуальной модели с высокой степенью достоверности позволяет качественно и быстро готовить специалистов требуемого профиля, уменьшая при этом стоимость обучения [2].

Виртуальная реальность - созданный техническими средствами мир, передаваемый человеку через его ощущения: зрение, слух, обоняние, осязание и другие. Виртуальная реальность имитирует как воздействие, так и реакции на воздействие. Для создания убедительного комплекса ощущений реальности компьютерный синтез свойств и реакций виртуальной реальности производится в реальном времени.

Объекты виртуальной реальности обычно ведут себя близко к поведению аналогичных объектов материальной реальности. Пользователь может воздействовать на эти объекты в согласии с реальными законами физики (гравитация, свойства воды, столкновение с предметами, отражение и т. п.). Однако часто в развлекательных целях пользователям виртуальных миров позволяет больше, чем возможно в реальной жизни

Перспективы виртуальной реальности – как она изменит мир и чем станет сама.

Список литературы:

1 РГКП РУМЦ ДО // <http://deepvrtech.com/obuchenie-v-virtualnoj-realnosti/>

Капасова А.К., студентка 2 курса
Научный руководитель: к.ф.н., доцент Сейфуллина Г.Р.
Карагандинский экономический
университет Казпотребсоюза

«РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»: ИДЕЯ, РЕАЛИЗАЦИЯ, ДОСТИГНУТЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

На сегодняшний день казахстанцы являются свидетелями зарождения нового этапа в истории нашего независимого государства. Уникальность нового этапа состоит в процессе модернизации, а точнее в реализации третьей модернизации состоявшегося государства.

Третья по счету модернизация, объявленная главой государства, реализуется одновременно в трех направлениях: модернизация экономики страны, конституционная реформа, заложившая основы масштабной политической модернизации и модернизация общественного сознания.

И если первые два процесса имеют четкие цели и определенную планировку задач, то последнее же является самым сложным и комплексным, так как еще никогда перед казахстанцами не стояло такой задачи, как модернизация общественного сознания. Именно это является ключевым моментом в создании единой Нации. Назарбаев также выделяет важность общественного сознания, назвав ее «сердцевиной» всех возможных преобразований в стране [1].

Важно не просто адаптироваться под новую модель сознания, но так и взять лучшее из всего, что несет в себе новая эпоха. Ведь новая эпоха крадется без предупреждения и согласия, а значит ни у кого более не остается уверенности в завтрашнем дне. Людям необходимо почувствовать, что настало время для новых смелых шагов. Мировой опыт многих стран и цивилизаций говорит нам о том без учета особенностей своей культуры, процесс усовершенствования не более чем пустой звук. Это и является основной идеей программной статьи Главы государства. Нет опоры лучше для модернизации, чем опоры на национально-культурные корни.

Программная статья подчеркивает важность модернизации общественного сознания, развития конкурентоспособности, прагматизма, сохранения национальной идентичности, популяризации культа знания и открытости сознания граждан. Эти качества должны стать основными ориентирами современного казахстанца. Общественное сознание требует выработку конкретных проектов для достижения оптимального исхода. Поэтому программа включает в себя шесть проектов выбранных правительством.

Первый из них — проект поэтапного перехода казахского языка на латинскую графику. Проект призван придать новый импульс развитию языка и интегрировать его в мировое пространство, заинтересовать и мотивировать граждан овладеть языком. О переходе на латиницу говорилось еще с декабря 2012 года. В первый раз об этом упоминали в ежегодном Послании Президента: «Нам необходимо с 2025 года приступить к переводу нашего алфавита на латиницу»[2]. Сейчас же выстроен четкий график перехода на новый алфавит.

Сказано-сделано: 26 октября 2017 года Президент Республики утвердил новый вариант алфавита. С начала текущего года идет подготовка преподавателей, которые позже будут обучать население новой грамоте, и написание учебников.

Книги, без которых нельзя: второй проект имеет название «100 новых учебников на казахском языке». Цель проста— обеспечить казахстанских студентов возможностью заниматься по лучшим мировым учебникам на казахском языке. Задачей государства является перевод современных учебников с новыми инновационными подходами в изучении. Это обосновано тем, до этого времени гуманитарное и социальное знание нашей молодежи было законсервировано в рамках одного учения, в рамках одного

взгляда на мир. В рамках этого проекта были реализованы переводы десятков книг посвященных социологии, философии и менеджменту (рисунок 1).

«От малой родины начинается любовь к большой» и третий проект — «Туған жер», реализация которого позволит, во-первых, укрепить связи человека со своим родным краем, где он родился и вырос через познание и конкретную помощь малой родине. Во-вторых, развить в стране культуру благотворительности и ее поддержку государством через ответные социальные действия. В-третьих, обеспечить научно-образовательную и инфраструктурную поддержку — исследование истории, географии, объектов родного края, его благоустройство. В целом, это означает, что начался процесс серьезной краеведческой работы.

На сегодняшний день по этому направлению на Центральный регион страны выделены финансы на реализацию 24 соцпроектов, из них 30% имеют статус завершения. К примеру, Благотворительная акция «Қарттарым - қазынам». По этой акции более 1500 карагандинцам пожилого возраста, обслуживаемых отделениями социальной помощи на дому, вручили продуктовые наборы, памятные подарки, с оплатой коммунальных услуг, также были организованы обеды в 30 кафе и ресторанах города, супермаркетами «Южный» и «Аян» была оказана материальная и натуральная помощь [3].

Четвертый проект «Сакральная география Казахстана». Здесь работа опирается на культурную память, символические, сакральные и культурно-исторические вещи. Кроме того, объектами данного проекта являются места притяжения для индустрии туризма. «Создание музеев-заповедников позволит сохранить для будущего поколения уникальные памятники культуры, даст возможность повышению конкурентоспособности по привлечению туристов, обеспечить необходимые условия для осуществления научно-исследовательских, консервационных, археологических, просветительских и образовательных программ» [1].

На сегодняшний день завершились научно-реставрационные работы на 25 памятниках истории и культуры республиканского значения, которые в основном являются объектами, вошедшими в Список общенациональных мест Казахстана.

В рамках данного проекта были выпущены цикл фильмов «Сакральная география Казахстана», «Золотой воин», «Мавзолеи Ходжа Ахмета Яссауи и Айшабиби», подготовленных при участии телеканала BBC World News, документальный исторический фильм «Кюльтегин. Новый взгляд», фильм «Земля номадов» с американской компанией «Castlefilm» и участием актера Марка Дакаскоса. Практически все фильмы будут выходить с субтитрами и дубляжом на шести языках ООН, а также транслироваться на телеканалах «Discovery», «Viasat history», «National Geographic» с аудиторией свыше 700 миллионов человек. Стоит отметить, что с ноября 2017 года по телеканалу "Би-Би-Си" уже идет трансляция документального фильма «Золотой воин». Данные фильмы будут способствовать продвижению имиджа Казахстана на международном уровне, а также сделает узнаваемым богатую культуру и географию достопримечательностей страны [5]. Глава государства отмечает необходимость акцента на сакральных местах для создания бренда и имиджевой туристической продукции находящиеся памятников и сакральных местудент

В рамках проекта «Современная казахстанская культура в глобальном мире» сейчас создаются условия для представления лучших произведений казахской культуры для ознакомления с ними мировой общественности. Это откроет большие возможности перед отечественной творческой интеллигенцией. Все работы публикуемые в рамках этого проекта делятся на 3 направления: литература, театр, кино и хореография, изобразительное искусство.

По этой программе недавно прошла выставка работ художника Мингиша Абылкасова в Карагандинском областном музее изобразительного искусства, которая продлилась до 11 марта [4].

Заключительный проект «100 новых лиц Казахстана», вберет в себя живые истории казахстанцев из разных уголков страны, разных возрастов и национальностей, которые будут служить образцом для соотечественников. Ожидается, что эти сто и более новых лиц станут олицетворением и портретом современного Казахстана. По результатам всеобщего онлайн голосования определены 102 победителя проекта, среди них 6 - из Караганды (рисунок 2).

Приведенные в статье примеры реализации Программы в Карагандинской области свидетельствуют о популярности и востребованности проектов. С каждым днем число завершенных социальных проектов растет, а новые инициированные проекты прибавляются. Это, своего рода, показатель успеха программной статьи «Рухани Жангыру».

1-рисунок. Книги в электронном варианте с переводом на казахский язык (с официального сайта проекта)

Имя Победителя	Тип деятельности	Результаты голосования
Роза Алимханова	Мелипина	11378
Нуркаси Абатов	Мелипина	11267
Габит Махамбаев	Мелипина	10548
Кайпат Умбетов	Общество	10493
Лавпен Алтаев	Общество	10395
Сергей Ан	Спорт	10384
всего:		64465

2-рисунок Результатам всеобщего онлайн голосования по проекту «100 новых лиц Казахстана» (с официального сайта проекта)

Список литературы:

1. Назарбаев Н.А. «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» <http://www.akorda.kz/>

2. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050» - новый политический курс состоявшегося государства» // Казахстанская правда, 2012. - №437-438. - С. 1,2-8.

3. Информационный сервер «Рухани Жаңғыру» [электронный ресурс] режим доступа <http://ruh.kz> (19.03.18).

4. Информационный сервер «Новости Караганды» [электронный ресурс] режим доступа <http://ekaraganda.kz/> (18.03.18).

5. Официальный интернет-ресурс Министерства культуры и спорта Республики Казахстан [электронный ресурс] режим доступа <http://mks.gov.kz> (30.03.18)

Кузьменко Е.П., студентка 3 курса
Научный руководитель: к.ю.н. Ау Т.И.
Карагандинский экономический
университет Казпотребсоюза

КОНСТИТУЦИОННАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ КАК ОСНОВНОЙ ВЕКТОР ГОСУДАРСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

История государства, его культура, традиции, общество, образование и другие факторы отражаются на верховенстве права в государстве, соблюдении демократических ценностей, обеспечении основных прав и свобод человека. В совокупности, главный документ государства отражает все эти факторы, их квинтэссенцию.

Казахстанский конституционализм стал не просто верховенством Конституции 1995 года над государством, но также историческим предопределением его структуры и механизма этого государства вследствие легитимирования верховной власти и установления её пределов самим народом Казахстана. В истории конституционализма имеется весьма важное наблюдение на этот счет. «Конституция есть вещь, предшествующая государству, - писал Томас Пейн, а государство-это всего лишь детище конституции». Путём собственной истории казахстанский народ сделал выбор общей судьбы развития по пути социально ориентированных рыночных преобразований на основе принципов либерализма в сочетании с национальными традициями и культурой полиэтничного сообщества людей, защищённых Конституцией.

Конституция закрепила наши главные ценности - Независимость, Мир и Стабильность. Долг всех государственных институтов, каждого казахстанца - быть на страже этих ценностей. В ней воплощены лучшие достижения мировой конституционной мысли. В диалектическом сочетании с казахстанскими ценностями провозглашены и закреплены идеи и принципы: народный суверенитет, политический плюрализм, равенство и равная защита всех форм собственности, верховенство права, свобода и ответственность личности, разделение властей, парламентаризм, конституционный контроль, независимое и ответственное правосудие, местное самоуправление и другие базовые начала конституционализма. Разработанная под непосредственным руководством Президента Республики – Лидера Нации Нурсултана Абишевича Назарбаева с учетом мнений известных отечественных и зарубежных экспертов, при всеобъемлющей народной экспертизе, Конституция исходит из опыта первых лет становления государственной независимости и четкого видения уникальной роли Конституции, перспектив развития Казахстана в качестве суверенного, сильного, процветающего, демократического, светского, правового и социального государства, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. Сознывая себя миролюбивым гражданским обществом, приверженным идеалам свободы, равенства и согласия, народ Казахстана в Конституции подтвердил свое желание занять достойное место в мировом сообществе. Республика Казахстан заявила об уважении принципов и норм международного права.

Включение в текст честных и однозначных ответов на жизненно важные для людей вопросы, изложение норм доступным для всех языком, сделало Основной Закон понятным и востребованным каждому, гарантировали его прямое и эффективное действие. На протяжении прошедших лет в мировом сообществе Республика Казахстан являет собой один из ярких примеров единения юридической и фактической конституций, конституционной нормы и реальной действительности.

Принятие Конституции дало мощный импульс развитию всего законодательства Республики Казахстан. При этом важно обеспечить системность, последовательность и постепенность внедрения нормативного регулирования различных аспектов индивидуальной и общественной, политической и культурной, социальной и экономической жизнедеятельности. Создана продуманная правовая политика для возведения на конституционном фундаменте стройного и гармоничного законодательного здания.

Естественно, у Казахстана, как у любой другой, в первую очередь, пребывающей в состоянии трансформации страны, имеются сложности, порождаемые внутренним состоянием общества, международными вызовами и рисками. Они известны. В целях их преодоления либо смягчения долговременная политика верховной власти, направления многовекторной конструктивной напряженной работы казахстанцев определяются в высших документах государственного планирования, ориентированных в будущее - Стратегии «Казахстан – 2050» [1], а также ежегодных посланиях Президента Республики. Научно выверенная, последовательная, скоординированная на всех уровнях и повседневная практика государственных и общественных институтов имеет результатом постепенный выход на закрепленные в Основном Законе идеалы. Векторы конституционного развития Республики Казахстан на ближайший период определяются сущностью и содержанием выдвинутой Президентом Республики Н.А. Назарбаевым Национальной патриотической идеи «Мәңгілік Ел», выступающей целью и средством упрочения конституционализма в Республике Казахстан. Новаторские положения оформлены в президентские пять институциональных реформ, развитые в Плате Нации «100 конкретных шагов дальнейшего государственного строительства». Достигнутым страной итогам в области утверждающегося конституционализма даются высокие положительные оценки как внутри Казахстана, так и за его пределами.

Важным приоритетом является изменение общественного сознания, основой которого служит статья Главы государства "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания"[2], из которой выросла программа «Рухани жанғыру»— это нравственный, духовный манифест, имеющий огромное значение для каждого казахстанца.

Общественное сознание требует не только выработки принципов модернизации, но и конкретных проектов, которые могли бы позволить ответить на вызовы времени без утраты великой силы традиции. И поэтому, каждый из нас, занимаясь общим делом, должен реализовывать поставленные президентом задачи.

Необходимо проработать вопрос реализации программы модернизации общественного сознания, в том числе с учетом реализации шести заложенных в нее специальных проектов.

Время никого не ждет, и модернизация, как и сама история, бесконечно продолжающийся процесс. И здесь важно, чтобы все казахстанцы, помнили, что главное это внутреннее желание и готовность к изменениям. В своей программной статье Елбасы четко и ясно обозначил механизмы модернизации общественного сознания. Поставлена задача по реализации программы «Рухани жанғыру».

Программа «Рухани жанғыру» включает в себя 4 подпрограммы «Тәрбие және білім», «Атамекен», «Рухани казына», «Ақпарат толқыны». В числе задач проектного офиса –мониторить реализацию проектов, развивать проектную методологию и

контролировать ее соблюдение, обучать и консультировать проектному управлению и другие.

Как указывает Глава государства, Конституция не является чем-то застывшим, неспособным к изменениям в соответствии с изменяющимися условиями.

Специалистам хорошо известно, что многие страны осуществляют конституционное реформирование посредством внесения изменений и дополнений в действующую конституцию. Миф о двухсотлетней неизменности американской Конституции хорош для слабо подготовленной публики, на деле неоднократно в нее (Конституцию) вносились добавления. И если это делалось не часто, то по причине того, что американцы вполне обходятся «библейской» непререкаемостью положений Конституции, а остальное отдают законодательному регулированию и трактовкам Верховного суда США. А вот действующий в ФРГ Основной Закон 1949 года претерпел десятки изменений, внесенных посредством поправок. От этого он стал не хуже; текущее законодательное регулирование также осуществляется, но оно не нейтрализует прямого действия конституционных норм. Примеры можно было бы продолжить [3].

Всегда есть опасение, что процедуры реформирования очень сложны, и они еще вызовут волнение у народа – куда идем, к чему готовиться? Мы должны понимать, что причина конституционального реформирования – это политическая целесообразность. Нельзя отмахнуться от окружающей действительности, а необходимо принимать новые решения

Конституция - это закон, который должен отвечать реалиям дня, а если есть необходимость, то следует вводить изменения и дополнения в текст Основного закона. Это необходимо для того, чтобы действующая Конституция закрепляла не декларативные постулаты, а демократические основы государства.

Стоит отметить, что с принятием Конституции начался качественно новый этап развития казахстанской модели парламентаризма. Важным событием в деятельности самого Парламента явилось принятие Закона «О внесении изменений и дополнений в Конституцию РК» от 7 октября 1998 года. Эти изменения значительно усилили роль политических партий в обществе, предоставив им десять депутатских мест в высшем законодательном органе страны.

Следующим, логическим этапом развития парламентаризма в Казахстане стала конституционная реформа 2007 года, благодаря которой, при сохранении президентской формы правления, была усилена роль парламентаризма в системе управления государством. Президент Н.Назарбаев неоднократно подчеркивал, что конституционная реформа 2007 года направлена на практическую трансформацию Казахстана из президентской республики в президентско-парламентскую. В результате этой реформы Парламент получил возможность участвовать в формировании и контроле деятельности Правительства, утверждать две трети состава таких ключевых органов, как Конституционный совет, Центральная избирательная комиссия и Счетный комитет по контролю за исполнением республиканского бюджета. Была также изменена система выборов депутатов Мажилиса, которая теперь осуществляется по пропорциональной системе. Теперь повышена роль политических партий, а значит, и значительной части общества.

В отличие от прежних выборов, сейчас избиратели голосуют не за отдельных кандидатов, а за программы партий, а партии выдвигают своих кандидатов по спискам. Реформа впервые установила ответственность Правительства не только перед Главой государства, но и перед Парламентом. Начал функционировать новый механизм формирования Правительства на основе парламентского большинства. Одна из главных ролей в утверждении Премьер-Министра стала отводиться Мажилису Парламента, а Премьер-Министр обязан ставить перед вновь избранным Мажилисом вопрос о доверии Правительству. Реформа 2007 года также придала конституционный статус Ассамблее народа Казахстана как организации, обеспечивающей представительство различных

этносов в общественно-политической жизни страны. В Мажилис стали избираться депутаты от Ассамблеи. Не менее значимыми были поправки 2011г.

«Программа реформ – это наш ответ на вопрос, в каком направлении пойдет Казахстан. Ответ ясный и последовательный – в сторону демократического развития» [4]. Президент в своем послании народу Казахстана от 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» не только обобщил итоги двух первых модернизаций Казахстана и достижений за 25 лет Независимости республики, но, прежде всего, определил конкретные задачи третьей модернизации страны, для чего необходимо создать новую модель экономического роста, обеспечивающую глобальную конкурентоспособность нашей страны. Для этого потребуются существенные преобразования во всех сферах общественной жизни, но в первую очередь - это правовые изменения и как следствие, это конституционное преобразование.

10 марта 2017 года Президентом подписан Закон РК «О внесении изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан», принятый Парламентом 6 марта 2017 года. Конституционная реформа, которая базируется на опыте независимого развития страны, общепризнанных принципах конституционализма, широком учете мнения населения и национальных особенностей, открыла новую страницу в политико-правовом развитии государства.

Высокую оценку закону дают и зарубежные партнеры нашей страны. Европейской комиссией за демократию через право Совета Европы (Венецианской комиссией) на ее 110-й пленарной сессии принято заключение, в котором подчеркивается, что конституционные изменения Казахстана представляют собой шаг вперед в процессе демократизации государства. Реформа задает правильный вектор в дальнейшем развитии страны и свидетельствует об очевидном прогрессе. По мнению комиссии, повышение роли Парламента в целом и палат Парламента в частности, передача некоторых функций Президента республики Правительству, усиление механизмов его подотчетности и подконтрольности Парламенту являются позитивным изменением, которое соответствует логике предыдущих конституционных реформ, проведенных в 1998 и 2007 годах.

Изменения и дополнения внесены во все разделы конституции. Можно остановиться на некоторых из них:

Приоритетами для Президента стали стратегические функции: роль верховного арбитра в отношениях между ветвями власти, внешняя политика, защита Конституции, вопросы национальной безопасности и обороноспособности страны. А вот значительная часть установленных законом полномочий Президента в социально-экономической сфере передана Правительству. Так, например, отныне глава государства не утверждает единую систему финансирования и оплаты труда работников бюджетной сферы – эта функция передана Правительству.

Утверждение госпрограмм также больше не закреплено лично за Президентом – теперь государственные программы принимает и обеспечивает их исполнение Правительство, хотя и по согласованию с главой государства. Между тем Президент вправе самостоятельно объявлять законопроекты приоритетными – таковые должны быть приняты в первоочередном порядке в течение двух месяцев. Однако отныне не будут выпускаться президентские указы, имеющие силу закона, а председательствовать на заседаниях Правительства по особо важным вопросам глава государства теперь будет только "при необходимости". Поправки, внесенные в Конституцию, призваны усилить роль Парламента.

Изменения и дополнения, внесенные по вопросам гражданства (пункт 2 статьи 10), согласуются с конституционными критериями и основаниями ограничения прав и свобод человека и гражданина (пункт 1 и новая редакция пункта 3 статьи 39 Конституции), а также международными актами, принятыми в рамках ООН. Так, в Конвенции о сокращении безгражданства от 30 августа 1961 года указано, что государство может

сохранять право лишать любое лицо своего гражданства по основаниям, предусматриваемым национальным законом, в частности, если оно ведет себя таким образом, что причиняет серьезный вред жизненным интересам этого государства (статья 8). Поправками существенно усилен правозащитный потенциал государства. Наделение Президента Республики правом направления обращения в Конституционный совет о рассмотрении вступившего в силу закона или иного правового акта на соответствие Конституции Республики связывается с интересами защиты прав и свобод человека и гражданина, обеспечения национальной безопасности, суверенитета и целостности государства, что вытекает из конституционно-правового статуса Главы государства, закрепленного в статье 40 Конституции. Придание конституционного статуса уполномоченному по правам человека в республике и регулирование порядка его назначения и освобождения корреспондируется с положениями пункта 1 статьи 1 и пункта 2 статьи 12 Конституции, согласно которым Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. Положения об омбудсмене содержатся в конституциях ряда стран: Албании, Австрии, Хорватии, Эстонии, Финляндии, Грузии, Венгрии, Польши, Румынии, России, Словакии, Словении, Испании, Швеции и др.

С созданием на территории столицы Международного финансового центра «Астана» и необходимостью обеспечения эффективного его функционирования связано дополнение Конституции, согласно которому «в пределах города Астаны может быть установлен особый правовой режим в финансовой сфере в соответствии с конституционным законом».

Еще в начальный период реформ Конституция заложила правовые основы социально-экономического развития республики – социально-ориентированную рыночную экономику, свободу предпринимательской деятельности, разнообразие и равенство всех форм собственности. Последовательно реализуя эти принципы, Казахстан выходит сегодня на новый уровень своего развития, основанный на инновационной стратегии роста. Этот курс обрел еще большую динамику в связи с проведением в Астане Международной выставки «ЭКСПО-2017», которая призвана демонстрировать современные подходы к развитию глобальной экономики в таких актуальных для всего человечества сферах как энергия будущего, альтернативные источники энергии и «зеленая экономика». Высокий уровень и качество жизни граждан – реальная цель развития нашей страны. При этом особый упор делается на качественное образование, высокотехнологичную медицину, здоровый образ жизни, массовый спорт.

Как отметил Глава государства Нурсултан Абишевич Назарбаев: «Жить по конституции – это и есть высшая школа демократии, уроки и опыт все обязаны освоить». Все наши успехи достигнуты благодаря единству, согласию в обществе, нашей твердой приверженности главным ценностям Конституции страны. Строгое следование Конституции – основа успешного развития государства, эффективности ответов на новые вызовы современности, гражданского согласия в обществе. Уважение к Конституции каждый из нас может и должен проявлять реальными и конкретными делами и честным отношением к труду.

Список литературы:

1. «Стратегия "Казахстан-2050": новый политический курс состоявшегося государства»-Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана, г. Астана, 14 декабря 2012 года.
2. Статья Главы государства "Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания".
3. Тасбулатов М.К. Формирование и развитие Конституции Республики Казахстан. Павлодар: ПГУ им. С. Торайгырова, 2008. С. 15.

4. Послание Президента Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» (г.Астана, 31 января 2017 года).

Назарбаев А., 3 курс студенті
Ғылыми жетекші: магистр, оқытушы Исанов А.С.
Қазтұтынуодағы Қарағанды
экономикалық университеті

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ: ТӨРТІНШІ ӨНЕРКӘСІПТІК ЖАҢҒЫРУДЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев "Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру" атты мақаласында "Мен еліміз мықты, әрі жауапкершілігі жоғары Біртұтас Ұлт болу үшін болашаққа қалай қадам басатынымыз және бұқаралық сананы қалай өзгертетініміз туралы көзқарастарымды ортаға салуды жөн көрдім",-дейді.

Президенттің биылғы Жолдауында еліміздің үшінші жаңғыруы туралы айтылған болатын, енді осы мақаласы арқылы саяси, экономикалық жаңғыруларға рухани жаңғыру идеясын қосып отыр. Осылайша Елбасы Қазақ халқының ұлттық идеясын тұтастап, айқындап, алдағы уақыттағы мақсаттар мен міндеттерді белгілеп беріп отыр.

Елбасының бұл бағдарламалық мақаласы ең әуелі осы ғасырдағы еліміздің ұлттық сананы айқындайтын және қоғамдық сананы өзгерту жолдарының жалпы бағыттарын белгілейтін саяси-идеологиялық мақала болып табылады.

Мемлекет басшысының рухани дамуға қатысты сөзі дүниетанымдық саладағы жаңғыру бойынша қолданылып отырған жаңа ұғым. "Сананы жаңғыртудың" негізгі алты бағытын белгілеп беріп отыр.

- Қоғам дамуын жаңа сатыға көтеретін Елбасының "Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру" атты мақаласы көптің ойындағысын дөп басты. Расында, Қазақстан ұзақ жылдан бері дамудың даңғыл жолына түсті. Бұл экономикалық саясаттың жемісі. Енді міне, Елбасы бәсекеге қабілетті ел болудың алғы шартын көздейтін жаңа сипаттағы Қазақстанды биікке жетелейтін негізгі басымдықтарды атап отырып, басымдықты бұру қажеттігін айтып отыр.

Мақаланы оқып шыққаннан кейінгі алғашқы байқайтынымыз, ойды жеткізудегі ерекше мәнерлілік, дәлдік пен қарапайымдық. Сонымен бірге, бұл еңбек мейлінше терең, күрделі әрі кемелдігімен ерекшеленеді. Еліміздегі рухани жаңғырудың тұжырымдамалық бағдары министрден бастап, қатардағы қарапайым азамат түсінетін, баршаға ұғынықты, бай әрі ықшам тілмен жеткізіледі. Биылғы жылдан бастап Қазақстан жаһандық бәсекеге қабілеттілікке қол жеткізуге бағытталған еліміздің Үшінші жаңғыруын іске асыруға кіріскені баршаға белгілі. Оның басты мақсаты – Ұлт жоспарын орындау аясында әлемнің ең озық 30 елінің қатарына кіру болып табылады.

Бұған дейін еліміз жаңа тәуелсіз мемлекетті құру арқылы Бірінші жаңғыруды жүзеге асырды. Содан кейін «Қазақстан–2030» Стратегиясын қабылдады және Астананы салды. Нәтижесінде еліміз әлемнің дамыған 50 елінің қатарына кірді. Бұл Екінші жаңғырудың нәтижелері.

Мұның бәрін таратып айтып отыру себебіміз еліміздің жүйелі әрі дәйекті эволюциялық дамуына бағытталған мемлекеттік саясаттың өзара байланысы мен сабақтастығын көрсетуді мақсат тұтып отырмыз.

Бүгінгі таңда Қазақстанның Үшінші жаңғыруын іске асыру аясында саяси реформа, экономикалық өсімнің жаңа моделін құру және рухани жаңғыру сияқты үш жаңғыру үдерісі жүзеге асырылатын болады.

Аталған үдерістердің қатарында рухани саланы жаңғырту негізгі бағыт болып табылады. Мұндай аксиомалық байлам жасауға берік негіз бар деп ойлаймын. Әлбетте,

саяси және экономикалық жаңғырудың жетістігі, бірінші кезекте, рухани қатынастар басымдық алатын қоғамдық сананың деңгейіне байланысты болмақ. Сондықтан, бүгінгі таңда рухани жаңғыру ең өзекті міндеттердің алдыңғы қатарына шығып отыр.

Бұл орайда, ең әуелі, жалпыұлттық құндылықтарды тереңдету негізінде түбірлі өзгерістерді қажет етіп отырған осы саланың бүгінгі жай-күйін атауға болады.

Мәселен, егер де биік мінберде зерделейтін болсақ, бізде демократияның басты белгісі саналатын сайламалы үдеріс саяси өмірде өзінің орнын тапты. Биылғы жылы конституциялық реформалардың аясында ел Президентінің бірқатар өкілеттіктері биліктің өзге тармақтарына берілді. Осыған орай, Мемлекет басшысы Парламент палаталарының бірлескен отырысында сөз сөйлеп «Біз жүріп келеміз, біртіндеп алға басудамыз, яғни бұл қоғамды демократияландырудың сатыларының бірі... Басқа мемлекеттер өздерінде бар демократияға жүздеген жылдар бойы жүрді... Демократия – бұл жолдың басы емес, бұл жолдың аяғы, ол біздің мақсатымыз», екенін атап көрсетті.

Экономикаға келетін болсақ, Қазақстан нарықтық экономиканың көрнекті үлгілерінің бірі болып табылады. Мысалы, бүгінде Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша Үкімет Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымына (ЭЫДҰ) мүше көптеген елдердің ІЖӨ-нің 15%-ы деңгейі көлеміндегі мемлекеттің экономикаға қатысуын азайту бойынша жұмыс жүргізуде. Мемлекеттің экономикаға қатысу үлесін есепке алғанда, мемлекеттің бақылауындағы және жанама бақылауындағы ұйымдардың ІЖӨ-ге шаққандағы жалпы қосымша құнының (ЖҚК) арақатынасы ескеріледі. 2015-2016 жылдардың қорытындылары бойынша ЖҚК-ның ІЖӨ-ге арақатынасы 21,1% және 19,1%-ды құрады.[1],[5]

мемлекеттің экономикадағы қатысуын қысқарту мыналар арқылы қамтамасыз етіледі:

–мемлекеттік меншікті жекешелендіру және квазимемлекеттік сектордағы активтерді іске асыру;

-ұлттық холдингтерді трансформациялау;

Кәсіпкерлік кодексте қарыстырылған «Yellow Pages Rule» қағидаттарын іске асыру.

Нарықтық экономика қатаң бәсекелестікпен сипатталады. Нарықтық экономикада өндіріс пен мемлекеттің жалпы ахуалын өркендетудің негізгі бастауларының бірі — өндірілетін өнімдердің, көрсетілетін қызметтердің бәсекелік қабілетін арттыру екендігі белгілі. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, бәсекеге қабілеттілік кез-келген елдің экономикасының дамуының ерекше маңызды факторы және шаруашылық кешенінің ең жақсы экономикалық көрсеткіші болып табылады.[3]

Қазіргі кезде Қазақстан нарықтық экономикалық ел ретінде танылған мемлекет, ол жаңа экономикалық даму кезеңіне жол ашты. Көптеген жылдар бойы қалыптасқан жоспарлы экономикадан нарықтық қатынастарға көшуі экономикада біраз қиыншылықтар тудырды. Осы уақытқа дейінгі сыртқы сауданың статистикасына жүгінетін болсақ, экспорт пен импорттың, жалпы тауар айналымының бірте-бірте ақырындап өсіп отырғандығын байқаймыз. Осы жағдайда негізгі экспортталатын тауарлар болып мұнай, газ конденсаты, қара және түсті металл, ауылшаруашылығы өнімдері қалып отыр. Яғни еліміздің экспорты шикізаттық бағытта болып отыр. Жалпы шикізат пен алғашқы өндеуден өткен өнімдердің үлесіне тұтас экспорттың 80%-ы тиеді.[1]

Мұндай жағдайды тек қана отандық өнімдердің бәсеке қабілеттілігінің төмендігімен ғана емес, сонымен қатар экспортты ынталандырудың тиімді саясатының қолға алынбауы арқылы түсіндіруге болады.

Қазіргі жаһандану жағдайында экономикамыздың бәсекеге қабілеттілігін төмендетіп тұрған бірқатар проблемалар бар. Оларды жалпылама атап өтетін болсам: өндірісте әлі де болса шикізат бағыттылығының басымдығы, өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымның дамымауы, кәсіпорындардың жалпы техникалық және технологиялық тұрғыдан артта қалушылығы, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға (ҒЗТКЖ) қаржының аз бөлінуі, Қазақстан тауарлары мен қызметтерінің

халықаралық сапалық стандартқа сай келмеуі, тауар өндіру мен қызмет көрсетуге кеткен шығындардың көп мөлшерде болуы.

2016-2020 жылдарға арналған жекешелендірудің кешенді жоспарында 780 ұйымды, оның ішінде мемлекеттік меншіктегі 64 барынша ірі компанияларды, атап айтсақ, «Самрұқ-Қазына» ұлттық әл-ауқат қоры, «Бәйтерек», «ҚазАгро» акционерлік қоғамдары, «Самрұқ-Қазына» ұлттық әл-ауқат қоры» акционерлік қоғамының құрамына кіретін 171 еншілес және тәуелді ұйымдарды, сондай-ақ, жекешелендірудің, мемлекет-жеке меншік бағынышты әріптестікті және тарату нәтижесінде бәсекелестік ортаға берілген 545 кәсіпорынды іске асыру қарастырылған.

Қабылданған шаралар мемлекеттің экономикаға қатысуын елеулі қысқартады және елімізде жеке бастамалардың белсенділігін арттырады.

Қазіргі таңда жеке адам ғана емес, тұтас халықтың өзі бәсекелік қабілетін арттырса ғана табысқа жетуге мүмкіндік алады. Бәсекелік қабілет дегеніміз – ұлттың аймақтық немесе жаһандық нарықта бағасы, я болмаса сапасы жөнінен өзгелерден ұтымды дүние ұсына алуы. Бұл материалдық өнім ғана емес, сонымен бірге, білім, қызмет, зияткерлік өнім немесе сапалы еңбек ресурстары болуы мүмкін. Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады. Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Мысалы, компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттардың санатында.

Рухани-мәдени салаға қатысты әзірге мұндай өзгерісті айта алмаймыз. Әрине, аталған саланы тұтастай нарыққа беру жөнінде әңгіме қозғалып отырған жоқ. Басты мақсат мемлекеттің және азаматтық қоғамның өзара іс-қимылының негізінде барша руханиятты жаңғырту болып табылады. Бұл орайда, елімізде 2014 жылдан бері қазақстандықтардың жоғары руханилығы мен мәдени ментальдығының бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыруға бағытталған Қазақстан Республикасының мәдени саясатының тұжырымдамасы іске асырылуда. Мәдениет руханияттың іргесі ажырағысыз құрылымы екені аян. Ал, кейінгі жылдары мәдениеттің ең негізгі өзегі рухани салада түбірлі жаңғырулар жүргізілген жоқ.

Елбасының бағдарламалық мақаласы – бұл, ең әуелі ХХІ ғасырда шынайы өмірде ұлттық сананы айқындайтын және қоғамдық сананы өзгерту жолдарының жалпы бағыттарын белгілейтін дүниетанымдық-идеологиялық мақала. Оның мақсаты күшті әрі жауапты адамдардың Біртұтас ұлтын құру болып табылады. Мақала кіріспеден, «ХХ ғасырдағы ұлттық сана туралы», «Таяу жылдардағы міндеттер» атты екі негізгі тараудан және қорытындыдан тұрады.

Ең әуелі, ел Президенті тарапынан бүгінгі таңда адамзат қоғамы жинақтаған аса зор өркениет тәжірибесіне зерделі талдау жасау бойынша қыруар жұмыс жүргізілгенін көруге болады.

Біздің дәуірімізге дейінгі V-VI ғасырларда өмір сүрген Қытайдың ежелгі ойшылы Конфуций адамның өмірі ең әуелі моральмен реттелуі тиіс екенін тұжырымдап берді. Бұған білім мен тәрбиенің арқасында қалыптасатын дұрыс адамгершілік әдептердің ережесі ли ұғымын насихаттау негіз болды. Қытай өзінің жүздеген жылдардан бергі өмір салтында Конфуцийдің осы өсиеттеріне барынша адалдығын көрсетіп келеді.

Мемлекет басшысының жоғары рухани дамуға қатысты сөзі дүниетанымдық саладағы жаңғыру бойынша қолданылған жаңаша ұғым. «Сананы жаңғыртудың» мазмұнын негіздей отырып, Президент жаңғырудың 6 бағытын белгілейді:

1. Бәсекеге қабілеттілік;
2. Прагматизм;
3. Ұлттық бірегейлікті сақтау;
4. Білімнің салтанат құруы;
5. Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық дамуы;
6. Сананың ашықтығы.

Бұл бағыттардың бәрі барынша өзектендірілген және уақыттың талаптарына нақты жауап береді. Олардың әрқайсысына егжей-тегжейлі тоқталу мақаланың басты міндеті емес екенін ескеріп, біз Екінші және Үшінші жаңғырулар – «Прагматизм» және «Ұлттық бірегейлікті сақтауға» назар аударсақ.[2]

Ел Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «әуелі экономика, содан кейін саясат» атты әйгілі принципі баршаға таныс. Біздің ойымызша, оның сабақтаса дамуы қоғамдық сананы жаңғыртуда айқын көрінеді. Әлемнің жетекші елдерін табысқа жеткізген нақты прагматизм игілікке қол жеткізудің әмбебап кілті болып саналады. Дәл осының арқасында қоғамдық-экономикалық формация ретінде капитализм құрдымға кеткен социализмді біржолата жеңді.

Мақалада біздің ұлттық кодымыздағы прагматизмнің бар екендігіне дәлме-дәл негіздеме беріледі. Ұлы даладағы қатаң табиғи жағдайлар мен шөлейтті жерлердегі тіршілікпен байланысқан көшпенділік дәстүрі ата-бабаларымыздың бойына табиғатпен үндескен өмір салтын, яғни прагматизмді қалыптастырды. Өткен ғасырлардағы қоғамдық-саяси ойдың дамуына талдау жасай отырып, Елбасы радикалдық идеологияның заманы мүлдем келмеске кеткенінін тұжырымдайды. Сол себепті, біздің болашаққа жасалатын ұранымыз реализм және прагматизм болмақ.

XIX ғасырда Германияның ұлы канцлері Отто Бисмарк Realpolitik мемлекеттік бағытын өмірге енгізді. Ол әртүрлі идеологиядан бас тартып практикалық тұжырымдарға басымдық берді. Сондықтан, Елбасының тұжырымы анық: біз жекелеген адамның және тұтас ұлттың мүмкіндіктері мен шектерінің аясында нақты мақсаттарға қол жеткізуді бағдарлауымыз керек.

«Ұлттық бірегейлікті сақтау» атты екінші бағытқа қатысты тоқталсақ, Президент дамудың әмбебап үлгісі болмайтынын нақты жеткізіп, тек ұлттық модельді ғана алға тартады. Бұл тұжырым қазіргі заманғы дәуірдегі ұлт құрылысында аса маңызды болып табылады. Ортақ тіл, мәдениет, тарих – бұлар барлық заманда да қуатты мемлекеттің іргетасы екеніне ешкім дау туғызбаса керек. Бұл бағытта ең әуелі ұлттық рухты атап көрсеткіміз келеді. Бұл жерде біз Мемлекет басшысының «Тарих толқынында» атты келелі монографиясын парақтай отырып, тарихқа қысқаша шолу жасап көрсек. Біздің рухани бастауларымыз қазіргі Қазақстанның аумағында біздің дәуірімізге дейінгі екінші мыңжылдықта өмір сүрген ежелгі арийлерден басталады. Содан кейін саясат сахнасына бірінші мыңжылдықта билік құрған жауынгер сақтар шығады. Бұдан соң ұлы ғұндар дәуіріне кезек беріліп, олар түркілер билігіне дейінгі б.д.д. IV ғасырда өмір сүрді. Одан кейінгі заманда орын алған тарихи оқиғалар еліміздің ақпараттық-мәдени кеңістігінде кең түрде көрініс тапты. Сондықтан, оларды қайта санамалап жатудың қажеті жоқ деп ойлаймыз. Генезистің және біздің ұлттық рухымыздың қалыптасуы мен дамуына екпін берген осындай ортақ құрамдастар бар. Айтылғандарды түйіндейтін болсақ, Мемлекет басшысының ұлттық рух туралы ұсынған тезисі Ұлы Дала елін дамытудың басты қозғаушы күшіне айналады.

Екінші тарау «Таяу жылдардағы міндеттерге» келсек, бұл іс-қимыл жоспары бірінші кезекте Қазақстанның алдағы ұзақ жылдардағы дамуын айқындайтын стратегиялық сипатқа ие.

Осы тараудағы нақты жобалардың қатарында келесі екеуіне жан-жақты тоқталуды жөн көрдік.

Бірінші жоба – бұл қазақ жазуының латын әліпбиіне кезең-кезеңмен көшіру мәселесі. Бұл мәселені өткен аптада бірқатар сарапшылар кең түрде талқылады. Пікір қайталауларға жол бермеу үшін біз тек келесі мәселерді ғана атап өткіміз келеді.

Біріншіден, Мемлекет басшысы латын әліпбиіне көшуді тек бүгін ғана қозғап отырған жоқ, оны 2012 жылы жариялады.

Екіншіден, Қазақстанның дамуында латын әліпбиі арқылы дамудың 11 жылдық тарихи тәжірибесі қалыптасқан (1929 – 1940 жж.).[4]

Үшіншіден, бір тілдің жалпыадамзаттық немесе былайша айтқанда, «франк лингвасы» бойынша дамуы бұл заңды әрі тарихи құбылыс. Орта ғасырларда арабтар барлық батыс еуропалықтарды осылай атады. Шын мәнінде, сол кезеңдерде франк тілік билік ерекше салтанат құрды. Бұдан кейін француздардың билікке келу кезеңі басталды. Соған орай, барлығы роман тілінде сөйлей бастады. Ал, содан соң бүкіл Жер шарында отар елдері орналасқан Ұлыбританияның билеу кезеңіне ойысты. Бүгінде тарихтың жазуымен бүкіл өркениетті әлем, бірқатар бағалаулар бойынша 1,5 млрд адам осы тілде сөйлейді, өмір сүреді және дамуда. 2017 жыл жер жүзіне мәдениет саласындағы қай жетістіктерімізді көрсете алатынымызды айқындап алу тұрғысынан шешуші жыл болмақ. Содан соң бірегей бағдарламаны 5-7 жылда тыңғылықты жүзеге асырамыз. Осылайша, мың жылдық тарихымызда төл мәдениетіміз тұңғыш рет әлемнің барлық құрлықтарына жол тартып, басты тілдерінде сөйлейтін болады.

Алтыншыдан, ұлт мақтанышы біздің бұрынғы өткен батыр бабаларымыз, данагөй билеріміз бен жырауларымыз ғана болмауға тиіс. Мен бүгінгі замандастарымыздың жетістіктерінің тарихына да назар аударуды ұсынамын. Бұл идеяны «Қазақстандағы 100 жаңа есім» жобасы арқылы іске асырған жөн. Еліміздің Тәуелсіздік жылнамасы жазыла бастағанына небәрі 25 жыл болды. Бұл – тарих тұрғысынан қас қағым сәт десек те, еліміз үшін ғасырға бергісіз кезең. Әрине, жасалған жұмыстардың маңызы мен ауқымына ешбір күмән жоқ.

Дегенмен, осы қыруар істі атқарған, ел дамуына зор үлес қосқан азаматтардың өздері мен олардың табысқа жету тарихы әдетте құрғақ фактілер мен цифрлардың тасасында қалып қояды. Шын мәнінде, Қазақстанның әрбір жетістігінің артында алуан түрлі тағдырлар тұр.

XX ғасырда біз тағдырдың талқысымен дәйекті тарихи дамудың жалпыға бірдей сүрлеуінен шығып қалдық. Қазіргі таңда біздің елімізге заманымыздың бірегей мемлекет қайраткері, Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың басшылығымен өркендеп жатқан тәуелсіз мемлекетімізді жаһандық деңгейде дамуына жол ашатын латын әліпбиіне көшудің керемет жағдайы туып отыр. Біз мұны «Қазақстан-2050» Стратегиясының басты мақсаттарына қол жеткізудің және әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына кірудің бірден-бір мүмкіндіктері деп білеміз.[5]

Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында жаңа тарихи кезеңге тән қатерлер мен тәуекелдерге жан-жақты баға бере отырып, рухани жаңғыру арқылы болашаққа деген өзінің терең көзқарасын білдірді.

Сондықтан, Мемлекет басшысы атап өткендей, еліміздің әрбір азаматы бүкіл қоғам, саяси партиялар мен қозғалыстар, барша мемлекеттік органдар ағымдағы жағдайға талдау жасап, біздің қай жерде тұрғанымызды анықтап, әрбіріміздің не істеу керектігімізді жете ұғынуы керек.

Біз біртұтас ұлы ұлттың перзенті екенімізді мақтан тұтуға тиіспіз. Біздің жолымыз айқын: Жанару арқылы жарқын болашаққа жетейік!

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының сайты - <http://kisi.kz>
2. Қазақстан республикасы президентінің ресми сайты - <http://www.akorda.kz>
3. Халықаралық ақпарат агенттігінің сайты - <http://www.inform.kz>
4. Бірінші ұлттық сайт Тәуелсіз интернет-басылым сайты - <http://ult.kz>
5. Бәсекеге қабілетті Қазақстан жиыны сайты - <http://competitiveness.kz>

СОВРЕМЕННОЕ ВИДЕНИЕ ЗНАЧЕНИЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ В КАЗАХСТАНЕ

Исторический процесс формирования Казахской государственности прошло сложно и продолжительно, причиной этому являлось расположение государства. Геополитическое расположение территории Казахстана, сыграло в судьбе народа и государства как отрицательную так и в большинстве своем положительную роль.

Не благоприятным условием в развитии нашей страны стало поистине многовековая борьба за территорию, его богатства, народ, его культуру, города, что послужило одной из причин тормозившего процесс формирования независимого государства, сплоченного народа Казахстана. Значимую (благоприятную) роль в развитии Казахской государственности (еще у истоков его формирования) сыграло функционирование на территории южного и юго-восточного Казахстана торговых магистралей Шелкового пути. Это событие, ускорило развитие государства, внесла в дальнейшем свои коррективы в культурную и общественную жизнь народа.

Шелковый путь как торговая магистраль возник в III веке до нашей эры и просуществовал до XVI века нашего столетия. Немало опустошительных войн, разрушений, пожаров, голода и мора видели древние торговые города, расположенные вдоль Шелкового пути. Одни из них канули в вечность, оставив потомкам лишь безымянные развалины, другие не раз полыхали в огне и погибали, но возрождались вновь, чтобы порадовать мир богатством, синевой куполов и ажурной терракотовой вязью мавзолеев и мечетей [1].

Шелковому пути суждено было стать не только дорогой торговли, здесь встретились две различные цивилизации – Восток и Запад с совершенно особыми культурными традициями, религиозными убеждениями, научными и техническими достижениями. В конце II-го века до н.э. шелк познакомил два мира - Запад и Восток по первой в истории человечества трансконтинентальной дороге. Но было бы несправедливо сводить значение Великого шелкового пути в истории мировой цивилизации исключительно к торговле шелком. Его роль была значительно шире и разнообразнее, ибо по нему проходили караваны не только с различными восточными и западными товарами, но проникали и духовные ценности, религиозные идеи.

Из Индии через Среднюю Азию и Восточный Туркестан в Китай пришел буддизм, из Сирии, Ирана и Аравии – христианство, а затем ислам. На юге Казахстана и в Семиречье буддизм имел достаточно широкое распространение. Об этом говорят, в первую очередь, находки буддийских сооружений. К их числу относится подземный монастырь, обнаруженный неподалеку от развалин известного средневекового города Испиджаб (Сайрама) [2].

Наряду с буддизмом по Шелковому пути, следуя с Запада на Восток, распространялось христианство. В VII-VIII вв. несторианство широко распространялось в городах Южного Казахстана и Семиречья. Во многих городах имелись христианские церкви.

Центральная Азия (в том числе Казахстан), расположенная между Китаем и Индией на востоке, европейским миром на западе, Волгой и Сибирью на севере, Персией и Аравией на юге, почти два тысячелетия стояла на пересечении великих торговых путей, мировых цивилизаций и культур. Многого не сохранила для нас история. Пыль веков занесла древние города, но бережные руки археологов и реставраторов сумели отыскать и

восстановить для нас редкостные сокровища древних культур – Семиречья и Средней Азии.

Маршрут Шелкового пути не был чем-то застывшим, в течение столетий он менялся в зависимости от различных причин. В VI-VII веках наиболее оживленным становится путь, который пролегал из Китая на запад, через Семиречье и Южный Казахстан. А особого расцвета Шелковый путь, проходивший по территории Средней Азии и Казахстана, достиг в VIII-XII веках. Эта часть пути представлена уникальным комплексом исторических памятников архитектуры, градостроительства и искусства [3]. Градостроительство на территории Казахстана были представлены следующими постройками г. Отрар, Тараз, Сайрам (Испиджаб), Туркестан (Яссы), Суяб, Баласагун и другие, были не только торговыми центрами, но также и центрами науки и культуры.

Так город Тараз в древности называли городом купцов. Узкие улочки, точно ручьи, стекались к центру – многоголосому базару. И воистину справедливо говорили древние: «Таразский базар – зеркало мира».

Примером литейного искусства может служить ритуальный казан мавзолея Ахмеда Ясави в Туркестане, по размеру не имеющий себе равных. Его диаметр – 2,2 метра, вес – две тонны. В 1896 году на Всероссийской выставке в Нижнем Новгороде казахские браслеты блезики – из черного серебра вызвали настоящую сенсацию и были отмечены золотыми медалями.

"Путник! Перед тобой развалины города-крепости, задержавшего на полгода у своих стен полчища Чингисхана от наступления на Среднюю Азию и Закавказье, Великую Русь и восточно-европейские страны, оказывавшего героическое сопротивление иноземным захватчикам и в последующие века", - такая надпись гласит на чугунной плите, установленной у въезда на территорию Отрарского археологического музея-заповедника. Отрарский оазис включал в себя более 150 небольших городков, крепостей, замков и укрепленных поселений, соединенных между собой цепью караван-сараяв Великого Шелкового пути. Отрар – родина великого ученого и философа средневековья Абу Насра ибн Мухаммеда, вошедшего в историю под именем Аль-Фараби. Этот мыслитель родился в 870 и умер в 950 году. За философскую глубину и энциклопедичность познаний Аль-Фараби еще при жизни прозвали вторым после Аристотеля учителем человечества. Его трактат о классификации наук открывал путь к познанию на века вперед. Недаром все пришедшие после него великие ученые – Авиценна, Аль-Бируни, Аш-Ширази, Махмуд Кашгари, Юсуф Баласагуни, Улугбек, Ибн Аль-Фараби – считали себя его учениками.

В VII веке наибольшего расцвета достиг город Туркестан (Яссы). Слава города простиралась по всему мусульманскому миру. В немалой степени этому способствовало имя Ходжи Ахмета ибн Ибрагима аль Ясави, дервиша, проповедника суфизма, основателя аскетического братства ясавия, поэта, творившего на языке простого народа. Суфизм – религиозное своеобразное учение, соединяющего в себе ортодоксальный ислам с народными верованиями. Примером личной жизни и простым доступным языком призывал Ходжа Ахмет Ясави людей следовать добру, нестяжательности, смирению и послушанию. После смерти Ахмеда Ясави слава его не померкла. К его могиле стекались тысячи паломников. Первоначально сооруженный мавзолеем над могилой шейха был весьма скромным и с течением времени сильно обветшал. Новый мавзолеем Ахмеда Ясави был, воздвигнут 233 года спустя, после его смерти, по приказу Тимура. В настоящее время мавзолеем Ахмеда Ясави восстановлен в первоначальном виде и охраняется государством. Каждый может полюбоваться жемчужиной Средневекового Востока. Город начинает превращаться в крупный центр мирового туризма.

В эпоху караванной торговли велико было значение других древних городов на территории Казахстана – Испиджаба, или Сайрама, Баласагуна, Суяба и др. Почти два тысячелетия функционировал Великий Шелковый путь и оставался вечным и неизменным.

Взаимодействие и взаимообогащение культур – оседлой и кочевой – явилось магистральной линией мирового прогресса. В недрах такого синтеза лежат многие достижения цивилизаций, созданных народами Казахстана и Средней Азии, а также истоки этногенеза населяющих ее народов.

Шелковый путь оказал огромное влияние на формирование политического, экономического, культурного устройства Казахстана, а также на мировоззрение, сознание казахстанцев оборачиваясь на богатое историческое прошлое государства.

Казахстан и в современный период является свидетелем и участником взаимосвязей двух великих цивилизаций - Востока и Запада. Наша страна, во главе с президентом страны Н.А. Назарбаевым, принимая во внимание важность и выгодность геополитического расположения государства, внедрила стратегический план возрождения Великого Шелкового пути.

Как сказал президент Н. Назарбаев: «Возрождение древнего Шелкового пути будет способствовать экономическому, социальному развитию, политической стабильности и, в конечном итоге, прогрессу, процветанию, миру во всех странах, расположенных вдоль его маршрута».

11 ноября 2014 г. Лидер нации Нурсултан Назарбаев объявил программу «Нурлы жол» в период, когда мировое сообщество столкнулось с новым вызовом в связи с экономическим кризисом. Данная программа призвана помочь Казахстану выйти из этой ситуации с минимальными потерями. Главная задача этой программы является возрождение Великого Шелкового пути, за счет чего предполагается наладить тесные экономические связи между странами региона. Одно из направлений проекта пролегает из Китая через Казахстан, Россию к Балтийскому морю. Другое направление также проходит через Казахстан, но выводит уже к Средиземному морю, являющимся одним из узловых центров мировой торговли. Географическое преимущество Казахстана в проекте нового Шелкового пути огромно; при этом стоит помнить, что воплощение проекта зависит не только от Казахстана. Его можно реализовать только в сотрудничестве с соседними странами.

И ключевым партнером в проекте выступает, конечно же, Китай. Мировое сообщество признает, что за годы обретения независимости Казахстан смог выстроить прочную политическую основу для устойчивого развития, сохранить социальную стабильность [4].

Делясь своими планами, Нурсултан Назарбаев сказал: «Мое видение - это создание на ключевых транспортных коридорах Казахстана единого комплекса хабов международного уровня, торгово-логистического, финансово-делового, инновационно-технологического и туристического. По словам Главы государства, Транспортно-логистический хаб - главный элемент «Нового шелкового пути».

Казахстан, так сложилось исторически, находился на стыке культур между Востоком и Западом, поэтому наша страна всегда служила мостом между цивилизациями. В XXI веке, потребность в коммуникациях между Востоком и Западом только возрастает, и обеспечение устойчивых транспортных потоков, по которым двигались товары, люди, идеи в древности, играет особую роль.

Инициатива по возрождению Великого Шелкового пути, охватывая стратегические, экономические, культурные, инфраструктурные аспекты сотрудничества, может стать крупнейшим Евразийским проектом. Наиболее активными участниками инициативы на сегодняшний день являются КНР и Казахстан, уже реализующие конкретные проекты и транспортные маршруты. Значительную заинтересованность в проекте проявляют и государства Центральной и Южной Азии, Ближнего Востока, а также Европейские страны.

По оценкам экспертов, Концепция «Нового Шелкового пути» заняла прочные позиции в повестке дня многих стран, международных организаций и экспертного сообщества. К примеру, для ЮНЕСКО первостепенной задачей является возрождение культурного и исторического наследия Шелкового пути. Для ряда стран, в том числе для

Казахстана, Китая, России, государств Центральной Азии и Кавказа, Европейского Союза возрождение Шелкового пути направлено на инфраструктурное развитие транспортно-логистических возможностей, повышения транзитного потенциала трансевразийского региона. Проект по возрождению исторического перекрестка цивилизаций, культур и народов на территории Шелкового пути – это масштабное и комплексное явление, затрагивающее все аспекты взаимодействия [5].

В настоящее время Казахстан выделяет дополнительные инвестиции для развития транспортной инфраструктуры Астаны в связи с проведением в 2017 году Астана международной выставки ЭКСПО. С первых лет своей независимости Казахстан инвестирует значительные средства в развитие человеческого капитала, инфраструктуры и технологий. Республика последовательно выступает за региональную интеграцию. В этой связи Казахстан рассматривает Евразийский Экономический Союз, прежде всего как объединение по экономическому принципу.

Не смотря на преобладание экономического направления в программе возрождения Шелкового пути, не мало важен экскурс в историческое прошлое, где возникновение и функционирование некогда караванных путей расширяет возможности нашего государства, его статус в мировом сообществе, увеличивает и приумножает роль человеческого капитала, их перспективные идеи.

Поэтапное достижение Казахстана поставленных целей по программе возрождения Шелкового пути и признание эффективности данной программы мировыми экспертами не было бы осуществлено без его главного участника – единого казахстанского народа, объединенных одной идеей, культурой, историческим прошлым.

Список литературы:

1. История Казахстана. Т-1, А., 1996 .
2. История Казахстана. Очерк. А., 1993. - 416с.
3. Ахметшин Н. Х. Тайны Шелкового Пути – М.,1998 - 425с.
4. <http://tarih-begalinka.kz/ru/history/independent/history/page3500/>.
5. сайт: www.bnews.kz.

Пахомова Н., студентка 1 курса.

Косаева Л., студентка 1 курса

Научный руководитель: к.ф.н., профессор Клишина М.В.
Карагандинский экономический
университет Казпотребсоюза

САКРАЛЬНАЯ ГЕОГРАФИЯ КАЗАХСТАНА

В своей статье «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев заявил о насущной необходимости проекта «Духовные святыни Казахстана» и отметил важность того, чтобы внутренний и внешний культурный туризм опирался на символическое наследие казахстанского народа[1].

В различные исторические периоды сбалансированность духовной культуры может нарушаться, и это приводит к тому, что какие-то компоненты культуры перестают определять ее ценностно-духовное ядро. В условиях переоценки ценностей важно понять и не растерять те ценностные и духовные приоритеты, вне которых мы теряем свою идентичность и способность творить[1,2].

Приобщение к сакральным местам, к духовной культуре – помимо духовного обогащения, создает определенные барьеры, препятствующие влиянию экстремистской и радикальной идеологии. У каждого народа и цивилизации есть святыне места, которые носят общенациональный характер: представляющие одно из оснований духовной

традиции. У древних ирландцев бытовало верование, что если король соблюдает обычаи предков, погода будет мягкой, урожай — обильным, скот — плодовитым, воды — изобилующими рыбой.

Казахстан — огромная по территории страна с богатой духовной историей. До сих пор не создано единое поле, единая цепочка этих важных с точки зрения культуры и духовного наследия святых местудент

В рамках программы «Рухани жанғыру» экспертами научно-исследовательского центра «Сакральный Казахстан» в Восточном Казахстане отобрано предварительно 8 объектов для включения в республиканский список сакральных мест страны. Памятники истории и культуры казахстанского Алтая рассказывают о богатой созидательной истории края, в которой веками рядом мирно жили народы разных национальностей, религий и культур. Корни, питающие культуру Восточного Казахстана, уходят в глубь веков. Выросший в этих же местах писатель Мухтар Ауэзов первым рассказал другим народам о великом земляке, о его жизни, полной счастья и смятения. По словам историков, все Прииртышье — сплошная территория археологических и культурно-исторических памятников. Кочевая культура здесь была распространена 30 веков назад. Известный на весь мир некрополь «Берел» дает представление об уровне воинского, кузнечного и художественного ремесла наших предков. Первое элитное захоронение сакского вождя в сакральной долине реки Бухтармы раскопал еще полтора века назад ученый Василий Радлов. Могильник Берел датируется V–IV веками до нашей эры. В самом большом кургане погребена скифская царская семья, а также 13 лошадей. Их парадная сбруя поражает своим великолепием — она изготовлена из мельхиора, бронзы и латуни.

Казахстан находится в центре Евразии. В Казахстане дорожат тем фактом что, в стране проживает большое количество национальностей, в мире.

У каждого народа, у каждой цивилизации есть святые места, которые носят общенациональный характер, которые известны каждому представителю этого народа. Это те столбы на которых существует духовная традиция. Для Казахстана это немаловажно.

У казахов с эпохи средневековья вплоть до настоящего времени существует обряд поклонения могилам усопших, свидетельствующий о древнем культе предков. Как тогда, так и сейчас особое значение придается посещению древних могильников, мазаров и мавзолеев, где захоронены известные личности, оставившие свой след в истории, а места их погребения признаются святыми. Особое значение имеют и памятники природы. Часть памятников природного наследия уже взята под защиту государства. Не только местными жителями, но и туристами определенные природные места рассматриваются как сакральные. Все это благодаря мифологическим легендам которые передаются из уст в уста.

В настоящее время подготовлен список в который включены около 100 объектов. И все еще продолжают вестись работы по формированию списка сакральных местудент Казахстан является наследником истории, которую сложные и зачастую прискорбные события обогатили различными традициями, сделав из него сегодня своеобразный пример полиэтнического, многокультурного и многоконфессионального общества.

Сакральные объекты всегда притягивают внимание людей. Казахстан страна с богатой историей и культурой. К большому сожалению не все архитектурные памятники культуры народа сохранились в первозданном виде. Археологическое наследие должно быть доступно для общественности только на условиях его цивилизованного туристского посещения с минимизацией негативных последствий его использования.

Именно поэтому к настоящему времени на некрополе проведены реставрационные работы, финансируемые Центром по сохранению историко-культурного наследия Управления культуры Акимата Карагандинской области (исполнитель: ТОО «Бегазы-Тасмола», руководитель — к.и.н. А.З. Бейсенов), благодаря которым восстановлен первоначальный облик «степной пирамиды».

Улытау в переводе с казахского языка «великие горы» занимали главное место, будучи центром кочевой цивилизации. В этой статье будут представлены сакральные места Улытау. Первой достопримечательностью Улытауского района это Городище Шоткара. Городище, находится на левом берегу реки Каракенгир, относится к IX-XI веку, к эпохе кипчакского владычества в Улытау. Сейчас почти не сохранилось, имеются лишь останки прямоугольного каменного сооружения. У подножья Шоткара найдено погребение воина, железный нож и две золотые подвески. [2]

Следующим немаловажным объектом для казахского народа является мавзолей хана Джучи [3]. Находится мавзолей в 50 километрах к северо-востоку от Жезказгана. Известный памятник казахской архитектуры. Со строительством этого мавзолея связано много историй. Одни считают что его построили потомки хана. Другие что мавзолей сооружен в 1227 году над могилой сына Чингисхан. Мавзолей построен с помощью кирпича красного цвета. А купол здания светло синего цвета. В 2005 году была выпущена купюра номиналом в 500 тенге, на которой было изображение мавзолея.

Еще одно сооружение находящийся на этой территории мавзолей Алаш-хана. Занимает он почетное место памятников архитектуры благодаря своему художественному исполнению. Мавзолей был построен в XII веке как пантеон великого Алаша хана. Создание трех жузов связывают с Алаш-ханом. Мавзолей удивляет своей величественностью, сотворенный людьми того времени, чьи имена к большому сожалению до нашего времени не сохранились. Сооружение возведено с помощью обожженного кирпича, окна и двери выстраивали из дерева. По архитектуре строения мавзолей выделяется среди других, так как подобный стиль крайне редко встречается в архитектуре Средней Азии.

В урочище Теретки расположено большое скопление наскальных рисунков. Петроглифы относят к эпохи бронзы. В это время наскальные рисунки содержали сюжеты охоты, изображали животных которых они видели, а это верблюды, лошади, быки и т.д. Об этих наскальных рисунках сложена целая легенда. Она рассказывает о старике который укрылся у этих скал от ненастья. А родник находящийся неподалеку спас старца от жажды. После этого люди верят в целебность родника и святость места.

Ну и конечно сами горы Улытау. Пейзажи этих мест по истине удивительны и разнообразны. Возле самих гор степные просторы сменяются березовыми рощами. Улытау одни из древнейших горных массивов на территории Казахстана. Помимо природных богатств которых в Улытау не мало, эта земля всегда была центром исторических событий. Горы имеют две вершины Аулие и Едыге. Аулие в переводе священная гора. Именно с этой вершиной связано множество сказаний. Например многие считают что на вершине той горы покоится казахский философ проживавший в XV веке Айсан Кайгы. Еще одна история говорит о 7 святых захороненных на вершине. По поверью эти святые были целителями. Сейчас на вершине можно увидеть плиты с их именами которые были установлены в наше время. Вершина Едыге вторая по величине гор Улытау. С этой вершиной связана история повествующая об захоронении двух легендарных исторических личности- эмира Едыге и хана Тохтамыш. На самой вершине можно увидеть плиты с их именами. В Улытау почти у каждой горы и родника, коих здесь немало, есть своя история или легенда. Местные жители верят, что родник у села Улытау обладает целебными свойствами и лечит заболевания пищеварительного тракта. А поднявшийся на гору Аулиетау и поклонившийся праху святых обретает духовное очищение. Посетивший же три мавзолея – Жошы-хана, Алаша-хана и Домбауыла – и вовсе «обречен на успех» во всех делах. [5]

Именно в Улытау географическом центре Республики Казахстан в 2005 году был установлен монумент единства народов Казахстан, показывающий что только сплоченностью людей может быть достигнут мир.

Современный этап развития науки характеризуется развитием и углублением теоретико-методологических основ, применением новейших методик. Особенно это

касается новых наук и отраслей наук, среди которых сакральная география не является исключением. Следует отметить, что сакральная география, как и любая отрасль знаний, представляет собой динамическую систему, которая развивается пространственно-временном аспекте, эволюционирует и меняется.[4]

Жемчужиной Казахстана назвал улытауские степи академик Каныш Сатпаев, ведь почти все элементы таблицы Менделеева обнаружены в недрах Улытауского региона. Примечательно, что полет человека в космос тоже связано с Улытау, урочищем Байконур.

Не случайно в дни Всемирного курьлтая казахов участники форума в первую очередь пожелали посетить эту национальную святыню казахского народа. В те дни Президент Казахстана Н.А. Назарбаев принимал участие в установлении памятного знака в ознаменование исторической роли Улытау в становлении казахской государственности. [6]

Туркестан в этом ожерелье святынь является главной жемчужиной.

С незапамятных времен его жители, предки современных казахов, создавали свою уникальную и самобытную культуру. Некоторые выдающиеся памятники их культурного наследия сохранились в форме могильных холмов, крепостей, мавзолеев и даже целых городов.

Туркестан является древнейшим городом на территории нашей республики – ему уже более полутора тысяч лет. Так как Туркестан (Яссы) был столицей казахского ханства, то и масштабы построек в нем были соответствующие. По сей день город хранит в себе все красоты и величолепия архитектуры тех времен, его святыни. Вообще, весь этот город у подножья Сырдарьи является одной большой исторической ценностью для всего нашего государства. Ученые-востоковеды ставят мемориальный комплекс в один ряд с Туркестаном, считая эти земли священными. Уникальный мавзолей пользуется особенной популярностью у туристов. Ежегодно его посещают около 5 тысяч паломников.

Современный г. Туркестан принадлежит к числу древних казахских городов. С его именем связан ряд известных политических событий средневекового периода истории Казахстана и Средней Азии, что нашло отражение на страницах письменных источников. С XVI в. н.э. начинается собственная история г. Туркестана. После раздела монгольского государства на улусы, Туркестан вместе с территорией Южного и Юго-Восточного Казахстана вошли в улус Чагатая. В 70-е гг. XIV в. присырдарьинские земли Ак-Орды завладел правитель Средней Азии Тимур. Политика укрепления власти эмира предполагала строительство монументальных общественных и культовых зданий (мечети, мавзолей, медресе) в том числе и в присырдарьинском регионе, города которого стали важными форпостами на северных границах владений Тимура.

Так, благодаря эмиру Тимуру, мы получили такие выдающиеся мавзолей как мавзолей Арыстан Баб и Ходжа Ахмеда Яссави.

Согласно преданиям, Арыстан баб умер и похоронен в окрестностях Отрара в XII в. Вероятно, тогда же был сооружен его мавзолей, о котором нет достоверных сведений. По мнению некоторых исследователей, он прошел эволюцию, аналогичную сайрамским мавзолеям. В XIV в. по приказу Тимура на месте разрушавшегося здания было возведено новое сооружение. Но и оно не дошло до наших дней. Сохранившееся здание строилось в первое десятилетие XX в. Святой Арыстан баб был в огромной мере легендарной личностью. Предания называют Арыстан баба учителем и духовным наставником Ходжи Ахмеда Яссави, которому Арыстан баб передал аманат, заключавшийся в косточке хурмы. По легенде, Арыстан баб был сподвижником пророка Мухаммеда.

У каждого мавзолея своя интересная история. Мавзолей Ходжа Ахмеда Яссави представляет собой усыпальницу и поминальную мечеть.

Это грандиозное сооружение было воздвигнуто в честь жившего в XII в. известного на Востоке древнетюркского поэта и проповедника суфизма Ахмета Яссауи. Слово «Яссауи» означает из Ясы. Так в древности назывался город Туркестан. Весь городской центр является исторической и культурной резервацией Азрет-султана. Помимо мавзолея

Ходжи Ахмета Яссауи, он включает в себя средневековую баню, хилвет, где жил великий святой, мавзолеей великой внучки Тимура Рабиги-Султан Бегим и другие памятники, среди которых чудом сохранился подземный дом для размышлений Кумшик-ата.

Как говорится в легенде, по распоряжению Тимура над могилой Ходжа Ахмеда Яссауи началось строительство мечети (1338—1405). Все попытки возвести стены терпели неудачу, сильная буря сносила их, по другой версии появление зелёного быка, который все разрушал. Явившийся во сне Тимуру святой сказал, что сначала нужно построить мавзолей над могилой святого Арыстан-Баба, а затем над могилой Ходжи Ахмеда Яссауи. Что Тимур и сделал. Поэтому паломники первым посещают мавзолей учителя Арыстан-Баба, а потом мавзолей Ходжи Ахмеда Яссауи.

«Все они образуют каркас нашей национальной идентичности. Когда сегодня говорят о воздействии чуждых идеологических влияний, мы не должны забывать, что за ними стоят определенные ценности, определенные культурные символы других народов. А им может противостоять только собственная национальная символика»[1], - подчеркивает Нурсултан Назарбаев.

Туркестан — важная точка на Сакральной карте Казахстана, один из древнейших городов Казахстана и центров суфизма, столица Казахского ханства в XVI-XVIII веках. Еще раньше древний город Яссы (старое название Туркестана) был главным торговым пунктом на Великом шелковом пути.

На 34-м заседании постоянного совета министров культуры стран-членов Международной организации тюркской культуры (ТЮРКСОЙ) Туркестан был избран культурной столицей тюркского мира в 2017 году.

Паломники говорят: три поездки в Туркестан равняются малому хаджу в Мекку. Величественные места славятся не только у нас в Республике Казахстан, но и по всему миру. Поэтому создание проекта «Духовные святыни Казахстана» является важным событием в истории Казахстана. Новое поколение казахстанцев должно знать святыне места своей Родины. Только приобщаясь к духовному наследию, люди могут реализовать свою духовность и творческие способности. Для этого необходимо преодоление ограниченности индивидуального бытия, усвоение, понимание, интерпретация духовного опыта всего человечества, а тем более своей страны. В условиях переоценки ценностей важно понять и не растерять те ценностные и духовные приоритеты, вне которых мы теряем свою идентичность и способность творить. Поэтому так важен учет необходимости творческой и духовной составляющих в образовании[2].

Система же образования на постсоветском пространстве сегодня предоставляет каждой личности достаточно высокий уровень базовых знаний во всех областях науки, но при этом гораздо хуже обстоит дело с применением знаний в практической деятельности, с использованием их в непредвиденных обстоятельствах и рейтинг удовлетворенности работодателей остается низким. [7].

Духовность как личностное качество, которое традиционно считалось частным делом индивида, сегодня превращается в его профессиональную характеристику, в требование «нового гуманизма», ибо бытийность человека может раскрываться только через диалог с «другим», природой, культурой как исторической памятью[7].

Список литературы:

1. Назарбаев Н.А. «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». 2017
2. «Улытау» туристический путеводитель ОО «Историко-географическое общество «АВАЛОН».
3. Проект «Культурная карта Казахстана», режим доступа: <http://culturemap.kz/ru/object/mavzoleiy-alasha-hana>
4. ОО «Историко-географическое общество «АВАЛОН», режим доступа: <http://www.guide.kz/ru/about.shtm>

5. Сердце Казахстана - Улытау <http://www.voxpopuli.kz/main/serdce-kazahstana-ulytau-12310.html> «»

6. <http://silkadv.com/ru/node/1954> «Silk Road Adventures»

7. Клишина М.В., Клишина Е.А. Творчество и духовность – целеполагающие ориентиры в условиях реформирования образования // Традиции и перспективы социогуманитарного дискурса в Центральном Казахстане: Международная научно-практическая конференция, психологии КарГУ им. академика Букетова Е.А., посвященная 20-летию факультета философии и психологии КарГУ им. академика Е.А. Букетова. - Караганда, 2015. С.-83-87.

Рахметжан.М.С., 1 курс студенті

Ғылыми жетекшілер: доцент Адамбекова С.М., аға оқытушы Мустафин.С.Ш
Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ НЕГІЗІ

Тарихтың әрбір кезеңдік тынысы қоғам мен мемлекеттің экономикалық, саяси-әлеуметтік және рухани тіршілігін өзгертіп өз заңдылықтарына бағыттап отырады . Ол дегеніміз әлеуметтік қажеттілік.

Ширек ғасырлық тәуелсіздік жылдарында Қазақстан Республикасы саяси-әлеуметтік және экономикалық жағынан едәуір дамыды деп, ауыз толтырып айтуға болады. Экономикалық қарқынды дамуымыз, бұл қабылданып жатқан мемлекеттік стратегиялар мен ресми құжаттарға байланысты. Бұл жайлы елбасы жыл сайын өзінің жолдауларында да нақты атап көрсетеді. Мемлекет басшысы өз жолдауларында саяси –экономикалық жағынан дамуды ғана атап көрсетпей, рухани тәрбиелік адамгершілік жағынан дамуды да халық үшін өте маңызды екенін айтты. Ол осы яғни рухани даму туралы «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» деген жолдауында атап міндеттеді.[1]

Осы жолдаудан кейін Елбасының 2017 жылы 12 сәуірде «Болашаққа бағдар : рухани жаңғыру» мақаласы жарыққа шықты .Осы мақалада ел Президенті қалай біртұтас ұлт болып болашаққа қалай қадам басатынын бұқаралық сананы қалай өзгертіні жайлы жөнінде алысты болжайтын көзқарастарымен бөліседі. Бұл мақаланың негізгі міндеттері жайлы айта отырып жаңғырудың маңыздылығына былай тоқталады: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірбие мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса , ол адасуға бастайды. Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды ».[2] Осы мақала арқылы Елбасы жастардың бойына патриоттық рухты сіңіре отырып болашақта еліміздің көркеюіне септігін тигізетін азаматтарды тәрбиелеуді басты міндет етіп қойды. Жастарды тәрбиелеу дегеніміз-мемлекеттік тілімізді , салт-дәстүрімізді , әдебиетімізді, мәдениетімізді рухани жаңғырту деген сөз. Ел Президентінің рухани жаңғыруға білім-ғылымға көңіл бөлуі үлкен көрегенділік және еліміздің қарқынды дамуына бірден-бір бастайтын жол. Рухани даму арқылы біз жақын арада дамыған 30 елдің қатарын қосылатындығымызға өте сенімдімін

Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар : рухани жаңғыру» мақаласында сананы жаңғыртудың негізгі алты бағытын белгіледі:

- 1.Бәсекеге қабілеттілік;
- 2.Прагматизм;
- 3.Ұлттық бірегейлікті сақтау;
- 4.Білімнің салтанат құруы;
5. Қазақстанның революциялық емес, эволюциялық жолмен дамуы;

6. Сананың ашықтығы;

Барлық жоғарыда көрсетілген бағыттар біздің дамыған заман талабына сай мәңгілік ел болуымыз үшін ауадай қажет қасиеттер мен құндылықтар. «Болашақта ұлттың табысты болуы оның табиғи байлығымен емес, адамдарының бәсекелік қабілетімен айқындалады... Сондықтан, әрбір қазақстандық, сол арқылы тұтас ұлт ХХІ ғасырға лайықты қасиеттерге ие болуы керек. Мысалы, компьютерлік сауаттылық, шет тілдерін білу, мәдени ашықтық сияқты факторлар әркімнің алға басуына сөзсіз қажетті алғышарттардың санатында. Сол себепті, «Цифрлы Қазақстан», «Үш тілде білім беру», «Мәдени және конфессияаралық келісім» сияқты бағдарламалар – ұлтымызды, яғни барша қазақстандықтарды ХХІ ғасырдың талаптарына даярлаудың қамы», – деп ашып көрсетеді. Бәсекеге қабілеттілік саясат пен экономикада, білім, ғылымда, технологияда, яғни барлық салада болуы тиіс. Бәсеке болған жерде әрбір тұлға өзінің ең сапалы қызмет түрін ұсынады. Білім мен тәрбиесі ғажайып түрде үндескен, ұлттық идеологиясы темірқазығына айналған табысты ел болуымыз үшін жақсылыққа ұмтылып, жаманшылықтан арылып, саналы түрде барлық қасиеттерімізді ізгілендіріп, сананы рухани жағынан үнемі жетілдіріп, дамытып отыруға тиістіміз

Ұлттық жаңғыру дегеніміз – ұлттық санамен тығыз байланысты. Оның түпкі мақсаты – ұлттық бірегейлікті сақтап, ел ішінде бейбітшілік пен келісім үйлесе отырып, ұлттық береке, бірлік салтанат құрған бәсекеге қабілетті, табысты ел болу. «Сонымен бірге, жаңғыру ұғымының өзі мейлінше көнерген, жаһандық әлеммен қабыспайтын кейбір дағдылар мен әдеттерден арылу дегенді білдіреді», – дейді Н.Ә.Назарбаев. Сондықтан рухани жаңғыру үдерісін дер кезінде қабылданған оң шешім деп танымыз. Осы рухани жаңғырудың жүзеге асырылуын біз және сіз болып, «Бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып» бірлікте орындауымыз аса қажет. Бәсекеге қабілетті, әлемдік деңгейде танылған әрі дамыған рухани кемел ел болу – Елбасының асыл арманы. Ендеше, мемлекет басшысының жастарға соны серпін, тың бастама ұсынуы келешекке қамданудың әрекеті деп түсінеміз.

Ел Президенті аталмыш тұғырнамасында білім, ғылымға ерекше басымдық беріп отыр. «Терең білім – тәуелсіздігіміздің тірегі», – деген Н.Ә.Назарбаев «Мәңгілік ел» болуға қадам басқан тәуелсіз Қазақстанның ендігі жаһандану алдында ұлт ретінде жойылып кетпеуі үшін ұлттық кодын сақтаған, терең білімді, бәсекеге қабілетті, ұлттық құндылықтарын бойына сіңірген ақыл-ойы кемел тұлға болуына маңыз береді. Осы бағдарда ол бабалар ұлағатымен астасып жатқан зерделі ойы мен парасатты пайымын білдіреді: «Білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылу – біздің қанымызда бар қасиет. Тәуелсіздік жылдарында қыруар жұмыс жасалды. Біз он мыңдаған жасты әлемнің мандайалды университеттерінде оқытып, дайындадық. Бұл жұмыс өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарының басында қолға алынған «Болашақ» бағдарламасынан басталды. Елімізде өте жоғары деңгейдегі бірқатар университеттер ашылды, зияткерлік мектептер жүйесі қалыптасты. Басқа да көптеген іс тындырылды. Дегенмен, білімнің салтанаты жалпыға ортақ болуға тиіс. Оның айқын да, бұлтартпас себептері бар». Осылайша мақалада айтылған әрбір ойдың астарында терең мазмұн мен зерделі пікір жатыр.

Қазіргі таңдағы әскери сала мен әскери оқу орындарындағы білім мен тәрбие жүйесі Елбасының парасатты пайымдарын негізге ала отырып, қарқынды түрде жүзеге асыруда.

Ал идеология мәселесіне келер болсақ, кестелі сөз, кесек ойлары көрініс тапқан ой-толғауында Президент елес идеологияларға ермей, заманға сай амал етуге үндейді: «Өкінішке қарай, тарихта тұтас ұлттардың ешқашан орындалмайтын елес идеологияларға шырмалып, ақыры су түбіне кеткені туралы мысалдар аз емес. Өткен ғасырдың басты үш идеологиясы – коммунизм, фашизм және либерализм біздің көз алдымызда күйреді. Бүгінде радикалды идеологиялар ғасыры келмеске кетті. Енді айқын, түсінікті және болашаққа жіті көз тіккен бағдарлар керек. Адамның да, тұтас ұлттың да нақты мақсатқа жетуін көздейтін осындай бағдарлар ғана дамудың көгіне темірқазық бола алады. Ең бастысы, олар елдің мүмкіндіктері мен шама-шарқын мұқият ескеруге тиіс». Мақалада

көтерілген идеологиялар туралы кесек ой да ел басқару жүйесін жаңа өзгерістер биігіне бастары айқын. Дәл осындай тәуелсіз Қазақстанды өркениет көшінің алдыңғы легіне апаратын жаңа бастамалар қашанда көпшіліктің қолдауына мен ықыласына бөленеді.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында тарихтың өткеніне көз жүгіртіп, жаңа тарихи кезеңдерге жан-жақты баға бере отырып, рухани жаңғыру арқылы болашаққа деген өзінің парасатты пікірлері мен көзқарасын білдірді. «Екі дәуір түйіскен өліара шақта Қазақстанға түбегейлі жаңғыру және жаңа идеялар арқылы болашағын баянды ете түсудің теңдессіз тарихи мүмкіндігі беріліп отыр... Мен барша қазақстандықтар, әсіресе, жас ұрпақ жаңғыру жөніндегі осынау ұсыныстардың маңызын терең түсінеді деп сенемін. Жаңа жағдайда жаңғыруға деген ішкі ұмтылыс – біздің дамуымыздың ең басты қағидасы», -деп ел келешегіне үміт артады.

Осы жаңғырудың заңды жалғасы ретінде елбасы 2018 жылы 10 қаңтарда өзінің кезекті жолдауында, мемлекетіміздің Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайына қарай бейімделіп дамуын міндет етіп қойды. Ол бұл жолдауда негізгі алты бағытты белгіледі. Олар:

БІРІНШІ. Индустрияландыру жаңа технологияларды енгізудің көшбасшысына айналуы тиіс.

ЕКІНШІ. Ресурстық әлеуетті одан әрі дамыту

ҮШІНШІ. «Ақылды технологиялар» – агроөнеркәсіп кешенін қарқынды дамыту мүмкіндігі.

ТӨРТІНШІ. Көлік-логистика инфрақұрылымының тиімділігін арттыру.

БЕСІНШІ. Құрылысқа және коммуналдық секторға заманауи технологияларды енгізу.

АЛТЫНШЫ. Қаржы секторын «қайта жаңғырту»

Мемлекет басшысы өзінің әлеуметтік бастамаларында жоғарғы білім алудың қолжетімділігі сапасын арттыруға да көңіл бөлді. Ол мемлекеттен бөлінетін 54 мың грантқа қосымша 2018-2019 жылы тағыда 20 мың грант бөлінетінін айтты. Оның 11 мыңы техникалық мамандықтар бойынша бакалаврлық білім беруге тиесілі. Бұл төртінші өнеркәсіптік революция жағдайында сұранысқа ие болатын мамандарды даярлауға мүмкіндік бергендіктен, бұл бастаманың маңызы зор деп айта аламын[3]

Осы елбасы айтқан бағыттар жүзеге асса Қазақстан мәңгілік елге айналары сөзсіз. Сондықтан осыны жүзеге асыруға әрбір қазақстандық ат салысуға міндетті деп ойлаймын

Әдебиеттер тізімі:

1.ҚР Президенті Қазақстан халқына жолдауы «Қазақстанның Үшінші жаңғыруы:Жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Егемен Қазақстан 31 қаңтар 2017 жыл №40

2.Н.Ә Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру » Егемен Қазақстан 13 сәуір 2017 жыл №20

3. Н.Ә Назарбаев «Президенттің бес әлеуметтік бастамасы» Егемен Қазақстан 10 қаңтар 2018 жыл №6

Saparkyzy Z., 1st year student

Scientific adviser: PhD, senior lecture Manassova M.M.

Karaganda Economic University Kazpotrebsoyuz

THE ROLE OF SHOKAN UALIKHANOV ON THE FORMATION OF SPIRITUAL MODERNIZATION

Modern cultural-historical situation can be compared with post-reform (the abolition of serfdom in 1861) period in the XIX century in Russia, which had for Kazakhstan huge historical, cultural and socio-political significance. The administrative reform of the tsarist government in

the second half of the nineteenth century resulted in the breakdown of the traditional socio-cultural ways of regulating social relations in the traditional kazakh society, which gave rise to many new problems and social contradictions. For this reason Sh. Valikhanov rightly pointed out that “any innovation outside of these conditions may be definitely harmful, and how the phenomenon of the abnormal can only cause some incurable social disease, and anomalies” [1, p. 96]. Advocating for the preservation of the old values of traditional culture and the democratic institutions of customary law of the kazakhs, Valikhanov criticized the colonial nature of legal and administrative reform of the tsarist government. He wrote: “...the law is good for people, who are more known to him, the native law under which the person was brought up, how would this law have been imperfect, must seem to him better, clearer and clearer the wisest laws, taken from the outside or imposed from above” [1, p. 94]. Of course, the social and cultural conditions of the society of the XXI century are completely different, and modern Kazakhstan occupies a completely different place in a modern civilized community, but the analysis of Sh. Valikhanov about socio-cultural situation of Kazakhstan in the society of XIX century, in his scientific principles does not lose its relevance.

The relevance of the study of cultural views of kazakh thinker is also linked to the increasing role of culture and civilization in today’s complex and contradictory post-industrial society. In the presence of a sufficient number of the negative effects of technical and information wave of civilization, it still raised a modern society to a higher stage of human development and its culture. Observance of the norms of culture and civilization becomes an inescapable imperative time of contemporary cultural life of society.

Kazakhstan is not limited to the “import” of cultural ideas from Russia and Europe. Valikhanov was a contemporary of the emergence of cultural studies as an independent field of scientific knowledge and keenly captured what is happening in society and science changes, so it can rightly be considered “The Kazakh culture”. Expressed in extensive scientific legacy of ideas, from the point of view of modern science, are primarily cultural significance. Therefore, for the modern Kazakh cultural studies relevant to the analysis and reconstruction of cultural views of Sh. Valikhanov.

The work of Valikhanov still fragmentary presented in the scientific literature. In addition to individual books devoted to various aspects of creativity Kazakh thinker, no synthetic studies on the phenomenon of Sh. Valikhanov. The literature on the different aspects of cultural and philosophical heritage of Sh. Valikhanov, can be classified according to the following directions.

Analytical studies, materials of personal and official biography, memoirs of contemporaries, and correspondence, cultural text is most appropriately expresses the spirit of the era in which it was created the kazakh thinker. Articles and memories G.N. Potanin, Veselovsky, Dostoevsky, Semenov-Tyan-Shansky, D. R. Michell and others give an adequate idea of the life and work of kazakh thinker. This literature can be called “Shokan Valikhanov and Russia of the XIX century”. Individual overexposure and elements of colonialist thinking in keeping with the spirit of the time. It is known that Shokan Valikhanov knew this fact and often expressed the opinion [2]. Still with Sh. Valikhanov engage in honest dealing by those Russian leaders, who favorably to the kazakh people. In fact, the works of Valikhanov act as the authentic text of history of the kazakh culture. For example, in the religious culture of the kazakhs, as the original arguments come from the ideas of Sh.Valikhanov, “Traces of shamanism among the Kirghiz”, “About Moslem in steppe”, “Tengri (God)”. So is the matter with the legal culture of kazakhs (“note on judicial reform”). Reconstruction of runic model of the world by many researchers is carried out on ulyanovskoy interpretation of Manas. So is the case with all parties in the study of traditional culture of Kazakhs and other Turkic peoples. As stated in the introduction of the thesis, the study of the spiritual heritage of CH. Valikhanov allows you to more adequately understand the history, present and prospects culture of the Kazakh people.

Valikhanov knew that disasters such as Kazakhs, Kirghizs, Uighurs, Dungans are not associated with the ethnic characteristics of Russians, Chinese, British, etc in the suppression of people's freedom and existing natural mechanisms for mutual cooperation and consent. As

pointed out by the famous scholar CH O. A. segizbaev, he rightly objected to the imposition of cultural standards of one people by another. For example, he strongly opposed attempts of the Russian government a mechanical implement in Kazakhstan for the second half of the nineteenth century justice in the canons of the Russian court in "the Russian Truth". He rightly argued that this can not be done for the simple reason that the Kazakhs are no many types of crime posed by the specific conditions of Russia, but such criminal acts, which the Russian justice system just doesn't know. For example, crimes associated with brimtoy (violent theft of someone else's cattle for various reasons), the violation of the traditional order of payment of dowry, bride kidnapping, without respect for centuries enshrined the customs, etc., the punishment for which could not be provided by the Russian legislation [3, p. 234].

"There is no doubt – he wrote – that the law is good for people, who are more known to him, the native law under which the person was brought up, how would this law nor were imperfect, must seem to him better, clearer and clearer the wisest laws, taken from the outside or imposed from above". The main conditions of development of the people he considered his enlightenment and freedom. "The success of the progress is due to two factors: knowledge and freedom," he said. As a follower of Russian democracy, CH. Valikhanov wrote: "...For normal growth of the people, at whatever level of development he was standing needed: self-development, samozasiti, self-government and justice..." [4, p. 94-95]. He believed that the sense of self people "have a sense laudable", the lack of "reasonable samozasiti" and the passivity of the people are a result of their immaturity.

In modern culturological and philosophical literature often used the phrase "the generic model of the Genesis of Kazakh", "community culture of Kazakh", "family man," etc., i.e. is the idea of the absence of the individual began in the traditional culture of the Kazakhs. In our opinion, a nomadic form of human cooperation and consent does not preclude the emergence of cultural characters (batyrs, akyns and Zhyrau, bis and Sechenov, Khakimov and sages, etc.).

Valikhanov - personalized Kazakh culture in the summary of the civilizations. It's like a Chingizid, a descendant of Ablay noble origin ("tect"), European-educated man tried to open the world for his people and show the world your people.

Valikhanov in terms of the nineteenth century adhered to a dynamic concept of national cultures and essentially carried out the idea of dialogue of cultures. For example, he notes the proximity of the Kazakh epos to the Indo-Germanic epic. The nearest his friend and colleague G. Potanin claims about Eastern cultural borrowing from the West.

Valikhanov calls not for the restoration of the values of the nomadic world, and its transformation preserving the positive elements of this culture (oral poetry, Biy court, respect for elders, love of freedom, respect for moral qualities, love of children, etc.). You can spend a certain parallel between the thoughts of CH. Valikhanov (morality based on poetic thinking and the contemplation of nature) and Arnold Toynbee (a special moral and intellectual qualities of the nomads).

Valikhanov pays great attention to the regression of civilization. From his point of view, in different periods of history to the foreground can get various types of civilizations (e.g., high civilization of Central Asia), but the decline of the spirit in these cultures can lead to their overall decline.

At the same time, Valikhanov regression of culture and civilization does not interpret in the spirit of "Golden age" of the past. The flowering of the cultures associated with the creative potential of both the people and the ruling elite.

Of fundamental importance to kazakh culture has its interaction with Russian culture.

Valikhanov emphasizes that the idea of the Russian people, the Kazakhs often associated with images of "semi-official" and punitive-of the Cossacks. A brilliant expert in Russian culture of the XIX century ("Golden age" of Russian culture) Valikhanov acculturation emphasizes its importance for the Kazakh people.

References:

1. Valikhanov Sh. Zapiska o sudebnoi rephorme // sobranie sochinenii. V 5- T.– Alma-ata: Glavnaya redakciya kzakhskoj sovetskoj enciclopedii, 1985. – T.4. – s. 71-76.
2. Valikhanov Sh. Zamachaniya na tret'yu chast' opisaniya kirgiz-kazach'ikh ord [A.I. Levshina] // sobranie sochinenii. – 1984. – T.1. – s. 198-200.
3. Veselovskii N.I. Meteor // Valikhanov Sh. sobranie sochinenii. – T.1. – s. 79-81.
4. Valikhanov Sh. [Zametki po istorii yuzhnosibirskikh plemen] // sobranie sochinenii. – T.1. – s. 294-305.

Семенкина А.Н., студентка 2 курса
Научный руководитель: к.фс.н., доцент Алимova С.Б.
Карагандинский экономический
университет Казпотребсоюза

ФОРМИРОВАНИЕ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА КАК АКТУАЛЬНАЯ СТРАТЕГИЯ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Формирование и закрепление гендерного равенства – фактор повышения конкурентоспособности государства. Необходимость достижения гендерного баланса особенно актуализировалась в сложных и противоречивых реалиях современного мира, и нашла выражение в важнейших политических документах, программах и стратегиях, как глобального, так и национально-государственного уровня. Анализ Конституции Республики Казахстан выявляет множество аспектов и измерений, которые прямо или косвенно определяют жизнь и благополучие граждан, их настоящее и будущее. Конечно, Конституция – это прежде всего Основной закон, который точно и сжато определяет принципы, нормы и ключевые институты политической организации общества, их властные прерогативы. Но не менее важным является тот факт, что Конституция, принимая во внимание вносимые поправки, отражает эволюцию государства и соответственно расширение возможностей граждан, их перспективу. Кроме того, по моему мнению, очень важно ценностное измерение Конституции, т.к. она включает в себя совокупность политических ценностей и идеалов, в том числе права и свободы граждан. Конституция Республики Казахстан стала основой формирования оригинальной казахстанской модели демократии – «Казахстанского пути».

Мой особый интерес к проблеме, определенной в теме статьи, связан со следующим. В разделе «Человек и гражданин» (студент12, п.2) Конституции Республики Казахстан фиксируется: «Права и свободы человека принадлежат каждому от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми, определяют содержание и применение законов и иных нормативных правовых актов» [1]. И далее (студент14, п.2) – «Никто не может подвергаться какой-либо дискриминации по мотивам происхождения, социального, должностного и имущественного положения, **пола**, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства или по любым иным обстоятельствам» [2]. Эти сильные и яркие конституционные нормы впечатляют и вызывают уважение к государству, которое гарантирует целый комплекс прав и свобод своих граждан. Это, по моему мнению, основа казахстанского патриотизма. Но возникает ряд вопросов. В частности, мне захотелось разобраться, как соотносятся права и свободы, закрепленные в Конституции, с наличием явного и признаваемого гендерного дисбаланса в казахстанском обществе? Каковы причины его формирования? Связано ли это расхождение с вечным противоречием реального и идеального? Что делается для преодоления гендерного дисбаланса и соответственно для наиболее полного воплощения норм Конституции Республики Казахстан? Кроме того, актуальность проблемы гендерного неравенства определяется тем, что Организация Объединенных Наций относит

ее к разряду глобальных, т.е. она существует во всех странах без исключения и ее разрешение имеет важнейшее значение не только для казахстанского общества, но и для человечества в целом.

Следует особо отметить, что статьи Конституции Республики Казахстан, закрепляющие гендерное равенство, полностью соответствуют важнейшим международным политическим документам. В 1948 году Генеральная Ассамблея ООН приняла «Всеобщую декларацию прав человека» [3], в которой указывалось, что каждый человек, независимо от пола, имеет право на одни и те же свободы. В 1952 г. Генеральной Ассамблеей ООН была ратифицирована «Конвенция о политических правах женщин» [4]. Вопросы гендерного равенства и расширения прав женщин стали систематически разрабатываться в рамках важнейших мероприятий ООН. В целях активизации деятельности международных организаций в этом направлении ООН объявила 1975-1984 гг. «Десятилетием Женщины». Под эгидой ООН были проведены четыре Всемирные конференции: в Мехико (1975 г.), в Копенгагене (1980 г.), в Найроби (1985 г.), в Пекине (1995 г.). В 2000 г. (Нью-Йорк) в рамках Саммита тысячелетия была принята Декларация тысячелетия, подписанная представителями 191 страны. В Декларации были определены восемь генеральных направлений глобального развития, среди которых третью позицию занимает достижение гендерного равенства [5]. За последние 60 лет ООН было принято более 100 документов, имеющих целью преодоление гендерной дискриминации и достижение гендерного равенства. В 2010 г. был создан новый официальный орган Генеральной Ассамблеи – «ООН-Женщины», занимающийся исключительно проблемами гендерного равенства и расширения прав и свобод женщин. Принимая во внимание колоссальную работу, проделанную ООН в этом направлении, можно сделать вывод, что перспективы третьего тысячелетия мировое сообщество связывает с формированием новых возможностей для женщин, преодолением барьеров, которые мешают женщинам реализовать свой потенциал.

По материалам последней переписи населения мужчин и женщин в Казахстане почти одинаковое количество - доля женщин 51,8%, соответственно мужчин - 48,2% [6, с.11]. Женщины составляют половину занятого населения, преобладают в таких сферах, как образование, здравоохранение, культура, социальная работа, услуги и информация. Государством разработано и принято множество политических документов, нацеленных на достижение гендерного равенства в Казахстане. В 1998 г. Указом Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева была создана Национальная комиссия по делам семьи и женщин. В 1999 г. был утвержден «Национальный план действий по улучшению положения женщин в Республике Казахстан». В 2005 г. была принята «Стратегия гендерного равенства в Республике Казахстан». 8 декабря 2009 г. был принят Закон «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин». Указом Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева от 6 декабря 2016 г. утверждена «Концепция семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года». Концепция основывается прежде всего на нормах Конституции Республики Казахстан, а также на важнейших политических документах – «Стратегии Казахстан-2050», Платформе нации «Сто конкретных шагов», «Концепции по вхождению Казахстана в число 30 самых развитых государств мира» и др. Казахстан присоединился ко всем международным документам, целью которых является преодоление гендерной дискриминации и достижение гендерного равенства.

Усилия государства по достижению гендерного равенства были подкреплены деятельностью общественных организаций Казахстана. В 1993 г. был создан казахстанский Союз женщин интеллектуального труда, который активно занимается не только разработкой гендерной проблематики, но и продвижением различных женских инициатив по достижению гендерного равенства.

В 2000 г. в Интернете был создан web-сайт женских неправительственных организаций Казахстана – первый опыт такого рода в Центрально-Азиатском регионе.

С 2002 г. функционирует Союз женщин предпринимателей Казахстана, миссией которого является активизация участия женщин в экономической и общественной жизни общества. Целью деятельности Союза является распространение принципов гендерного равенства в обществе; инициирование законодательных актов, способствующих улучшению положения женщин в социальной, политической и экономической сферах жизни; усиление экономических возможностей сельских женщин через вовлечение в предпринимательскую деятельность; повышение образовательного уровня женщин через проведение обучающих семинаров и др. Союзом реализовано множество проектов, нацеленных на преодоление гендерного неравенства в бизнесе Казахстана: проведение и обучения основам бизнеса сельских женщин, Школа женского политического лидерства, участие в разработке «Стратегии гендерного равенства в Республике Казахстан на 2006-2016 годы» и мн.др.

Значительный вклад в решение проблемы гендерного неравенства вносит Ассоциация Деловых Женщин Казахстана. Это республиканская общественная неправительственная организация, объединяющая женщин, занятых в деловой сфере общества: политике, государственном управлении, бизнесе, науке, образовании, здравоохранении, культуре и др. Насчитывает в своих рядах около 5000 человек и имеет 20 региональных филиалов по всей стране. Цели и задачи АДЖК: формирование высокого статуса и имиджа деловой женщины, независимо от сферы деятельности и социальной направленности; консолидация усилий деловых женщин, направленных на развитие инициативы, предприимчивости, новаторства; содействие женщинам в социальной и жизненной ориентации в условиях построения гражданского общества и развития демократии и др. Ассоциацией реализуется Программа поддержки женщин-предпринимателей. Целью Программы является стимулирование экономической активности женщин-предпринимателей посредством льготного кредитования проектов действующих и начинающих субъектов женского предпринимательства.

Кроме того, в Казахстане существует множество женских антикризисных центров, Домов мам и т.п., которые оказывают реальную и конкретную помощь женщинам, находящимся в трудной жизненной ситуации. Таким образом, женское движение в Казахстане набирало опыт и силу. Закономерным итогом стала консолидация женских организаций. В 2009 г. был образован Альянс женских организаций Казахстана, в который вошли 18 неправительственных общественных организаций, в т.ч. «Республиканский Совет женщин», «Лига женщин Астаны», Союз женщин интеллектуального труда, Союз многодетных матерей, Ассоциация женщин Востока и др.

И, тем не менее, гендерное неравенство в Казахстане существует, также как и во всех странах мира. Причины этого многообразны. Разработки казахстанских исследователей, занимающихся проблемами гендерного неравенства, опыт старшего поколения, и, наконец, мои скромные жизненные наблюдения, дают основания сделать следующие выводы.

1. Устойчивые традиционные стереотипы о роли женщины в обществе и семье (мужчина – «добытчик, кормилец», женщина – «хранительница очага, домохозяйка»). Несмотря на высокий образовательный статус, карьерный рост, достижения в творчестве современных казахстанских женщин этот стереотип (может быть, правильнее назвать его предрассудком?) по-прежнему определяет сознание и поведение многих мужчин и, более того, женщин.

2. Особенности первичной социализации (воспитания) в семье и школе, которая формирует и закрепляет представление о разной роли и возможностях девочек и мальчиков. Эти установки очень устойчивы и живучи, и даже в довольно зрелом возрасте их трудно (но нужно, по моему мнению) корректировать.

3. Огромная перегруженность и насыщенность многочисленными и разнообразными обязанностями. Современная женщина, как правило, совмещает работу с семейными

обязанностями. Кроме того, общество предъявляет очень высокие требования к внешнему облику женщины. Это становится для многих непосильным бременем.

4. Гендерному балансу в бизнесе препятствует то, что женщины имеют более скромный доступ к финансам, недостаточный уровень специальных знаний, умений и навыков в предпринимательской деятельности. Кроме того, по признанию многих начинающих женщин-предпринимателей, они явственно ощутили наличие административных барьеров, предвзятого и недоверчивого отношения к себе именно потому, что они женщины.

5. Согласно информации Агентства по статистике Республики Казахстан, за последние два года количество женщин-депутатов в Мажилисе страны увеличилось с 17 до 17,8% от общего количества парламентариев. Каждый пятый казахстанский депутат – женщина [7]. Гендерное неравенство в политике Казахстана объясняется отчасти тем, что по-прежнему общественное сознание большинства казахстанцев определяют стереотипы, что политика является сферой деятельности мужчин. Но, конечно, это не единственная причина. Женщины имеют возможность обратиться к политической деятельности значительно позже мужчин. Это объясняется тем, что, как правило, в возрасте 20-35 лет (самый продуктивный возраст для начала политической карьеры), женщины заняты созданием семьи, рождением и воспитанием детей.

6. По мнению авторитетных казахстанских исследователей, гендерное неравенство существует и в науке. С одной стороны, казахстанские женщины обладают высоким образовательным и научным статусом. В Казахстане из 18000 ученых, занимающихся научной и научно-педагогической и научно-технической деятельностью, 9200 женщины. При этом женщин кандидатов наук – 76,2%, женщин докторов наук – 16,2%, женщин докторов PhD - 7,6% [8]. Вместе с тем, при наличии фактически равного количества женщин, занимающихся научной деятельностью, как правило, руководителями научных организаций являются мужчины. Кроме того, существуют как бы исконно женские научные отрасли (педагогика, психология, языки и филология, гуманитарные науки) и исконно мужские (точные, технические науки).

Таким образом, подводя итоги сказанному, следует признать, что, несмотря на действующие нормы Конституции, принятые политические документы и работающие государственные программы, значительные совместные усилия государства и женских организаций, гендерный дисбаланс в Казахстане существует. По моему мнению, Конституция Республики Казахстан, как и многочисленные и разнообразные политические инициативы государства, имеющие своей целью достижение гендерного равенства, формируют и гарантируют определенный «коридор возможностей» для женщин. А воспользоваться этими благоприятными возможностями могут люди со зрелым современным сознанием, обладающие самоуважением, хорошо понимающие перспективу. Казахские женщины должны стать более независимыми, инициативными, энергичными, не боящимися трудностей и риска. Немаловажным фактором для активизации женщин является снижение двойной нагрузки за счет участия мужчин в решении домашних проблем. При таком условии женщины смогли бы проявить свою независимость, способность принимать решения, отстаивать свое мнение, активизировать участие в общественных и политических процессах.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан (раздел 2 «Человек и гражданин», студент12, п.2) // Официальный сайт Президента Республики Казахстан // http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution
2. Конституция Республики Казахстан (раздел 2 «Человек и гражданин», студент14, п.2) // Официальный сайт Президента Республики Казахстан // http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution

3. Всеобщая декларация прав человека // Основные международные документы по правам человека. Материалы комментарии /Состудент Виленский Е.Л. – Алматы: Юрист, 1998. – С.7-39.

4. Конвенция о политических правах женщин. Принята резолюцией 640 (VII) Генеральной Ассамблеи ООН от 20 декабря 1952 г. // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/women_politrights.shtml

5. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций. Принята резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml

6. Женщины и мужчины Казахстана: краткий статистический сборник. – Алматы: Агентство РК по статистике, 2000. – 115 с.

7. В Казахстане увеличилось количество женщин-депутатов // http://mojazarplata.kz/main/Zhenwina_i_rabota/v-kazahstane-uelichilosq-kolichestvo-zhenschin-deputatov

8. Кусаинова Л.А. Женщины в политике и науке: казахстанские реалии и перспективы // <http://horde.me/cais/zhenschiny-v-politike-i-nauke--kazahstanskije-realii-i-perspektivy.html>

Станкевская А., студентка 2 курса,
Шакенова К., студентка 1 курса
Научный руководитель: к.ф.н., профессор Клишина М.В.
Карагандинский экономический
университет Казпотребсоюза

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ОБРАЗОВАНИЯ – ОСНОВА ДУХОВНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ НУЛЕВОЙ ТЕРПИМОСТИ К РАДИКАЛИЗМУ И ЭКСТРЕМИЗМУ

Без памяти (исторической) – нет традиций, без традиций – нет культуры, без культуры – нет воспитания, без воспитания – нет духовности, без духовности – нет личности, без личности – нет народа

Г.Волков

Наиболее важной и до сих пор нерешенной проблемой XXI века является деятельность экстремистских и радикальных религиозных объединений и террористических группировки, вовлечение в сферу их деятельности молодежи, в том числе, студенческой. Как когда-то майские события 1968 года продемонстрировали необычайный всплеск протестного движения студенческой молодежи во Франции, так и сейчас мы видим, что молодежь не только участвует в протестном движении, но и вовлекается в террористическую деятельность различных международных террористических организаций и, даже в недавнем прошлом, в деятельность ИГИЛ.

Актуальность обсуждаемой темы усиливается тем, что на рубеже XX и XXI вв. проблемы терроризма, религиозного экстремизма и противодействия этим явлениям стали одними из важнейших как для отдельных государств, так и для мирового сообщества в целом. Это объясняется масштабами и характером террористических акций последних десятилетий, свидетельствующих о том, что они, изменив свою сущность, превратились в угрозу для всего человечества, для всей планеты.

В этой связи возникает необходимость четкого выяснения сущности современных форм проявления терроризма и религиозного (псевдорелигиозного) экстремизма, чтобы выработать адекватные методы предупреждения и преодоления этих явлений, найти пути их профилактики и механизмы искоренения. Как видно, круг обозначенных проблем

требует усиления роли кафедр, социогуманитарного и социо-политического цикла. На постсоветском пространстве вопреки этому реализуется технократический подход, а социокультурной составляющей образования уделяется все меньшее внимание. Дошло до того, что из общественных дисциплин в качестве обязательных остались только философия и история современного Казахстана.

Закон о религиозной деятельности и религиозных объединениях признает историческую роль ислама ханафитского масхаба и православного христианства в развитии культуры и духовной жизни Казахстана, требует уважения других религий, признает необходимость утверждения культуры межконфессионального согласия, толерантности и уважения. [2].

Согласно Стратегическому плану развития Республики Казахстан до 2020г. в основу национальной безопасности положено обеспечение превентивного выявления и устранения возникающих угроз[5]. Особое внимание уделено сотрудничеству со странами Запада и бывших советских республик в сфере борьбы с международным терроризмом, религиозным экстремизмом.

Понятие религиозного экстремизма определяется в Законе о религиозной деятельности и религиозных объединениях от 11.10.2011 года[2]. Закон основывается на конституционном положении, согласно которому Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским и социальным государством, подтверждает право каждого на свободу совести, гарантирует равноправие каждого независимо от его религиозного убеждения[1,2].

В Республике Казахстан существуют законы и программы по борьбе с религиозным экстремизмом и терроризмом. В Послании Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» в числе приоритетных задач определено противодействие всем формам и проявлениям радикализма, экстремизма и терроризма.

В 2013г. была принята Государственная программа по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2013 – 2017 годы, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 24.09.2013 года №648, основной целью, которой является обеспечение безопасности человека, общества и государства посредством предупреждения проявлений религиозного экстремизма и предотвращения угроз терроризма[3]. При разработке Программы был также проанализирован и учтен положительный опыт Российской Федерации, Великобритании, Турции, Израиля и США, Саудовской Аравии.

Данная Программа является нормативно-организационной основой решения актуальных задач и имеющихся проблем в сфере противодействия религиозному экстремизму и терроризму. При этом, положения Программы выработаны с учетом необходимости обеспечения гарантированных законодательством прав граждан на свободу совести и уважения религиозных убеждений граждан. [3].

Одним из важнейших направлений трансформации системы национальной безопасности Республики Казахстан должно быть повышение эффективности прогнозно-аналитической работы, которая позволит своевременно выявлять новые угрозы и вызовы, а также вырабатывать адекватные меры реагирования.

В 2017 году была принята Концепция государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2017 - 2020 годы[4]. Концепция, опираясь на признанную миром казахстанскую модель межконфессионального мира и согласия, явится основой для дальнейшего развития государственной политики в религиозной сфере, совершенствования системы нормативных правовых актов, социально-экономических, политических и управленческих мер по регулированию религиозной сферы в стране, по приобщению к духовным ценностям страны новые поколения. Экстремистская и террористическая деятельность становится все более организованной и в ряды таких группировок вовлекаются новые лица. Это происходит по причине недостаточного

внимания к культурному наследию, непониманию значимости духовного возрождения. Пребывая в условиях ценностного кризиса, современная молодежь испытывает неуверенность в духовных и ценностных предпочтениях и испытывая влияние псевдорелигиозных нравственных ценностей и идеалов, обращается к идеям радикализма и экстремизма. В соответствии с принципом отделения религии и религиозных объединений от государства религиозные объединения: не имеют права на функции государственных органов и вмешательство в их деятельность, не имеют права участвовать в деятельности политических партий, оказывать им финансовую поддержку, не имеют права заниматься политической деятельностью, иными словами, вся их деятельность должна проводиться в строгом соответствии законодательством Республики Казахстан[2].

На сегодняшний день на постсоветском пространстве и в дальнем зарубежье проводятся серьезные исследования о влиянии культуры, в том числе религиозной культуры на все сферы жизни общества с позиций междисциплинарного подхода.

В монографии Б.Хоффмана, «Терроризм — взгляд изнутри» анализируется сепаратистский терроризм в странах Ближнего Востока, интернационализации этого феномена и технологии современных террористов.

В монографии «Современный терроризм: взгляд из Центральной Азии» рассмотрены истоки, сущность религиозного экстремизма и терроризма, распространение этих негативных явлений в странах центрально-азиатского региона[10].

М.П.Требин в работе «Терроризм в XXI веке» дал культурологическое, религиоведческое и геополитическое понимание терроризма, его угрозы и вызовы странам Европы, Азии, Северной и Южной Америки и Африки[13]. Е.П.Кожушко провел анализ основных направлений терроризма[9]. С.У.Дикаев рассмотрел формы террора, терроризма, историческую взаимообусловленность террора и терроризма[8]. Д.В.Ольшанский рассмотрел психологию терроризма[10]. В.Я.Кикоть, Н.Д.Эриашвили исследовали истоки терроризма, типологию, и проблемы противодействия этому негативному явлению в России других странах[12]. В.И.Василенко, рассматривал терроризм как социальное явление[7]. И.П.Добаев, В.И.Немчина анализировали угрозы и вызовы терроризма.

Указанные работы не только обосновывают опасность экстремистской и радикальной идеологии, но формируют негативное восприятие ее. Но как возможно изучение этих значимых для сегодняшнего дня явлений, если вузы отказываются от политологии, культурологи, социологии, религиоведения. Нельзя же, в конце концов, воспринимать эту информацию на уровне рецептурного знания, почему происходит отказ от теоретического осмысления этих вопросов в рамках соответствующих вузовских дисциплин.

При этом необходимо отдавать отчет в том, что воспрепятствование законной религиозной деятельности и нарушение гражданских прав физических лиц по мотивам отношения к религии или оскорбление их религиозных чувств, законом не допускается. Понятно, что ярко выраженный экстремизм ставит своей задачей захват власти и создание религиозного государства с иной идеологией, конституционно-правовые нормы которого будут заменены. Религиозный экстремизм в основном сочетается с религиозным фундаментализмом. Религиозный экстремизм одна из глобальных проблем не только Казахстана, но и мирового общества в целом.

Эффективность борьбы с экстремизмом не может быть обеспечена без совершенствования мер профилактики религиозного экстремизма и терроризма, без работы на опережение. При этом особое внимание программой уделено широкому привлечению общественности к профилактической работе к предупреждению влияния радикальной и экстремистской идеологии, формированию к ней нулевой терпимости и модернизации информационно пропагандистской работы среди целевых групп.

Большинство профилактических мероприятий, которые предусмотрены программой, рассчитаны на гражданскую инициативу, вне развития которой невозможно утвердить в

обществе толерантное сознание и поведение и нулевую терпимость к радикальной и экстремистской идеологии.

Но вопрос состоит в том, в рамках каких учебных дисциплин эта теоретическая работа буде реализована? Каким образом, вне теоретического осмысления возможно повышенное внимание к осознанию необходимости усиления профилактики религиозного экстремизма в обществе, прежде всего, в молодежной среде, а также формирования у молодежи толерантного поведения, соответствующего традициям и культурным ценностям светского государства. В Республике Казахстан, где царят межконфессиональный мир и согласие, уважаются и соблюдаются права как верующих, так и граждан, придерживающихся атеистических взглядов, Законом «О религиозной деятельности и религиозных объединениях»[2] запрещает деятельность партий, руководствующихся религиозной идеологией, создание и деятельность религиозных объединений, цели и действия которых направлены на утверждение в государстве верховенства одной религии, разжигание религиозной вражды или розни.

Вместе с тем, на современном этапе процессы глобализации и рост конфликтного потенциала в мире оказали существенное влияние на состояние международной и национальной безопасности. Усилия государства должны быть направлены, прежде всего, на формирование в обществе чувства «нулевой» терпимости ко всем правонарушениям, в том числе связанным с любыми радикальными проявлениями.

Экстремизм и терроризм в любых формах своих проявлений превратились в одну из самых опасных проблем современности, и представляет реальную угрозу национальной безопасности страны: похищение людей, захват заложников, взрывы бомб в государственных учреждениях и общественных местах и т.д. Поэтому проблема противодействия терроризму и экстремизму – это одна из наиболее важных задач обеспечения безопасности на государственном уровне.

К сожалению, угроза терроризма и экстремизма не обошла стороной и наше государство, на территории Казахстана тоже происходили террористические акты, а в сводках новостей очень часто можно слышать о раскрытии и прекращении деятельности очередной экстремистской религиозной группировки.

Углубление духовного кризиса, последствия которого наиболее заметны на молодежи, превращается в глобальную проблему. Ценностный кризис, нравственная деградация, утрата смысла жизни и культ потребления – вот те характеристики навязанные современному человеку, которые свидетельствуют о духовном кризисе, о неспособности и невозможности вырваться из тисков деградирующей культуры поп-арта и масс-культы. Кто виноват?

Коммерциализация каналов телевидения, коммерциализация образования, главной целью которых становится обогащение, а не духовное развитие личности. С одной стороны, духовный кризис – глобальное явление, которое связывают с особенностями современного цивилизационного развития человечества. Не зря в начале века многие мыслители связывали техническую цивилизацию с крахом духовной культуры.

С другой стороны, духовный кризис - явление отечественное, которое особенно стало проявляться с конца 80-х гг. XX века. Это связано не только с реалиями социальной жизни, но и с утратой прежних основ и ценностей воспитания и образования.

Молодежь по причине декларации ценностей утратила смысло-жизненные ориентации и стала одним из основных источников пополнения криминальной среды. Именно духовность и творчество должны быть смыслополагающими и целеполагающими ориентирами современного образования. Мы должны понимать, что бездуховность связана не с творчеством, не с созиданием, а с разрушением. Духовность - это идеал, к которому должен стремиться человек в собственном развитии, именно духовность ориентирует на высшие, абсолютные ценности.

Одним из ключевых направлений борьбы с экстремистскими и террористическими проявлениями в общественной среде выступает их профилактика.

Образование – это флагман в предупреждении влияния чуждой идеологии, поэтому так важны новые курсы, усиливающие социокультурную составляющую образования, формирующую духовность молодого поколения, благодаря которым подростки и молодежь должны узнавать о тех новых технологиях манипуляции общественным сознанием, которые все активно начинают внедряться в практику психологической и информационной борьбы. «Спираль молчания» и «Окно Овертона» - эти технологии большинству наших студентов не известны. Духовность — высшие стороны внутреннего мира, которые проявляются в человечности, сердечности, доброте, искренности, теплоте, открытости для других людей. Она основывается на широте взглядов, эрудиции, культуре, общем развитии личности.

В различные исторические периоды сбалансированность духовной культуры может нарушаться, и это приводит к тому, что какие-то компоненты культуры перестают определять ее ценностно-духовное ядро. В условиях переоценки ценностей важно понять и не растерять те ценностные и духовные приоритеты, вне которых мы теряем свою идентичность и способность творить[6]. Необходимо помнить, что «культура влияет на все». Поэтому так важен учет необходимости творческой и духовной составляющих в образовании, в семейном воспитании, в профессиональной деятельности смыслополагающих и смыслоориентирующих приоритетов духовности и творчества[6]. Воспитание и образование являются важнейшими сторонами человеческой жизни, развития общества, процессом целенаправленного становления личности. Ее духовное богатство и духовный и творческий потенциал являются катализатором исторического процесса, творчества, а бездуховность отягощает вызовы и угрозы социально-экономическому развитию, способствует тотальному кризису, в том числе ценностному кризису, и, что наиболее опасно, усиление влияния радикальной и экстремистской идеологии.

Список литературы:

1. Конституция РК. Ст.1. С изм. и доп. от 10.03.17
2. Закон о религиозной деятельности и религиозных объединениях. Обновленный. Закон Республики Казахстан от 11 октября 2011. О внесении дополнений в постановление Правительства Республики Казахстан от 7 декабря 2017 года № 823
3. Государственная программа по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2013 – 2017 годы, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 24.09.2013 года №648. Астана, 2013 год
4. Концепция государственной политики в религиозной сфере Республики Казахстан на 2017 - 2020 годы. Астана, 2017 год
5. Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 г. от 15 февраля 2018 года № 636.
6. Клишина М.В., Клишина Е.А. Неиндустриальной инновационной социальной экономике инновационное образование: КЭУК, 2013.- 224 с.
7. Василенко В.И. Терроризм как социально-политический феномен. Монография / Общ. ред. А.А.Прохожев. - М.: Изд-во РАГС, 2002. - 220 с.
8. Дикаев С.У. Террор, терроризм и преступления террористического характера. - СПб.: Изд-во Р.Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. - 464 с.
9. Кожушко Е.П. Современный терроризм: Анализ основных направлений / Под общ. ред. А.Е.Тараса. - Минск: Харвест, 2000. - 448 с.
10. Ольшанский Д.В. Психология терроризма. - СПб.: Питер, 2002. - 288 с.
11. Современный терроризм: взгляд из Центральной Азии. Алматы. 2002. 216 с.
12. Терроризм: борьба и проблемы противодействия: учеб. пособие для студентов юрид. вузов / Под ред. проф. В.Я.Кикотя, проф. Н.Д.Эриашвили. - М.: ЮНИТИ - ДАНА, Закон и право, 2004. - 592 с.
13. Требин М.П. Терроризм в XXI веке. - Минск: Харвест, 2004. - 816 с.

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЖАҢАШЫЛДЫҒЫ

Қазіргі заманғы білім беру жүйесінің басты қайшылығы тез өсіп бара жатқан жаңа білімдер қарқыны мен жеке тұлғаның оларды игерудегі шектеулі мүмкіндіктері арасында. Бұл қарама қайшылық педагогикалық теорияны білім берудің абсолютті идеяларынан (жан жақты дамыған тұлға) бас тартып, жаңа идеалға адамның өзі-өзі реттеуі мен өздігінен білім алу қабілеттерін барынша дамытуға көшуіне мәжбүр етті. Сонымен, жаңаша оқытудағы басты нәрсе бұл білім алу және өздігінен білім алу негізінде адам қабілеттерін, икемділіктерін дамыту. Жаңа білім алу парадигмасында тұлғаның қызығушылықтарын қамтамасыз етуде тұтастық, бағыттылықпен бірге мықты негізділік (фундаменталдылық) те шешуші рөлге ие. Қазіргі заманғы оқытушының, әсіресе студенттің басты мақсаты көптеген пәндерден, олардағы ұшан теңіз ақпараттардың ішінен ең негізгісін, мәндісін таба білу.

Тәуелсіз ел тірегі білімді ұрпақ десек, жаңа дәуірдің күн тәртібінде тұрған мәселе білім беру, ғылымды дамыту. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті ұлттық және жалпы азаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар: оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттерін көздейді [1].

Сондықтан, қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдында оқыту үрдісі технологияландыру мәселесін қойып отыр. Бүгінгі күннің басты ерекшеліктерінің бірі, «Қазақстан Республикасының ақпараттық кеңістіктің бәсекеге қабілеттілігін 2006-2009 жылдарында даму тұжырымдамасында» келтірілгендей, ақпараттың ақылға сыймайтын шамадан тыс, оны игеруде адамның биологиялық мүмкіндіктерінің «артық» мөлшерде дамуы. Сол себепті де оқу оқыту қысқа мерзімде ақпараттың көлемді бөлігін тиімді түрде ұсынатын, сол ақпаратты жоғарғы деңгейде игеретін және практикада бекіте алатын әдістерді қолдануды талап етеді. Бұл талап білім беру саласында инновациялық өзгерістерге әкеліп, оқудың оқытудың негізі ретінде тұлғалық дамуды қарастырады, өйткені бұл дәуірдің идеологиялық, әлеуметтік, саяси сұраныстары адамнан төмендегідей құзырлықтарды талап етеді: ақпараттың ішінен өзіне қажеттісін таңдап, оны пайдалану; проблемаларды шешу және шешім қабылдау; өзіндік пікір, идеялар, тұжырым, түсінік келтіру, оларды дәлелдей және қорғай білу; социумда ауызша және жазбаша түрде қарым-қатынас құра білу, бірлесе жұмыс жасай білу, жанжалдарды болдырмау; өмірге деген көзқарасын, ұстанатын сенімдерін, қажеттіліктерін, құндылықтарын жалпы адами құндылықтармен байланыстыру; өздігімен үйрене білу, өз білімін әрқашанда дамытып отыру.

Қазіргі заманғы үздіксіз өзгеріп жатқан жағдайында жоғары мектеп өз әрекетінде білім алушылардың зияткерлік (интеллектуалы) қабілеттерінің дамуына бағытталуы қажет. Өз кезегінде бұл қасиет білім алушыларға «техникалық, экономикалық және мәдени өзгерістер мен олардың сан алуандығын саналы түрде түсініп, бастамашылдық, кәсіпкерлік рух пен икемділік секілді қасиеттерді қабылдап, қазіргі заманғы өндірістік ортада өзіне сенімді түрде еңбек ету мүмкіншілігін береді».

Қоғамның қазіргі даму кезеңінде болып жатқан әлеуметтік саяси және жаңа технологиялық өзгерістерден ұрпақ тәрбиесіндегі бетбұрыстардан білім мен тәрбие

жүйелерінің ісін жаңа сатыға көтеру қажеттілігі туындап отыр. Заман талабына сай білім оқу орындарында білім мазмұнын, оның құрылымдық жүйесін жақсарту білім реформасының жүзеге асының басты шарты. Осы заманғы білім берудің стратегиялық мақсатын өз жауапкершілігін сезіне алатын, өздігінен әрекет етуге және әрекетінің шешімін таба білуге қабілетті, барлық істе сауатты тұлғаны оқыту мен тәрбиелеуді қамтамасыз ету болып табылады. Жоғарыдағы мақсаттарға жоғары оқу орындарында білім берудің Отандық және әлемдік тәрбиелерінде қалыптасып, өз қызметін оң атқарып келе жатқан білім мазмұнының негізгі құрылымын жобасын жүзеге асыруды қолданылатын жаңа педагогикалық технология арқылы жету көзделеді.

Қазіргі уақытта модульдік оқыту технологиясын көптеген оқытушылар пайдалануда. Модульдік оқыту 1960 жылдардың аяғына қарай шет елдерде (АҚШта) дәстүрлі оқудың бір нұсқасы, бағыты ретінде пайда болды. «Модуль» латынның «өлшем», «шама», «мөлшер» деген сөзі. Сонымен қатар модуль дегеніміз ірі блок, бөлінген, яғни оқу материалдарын, бөлшекке, блоктарға бөліп беру [2].

Қазіргі уақытта қазақстанда білім берудің өзіндік үлгісі қалыптасуда. Модульдік оқу технологиясының негізі білім алушының танымдық белсенділігін, танымдық іс әрекеттерінің әртүрлі іс әрекеттерін ойлау, зейін, қабылдау әрекеттерін, ойын арқылы және сөздік 130 байлықтарын дамыту. Айта кетер тағы бір тиімді жағы бірізділігі, жүйелілігі, дарынды оқушылармен жұмыс істеуге қолайлы. Модульдік оқыту технологиясымен оқытунұсқасында білімді толық игеруді негізге ала отырып, қазіргі дидактика талабына сәйкес, білім алушыларды оқыту ғана емес, тұлғаның танымдық қызметін ұйымдастыруға, оқу үрдісін диалогтік қарымқатынас негізінде құруға болады.

Бұл оқу үрдісі мен оқытушының жұмысына мынадай өзгерістер туғызады: біріншіден, оқушы мен оқытушы оқудың ұйымдастырушысына айналады; екіншіден, мұғалім сабаққа алдынала зерттеу жасап, уақыттың көпшілігін сабақты даярлауға жұмсайды да, сабақ барысында тек бақылаушы, үйлестіруші қызметін атқарады. Ал дәстүрлі оқытуда білім беру процесі көп жағдайда білім алушының сабаққа «таза парақ» күйінде келіп, оқытушының оны сабақта біліммен «толтырумен» айналысатын құбылыс деп түсінеді. Шәкірт сабақта ғана жаңа білім алып, сабақтан кейін оны бекіту жұмысымен ғана айналысады.

Инновациялық оқу оқыту барысында үйренушілер әрқашанда белсенді болып, өзіндік пікір қалыптастырып, өз ойларын дұрыс жеткізе білуге, өз көзқарасын дәлелдеуге, пікірталас жүргізуге, басқаларды тыңдауға, өзге пікірді сыйлауға және онымен санасуға үйренеді. Қазіргі заманғы білім беру жүйесін құру оқытудың инновациялық нысандары мен әдістерін енгізу педагог қызметкерлердің тұлғасына және кәсіптік құзыреттілігіне жоғарғы талаптар қоюда. Жаңа оқыту технологиясын меңгеруде оқытушылардың, педагог қызметкерлердің жан жақты білімі қажет [3].

Қазіргі оқытушы педагогикалық процесте жүйелі жұмыс жүргізе алатын, педагогикалық өзгерістерге тез төселетін, жаңаша ойлау жүйесін тез меңгере алатын, білім алушылармен ортақ тіл табыса алатын, білімді, іскер, шебер болуы керек. Жаңа педагогикалық технологияның ерекшеліктері өсіп келе жатқан жас тұлғаны жан жақты дамыту. Инновациялық білімді дамыту, өзгеріс енгізу, жаңа педагогикалық идеялар мен жаңалықтарды өмірге әкелу. Бұрынғы білім алушы тек тыңдаушы, орындаушы ғана болса, ал қазіргі білім алушы өздігінен білім іздейтін жеке тұлға екендігіне ерекше мән беруіміз керек. Қазіргі білім алушы дүниетаным қабілеті жоғары, дарынды, өнерпаз, ізденімпаз, талапты, өз алдына мақсат қоя білу керек.

Жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану педагогикалық іс әрекеттердің мазмұны мен формасын толықтыру негізінде оқыту үрдісін жетілдірудің бірден бір жолы. Компьютерлік желілерді, интернет жүйесін, электрондық оқулықтарды, мультимедиялық технологияларды, қашықтан оқыту технологиясын пайдалану оқу орындарында ақпараттық коммуникациялық технологиялар кеңістігін құруға жағдай жасайды.

Оқытудың педагогикалық жаңа технологияларының барлығы дерлік оқушының өз бетінше білім алуын ұйымдастыруға бағытталған [4].

Қазіргі уақытта білім мазмұнын жаңарту мен сапасын жаңа деңгейге көтеру мақсатында оқытудың педагогикалық технологиялары арқылы оқыту әдістерінің 50ге жуық үлгілері ұсынылып, мектеп тәжірибесіне енгізіле бастады.

Педагогикалық технологиялар көптүрлі болуына қарамастан, олардың іске асуының екі ғана жолы бар. Біріншісі теориялық негізде орындалуы, екіншісі тәжірибемен жүзеге келуі. Бүгінгі таңда қазақстандық ғалымдарымыз Ш.Қаланова, Ж.Қараев, Ш.Таубаева, М.Жанпейісова, Ә.Жүнісбек және т.б. ғалымдарымыздың зерттеулерінде оқытудың жаңа технологиялары жан жақты қарастырылды. Оқыту үрдісінде жаңа педагогикалық технологияларды тиімді қолдану мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, рухани, адамгершілік, азаматтық сияқты көптеген адами қабілеттерінің қалыптасуына игі ықпалын тигізеді. Оқушының өз бетімен білім алуына, өзіндік ой пікірін қалыптастырып, қорытынды жасай білуін, өз білімін өзі бағалай білуіне, қисынды ойлау қабілетін қалыптастырып, шығармашылық іс әрекетін ұйымдастыруға мүмкіндік береді [5].

Сонымен, жаңаша оқытудағы басты нәрсе бұл білім алу және өздігінен білім алу негізінде адам қабілеттерін, икемділіктерін дамыту. Жаңа білім алу парадигмасында тұлғаның қызығушылықтарын қамтамасыз етуде тұтастық, бағыттылықпен бірге мықты негізділік (фундаменталдылық) те шешуші рөлге ие. Қазіргі заманғы оқушының, әсіресе студенттің басты мақсаты көптеген пәндерден, олардағы ұшан теңіз ақпараттардың ішінен ең негізгісін, мәндісін таба білу

Әдебиеттер тізімі:

1. А.Қайдарова. Инновациялық тәжірибе ерекшеліктері // Қазақстан мектебі №1, 2005
2. Валиева М. Білім беру технологиялары және оларды оқу–тәрбие үрдісіне енгізу жолдары. 2002
3. Валиева М. Білім беру технологияларының нәтижеге бағдарланған білім берудегі ерекшеліктері. –А., 2005
4. Шардарбеков Д. Қазіргі кездегі оқытудың педагогикалық технологиялары. 2006
5. Т.Тұрағұл. Жаңа педагогикалық ақпараттық технологияларға бет бұрсақ // Қазақ тарихы. 2003. №4.

Косаева Л.У., студентка гр. СР-12, КЭУК

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Сейфуллина Г.Р.

ОБРАЗОВАНИЕ - ОСНОВА УСПЕШНОГО БУДУЩЕГО

Сегодня Казахстан - это страна с крепко-устоявшимся экономическим фундаментом. На сегодняшний день у Казахстана есть четко поставленная цель: войти в тридцатку развитых государств мира. Мы уже когда-то брали курс на улучшения жизни нации и подтвердили, что обладаем такими качествами, как упорство и трудолюбие в деле достижения поставленных задач. Мы можем строить процветающее государство лишь на прочном фундаменте единства, согласия, высокой сознательности и ответственности за будущее страны. Современный независимый Казахстан состоялся благодаря упорному труду и единству народа, ведь действительно мы едины. Надо готовить себя к овладению в будущем востребованной и нужной для страны специальностью, которая поможет внести достойный вклад в дело её процветания. Мы должны идти по пути самосовершенствования, ставить перед собой высокие цели. Мне хотелось бы реализовать свои возможности. Для этого нужно развиваться и любить свою страну. В первую очередь, при достижении поставленных задач студента, нам помогает образование.

Основные три составляющие жизни каждого человека – здоровье, образование, семья. Настоящую статью я хочу посвятить системе образования Республики Казахстан. Если народ образованный, то страна будет развиваться и процветать. Наш великий поэт Абай Кунанбаев в своих словах назиданиях пишет: «Кто отравил Сократа, сжег Жанну д'Арк, распял Христа, закопал Мухаммеда в верблюжьих останках? - Толпа. Значит, у толпы нет ума. Сумей направить ее на путь истинный. Чтобы народ перестал быть толпой, нужны образованные люди, пекущиеся о народе, необходимо возникновение потребности в культуре и самообразовании. Все эти процессы потребуют целеустремленности, махом не перескочишь к высотам культуры...» [1].

С ранних лет мы получаем знания, которые понадобятся нам в будущем. Каждому современному человеку необходимо иметь образование. Образование дает право человеку на свободный выбор его дальнейшей судьбы. Конечно, за судьбой ребенка строго следят родители и педагоги, которые желают ему только добра. Я считаю, что образование – это основа всего фундамента страны. Ведь этот фундамент составляют высококвалифицированные люди, которые продвигают и развивают нашу страну в экономическом, политическом и творческом плане. Поэтому я поддерживаю поставленную Президентом задачу по оптимизации вузов, так как я получаю образование в одном из высших учебных заведений Казахстана.

«Каждый казахстанец должен овладеть компьютерной грамотностью, знать иностранные языки, быть «культурно открытым» и непрерывно получать новые знания. Это позволит стать нации конкурентоспособной» [2], - указывает Нурсултан Назарбаев. Действительно, сейчас весь мир берет курс на изучение компьютерных технологий. Если раньше люди даже не могли подумать о том, что они смогут разговаривать друг с другом, находясь на разных точках планеты, то сейчас люди нацелены на создание новой эры роботов, помогающих нам в быту. Наша страна способна конкурировать с другими мировыми державами, ведь у нас созданы все условия для реализации этих целей. Но до сих пор существует проблема «утечки мозгов», с которой мы должны бороться в первую очередь. Еще в XX веке наши ученые, выдающиеся люди, таланты страны стали переезжать в другие страны для лучшей жизни. Сейчас же, благодаря курсу неоиндустриализации мы должны начинать развивать свою страну во всех сферах деятельности.

Когда уже первый этап индустриализации в Казахстане был успешно пройден, мы должны быть нацелены на следующий этап – неоиндустриализации. Под этим понятием подразумевается улучшение качества компьютерных, современных технологий. В рамках программы Президент предложил поддержать казахстанцам свою малую родину. Например, купить в школу компьютеры, поддержать региональные вузы, пополнить художественные фонды местных музеев и галерей. Посыл должны услышать бизнесмены, чиновники, представители интеллигенции и молодежи, которые переехали в другие регионы страны.

Самая большая проблема современности — отсутствие профессионалов в своем деле. За последнее время многие люди получили дипломы и уверены, что диплом — это единственное, что от них требуют. К сожалению, диплом о высшем образовании в современном мире служит своего рода щитом для тех, кто не уверен в своих знаниях и умениях. Профессионал своего дела — это человек, который проделал огромный труд, чтобы стать уникальным специалистом. Ему нужны, как образование, так и самообразование. Поэтому я считаю, что важно подчеркнуть то, что в стране нужно менять политику трудоустройства. Есть молодые люди, в которых кроются настоящие таланты и гении своего дела, но из-за проблем с опытом работы и дипломом, им тяжело устроиться на желаемую работу. Так страна теряет профессионалов, которые перенесли бы Казахстан на новый уровень.

Также очень важной частью развития личности является самообразование. В наше время у любого человека есть доступ к самым разным источникам информации. В

каждом, даже самом маленьком городе обязательно есть библиотека. К тому же, почти у каждого в доме есть компьютер, подключенный к сети интернет. Нашему поколению нужно понимать, что благодаря саморазвитию мы живем. Если мы хотим хорошо жить, нужно хорошо стараться. Во многих странах мира дети не имеют и части того, что имеем мы. Мы должны ценить и пользоваться этими ресурсами в правильном русле.

Образование всегда было одной из важнейших частей государственной политики, так как от его качества зависит будущее страны. Вот почему оно постоянно совершенствуется. Нам, студентам, тоже необходимо стремиться к новому. Обращение Президента адресовано всему казахстанскому обществу, каждому гражданину многонационального Казахстана. В документе много внимания уделяется не только актуальным проблемам современности: экономике и политике, но учтено и самосовершенствование каждой личности. Прекрасно видеть казахстанцев, строящих общую идентичность, нацеленную в будущее.

Таким образом, дан старт новому пути состоявшегося государства. Не стоит расценивать поставленные задачи как фантастические. Это вполне реальные перспективы, которые станут основой стабильности и процветания общества и государства.

Список литературы:

1. Абай Кунанбаев. Избранное (серия «Мудрость веков»), М.: Русский раритет, 2006.
2. Назарбаев Н.А. «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания»
<http://www.akorda.kz/>

Какенов Т.М., студ. гр. ЭКО-31, КЭУК
Научный руководитель: д.х.н., профессор Байкенова Г.Г.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА МОЛОДЕЖИ ЧЕРЕЗ РЕАЛИЗАЦИЮ СОЦИАЛЬНОГО ПРОЕКТА

Столкновение человечества с экологическими проблемами требует немедленных действий по оптимизации отношений человеческого общества и природной среды. Проблема взаимоотношений человека и природы в последние десятилетия стала одной из самых актуальных. Причина тому — резкое ухудшение качества природной среды: её деградация, а иногда и разрушение. Современная эпоха диктует, что краеугольным камнем в отношениях человек - природа, становятся экологические знания. В свете перехода к осуществлению концепции устойчивого развития возникает задача не только обеспечения высокого уровня экологического знания, но и коренного изменения способа мышления, от потребительского к экологическому, а для этого надо воспитывать экологическую культуру и ответственность. Проанализировав Государственную программу «Рухани Жанғыру» а также статью Н.А. Назарбаева, нашего лидера и Президента страны, «Взгляд в будущее», где затрагивается тема экологии и экологической культуры у населения, я пришел к выводу, что необходимо разработать программу по внедрению экологической культуры в молодежную среду. Проект позволит создать благоприятные условия для развития экологической культуры и повышения уровня информированности молодежи по вопросам природоохранной деятельности и экологической безопасности. Молодежь сейчас все активнее включается в работу по сохранению и улучшению природной среды. В связи с этим возникает необходимость формирования экологической культуры школьников. [1]

В настоящее время современное общество оказалось перед выбором: либо сохранить существующий способ взаимодействия с природой, что неминуемо может привести к экологической катастрофе, либо сохранить биосферу, пригодную для жизни, но для этого необходимо изменить сложившийся тип деятельности. Последнее возможно при условии

коренной перестройки мировоззрения людей, ломки ценностей в области как материальной, так и духовной культуры и формирования новой - экологической культуры.

Уровень экологической культуры населения прямо пропорционален экологической обстановке в мире и находится в прямой зависимости от экологического воспитания. От уровня экологического воспитания, экологической культуры зависит вопрос выживания человечества, сможет ли человек остаться на нашей планете, или его ждёт вымирание или деградация с последующей мутацией.

На современном этапе вопросы традиционного взаимодействия природы с человеком выросли в глобальную экологическую проблему. Если люди в ближайшем будущем не научатся бережно относиться к природе, они погубят себя. А для этого надо воспитывать экологическую культуру и ответственность. И начинать экологическое воспитание надо с младшего школьного возраста, так как в это время приобретённые знания могут в дальнейшем преобразоваться в прочные убеждения. Экологическое воспитание - составная часть нравственного воспитания. Поэтому под экологическим воспитанием надо понимать единство экологического сознания и поведения, гармоничного с природой. На формирование экологического сознания оказывают влияние экологические знания и убеждения.[8]

В настоящее время человечество уже реально осознало необходимость бережного отношения к окружающей природной среде. Законы, по которым действует природа, были всегда, и лишь теперь люди практически осознали это, их противоречивую связь с основными направлениями социальной жизни, пытаюсь что-то сделать, чтобы воскресить уже почти погибшее, исправить испорченное, не допустить и ограничить дальнейшее разрушение природы. Возникшая проблема - сохранение экологического равновесия - требует от общества больших усилий. Проявление таких усилий должно начинаться с качественно нового отношения между природой и обществом. Экологическое воспитание и образование - процесс длительный: необходимо изменить устойчивое "завоевательное" отношение человека к природе. Ведь всё, что человек мог и может создать для себя и удовлетворения своих потребностей, он заимствует из природы. Поэтому, не потребляя в той или иной мере природного вещества, человек просто не сможет существовать как биологический вид.

Все выше изложено входит в идею проекта но прежде всего, воспитание активной жизненной позиции, ответственное отношения к окружающей среде, готовность принимать экологически обоснованные решения. Мой проект объединит воедино экологическую культуру и ответственное отношение, давая молодым людям возможность выйти за собственные рамки и тем самым повлиять на окружающий мир и сделать его лучше в командной работе.

Для реализации проекта я выбрал три основных метода:

Теоретические - аналитический, сопоставительный и исторический анализ научной литературы, моделирование и системно-структурный анализ процесса воспитания.

По данному методу я исследовал глубину познания экологической культуры, ее исторический аспект, а также методы процесса воспитания данной культуры. Самый оптимальный процесс, это образовательный процесс с критериальным оцениванием.

Эмпирические - наблюдение, анкетирование, тестирование, интервьюирование, анализ творческих работ, беседа, дискуссии, ролевые игры и т.д.

По данному методу проводил анкетирование среди школьников Абайского района на тему «Экология. Экологическая культура», данный анализ дал понять, насколько молодое населения знает об экологии, как науке, и что они делают для сохранения окружающей среды вокруг себя.

Статистические - количественная и качественная обработка данных, графическое отображение результатов [7].

В результате обработке данных, и для улучшения качественного индикатора проекта, я определил территорию моего проекта, это стал Абайский район. В данном

районе есть крупное водохранилище «Топар», ГРЭС вблизи п.Топар, также теплицы и шахты. Все это в совокупности создает лучшую образовательную и практическую часть моего проекта.

Проект разделен на три основных этапа:

- ✓ Подготовительный этап
- ✓ Этап реализации
- ✓ Аналитический этап

Подготовительный этап включает реализацию методов решения.

На этапе реализации проекта, будет реализация всех запланированных мероприятий согласно проекту, а также мероприятия внепланового формата по договоренности с частным и государственным сектором.

Этап разделен на 3 блока:

- ✓ Образовательный
- ✓ Практический
- ✓ Конкурсный

Образовательный этап включает семинары, тренинги и выездные образовательные лекции на предприятия района, а также в вузы партнеров в целях поднятия экологической грамотности и профориентационной работы.

Практический блок заключается в реализации полученных навыков на тренингах, на экологических мероприятиях района. Написание социальных проектов, по изученной методике на семинарах проекта.

Конкурсный блок относится к воспитательному процессу, через проведение конкурсных акций и другого вида мероприятий, мы сможем повлиять на сознание молодежи в области экологии и не только.

Данный проект начал свое практическое применение именно в п.Топар, при поддержке ГУ «Аппарат акима поселка Топар Абайского района» мы реализуем главный этап проекта, это «Реализация». На сегодняшний день, сформирован штат волонтеров поселка из учащихся школ. На данный момент в штат входит 30 школьников с возрастом от 14 до 18 лет, согласно закону о молодежной политике, входят в рамки молодежи, и имеют полное право участвовать в процессе реализации государственных программ нацеленных на молодежь. С Января 2018 года начался образовательный блок, был проведен тренинг на тему «Идеальный волонтер», семинар на тему «Социальный проект. Правила и особенности».

Данный проект нашел свое применение в Абайском районе, и имеет положительный отзыв среди государственных служащих в области молодежной политики, а также специалистов внутренней политики.

На мой взгляд проект поднимает вопрос социализации сельской молодежи, поднимает вопрос о воспитании экологической культуры и дает методы по воспитанию среди молодежи, то есть проект охватывает две актуальные проблемы это социализация общества и устойчивое развитие. Проект найдет свое практическое применение не только в одном районе, если об экологии говорят все, значит проблема есть везде.

Список литературы:

1. Назарбаев Н.А. Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания" от 01.11. 2017 г. Астана
2. Экологический кодекс республики казахстан
3. «О волонтерской деятельности» Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 42-VI ЗРК.
4. Закон Республики Казахстан от 9 февраля 2015 года № 285-V «О государственной молодежной политике»
5. «Об образовании» Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III.

6. Блинов А. Интерактивные методы в образовательном процессе. учебное пособие . М., 2014.

7. Методическое пособие по написанию грантовых проектов. Алматы 2014.

8. Николайкин Н.И., Николайкина Н.Е., Мелехова О.П. Экология - Учебник — 2004.

9. Павлов А.Н. Экология - Рациональное природопользование и безопасность жизнедеятельности - 2005

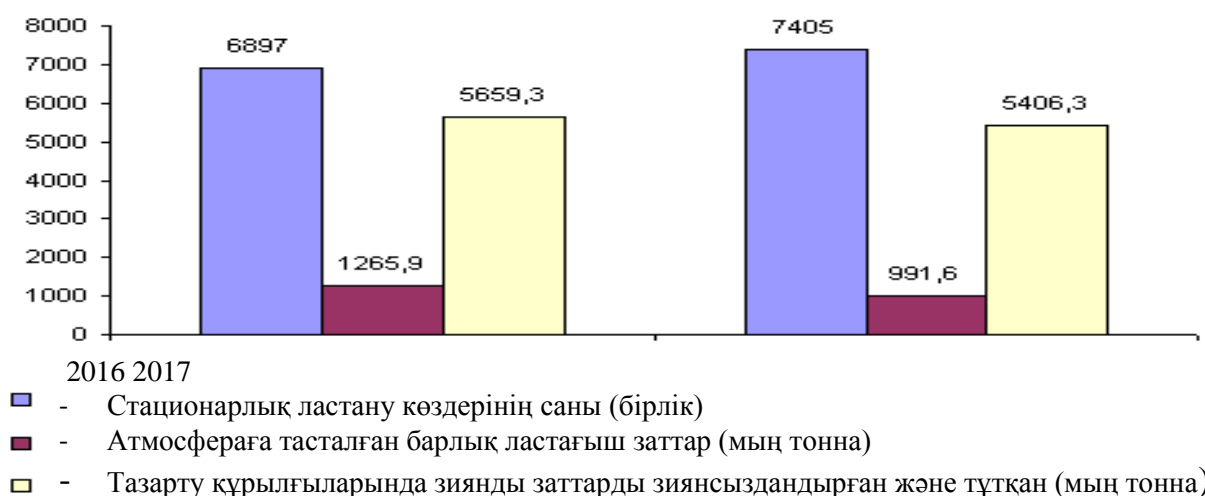
Құлтаев Е., 4 курс студенті ҚҚЭУ,
Ғылыми жетекші: оқытушы, магистр Зұлхарнай А.Н.

ҚАРАҒАНДЫ ОБЛЫСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасындағы экологиялық жағдай күрделі мәселенің бірі болып отыр. Ол біздің елімізде шешімі табылмай жатқан өткір тақырыптар ретінде алға қойылуда. Табиғи қорларды тиімді пайдалануда, қалаларды, елді мекендерді көгалдандыруда, ұлттық парктер, көгалды аймақтар жасауда көптеген шаралар іске асырылса да, айналадағы ортаны қорғаудағы жауапсыздық, болашақты ескермеушілік орын алып отыр. Ауаның, судың, жердің ластануы салдарынан адамдардың өміріне және олардың өмір сүру ортасына зор қауіп төніп келеді. Көптеген индустриялы аудандарда айналадағы ортаның ластануы қажетті нормалардан асып түскен. Қазіргі уақытта табиғат және биологиялық орта тұтас алғанда бүкіл адамзат алдына күрделі талап қойып отыр.

Біздің республикамыздың табиғи байлық қоры мол. Осы байлықты заңды, әрі тиімді түрде, аса зор қамқорлықпен пайдалануымыз керек. Су қорларын, қоймаларды сақтау-экологиялық проблеманың ең күрделі саласы екені барамызға мәлім. Бұл әсіресе Арал теңізінің тағдырымен байланысты. Соңғы отыз бес жылдың көлемінде Арал теңізі 700 км² су қорынан айырылды. Теңіз суының тұздылығы бір литрге шаққанда 20 грамнан асып түсті. Теңіз деңгейі 17 метрге төмендеп, жиектен жүздеген километрге қашықтап кетті. Жыл сайын 75 миллион тонна топырақ пен тұзды шаң ұшады. Ол барлық тіршілікті түбірінен құртуда. Арал экологиялық апатты аймаққа айналды. Шаң мен топырақ Арал қаласын тұншықтырды. Оның халқының жартысынан астамы көшіп кетуге мәжбүр болып отырған жағдайы бар.

Өткен жылы Қарағанды облысының ауа алабына зиянды заттар тастау 21,7%-ға (274,3 мың тонна) кеміді және 991,6 мың тоннаны құрады. Стационарлық көзінің саны 7,4%-ға өсті.

Сурет 1. 2016-2017 жж. атмосфералық ауаны қорғау бойынша негізгі көрсеткіштер

Өткен жылы ластайтын заттар тастап жүрген 428 кәсіпорында 7405 стационарлық көз тіркелген, олардан 65,7% (4868) ұйымдастырылған болып табылады, олардың көздерінің 30,6%-ы тазарту құрылғыларымен жабдықталған. 2017 жылы 5406,3 мың тонна зиянды заттарды, немесе жалпы саннан 84,5%-ы шыққан заттектерді зиянсыздандырған және тұтқан. Барлық ластану көздерінен шығатын заттардың жалпы көлеміндегі ауаға тазартусыз тасталған ластану заттарының үлес салмағы 15,5%-ды құрайды.

Облыстың аса ластаушы өнеркәсіптік орталықтары Балқаш және Теміртау қалалары болып отыр, олардың үлесіне 2017 жылы барлық тасталған ластағыш заттардың 72,5%-ы тиесілі (2017 жылы – 75,6%) немесе, тиісінше 424,3 және 294,5 мың тонна. Балқаш қаласында 32,4%-ы тасталған заттардың атмосфераға тазартусыз түскен. 2017 жылы бұл көрсеткіш зиянды заттар шығаратын жалпы көлемнің 43,5%-ын құрады.

Облыс орталығының атмосферасына тасталған зиянды заттар 2017 жылмен салыстырғанда 2,4%-ға ұлғайып, 46,3 мың тоннаны құрады, жалпы санынан шығатын зиянды заттардың 5%-ы тазартусыз тасталған.

Жезқазған қаласының аумағына тасталған 96,9 мың тонна ластағыш заттар, алдыңғы жылдан 24%-ға кем, 16,5%-ы атмосфераға тазартусыз түскен.

2014 жыл басына облыс аумағында 1,3 млрд. тоннаға аса экологиялық қауіпті өнеркәсіп қалдықтары жиналды. Өткен жылмен салыстырғанда олардың көлемі 3,2%-ға ұлғайды. 2017 жыл ішінде аймақ кәсіпорындарында өндірістік қызмет нәтижесінде 50,4 млн. тонна уытты қалдықтар пайда болды. Қалдықтардың 7,5 млн. тоннасынан аса пайдаға асырылды немесе қайта пайдаланылды, тікелей өндіріс кәсіпорындарында 55,2 мың тонна қалдықтар түгелімен зиянсыздандырылды (жойылды), бұдан әрі 151,8 мың тоннаны басқа кәсіпорындарға өнеркәсіптік қайта өңдеуге берілді. Бұдан басқа, 198,6 мың тонна қайтадан пайда болған қалдықтар рұқсат етілген қоқыстар мен қатты тұрмыстық қалдықтар полигонына апарылды.

Облыста табиғатты қорғау органдары әрбір өнеркәсіптік кәсіпорынның қоршаған ортаға әсер етуін бағалау бойынша жұмыстар жүргізді. Табиғатты пайдалануды экономикалық реттеу жүйесі элементтерінің бірі экологиялық қорлар болып табылады, олар қоршаған ортаны ластағаны үшін төлейтін кәсіпорындар мен ұйымдардың төлемдерінен құралады.

Кесте 1. Қалалар мен аудандар кескінінде атмосфералық ауаны қорғау бойынша негізгі көрсеткіштер

	Стационарлық ластау көздерінің саны	Тазартқыш құрылғыларда ұсталған және зиянсыздандырылған зиянды заттар, мың тонна	Атмосфераға тасталған ластағыш заттар,	
			мың тонна	2014 жылға %-бен
Қарағанды облысы	9 163	6 035,3	661,2	96,1
Қарағанды қ.ә.	3 278	922,3	47,7	110,9
Балқаш қ.ә.	507	1 193,4	107,4	79,6
Жезқазған қ.ә.	1 296	622,1	80,8	102,3
Қаражал қ.ә.	122	0,7	5,2	136,8
Приозерск қ.ә.	8	0,5	0,3	1,5 есе
Саран қ.ә.	315	3,8	3,4	109,7
Сәтбаев қ.ә.	7	-	0,0	1,7 есе
Теміртау қ.ә.	1 417	1 706,4	306,9	99,3
Шахтинск қ.ә.	249	23,3	0,4	110,3
Абай ауданы	354	1 556,1	85,3	94,0
Ақтоғай ауданы	111	0,0	0,3	2 есе аз
Бұқар жырау	302	2,1	2,5	73,5

ауданы				
Жаңаарқа ауданы	143	-	0,8	2 есе аз
Қарқаралы ауданы	146	0,7	2,6	92,9
Нұра ауданы	435	1,9	5,4	2,2 есе
Осакаров ауданы	217	1,1	4,1	80,4
Ұлытау ауданы	96	0,0	0,9	100,0
Шет ауданы	160	0,9	1,2	120,0
Ескерту: ҚР ҰЭМ Статистика Комитетінің мәліметтері				

2017 жылы экологиялық қорға 3634,1 млн. теңге аударылды, бұл 2017 жылға карағанда 37,8%-ға көп. Бұл сома, негізінде, рұқсат етілген мөлшерлер мен белгілеген лимиттер шегінде қоршаған ортаны ластағаны үшін төленетін төлемдер есебінен құралған (төлемдердің жалпы көлемінің 92,9%-ы). Табиғатты қорғау заңнамаларын бұзушылар келтірген зияндарды өтеуге өндіріп алынған талаптар мен айыппұлдар экологиялық қорға түскен барлық түсімнің 2,3%-ын құрайды.

Қарағанды облысында стационарлық көзінен ластанған заттардың тасталуының төмендеу тенденциясы тұрақты белгіленген. Бұған облыстық ұйымдармен табиғатты қорғау шараларын өткізуге мүмкіндік туғызады, ал сонымен қатар олар экологиялық мониторингке қатысады.

Өткен жылы облыстың ауа алабына зиянды заттар тастау 3,9%-ға (26,5 мың тонна) кеміді және 661,2 мың тоннаны құрады. Мұнымен бірге стационарлық көзінің саны 13,9%-ға өсті.

Өткен жылы ластайтын заттар тастап жүрген 487 кәсіпорында 9163 стационарлық көз тіркелген, олардан 61,9% (5672) ұйымдастырылған болып табылады, олардың көздерінің 27%-ы тазарту құрылғыларымен жабдықталған. 2016 жылы 6035,3 мың тонна зиянды заттарды, немесе жалпы саннан 90,1%-ы шыққан заттектерді зиянсыздандырған және тұтқан.

2015 жылмен салыстырғанда зиянсыздандырылған зиянды заттар саны 7,1%-ға ұлғайды. Барлық ластану көздерінен шығатын заттардың жалпы көлеміндегі ауаға тазартусыз тасталған ластану заттарының үлес салмағы 9,9%-ды құрайды.

Облыстың аса ластаушы өнеркәсіптік орталықтары Теміртау және Балқаш қалалары болып отыр, олардың үлесіне 2016 жылы барлық тасталған ластағыш заттардың 62,6%-ы тиесілі, немесе, тиісінше 107,4 және 306,9 мың тонна. Балқаш қаласында 8,3%-ы тасталған заттардың атмосфераға тазартусыз түскен.

2015 жылмен салыстырғанда бұл көрсеткіш 14,4%-ға төмендеді. Зиянсыздандырылған зиянды заттар саны 1,4 есеге ұлғаю болды, негізінде «Балқашцветмет» ӨС аффинаждық цехтың технологиялық жұмысының жақсаруы нәтижесінде.

Жезқазған қаласының аумағына тасталған 80,8 мың тонна ластағыш заттар, алдыңғы жылдан 2,3%-ға кем, 11,5%-ы атмосфераға тазартусыз түскен.

Облыс орталығының атмосферасына тасталған зиянды заттар 2014 жылмен салыстырғанда 10,9%-ға ұлғайып, 47,7 мың тоннаны құрады, жалпы санынан шығатын зиянды заттардың 4,9%-ы тазартусыз тасталған.

Аудандардағы ауылдар арасында атмосфераға тасталған көлемнің аса көбі Абай ауданында байқалады. 2016 жылы тұтас аудан бойынша зиянды заттарды тастау 85,3 мың тоннаны құрады, бұл 2014 жылғы тастаудан 6%-ға кем. Барлық ластанған көздерден шыққан тазарту құрылғыларының сапалы жұмысы зиянды заттардың 94,8%-ын зиянсыздандыруға жағдай туғызды.

2016 жылы экологиялық қорғауға 8556,2 млн. теңге аударылды, бұл 2014 жылға карағанда 7,4 есе көп. Бұл сома, негізінде, рұқсат етілген мөлшерлер мен белгілеген лимиттер шегінде қоршаған ортаны ластағаны үшін төленетін төлемдер есебінен құралған (төлемдердің жалпы көлемінің 88,1%-ы). Табиғатты қорғау заңнамаларын бұзушылар

келтірген зияндарды өтеуге өндіріп алынған талаптар мен айыппұлдар экологиялық қорға түскен барлық түсімнің 2,2%-ын құрайды.

Қазақстан Республикасында табиғат қорғауды, оның адам капиталымен өзара әрекет деңгейін жоғарылатуда сенімді қамтамасыз ету үшін мынадай шараларды жүзеге асыру қажет. Олар:

- республикалық экологиялық қорды (тиісінше облыстық, жергілікті) жасау және оның қызметін жандандыру,

- қоршаған ортаны қорғауды сақтандыру қорын, кәсіпорындардың экологиялық қорын қалыптастырып, жұмсалып арналарын қадағалау.

Қазақстан Республикасында қабылданған «Қоршаған ортаны қорғау туралы» Заңның негізгі міндеті қоршаған ортаны қорғауда қоғам мен табиғаттың қарым-қатынасын реттеу, табиғи ресурстарды өндіру және тиімді пайдалануда заңдылықты және құқық қорғау тәртібін күшейту болып табылады.

Республикамызда экологиялық проблемаларды мемлекеттік реттеуде осы аса маңызды Заңдар бұлжытпай басшылыққа алынып, орындалуы тиіс.

Еліміздің ішкі экологиялық қауіпсіздікті сақтау үшін, жүйелі түрде әлеуметтік — экономикалық бағдарламаларды іске асыру керек. Экологиялық талаптарды күшейтіп, адам денсаулығын сақтау шараларын қолға алу қажет. Қоршаған ортаға шығарылатын ластағыштардың мөлшерін азайту үшін, модельді бағдарламалар қабылдануы тиіс. Зиянды қалдықтарды екінші қайталап қолдану жолдарын, оларды өңдеуді іске асыру қажет. Өндіріске салааралық талдау моделін игерген білікті мамандарды жұмылдыру. Осындай шаралар оң нәтиже берген болар еді. Қарапайым халықтың мақсаты да осы. Барлық адамзат үшін табиғаттың тазалығы оның борышы болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың халыққа жолдауы – «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсеке қабілеттілік» 31 қаңтар 2017.
2. Айтуғанова З.Ш. Экологиялық қауіпсіздіктің экономикалық мәселелері. Алматы, 2009. 45 б.
3. Қазақстан Республикасының «Қоршаған ортаны қорғау туралы» заңы, Алматы. Юрист, 2004.

Узбаева Б.М., ОПЭК-11к тобының студенті,
Ғылыми жетекші: п.ғ.к., доцент Кенжебаева С.К.
Қарағанды экономикалық университеті

ОҚУШЫЛАР МЕН СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ САБАҚТАСТЫҚ

Психологиялық-педагогикалық әдебиетте студенттердің өзіндік жұмысы туралы мәселе кеңінен талқылануда. Сонымен қатар дидактикада өзіндік жұмыс ретінде оқу орнында, оқу үдерісінде, оқудан тыс уақытта да оқытушының тікелей қатысуынсыз ұйымдастырылған жеке, топтық, студенттердің ұжымдық белсенділігінің әрқилы түрлерін түсінеді.

Дидактикада студенттердің өзіндік жұмысы оқу орнында білім беру қызметімен байланысты өзін-өзі тәрбиелеу нысаны ретінде қарастырылады. Ол академиялық ғана емес, сонымен бірге жеке маңыздылыққа ие.

Тәжірибелік ғалымдар мен психологтардың зерттеулері студенттердің өз бетімен білім алу мүмкіндіктеріне сәйкес келетін тәуелсіз төрт деңгейін шартты түрде ажыратуға мүмкіндік береді.

1. Берілген үлгі бойынша студенттердің көшіру әрекеттері. Объектілер мен құбылыстарды сәйкестендіру, оларды белгілі танумен салыстыра тану. Бұл деңгейде студенттер өздігінен жұмыс істеуге дайындалады.

2. Зерттелген объектінің әртүрлі қасиеттері туралы ақпаратты көбейтуге бағытталған, көбінесе жады деңгейінің шегінен аспайтын репродуктивті әрекеттер. Дегенмен, осы деңгейде когнитивтік қызметтің әдістері мен тәсілдерін қорыту, олардың күрделі, бірақ типтік міндеттерді шешуге көшуі қазірдің өзінде басталды.

3. Индуктивті және шегерілетін қорытынды жасауға қабілетті белгілі үлгілердің шегінен асатын мәселелерді шешу үшін алынған білімді дербес қолданудың өнімділігі.

4. Толығымен жаңа жағдайлардағы мәселелерді шешуде білім беруді, жаңа шешім қабылдау бағдарламаларын әзірлеу шарттарын, гипотетикалық, ұқсас ойлауды дамытуға арналған тәуелсіз іс-шаралар [1, 360].

Өзіндік жұмыстың әртүрлі ақпарат көздерімен өз бетінше жұмыс істеу, өз танымдық қызметін ұйымдастыру, өзін-өзі жетілдіру, айналадағы шындықты іс жүзінде өзгертуге қатысуға дағдыландыруды меңгеру маңызды.

Сонымен қатар студенттердің өзіндік жұмыс дағдыларын дамытуда бірқатар мәселелер бар:

– ақпараттық-коммуникациялық технологиялар әлеуеті толығымен пайдаланылмаған;

– мазмұны, өзіндік жұмыс көлемі әрдайым студенттің жеке сипаттамаларына, оның білім алу мүмкіндігіне сәйкес келмейді:

– тәуелсіз жұмыс нәтижелерінің нашар бақылануы;

– орындалатын тапсырмалардың нысандары, әдістері мен сипаты негізінен репродуктивті болып табылады, сирек проблемалық табиғаттың міндеттерін жасайды және т.б.

Біздің ойымызша, тәуелсіз жұмыстың сәтті орындалуын қамтамасыз ететін педагогикалық шарттар арасына жатқызуға болады:

1. Оқу тапсырмасын ынталандыру (не үшін, не көмектеседі).

2. Когнитивтік тапсырмаларды анық тұжырымдау.

3. Алгоритм, жұмыстарды орындау әдісі, студенттердің оны орындау жолдарын білу. Оқытушының есеп беру формаларының нақты анықтамасы, жұмыс көлемі, оны ұсыну мерзімі.

4. Кеңес беру түрлерін анықтау (кеңес беру - тақырыптық, проблемалық).

5. Бағалау критерийлерін анықтау, есеп беру.

6. Басқару түрлері мен нысандарын анықтау (зертханалық жұмыстар, тесттер, тесттер, семинарлар және т.б.).

Соңғы жылдары педагогикалық тәжірибеге енгізілген кеңінен қолданылатын дәстүрлі және жаңашыл педагогикалық технологиялардың мәнін талдау, олардың көпшілігінің әртүрлі деңгейдегі студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыру үшін белгілі бір әлеуетке ие екендігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Мектеп практикасында өзіндік жұмыс дағдыларын, жеке тұлғаның сапасы ретінде тәуелсіздікті дамыту, әрі қарай білім алу үшін қажет әртүрлі өзіндік жұмыс түрлерін қолдану қажет. Сондықтан үздіксіз білім беру жағдайында ақпараттың ағымы артып, оқушылардың орта мектеп пен жоғары оқу орнында өзіндік жұмысқа дайындығын қалыптастыру мәселелерін шешуде сабақтастық қажет.

А.К. Марков, білім беру қызметінің тұжырымдамасы адамның жауапты қарым-қатынасы ұғымымен байланысады және ол барлық жастағы, соның ішінде студент және аспирантураға дейін барады деп санайды [2].

Студенттердің өзіндік жұмысына тән ерекшеліктерінің бірі оқу алдындағы оқу кезеңінде өзіндік жұмыс тәжірибесіне сүйену болып табылады.

Нәтижесінде студенттерге оқуға түскен талапкерлер академиялық жұмысты ұйымдастыруға дағдыландырады, бірақ әртүрлі деңгейде.

Біріншіден, ең төмен деңгей - оқу үдерісінде алынған білімнің тәуелсіз қолданылуы, яғни операция деңгейінде тәуелсіздік, типтік оқыту тапсырмаларын шешу мүмкіндігі.

Екіншіден, тәуелсіздіктің орташа деңгейі студенттер білімінің икемділігін көрсетіп, жаңа типтік емес тапсырмаларды шешу жағдайларына көшіру арқылы көрсетіледі.

Үшіншіден, тәуелсіздіктің жоғары деңгейі студенттерге қойылған оқу тапсырмаларын табысты шешіп қана қоймай, сонымен қатар өз алдына жаңа тапсырмаларды тұжырымдау және қою мүмкіндігі арқылы сипатталады.

Оқушылардың өз бетінше атқаратын жұмысының мазмұны әртүрлі дайындық дәрежесін ескере отырып, әртүрлі болып келеді.

Жоғары оқу орнына дейінгі білім берудің өзін-өзі зерттеуден айырмашылығы, студенттер жоғары білім алу процесінде негізінен теориялық ойлауға көшеді және оны жүзеге асыра бастайды. Когнитивтік қызметтің мәнін және осы қызметті ғылыми негізде басқару тәжірибесін түсіну қажеттілігі арасындағы қайшылық бар. Демек, студенттердің өзіндік жұмысында «білім туралы білімді», «мета-білімді» білу қажет болады. Дегенмен, зерттеушілердің айтуынша, «мета-білімнің» адамның көзқарастары мен ниеттерін қайта құрылымдамай-ақ, «сұлулық бейнесін» қалыптастырусыз және оны қалыптастыратын өзін-өзі сана-сезіммен толықтай және жақсы меңгергендігіне қарамастан, ғылыми теориялық ойлау қабілеті, ғылыми білім әлемінде оқуға қабілеті. Университетте білім беру қызметін қалыптастырудың орталық проблемасы оқу пәнін қалыптастыру және дамыту мәселесі болып табылады.

Сонымен қатар, «Студенттердің өзіндік жұмысы» термині педагогикалық әдебиетте әртүрлі мағынада қолданылады: білім беру процесін ұйымдастырудың нақты түрі, оқуды даралау әдісі, оқытушының жетекшілігімен студенттердің топтық жұмысының нысаны. Студенттердің өзіндік жұмысы жиі студенттердің танымдық белсенділігінің ішкі сипаттамасы: олардың жұмысының деңгейі және жұмыс қарқындылығы, немесе іске асырылған шығармашылықтың деңгейі (моделі бойынша, реконструктивті-айнымалы, эвристикалық, шығармашылық).

Өз бетімен жұмыс істеудің маңыздылығын мойындай отырып, біз тәуелсіздікті дамытудың құралы ғана емес, сонымен қатар жоғары білім жүйесіндегі маңызды бағыттардың бірі деп санаймыз.

Өзімізге тәуелсіз жұмыс үшін жекеменшік емес (басқару, ақпараттық, құрылымдық) көзқарас қажет, бірақ пәндік-мазмұндық, ұйымдастырушылық, басқарушылық және жеке-мотивациялық аспектілерді қамтитын жалпы педагогикалық тәсіл қажет. Бұл әдіс оқытушылардың іс-әрекетін мұғалімнің қызметімен бірлікте ұйымдастыруды, яғни оқыту мен оқыту әдістерінің бірлігін қарастыруға мүмкіндік береді.

Педагогикалық әдебиетте мағынасында екі жақын, бірақ бірдей емес ұғымдар пайдаланылады: тәуелсіз жұмыс және тәуелсіз оқушылар [3]. Біріншісі ұзақ уақыт бойы пайда болды және кең қолданысқа ие, бірақ бір мәнді мағынаға ие. Бір жағынан, оқытуды ұйымдастырудың нысанын белгілейді, ал екінші жағынан тәуелсіз жұмыс - тыңдаушылар өздігінен орындалатын міндет және, ең соңында, өз бетінше жұмыс - тапсырманы орындау үшін тыңдаушылардың жұмысы ғана. Бұл тұжырым мұғалім мен оқушыны оқытудағы күрделі өзара әрекеттесуді білдіреді.

Біздің көзқарасымыз бойынша, студенттердің өзіндік жұмысының проблемаларын шешудің ықтимал тәсілі оқытудың жалпы және оқушылардың өзіндік жұмысына негізделген іс-әрекеттегі көзқарастың идеясын кеңейту бағытында жатыр, өйткені жеке тұлға қызметінде қалыптасады және көрініс табады.

Студенттер мен студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастыруға арналған әдеби көздерді талдау оның мәні мен оқу процесінде ерекшеліктерді анықтау елдегі білім беру саясатының міндеттерін шешуге негізінен айқындайды екендігін көрсетеді [3,4,5]. Білім берудің жаңа әдістемелік нұсқаулары студенттердің интеллектуалды бастамасы мен ойлауын қалыптастыруға бағытталған. Студенттердің оқу-танымдық белсенділігін белсендіру тәжірибесінде бұрыннан белгілі болған және оң нәтиже беретін жаңа әдіс-

тәсілдерді, құралдарды, өзіндік жұмыстарды ұйымдастырудың нысандарын қолдану маңызды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Педагогика. Педагогикалық жоғары оқу орындары мен колледж студенттеріне арналған оқу құралы / П.И. Пидкасистого - М.: Педагогикалық қоғамды зерттеу, 2003. - 608 б.

2. Маркова, А.К. Кәсіби шеберлік психологиясы / А.К. Марков. - М.: Баспа: «Білім» халықаралық гуманитарлық қоры, 1996. - 215 б.

3. Коноводова Ю.А. Оқушылардың және студенттердің өзіндік жұмысы арасындағы айырмашылық. [Текст] / Ю А Коноводова // Білім беруді дамытудың мәселелері мен перспективалары: халықаралық материалдар. ғылым. Конф. (Пермь, сәуір, 2011ж.). I. - Пермь: Меркурий, 2011. - С 173-176.

4. А. А. Педагогикалық психология: дәрігерге арналған оқу құралы./ IZZIMnaya. - Мәскеу: Университет кітабы: логотиптер, 2007. - 384 б.

5. Хакунова Ф.П. Қазіргі білім беру сатысында студенттер мен оқушылардың өзіндік жұмысын ұйымдастыру мәселесі / Ф.П. Хагинова // Адыгей мемлекеттік университетінің хабаршысы. 3-серия: Педагогика және психология. - 2012. - №1. - Р.153-158.

СЕКЦИЯ 3. МОЛОДЕЖЬ И ПРАВО В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ

Аукеев А.Т., студент группы Ф12, КЭУК
Научный руководитель: преподаватель Дуброва Н.Б.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТРУДА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ГРАЖДАН

Труд является целесообразной, сознательной деятельностью человека, нуждающегося в удовлетворении потребностей личности и общества. Не только совершеннолетняя часть трудоспособного населения, но и молодежь младше 18 лет имеют желание работать, становиться самостоятельнее и более независимым.

Практика показывает, что многие не знают все свои права, как работники, так и работодатели. Такое положение дел приводит к нарушению прав в сфере труда.

Законодательство Республики Казахстан устанавливает правовые рамки, в которых должна протекать трудовая деятельность человека. В особенности надо подчеркнуть труд несовершеннолетних граждан, для которых прописаны особые условия с учетом всех внешних факторов, таких как учеба, личностное развитие, здоровье и т.п.

Каждый год школьники и студенты, выходя на летние каникулы, могут найти для себя работу на неполный рабочий день, сочетая отдых с работой за это время. Каждый родитель должен осознавать, что небольшая работа для ребенка, даст ему много пользы. Он поймет, каким образом приходит заработок, научиться контролировать свое время, вырабатывать бережливость к своим и чужим вещам. Если работник (несовершеннолетний) будет получать заработную плату раз в неделю, то у него будет развиваться чувство терпения и мотивации.

Но все вышеуказанное возможно только тогда, когда работодатель будет соблюдать права работников и выполнять свои обязанности. При превышении своих полномочий и пренебрежительном отношении к трудовому праву у подростка, не достигшего 18 лет, будет формироваться совершенно иное представление о работе.

Правовое регулирование данного вопроса охвачено отраслями трудового, административного, уголовного права и иными нормативно правовыми актами.

В Казахстане существует организация «Жасыл ел», в первую очередь, для молодежи, которая объединяет их в летний период времени. Но, к сожалению, охватить работой всех школьников и студентов в пределах одной организации невозможно [1].

На интернет-ресурсах предлагается множество видов работ для лиц, не имеющих высшего образования и не закончивших каких-либо специальных курсов, к таким и относятся большинство несовершеннолетних граждан. Работодателей больше интересует их креативность, трудолюбие, коммуникабельность, желание учиться новому, то есть личные качества своих будущих работников.

Для перспективного будущего Республики Казахстан необходимо работать в направлении выработки у подрастающего поколения приверженности к труду.

На сегодняшний день детский труд выполняет очень важную воспитательную функцию, дает ориентиры на развитие ребенка, закладывает фундамент в личности подрастающего поколения. В этом аспекте государство обязано оградить данный слой общества от негативных правовых и социальных угроз и создать максимально комфортные условия для полноценного и правильного развития в сфере детского труда.

В Трудовом кодексе Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года, а точнее в студент 4 закреплено следующее: «запрещение дискриминации в сфере труда, принудительного труда и наихудших форм детского труда» и это принципиальное начало для трудовых отношений несовершеннолетних граждан.

В Казахстане согласно студент 31 ТК РК, заключение трудового договора возможно с 16-летнего возраста, а также с гражданами:

1) достигшими 15 лет, в случаях получения ими основного среднего, общего среднего образования в организации среднего образования;

2) учащимися, достигшими 14-летнего возраста, для выполнения в свободное от учебы время работы, не причиняющей вреда здоровью и не нарушающей процесса обучения (наряду с несовершеннолетним трудовой договор должен подписываться одним из его родителей, опекуном, попечителем или усыновителем);

3) с лицами, не достигшими 14-летнего возраста, в организациях кинематографии, театрах, театральных и концертных организациях, цирках для участия в создании и исполнении произведений без ущерба здоровью и нравственному развитию [2, студент31].

Из вышесказанного видно, что закон защищает здоровье, образование и нравственное развитие, но как показывает практика, работодатели пренебрегают данной статьей, а сами работники не знают своих прав.

Например, когда школьников и студентов в нарушение законодательных норм берут на работу, связанную с тяжелым физическим трудом, - грузчиками в магазины и на стройки, и пренебрегают рабочим временем, временем отдыха. К таким видам работ относятся: работы, связанные с вредными и опасными условиями труда, работы, причиняющие вред здоровью и нравственному развитию, как, например, игорный бизнес, производство, перевозка и торговля алкогольной, табачной продукцией и т.п.

Лица, не достигшие восемнадцати лет, принимаются на работу только после обязательного предварительного медицинского осмотра и в дальнейшем, до достижения возраста восемнадцати лет, ежегодно подлежат обязательному медицинскому осмотру. Но вопрос медицинского осмотра далеко не всех интересует, каждый работодатель больше отдает предпочтение эффективности работы [3, с.11].

Уголовный кодекс устанавливает ответственность за нарушение работодателем или должностным лицом трудового законодательства в части привлечения несовершеннолетних к работам, на которых запрещается применение труда работников, не достигших 18-летнего возраста [4, студент153].

Также предусматривается уголовная ответственность за участие несовершеннолетних в совершении уголовных преступлений; участие несовершеннолетних в проституции; бродяжничество или попрошайничество; участие в производстве продуктов эротического контента. По мнению экспертов, попрошайничество с детьми — одно из самых прибыльных. При виде несчастных детских лиц прохожие невольно тянутся за кошельками. Нередко на улицах городов можно встретить маленьких детей, примерно от 5 до 15 лет, которые занимаются попрошайничеством и не знают ничего кроме этого, по указанию так называемых родителей, которые занимаются аналогичными действиями. Данный вид противоправной деятельности создает незаконный бизнес, где права детей полностью нарушены [4, студент132-134, студент144].

Административная ответственность предусмотрена за: прием работодателем на работу несовершеннолетнего без заключения трудового договора; несоблюдение работодателем установленной квоты рабочих мест для несовершеннолетних выпускников школ-интернатов; несоблюдение родителями или другими законными представителями ответственности за воспитание и воспитание несовершеннолетних детей.

Таким образом, законодательство Республики Казахстан устанавливает ограничения на детский труд и предусматривает уголовную и административную ответственность за вовлечение детей в наихудшие формы детского труда.

Несмотря на принятые меры по искоренению нарушений трудовых прав несовершеннолетних, факты незаконного использования детского труда продолжают существовать.

Нормативно закреплен список деятельности, где запрещено применять труд

несовершеннолетних, это: строительные, монтажные работы, работы в химическом. производстве и энергетическом хозяйстве, установлены предельные нормы переноски и передвижения тяжести [5].

Студент 69 ТК РК определяет сокращенную продолжительность графика работы: работнику от 14 до 16 лет - не более 24 часов в неделю; работнику от 16 до 18 лет - не более 36 часов в неделю.

В статье 26 ТК РК указано, что не допускается заключение трудового договора с гражданами, не достигшими восемнадцатилетнего возраста, на тяжелые работы, работы с вредными и (или) опасными условиями труда, а также на должности и работы, предусматривающие полную материальную ответственность работника за необеспечение сохранности имущества и других ценностей работодателя, а также на работы, выполнение которых может причинить вред их здоровью и нравственному развитию (игорный бизнес, работа в ночных развлекательных заведениях, производство, перевозка и торговля алкогольной продукцией, табачными изделиями, наркотическими средствами, психотропными веществами и прекурсорами) [2].

Множество организаций нанимают на работу несовершеннолетних без заключения трудового договора. Например: официант, продавец, промоутер, аниматор и многие другие виды работ. При заключении трудового договора с лицами, которые находятся на обучении, у работодателя есть риски того, что работник уволиться, проработав 2-3 недели, ведь данный вид работы не постоянный и текучесть кадров большая. В этом направлении желателен более удобный вид заключения трудовых отношений, подобие трудового договора для лиц, не достигших 18 лет.

Найти работу не всегда просто. Поэтому работники зачастую соглашаются избежать всех формальностей - только бы занять свободную вакансию. Не каждый работодатель согласится с тем, что работник начнет диктовать ему свои условия при поступлении на работу. Но следует знать некоторые последствия неоформления или ненадлежащего оформления трудового договора:

1) Отсутствие трудового договора в письменной форме:

– невозможность или затруднительность взыскания заработной платы в судебном порядке;

– отработанное время не засчитывается в трудовой стаж;

– не производятся пенсионные отчисления.

2) Указание в договоре меньшего размера заработной платы, чем фактический:

– невозможность взыскать зарплату в судебном порядке в полном объеме (взыскивается только тот размер, который проходит по бухгалтерии);

– проблемы с последующим доказательством доходов и платежеспособности работника (часто, например, заниженная зарплата влечет отказ в выдаче банковского кредита).

Востребованность детского труда объясняется тем, что дети более исполнительны, послушны, оплата их труда более дешевая, и отсутствуют какие-либо требования с их стороны. Кроме того, имеет место незнание работодателями элементарных норм трудового законодательства.

В Республике Казахстан существуют программы по трудоустройству молодежи. «Жасыл ел» - организация, направленная на сезонное трудоустройство школьной, студенческой и безработной молодежи, создание лесных массивов по всей стране, тем самым, улучшение экологической ситуации в Казахстане, формирование у молодежи патриотизма к Родине и бережного отношения к богатствам родного края, организация интересного досуга для представителей всех слоев населения, реализуя экологические проекты.

Поиск работы у некоторых людей занимает немало времени, работодателям нужны высококвалифицированные специалисты, с опытом работы. А опыт не придет на пустом месте, с этого начинается проблема поиска работы. Есть много критериев, по которым

есть проблемы с трудоустройством, например: возраст, внешние характеристики, наличие особых навыков и другие.

В период летних каникул Центрами занятости населения также организуются общественные работы. Школьники и студенты могут разносить повестки, работать дворниками или быть социальными работниками при общественных неправительственных организациях – Казахском обществе слепых, обществе глухих и Казахском обществе инвалидов. Казахском обществе слепых, обществе глухих и Казахском обществе инвалидов. Оплата труда производится из бюджета в размере двух минимальных заработных плат –56568 тенг–56568 тенге[6].

На интернет просторах есть много разных сайтов с предложением вакантного рабочего места, либо же с предложением самого лица устроиться на работу. Но на таких сайтах не редко присутствуют мошенники, которые путем обманных действий принимают на работу несовершеннолетних граждан, но со стажировкой в несколько дней, либо недели, а потом отказываются от его трудоустройства, и так по кругу. Либо же в объявление предлагается одна работа, а на собеседовании подростка вовлекают в другую деятельность за другую оплату. Большинство работодателей не заключают договоров о приеме на работу. Поэтому и зарплату могут не выплатить. Работодатель способен найти вескую причину для этого - например, заявить, что человек не прошел испытательный срок или не подошел по каким-то критериям. И таких примеров множество.

Чтобы не случилось таких ситуаций, необходимо создать единый портал по поиску рабочих мест (многие частные агентства предлагают одну и ту же информацию), в котором приоритетной задачей являлось бы законное трудоустройство граждан. Выделить сведения о работах для несовершеннолетних граждан. Для регистрации на едином портале, работодателю требовалось бы в обязательном порядке подать все необходимые документы в электронном виде, для полной его идентификации в случае нарушения, и в таком же порядке потенциальный работник обязан будет представить все нужные документы, и информацию о себе. При каком либо нарушении права, любая из сторон сможет подать жалобу на другую сторону (на едином портале), и далее администраторы сайта, то есть лица со стороны государства будут разбираться с проблемой. При заключении трудового договора на портале все будет автоматически фиксироваться. Данный портал должен будет работать на всей территории РК.

Такая практика даст гражданам малознающим свои права не бояться натисков со стороны начальства, ведь следить за работодателями будет не какая - то организация или профессиональный союз, а сами стороны договора, которые знают корни проблемы и смогут защитить свои права.

Каким бы ни был выбор места работы, надо помнить, что шарлатанов в этом деле достаточно. Поэтому прежде чем отправить ребенка на работу, необходимо изучить отзывы о компании, проверить ее существование лично. Если работодатель отказывается заключать трудовой договор с ребенком, это должно насторожить. Требования каких-либо финансовых взносов за официальное трудоустройство – не законны. Это еще один признак того, что вас обманывают.

И главное, график работы не должен мешать образовательному процессу школьника или быть вместо него. Нельзя заикнуться только на работе, ведь подростка в будущем ожидают экзамены, поступление в вуз, поэтому необходимость пополнения багажа знаний должна оставаться у него на первом месте.

Самым простым способом профилактики правонарушений в сфере труда будут программы в школах, когда несовершеннолетние граждане о своих правах знают, защита становится крепче. Интерес к праву вызовет больше вопросов у подростков, тем самым обмануть или хитростью привлечь несовершеннолетнего к незаконной работе будет намного затруднительнее.

Список литературы:

1.«Жасыл ел»- уникальная возможность трудоустройства молодежи Казахстана <http://strategy2050.kz/ru/news/11566/>

2.Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 № 414-V

3.Охрана труда в Республике Казахстан. – Национальный обзор. – МОТ,2008, 161 с.

4. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V

5.Приказ Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 8 декабря 2015 года № 944 «Об утверждении списка работ, на которых запрещается применение труда работников, не достигших восемнадцатилетнего возраста, предельных норм переноски и передвижения тяжестей работниками, не достигшими восемнадцатилетнего возраста, и списка работ, на которых запрещается применение труда женщин, предельных норм подъема и перемещения вручную тяжестей женщинами»

6. Как найти работу для подростка. <https://www.ktk.kz/ru/blog/article/2017/05/31/7883>

Баймагамбетов Д.С., Ю – 15 с/к тобының курс студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекші: аға оқытушы, з.ғ. магистрі Амантай А.А.

ТҰТЫНУШЫЛАРДЫҢ ҚҰҚЫҒЫ: ҚОРҒАУ МЕН РЕТТЕУ МӘСЕЛЕСІ

Сөзімізді бастамас бұрын тұтынушы деген кім дегенге тоқталып өтейік. Тұтынушы – өз қажеттіліктерінің қанағаттандырылуына тауарларды сатып алуға немесе оған тапсырыс беруге тікелей немесе жанама ниеттенетін, сондай-ақ, сатып алатын немесе пайдасына жарататын жеке және заңды тұлға.

Демократиялық қоғамды дамытудың басты міндеттерінің бірі тауар мен қызмет нарығындағы кәсіпкер мен тұтынушының арасындағы тепе-теңдікті сақтау болып табылады. Бұл орайда жеке бизнестің құқын қорғаушылар баршылық. Оның басты қамқоршысының бірі мемлекет деуге болады. Қазір бізге кәсіпкерлермен қатар тұтынушылар құқығының қорғалуында назардан тыс қалдырмау керек. Өйткені ол кәсіпкерліктің дамымуына кедергі келтіретіні түсінікті. Ал, тұтынушы өз кезегінде тауардың сапасына, бағасына нақты, шынайы баға беретін сарапшы болып табылады. Қазақстан Республикасы адам және азаматтың құқығы мен бостандығының қорғалуына кепілдік береді. Мәселен, Қазақстан Республикасы Конституциясының 14-бабында былай делінген: «тегіне, әлеуметтік, лауазымы және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, намысына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез - келген өзге жағдайлар бойынша ешкімді де кемсітуге болмайды және заң мен сот алдында бәрі тең [1].

Осыған сәйкес, құқықтық мемлекеттің және өркениетті қоғамның азаматтарының қалыпты өмір сүруіне заңдылық негіз болады. Ал заңдылық азаматтардың заң алдындағы нақты теңдігін қамтамасыз етуге қабілетті қоғам жағдайында ғана орын алуы мүмкін. Мұндай жағдай барлық азаматтарға, қажеттіліктерін қанағаттандыруға тиімді жағдай жасау, нарықтық экономикалық қатынастардағы материалдық игіліктерді өндіру саласында теңдікті қамтамасыз ету арқылы қалыптасады. Әрі бұл құқықтық мемлекеттің басты міндеті.

Ал азаматтардың қажеттіліктерінің ауқымды бөлігі тауар алу арқылы, яғни сауда саласында қанағаттандырылады. Біз күнделікті өмірде азық-түлік, киім, тұрмыстық заттар және өзге де тауарлар сатып ала отырып, бұл қатынастардың құқықтық жағына көңіл аудармаймыз. Өкінішке орай, өз әрекетімізді «тұтынушының» әрекеті ретінде және сатушының әрекетін заң тұрғысынан бағалау қажеттігі, біздің қандай да бір құқығымыз бұзылған кезден бастап қана пайда болады. Бірақ өз құқығымызды біле тұрсақ та, оны осындай тұрақсыз экономикалық жағдайда қорғау қиынға соғады.

Ал жалпы алғанда тұтынушылар мен сатып алушылардың құқықтарын қорғау институты біздің елімізде әлі де болса толығымен зерттелмеген және осы мәселе бүгінгі

күннің күрделі мәселерінің қатарына жатады.

Әлі еліміз құқықтық мемлекет құру жолына түскен және жеке тұлғаның құқығын қорғау мемлекет мүддесін қорғаудан жоғары бола бастаған қазіргі жағдайда тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселесі өзекті де қызықты.

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау институтының мәнін ашу, оның қазіргі жағдайына талдау жасау бұл мәселеге қатысты нормативтік құқықтық актілермен танысуға, практикада тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселесі бойынша тәжірибелік маңызы бар қорытындылар мен ұсыныстар дайындауға тырысамыз.

Қазіргі кездегі тұтынушылардың құқықтары қысқа уақыт аралығында емес, прогрессивтік қауымның өзінің тұтынушылық құқықтары үшін бір жарым ғасыр күресі нәтижесінде қоғамдық және құқықтық жүйедегі өзінің беделді орнын алды. Тұтынушылар қозғалысын бүкіл әлемнен байқауға болады. Біздің елімізде бұл қозғалыс салыстырмалы түрде жас болып табылады, оның дамуы біздің еліміздің 1991-жылы тәуелсіздік алуымен, жоспарлық экономикадан нарықтық экономикаға көшумен байланысты. Бұрын тоталитарлық жүйеде өмір сүрген уақытта тұтынушылардың құқықтарын қорғаумен бір орган ғана жанамалы түрде шұғылданды, ол – Сауда Министрлігі.

Содан кейін барып нарықтық реформалар жасалды, оның соңынан – тұтынушылардың құқықтарын қорғауға бағытталған заңдар қабылданды. Сол кездері алғашқы тұтынушылар ұйымдары екі жолмен қалыптасқан еді. Бір жағынан, белгілі бір себептер бойынша тұтынушылардың құқықтарын қорғауға мүдделі, өзінше бір интеллектуалдар (журналистер, экономистер, социологтар, заңгерлер және т.б.) клубы құрылды. Көбінде олар газет-журналдар төңірегінде жиналды.

Қазір біздің елімізде адамдардың тұтынушылық сауатын ашуға аса зор мән берілмей отыр. Осы тақырыпқа арналған кітаптар жоқтың қасы. Сондықтан да біздің еліміздің азаматтарының тұтынушылық білімін арттыру қажет. Бұл үшін нақты шаралар қолдану керек. Бұқаралық ақпарат құралдарынан (теледидар, радио) осы тақырыпқа арналған бағдарламалар ашу керек, газет-журналдар арқылы да мақалалар көп жазу керек, тіпті тұтынушыларға арналған жеке газет-журналдар болса да артық емес. Тұтынушының білімін арттыратын кітаптар, кітапшалар шығару керек, меніңше ЖОО-да заңгер мамандығында оқитындарға арнайы курс оқытылуы керек.

Бұл жерде алға қойылатын мақсат, әрбір адамды өзін нарықтық экономиканың басты тұлғасы – тұтынушы ретінде сезінуді үйрету керек. Өйткені, заң тек сауатты және жауапты тұтынушылық әрекетті жүзеге асыру құралы болып табылады.

Тұтынушыға тиісті мәселелерді реттеу кезінде азаматтық заңнама, яғни Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің нормалары негізгі рөлді атқарады. Азаматтық кодекстің жалпы бөлімінде азаматтар мен ұйымдардың азаматтық құқықтық қатынас айналымына қатысуының негіздері, азаматтық-құқықтық шарттар мен мәмілелерді жасаудың негізгі талаптары мен ережелері айқындалады. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау және реттеуге тиісті заң шығармашық нормалар құрамына әртүрлі нормативтік құқықтық актілер енеді. Оның қатарына «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы № 274-IV Заңы және 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексі т.б. өзге де нормативті құқықтық актілер кіреді. Үкіметтің қаулыларыда жатады. Мұндай нормативтік құқықтық актілер кез келген уақытта қатынасты реттеп отыратындай болуы қажет, өйткені құқықтық қатынастар тоқтап тұрмайды, өзгеріп қайта жаңарып, үнемі құылып тұрады, сондықтан оны әрқашан жетілдіріп отыру керек [2].

Заңнамада кемшілік жақтарыда бар мәселен, біріншіден, тұтынушылар өз құқықтарын өздері қорғайды. Яғни алдауға түскен азамат талабы орындалғанға дейін сауда орнына бірнеше рет баруы керек. Тіпті болмаған жағдайда ғана құқық қорғау органына баруға рұқсаты бар. Екіншіден, жаңа заңда тұтынушылардың құқығын қорғайтын ұйымдардың міндеттері жан-жақты қарастырылғанымен, құқықтары өте аз

қамтылған. Сол сияқты заңға сәйкес, біз өз күнімізді өзіміз көруіміз керек болады. Бұған дейін тұрғындардың құқығын қорғауға кеткен шығынымызды айыпты жақ төлеп келген болса, бұдан былай олар тек айыппұл төлеумен ғана шектелмек.

Бірақ өкінішке орай, тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселесі бүгінгі күнгі Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық өміріндегі әлі нақты шешімін таппаған күрделі мәселелердің бірі. Оған жоғарыда атап өткен көптеген себептер негіз болып отыр [3].

Күнделікті күйбең тіршілікте қарапайым тұтынушының құқығына нұқсан келтіретін жайттармен жиі кездесіп жатамыз. Таңертен сатып алған сүтіңіз кешкісін іріп кетсе, ал сатушы оны ауыстырудан бас тартса, нанның салмағы тиісті мөлшерден кем болса, тіпті, қалалық көліктерде төлеген ақшаңызға билет берілмесе, мұның бәрі – тұтынушы құқығын шектейтін әрекеттер. Алайда бұл тек ұсақ-түйек қана. Мәселен, Астана қаласының «Әділет» тұтынушылар құқығын қорғау қоғамдық бірлестігіне түсетін әрбір үшінші шағым сапасыз ұялы телефондарға байланысты көрінеді. «Жасыратыны жоқ, Қазақстан әлдеқашан контрафактілік тауарлардың қоқысына айналған. Еліміздің сауда айналымында жүрген ұялы телефондардың 88 пайызы – контрафактілік тауар. Олар әртүрлі «сотқалардың» бөлшектерінен жиналған фирмалық тауардың арзан көшірмесі ғана. Сондықтан бүгін сатып алған байланыс құралыңыз ертеңгі күні істен шығып жатса, таң қалмай-ақ қойыңыз.

Қазіргі уақытта дүкен сөрелерінде ұялы телефондар түр-түрімен кездеседі, бірақ солардың ішінен сапалысын таңдап алу қиынның-қиыны. Кейбір алаяқ сатушылар бизнес желісін жақсылап жоспарлап алған. Мәселен, сатқан тауарына жарты жылдық немесе бір жылдық кепілдік береді де, жоғарыда атап кеткен жағдайға тап бола қалсаңыз, сізге арнайы «сервис орталығына» жолдама ұсынады. «Негізінен кез келген ұялы телефонға сатушы емес, шығаратын фирманың өзі кепілдік береді. Ол кепілдік мерзімі үш, әрі кетсе бір жылдан кем болмауы тиіс. Егер 14 күннің ішінде тауардың ақауы байқалса, міндетті түрде жаңасына ауыстырылып немесе ақшасы қайтарылуы керек. Ол мерзімнен асып кеткен жағдайда арнайы сервис орталығына тегін жөндеуге жіберілуі керек». Бұл жерде де халықтың аңқаулығын асыра пайдаланатындар жеткілікті. «Сотқаңызға» сараптама жасап шыққан «сервис орталығы» «мына телефон соққыға ұшыраған немесе құлатып алғансыз, жүйелік ақаулары байқалмайды» деп, бар пәлені өзіңізге жауып, сыпайы ғана шығарып салады. Осы іс бойынша «Әділет» тұтынушылар құқығын қорғау орталығы бірнеше қылмыстық топтарды әшкерелеген. Мәселен, телефоныңыздың тағдырын шешуші «сервис орталығының» қызметкері сол тауарды сатқан адамның сіңлісі немесе бауыры, яғни, бір топтың адамдары болып шыққан. Шағымдар ішінде екінші орын алатыны – сапасыз аяқкиімдер.

Жақында жоғарғы атаулы орталыққа бір арыз түскен. Тұтынушы қымбат дүкендердің бірінен 50 пайыз жеңілдікпен 16 000 теңгеге Италияның «сапалы» етігін сатып алса керек. Бір жұма болмай ол етіктің табаны жарылып қалған. Сатушылар, әрине, жыртық етікті ауыстырудан бас тартқан. Экспертизалық зерттеулердің нәтижесі бойынша жарты бағасына сатылған «Италияның сапалы етігі» қытайдың арзанқол дүниесі болып шығып, ақшасы иесіне қайтарылған. Жалпы, сапасыз тауарды сатып алып, соңынан сан соғып қалмас үшін, сатушыдан міндетті түрде чек талап етуге кеңес беріледі. Осы «сиқырлы» чектің арқасында осыдан екі жыл бұрын Астана қаласы бойынша 1 млн. теңгеге жуық қаржы өз иелеріне қайтарылған. Өкінішке қарай, арзан ақшаның соңына түскен алаяқтар заманында бұл тек теңіздің тамшысындай ғана.

Азық-түлік, тұрмыстық техника, дәрі-дәрмек, тағы басқа сапасыз тауарлар легі бірнеше шағымдар кітапшасын толтырып үлгерген. Соның бірін атайтын болсақ – стоматологиялық қызметке қатысты шағым. Сау әйелдің стоматологияда дүние салуы тек бір отбасының емес, тегіс бір мемлекеттің қайғысына айналды. Әсте, осы қаралы оқиғадан кейін сыннан қорытынды шығарған ақ халаттылардың арқасында тұрғындардың күлкісі жарқын болды деп айту әлі де болса қиынға соғып тұр. Оған мына мысал дәлел. Тіс ауруына шағымданған азаматша елордалық тіс емханаларының біріне жүгінеді. Оның

ауыр халін аңғарған ақ халатты абзал жан бір тіс үшін қызмет құнын 15 000 теңге деп, бағаны көкке ата салады. Емделуші қалтасында бар болғаны 12 000 теңгесін көрсеткенде, базардағы саудагердің кейпін танытқан стоматолог сөзге келмей, келісе кетеді. Өткен жылғы қайғылы оқиғаны есіне алған тіс жұлдырушы азаматшаның: «Кешіріңіз, тісіме не егіп жатқаныңызды білуге бола ма?», – деген сұрағына дәрігер: «Жұмысың қанша, тісің жазылса болды емес пе!», – деп зілмен жауап қайтарған.

Стоматолог қызметінің шикілігін сезген азаматшаның ертеңгі күні беті адам танымастай қисайып кетеді. Оқиға соңында пациенттің: «Тұтынушылар құқығын қорғау орталығына шағымданамын!», – деген ескертпесінен кейін медициналық мекеме алған ақшасын қайтаруға асыққан. Алайда денсаулық дегенде ақшаның қашанда құнсыз екені айтпаса да белгілі. Міне осында келіп «Сервис» деген атаққа сай келмейтін бүгінгі қызмет сапасының сын көтермейтіндігі жасырын емес [4, 69 б.].

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласында көптеген оң қадамдар жасалғандығына қарамастан, бұл мәселенің әлі де болса толық шешімі табылмай отырғаны себепті. Бұл мәселелерді шешу бүгінгі күннің міндеті. Ал біздің бұл мәселеге қатысты төмендегідей ұсыныстарымыз бар:

1. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласында басты рөл атқаратын «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының заңына қазіргі өмір талабына сай және тұтынушылар шағымдарын ескере отырып өзгерістер мен толықтырулар енгізу керек.

2. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселесі бойынша мемлекеттік дәрежеде де, халықаралық дәрежеде де ақпарат жүйесін қалыптастыру керек. Өйткені біздің тұтынушыларымыз құқықтық жағынан әлі де болса сауатсыз. «Сіздің құқықтарыңыз бұзылса тұтынушы ретінде өз құқықтарыңызды еркін қорғаңыз. Өз кезегінде тұтынушылық құқықтарыңыз бен мүдделеріңізді қорғауға және заңи кеңеске барлық құқық қорғау органдарына, ұйымдарына баруыңызға болады». Міне осындай жарнамалар тұтынушылар көп жүретін жерлерде болуы қажет.

3. Тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың мемлекеттік жүйесін қайта жаңғырту қажет. Тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың элетронды жүйесін енгізу.

4. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау ұйымдарын көптеп құру және оларға мемлекет тарабынан қолдау көрсету керек. Бұл ұйымдардың қызметінің мақсаты – тұтынушылардың құқықтарын қорғау болып табылады, сондықтан олар осы салаға қатысты нормативтік актілердің қағаз жүзінде қалмай нақты орындалуына зор ықпалын тигізеді.

5. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласында халықаралық ынтымақтастықты дамыту керек. Өйткені бұл Қазақстандағы тұтынушылардың құқықтарын қорғау қозғалысының жаңа дәрежеге көтерілуіне және тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласында жасалатын шаралардың сапасының артуына зор ықпалын тигізеді.

Біздің мақсат басқаларды даттап, жақсы атану емес, сапасыздықтың салдары қайғылы оқиғамен аяқталмасын деген тілеу ғана. Бүгінде сан түрлі себептермен келіп түсетін шағымдар есебі көп. Өкінішке қарай, бәріне бірдей көмектесу мүмкін емес. Оның үстіне шағын және орта бизнеске еркіндік беру және қолдау біреуге пайда әкелгенімен, құқық қорғаушылардың қол-аяғын бірдей байлап отыр десе де болады. Соның салдарынан алаяқ кәсіпкерлер ар-ұяттарын ақшаға айырбастап, кесірін жазықсыз тұтынушыларға тигізуде.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған) (1998-2007 ж.ж., 2011 ж., және 10.03.2017 ж. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)

2. «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы № 274-IV Заңы. (21.04.2016 [№ 504-V](#) берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)

3. «Заң тұтынушыны қорғай ма, әлде...» Менеджмент Качества №4 (34) 2010.

4. Мороз С. П. Кәсіпкерлік (шаруашылық) құқық: оқулық. - Алматы : Бастау, 2009.

Бейсенбаева А., Ю-35к тобының студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекші: аға оқытушы Шошаева Л.С.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА БАЛАНЫҢ МҮЛІКТІК ЕМЕС ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ҚОРҒАЛУЫ

Бала құқығын қамтамасыз ету шешімін табуға қызығушылық танытқан қазіргі кезеңнің барлық әлемдік қауымдыстық назар аударған жаһандық мәселеге айналған. Бұл қоғамның тіршілігін қамтамасыз етуге және оның болашақ дамуын қалпына келтіруге кепілдендіретін өсер ұрпақтың белгілі бір рөлімен түсіндіріледі.

Әлемдегі елдің бірде біреуі баланың құқықтарын сақтауда үлгі бола алмайтындығын мойындау керек.

Тіпті демократиялық және экономикалық жағынан дамыған елдерде үшін өмір сүру ұзақтығы төмен отбасылардың болуы, медициналық көмектің жетіспеушілігінен балалардың өлімі, сыйақы төленбеген балалар санына байланысты қылмыстылық саны артылғанын байқауға болады.

Бүгінде кәметке толмаған балалар құқықтары мен мүдделерін қорғау еліміздің әлеуметтік-құқықтық саясатының маңызды бағыттарының бірі болып табылады.

2002 жылы «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345-II Заңы қабылданды. Осы Заң Қазақстан Республикасының Конституциясына кепілдік беретін баланың негізгі құқықтары мен мүдделерін іске асыруға байланысты туындайтын қатынастарды реттейді [1].

Бұл заңда балалардың мүдделеріне мемлекеттік саясаттың мақсаттары, олардың негізгі құқықтары мен міндеттері, сондай-ақ баланың отбасындағы, бала мен қоғамда өзара қарым-қатынасы, мүгедек баланың құқықтары, ата-анасының қамқорынсыз қалған балалардың құқықтары және т.б. сияқты бөлімдер анықталады.

Балалардың мүдделеріне мемлекеттік саясаттың негізгі мақсаттары:

1) балалардың құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз ету, оларды кемсітушілікке жол бермеу;

2) құқық бұзушылықтар жағдайында олардың құқықтарын қалпына келтіру;

3) баланың құқықтарына кепіл беруінің құқықтық негіздерін қалыптастыру;

4) балалардың физикалық, зияткерлік, рухани және адамгершілік дамуын дамыту.

Бала денсаулығын, жеке басының құқығын және оны сақтауды, өмір сүру құқығын, тұрғын үйге, білім алуға, әлеуметтік көмек көрсету құқығын қорғауға құқылы.

Егер ата-аналар балаларға жеңілдіктер мен басқа төлемдерді мақсатсыз жұмсаса, ал егер бұл баланың мүдделеріне нұқсан келтірсе, баланың мүддесі үшін тиісті органдар оны негізсіз жұмсалған қаражат үшін өндіріп алуға міндетті.

Әрбір бала Қазақстан Республикасының Конституциясын және заңдарын сақтауға, басқа адамдардың құқықтарын, бостандықтарын, ар-намысы мен дұрыстығын, Республиканың мемлекеттік рәміздерін құрметтеуге, көмекке мұқтаж ата-аналарға қамқорлық жасауға, тарихи-мәдени мұраны сақтауға, тарих және мәдениет ескерткіштерін сақтауға міндетті.

Бұл заң әрбір баланың отбасында тұруға және білім алуға құқығы бар екенін анықтайды, ата-аналарын білуге және олармен бірге өмір сүруге құқылы. Бала өзіне бөлек тұратын ата-анасымен кездесуге және сөйлесуге құқығы бар.

Егер бала мүгедек болса, ол сау балалары бар бірдей құқықтарға, толық өмір сүру құқығына ие. Сонымен қатар, мүгедек бала өзінің дене, ақыл-ой қабілеттеріне және тілектеріне сәйкес келетін білім алуға құқылы.

Жоғарыда аталған баланың құқықтары оның шығу тегі, нәсілі мен ұлтына, әлеуметтік және мүліктік жағдайына, жынысына, тіліне, біліміне, дінге көзқарасына, тұрғылықты жеріне, денсаулық жағдайына және басқа да жағдайына қарамастан тең құқықты сипатта болады.

Баланың мүдделері мен құқықтарын қорғау саласындағы БҰҰ деңгейінде қабылданған негізгі әрекет етуші халықаралық құқықтық сипаттағы қайнар көздер қатарына мыналарды жатқызуға болады: Жалпыға міндетті Адам құқығы Декларациясы 10 желтоқсан 1948 жыл, сонымен бірге айрықша баланың құқығын қамтитын – Бала құқығы Декларациясы 20 қараша 1959 жыл және кәмелетке толмағандардың құқықтық мәртебесін қамтитын кез келген құқықтық актілерге негіз болатын 20 қараша 1989 жылғы Бала құқығы туралы Конвенция. Бұл аталған халықаралық құжаттарға Қазақстан Республикасы қосылған.

Баланың мүліктік емес құқықтарын әрі қарай жүйелеу мақсатында мынадай құқықтарын бөліп қарастыруға болады:

1) бала тұлғасының автономиясын қамтамасыз ететін құқықтар (өмір сүру құқығы, денсаулығына құқық, азаматтық, жеке және отбасылық өмірге қол сұғылмаушылық, ар намысының құрметтелуіне құқық);

2) баланың әлеуметтендіруін қамтамасыз ететін құқықтар (отбасыда өмір сүру және тәрбиелену құқығы, білім алуға құқық, өз елінің мәдениетіне, тіліне, дініне қалыптасу құқығы);

3) сыртқы әлемде бала тұлғасын жүзеге асыруды қамтамасыз ететін құқықтар (қарым-қатынас бостандығы құқығы, ақпаратқа қол жетімділік құқығы, демалуға, сауыққа құқығы);

4) қорғауды қамтамасыз ететін құқықтар (отбасы ішінде және одан тыс, оның мүдделеріне өкілдік етуге, осы мәселеде мемлекеттік көмекке). Бұл тізімдегі мүліктік емес жеке құқықтар түрлі салалық тиесілігі бар, дегенмен, оларға бәріне тән белгілер бар: оқиғаның пайда болуымен байланысты (өмірге келу), айрықша мерзімді сипатта (толық әрекет қабілеттілікке ие болумен тоқталуы), олардың заңды бекітілуіндегі арнайы міндеттері (баланың әлеуметтенуі мен қалыпты дамуын қамтамасыз ету).

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» Кодексінің 2-бабына сәйкес неке – отбасы заңнамасы балаларды отбасында тәрбиелеуге басымдық беру, қамқорлық жасау, олардың әл-ауқаты мен дамуы, кәмелетке толмағандар құқықтары мен мүдделерін сот арқылы басымдықпен қорғау қағидаларының негізінде құрылады [2].

Кодекстің 10-тарауы баланың құқықтық мәртебесін оған кешенді мүліктік және мүліктік емес жеке құқықтар беру арқылы айқындайды.

Қазақстан Республикасында балалардың құқықтарын қорғау саласында болған жағдайды зерделеп, талдағаннан кейін мынадай ұсыныстар жасалады:

1. Қазақстан Республикасында балалардың атын (есімін) берудің тәртібін заңды тұрғыдан қарастыру. Адалдықты, моральдық-этикалық атауларға сәйкестігін ескеру қажет;

2. Кәмелетке толмаған балалары бар азаматтарды құжаттандыруға көмек көрсету;

3. Балаларды тәрбиелеумен байланысты дауларды қарастыру кезінде медиацияны кеңінен қолдану;

4. БАҚ-та отбасылық заңнамалар туралы өзгерістер туралы ақпараттандыру;

5. Қоғамдық пікірталастар мен ұсыныстар арқылы НҚА-де соқтығысуды жою.

1994 жылы Бала құқықтары туралы конвенцияға қосылу арқылы біздің мемлекет балаларды қорғаудың және балалардың мүдделерін қорғауға міндеттеме алды. Келесі екі онжылдықта Қазақстан баланың құқықтарын қамтамасыз ету, оның экономикалық және әлеуметтік әл-ауқатын қамтамасыз ете алады [3].

Баланы құқықтық қорғаудың құқықтық негіздері БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясының және басқа да халықаралық келісімдердің ережелеріне сәйкес үйлестіріледі және аяқталады. Балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін ведомствоаралық ынтымақтастықтың тиімді жүйесі құрылды. Балалардың жағдайын жақсарту және олардың құқықтарын қорғау мәселелері бойынша жалпы қауымдастықтардың, үкіметтік емес ұйымдардың қызметін жандандыру белсендірілді.

Басымдық қаржыландыру, білім беру, денсаулық сақтау, балаларды физикалық және рухани дамыту, әлеуметтік қорғау және отбасы мен балаларды қорғау саласындағы мемлекеттік саясатты іске асыру үшін айқындалады. Балалардың мүдделеріне ұлттық саясатты іске асыру үшін 2011-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының дамуының ұлттық бағдарламалары бағытталған. «Қазақстан-2050» стратегиясының аясында балаларды қорғауға бағытталған шаралардың кең ауқымы жүзеге асырылуда.

Балалардың және олардың ата-аналарының құқықтары мен құқықтары туралы ақпарат алуға құқығы бар. Халықаралық және үкіметтік емес ұйымдардың қолдауымен «қатыгездік пен күш көрсетусіз балалық шақ» ауқымды, жан-жақты, ақпараттық науқан өткізілді. Елдегі заңнамалық актілер балаларды соғысқа қатысуға, әскери операцияларға, тұнбаны және зорлық-зомбылықты насихаттауға қатысуға тыйым салады. Мәселен, министрліктер мен ведомстволардың, республиканың жергілікті атқарушы органдарының, үкіметтік емес, қоғамдық ұйымдардың қызметі қазақстандық балалардың конституциялық құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз ету үшін ведомствоаралық теңгерімді саясатты жетілдіруге бағытталған. Мемлекеттік басқару органдарының, жалпы одақтардың және халықаралық және басқа ұйымдардың өкілдерінің күш-жігерін үйлестіру балалардың мүддесі үшін экономикалық және әлеуметтік саясатты тиімді өткізуді және олардың өмір сүру сапасын арттыруды білдіреді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. www.zakon.kz
2. ҚР «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» Кодексі, 26.11.2011
3. Бала құқығы туралы Конвенция, 20 қараша 1989 жыл.

Гун А.П., студентка группы РД-22, КЭУК
Научный руководитель: старший преподаватель
кафедры ПРЭО Джантасова А.Д.

ТУРИЗМ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО

Индустрия туризма объединяет различные виды предпринимательской деятельности в основном по оказанию услуг, целью которых является обслуживание туристов. К подобным видам относится деятельность туристских фирм, гостиниц и предприятий питания, экскурсионная, транспортная и многие другие виды хозяйственной деятельности.

В современных условиях развития мировой экономики туризм становится одной из ведущих и динамично развивающихся отраслей. По данным ЮНВТО туризм занимает четвертое место в мировом экспорте товаров и услуг (7,4 %), уступая только экспорту автомобилей, продуктов химии и топлива.

По доходности данная отрасль занимает третье место в мире после нефтедобывающей промышленности и автомобилестроения. Казахстан, имея богатый туристско-рекреационный потенциал, характеризуется недостаточным уровнем развития

туризма. Его доля в валовом внутреннем продукте составляет около 0,3 %. В структуре туристской деятельности выездной туризм преобладает над внутренним туризмом, при этом внутренний туризм значительно уступает въездному туризму.

Анализ въездных туристских потоков в Казахстане показывает, что республика остается недостаточно привлекательной для зарубежных туристов, в связи с чем, число туристов, въехавших в страну, значительно отстает от докризисных показателей.

Следует развивать туристскую отрасль на основе продуманных и последовательных мер, направленных не только на извлечение прибыли, но и на формирование высокой туристской культуры у населения. Развитие правовых основ в сфере организации туристской деятельности необходимо для урегулирования целого комплекса общественных отношений, возникающих в процессе реализации гражданином своего права на свободу передвижения и права на отдых.

При этом, следует осуществлять совершенствование в правовой сфере комплексно, с учетом экономического развития этой отрасли. Развитие существующей туристской инфраструктуры и создание новых туристских продуктов во внутреннем туризме нуждается в правовом обеспечении, которое призвано урегулировать общественные отношения в этой сфере с учетом спортивных и ювентальных особенностей в этой сфере.

Соответственно, правовое регулирование туристской деятельности призвано оказать позитивное регулятивное воздействие на общественные отношения, возникающие в процессе потребления туристского продукта. Совершенствование правовых норм и юридических процедур в сфере организации туристской деятельности необходимо для эффективного осуществления прав и обязанностей субъектов права, реализующих свою правосубъектность в сфере туристской деятельности.

В современных условиях развитие туристской отрасли невозможно без определения основных направлений развития правовых основ туристской деятельности в Республике Казахстан. К основным политико-правовым актам в сфере развития туризма является [Концепция](#) развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2020 года. [1]

Туризм – одна из ведущих и наиболее динамичных отраслей экономики. За последние десятилетия он начал набирать обороты своего развития и был признан экономическим феноменом столетия. Во многих странах туризм играет большую роль в формировании валового внутреннего продукта, активизации внешнеторгового баланса, создании дополнительных рабочих мест и обеспечении занятости населения. [2, с.41]

В росте туризма и расширении его социальной базы большое значение имеют материально-технические факторы. Огромную роль в развитии экономики, увеличении численности занятых работников, решении социальных проблем играет малое предпринимательство.

Предпринимательство – своеобразный стабилизатор социально-экономического развития. Предпринимательство является двигателем любой современной развитой экономики, поскольку именно предприниматели создают большинство рабочих мест, внедряют новшества, стимулируют рост благосостояния среднего класса и закладывают основу гражданского общества и политической свободы.

Предпринимательство является одной из форм экономической деятельности. Это инициативная самостоятельная деятельность граждан и их объединений, осуществляемая на свой страх и риск и под свою ответственность, направленная на получение прибыли. [3]

Возникновению предпринимательской деятельности в туризме способствует человеческое желание познавать. Именно человеческое любопытство стало двигателем туризма. Если бы люди не стремились познавать и развиваться – потребности в вышеперечисленном бы не было.

В организации путешествий первыми предпринимателями были купцы, перемещавшиеся из одного места в другое в поисках товаров и рынков сбыта. Они-то и стали организовывать поездки людей, не имевших отношения к торговле, но хотевших

увидеть и познать что-то новое. Отсюда и началась история путешествий, говоря на современном языке – туризма.

С начала времен есть множество примеров, показывающих становления путешествий как объекта для бизнеса.

Уже в Древнем Риме создавалась специальная инфраструктура для обслуживания путешественников, прокладывались дороги, а так же стали строиться своего рода станции, постоянные дворы, конюшни, тележные мастерские, предоставлялись услуги ветеринаров, конюхов, плотников, возчиков. Вооруженные стражники поддерживали порядок и защищали путешественников от бандитов. То есть уже существовала некая система услуг для путешественников, бизнес, на котором можно было заработать денег.

Дальше больше: купцы, коммерсанты или другие лица, по профессиональным причинам часто выезжавшие за границу, устанавливали предварительные контакты с доверенными людьми в зарубежных странах, которые обеспечивали их прием и размещение, а также оказывали необходимую в поездке помощь. Появились люди, которые предоставляют услуги напрямую связанные с путешествием и его организацией, что очень облегчало планирование поездки.

Так кто же такой предприниматель? С юридической точки зрения предприниматель – это физическое лицо, зарегистрированное в установленном порядке и осуществляющее предпринимательскую деятельность. Предприниматель может заниматься любыми видами деятельности, если они не запрещены законом (хозяйственно-производственной, торгово-закупочной, инновационной, консультационной, посреднической). На данный момент туроператоры подходят к идее туризма творчески. Инноваций очень много: эко-отели, организация досуга для интровертов, курсы выживания на дикой природе, школа рыбалки, караванинг.

Экологический туризм включает в себя не только путешествие по местам силы или в чистые районы нашей планеты с целью позаниматься самосовершенствованием и медитацией. Это может быть также поездка с целью очистить какое-то загрязненное место и стать на время волонтером по спасению Земли. [2,с.32]

Такой вид туризма как караванинг, представляет собой поездки на фургонах, специально оборудованных для длительного комфортабельного проживания в них. Пользуется повышенным спросом такая необычная услуга в основном у молодежи, однако граждане любых возрастов будут рады прокатиться и изменить привычный уклад жизни на несколько дней и пожить в домике на колесах, снабженного всем необходимым.

Итак, развитие предпринимательской деятельности в туризме в настоящее время можно охарактеризовать ростом туристских потоков, образованием множества новых туристских предприятий и появлением инфраструктуры туризма. Политическое и экономическое положение страны сильно влияет на развитие предпринимательства в туризме. Стремительное возрастание массового туризма приводит к инфраструктурным изменениям в регионах, которые принимают туристов. Следовательно, предпринимательская деятельность в туризме вызывает потребности в её глубоком научном изучении, раскрытии закономерностей развития и нахождения её главных тенденций. Особенно нужно акцентировать своё внимание на исследовании инфраструктурного обеспечения предпринимательства в туризме, потому что именно это необходимое условие успешного развития туризма и главный фактор роста туристических потоков.

Список литературы:

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 февраля 2013 года № 192 О проекте Указа Президента Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан до 2020 года»
2. Джантасова А.Д., учебно-практическое пособие «Правовое регулирование в сфере социально-культурных услуг», Караганда, КЭУК, 2017г, с.146

Елубай Б.Е., студентка группы Ю-34с, КЭУК
Научный руководитель: магистр юриспруденции,
ст. преподаватель Боранбаева А.Е.

ПРАВОВОЙ СТАТУС ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЕЙ

Субъект малого предпринимательства может осуществлять свою деятельность в организационно-правовой форме индивидуального предпринимателя без образования юридического лица. В настоящей статье рассматриваются вопросы, затрагивающие правовой статус индивидуальных предпринимателей в Казахстане, а также их проблемные аспекты.

Правовой статус индивидуального предпринимателя можно определить как своеобразную, созданную посредством юридической техники, организационно-правовую форму для обеспечения потенциальной возможности осуществлять предпринимательскую деятельность физическим лицам, не используя такую организационно-правовую форму предпринимательства, как коммерческие юридические лица.

Правовой статус индивидуального предпринимателя вбирает в себя правомочия физического лица, а также специальные правомочия коммерческого юридического лица. При изучении правового положения индивидуального предпринимателя мы пришли к выводу, что эта правовая конструкция с одной стороны лишь несущественно расширяет гражданско-правовой статус физического лица и существенно ограничивает его в конституционных правах.

Рассматривая гражданско-правовой статус индивидуального предпринимателя необходимо поставить следующий вопрос. Как с общеправовой точки зрения следует давать оценку самой правовой конструкции «индивидуальный предприниматель»? Общеизвестно что физическое лицо (гражданин) является одним из основных субъектов гражданского права. По диапазону своих конституционных и гражданских прав, равно как и обязанностей и уровню ответственности существенно различается с индивидуальным предпринимателем.

Все вышесказанное определяет актуальность данной работы.

Целью работы является проведение комплексного исследования гражданского законодательства, а также выявление актуальных проблем в области правового регулирования индивидуального предпринимательства.

Для достижения названной цели является важным и необходимым решение следующих задач:

Во-первых, изучить сущность и понятие индивидуального предпринимательства, сделать акцентированное внимание на видах индивидуального предпринимательства по законодательству Республики Казахстан.

Во-вторых, произвести интересующий нас подробный анализ наиболее важных проблем правового регулирования индивидуального предпринимательства.

Согласно п.1 студент 30 Предпринимательского кодекса РК, «индивидуальным предпринимательством является самостоятельная, инициативная деятельность граждан Республики Казахстан, оралманов, направленная на получение чистого дохода, основанная на собственности самих физических лиц и осуществляемая от имени физических лиц, за их риск и под их имущественную ответственность. Иным физическим лицам запрещается осуществлять индивидуальное предпринимательство» [1].

Двумя возможными видами индивидуального предпринимательства являются – личное и совместное.

Личное индивидуальное предпринимательство осуществляется самостоятельно одним единственным физическим лицом на базе имущества, принадлежащего ему на праве собственности, а также в силу иных прав, допускающих использование и распоряжение имуществом.

По общему правилу, для осуществления личного индивидуального предпринимательства физическим лицом, состоящим в браке, согласие супруга не требуется.

А в остальных случаях, когда для осуществления личного предпринимательства физическое лицо использует общее имущество супругов, необходимо нотариально удостоверенное согласие другого супруга на такое использование, если иное не предусмотрено законами или брачным договором либо иным соглашением между этими супругами.

С использованием такой формы как фермерское хозяйство, личное индивидуальное предпринимательство также может осуществляться.

Если говорить о совместном предпринимательстве, то оно может осуществляться группой физических лиц (индивидуальных предпринимателей) на базе имущества, принадлежащего им на праве общей собственности, а также в силу иного права, допускающего совместное пользование и (или) распоряжение общим имуществом.

Однако, следует иметь в виду, что при совместном предпринимательстве все сделки, связанные с частным предпринимательством, совершаются, а права и обязанности от имени всех участников совместного предпринимательства, приобретаются и осуществляются.

Основными формами совместного предпринимательства могут являться:

1) предпринимательство супругов, осуществляемое на базе общей совместной собственности супругов;

2) семейное предпринимательство, осуществляемое на основе совместной общей собственности крестьянского хозяйства или совместной общей собственности на приватизированное жилище;

3) простое товарищество, при котором частное предпринимательство осуществляется на базе общей долевой собственности;

4) иные формы, в соответствии с законами Республики Казахстан [1].

Основные проблемы индивидуального предпринимательства проявляются в области их правового статуса. На сегодняшний день правовой статус индивидуального предпринимателя отождествляется с таковым у юридического лица, так как в процессе ведения хозяйства индивидуальный предприниматель выполняет практически те же функции, что и предприятия, организации.

Зачастую проблемы правового статуса индивидуального предпринимателя возникают по причине двоякого толкования положения индивидуального предпринимателя. Само понятие индивидуального предпринимателя отождествляется с физическим лицом (гражданином), который занимается предпринимательской деятельностью, без образования юридического лица. Но с другой стороны, в отличие от обычных физических лиц индивидуальный предприниматель имеет свои права и обязанности, наиболее подходящие под определение юридического лица.

Для участия в гражданских правоотношениях, в том числе в сфере предпринимательства, любое физическое лицо должно обладать правосубъектностью, то есть определенными качествами, необходимыми, чтобы иметь права и выполнять обязанности, которые предусмотрены нормами соответствующей отрасли права.

В отличие от юридических лиц, у которых гражданская правосубъектность связана с наличием правоспособности, гражданская правосубъектность у физических лиц включает в себя два гражданских института - правоспособность и дееспособность.

Правоспособность и дееспособность физического лица выступают как условия возникновения правосубъектности индивидуального предпринимателя. И здесь, в

гражданском законодательстве, не совсем четко урегулирован вопрос о том, с какого возраста гражданин может осуществлять индивидуальное предпринимательство.

Как таковой специальной нормы нет, по этой причине ученые-цивилисты опираются на базовые правила о дееспособности граждан: гражданин может стать индивидуальным предпринимателем с момента возникновения дееспособности в полном объеме с момента наступления совершеннолетия, т.е. с 18 лет. Здесь следует иметь в виду и случаи снижения названного возраста, полная дееспособность возникает у граждан, если они вступают в брак до достижения 18 лет, когда это допускается законом (п. 2 студент 17 ГК РК) и в случае эмансипации несовершеннолетнего (студент 22-1 ГК РК) [2].

Несовершеннолетний имеет право заниматься предпринимательской деятельностью в возрасте с 16 лет, с согласия родителей, усыновителей и попечителей. Это условие вытекает из содержания студент 22-1 ГК РК, где одним из условий эмансипации называется занятие несовершеннолетним с согласия этих лиц предпринимательской деятельностью, пусть и с согласия законных представителей, не может по определению осуществляться на свой страх и риск. Любой индивидуальный предприниматель несет ответственность по своим обязательствам своим личным имуществом, которое опять же отсутствует у не достигших совершеннолетия граждан. Даже в случае наступления дееспособности у 16-летних лиц вследствие вступления в брак, не имея личного имущества осуществлять предпринимательскую деятельность незаконно по факту.

Следуя этой логике, вопрос может быть разрешен как в пользу необходимости такого согласия, ибо, законодатель имеет в виду обеспечение интересов несовершеннолетнего, устанавливая такой порядок в отношении отдельных сделок, в каждом конкретном случае, так и против, поскольку представитель, давая согласие на предпринимательскую деятельность, тем самым заранее дает согласие на совершение всех сделок в рамках предпринимательства. Но такое предварительное согласие в каждом конкретном случае не сможет обеспечить интересы несовершеннолетнего, а необходимость давать согласие на каждую сделку серьезно затруднит эту деятельность.

К разрешению проблемы о правоспособности индивидуального предпринимателя необходимо подходить с учетом вышеизложенной позиции о наличии у предпринимателя одновременно двух видов правосубъектности. Относительно правоспособности совершать действия, не связанные с осуществлением предпринимательской деятельности, можно утверждать, что она является общей.

Предпринимательская же правосубъектность индивидуального предпринимателя может быть ограничена, в том числе путем установления правила о ее специальном характере. Однако вряд ли соответствует принципу гражданского права о равенстве субъектов гражданского оборота установление правила о специальной предпринимательской правосубъектности граждан-предпринимателей, учитывая закрепление общего характера правосубъектности большинства коммерческих организаций в действующем Гражданском кодексе РК.

Что касается правового статуса индивидуального предпринимателя, то в силу его двойственности положения и природа его статуса также имеет двойственный характер – с одной стороны индивидуальный предприниматель участвует в хозяйственной деятельности, однако с другой стороны при этом никакого хозяйствующего субъекта не образует.

Обратим внимание на некоторые важные особенности прав и обязанностей физического лица (гражданина), приобретающего правовой статус индивидуального предпринимателя:

1) основное право, которое дает приобретение правового статуса индивидуального предпринимателя – это право вести предпринимательскую деятельность;

2) правовой статус индивидуального предпринимателя не предполагает возможности разделения имущества гражданина на то, что участвует или не участвует в предпринимательской деятельности;

3) индивидуальный предприниматель обязан в соответствии с выбранным режимом налогообложения оплачивать своевременно налоги, а также производить обязательные социальные отчисления.

4) в случаях судебных разбирательств в отношении лиц, имеющих правовой статус индивидуального предпринимателя, в первую очередь нужно определить в качестве кого действовал гражданин в момент правонарушения – как индивидуальный предприниматель или как физическое лицо. В зависимости от сделанного определения, судебное дело передается либо в специализированный межрайонный экономический суд, либо в суд общей юрисдикции.

Кроме перечисленных особенностей прав и обязанностей, индивидуальные предприниматели имеют следующие недостатки:

– **ответственность по обязательствам.** Одним из таких «недостатков» является то обстоятельство, что по обязательствам, связанным с предпринимательской деятельностью, индивидуальный предприниматель отвечает на общих основаниях, т.е. всем ему принадлежащим имуществом (студент 40 ПК РК);

– **своего рода «непрестижность» статуса.** Нередки случаи, когда идут на взаимное сотрудничество с индивидуальными предпринимателями юридические лица с нежеланием, выбирая в качестве партнеров зачастую таких же юридических лиц;

– **ограничения по найму работников.** Индивидуальный предприниматель не вправе принимать на работу наемных работников, если выбрал предпринимательскую деятельность по патенту;

– **некоторые сложности часто возникают при урегулировании отношений с партнерами-предпринимателями.** Существуют определенные затруднения в пределах одного предпринимательского проекта объединение капиталов нескольких лиц. Гражданским законодательством предусмотрено совместное предпринимательство, в форме простого товарищества, где предусмотрена возможность объединения нескольких индивидуальных предпринимателей. Однако следует иметь в виду, что такое объединение юридическим лицом не признается.

Если правоспособность физического лица возникает у него с рождения, то для приобретения гражданином легального правового статуса индивидуального предпринимателя необходимо соблюдение целого ряда разрешительных регистрационных процедур, императивно установленных законодательством.

Изложенное выше позволяет нам говорить о предпринимателе без образования юридического лица, как об особом рода правовой конструкции. Она создана посредством юридической техники и предусмотрена законодательством, с целью дать возможность физическим лицам осуществлять предпринимательскую деятельность, не учреждая, при этом юридических лиц.

Исходя из объема проделанной работы, мы можем сделать вывод. Разрешение целого комплекса теоретических и практических проблем гражданско-правового статуса индивидуального предпринимателя замыкается на вопросе о том, какие действия предприниматель осуществляет в связи с предпринимательской деятельностью, а какие с ней не связаны. Не связаны с предпринимательской деятельностью обязательства индивидуального предпринимателя по возмещению вреда, причиненного жизни и здоровью, алиментные обязательства, а также некоторые другие обязательства личного характера. Но чаще речь идет о разграничении предпринимательских и всех иных сделок индивидуального предпринимателя.

Список литературы:

1. Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2018 г.). // <http://online.zakon.kz/>

2. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018 г.). // <http://online.zakon.kz/>

Әбілқайым Қ., Ю-25 к/қ тобының студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекші: аға оқытушы Е. Ахтышхан

САТЫП АЛУ САТУ ШАРТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Қазақстан Республикасының қалыптасуы, елде экономикалық реформаларды жүзеге асыру және нарықтық қатынастарға өту кезеңінде құқықтың мән-маңызы айрықша күшейеді. Тауарлық, ақшалық, мүліктік және басқару қарым-қатынастарын құқықтық тұрғыдан реттеуде заңдар мен басқа да нормативтік актілердің маңызы одан әрі нығая түсті. Сатып алу-сату шарты институты қазақтың шарттық құқығының құқықтық жүйе ретінде қалыптасуына үлкен әсер берді. Кейінен азаматтық құқықта міндеттемелік құқық деген бір саланы қалыптастырды.

Республикамыздың ең маңызды заңдарының бірі Азаматтық кодекс болып табылады.

Сатып алу-сату шарты бұл – мүлікті ақылы беруді қамтамасыз ететін шарттардың бір түрі. Әрекет етуші азаматтық-құқықтық нормалар оның бірнеше түрін реттейді, олардың әрқайсысының ерекшелігі, олар қолданылатын салалардың ерекшелігіне байланысты. Қазіргі кезде оның түрлі қолданыс табатынын айта кеткен жөн. Жеке кәсіпкерлер, жеке және мемлекеттік кәсіпкерлер арасындағы дәстүрлі тауар айырбастаумен қатар, олармен мемлекеттің мұқтажы үшін тауар сатып алу да қамтамасыз етіледі.

Әрбір шарт арнайы субъект құрамымен, оны жасасу тәртібімен және өзге қырларымен ерекшеленеді. Тауар жеткізілімі шартында және сатып алу-сату шартының өзге де түрлерінде, егер біз оларды сатып алу-сату шартының жалпы ережелерімен салыстыратын болсақ ерекшеліктер байқалады.

Дегенмен, ол өзінің алуан түрлілігіне қарамастан, азаматтық-құқықтық шарттардың ең тұрақты түрлерінің бірі болып табылады. Бұл шарттың жалпы ережелері ұзақ даму жолынан өткен және олардың тек өмірге сәйкес келетіндері ғана сұрыпталған.

Сатып алу-сату шартында тараптар сатушы және сатып алушы болып табылады. Азаматтық айналымға қатысушылар: азаматтар, кәсіпорындар, мекемелер және ұйымдар тараптар бола алады.

Бұндағы сатушы дегеніміз – осы шарт бойынша сатып алушының иелігіне немесе жедел басқаруына, шаруашылық жүргізу құқығына мүлік беретін тұлға. Ол сатылатын мүліктің иесі немесе ұйым сатушы бола алады.

Шарттардың едәуір бөлігі бір жағынан мемлекеттік кооперативтік бөлшек сауда кәсіпорындары, екінші жағынан азаматтар арасында жасалады.

Бұл жағдайда біріншілері сатушыларда, екіншілері сатып алушылар болады. сатып алу-сату шарттары халықтық тұтыну қажеттіліктерін қанағаттандыруға арналған заттарға байланысты азаматтардың арасында жасалады. Ал ұйым-дардың арасында – кәсіпорындар нормадан тыс, артық және пайдаланылмаған шикізаттарды, бұйымдарды, құрал-жабдықтарды және басқа да материалдық құндылықтарды сатқанда жасалады.

Сатып алу-сату шарты туралы нормалар Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің Ерекше бөлімінде Міндеттеменің жекелеген түрлері деп аталатын 4 бөлімінің 25 тарауының 406 бабынан 500-ші бабына дейін қамтылған. Сатып алу-сату шартына сатып алушы жағына мүлікті меншікке беру шартқа сияқты көзқарас дәстүрлі болып табылады. Заңға сәйкес зат үшінші тұлға меншігіне берілу мүмкіншілігі жоққа шығарылмайды.[1]

Қазақстан Республикасының аумағындағы ҚСР Одағының және республикалардың Азаматтық заңдары негіздерінің 1991 жылы күшіне енгізілуіне байланысты аталған шарт мүлікті сатып алушы тарабының меншігіне, толық шаруашылық жүргізуіне, оралымды басқаруына беретін болып қарастырылады.

Мұндай шешімді екі тұрғыда қарастыруға болады.

Біріншіден, мемлекеттік кәсіпорын, мекеме қатысуымен сатып алу-сату шартын онда мемлекет аталған субъектілердің мүлікті оның меншігіне алуға келісімін берген шарт ретінде бағалауға болады, осымен бірге мемлекет аталған субъектілерде тиісті заттық құқықтар пайда болуына қарсы емес деп табу мүмкін. Екіншіден, аталған заттық құқықтар мемлекеттік меншікке негізделетін заңды тұлғалар меншік иелері ретінде мүлікті сатып ала алуы үшін көлемі бойынша жеткілікті екенін болжауға болады. Осы көзқарасты қолдасақ, онда осындай мүмкіншіліктер меншік иесінен басқа өзге де заттық құқықтар иелерінде, мысалы, мүлікті сенімгерлікпен басқарушылар да бола алатынын айта аламыз.[2, 89б]

Осы екі көзқарастар сырттай тек теориялық тұрғыда болып келгеніне қарамастан оларды одан әрі негіздеу мемлекеттік және оның құрған заңды тұлғаларының қарым-қатынастарының тәжірибелік мәселелерін шешуге мүмкіншілік бере алады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 406-бабына сәйкес: "Сатып алу шарты бойынша бір тарап (сатушы) мүлікті (тауарды) екінші тараптың (сатып алушының) меншігіне, шаруашылық жүргізуіне немесе жедел басқаруына беруге міндеттенеді, ал сатып алушы бұл мүлікті (тауарды) қабылдауға және ол үшін белгілі бір ақша сомасын (бағасын) төлеуге міндетті". Мұндай анықтама қатысушылардың қатарын толық қамтуға мүмкіндік береді. Оған азаматтар және заңды тұлғалардан басқа мемлекет және субъект ретінде әкімшілік аумақтық бірлестіктер қатыса алады.

Мемлекеттік кәсіпорын, қазыналық кәсіпорын, мемлекеттік мекеме сатып алушы болған уақытта мүлік тиісінше олардың шаруашылық жүргізуіне, жедел басқаруына өтеді. Сонымен қатар, меншік құқығы сатып алушы республикалық немесе коммуналдық кәсіпорын болып келгеніне байланысты мемлекетте немесе әкімшілік аумақтық бірлестікте пайда болады. Бұл мемлекеттік меншік нысанына негізделген заңды тұлғалар тек шартты бөлініп шығарылады деген пікірге әкелуі мүмкін. Бірақ бұл (заңды тұлға құру) мүлікті бірнеше мақсатта оқшаулау үшін маңызды. Кейде осы жеке меншікке негізделген заңды тұлғаларға да қатысты. Мысалы, егер сатып алушы жеке мекеме болып табылса, онда сатып алынған мүлікке жедел басқару құқығы пайда болатыны анық. Атап өтілгендей, сатып алу-сату шарты мүлікті беру бойынша барлық қатынастарды қамтиды. Ертеректе бөлек болған тауар жеткізілімі, келісімшарт, энергиямен жабдықтау шарттары қазір сатып алу-сату шартының түр түрлері болып бағаланады.

Бұдан басқа, бөлшектеп сатып алу-сату шарты, кәсіпорынды сату шарты қарастырылған. Біздің заңнамада Ресей Федерациясының Азаматтық кодексінің екінші бөлімінде бекітілген қозғалмайтын мүлікті сатып алу-сату туралы жалпы нормалар жоқ.[3] Біздің ойымызша, болашақта тауар айналымының кеңеюіне байланысты біздің азаматтық заңнамада да айтылғандай нормалар қажет болады. Ал, негізінен қандай да болсын сатып алу-сату шартына ерекше бөлімде 25-тарауда мазмұнданған жалпы нормалар тарайды.

Сатып алу-сату шартын меншікке жеке сипаттармен анықталатын заттарды беретін шарт ретінде бағалау (себебі тек жеке сипаттарымен анықталатын заттар ғана меншік құқығының немесе заттық құқықтық нысанасы бола алады) мүлікті құқықтарды сату ерекшелігін ескеруді талап етеді.

Бағалы қағаздарды және валюталық құндылықтарды сатып алу-сатуда, егер заңнама оларды сатып алу-сату үшін арнайы ережелер қарастырмаса, жалпы ережелер қолданылады. Сонымен бірге бөлшектеп сатып алу-сатуға, тауар жеткізіліміне, энергиямен жабдықтауға арнайы нормалар қолданылады. Дегенмен біз жалпы ережелер

мәнін төмендетпеуіміз керек, өйткені осылардың көмегімен көптеген даулы жағдайлар шешіледі.

Шарттың өзін сипаттауға көшейік. Сатып алу-сату консенсуалды шарт болып табылады. Ол, екі жақ барлық елеулі жағдайлар бойынша келісімге келген сәттен бастап аяқталған (сатып алу-сату шарты жасалған) болып табылады. Шарттың жасалуы мен орындалуының бір уақытпен сәйкес келуі (жасалған сәтінде орындалатын шарттың болуы) бұл ережені өзгертпейді.

Сатып алу-сату шарты - ақылы шарт. Тауарды беру оның сату бағасын алуды талап етеді. Бірқатар жағдайларда сатып алу бағасы тауардың экономикалық тепе-теңі болып келмейді, бірақ шартта кіріптарлықпен жасалған мәміле көрініс таппауы керек, сол сияқты бағаны қалыптастыру жөніндегі міндетті нормалар да бұзылмауы керек. Оның ақылы мінезін (тепе-тең айырбас ретіндегі) ескеру кәметке толмаған немесе әрекетке қабілетсіз тұлғалардың құқықтарын қорғау негізінде болуы тиіс. Сонымен бірге, бұл мемлекеттік мүліктік мүдделерді неше түрлі алаяқтықтардан қорғау үшін де қажет.

Кейде сатып алу-сату шарттарын жасағанда ақылылық ережесінен ауытқу да болуы мүмкін (сондықтан тек жартылай ақылылық туралы айтуға болатын шығар). Аталған мәмілелер өзінің заңдық табиғаты бойынша шартты мәмілелер бола алады. Мысалы, егер сауда кәсіпорны мыңыншы сатып алушыға ірі жеңілдік жасаймын деп жарияласа (мәміле осы жөніндегі шартпен жасалса).[4,126б]

Бір-біріне қарсы бағытталған екі тараптың субъективтік құқықтары мен міндеттері сатып алу-сату шартын өзара шарт ретінде сипаттауға мүмкіндік береді. Әңгіме шарттың мәнін құратын құқықтары мен міндеттері туралы болады. Құқықтар мен міндеттердің көмекші мөлшері екі жақтықтан ауытқу болуы да мүмкін.

Сатып алу-сату мүлік иесінің (басқа құқық иеленушінің) өзгеруіне (ауысуына) әкеледі. Көрсетілген белгілер, сонымен қатар бұл шарттың ерекше мазмұны аталған шарттың мүлік жалдау (аренда), мердігерлік, сыйға тарту және басқа да шарттардан елеулі түрде ерекшеленетіні туралы қоры-тынды жасауға мүмкіншілік береді. Дегенмен, сатып алу-сату шарты туралы нормалар жалпы мәнді де иемденеді. Мысалы, олар мердігерлік қатынастарды реттеуде де есепке алынуы қажет. Өз материалдарымен жұмысты орындайтын мердігер оның сатушы рөлінде болады. Басқа да азаматтық құқықтық қатынастар шеңберінде сатып алу-сату туралы нормаларды есепке алу қажет жағдайлар болуы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі. Жалпы және Ерекше бөлімдері. Алматы: «ЮРИСТ», 2012 – 212 б.

2. Жайлин Ғ.А. ҚР Азаматтық құқығы. Оқулық. Ерекше бөлім. I том. – Алматы. Жеті Жарғы, 2012 ж.

3. Ресей Федерациясының Азаматтық кодексі. 1994 жылы 14 қараша.

4. Диденко А.Г., Иоффе О.С. Гражданское право. Учебное пособие – Алматы. Казгюу АПО/24 1999/ 126 с.

Жанбырбай Б., ТД-31 к тобының студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекші: аға оқытушы Орынбеков А.С.,

ЖАСТАРҒА ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ МӘНІ, МАЗМҰНЫ ЖӘНЕ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Тұлғаны жан – жақты үйлесімді тәрбиелеу саласының бірі – құқықтық тәрбие. Ол қоғамның әрбір азаматының мемлекеттік заңдары аса жауапкершілікпен орындап отыруы талаптарымен тығыз байланысты. Әсіресе, оның елімізде жүріп жатқан жариялық,

құқықтық және зайырлы қоғам орнату процесімен байланысының маңызы ерекше. Ол үшін адамзаттық сан ғасыр уақытта жасап шығарған жалпы адамзаттық негіздегі моральдық нормаларын қоғамның әрбір өскелең жастарының сана-сезімімен, күнделікті мінез – құлықтарына қалыптастыру қажет. Бұл талапты іс жүзіне асыру, әсіресе елдің әлеуметтік – экономикалық жағдайын дамыту кезеңінде, ең бірінші кезекте құқықтық сананы тәрбиелеу мен мемлекеттік заңдарды жетілдіру процесінде жанадандыру айрықша міндетті іс.

Қазақстандықтар үшін «Қазақстан -2050» Стратегиялық бағдарламасы алға қойған мақсатқа жетуде жоспарлы айқын жолды көрсетуші бағыттама болып отыр. Кешегі Елбасының 2014жылғы халыққа жолдауы да осы бағыттама бойынша атқарар жұмыстардың тұжырымдамасы және тәжірибеде жүзеге асыруда халқымызды болашаққа апарар жолдың айқын бағыты. Елбасшысы жолдауында:... Мен қоғамда «Қазақ елінің ұлттық идеясы қандай болуы керек?» деген сауал жиі талқыға түсетінін көріп жүрмін. Біз үшін болашағымызға бағдар ететін, ұлтты ұйыстырып, ұлы мақсаттарға жетелейтін идея бар. Ол – Мәңгілік Ел идеясы-деп нақтылап бекіткен болатын[1]. Мемлекет тарапынан құқықтық сауаттылықпен күрес және құқықтық тәрбие беруге көп көңіл бөлінеді, алайда бұл тұрғыдағы мәселені толық түрде шеше алды деп айта алмаймыз. Азаматтардың құқықтық білім алуда және құқықтық тәрбиені меңгеруіндегі мәселенің қалыс қалуының бір қыры ол құқықтық ой-өрістің кең таралуына қажетті тәжірибелік механизмнің болмауын айтуға болады. Құқықтық тәрбие –бұл бір ұрпақтың өсіп келе жатқан болашақ ұрпаққа құқықтық мәдениет пен қоғамдағы шиеленісті шешу құқықтық әдістері мен идеяларын жеткізу болып табылады. Құқықтық тәрбие туралы ұғымды сөздің кең және тар мағынасында түсіндіруге болады. Құқықтық тәрбие адам өміріне тұлғалық құқықтық сананы сіңіре отырып мақсатқа бағытталған және ұйымдастырылған, жүйелі сана –сезімін қалыптастырады. Тәрбие сынағы өтіп, азаматтардың құқықтық мәдениетін жүйеге келтіреді.

Құқықтық тәрбиені дұрыс ұйымдастыру үшін, ең алдымен, құқықтық тәрбиенің не екенін түсінген абзал. Айта кету керек, «құқықтық тәрбие» деген ұғымның ортақ термині жоқ. Біреулер құқықтық тәрбие деп құқықтық білімді түсінеді және бұл білімді оқытуды қажет деп қалыптастырады. Басқалар құқықтық тәрбие – құқыққа , заңға деген құрмет, сонымен қатар құқықтық нормаларды орындаудағы дағды деп түсінеді. Үшіншілер құқықтық тәрбиеде тәрбиешінің мақсатқа бағытталған іс –әрекетін болашақ ұрпақтың бойында белгілі бір көзқарасты, қажеттіліктер мен қызығушылықтарды, құнды бағдарлаулар мен тәртіптің қондырысын қалыптастырады. Сонда да құқықтық тәрбиені мазмұны құқықтық ағартушылық болатын тиімді және жан- жақты процесс ретінде қарастырған жөн.

Бірақ, тәрбиешінің құқық, заң, құқықтық іс-әрекет жөніндегі білімін байыту ғана емес, сонымен қатар құқықтық нормаларға сай адамның өзін-өзі жетілдіруге арналған , тәрбиеленеуші тұлғаның сана- сезіміне әсер ету.

Құқықтық тәрбиенің маңызды құрамды бөлігі–құқыққа, заңға деген сый-құрметті қалыптастыруды, оның құндылығын және сөзсіз орындалуының қажеттілігін түсіндіреді. Құқықтық тәрбиенің бұл жағының құқықтық мемлекетті қалыптастыру мақсатындағы өзектілігі құқыққа деген сый-құрметтік қарым-қатынас әр адамның бойындағы құнды қондырғысы болуында.

Сухомлинский жазғандай: «Тәрбие тек жас жүректерді жалынды сезімдер жаулаған кезде ғана адамның тудырған жаратылысына айналады »

«Отаншылдық»–қоғамның және мемлекеттің барлық өмірдің саласындағы ең бір маңызды, құнды дүниесі, ол тұлғаның рухани жетістігі болып табылады, оның ең жоғарғы даму деңгейін және елі үшін белсенді іс-әрекетін іспен көрсетуде байқалады.

Сөздің кең мағынасында құқықтық тәрбиенің әсерінен гөрі адамға қоршаған ортаның тәрбиесі көбірек сол арқылы құқықтық қызмет атқарушы мемлекеттік органдар, лауазым иелері адамдарға құқықтық тәрбие беруге ұмтылмағанымен өзіндік әсері болады

десек, сөздің тар мағынасында барлық қоғамды тұтастай ала отырып адамдардың құқықтық мәдениетін жоғарылатуға тікелей бағытталуын көрсетеді. Құқықтық тәрбие құқықтық білім берумен өте тығыз байланыста, яғни тәрбие білімсіз болмайды, ал білім беру міндетті түрде тәрбиелеуге әсерін тиімді етеді. Бұл жерде әсер ету шеңберін бірнеше айырмашылықтар арқылы айта кеткен жөн, онда тәрбие- адамдардың эмоциональдық-еркін, ой-өрісін, дүниетанымдық және бағалайлушылығын көрсетсе, ал білім беру- адамға ақпараттық-танымдық мақсатта әсерін береді. Бұл құқықтық тәрбиенің қоғамдық санамен байланысын білдіреді. Құқықтық тәрбие дегеніміз мемлекеттік орган және қоғамдылықтың азаматтар мен лауазымды адамдардың құқықтық сана мен құқықтық мәдениетін қалыптастыруды мақсат тұта отырып, бағыттаған қызметі.

Құқықтық тәрбие – күрделі үрдіс, келесі құрамдас бөліктерден тұрады:

тәрбие субъектілері (мемлекеттік органдар, мемлекеттік қызметкерлер, саясаткерлер, оқытушылар,, журналистілер және т.б.);

тәрбие объектілері (азаматтар, еңбек ұжымдары, әлеуметтік топтар және т.б.);

тәрбие мазмұны (адамдардың заңды және саяси құндылықтарға, идеяларға, қағидаларға, ақпараттарға, тәжірибеге және т.б. қатынасының көрінісі);

тәрбие әдістері (сендіру, марапаттау, жазалау және тәрбие объектілеріне әсер ететін басқа да психолого-педагогикалық тәсілдер);

тәрбие үлгілері (формалары).

құқықтық білім беру (мектепте, арнайы орта және жоғары оқу орындарында құқықтық білімді меңгеру);

құқықтық үгіттеу (тұрғындар арасында теледидар, радио, басқа да бұқаралық ақпарат құралдары арқылы құқықтық идеялар мен құқықтық талаптарды таратуды көздейді);

заңды тәжірибе (алдымен құқыққолдану қызметі үрдісіне азаматтардың қатысуы арқылы заңды ақпараттар мен білімдерді таратуға ықпал етеді);

өзіндік тәрбиелеу (құқықтық құбылыстарды өзі талдаумен, өзіндік оқумен, жеке дағдысымен байланысты);

Құқықтық тәрбиені азаматтардың құқықтық ақпаратына ғана әкеп тіреуге болмайды. Бұл Конституция ережелері және қолданыстағы негізгі заңдар, адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына қатысты өте терең үрдіс.

Жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті – құқықты білу және түсіну, сонымен қоса, әрекеттің оларға сәйкес келуі. Жеке тұлғаның құқықтық мәдениеті құқықтық санамен тығыз байланыста, соған әкеп тірейді. Бірақ ол құқықтық санаға қарағанда кең, немесе өзіне оның психологиялық және идеологиялық элементтерін ғана емес, заңды мәні бар мінез-құлықтарды да қамтиды[3].

Болашақ ұрпақ арасында құқықтық тәртіпті бұзушылықтың алдын-алу үшін жүргізілетін шаралар:

-тәртіп бұзушының теріс мінез-құлқын қалыптастыруға ықпал ететін жағдайды жою;

-білім алушының тәрбиесін, өмір жағдайын, ортасын сауықтыру;

-оқу, еңбек іс-әрекетін тиімді ұйымдастыру;

-отан қорғау, туған елдің күш-қуатын молайту, сөз, баспа-сөз бостандығы мәселелері жөнінде тәрбиелік іс шараларды өткізу;

Қазіргі студент - ертеңгі маман, өндіріс жетекшісі, басшы. Демек, кәсіптік оқу орнын тәмамдаған оған кәсіби мамандықпен қатар құқықтың тәрбие де өте керек. Педагогика мен тәрбиенің халықтық ұстанымын ғылыми тұжырымдаған орыс педагогы К.Д.Ушинскийдің: "өмірде де, ғылымда да барлық халықтарға бірдей тура келетін тәрбие жүйесі жоқ. Әр халықтың ұлттық тәрбие жүйесі әр-түрлі. Өз еліне басқа елдің тәрбие жүйесін енгізу мүмкін емес, себебі халықтардың өмір сүру моделі де, тәлім-тәрбие моделі де әр басқа. Сондай-ақ жалпы тәрбиемен қатар құқықтық тәрбиеге де көңіл бөлу керек. Балада құқық пен теңдік, әділдік сезімдерін қалыптастыруымыз керек" дегенін қайда қоймақпыз. Ауыл жастарының арасында құқықтық тәрбие жұмысын ұйымдастыруда

олқылықтар бар. Жастар арасындағы насихат пен құқықтың тәрбие мәселесі жөнінде жоғары ұйымдары тарапынан белгіленген шаралар жүзеге асырылып, қызметкерлердің жауапкершілігін арттыру қажет. Құқықтың тәрбие тура жолмен жүруге үйрететін әділеттілік әдістеріне сүйенеді. Адам мұндай жағдайда өзінің ар-ұятына жүгінеді. [4;71] Білім алушы өзінің айналасындағы адамдарды, әлеуметтік игіліктерді қате бағалауы мүмкін. Мұның өзі оның көбіне көп құқықтық тәрбиені бұзуына әкеліп соқтырады. Құқықтың мәселелерді сөз ету, оны тыңдаушысына жеткізіп бере білу аса қиын өнер. Бұған тек қана білімді болу жеткіліксіз, сонымен бірге тәжірибелі, көпті көрген, адамдардың жүрегіне барар кілтті таба білер тәрбиеші болу маңызды. Оқушылардың мектептегі және жоғары оқу орынындағы өмірі тұлғаның азаматтық қалыптасуының шешуші кезеңі болып табылады. Осы жылдары адамгершілігі, дүниетанымы, сенімдері, ұжымшылдығы, тәртіптілігі, өзіне және басқаға талап қоюы, адалдығы мен шыншылдығы, қайырымдылығы мен ұстамдылығы, жігерлілігі мен батылдығы қалыптасады. Бұлардың мазмұнына мемлекет заңдары және қоғамда өмір сүру ерекшеліктерін құрметтеу, қоғам заңдылықтарын бұзуға төзімсіздік, қоғамдық тәртілді сақтау да енеді. Құқықтық мәдениет екі тұрғыдан қаралады:

Құқықтық мәселелер, құқықтық қатынастар, құқықтық мекемелер әрекетін білім алушының білуі.

-Тұлғаның педагогикалық және психологиялық мәнінің құқықтық санаға әсері. Адамның құқықтық мәдениеті күрделі. Әңгіме адам, оның санасы, мінез-құлқы, жүріс-тұрысы туралы болғанда, көптеген сұрақтар туындайды. Құқықтық қоғам демократиялық принциптерге сүйене отырып, әр адамның шығармашылық күштерін, ниетін, ойын, сезімі, ұмтылысын толық және еркін жүзеге асыру мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Демократияны жетілдіру мемлекеттік және қоғамдық өмірдің құқықтық негізін бекітуге тікелей тәуелді. Мемлекет және қоғам өмірінің құқықтық негізін бекіту процесі төмендегідей маңызды шараларды жүзеге асыруды қажет етеді.

-заңдылықтарды үздіксіз жетілдіру;

-заңның орындалуын бекіту;

- қоғамдық тәртіп орнатуға әрбір азаматтың қатынасуы;

Бұдан заңдылық пен құқықтық тәртіптің бекітілуіне қамқорлық тікелей мемлекет мойынында болу қажеттігі шығады. Адамның жалпы мәдениеті мен оның құқықтық мәдениетінің арасында тығыз байланыс бар [5;102]. Сондықтан да құқықтық тәрбиені адамгершілік тәрбиесі теориясының құрамды бөлігі ретінде қарастырамыз. Қоғамдық қайта құру кезеңінде құқықтың мәдениетті қалыптастыру барысындағы кемшіліктерді жеңу орын алады. Құқық қоғам мен қоғамның әрбір мүшесінің бүкіл өмірін қамтып жатады. Құқықтық мәдениеті төмен дамыған адам тек заңның өрескел бұзылған жағдайында ғана оған зейін аударады да, құқықтық талаптарды мойындамаған көп жағдайларды байқамайды [6;64]. Заңды білмеу-құқықтық мәдениеттің елеулі кемшілігі. Заңды білмеу, оны бұзу жауапкершіліктен құтқармайды. Бұл жерде білім алушы заң және құқықтық мәдениет ұғымын шатастырмау керек. Құқықтық мәдениет білім алушыдан жан-жақты құқықтық білімдерді талап етеді. Адамның құқықтық мәдениеті-күрделі психологиялық құбылыс. Бұл құбылыс қоғамның, мемлекеттің көптеген маңызды салаларында көрінеді. Ең бастысы адамгершілікті адам тұлғасының сапалық қасиеттерін қалыптастыруға ықпал жасайтын тәрбие құралдарының бірі - орынды тәртіп және мінез-құлық тәрбиесінің жоғары деңгейінде болуы. Сонымен адамның құқықтық мәдениеті дегеніміз - орынды тәртіп пен мінез-құлық, жан-жақты құқықтық білімдерімен заңды құрметтеу, құқықты қорғау іс-әрекетінің терең бірлігі. Саналы тәртіп пен мінез-құлықтарды құқықтық мәдениеттің іргетасы деп қарасақ, ол көркемөнер мәдениетімен қатынастар, сезімдер деңгейінде тікелей байланысады. Сезімдер әлемі эстетикалық қатынастарда негізгі рөл ойнайды. Әдебиет пен өнер бізге көркем бейнелерімен әсер етеді, оларды сезім арқылы қабылдаймыз.

Өнердің көмегімен, әсіресе, өдебиет арқылы әлемді, қоғамдық қатынастарды танимыз. Құқықтың мәдениеттің осы екі деңгейіне көтерілген, яғни құқықтың білімді меңгерген, заңды құрметтейтін адам заңға қайшы келетін әрекеттерден аулақ болады. Тек қана заңға сәйкес жүру дағдысы пайда болады. Мұны заңға мойынсұнушылық дейді. Бұл деңгейлік сатыда ішкі қозғаушы күш — адамның ұяты, ар-ожданы. Ұят, ар-ождан және сенімдер адамның мәдениеті тек қана заңға мойынсұну емес, заңды қорғау үшін тұрақты белсенді әрекетке қатысуға дайын тұру. Құқықты құрметтеу, әділдікті, борышты, жауапкершілікті, заңдылықты, сезіну - адам тұлғасының жоғарыдан көрінуі[7;47].

Жастарға құқықтық тәрбие беру - ол жастардың қоғамдық, саяси және мәдени жағынан өсіп-жетілуін, олардың санасында жоғары адамгершілік қағидаларының орнығуын, әлеуметтік белсенділігінің артуын және рухани жағынан бай, жан-жақты қалыптасуын көздейді. Құқықтық тәрбие жалпыға бірдей заңдылықты белгілі мақсатпен және принциппен жүргізуді көздейді. Оның заңдылықтары мен мәнін ұғыну үшін тек теорияға көңіл бөліп қана қоймай, оның саяси, еңбек, адамгершілік тәрбиемен бірлесіп жүргізілуі қажеттіліктерін ескеру керек.

Құқықтық тәрбиенің негізгі мақсаты – жеке тұлғаның қалыптасуына, оның жан-жақты толыққанды дамуын қамтамасыз ету. Бұл міндеттер оң шешімін табу үшін жеке адамның дамуы қалай өтетінін және қалыптасуына қандай жағдайлар ықпал ететінін білу қажет.

Құқықтық білімнің жастардың санасын қалыптастырудағы орны ерекше. Сондықтан да олар құқықтық ақпараттармен қамтамасыз етіліп отырылуы қажет.

Осыдан келіп заңдылықты сезіну құқықтық мәдениеттің құрамы екендігін түсіну қиын емес. Қазіргі кезеңде қоғамның бірте-бірте демократиялық дамуы жалпы білім беретін орта мектептерде, колледждерде, жоғары оқу орындарында да оқытушылар қауымынан құқықтық тәрбиені зор шеберлікпен, шығармашылықпен іске асыруды талап етеді. Құқықтың тәрбиені заман талаптарына сай жүргізу үшін ең алдымен сынып жетекшілерінің және мектептердің озық тәжірибесін терең зерттеп, нәтижесін оқу және тәрбие жұмыстарында ұтымды, жинақты етіп пайдаланып, оңтайлы формалар, әдістер мен тәсілдерді іздестіру қажет.

Қорыта келгенде құқықтық тәрбие-бұл әлемдік және ұлттық құқықтық мәдениеттің құндылығын көрсететін құқықтық идеяларды қалыптастыруға бағытталған қағидалар мен нормалардың жүйесі. Құқықтық тәрбиенің мақсаты жоғарғы құқықтық мәдениет ретінде қарастырылатын жеке тұлғаның бойында әлеуметтік міндеттермен нақтылана түсетін, қажетті құқықтық тәртіп пен құқықтық сана және құқықтық білім арқылы қамтамасыз етілген сапалы тұрақтанған қасиеттер мен әдетке айналатын тәртіпті жетілдіру болып табылады. Мемлекет заңдарына деген жоғары жауапкершілік пен құрметті қалыптастыру да құқықтық тәрбиенің басты бағыттарының бір тармағы. Құқықтық тәрбие мен құқықтық жігерлі сана алдымен отбасынан басталады. Бүгінгі қоғамды дамыту үшін әрқайсысымыз құқықтық заңға құрметпен қарап, өз бойымызда құқықтық сана мен жігерді шыңдауымыз керектігін өмір көрсетіп отыр. Қылмыс түрлерін болдырмау, оның алдын алу үшін құқықтық насихатты күшейтіп, құқықтық тәрбиені одан әрі жетілдіру қажет. Құқықтық тәртіп азаматтық қоғамның құқықтық негізін құрады. Оған оның барлық салалары негізделеді: әлеуметтік-мәдени, экономикалық және саяси. Сәйкесінше ол барлық мемлекеттік нақтылықтың құқықтық негізі болады. Сондай-ақ, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның қалыптасуы мен дамуының негізі де осы құқықтық білім беру мен құқықтық тәрбиенің механизмін ұтымды ұйымдастыру мен жүзеге асырудағы шеберліктен басталады. Ол өз кезегінде мемлекетіміздің ірге тасының беріктігі үшін өте маңызды болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан -2050» Стратегиялық бағдарламасы

2. Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы 2002 жылы 20 қыркүйек № 949 «Қазақстан Республикасындағы құқықтық саясат туралы тұжырымдамасы».
3. Акимова Т.И. Правовая пропаганда как способ формирования позитивных элементов правового сознания, определяющих показатель лояльности правосознания. – Электронная версия на: [###_ftnref1" name="_ftn1" title="">](#)
4. Почтарь Т.М. Правовое воспитание в педагогических вузах: вопросы методологии и методики: Дисс. : канд. юрид. наук. М., - 2001.
5. Абсаттаров Р.Б. Воспитание казахстанского народа: вопросы теории и практики // Актуальные вопросы общественной жизни. Сборник статей. – Алматы, 1994. –С.71.
6. Певцова Е. А. Правовое воспитание как средство формирования правовой культуры // Современное право. - 2003. - № 8.
7. Спанов А. Қ., Шапақ У.. Құқықтық тәртіп пен заңдылықтың өзара байланысы. Заңгер 2009. №4. –Б.64-66
8. Кенжалин Ж. Ұлт рухын ұлықтаған ұрпақпыз. Алматы, 2005. – 46-47 беттер.

Каригулов М., студент 2 курса, КЭУК
Научный руководитель: ст. преподаватель Джаксыбаева Г.М.

СОЦИАЛЬНАЯ ОПАСНОСТЬ ХУЛИГАНСТВА

В связи с новыми, изменившимися обстоятельствами функционирования общества, особенно в условиях, когда преступность превратилась в реальную угрозу национальной безопасности, как никогда возникает острая потребность в четко налаженной, построенной на научной основе системе управления. Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев последовательно и неуклонно принимает меры по своевременному и качественному созданию правовой базы, позволяющей вести борьбу с преступностью, «...мелкое хулиганство – это преступление против государственной собственности. Вот так надо ставить задачу и так мы должны воспитывать, прежде всего, молодежь", - заявил Глава государства, выступая на открытии второй сессии парламента V созыва [1]. Поэтому повышенное внимание должно уделяться укреплению законности и правопорядка, как одному из приоритетных направлений внутренней политики государства.

Повышенная степень социальной опасности хулиганства обусловлена тем, что хулиганство может причинять ущерб множеству различных охраняемых уголовным законом отношений в обществе и государстве. В результате совершения хулиганства имеют место причинения различной степени вреда общественному порядку, общественной безопасности, иногда интересам личности, собственности и другим благам и ценностям, охраняемым уголовным законом. Актуальность проблемы борьбы с хулиганством в настоящее время обусловлена, прежде всего, повышенной социальной опасностью, распространенностью, а также в не меньшей степени вызывающими тревогу социально опасными последствиями хулиганства.

Для характеристики социальной опасности хулиганства важное значение имеет установление: 1) масштабов; 2) характера; 3) степени интенсивности; 4) распространенности этих видов преступлений. Через эти параметры можно формулировать обоснованные предположения и выводы по вопросу о степени социальной опасности, феномена хулиганства в нашем обществе с тем, чтобы можно было предпринимать конкретные меры по дальнейшей активизации борьбы с этими преступлениями. Наряду с социальной опасностью хулиганства не менее важно и выяснение вопроса о социальных последствиях этих преступлений.

Характеризуя социальные последствия преступности, профессор М.М.Бабаев выделяет в них формальные и содержательные признаки. Под формальным признаком он подразумевает те разновидности социального вреда, которые возникают как результат

виновных действий, предусмотренных нормами уголовного законодательства. Содержательный признак социальных последствий преступности характеризуется общественной опасностью того вреда, который наступает в результате уголовно наказуемых действий. То есть социально опасные последствия хулиганства можно характеризовать в качестве совокупного ущерба, причиняемого хулиганскими действиями, обществу, государству, отдельным гражданам. Это по сути дела "цена хулиганства", в которую она обходится нашей стране[2,с.19].

Социальная опасность и социально опасные последствия хулиганства включаются в рамки социальных аспектов и признаков, характеризующих преступность, выходят за пределы правовой характеристики этого явления. В силу этих обстоятельств важно правильное разграничение и оценка правовых и социальных аспектов и элементов преступлений. Следовательно, выяснение вопросов, касающихся характеристики степени социальной опасности и социально опасных последствий хулиганства выходит за пределы правовой характеристики этого явления, поскольку в правовом аспекте, если брать эти вопросы, то общественную опасность хулиганства следует рассматривать лишь в рамках одного из признаков преступления, предусматривающего уголовным законом ответственность за хулиганство. Социальная опасность и социально опасные последствия хулиганства, рассматриваемые здесь под углом зрения социологии уголовного права, выходят далеко за пределы изучения общественной опасности как одного из признаков преступления. И это, на наш взгляд, имеет определенную перспективу. Перспектива исследования проблем борьбы с хулиганством на основе рекомендации из области социологии уголовного права состоит, прежде всего, в том, что через правильную оценку социальной опасности и социально опасных последствий того или иного преступления можно воочию представить себе и масштабы угрожающего от него вреда. На этой основе представляется возможным строить конкретные меры борьбы с этими отрицательными явлениями в обществе.

Профессор М.И. Ковалев делает вывод: "Действия людей, совершаемые под контролем сознания и воли, считаются преступными тогда, когда представляют опасность для интересов господствующего класса. В уголовном праве эти действия, принято называть общественно опасными. Таким образом, материальным признаком преступления является признак общественной опасности"[3,с.61].

Нахождение советских ученых-криминалистов под воздействием идеи классового подхода к характеристике преступления ограничивало возможность правильной, объективной оценки природы и социальной опасности преступления. В связи с этим необходимо изыскивать новые идеи. В новом переосмыслении в настоящее время нуждается как в целом природа преступления в современных условиях, так и отдельные признаки преступления. Все это приводит к выводу о том, что и природа, и признаки преступления должны переосмысливаться и изучаться под углом зрения идеи осмысления и правильной оценки, в первую очередь, социальной опасности преступления и его социально опасных последствий. Законодатель при принятии решения об установлении уголовной ответственности за то или иное деяние не руководствуется какими-либо классовыми соображениями или абстрактными, неконкретными мечтами и иллюзиями, а, в первую очередь, исходит из характеристики степени социальной опасности того или иного деяния.

В соответствии с Конституцией нашей республики, все граждане равны перед законом и судом, вне зависимости от их рангового положения, материальной обеспеченности, принадлежности к той или иной партии, расовой, национальной, религиозной или иной принадлежности. В связи с этим всякое преступление имеет определенную социальную опасность, затрагивает интересы всего общества. Особо отчетливую социальную направленность имеет в контексте приведенных рассуждений совершение хулиганских действий по той причине, что хулиганство помещено в Особенной части уголовного кодекса в главе о преступлениях против общественной безопасности. Преступления, предусматривающие ответственность по нормам этой главы, имеют ярко выраженную социальную

направленность, в связи с чем законодатель и назвал их группой преступлений против общественной безопасности.

Все изложенные соображения приводят нас к выводу о том, что преступное хулиганство должно изучаться и исследоваться с выяснения прежде всего социальной опасности и социально опасных последствий этих преступных деяний. Поскольку специфика этих преступлений, также, как и всех преступлений, предусмотрена 9 главой УК РК под названием "Преступления против общественной безопасности и общественного порядка", то, конечно же, перспективно рассматривать эти понятия с позиции социологии уголовного права, чтобы меры борьбы с этими преступлениями обеспечивали гарантии защиты интересов всего общества от преступных посягательств. Чтобы нормы уголовного права, регламентирующие ответственность за посягательства на интересы общества, соответствовали представлениям и требованиям о социальной обусловленности и социальной обоснованностью уголовно-правовых норм, которые можно конкретизировать при проведении широкомасштабных социологических исследований. В этом контексте рассуждений уместны выводы В.В. Орехова, который пишет, что "проведение социологических исследований является важным инструментом выработки направлений уголовной политики, подлежащих закреплению в уголовных законах. Главное при этом состоит в том, что названные исследования способствуют, во-первых, установлению фактического положения вещей в области применения норм уголовного права, анализу его положительных и отрицательных сторон и, во-вторых, оценке высказывавшихся предложений, отбору и формулированию вариантов целесообразности решения, стоящих перед законодателем задач с учетом комплексного подхода к уяснению роли уголовного закона в борьбе с определенными антиобщественными проявлениями".

Проведение социологических исследований проблем социальной опасности и социально опасных последствий преступного хулиганства может дать действенные и перспективные возможности для правильного построения государством уголовной политики в осуществлении дальнейшей борьбы с таким социальным злом, как хулиганство. Выяснение при социологическом исследовании социальной обусловленности и социальной обоснованности уголовно-правовых норм, регламентирующих ответственность за хулиганство, предполагает как раз установление фактического положения вещей в сфере применения уголовно-правовых норм, в осуществлении борьбы с хулиганством. Можно строить предположения о дальнейшем изменении в общественном сознании восприятия и оценки явления хулиганства и корректировки в этой связи степени социальной опасности этих преступлений. В диспозиции закона указывается, что хулиганством признаются только действия, посягающие на общественный порядок. Этим подчеркивается не только его повышенная общественная опасность, но и направленность этого посягательства. В законе дается также* развернутое, достаточно полное определение квалифицированных видов хулиганства. Установлена повышенная ответственность за особо злостное его проявление.

Результаты социологических исследований свидетельствуют о склонности к хулиганским проявлениям лиц малообразованных, малокультурных, которые не могут ужиться даже в семье, лиц, пристрастившихся к пьянству. Если речь вести о наиболее распространенных местах проявления хулиганства, то в юридической литературе отмечается, что 28% этих преступлений совершается во дворах; 34% - в парках, кинотеатрах, ресторанах, магазинах и других общественных местах; 6% - на транспорте (в автобусах, троллейбусах, трамваях, поездах и др. видах транспорта). Остальные 32% хулиганских проявлений относятся к бытовому хулиганству.

Основное число хулиганств приходится на выходные, праздничные дни и на вечерний промежуток времени от 18 до 24 часов. Пик хулиганских проявлений среди подростков приходится на 15-16 летний возраст.

Центральным основным признаком, характеризующим хулиганство следует признать мотив этого преступления, т.е. хулиганские побуждения. "Хулиганский мотив - это стремление к самоутверждению хама, варвара, дикаря... В основе хулиганских побуждений обычно лежат разнузданный эгоизм, озлобленность и неудовлетворенность, доходящие до

безотчетной злобы и тупого отчаяния, вызванные явным расхождением между уровнем притязаний лица и имеющимися возможностями их осуществления"².

Б.С. Волков писал, что основа хулиганских побуждений - бескультурье, невоспитанность, жестокость. Дикие помыслы и поступки порождаются дикими правами и привычками[3,с.50].

В общепринятом ранее определении хулиганства указывается три основных признака этого преступления: умышленный характер действия; грубое нарушение общественного порядка; проявления явного неуважения к обществу. В законе указан основной объект хулиганства - общественный порядок. Имеется в виду обеспечение общественного порядка, ориентированного на соблюдение правил, установленных в обществе. "Но если одни авторы считают общественный порядок единственным объектом хулиганства, то другие же относят хулиганство к числу так называемых двуобъектных преступлений, считая вторым объектом хулиганства общественную безопасность, а также личность и отношение собственности" [4,с.316]. Впоследствии данное понятие стало отрицательным, под которым подразумевалось лицо, нарушающее порядок, совершающее правонарушение на улице и в других публичных (общественных) местах, обычно в группе, скандалистуudent Поступками, называемыми хулиганскими, признавались дерзкие, грубые правонарушения, открыто и бесстыдно совершающиеся в общественных местах из озорства. Следует при характеристике хулиганства учитывать во всех случаях наличие двух основных признаков, в обязательном порядке присущих всем хулиганским проявлениям. Таковыми признаками признаются: грубое нарушение общественного порядка и открытое проявление явного неуважения к обществу.

Определяя понятие исключительного цинизма, Н.Д. Дурманов писал: "Под цинизмом обычно понимается вызывающее, бесстыдное и презрительное отношение к общепризнанным нормам нравственности, благопристойности... Злостными признаются хулиганские действия, отличающиеся исключительным цинизмом, т.е. особенным бесстыдством, резко возмущающим и оскорбляющим общественную нравственность. Таковы, например, бесстыдные, развратные действия, умышленно совершенные в общественном месте, особенно в присутствии несовершеннолетних" [5,с.13].

Таким образом, с объективной стороны исключительный цинизм может проявляться в публичном нарушении норм половой морали, в открытом оскорблении основных нравственных чувств граждан, в глумлении и издевательствах над личностью потерпевшего.

С субъективной стороны, исключительный цинизм характеризуется осознанием виновным очевидной безнравственности своего поведения и желанием или сознательным допущением грубого оскорбления нравственных чувств граждан. Исключительно циничными были признаны хулиганские действия, совершенные в отношении детей, стариков, беременных женщин или сопровождающиеся учинением развратных действий, бесстыдным обнажением собственного тела и т.п. Исключительно циничными были признаны хулиганские действия по одному из уголовных дел, согласно материалам которого, виновный затеял ссору с соседями по квартире, оскорблял их, плевал им в лицо, а затем разделся донага и бегал по квартире, выкрикивая нецензурные ругательства в адрес женщин. Под особо дерзким хулиганством следует понимать действия, связанные с нарушением существенных интересов многих лиц (например, срыв культурно-массового мероприятия) или причинение значительного вреда личности (нанесение телесных повреждений, жестокое избиение) или упорное непрекращение хулиганства в течение длительного времени и т.п. Приспособлением для нанесения телесных повреждений должен считаться любой предмет, который подвергается предварительной обработке или был специально подыскан виновным для применения при совершении хулиганских действий.

Отличительная особенность хулиганства состоит в том, что оно совершается по явно несуществующему поводу, как явно неадекватная реакция на поведение потерпевшего или других лиц в силу необоснованности претензий к ним. Третья специфическая особенность хулиганства состоит, в том, что непосредственная причина преступного конфликта (происшествия) всегда внутренняя, она в самом действующем субъекте. Внутренняя в том

смысле, что совершаемые действия ни в какой мере не необходимы в конкретной ситуации, логично не обоснованы и не обусловлены данными обстоятельствами. В тех случаях, когда непосредственная причина конфликта (происшествия) является внешней по отношению к действующему субъекту, т.е. когда совершаемые им действия, вызваны внешними по отношению к нему обстоятельствами, находят в них какое-то логическое обоснование, такие действия не образуют хулиганства.

Говоря о хулиганстве, С.Б. Алимов справедливо отмечает, что оно "выражается прежде всего в повышенном стремлении преступника оценивать ситуации с позиции только своего "я". Когда такая узкоиндивидуалистическая ориентация соединяется с низким культурным уровнем индивида (для хулиганов это особенно характерно), то образ его "я" исчерпывается отражением в сфере сознания повседневных, по преимуществу духовно ограниченных потребностей. В итоге любой поступок постороннего лица, не совпадающий с поведением данного индивида, может восприниматься последним не только как препятствие для реализации испытываемой им потребности, но и как прямое посягательство на это "я". Подобным образом оцениваются субъектом хулиганства и такие качества окружающих, которые хотя и не связаны с конкретным поведением, но напоминают хулигану о его социальной неполноценности.

Немаловажной особенностью рассматриваемого преступления является и то, что поведение хулигана вытекает не из стремления прямо завладеть каким-то внешним объектом, а отражает один из представленных в его сознании способов противодействия препятствиям, которые могли бы помешать его стремлению к самоутверждению.

Криминология указывает на такую особенность хулиганских проявлений, которая заключается в том, что здесь соединяются воедино и эгоцентризм преступника, и его повышенная чувствительность к влияниям внешней обстановки. Подтверждением тому могут, в частности, служить результаты экспериментальных социально-психологических исследований, в ходе которых было установлено, что изменение внешних обстоятельств отражается, прежде всего на поведении лиц, ориентирующихся только на свои интересы и игнорирующих интересы других участников.

Признание человека, его прав и свобод наивысшей социальной ценностью предполагает создание надлежащих социальных условий, обеспечивающих безопасную жизнедеятельность людей, нормальное функционирование общественных и государственных институтов. Важным фактором обеспечения социальной защищенности людей, общественных и государственных интересов является система правовых мер, направленных на создание нормальных условий для трудовой деятельности и отдыха граждан, охрану государственного и общественного порядка. К числу таких мер относятся нормы главы 10 УК РК, предусматривающие ответственность за посягательства, направленные на общественную безопасность.

Особенностью преступлений против общественной безопасности является то, что они объективно вредны для широкого круга общественных отношений (безопасности личности, нормальной деятельности предприятий, учреждений, организаций и других социальных институтов). При совершении преступлений против общественной безопасности вред причиняется интересам не конкретного человека, а общественно значимым интересам - безопасным условиям жизни общества в целом. При этом непосредственному преступному воздействию могут подвергаться такие социальные ценности, как нормальные и безопасные условия жизни всего общества, общественный порядок, безопасность при производстве различного рода работ и обращении с общепасными предметами.

В зависимости от непосредственного объекта рассматриваемые преступления можно разделить на следующие группы: а) преступления против общественной безопасности (в узком значении). В учебной литературе подобного рода деяния именуются преступлениями против общей безопасности; преступления против общественного порядка; преступления, связанные с нарушением правил безопасности при производстве

различного рода работ; преступления, связанные с нарушением правил обращения с общепасными предметами [6,с.224].

Таким образом, комплексный подход в борьбе с хулиганством обеспечивается дальнейшим усилением взаимодействия и координации деятельности правоохранительных органов с другими общественными формированиями, изучением и распространением передового опыта борьбы с этим преступлением, всемерным привлечением общественности к данному виду правоохранительной практики, расширением пропаганды правопослушного социального поведения среди населения, в особенности молодежи, оказанием должной материально-технической и финансовой поддержки.

Список литературы:

1. Президент Казахстана: Мелкое хулиганство - это преступление против государственной собственности // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/prezident-kazahstana
2. Бабаев М.М. Социальные последствия преступности. - М.: 1982.
3. Ковалев М.И. Понятие преступления в советском уголовном праве. - Свердловск. 1997.
4. Пионтковский А.А. Курс советского уголовного права. В 6-ти томах. - М.: Наука, 1971. -с.316.
5. Дурманов Н.Д. Уголовная ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. - М: Госюриздат.- 1962.
6. Новое уголовное право России. Особенная часть. Учебное пособие. - М. 1996.

Kanatbaeva A., Gruppe JU-31k, KWUK, St. Karaganda
Wissenschaftliche Leiterin: Kandidatin der philologischen
Wissenschaften, Dozentin Korabaeva A.A.

DIE CYBERKRIMINALITÄT UND EINIGE PROBLEME IHRER PRÄVENTION

Der Präsident der Republik Kasachstan Nursultan Nasarbajew betonte in seinem Schreiben Kasachstans Weg-2050: gemeinsames Ziel, gemeinsame Interessen, gemeinsame Zukunft " die Bedeutung der Informationssicherheit, die ein Schlüsselement der Entwicklungsstrategie des Landes bis 2050 ist [1, 2].

Heute sind IT-Verbrechen weit verbreitet. Dies sind Handlungen wie Hacking, elektronischer Diebstahl, E-Mail-Kommunikation, kriminelle Übertragung.

Wie gefährlich ist Cyberkriminalität für Kasachstan?

Heute ist unser Land Internet-Kriminalität Anstieg seit der Bildung des Informationsraumes des Prozesses der Globalisierung, die rasanten Entwicklung des Internets in der entwickelten Ländern, aufgrund einer Erhöhung der Zahl der Projekte auf diese Art von Kriminalität wächst von Tag zu Tag.

Cyberkriminalität wächst im Land. Diese Straftat beinhaltet mehr als 200 Milliarden Dollar pro Jahr in der Weltwirtschaft. Gegenwärtig schließt sich unser Land einer Reihe von internationalen Übereinkommen an, um die Verbrechen im Bereich der Hochtechnologie zu bekämpfen. Jetzt werden die Strafverfolgungsbehörden des Landes zusammenarbeiten, um Erfahrungen mit dem US-Sicherheitsdienst zu teilen.

Online-Diebstahl von Geld von den Konten, Verbreitung falsche Informationen, spezielle Nachrichtensendungen, wie die Vervielfältigung, Verbreitung Operationen kiberlik Verbrechen. Wenn das Internet stetig wächst, steigen solche Aktionen.

Unser Leben ist in den Informationsraum eingedrungen. Durch den Nachweis des Social-Networking, Smartphones, E-Mail, von Tag zu Tag Arbeit mit Computern, Drucker, zu Hause

intelligente Haushaltsgeräte, elektronischer Dokumentenaustausch, die Regierung aus dem Bankensystem, Straßenbahnen, Leichtindustrie, Infrastruktur, Telekommunikation, Energie, Umwelt abhängig.

Nur 10-15 Jahre sind vergangen, seit das Internet nicht mehr ohne es leben kann. Mit Hilfe des Internets können wir Sie in Sekunden kontaktieren. Wir können alle Informationen finden, unterhalten, online und viel einfacher.

Eine der Prioritäten der Entwicklung und des Wohlstands des Staates ist die Stärkung und Entwicklung von Internet-Systemen. Aber die Abhängigkeit von diesem Internet kann jedoch eine große Bedrohung für uns und sogar unser Land darstellen. Es ist kein Wunder, dass du einfach in den Hackerstab fallen und dich verirren kannst. Und wer kann garantieren, dass Sie nicht Opfer ideologisch diverser Betrüger werden?!

Haben wir ein System, das das Internet vor Kriminellen schützt? Haben wir Cyber-Sicherheit in unserem Land? Wie hoch ist das Niveau unserer Spezialisten?

Nach Angaben des Ministeriums für Innere Angelegenheiten wurden im Jahre 2017 152 Fälle von Cyberkriminalität registriert. 138 waren leichte Straftaten, 11 - mittlere und 3 - schwere Cyberkriminalität. Der Gesamtschaden belief sich auf 19.717.752 Tenge.

Sie müssen verstehen, was Cyberspace tun wird, so können Sie bestimmen, wie gefährlich es ist. In der Regel Internetsicherheit umfasst mehrere Bereiche.

Experten unterscheiden es durch drei:

- 1) Sicherheit in Cyber-Information, Kommunikation, Technologie;
- 2) Bekämpfung der Nutzung von Informations- und Kommunikationstechnologien für Zwecke der Cyberkriminalität;
- 3) die Nutzung des Internets für terroristische Zwecke, dh Propagierung, Aggression gegen den Krieg und die Androhung von Terroranschlägen.

Um die Cyber-Sicherheit zu verstehen, ist es wichtig, zuerst herauszufinden, wer ein Hacker ist. Sie haben auch mehrere Arten. Im Rahmen ihrer Online-Aktivitäten wird es in der Regel als Hacker in diesem Bereich bezeichnet.

Schwarz-Hacker - sie brechen Websites, geben persönliche Informationen ein und stehlen Geld. Und IT-Spezialisten, können sie die Website unter Verletzung des Programms zugreifen, aber mit den gleichen Schwächen, Fehler und stellt fest, dass es eine Bedrohung ist, den Eigentümer zu kontaktieren. Es gibt immer noch einige Hacklisten, die ihre Seiten brechen und ihre ideologischen Ziele umsetzen [3].

Im Jahre 2016 zwei Bürger von Almaty Schwarz-Hacker haben in Almaty den größten Internet-Kriminalität organisiert. Sie beschädigten Computer von 40 physischen und juristischen Personen per E-Mail, was einen Schaden von 50 Millionen Tenge verursachte. Um das virale Programm zu verbreiten, schickten sie zunächst ein offizielles Schreiben von Regierungsbehörden. Es hat eine virtuelle Datei, die offiziell über eine gefälschte Adresse registriert wurde, an mehrere Unternehmen verteilt.

Es ist schwer für das Land, solche schwarzen Hacker zu bekämpfen. Laut Experten ist selbst das staatliche Egov-Portal selbst anfällig für Viren.

Es gibt Hacker, die gefährlicher sind als Hacker. Sie sind ideologische Aktivisten. Erst gestern, durch das soziale Netzwerk, viele Jugendliche waren Selbstmordattentäter: Blauwal, ruhiges Haus, laufe oder sterbe, wecke mich um 4:20 schreckliche Spiele. Das ist die Welt aus den Händen von Hacker. Der Hacker hat ein spezielles Team in einem sozialen Netzwerk geschaffen. Der Jugend, durch sein Smartphone in diesem Spiel geht und gibt ihnen die Möglichkeit, seine Adresse zu finden. So macht es einfach, alle Informationen über seine Eltern zugreifen.

Es ist möglich, dass das Land Cyber-Angriffen religiöser Natur begegnen wird. Zur gleichen Zeit überwachen und verifizieren die Staatsanwaltschaft, das Innenministerium und die nationale Sicherheitsbehörde regelmäßig.

Spezialisten auf dem Gebiet der Cyber-Sicherheit sagen, dass der Cyber-Sicherheitssektor in dem Land schwach ist. Dementsprechend sind 90% der Websites anfällig für Viren. Im Jahre 2016 brachen die Hacker die Investment-Site und schrieben über Syriens Dais.

Am letzten Wochenende im Januar 2017 wurde auf der Website der staatlichen Stellen ein Massen-Cyber-Angriff verübt. Zu dieser Zeit meldete das Alarmsystem, dass 340 Seiten Hacker waren. 21 von ihnen sind in egov.kz registriert. Dieses Mal sagten Schatten-Tym-Hacker einfach, sie könnten ihr Land jederzeit bedrohen.

Um eine Website in Kasachstan zu durchbrechen, wird der Hacker eine große Anzahl von Plattformen finden, die alle Websites beschädigen werden. Also beginnt der Angriff. Also, wenn Sie bei egov.kz registriert sind, liegt es an Ihnen, angegriffen zu werden! Sind Sie und Ihre persönlichen Informationen, die wir in unseren elektronischen Dokumenten gespeichert haben, in den Händen des Hackers? Der Informationssicherheitssektor in unserem Land ist in einem sehr schlechten Zustand.

Bereits Ende 2016 gab es Berichte über Schwachstellen, die vom egov.kz-Registrierer entdeckt wurden, was bedeutet, dass alle auf egov.kz registrierten Seiten in Gefahr sind.

Dies bedeutet, dass keine professionellen Fähigkeiten benötigt werden, um administrative E-Government-Sites zu durchbrechen. Ein neuer Hacker kann leicht einbrechen. Die meisten unserer Spezialisten sind nur auf Benutzerebene. Es ist möglich, ein fertiges Antivirenprogramm zu installieren und mit kleineren Programmen zu arbeiten. Es ist unangebracht, Spezialisten zu beschuldigen. Weil die Ausbildung in der Hochschule ähnlich ist. In den Hochschulen wird es als Benutzer unterrichtet und weiß nicht, wie man ein Programm erstellt. Jetzt fängt es gerade an, die Industrie zu entwickeln. Im Allgemeinen ist dies ein sehr wichtiges Problem in unserem Land.

Der Staatsoberhaupt wies in seinem Schreiben 2017 an, digitale Technologien zu entwickeln, ein digitales Kasachstan-Projekt zu verabschieden und ein eigenes Programm zu verabschieden. Zur gleichen Zeit hat der religiöse Extremismus für 2017-2020 auch das Staatsprogramm auf dem Kampf gegen den Terrorismus erwähnt. Gleichzeitig ist es wichtig, Cyberkriminalität zu bekämpfen.

In seinem Schreiben an die Bevölkerung vom 31. Januar 2017 sagte der Staatsoberhaupt: "Die Relevanz des Kampfes gegen Cyberkriminalität nimmt zu. Ich rufe die Regierung und das Nationale Sicherheitskomitee auf, Maßnahmen zu ergreifen, um ein "System des Cybermobbings von Kasachstan" zu bilden.

Es ist notwendig, einfache Computerhygiene zu halten. Das heißt, Sie müssen zweifelhafte Seiten und Dateien vermeiden. Einige große Unternehmen installieren teure Antivirensoftware. Aber die Sekretärin hält keine Computerhygiene, öffnet alle Dateien, so viel Geld wird ausgegeben, wie viel Geld Ihre Computerhacker bekommen. Daher verbrauchen gewöhnliche Computer bis zu 90 Prozent der gesamten Cyber-Angriffsviren. Wir haben sogar ein einfaches Passwort für jeden in den öffentlichen Dienstleistungszentren, 1,2,3,6. Jeder weiß es und der Hacker kann auf Ihr persönliches Büro zugreifen. Wir haben keine einfache Computerkultur [4].

Das von der Verteidigung und Luft-Raum-Industrie vorgeschlagene Konzept der Cyber-Sicherheit fördert ein solches einfacheres Element. Erfassen Sie das Passwort, wenn Sie ein Netzwerk, einen Computer, ein Smartphone oder ein Tablet verwenden. Eine schlechte Praxis von egov.kz und ein niedriges Dienstleistungsniveau sowie unzureichende Kenntnisse im Bereich der Information und Kommunikation in Hochschuleinrichtungen werden ebenfalls in diesem Dokument erwähnt.

Laut unseren Experten ist der Kampf gegen Cyber-Angriffe im Land gesetzlich verankert. Ab 2018 wird die Informationssicherheit intensiviert. Wenn die inländische Cyberkriminalität fest ist, wird das Internet in unserem Land auch sicher sein.

Zusammenfassend ist es wichtig, sicherzustellen, dass Rechts-, Straf- und Prozessrechtsverstöße, Aufdeckung, Verfolgung, Verfolgung von Straftaten in Übereinstimmung mit dem Gesetz durchgeführt werden, sollte als eine alternative Wege betrachtet werden, die als eine der Möglichkeiten angesehen werden kann, das Problem zu lösen.

Das Problem der Cyberkriminalität ist aktuell. Um die globalen kriminelle Handlungen entgegenzuwirken verpflichtet, das Internet-System, durch ein neues Kapitel des Kodex Strafgesetzes ergänzt. Er wurde wegen Verbrechen gegen die Informationssicherheit angeklagt.

Liste der verwendeten literatur:

1. Das Schreiben des Präsidenten der Republik Kasachstan N.A. Nasarbajew Strategie „Kasachstan-2050“. Astana, Akorda 2012.
2. Das Schreiben des Präsidenten der Republik Kasachstan N.A. Nasarbajew „Kasachstans Weg -2050. Gemeinsames Ziel, gemeinsame Interessen, gemeinsame Zukunft“. Akorda am 17. Januar 2014.
3. Das Strafbuch der Republik Kasachstan, das Gesetz der Republik Kasachstan vom 3. Juli 2014 № 226-V // [electronic resource]: Eingang: online.zakon.kz/Document/
4. O.B. Muraschbekov. Kasachstan verstärkt Kampf gegen Cyber-Kriminalität // Wissenschaft und Leben von Kasachstan №2 (29). Internationales wissenschaftliches Journal 2015, Seiten 95-97.

Кеңшілік А.Е., Жумадилда А. Е., СР-21к студенті
Ғылыми жетекші: аға оқытушы, магистр Алпысбаева М.Б.
Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университетіні

ЖАСТАРДЫҢ ӨЗЕКТІ ӘЛЕУМЕТТІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

Жастармен әлеуметтік жұмыс жүргізудің екі моделі туралы айтуға болады – интегративті және дефицитті. Интегративті модель – бұл жастардың әлеуметтенуіне жағдай жасауы тиіс әлеуметтік жұмыс. Осы аспектіде әлеуметтік жұмыс іс жүзінде әлеуметтік педагогика секілді кәсіби қызмет түрімен салыстырылады. Осы модельді іске асыру елеулі қаржы, сондай-ақ адам және материалдық ресурстар бөлуді көздейтін мемлекеттік-қоғамдық шығындық механизм арқылы ғана мүмкін болады. Алайда толықтай бұл шараны іске асыруға қомақты қаражат талап етілетіндіктен, көптеген мемлекетет әлеуметтік жұмыс жүргізудің дефициттік моделін таңдайды, ол негізінен халықтың аз қорғалған бөлігінің мұқтажын қанағаттандыруға бағытталған.

Жастармен әлеуметтік жұмыс жүргізу ретінде жекелеген жасқа, сол сияқты жастар тобына олардың әлеуметтік қызмет ету қабілетін жақсарту немесе қалпына келтіру мақсатында көмек көрсетуге бағытталған кәсіпқой қызмет түсініледі. Әлеуметтік жұмыстың басты міндеті жастардың бойында өздерінің проблемаларын дербес шешу, нарықтық экономиканың әлеуметтік-экономикалық жағдайларына бейімделу, өз бетінше өмір сүру дағдыларын үйрену және өзін өзі басқару қабілеттерін қалыптастыру болып табылады. Бұл қызмет түрінің субъектісі – жастарға арналған әлеуметтік қызметтер, жастарға әлеуметтік көмек көрсету және қорғау, олардың бастамаларына қолдау көрсету жөніндегі мамандандырылған мекемелер.

Жалпы жастармен әлеуметтік жұмыс жүргізу тәжірибесінде мынадай қызмет түрлерін көрсететін орталықтар кездеседі:

Жастарға әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету орталығы. Ол қиын жағдайға ұшыраған жастарға медициналық-психологиялық-педагогикалық көмек көрсетеді. Орталықта екі бөлім ашуға болады: әлеуметтік-құқықтық көмек бөлімі, оған қонақ үй, жатын жай, социотерапия мектебі, кәсіптік бағдар кабинеті, өндірістік кешен, мәдени-спорттық кешен, еңбек биржасы, шешу бюросы, заң консультациясы кіреді; медициналық-психологиялық-педагогикалық көмек бөлімі, оған диагностика-психологиялық пункт, ата-аналарға арналған консультативтік пункт, оқушыларға арналған консультативтік пункт, анонимдік қабылдау кабинеті, дағдарысты стационар, дәрісхана және бос уақытты пайдалану пункті кіреді.

Жастарға арналған ақпарат орталығы. Бұл жастар ісі жөніндегі органдарға, жастармен жұмыс істейтін ұйымдар мен мекемелерге, жастардың әртүрлі топтарына ақпараттық және әдістемелік қызмет көрсетеді. Жастардың заң, коммуникативтік, жеке, кәсіптік, білім, тұрғын үй және басқа проблемаларын шешу үшін әдістемелік қамтамасыз етуді ұйымдастырудан басқа орталық жастар арасындағы процестер туралы және жастардың ақпараттық қажеттіліктері туралы талдаулармен шұғылданады.

Кәметке толмағандарды және түрмеден босанып шыққандарды қайта әлеуметтендіру орталығы. Орталық дезадаптирленген жағдайдағы жастарға консультативтік, әлеуметтік-құқықтық, кәсіптік және психологиялық көмек көрсетеді. Орталық міндеті – жастардың криминогенді санатына көмек көрсету, олардың жұмыспен қамтылуына қол ұшын беру.

Жасөспірімдер мен жастарға арналған консультациялық орталық. Ол телефон арқылы білікті, төтенше, анонимді, тегін психологиялық көмек көрсетуге арналған. Орталықтың негізгі міндеттері:

- жасөспірімдер мен жастарға олардың әлеуметтік мәртебелері мен тұрғылықты жеріне қарамастан қазіргі заманғы білікті әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету;
- конфликті және психологиялық қиын жағдайда жүрген абоненттерге көмек беру, дағдарысты жағдайдан шығуына тұлғалық, рухани, шығармашылық жақтан дем беру;
- жасөспірімнің психологиялық мәселелері бойынша балаларға, жасөспірімдерге, жастарға, ата-аналарға және тәрбиешілерге телефон арқылы психологиялық кеңес беру;
- абоненттерге басқа да әлеуметтік қызметтермен және мамандармен байланыс орнату үшін ақпарат беру;
- жастар ортасындағы көңіл-күй ауанын, «жанды» жерлерді, өзекті үрдістерді айқындау.

Жасөспірімдерге арналған жатақжай. Ол объективті немесе субъекті себептерге байланысты отбасынан, балалар үйінен, қоғамнан шеттеп қалған кәметке толмаған жасөспірімдерді уақытша паналатуға арналған.

«Жастар» проблемаларын олардың отбасы, білім беру және денсаулық сақтау, қоғамдық тәртіпті сақтау, мәдениетті дамыту, спорт және туризм жүйесінің қатысуынсыз, қолдауынсыз шешу мүмкін емес. Әлеуметтік қызметтердің қалыптасуы осы қызмет түрлерімен қоян-қолтық байланысты болуы керек.

Жастармен әлеуметтік жұмыс жүргізудің тиімділігі жастарға әлеуметтік қызмет басшылары мен жергілікті әкімшілік өкілдерінің өзара түсіністікпен қатынасып, біріге қолдау көрсеткен кезде мүмкін болады.

Жастар қызметтері көптеген мекемелермен өзара байланысқа түседі. Бұл көбінесе белгілі бір жобаларды қаржыландыруға байланысты. Әлеуметтік қызметтер мен жастар бағдарламалары өзін өзі қаржыландыру мақсатында аукциондар өткізу, лотереялар ойнату, телемарафондар ұйымдастыру және с.с. шараларға жиі жүгінеді.

Жастармен әлеуметтік жұмыс жүргізудің осындай жүйелері басқа елдерде де бар. Өкінішке қарай, мемлекеттік және жергілікті бюджеттен бөлінетін қаржы жастармен жұмыс істейтін мекемелердің аппаратын ұстап отырудан аспай қалады.

Бұл ретте жастармен әлеуметтік жұмыс жүргізуде қолданылып жүрген шетелдік тәжірибенің тиімді тұстарын алғанның айыбы жоқ. Соның бірі «жастармен ықшам әлеуметтік жұмыс жүргізу» әдісі.

Ықшам әлеуметтік жұмыс жүргізудің мәні – жастар орталықтарына да, консультациялық орталықтарға да жүгінуге құлықсыз девиантты мінез-құлықтағы жастар тобына бақылау орнату. Әдетте, бұларға рокерлер, футбол жанкүйерлері (фандар), радикалды топтар өкілдері, наркомандар жатады. Ықшам әлеуметтік жұмыс жүргізудің принципі – құқы бұзуға бейім жастар әлеміне кіру мақсатында олармен өзара қарым-қатынас орнату.

Ықшам әлеуметтік жұмыс жүргізу АҚШ-та пайда болған. Әлеуметтік қызмет мамандары осы санаттағы жастарға көмек көрсету мақсатында жастар көп жиналатын

көшелерге, арнайы жерлерге барып, оларға әлеуметтік көмек көрсетуге тырысқан. Осылайша, әлеуметтік жұмыс әртүрлі орталықтардан, ведомстволар мен консультативтік пункттерден тікелей көшеге ауысқан. Қазіргі кезде ықшам әлеуметтік жұмыс жүргізудің әртүрлі формасы бар. Жастармен әлеуметтік жұмыс жүргізуде ерлердің әлеуметтену ерекшеліктерін ескеру керек. Бұл ретте әлеуметтік қызметкерлердің жастар ортасындағы агрессивтілікті «сублимациялау» тәжірибесі назар аударарлық, яғни олар жастардың агрессивтілігін мақсатты және бақыланатын бағытқа жұмылдырып, мысалы, әртүрлі спорттық секциялар ашып, соларға қатыстыра отырып, назарда ұстайды.

Әлеуметтік жұмыс жүргізудің тағы бір маңызды бағыты – дағдарысты жағдайға ұшыраған қыздар мен жас келіншектерге қолдау көрсетудің жаңа әдістерін сынақтан өткізу. Бұл жаңа әдістер отбасындағы сексуалды табу тақырыбын ашуға мүмкіндік берді. ФРГ-да сексуалды күш көрсетудің құрбаны болған әйелдер мен қыздарға арналған 200 жатынжай бар. Бұл орынға тек әйелдер ғана емес, зорлыққа ұшыраған балалар да келеді. Алайда ерлердің мұнда кіруіне үзілді-кесілді тыйым салынған.

Әлеуметтік жұмысты іске асырудың бір басымдылығы болып жастарға арналған әлеуметтік қызметтер желісін құру және оларды жастардың қазіргі әлеуметтік-экономикалық проблемаларын жоққа шығарушы негізгі тетік ретінде пайдалануға болады.

Осы уақытқа дейін жастардың әлеуметтік саласын әлеуметтік қолдау, медициналық, психологиялық-педагогикалық, құқықтық қызметтер көрсету, сондай-ақ азаматтардың әлеуметтік-психологиялық бейімделуіне көмек көрсету саласындағы түрлі қызметті жүзеге асыратын ұйымдастырушылық-құқықтық нысандағы әлеуметтік қызметтер ұсынған болатын. Осы уақытқа дейін олардың қызметі «Жастарға арналған әлеуметтік қызметтер құру туралы» Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің 1993 жылғы 3 мамырдағы № 340 қаулысымен реттелген.

Алайда, қоғамдық өмірдегі күрделі өзгерістер және қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық жағдай 90-жылдардың басында құрылған әлеуметтік қызметтерді талап етудің едәуір төмендеуіне әкеліп соқтырды. Жастарға арналған әлеуметтік қызметтер олардың қызметінің тиімсіздік факторының негізі болып табылатын басқа да экономикалық, әлеуметтік, құқықтық жағдайларда құрылды және ұйымдастырылды. Осыған байланысты жастарға арналған әлеуметтік қызметтердің қалыптасуына жаңа әдістерді қолдану қажеттілігі туындады. Әлеуметтік қызметтер жастардың тіршілік әрекетінде бәсең рөл атқармауы керек, керісінше жастармен өзара іс-әрекеттерді жандандыруға, оның дамуына барлық жағынан ықпал етуге тиіс. Әлеуметтік қызметтерді жастардың қазіргі проблемалары бойынша ізденуге, зерттеуге және оларды шешуге бағыттау қажет. Осы Бағдарлама шеңберінде жастарға арналған әлеуметтік қызмет желісін құру қарастырылады, оның негізгі мақсаты жастардың аз қамтылған бөлігіне арналған әлеуметтік жобаларды жүзеге асыру, сондай-ақ экономикалық және әлеуметтік қамтамасыз ету саласында жағдай жасау.

Жалпы ойды қорытындылай келгенде қазіргі жастар саясаты мен ондағы патриоттық тәрбие мәселесін шешуде мынадай ой-түйін айтуға болады:

1. Әлеуметтік-экономикалық күйзелісті бастан кешіріп отырған қоғам өміріне кірген жасөспірімді азамат ретінде қалыптастыру үшін, оның болашақтағы мүмкіндіктерін кеңейту үшін не істеу керек? Мұндағы негізгі ой, қоғамды қылмыстан және т.б. келеңсіз құбылыстардан құқықтық тұрғыда қорғай отырып әлеуметтендіру мен тәрбиеге қол жеткізу.

2. Қоғамдағы жасөспірімнің өзін-өзі дамыту мен өсіп-өркендеуін қалай қамтамасыз ету керек? Бұл жерде Қазақстан қоғамы – жастардың өсіп-өркендеуінің басты өмірлік потенциалы екендігін ұмытпаған абзал.

Алдағы уақытта жоғары оқу орындарындағы жастар ісі жөніндегі комитеттерді белсендендіру мен координациялау мақсатында жастар ісі жөніндегі комитет басшыларының республикалық кеңесі құрылады. Жастар ісі жөніндегі департамент – мемлекеттік жастар саясатымен айналысады. 2005-2007 жылдарға арналған жастар

саясаты бағдарламасы жобасымен жұмыс жасау, “Қазақстан Республикасының мемлекеттік жастар саясаты туралы” Заңындағы нормативті-құқықтық актілері бойынша жастармен нақты тағы да басқа жұмыстар атқару аса маңызды мәселенің бірі болып отыр.

Қазіргі таңда Қазақстан жастарының 15 проценті ғана тұрғын үймен қамтамасыз етілген. Жастардың 5 проценті ата-анасы сатып әперген үйде тұрады. “Мәселенің түйіні жастарға тұрғын үй сатып алу немесе оны салып алуға несие беру тетіктерінің қалыптаспауында жатыр”, - деді А.Хаматдинова.

Сонымен, жастарды жұмыспен, тұрғын үймен қамту да шешімін күтіп тұрған мәселенің бірі.

Жастарды жұмыспен қамту мәселесін шешуде олардың біліктілігін арттыру, кәсіптік училищелерде оқуын ұйымдастыру, жалпы шетелдерге жіберіп, сапалы білім алуына жағдай жасау өте маңызды міндет болып табылады. Бұл бәсекеге қабілетті ел болуымыз үшін де қажет стратегиялық маңызды мәселе. Сондықтан да жастар мәселесін, олардың әлеуметтік жағдайы мен білім алуы, жұмыспен қамтылуы Елбасы Н. Назарбаевтың назарынан ешуақыт тыс қалмай келеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ахметтаева С.С., Ережепова Ж.К., Сембина Ж.Ж., Возняк О.А., Пен С.Г «Зорлық-зомбылық және каталдық белгілерінің көрінуі мен балалар агрессивтілігі деңгейін анықтау бойынша әдістемелік нұсқаулықтар» Психологтарға, педагогтарға және ата-аналарға арналған әдістемелік құрал-Астана, 2013.

2. Тархова Л. «Как уберечь ребёнка от тюрьмы и панели», М., 1997.

3. Рудестам К. Групповая психотерапия. Психокоррекционные группы: теория и практика. – М.: Прогресс, 1990.

Қуанышбеков Д.Б., студент группы Ю – 17 с, КЭУК
Научный руководитель.: к.ю.н., профессор Весельская Н.Р.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАССМОТРЕНИЯ СУДАМИ ДЕЛ ОБ УСЫНОВЛЕНИИ (УДОЧЕРЕНИИ) ДЕТЕЙ

В современных условиях формирования гражданского общества и правового государства основной задачей является защита прав и свобод человека, его социальное благополучие. Особую актуальность в этой связи приобретают надежная охрана и защита интересов детей ввиду их физической и умственной незрелости. Подписание в 1994 г. Конвенции о правах ребенка (1989 г.) означает, что Казахстан признает приоритетность семейных форм устройства детей-сирот над распространенной длительное время практикой передачи детей на воспитание в государственные учреждения.[1]

Законодатель также отводит приоритетную роль усыновлению (удочерению) в условиях семейного воспитания детей, оставшихся без попечения родителей. Но не следует говорить что оно занимает центральное положение среди других форм передачи ребенка в семью, такие как опека и попечительство, приемная семья, вопреки на такое первостепенное значение усыновления. Согласно статистическим данным Министерства образования и науки РК количество усыновленных в 2016 году 2200 детей (мальчиков – 1148, девочек - 1052), из которых 2171 усыновлено казахстанскими гражданами, а остальные 29 иностранцами. Ежегодно под опеку передается около 80% детей, оставшихся без попечения родителей. В настоящее время опека и попечительство в основном является формой устройства детей, и связано это с тем, что основную массу опекунов составляют родственники детей, а приемная семья составляет всего 3,5% от общего количества устроенных в семью детей.

В последнее время все больше распространение приобретает усыновление иностранными гражданами казахстанских детей. За годы независимости иностранцами усыновлено около - 9 тысяч детей, львиная доля которых относится до 2011 года – более 6 тысяч детей усыновлено гражданами США, а также в начительной степени гражданами Великобритании, Германии и Франции. [2]

Много внимания вопросам усыновления уделяет Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье», которым введен судебный порядок усыновления детей, предусмотрены новые правила досудебной процедуры выявления и учета детей, подлежащих усыновлению, установлена недопустимость посреднической деятельности по усыновлению, расширен перечень условий, при которых допускается усыновление, и т.д. Однако процесс совершенствования законодательства об усыновлении не закончен, о чем свидетельствуют последние изменения в семейном и гражданском процессуальном законодательстве.[3]

Дела об усыновлении ребенка подсудны специализированным межрайонным судам по делам несовершеннолетних (часть третья статьи 27 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан - далее ГПК). [4]

В гл. 33 ГПК РК сохранен судебный порядок усыновления (удочерения) детей. В соответствии с требованиями студент 21 Конвенции о правах ребенка, усыновления допускается только в отношении несовершеннолетних и в их интересах.

В толковании Нормативного документа Верховного суда РК от 13 марта 2016 года №2 «О практике применения судами законодательства об усыновлении (удочерении) детей», под интересами ребенка подразумевается создание благоприятных условий материального и морального характера для их всестороннего развития, а также воспитания и обучения. В связи с этим, при решении вопросов о допустимости усыновления суд должен проверять и учитывать нравственные и иные качества усыновителя, проживающих вместе с ним членов семьи и их состояние здоровья, а также возникшие между данными лицами и ребенком взаимоотношения в каждом отдельном случае. Указанные обстоятельства должны учитываться в отношении посторонних лиц, отчима, мачехи, также родственников в равной степени при усыновлении.

Вопреки своей воле к усыновлению ребенка никто не может быть принужден, т.е. усыновление является добровольным, производится только по волеизъявлению лица, желающего усыновить ребенка и возбуждается по заявлению лица. В соответствии со студент 27 ч. 3 ГПК РК специализированным межрайонным судам по делам несовершеннолетних подсудны дела об усыновлении (удочерении) ребенка и его отмене. Граждане РК постоянно проживающие за пределами территории РК, а также иностранные граждане, включая в тех случаях, когда они постоянно проживают на территории РК, заявление об усыновлении соответственно подают в специализированный межрайонный суд по делам несовершеннолетних. [5]

Заявление подается в письменной форме и должно быть обоснованным, вследствие чего заявитель должен убедить суд, что усыновление отвечает интересам ребенка с использованием всех фактических данных имеющихся у него. В обоснование своей просьбы об усыновлении в заявлении указываются соответствующие обстоятельства с приложением подтверждающих их письменных доказательств (студент 311, 312 ГПК РК).

Обстоятельства, обосновывающие просьбу усыновителей об усыновлении ребенка может заключаться в утрате этим ребенком родительского попечения. В качестве доказательств предоставляются следующие документы: свидетельство о смерти родителя (родителей); копия решения суда о лишении родительских прав, признание родителей недееспособными, безвестно отсутствующими или умершими; акт, подтверждающий, что ребенок был подкинут; иные документ обосновывающие просьбу усыновителей.

В студент 91, 92 Кодекса «О браке (супружестве) и семье» предельно ясно установлены требования к усыновителям, во-первых усыновителями могут быть только совершеннолетние лица, за исключением: лиц, признанных судом недееспособными или ограниченно дееспособными; лиц, лишенных судом родительских прав или ограниченных

судом в родительских правах; бывших усыновителей, если усыновление отменено судом по их вине; лиц, не имеющих постоянного места жительства; лиц, придерживающихся нетрадиционной сексуальной ориентации; лиц без гражданства; иные обстоятельства установленные кодексом.

Во-вторых разница в возрасте между усыновителем не состоящим в браке, и усыновляемым ребенком должна быть не менее шестнадцати лет, в случаях признания судом причины уважительной, разница в возрасте может быть сокращена.

Следует иметь в виду, что несовершеннолетние даже в случае приобретения ими полной дееспособности не могут быть усыновителями, так как закон устанавливает возрастную ценз для приобретения права быть усыновителем.

Для примера, в ситуации когда после смерти родителя (родителей) остался ребенок, и близкий родственник, достигший семнадцатилетнего возраста (брат или сестра) желает поспитывать данного ребенка, оставшегося без попечения родителей, но в силу императивности правовой нормы такого права не имеет. В связи с этим, желательно допустить на законодательном уровне лицам достигшим шестнадцати лет, дать возможность быть усыновителями. По этой причине стоит добавить пункт следующего содержания: «В исключительных случаях, суд вправе, с учетом интересов усыновляемого ребенка, с согласия органов опеки и попечительства по месту жительства ребенка допустить в качестве усыновителей лиц в возрасте от шестнадцати лет». Данное положение будет соответствовать нормам Кодекса, допускающим при наличии уважительных причин снижение брачного возраста лицам, достигшим шестнадцати лет (студент 10 Кодекса «О браке (супружестве) и семье»).

. Полностью дееспособными следует признать и лиц, усыновивших ребенка с шестнадцати лет, в связи с чем предлагаем внести дополнения и в студент 17 ГК РК следующего содержания: «Лица, достигшие шестнадцати лет, приобретают полную дееспособность с момента вступления в законную силу решения об усыновлении».

Получение от установленных законом лиц согласия на усыновление ребенка является одним из важнейших моментов на стадии подготовки дела к судебному разбирательству. В соответствии со студент 95 Кодекса «О браке (супружестве) и семье» для усыновления ребенка достигшего десятилетнего возраста, необходимо его согласие. Данная статья императивна, без согласия ребенка усыновление недопустимо. Рассуждение законодателя в этом случае очевидна – если ребенок не хочет быть с лицами, желающего его усыновить, велика вероятность, что это не случится и в дальнейшем.

Соответственно возникает вполне уместный вопрос: почему определяющим выбран именно десятилетний возраст? Ведь в юридической науке приводятся различные взгляды по данному вопросу. Так, по мнению А. И. Пергамент, ребенок должен обладать большой зрелостью для самостоятельного решения вопроса. Поэтому, целесообразным было бы установить возраст с двенадцати лет. Р. Л. Музин пишет, что именно с достижением десятилетнего возраста законодатель связывает способность ребенка осознанно выражать свою волю и отношение к усыновлению, понимать его значение в собственной жизни. [6]

Из указанных выше взглядов, развитие ребенка индивидуально, и ребенка достигшего десятилетнего возраста связывать со способностью к осознанию происходящего неверно.

В подтверждении этому социологический опрос психологов, показавший, что развитие детской психики достигшего семилетнего возраста в современных условиях вполне осознанно может выразить свою волю в отношении усыновления. Следовательно, предлагаем изложить студент 95 Кодекса «О браке (супружестве) и семье» в следующей редакции: «Для усыновления ребенка, достигшего возраста семи лет, необходимо его согласие».

С целью сохранения тайны усыновления, заявление об усыновлении рассматривается в закрытом судебном заседании (студент 314 ГПК РК). В чем необходимость данной тайны? С волей усыновителя связываются разглашения тайны

усыновления, если усыновители не считают нужным сохранять усыновление, то о тайне усыновления упоминать вообще не имеет смысла. Также не является обязательной, если ребенок в полной мере осознает происходящее и помнит своих кровных родителей и родственников. Не имеет смысла тайна усыновления, если усыновляемому ребенку исполнилось десять лет. При данных условиях суд обязан заслушать его мнение, в соответствии со студент 62 Кодекса «О браке (супружестве) и семье», в дополнении к этому статьей 314 ГПК РК предусматривается участие в деле ребенка, достигшего десятилетнего возраста.

С требованиями, установленными в студент 177 Кодекса «О браке (супружестве) и семье» усыновление подлежит государственной регистрации. По месту вынесения решения суда об установлении, усыновления ребенка или по месту жительства усыновителя (усыновителей) производится государственная регистрация органами записи актов гражданского состояния. В орган записи актов гражданского состояния по месту вынесения решения суда об усыновлении ребенка в течении трех дней со дня вступления в законную силу решения, суд направляет копию ршения для государственной регистрации усыновления ребенка.

Решения органов, осуществляющих функции по опеке или попечительству, по всем вопросам могут быть обжалованы заинтересованными лицами в судебном порядке.

Целесообразно отметить, что для соблюдения гарантии интересов ребенка судебный порядок является оптимальным решением.

В соответствии со студентстудент 21, 28 Закона РК «О правах ребенка в Республике Казахстан» каждый ребенок имеет право жить и воспитываться в семье, и в целях создания условий для развития и воспитания в семье ребенок, оставшийся без попечения родителей, может быть передан на усыновление (удочерение).

На практике порой не соблюдаются данные требования, происходят случаи, когда нарушая интересы ребенка родители отдают своих детей родственникам. При этом руководствуясь тем, что они поступают благородно в отношении своих родственников решивших усыновить их детей.

Так, решением Специализированного межрайонного суда по делам несовершеннолетних Западно-Казахстанской области от 13 апреля 2014 года было удовлетворено заявление супругов А. об усыновлении сына младшего брата заявителя Б., рожденного 13 января 2014 года рождения, который с момента рождения проживает с ними. В судебном заседании было установлено, что заявители А. не имеют своих детей. В связи с чем, на семейном совете решили, что младший брат, который ожидал рождение второго ребенка, должен отдать новорожденного своему старшему брату. Поскольку родителями было дано согласие на усыновление своего ребенка, суд удовлетворил заявление об усыновлении.

На наш взгляд, в данном случае нарушены права ребенка, так как в соответствии со студент 25 Закона запрещается против воли ребенка разлучать его с родителями. Согласно студент 9 Конвенции о правах ребенка, ратифицированной Постановлением Верховного Совета РК от 8 июня 1994 года, государства-участники обеспечивают, чтобы ребенок не разлучался со своими родителями вопреки их желанию, за исключением случаев, когда компетентные органы, согласно судебному решению, определяют в соответствии с применимым законом и процедурами, что такое разлучение необходимо в наилучших интересах ребенка. Такое определение может оказаться необходимым в том или ином конкретном случае, например, когда родители жестоко обращаются с ребенком или не заботятся о нем, или когда родители проживают раздельно и необходимо принять решение относительно места проживания ребенка.

В данном случае, полагаем, что были нарушены права новорожденного ребенка, как усыновителями, так и биологическими родителями, действовавшими в противоречии с интересами ребенка. Ребенок был лишен права на совместное проживание с родителями, права на воспитание своими родителями, был лишен возможности быть вскормленным

молоком своей матери, лишен права расти в одной семье вместе с братьями и сестрами, ребенок лишен права знать своих родителей.

Ребенок был передан на усыновление, хотя с момента рождения он не был оставлен биологическими родителями без попечения и опеки, родители его не лишались родительских прав, не были замечены ни в чем отрицательном, угроза для ребенка в семье не создавалась. Сами биологические родители характеризуются с положительной стороны, в дальнейшем намерены иметь большую семью. В данной ситуации усыновление ребенка происходило, скорее всего, в интересах самих усыновителей, которые действовали в личных интересах, одержимые тем, чтобы усыновить ребенка из семьи своих кровных родственников. Считаем, что необходимо отходить от давних традиций, когда брат брату передавал своего ребенка на воспитание. Имеются другие дети, которые действительно остались без попечения родителей и нуждаются в семьях.

В соответствии студент 12 Конвенции о правах ребенка, государства-участники обеспечивают ребенку, способному сформулировать свои собственные взгляды, право свободно выражать эти взгляды по всем вопросам, затрагивающим ребенка. Взглядам ребенка необходимо уделить должное внимание в соответствии с возрастом и зрелостью ребенка. С этой целью ребенку, в частности, предоставляется право быть заслушанным в ходе любого судебного разбирательства, затрагивающего интересы ребенка.

При опросе ребенка необходимо выяснить, не является ли мнение ребенка следствием воздействия на него одного из родителей, или других заинтересованных лиц, осознает ли он свои собственные интересы при выражении этого мнения, и как он его обосновывает. При этом, Законом не предусмотрено, каким образом можно выяснить, не оказывалось ли на ребенка воздействие при его усыновлении, поскольку ни один ребенок в присутствии своих родителей не сможет сказать, что на него было оказано воздействие.

Так, решением суда от 26 февраля 2014 года было удовлетворено заявление М. об удочерении дочери супруги, которая на момент удочерения достигла возраста 17 лет. Было установлено, что супруги стали совместно проживать, когда девочке было 6 лет. До 10 лет девочка проживала у своей бабушки. С момента регистрации брака вопрос об удочерении дочери своей супруги заявителем К. не ставился. Вопрос об удочерении был поставлен лишь после 11 лет совместной жизни. В ходе опроса несовершеннолетняя Т. не понимала значимость ее удочерения. К делу был привлечен психолог, который пояснил суду, что для девочки самым ценным в ее жизни значит сохранение отчества своего биологического отца, и она не желает быть удочеренной. В связи с чем, рассмотрение дела по просьбе заявителя было отложено. Но при повторном опросе удочеряемая Т. дала свое согласие на ее удочерение и на изменение анкетных данных, поскольку так решили ее мать и заявитель.[7]

Согласно части 1 статьи 96 Кодекса при усыновлении ребенка одним из супругов требуется согласие другого супруга на усыновление, если ребенок не усыновляется обоими супругами. Полагаем, что данная норма противоречит положениям статьи 91 Кодекса, а также не соответствует интересам ребенка.

Практика рассмотрения данной категории дел позволила сделать следующие выводы.

В какую семью попадет ребенок, очень важный вопрос. Необходимо ответственно подходить к рассмотрению заявления об усыновления (удочерения) детей, а поэтому проведение подготовки дела к судебному разбирательству, само судебное разбирательство в одном судебном заседании недостаточно для вынесения обоснованного решения. В акте обследования жилищно-бытовых условий органами опеки и попечительства указывается наличие (отсутствие) имущества, семейные положения заявителей. О морально-нравственных качествах заявителей сведения указываются скудно. Следует проводить обследование заявителей на предмет их морально-нравственных качеств органам опеки и попечительства с участием специалистов. Поскольку в судебных заседаниях выясняются факты сокрытия заявителями своего прошлого.

Кроме того, при рассмотрении дел об усыновлении (удочерении) детей к заявлению об усыновлении (удочерении) заявителями необходимо приложить ряд документов, в том числе и заключение органа опеки и попечительства об обоснованности и о соответствии усыновления интересам усыновляемого. Как показала практика, по всем рассмотренным делам органы опеки и попечительства представляют заключения об обоснованности и соответствии усыновления интересам усыновляемого, что и является основным из доказательств при принятии решения суда об удовлетворении заявления. Но, насколько добросовестно выполняют свои функциональные обязанности органы опеки и попечительства? Вопрос остается открытым.

Список использованной литературы

1 Конвенция о правах ребенка: принята 20 ноября 1989 г. Резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи ООН // Сборник международных договоров СССР. - Вып. XLVI. - М., 1993. – 178 с

2 http://testent.ru/publ/obsuzhdenija_polzovatelej_i_gostej/obshhij_razdel/oficialnyj_sajt_ministerstv_a_obrazovanija_respubliki_kazakhstan/5-1-0-165

3 Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» от 26 декабря 2011 года № 518-IV. <http://adilet.zan.kz>

4 Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. <http://adilet.zan.kz>

5 Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан «О практике применения судами законодательства об усыновлении (удочерении) детей» от 31 марта 2016 года № 2. <http://adilet.zan.kz>

6 Пергамент А. И. Опекa и попечительство. Москва. 1966 год.

7. Мурзин Р. Л. Формы устройства детей, оставшихся без попечения родителей / Науч. рук. С. А. Муратова. - М., 2006. -30 с.

Қамысбаева Қ., 2 курс студенті, ҚҚЭУ

Ғылыми жетекші: PhD докторы, доцент Г.Б. Каржасова

КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЕМЕС ҰЙЫМДАР

Өмір қазіргі заманды қоғамсыз елестету мүмкін емес, адамдар бірлестігінің топтарға, әртүрлі одақтарға, бірлестіктерге, олардың жеке күш және капитал қол жеткізу үшін сол немесе өзге де мақсаттар. Реттеу негізінде қатысу, ұжымдық құрылымдарына да мүліктік және онымен байланысты мүліктік емес қатынастар азаматтық заңдар қолданады. Ерекше құқықтық құрылымы заңды тұлға, ол азаматтық айналымда қатысады және субъектісі болып азаматтық құқықтары мен міндеттері табылады.

Картада дамушы елдер қызыл түспен бейнеленген, соның ішінде біз де бармыз. Қазіргі Қазақстан Республикасы қатып қалған ережелерден босатылып нарықтық дамушы мемлекет қатарына енуде. Соның негізі заңды тұлғалар болып табылады. Оны коммерциялық және коммерциялық емес деп бөлеміз. Сол ұғымдарға жеке-жеке тоқталып кететін болсам.

Сонымен, коммерциялық ұйым бұл тауарларды өндірушілердің қатарына кіретін, тауарды өткізу және сатып алушы қызметтерін атқаратын заңды тұлға құқықтары берілген, өзін-өзі қаржыландыру жағдайында жұмыс істейтін және барынша көп пайда алу мақсатын көздейтін дербес шаруашылық жүргізуші субъект. [1] Жекешелендіру процесі нәтижесінде Қазақстанның сыртқы және ішкі экономикасында қызмет ететін фирмалар. Коммерциялық кәсіпорындарға жаргерлік, акционерлік кооперативтік, бірлескен кәсіпорындар, сондай-ақ шағын бизнес кәсіпорындары, оның ішінде жекеше кәсіпкерлік

кәсіпорындары жатады. Тар мағынада алғанда коммерциялық кәсіпорын - тауарлар мен көрсетілген қызметтер айналысы (сатып алу - сату) аясында жұмыс істейтін кәсіпорын.

Акционерлік қоғам құрылтайшылары қоғам құру туралы шешім қабылдаған жеке немесе заңды тұлғалар бола алады. Қоғам құрылтайшысы бір ғана адам бола алады. Қоғам оның құрылтайшыларының жиналысы шешімімен құрылады. Қоғам 2003 жылдың 13 мамырындағы «Акционерлік қоғамдар туралы» ҚР Заңындағы тәртіппен бұрынғы заңды тұлғаның қайта ұйымдастыруымен құрылуы мүмкін. [2]

Жарғылық капитал - қоғамның жарғылық капиталы құрылтайшылардың номиналды бағасымен төлеген акция қаражатымен қалыптасып және Қазақстан Республикасы валютасымен көрініс табады. Қоғамның жарғылық капиталы «Акционерлік қоғамдар туралы» Заңда бекітілген талаптармен жүзеге асады.

Акциялар - қоғам жай және ерекше акциялар шығаруға құқылы. Акция бөлінбейді. Егер акция бірнеше тұлға иелігіне жататын болса, олардың барлығы бір акционер болып акцияны қолдануға құқықты пайдалана алады.

Қазақстан Республикасы Заңнамалық актілермен мыналарға шектеу қойылуы мүмкін:

- қоғам акцияларымен келісім жасау;
- бір акционер иелегіндегі қоғамның акцияларының ең жоғары саны;
- бір акционерге берілген қоғам акциясы бойынша ең жоғары дауыс саны.

Қоғам басқа да құнды қағаздар шығаруға құқылы. Оны шығарудың тәртібі мен талабы, ұсыну мен алып тастау ҚР заңнамасымен бекітіледі.

Шаруашылық серіктестік

1. Жарғылық капиталы құрылтайшылардың (қатысушылардың) салымдарына (үлесіне) бөлінген, өз қызметінің негізгі мақсаты пайда түсіру деп есептелетін және заңды тұлға болып табылатын коммерциялық ұйым шаруашылық серіктестігі болып танылады.

2. Шаруашылық серіктестіктері толық серіктестік, сенім серіктестігі, жауапкершілігі шектеулі серіктестік, қосымша жауапкершілігі бар серіктестік нысанында құрылуы мүмкін.

3. Қызметі серіктестікке қатысушы болып табылмайтын тұлғалардың (банктерді, сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарын, инвестициялық және жинақтаушы зейнетақы қорларын қоспағанда) ақшасы мен басқа мүліктерін тартуға негізделген ұйымдар Қазақстан Республикасының заң актілеріне сәйкес шаруашылық серіктестігі нысанында құрылады.

Шаруашылық серіктестіктері туралы заңдар

1. Қазақстан Республикасының шаруашылық серіктестіктері туралы заңнамасы Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді, осы Заңнан және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінен тұрады.

2. Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта осы Заңда көзделгеннен өзгеше ережелер белгіленсе, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады.

3. Шаруашылық серіктестіктері нысанында құрылатын коммерциялық ұйымдардың жекеленген түрлерінің жарғылық капиталының ең төменгі мөлшері, оны құру мен пайдаланудың ерекшеліктері, мүлкінің құқықтық режимі, шаруашылық қызметін шектеу осы Заңмен қатар арнаулы заң актілерімен реттеледі немесе арнаулы заң актілерімен белгіленген тәртіппен осы Заңда қамтылатын шаруашылық серіктестіктері туралы жалпы ережелер олардың қызметін реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде белгіленген ерекшеліктері ескеріле отырып, шаруашылық серіктестіктердің жекелеген түрлеріне қолданылады.

Келесі кезекте коммерциялық емес ұйымдарға тоқталатын болсам. Басты мақсат ретінде пайда алуды көздемей, алынған пайданы ұйымның қатысушылары арасында бөлмейтін ұйым. Пайданы пайдалану шектеулі сипатқа ие. Пайда аталмыш ұйымдар құрылатын мақсаттардың дамуына реинвестицияланады. Пайданы пайдаланудың осындай

ерекшелігі ұйымдардың кең спектрін коммерциялық емес деп аталатын экономиканың бірегей секторының элементтері ретінде қарастыруға мүмкіндік беретін жалпы негізгі белгі болып табылады.

Коммерциялық емес ұйымдар нарықтық экономикада нарыққа тән белгілі жетілмегендікке байланысты, халықтың түрлі идеялар, жобалар, кәсіби қызығушылықты жүзеге асыруға деген артып отырған қажеттіліктеріне байланысты туындап, әрекет етуде. [3, 266]

Өтпелі экономикада коммерциялық емес ұйымдар адамның нарыққа бейімделуімен байланысты институционалды қатынастардың ерекше формасы ретінде қызмет етеді. Олардың дамуы экономика мен қоғамның трансформациялануымен байланысты. Аталмыш трансформация нәтижесінде коммерциялық емес ұйымдар экономикалық, әлеуметтік, мәдени және құқықтық қатынастар өзара әрекет ететін орынға ие болды.

Коммерциялық ұйым құрудың қажет деген сұраққа. Кооператив мүшесі екіден аз болмауы керек, және 16 жасқа толған, кооператив мүшесі болуға ерікті және оның қызметіне белсене ат салысатын кез келген жеке тұлға бол алады. Жасы кәмілетке толмаған азаматтың мүше болуына ата-анасының, не қамқоршысының келісімі керек .

Туынды кооператив жеке кәсіпкерліктің заңмен расталмаған түрінен басқа барлық кәсіпкерлікпен айналыса алады. Мемлекеттік лицензиялау жүргізілетін қызметтерге лицензия болса туынды кооперативке де рұқсат етілед.

Құрылтайшылық келісім -шарт

Өндірісті кооперативтің құрылтайшылық келісім-шартына коммерциялық құпия жазылған құжаттар жатады, және мемлекеттік және басқа ресми органдарға көрсетіледі, сонымен қатар үшінші тұлғаға заңнама негізінде кооперативтік атқарушы органының шешімімен келісіледі. Жазбаша түрде бекітіледі. Барлық құрылтайшылар қол қояды. Нотариуспен куәландырылады

Жарғы

Өндірісті кооператив жарғысы мынадай мәліметтермен толығыды:

- кооперативтің фирмалық атауы;

Басқару органдар компетенциялары мен жағдайын жасау және кооператив бақылауы мен олардың шешімінің тәртібі туралы, соның ішінде көп дауыспен қабылданған шешімге байланысты.

- кооперативтің таза кірісі мен шығын бөлу тәртібі;
- кооперативтің таратуы мен қайта құрылуы тәртібі;

Кооперативтің әр мүшесінің пайлық мөлшері, құрамы мен мүлік салымының тәртібі туралы және салым салудағы олардың міндеттерін бұзушылығына жауапкершілік туралы.

Пайға байланысты шара қолдану барысында кооператив әрбір қарыз-мүшелер үшін үлес өтейді. Үлес мөлшері бухгалтерлік есеп бойынша несие берушінің талабы келіп түскеннен бастап анықталады. Үлес ақшалай немесе табиғи түрде баріледі.

Өндірістік емес сферада коммерциялық негізде жұмыс істейтін тұрғын үй-коммуналдық және тұрмыстық қызмет көрсету, сақтандыру, банк және басқа кәсіпорындарымен қатар коммерциялық емес қызмет жүргізетін ұйымдардың үлкен бөлігі жұмыс істейді. Кіріс түсіру негізгі мақсаты болып табылмайтын және алынған таза табысты қатысушылар арасында бөлмейтін заңды тұлға коммерциялық, емес ұйым деп танылады.

Солардың қатарына: ұйымдар мекеме, қоғамдық бірлестік, акционерлік қоғам, тұтыну кооперативі, қор, діни бірлестік, қауымдастық (одақ) нысанындағы заңды тұлғалардың бірлестігі нысанында және заңнамалық актілерде көзделген өзге де нысанда құрылуы мүмкін. Бұл ұйымдардың қызметінің мақсаты пайда немесе табыс табу емес, керісінше қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыру болып табылады.

Коммерциялық емес ұйымдардың қаржысы деп материалдық емес игіліктер мен қызметтерді жасау мақсатында материалдық өндіріс салаларында жасалған

ұлттық табысты қайта бөлу нәтижесінде құрылатын ақша қорларының қозғалысын ортақтастыратын ақша қатынастарының жиынтығын түсінеді. Осы ұйымдардың қаржысын ұйымдастыруға негізінен олардың ұйымдық-құқықтық нысандары эсер етеді. Сондықтан коммерциялық, емес ұйымдар қаржысының ерекшеліктерін анықтау үшін оның құрамына кіретін мекемелерді, ұйымдарды, олардың қызметінің сипатын, басқаруды ұйымдастырудың және қаржыландырудың әдістерін ескере отырып зерделеген жөн.

Қазақстан Республикасының Конституциясына және заңдарына сәйкес мемлекет құрған немесе егер заңнамалық актілерде өзгеше көзделмесе, Қазақстан Республикасы Президентінің, Үкіметінің, астана, облыстар, республикалық маңызы бар қала әкімдерінің шешімі бойынша құрылған және тек қана мемлекеттік бюджет есебінен ұсталатын мекеме мемлекеттік мекеме деп танылады.

Қызметтің коммерциялық емес түрлері жөнге келтірілген нарықтық экономикасы бар елдерде айтарлықтай дамып отыр. Кітапханаларды, мұражайларды, ауруханаларды, оқу орындарын, театрларды, әр түрлі қайырымдылық қорларды, кәсіптік бірлестіктерді ұйымдастырудың коммерциялық емес нысаны жекеше бастаманы қоғамдық-пайдалы қызметпен үйлестіруге мүмкіндік береді. Бұл тәрізді даму қоғамдық игіліктерді өндірушілер пайдаланатын салық жеңілдіктерімен ғана түсіндірілмейді. Жеңілдік беру кезінде мемлекет әр түрлі ұйымдарды саралайды, мұндағы басты критерий — көрсетілетін қызметтердің қоғамдық пайдалылығының дәрежесі. Мемлекет сондай-ақ халыққа қызмет көрсететін белгілі бір ұйымдарды қаражаттандырады. [4, 686]

Коммерциялық емес сфера мекемелеріндегі қызметтер көрсету (жасау) ақша қорларын қалыптастыру, бөлу және пайдаланумен, өзгеше қаржы қатынастарымен қосарланып отырады.

Менің негізгі айтқым келетін ой ол коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдарды ұштастыра отырып мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік жағдайын жақсарту. Қазақстан Республикасының Президентінің «2050 стратегиясы» жолдауында біздің негізгі мақсатымыз халықтың тұрмыс жағдайын жақсарту болып табылады. Осы екі әдіс арқылы біз мемлекет деңгейін жоғарылата алмыз деп есептеймін.

Түйіндей келе коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдарды қосып тұрған мемлекет және заңдар болса, айырмашылықтары біреуі пайда табуды көздесе, екіншісі қоғамға ізгі ниетте жұмыс атқарады.

Пайдаланған әдебиеттер :

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27.12.1994. (Жалпы және Ерекше бөлімдері). - Алматы: «Юрист», 2009. (соңғы өзгерістермен толықтырулар ҚР 2016 жылғы 8 тамыздағы № 180 заңымен).

2. Қазақстан Республикасының 13.05.2003. «Акционерлік қоғамдар туралы» Заңы. №415. (соңғы өзгерістер 29.03.2016 № 479-V заңымен енгізілді).

4. Стамкулов У.М. «Некоммерческие организаций в Республике Казахстан» учебное пособие – Қарағанды: Болашақ-баспа, 2011.

5. Мұханова А.А. Қазақстан Республикасындағы заңды тұлғалардың құқықтық жағдайы — Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2003.

Қанатбаева А.Б., Ю- 31 тобының студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекші: аға оқытушы, магистр Хауия С.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАСТАРДЫ БАСПАНАМЕН ҚАМТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

«Жүзеге асырылып жатқан бағдарламалар арқасында Қазақстанда пайдалануға берілген тұрғын үйлердің көлемі жылына 10 миллион шаршы метрден асты.

Тұрғын үйді көпшілікке қолжетімді еткен тұрғын үй жинақтау жүйесі тиімді жұмыс істеуде.

Баспанамен қамту көрсеткіші соңғы 10 жылда бір тұрғынға шаққанда 30 процентке өсіп, бүгінде 21,6 шаршы метрді құрады. Бұл көрсеткішті 2030 жылы 30 шаршы метрге дейін жеткізу керек» [1].

Мемлекеттің алдында тұрған әлеуметтік маңызды міндеттердің бірі тұрғын үй проблемасын шешу болып табылады. Халықтың өмір сүру сапасын жақсарту үшін тұрғын үй коммуналдық реформаны жүзеге асыру, тұрғындардың көпшілігіне ипотекалық несиелендіру арқылы сапалы баспанамен қамтамасыз ету мемлекет қызметінің басым бағыттарының бірі болып табылады.

Ипотеканы қолданудың халықаралық тәжірибесі алдыңғы қатарлы әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешу үшін жоғары маңызға ие.

Қазіргі таңда ипотекалық қатынастарды әлеуметтендіру осы ипотекалық нарықты дамыту бойынша шаралардың жай-күйі туралы тұрғын үй саласындағы әлеуметтік саясатты қалыптастыруда алуан түрлі көзқарастар бар.

Ипотеканың негізін тікелей несиелік қатынастар құрайды, несие беруші мен борышқордың ғана мүддесін біріктіретін біртұтас механизм ретінде ғана емес нарықтың басқа да субъектілерінің де мүддесін қарастыру керек.

Мемлекет тұрғын үй секторында бюджет қаражатын қысқарту мақсатында өз ақша қаржаттарының есебінен тұрғын үй мәселесін шеше алмайтын тұрғындардың жекелеген санаттарын тұрғын үймен қамтамасыз етуге көп көңіл бөлген. Ақша қаражатының жеткіліксіздігінен және тұрақты кірістің жоқтығынан тұрғындардың басым бөлігінің тұрғын үй проблемасын шешуге қабілетсіз немесе қолжетімді несиелік ставкамен ұзақмерзімдік несие алуға мүмкіндігі жоқ.

Көптеген елдерде әлеуметтік саясаттың мақсаттары мен міндеттерін есепке алатын ипотекалық нарықты қалыптастырудың алуан түрлі механизмдері қолданылады [2, 1356].

Әр жас отбасында ата-ана үйінен бөлек, жеке үйді, баспананы сатып алу туралы мәселе туындайтыны анық. Ал шындығында әрбір отбасы пәтерді өз қаражатына сатып ала алмайды. «Қолжетімді баспана 2020» бағдарламасы бойынша жас отбасылардың тұрғын үй мәселесін шешу үшін бастапқы жарнасыз соңыра сатып алумен және төмендетілген пайыздық мөлшерлемелер бойынша пәтерді жалға алу мүмкіндігін көздейтін, «Жас отбасы» - бағыты іске асырылады.

Коммерциялық банктерде ипотека бойынша субсидия мөлшерлемесі 10% құрайды. Мемлекет жылдық мөлшерлемесі 17% аспайтын екінші деңгейлі банктерден қарыз алғанда шығынның бір бөлігін өз мойнына алады. Содан кейін 10% жылдық мөлшерлеме болады. Бұл бағытта екінші деңгейлі банктердің барлығы еш шектеусіз қатыса алады.

«Нұрлы жер» бағдарламасы бойынша қарыз алушыларға арналған шарттар:

— қарыз мерзімі — 15 жылға дейін

— алғашқы жарна — баспана бағасының 30% бастап

— мақсатты құру — алғашқы баспананы сатып алу

— субсидиялауға жататын ипотекалық тұрғын үй қарызының максималды сомасы Астана мен Алматы қалаларында — 20 млн теңгеге дейін және басқа қалаларда 15 млн теңгеге дейін

— субсидиялаудың максималды мерзімі — 10 жыл, алайда несие беру мерзімінен артық емес.

«Нұрлы жер» бағдарламасы бойынша пәтерді ипотекаға алудың болжамды есебі:

Пәтер құны — 10 000 000 тг

Алғашқы жарна — 3 000 000 тг (30%)

Несие мөлшері — 7 000 000 тг

Қарыз бойынша пайыздық мөлшер — 10%

Несие беру мерзімі — 10 жыл

Ипотека бойынша ай сайынғы төлем — 92 500 тг

Үстемақы — 4 100 000 тг.

«Нұрлы жер» бағдарламасы аясында жас отбасы 30% алғашқы жарна төлеген кезде «Бәйтерек девелопмент» тізбегі бойынша несиелік баспана сатып ала алады [3].

Отбасы «Самұрық-Қазына» жылжымайтын мүлік қорының кейіннен сатып алуға болатын жалдамалы тұрғын үйлерінен кезекте тұрғандардың сұранымынан тыс баспананы ала алады.

Мұнда алғашқы жарна керек емес. «Нұрлы жер» бағдарламасы бойынша жер алуға кезекте тұрғандарға үй сатып алуға болады.

Коммерциялық банктердегі «Жас отбасы» бағдарламасы

Қазақстанда жас отбасыларға арналған ипотеканы екі банк ұсынады: «Сбербанк» және «Банк ЦентрКредит». Бағдарламалар басқа клиенттерге қарағанда сыйақы мөлшерінің және алғашқы жарнаның төмендігімен ерекшеленеді.

«Сбербанк» тек 30 маусымға дейін ипотеканы 10% алғашқы жарна болғанда береді. «Сбербанкте» «Жас отбасы» бағдарламасы бойынша дәл қазіргі кезде пәтер бағасының 10% болған кезде де ипотекалық несие беретін акция жүріп жатыр. Керемет ұсыныс 2017 жылдың 23 қаңтарынан 30 маусымына дейін жалғасады.

Несие беру мерзімі 20 жылға дейін. Сыйақы мөлшері «Сбербанктің» жалақы карталарын ұстаушыларға — теңгемен жылдық мөлшерлемесі 13,6% басталады (ЖТСМ — 16,1% бастап). Банктің басқа клиенттері үшін — 15,1%. Ипотека бойынша тек ерлі-зайыптылар ғана қатыса алады.

«Сбербанктегі» ипотеканың есебі:

Пәтер құны — 10 000 000 тг

Алғашқы жарна — 10%, 1 000 000 тг

Қарызға алу мерзімі — 20 жыл

Сыйақы мөлшері — 15,1%

Ай сайынғы төлем — 120 000 тг

20 жылға үстемақы — 19 602 000 тг.

Пәтер бағасы мен алғашқы жарна мөлшері осындай болғанда жұбайлардың ресми ай сайынғы жалақысы — 240 000 тг болуы керек.

«Банке ЦентрКредите» алғашқы салым 30% кем болмауы қажет.

БЦК «Жас отбасы» ипотекалық бағдарламасының артықшылығы өтінімді үш күн ішінде тез қарау болып табылады. Сондай-ақ, Қазақстанның кез келген қаласынан баспана алу мүмкіндігі. Жұбайлардың жасы — 35 дейін.

Сыйақы мөлшері — 15%, жалақы алатындарға — 14,5%. Жылдық тиімді сыйақы мөлшерлемесі — 15,7%. Күйеуі кепілгер болуы керек, ол бола алмаса, басқа тұлға болуы тиіс. Алғашқы салым 30% кем болмауы керек болғандықтан, ипотека бойынша есебін 20 жылға емес, 10 жылға қарастырады.

«ЦентрКредит» банкінің ипотекасы бойынша есеп:

Пәтер құны — 10 000 000 тг

Алғашқы жарна — 30%, 3 000 000 тг

Қарыз мерзімі — 10 жыл

Сыйақы мөлшері — 15%

Ай сайынғы төлем — 112 935 тг

10 жылға үстемақы — 6 552 136 тг

Жұбайлардың ресми кірісі — айына 230 000 тг болуы тиіс [3].

2020 жылға дейінгі өңірлерді дамыту бағдарламасы (бұдан бұрын «Қолжетімді баспана-2020» бағдарламасы) Халықтың кең топтарын баспанамен қамту мақсатында Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 28 маусымның №728 Қаулысымен 2020 жылға дейінгі Өңірлерді дамыту бағдарламасы бекітілді [4].

Бағдарламаға тұрғын үй құрылысы және халықты баспанамен қамту бойынша бес бағыт кіреді.

- 1) «Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ желісімен баспана(халықтың барлық топтарына және жас отбасыларға арналған);
- 2) «Қазақстандық ипотекалық компания» АҚ желісімен баспана;
- 3) «Самұрық-Қазына» Жылжымайтын мүлік қоры» АҚ желісімен баспана;
- 4) апатты жағдайдағы үйлерді бұзу бойынша пилоттық жобаның аясындағы баспана.

Бұл бағыт бойынша Астана қаласында кем дегенде екі жыл тіркеуде тұрған, балалары бар, кем дегенде екі жыл некеде тұрған және ерлі-зайыптылардың екеуінің жасы 29 жасқа толмаған (Бағдарламаға қатысуға өтініш беру сәтінде) жас отбасылар, сондай-ақ, балаларды (баланы) ата-ананың бірі тәрбиелейтін, жасы 29 жасқа толмаған, ажырасқан немесе жесір қалған толық емес отбасылар өтініш бере алады.

Жас отбасыларға қойылатын басты талаптар:

- 1) Қазақстан Республикасының азаматтығы немесе оралман мәртебесі;
- 2) соңғы 2 жыл бойы Астана қаласында тіркеуде тұру;
- 3) Бағдарламаға қатысушының және онымен тұрақты тұратын оның отбасы мүшелерінің (әйелі, кәмелетке толмаған балалары), және отбасы құрамына енгізілген және өтініште көрсетілген басқа отбасы мүшелерінің Қазақстан Республикасының аумағында меншік құқығымен тұрғын үйдің болмауы;
- 4) Бағдарламаға қатысушының және онымен тұрақты тұратын оның отбасы мүшелерінің (әйелінің, кәмелеттік жасқа толмаған балаларының), және отбасы құрамына енгізілген және өтініште көрсетілген басқа отбасы мүшелерінің Қазақстан Республикасының аумағында соңғы 5 (бес) жылда тұрғын үйді ауыстыру немесе өзіне меншік құқығымен тиесілі баспананы иелігінен шығару жолымен тұрғын үй жағдайларын қасақана нашарлату фактілерінің болмауы.

Қатысушылар арасында іріктеуді балл беру арқылы (алған баллдың көптігі бойынша) тұрғын үй комиссиясы жүргізеді.

- 1) бірінші балаға – 20 балл, әрбір екінші және одан кейінгі балаға – 30 балл;
- 2) мүгедек немесе кейбір созылмалы аурулардың ауыр түрлеріне шалдыққан әрбір отбасы мүшесі үшін Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 8 қарашадағы №1309 қаулысына сәйкес – 10 балл;
- 3) мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде осының алдындағы іріктеуде құрылысы біткен тұрғын үйдің тізіміне енгізілмеген үміткерлерге – қосымша 5 балл;
- 4) жетім бала және ата-ана қамқорлығынсыз қалған бала, жасы жиырма тоғызға толмаған, кәмелеттік жасқа жетпей ата-анасынан айырылған санатына жататын ерлі-зайыптының әрбіріне – 10 балл [4].

«7-20-25 ипотекалық бағдарламасы қазақстандықтар 7% қолжетімді бағамен қолжетімді баспана алуға есептелген. Пайызы өте қолайлы, көпшілік бұл жағдайды ұзақ күтті. Егер осы бағдарлама енгізілетін болса, бұл экономика үшін де тұрғын үй нарығы үшін де жақсы болар еді. Жылжымайтын мүлік нарығының қатысушыларының барлығы қос қолдап қолдады» [5].

Бұл бағдарлама бойынша тұрғындардың барлығы алғашқы және кейінгі нарықтың үйлерінен ипотекаға арналған.

Жалпы Қазақстандағы ипотекалық несиелендіру жүйесі жақсы ұзақ мерзімдік болашағы бар, алайда қазіргі таңда тұрғын үй мәселесін тек қана жоғары табысы бар адамдар ғана шеше алады. Тұрғындардың басым бөлігінің кірістері бұл кесте бойынша тұрғын үй жағдайларын жақсартып алмайды. Дегенмен де «7-20-25 ипотекалық бағдарламасы қазақстандықтар үшін тұрғын үй мәселесін шешуге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. 2018 жылдың 10 қаңтарында жарияланған Нұрсұлтан Назарбаевтың “Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері” атты Жолдауы. [//www.akorda.kz](http://www.akorda.kz).

2. Пономарев В. Государственная жилищная политика России: реализация и перспективы / В. Пономарев// Рынок ценных бумаг. — 2006. — №6. С. 62-65.
3. «Нұрлы жер» бағдарламасы. //Электронный ресурс: <http://2017>
4. «Қолжетімді баспана-2020» бағдарламасы//Электронный ресурс: <http://2017>
5. «7-20-25 ипотекалық бағдарламасы . //Электронный ресурс: <http://2018>

Канатбаева А.Б., Ю-31к тобының студенті, ҚКЭУ
Ғылыми жетекші: аға оқытушы, з.ғ.мағ., Әділбекова Қ.Қ

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚЫЛМЫС ЖАСАУЫНЫҢ КЕЙБІР СЕБЕПТЕРІ

Еліміз үшінші мыңжылдықтың табалдырығын тәуелсіз мемлекет ретінде аттап, құқықтық – демократиялық мемлекет негізін қалыптастыруға кірісті. Нарықтық – экономикалық қатынастардың қоғам өміріне тереңдеп енуі, еркін жұмысшы күші мен меншіктің әр түрлілігі сияқты көптеген факторлар еліміздің әлеуметтік-экономикалық өміріне өзгерістер енгізіп, саяси сала азаматтық қоғам институттарының өркендеуімен, сөз бостандығы, демократия, плюрализм сияқты процестермен ерекшеленді.

Нарықтық қатынастарға байланысты орын алған жұмыссыздық, көптеген қала мен ауыл тұрғындарының өмір сүру дәрежесі мен әлеуметтік жағдайының төмендеуі біршама келеңсіз құбылыстармен байланысып жатыр, әсіресе саны жағынан да сапасы жағынан да қылмыстық құқық бұзушылықтың өсіп отырғандығы ерекше назар аударатын өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Қылмыс пен өзге де құқық бұзушылықтар мемлекетте қалыптасқан қоғамдық қатынастармен себепті түрде байланысты екендігі белгілі, сондықтан да елде жүргізіліп жатқан экономикалық реформалар жастардың әлеуметтік жағдайына елеулі ықпал ете қоймағандықтан да, сәйкесінше олардың тарапынан жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың өсуі де белең алуға.

Еліміздің тұңғыш Президенті ел жастарымен болған кезекті бір кездесуінде «Еркін елде өскен ұрпақтың рухы әрдайым биік болуы тиіс. Жастары жалын жүректі, өршіл намысты, биік рухты болса – ол елдің еңсесі де биік болады. Өршіл, намысшыл жас отаншыл, патриот болып келеді, халқына, өз ұлтына адал қызмет етуге ұмтылады» - деген еді [1]. Елбасының «Мен жастарға сенемін!» деп айтқан сөзінен жастарға үлкен сенім артып отырғанын байқауымызға болады. Егер, қоғам дамуына айырықша үлес қосатын да, жарқын болашақ бағдарламасын жасап, жүзеге асыратын да, еліміздің алдыңғы қатарлы елу елдің қатарына қосылуына лайықты үлес қосатын да еліміздің болашағы жастар деп оларға үлкен үміт артқанымызбен де, еліміздегі қылмыстылықтың санының артуындағы жастардың үлес салмағының артқандығын көріп, ойымыз орынсыздау емес пе екен деген сұрақ туындайды.

Оның бір мысалы ретінде, соңғы уақытта кәмелетке толмағандар жасайтын қылмыстық құқық бұзушылықтардың, оның ішінде ауыр қылмыстар: қасақана кісі өлтіру, зорлау, ауыр дене жарақаттарын салу, тонау және т.б.күш қолдану, қорқыту арқылы жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаушылар санының көбейіп келе жатқандығын жасыра алмаймыз [2].

Кәмелетке толмағандардың қылмыстық құқық бұзушылықтарының алдын алу жұмыстарын жүргізу тек қана құқық қорғау органдары қызметкерлерінің ғана жұмысы емес, оған жалпы қоғам мүшелері түгелдей ат салыспайынша қажетті нәтиже шықпайды. Өйткені, оларды қылмыстық құқық бұзушылыққа итермелейтін себептер- үлкендердің теріс ықпалы, жасөспірімдер арасында маскүнемдікпен нашакорлықтың кеңінен таралуы, ата-ана тарапынан кәмелетке толмағандар тәрбиесіне тиісті назар аудармау, жасөспірімдердің бос уақытының шамадан тыс көп болуы, түрлі спорттық секцияларға

баруға қаржы тапшылығы салдарынан мүмкіндіктің болмауы, нәтижесінде бос уақыт өткізу мәселесін кездейсоқ адамдармен, кез-келген ортада өткізуге мәжбүр болуы, отбасындағы жұмыссыздық салдарынан орын алған әлеуметтік жағдай: ата-аналарының жұмыссыздығы, отбасының толық еместігі, балаларын колледждер мен университеттерде оқытуға қажетті қаржылық тапшылықтың орын алуы, мектептердің кәмелетке толмағандардың бос уақыттарын өткізуді ұйымдастырудағы материалдық базасының әлсіздігі, ата-аналар мен кәмелетке толмағандарға қатысты құқықтық тәрбиенің жеткіліксіздігі және т.б.

Сонымен қатар, кәмелетке толмағандардың басым көпшілігі қылмыстық құқық бұзушылықты ортақ қатысу нысанында, әсіресе үлкендер ұйымдастырған қылмыстық топпен бірге жасайды, ғалымдардың зерттеу нәтижелерінің қорытындысына сәйкес әрбір үшінші қылмысты кәмелетке толмағандар ересектермен бірігіп жасайды [3].

Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығының жоғары деңгейде дамып, өріс алуы заң шығарушыны кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауапкершілігін аса мұқияттылықпен регламентациялау қажеттілігіне итермелейді, қабылдануға тиісті нормалар қылмыстылық жауапкершілік пен жазалаудың жалпы ережелерінен кей жағдайларда олардың арасындағы байланыстың өзгеше болуы қажет екендігін көрсетеді.

Статистикаға сүйенсек, заң бұзып, қылмыс жасаушы кәмелетке толмаған жасөспірімдердің көбі толық емес отбасында тәрбиеленгендер, олардың ішінде 29 пайызы әкесіз тәрбиеленгендер, ал ата - анасының екеуі де қызметте болып, тәрбиеге уақыт бөлмеуі 28 пайызды құрайды[4]. Осындай жағдайлардың әсерінен қадағалаусыз қалған жасөспірімдер әртүрлі психологиялық табыссыз факторлардың туындауына, одан әрі құқық бұзушылық әрекеттерге, содан барып қылмыс жасауға орын алдырады. Кәмелетке толмағандардың қылмыстылығының 90 пайызы осы қадағалаудың болмауының салдарынан екенін атай кеткен жөн.

Кәмелетке толмағандар мен жасөспірімдердің қылмыс жасауының бірден бір кең таралған себептерінің бірі ішімдік және есірткі заттарды, сонымен қатар жүйкеге әсер ететін заттарды қолдану болып келеді. Ал, ішімдік ішу және есірткі заттарды қолданудың бірден бір себептері ретінде төмендегідей мәліметтерді келтіруге болады: қызығушылық - 52,3., рахат сезімін сезіну үшін - 19,2 пайыз, достарынан қалмау - 10 пайыз, ал қалған бөлігі өзінің уақытша депрессия жағдайын ұмыту.

Қазіргі таңда ата-ананың бала тәрбиесіне толық қатыса алмауының себептері ретінде: нарықтық экономика кезеңіндегі әлемдік дағдарысқа сай отбасылардың әлеуметтік -тұрмыстық жағдайының қыспаққа түсуі, тұрмыстық әл- ауқатының төмендеуі, баланың толық отбасында тәрбиелене алмауы, отбасылық рухани құндылықтың жетіспеуі, отбасындағы келіспеушіліктер, жанжал, отбасы мүшелерінің өздеріне тиесілі рөлдерді дұрыс атқара алмауы, нәтижесінде бала қараусыз және бақылаусыз қалуын көрсетуге болады.

Зерттеу қорытындыларына сүйенсек, 9-15 жас арасындағы жасөспірімдер құқық бұзушылық әрекеттерге жиі барады, сондай-ақ, статистикалық мәліметтер 14-15 жастағы жасөспірімдердің арасындағы қыз балалардың қолымен жүзеге асатын қылмыстық әрекеттер (15%) үлесінің бар екенін айтып, дабыл қағып қана қоймай, алаңдаушылық білдіруде, бұл- әрине,тез арада шешім қабылдауды қажет етсе керек.

Жалпы кәмелетке жасы толмағандар арасында білім деңгейінің төмен, үлгерімінің нашар болуы, оқуға селқос қарауы - өтпелі кезеңмен, отбасындағы орын алған келеңсіз жайттармен, қоршаған ортамен, жеке басының құқық бұзушылық пен қылмысқа «жақын» болуымен немесе маңайындағылардың әсерінен де болуы мүмкін екенін жоққа шығаруға болмайды.

Қылмыстың үлкен кішісі жоқ, олай болса, күнделікті үлкен немесе кішінің қолымен іске асып жатқан қылмыстардың азаймай, көбеюі - сол қылмыстарды жүзеге асырғандардың болашақ өмірінің жарқын жақтармен емес, керісінше, бұлыңғыр шақтарға

толы екенін көрсетсе керек. Қалай болғанда да қылмыстылықпен күресті жүргізе беру - мемлекетіміздің сындарлы саясаты ретінде қала беретініне күмән жоқ.

Бұл үлкен мәселенің алдын алу үшін ең алдымен бала тәрбиесіне аса қатты назар аударуымыз керек. Себебі, әрбір бала тәрбиесі отбасынан басталып, қоршаған ортада болып жатқан құбылыстармен тығыз байланыста бола тұрып жүзеге асады. Қазіргі қоғамда бала тәрбиесіне жасалған жағдай көбінесе құжатта ғана, олай дейтініміз, толып жатқан спорттық секциялар, үйірмелер бар екендігі рас, бірақ оларға балаларын жіберетіндей ата-аналарының қаржылары жоқ.

Кеңес одағының кезінде мұндай секциялар мен үйірмелер балаларға тегін қызмет көрсеткен, сондай-ақ, әр аулада аула клубтары болып ондағы тегін үйірмелерге сол ауланың үлкенді-кішілі балалары баратын, көрші ауланың балаларымен түрлі кездесулер мен жарыстар өткізіп, сөйтіп ол балалардың арасында бір-бірімен тығыз қарым-қатынас орнап, үлкендері өз ауласының кіші балаларына қамқорлық танытып отыратын. Қазірде оның бірі жоқ, тіпті бір ауланың баласы түгілі бір подъездің балалары бірі-бірі танымайтын заман туды, осының бәрі жиылып келіп кәмелеттік жасқа толмаған баланың дәл қазіргі таңдағыдай интернет желісі арқылы көрсетілетін бағдарламалар арқылы санасын улауға негіз болмас еді.

Болашақ тағдыры саналатын жеткіншектерді өзіне қызықтыра алатын жабылып қалған ұйымдардың қайта ашылып, өз құшағына оларды тартуы бос уақыттарын азайтуы - қоғамға жат әрекеттердің (құқық бұзушылық, қылмыс) азаюына жол ашар еді.

Бала тәрбиесіне мемлекет тарапынан көңіл бөлініп жатқан жоқ деп кесіп айта алмаймыз, бірақ мемлекет тарапынан атқарылып жатқан іс-шаралардың әлі де болса бала тәрбиесіне ететін әсері аздық ететіндігін айтпай кетпеуге болмайды. Осы орайда, ананың мейірімі мен әкенің тәрбиесін еш мектеп бере алмайтындығын ескерсек, бала тәрбиесімен айналысу үшін аналарға мемлекет тарапынан жасалған жағдайлар әлі де болса жеткіліксіз деген есеппен, ананың бала тәрбиесімен айналысуы үшін жағдай жасаулы керек сияқты, ең болмағанда, ананың жұмыс уақытын қысқартса, мектеп жасына дейінгі көп балалы отбасына берілетін жәрдемақы көлемін әр баланың жасына сай көбейтсе т.б.с.с

Тағы бір ескере кететін жәйіт, қалалар мен аудандарда қайырымдылық шараларын көрсету орталықтары ашылса, оған қоғам мүшелері өздеріне қажет емес деген дүние-мүліктері мен киім-кешектерін тапсырып, оны әлеуметтік жағдайы төмен отбасыларына тегін таратса, оны пайдаланған отбасы балаларының бірі болмаса бірі қоғам тарапынан көрсетілген қамқорлықты түсініп, қалайда қоғамға қажетті тұлға болып өсуге ұмтылатындығы сөзсіз.

Әрине, кәмелетке толмағандардың қылмыстық құқық бұзушылықтарына қарсы күресуде ұйымдастырылып, өткізіліп жүрген іс-шаралар әлі де болса қылмыстылықтың алдын алуда жеткілікті болып табылмайды. Өйткені, кәмелетке толмағандардың қылмыстылығының өсуіне қоғамда әлеуметтік-экономикалық даму бойынша төмен отбасыларының әлі де болса болуы, халықтың басым көпшілігінің өмір сүру деңгейінің күрт төмен түсіп кетуі, отбасылық қатынастардың өзгеруі, жасөспірімге деген қатігездіктің жоғарылауы жағдайының әсері болып жатқандығын ескермеуге болмайды.

Ең күрделі даулы және аз дамыған криминологиялық проблемалар қатарында жастардың қылмыс жасаған кездегі мінез-құлқына қатысты жасалған зерттеулер жатады. Криминологтардың тұжырымдамасы бойынша жастар қылмыстық құқық бұзушылық әрекет етеккен кезде жиі агрессивті және албырт мінезде болады да, одан келетін зардапқа көп көңіл аудара бермейді, тіптен ол туралы ойланбайды десе де болады. Кәмелетке толмағандардың тұлғалық қасиетінің қалыптасуында оның отбасылық жағдайы және тәрбиесі маңызды рөл атқаратындығы сөзсіз.

Ендеше, осындай жағдайларға орай ұйымдастырылатын іс-шаралардың маңыздылығы бойынша бірінші орындарда әлеуметтік, экономикалық және тәрбиелік мәні бар іс-шаралардың болуы заңдылық болғандықтан, Қазақстанда қазіргі уақытта жасөспірімдер қылмыстылығына талдау жүргізіліп, олардың құқыққа қарсы мінез-

құлықтарының себептері мен жағдайлары анықталып, олардың алдын алу шаралары жасалады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев жалпы қылмыстылық, соның ішінде жасы кәмелетке толмағандар қылмысының одан әрі көбейіп, белең алмауы үшін тек қана құқық қорғау органдарының қызметкерлері ғана емес, сондай-ақ олардың ата-аналарының ат салысуымен және кәмелетке толмағандардың тікелей қатысуымен жүргізілетін тәрбиелік шаралардың нәтижелі болуына баса назар керек екендігін баса көрсеткенін айтсақ та жеткілікті. Жалпы қылмыстылықты ескерту мен алдын-алуды көп зерттеген қазақстандық криминолог-ғалым Е.І.Қайыржанов «қылмыс жасаған жасөспірімдер тағдыры «өте қиын» болғандықтан, оларға барлығымыздың қол ұшын беруіміз керек» дегенді қадағалап айтқан болатын.

Негізінен кәмелетке толмағандардың қылмыс жасау себептерінің түрлері мен жағдайлары толып жатыр, сондықтанда олардың қылмыстылықтарының алдын алуға қатысты іс-шаралар ұйымдастыруда осыған сәйкес жүргізілген зерттеу қорытындылары басшылыққа алынуы керек деп ойлаймыз, сонда ғана атқарған іс-шара нәтижелі болары сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған.

2. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан - 2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы.

3. Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы

Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N591 Заңы

4. Статистическая информация о состоянии преступности в РК и основных результатах борьбы с нею.- Астана, 2008. - 82 б

5. Каиржанов Е. И. Понятие, структура и виды профилактики преступлений.- Караганда, 1986.

Қапият Д., 2 курс студенті, ҚҚЭУ

Ғылыми жетекші: PhD докторы, доцент Г.Б Каржасова

ЛИЗИНГ ҚАТЫНАСТАРЫ, ОЛАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Бүгінгі таңда банк қызметтерін жетілдіру, банк жүйесінің даму жолдарын анықтау еліміздің экономикалық, саяси, әлеуметтік өмірінің басты назарында. Қазақстан экономикасының нарықтық қатынастар жолына түсуі оның жалпы әлемдік тенденция спекторында дамуын анықтайды. Сондықтан коммерциялық банктер қазіргі банктік несиелік істі қалыптастыра отырып әлемдік тәжірибеге сүйенеді. Бірақ, қазіргі жағдайда батыс экономикалық теорияларының жетістіктері Қазақстандық коммерциялық банктердің қажеттіліктерін толығымен қанағаттандыра алмайды.

Бәрімізге белгілі Қазақстанда нарықтық қатынастарды қалыптастыру кезеңі сауда-экономикалық байланыстардың жаппай үзілісі, өндірістің құрылуы және инфляция мен баға деңгейінің өсуі нәтижесінде, инвестициялық белсенділіктің төмендеуі жағдайында бастады.

Міне, осы жағдайларда Қазақстан экономикасындағы негізгі құрал-жабдықтардың табиғи және моральдық жағынан тозуы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Себебі көптеген кәсіпорындардың ақша қаражаттарының жетіспеушілігі, сонымен бірге

техникалық құрал-жабдықтардың толық құнын төлеу үшін несие алудағы қиыншылықтар әсер етеді.

Осы жағдайларда негізгі құрал-жабдықтарды жаңартудың тиімді әдістерінің бірі күрделі құбылысты қаржыландырудың және инвестицияның ерекше формасы лизинг болып табылады.

Қазақстанда лизинг жаңа пайда болған қызмет түрлерінің бірі болып табылады. Өндірістік салаға инвестицияларды ынталандыру, өнеркәсіптік әлеуетті жаңарту, отандық өндірушілердің бәсекелестік қабілеттілігін көтермелеу үшін лизинг қатынастарын дамыту керек. Бірақ ол үшін қажетті жағдайлар тудыру қажет. Көптеген дамушы мемлекеттердің тәжірибесі көрсететіндей оған үлкен көңіл бөлінеді: қажетті заңдар қабылданған, салық жеңілдіктері берілген т.б.

Лизинг шарты азаматтық-құқықтық шарт, ол бойынша лизинг беруші лизинг алушы көрсеткен мүлікті сатушыдан меншігіне сатып алуға және лизинг алушыға осы мүлікті ақы төлеп уақытша иеленуге және кәсіпкерлік мақсатта пайдалануға міндеттенеді.

Лизинг шартының даму тарихы шартты түрде 2 кезеңге бөлінеді, олар:

1) Шетелдерде лизинг шартының даму тарихы мен құқықтық реттелуі: ежелгі және қазіргі заманғы Еуропа елдері;

2) Қазақстан Республикасы лизингі туралы заңнамасының дамуы тарихы (ҚазКСР мен Тәуелсіз Қазақстан тұсындағы лизинг шартының даму тарихы мен құқықтық реттелуі).

Және де бұл тарихи даму кезеңдердің әр мерзіміндегі құқықтық реттелу процесстері лизингтік қатынастардың құқықтық реттелуіне зор әсерін тигізді. [1,286]

Лизинг шартының өзіне тән ерекшеліктері болып келесілер табылады:

1. Лизинг шартында міндетті тұлға ретінде лизинг беруші мен лизинг алушыдан басқа мүлікті сатушы қатысады.

2. Лизинг беруші мүлікті жалға беруде мүліктің иесі болып табылмайды. Сонымен қатар, лизинг беруші лизинг алушы үшін мүлік сатып алғанда мүліктің белгілі бір тұлғаға жалға берілетіндігі туралы сатушыны хабардар етуге тиіс.

3. Арендалық қатынастарда белсенді рөл лизинг алушыға берілген. Лизинг алушы өзі сатушыны белгілеп, қандай мүлік қажет екендігін көрсетеді. Бірақ, лизинг шартында сатушыны және сатып алынатын мүлікті таңдап алуды лизинг беруші жүзеге асырады деп көзделуі мүмкін (ҚР АҚ-нің 565-бабының 2-тармағы).

4. Лизинг шартында мүлікті лизинг алушыға сатушы береді. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының территориясына кіргізілген тауарларға алынатын кедендік баждар мен салықтарды төмендету жағдайын да қарастырған жөн.

Лизингтің негізгі ерекшелігі болып: жалға бұрын пайдаланылған емес жаңа мүлік берілуі табылады. Жалдау мерзімі жабдықтың қызмет етуі мерзіміне сәйкес келетіндігі лизинг шартына тән. Жалдау мерзімі аяқталған соң, жалға алушы мүлікті меншікке алуға, шартты жаңартуға және жалға берушіге мүлікті қайтаруға құқылы.

Лизингтік келісім-шарттардың келесі санаттар бойынша жіктеледі:

1. Қатысушылар құрамына байланысты;

2. Мүлік нысанына байланысты;

3. Мүліктің өтелімділігі бойынша;

4. Амортизация деңгейіне байланысты;

5. Қызмет көрсету мөлшері бойынша;

6. Нарық секторына байланысты;

7. Лизингтік төлемдер сипатына байланысты;

8. Салық және амортизациялық жеңілдіктерге қатысты;

9. Қаржыландыру әдісіне байланысты;

10. Жалға алынатын мүлікке қатысты. [2,296]

Бұлар өз үшінде бірнеше түрлерге жіктеледі.

Лизингшарты пәнінің ерекшелігі ретінде лизинг объектісінен басқа, міндетті екі жақтың әрекеті кіреді: біріншіден, жалға алушы мүлікті жалға алғаннан кейін оны дұрыс ұстап күтуге және оны мерзімінде ақшасын төлеп, қайтаруға міндетті; екіншіден, лизинг берушінің сатушымен лизинг алушы көрсеткен, лизинг мүлігін алуға бағытталған сатып алу-сату шартын жасасу әрекеті.

Лизинг шартының объектілерімен нысанасына бағалы қағаздар мен табиғи ресурстарынан басқа кәсіпкерлік қызметте қолданылатын кез-келген тұтынылмайтын зат жатады. Лизинг объектілерінің өзгешеліктеріне қарай жылжымалы мүлік лизингі және жылжымайтын мүлік лизингі болып екіге бөлінеді.

Лизинг шартында өзгеше көзделмесе, лизинг шартын өзгерту және бұзу мүлікті жалға алу шартының ережелеріне сәйкес жүзеге асырылады. Жалпы ереже бойынша мүліктің жойылу және бұзылу қауіпін оның иесі көтереді. Лизинг шартында жалданатын мүліктің иесі лизинг беруші табылады. Бірақ лизинг шартында лизинг нысаны болып табылатын мүліктің кездейсоқ жойылу және бұзылу қауіпін мүлікті берген кезде лизинг алушы көтереді. [3,296]

Қазақстанда лизингтің дамуының өзектілігі болып, еліміз әзірше шикізат ресурстарының әлемдік бағаларына тәуелді және бұл тәуелділік көмірсутекті шикізат экспортының көлемінің ұлғаюына байланысты алдағы орта мерзімді болашақта сақталып әрі өсе түсуі табылады. Қазақстан экономикасын шикізат ресурстарының бағалары тұрақсыздығынан қорғаудың тағы да бір тетігі отандық өндірістің дамуы болып табылады. Бұл жағдайда елдегі құрал-жабдықтардың 80 пайызы тозғанын, алдағы бірнеше жылда оларды алмастыру қажеттігін ескерген жөн.

Осы мәселені шешудің бір жолы жалға алудың басқа түрлерімен салыстырғанда кешенді сипаты бар сыртқы - экономикалық, несиелік және инвестициялық операциялар элементтерін біріктіретін лизинг болмақ.

ҚР Азаматтық кодексі (Ерекше бөлімі) лизинг алушы мен лизинг берушінің құқықтары мен мүдделерін қорғауды оның бір мақсаты ретінде есептейді. Кодексте ішкі құжаттарға сілтеме жасайтын нормалар да бар, оларды жоспарлау мен қабылдау лизинг компанияларына міндетті болып табылады. [4,306]

Отандық өндірушілер мен кәсіпкерлерге осы қызмет түрін дамыту үшін қажетті жағдайлар тудыру керек. Ол үшін біріншіден, лизинг мәмілелерінің (келісім-шарттарының) мерзімін ұзарту қажет (3 жылдан кем емес мерзімге және одан ұзақ мерзімге).

Сонымен зерттеу тақырыбын қорытындылай келе, лизинг туралы заңнаманы ары қарай жетілдіру мақсатында келесі ұсынысты жасаймыз:

ҚР АҚ-де Лизинг шарты туралы тарау жасап, оны жобалағанда халықаралық лизинг туралы Оттава Конвенциясының ережесіне сәйкес лизинг мүліктік қатынастардың субъектілеріне қатысты үш тарапты кешені ретінде қаралсын, яғни ол бойынша лизинг компаниясы (лизинг беруші) пайдаланушының (лизинг алушының) өтініші мен нұсқамасы бойынша дайындаушыдан (жеткізушіден) жабдықтар алады, одан кейін лизинг алушының уақытша пайдалануына береді. Кешен құрамына екі шарт кіреді: сатып алу-сату шарты (лизинг компаниясы мен дайындаушы (жеткізуші) арасында жабдықтар алуға байланысты қатынастар, мұнда дайындаушы (жеткізуші) – сатушы, ал лизинг компаниясы – сатып алушы) және лизинг шарты (лизинг компаниясы мен пайдаланушы (лизинг алушының) арасында жабдықтарды уақытша иелену мен пайдалануға беруге байланысты қатынастар.

Лизинг қазіргі таңда ұзақ мерзімді несиелеудің нысаны болып табылады, себебі лизинг беруші лизинг алушыға қажетті мүлікті оның таңдауы және тапсырмасы бойынша алады.

Қазіргі уақытта лизингтік қызметтер нарығы әлемнің шамамен барлық аймақтарында дамуда деп айтуға болады. Әлемнің көптеген елдеріндегі инвестицияның жалпы көлеміндегі лизингтің алатын үлесіне байланысты лизингті инвестициялаудың болашағы бар бір формасы деп толық санауға болады. [5,306]

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Жалыбин С. Факторинг, лизинг, франчайзинг и другое. Казахстанская правда. – 30 июля 1999. №182-183
2. Кабатова Е.В. Лизинг: правовое регулирование, практика. М.:Ифра-М, 1998.
3. Кулагин М.И. Избранные Избранные труды (Классика российской цивилистики). М., 1997.
4. Лизинг – коммерческий кредит. Учебное пособие. М.: Истсервис, 1994.
5. Нурғалиев Н. Лизинг – особый вид договора имущественного найма // Юридическая газета. – 20 января 1999 года.

Нуркеев А.Ж., магистрант,
Карагандинский экономический
университет Казпотребсоюза,

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ БОРЬБЫ С КОМПЬЮТЕРНЫМИ ПРЕСТУПЛЕНИЯМИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Наряду с прогрессивными проявлениями информатизации, развитие современного общества привело к появлению новых видов уголовно-наказуемых деяний, совершаемых с использованием различных электронно-вычислительных систем, средств телекоммуникации и связи.

Количество правонарушений с использованием вычислительной техники или иной электронной аппаратуры, особенно возросло в последние годы. В общей структуре преступности увеличилось количество хищений безналичных денежных средств с использованием устройств, в основе которых лежат высокоточные информационные технологии.

Электронно-вычислительные системы и компьютерные технологии функционируют относительно давно. При этом их развитие происходит огромными темпами, что связано с большой заинтересованностью в них широких слоёв населения, в том числе и лиц с девиантным поведением. Совершаемые такими лицами уголовные правонарушения, связанные с использованием компьютерной техники, - это лишь специализированная часть преступной деятельности в информационной сфере.

В отечественных и зарубежных изданиях и средствах массовой информации в последнее время появились различные термины, обозначающие те или иные проявления криминального характера в информационной области. Встречаются термины «компьютерная преступность», «киберпреступность» и т.п.

По официальным данным компании Allianz Global Corporate & Specialty мировой кризис значительно увеличил количество компьютерных преступлений по всему миру за 2015 год составил 445 млрд. долларов США, а в 2016 году общий ущерб для мировой экономики от данного вида преступлений возрос и составил 575 млрд. долларов США (ущерб включает прямые потери, недополученную прибыль и расходы на восстановление систем) [1].

По своему механизму, способам совершения и сокрытия эти виды преступлений имеют определённую специфику, они характеризуются высоким уровнем латентности и низкой раскрываемостью.

На сегодняшний день в Казахстане преступления в сфере компьютерных технологий в процентном соотношении пока уступают общеуголовным, но имеет тенденцию к росту.. Данное обстоятельство связано, прежде всего, с тем, что становится больше активных пользователей сети Интернет, поэтому велика вероятность увеличения в геометрической

прогрессии компьютерных преступлений. На наш взгляд, это связано со слабым контролем со стороны правоохранительных органов.

По мнению ряда ученых-исследователей по данной проблематике в ближайшей перспективе количество компьютерных преступлений будет увеличиваться, что в свою очередь не обязательно отразится в официальной уголовной и судебно-следственной практике в силу ряда специфических черт, свойственных данному виду преступности, а также вследствие достаточно большого числа объективных причин [2, с. 384].

Принятый 3 июля 2014 года Уголовный кодекс Республики Казахстан, впервые в истории отечественной юриспруденции обратил внимание на данный вид преступления и включил целую главу, посвященную «Уголовным правонарушениям в сфере информатизации и связи (глава 7 УК РК). Руководствуясь данной главой состав преступления, предусматривающего ответственность за такой вид деяний, правоохранительные органы получили реальное средство борьбы с лицами, использующими компьютерную технику в преступных целях. Наказание по этим статьям варьируется как в плане штрафа - от 200 до 3000 МРП, так и в части сроков лишения свободы - от 2 до 5 лет.[3]

В целом, статистические данные о количестве зарегистрированных компьютерных преступлений свидетельствует о том, что количество таких преступлений стремительно растет.

По данным Министерства внутренних дел Республики Казахстан публикуемая на официальном сайте уровень и динамика преступности в сфере компьютерной информации приведены в таблице 1 и графически представлены в диаграмме 1 (составлен автором по данным Комитета по правовой статистике и специальным учётам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан [4].

Годы	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Количество зарегистрированных преступлений	296	306	447	649	720	370

Таблица 1 - Уровень преступности в сфере компьютерной информации в Республике Казахстан

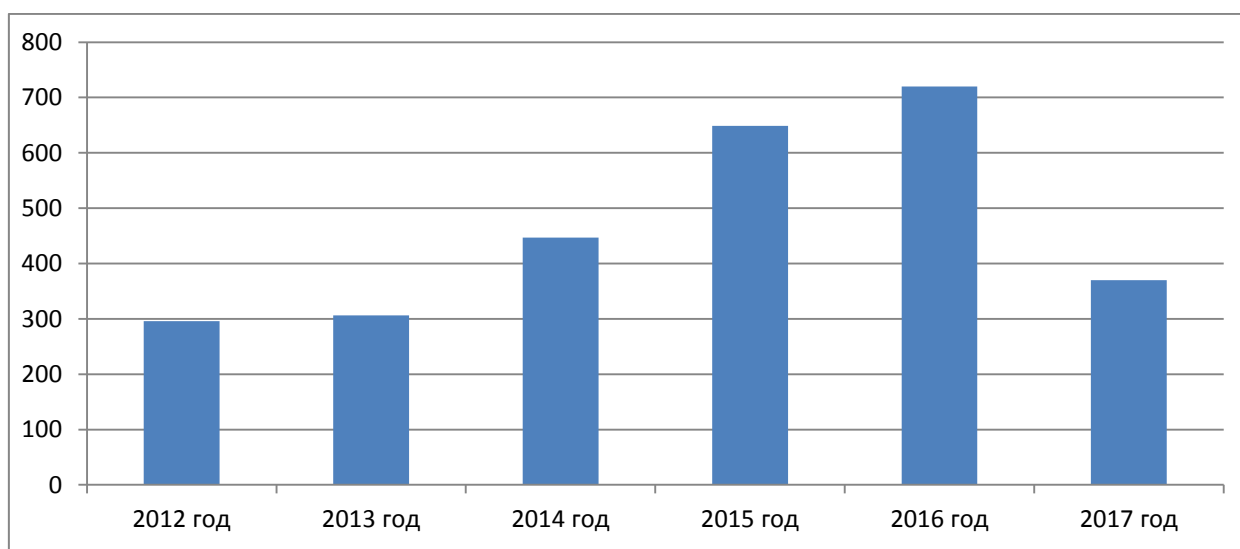

Диаграмма 1 - Динамика преступности в сфере компьютерной информации в соотношении количества зарегистрированных преступлений на период с 2012 по 2017 годы

Как видно из таблицы и диаграммы 1, данные имеют скачкообразный характер, количество зарегистрированных преступлений по данной категории, самый высокий всплеск приходился на 2016 год, а самый низкий наблюдается в 2012 г. данный факт обусловлен, прежде всего, с усилением и внедрением правовых норм, направленных против фактов неправомерного доступа к информации.

В Республике Казахстан в ближайшее время займется составлением всеобъемлющего перечня критически важных объектов информационно-коммуникационной инфраструктуры. К таким, к слову, планируют отнести и онлайн-СМИ. Для защиты интернет-ресурсов от угроз планируется внедрить «надежную идентификацию пользователей» и меры по обеспечению их конфиденциальности. Отдельной составляющей национального киберщита станет распространение знаний о масштабах проблемы и способах самозащиты. В 2017 году в школьные образовательные программы войдут «обучающие практики по защите персональных данных» [5].

Таким образом, проанализировав статистические данные, можно сделать следующие выводы:

- динамика количества зарегистрированных компьютерных преступлений имеет скачкообразный характер и в ближайшие пять лет будет сохранять тенденцию снижения, при условии усиления борьбы с преступностью в сфере компьютерной информации;

- прямое действие на возрастание масштабов преступности в сфере компьютерной информации оказывает повсеместное внедрение, использование и развитие высокими темпами информационно - телекоммуникационных технологий;

- преступность в сфере компьютерной информации тесно взаимосвязана с другими видами преступности и приобретает черты экономической преступности;

- компьютерные преступления могут выступать способом совершения других противоправных уголовно наказуемых деяний [6, с. 44 - 47], и в последние годы нередко становятся инструментом для совершения преступлений, имеющих политический подтекст (DDoS - атаки на правительственные сайты, кибершпионаж, распространение в киберпространстве экстремистских материалов) [7, с. 243].

- преступность в сфере компьютерной информации является высокоорганизованным видом преступности в сочетании со свойственными для данного вида преступности высокотехнологичным характером и профессиональным подходом к осуществлению противоправных действий;

- для преступности в сфере компьютерной информации свойственна крайне высокая степень латентности [8, с. 832].

Следовательно, преступность в сфере компьютерной информации, будучи относительно недавно сформировавшимся видом преступности, находится в стадии динамического и ускоренного развития и требует принятия необходимых мер со стороны государства.

Список литературы:

1. Официальный сайт компании Allianz Global Corporate & Specialty. – Режим доступа: <http://www.agcs.allianz.com/assets/PDFs/risk%20bulletins/CyberRiskGuide.pdf>

2. Агапов П.В., Антонов Г.В. - Романовский, В.К. Артеменков. Теоретические основы предупреждения преступности на современном этапе развития российского общества // Академия Генеральной прокуратуры Российской Федерации. – М.: Проспект, 2016. – 656 с.

3. Уголовный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.)

4. Официальный сайт Комитета по правовой статистике и специальным учётам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан – Режим доступа: http://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPPageGroup/Services/Pravstat?piref36_223083_36_2

5. Постановление Правительства Республики Казахстан от 8 сентября 2016 года № 529 «Об утверждении Правил и критериев отнесения объектов информационно-коммуникационной инфраструктуры к критически важным объектам информационно-коммуникационной инфраструктуры» – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000529>

6. Чекунов И.Г., Шумов Р.Н. Современное состояние киберпреступности в Российской Федерации // Российский следователь, 2016. N 10. - с. 44 - 47.

7. Криминология. Особенная часть. В 2 т. Т. 2: учебник для академического бакалавриата. // под общ. ред. О.С. Капинус. – М.: Издательство Юрайт, 2016. – 311 с.

8. Криминология: учебник / под общ. ред. А.И. Долговой. – 4 - е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: ИНФРА - М, 2014. – 1008 с.

Омурзак А., Ю-15с/к тобының студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекші: к.ю.н., доцент Сатбаева Қ.Х.

ЕЛІМІЗДЕГІ БАЛА ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасы мемлекеттік егемендік пен тәуелсіздікке ие болғалы бері өзін демократиялық құндылықтарды ұстанушы мемлекет ретінде жариялап, жеке адамның құқықтары мен бостандықтарының басымдығын танытып отырғандығы заңды құбылыс. Оның заңды дәлелі Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабында баянды етілген: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде бекітіп, басты құндылығы адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары табылады» [1]. Еліміздің негізгі заңында бекітілген адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтарының басымдылығы туралы идея өсіп келе жатқан ұрпақтың құқықтары мен бостандықтарының қалыптасуы мен дамуына кепіл болып табылады.

Қазақстан Республикасында балалық шақты адам өмірінің маңызды кезеңі екендігін танып, балаларды қоғамда тіршілік етуге бейімдеуді қамтамасыз ету маңызды шаралардың бірі. Сондықтан, Елбасымыз Қазақстанның тәуелсіздік алғанынан бастап неке мен отбасы, бала, ана мен әке институттарын нығайтуды алғашқы орынғы сұрақтар қатарына қойды. Бұл мәселелер Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2030» даму стратегиясында баяндалды: «Біз өзіміздің болашағымызды және балаларымыздың болашағын қандай күйде көргіміз келеді, осыны айқындап алатын уақыт жетті. Біз бүгінгі кезеңнің міндеттерінен өзге біздің ұрпақтың келер ұрпақтар алдында орасан зор жауапкершілік жүгін арқалайтынын: әкелер мен аналардың, аталар мен әжелердің өз балалары мен немерелері алдындағы жауапкершілігін күнделікті есте ұстауға тиіспіз. Біз өз балаларымыз бен немерелерімізді сонау алыс болашақта, олар біздің жасымызға жеткен кезде қандай күйде көргіміз келеді? Олар жақсы әрі азат қоғамда өмір сүре ме? Олар бейбіт-татулықта өмір сүре ме? Біз осынау қарапайым, бірақ маңызды сұрақтарға бүгіннің өзінде жауап беруге тиіспіз. Біздің алға қарай тұрақты жылжуымыздың басты шарты - біздің қоғамымыздың алға қойылған мақсаттарға қол жеткізудегі біртұтастығы, халықтың барлық жіктері мен топтарының ортақ міндеттерді шешуге бағытталған стратегия айналасында топтасуы. Біздің басты оң игіліктеріміздің ішінде - халқымыздың, немесе былайша айтқанда, адам ресурстарының сапасы тұр» [2].

Біздің Президенттің Рухани Жаңғыруды айтып өткен ұлттық кодын жалғастырушы ретіндегі жас ұрпақтың тағдыры мемлекетпен дұрыс шешілуі ең маңызды сұрақтардың бірі.

Еліміздің қолданыстағы Конституциясының 27 бабында «Неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады. Балаларына қамқорлық жасау және

оларды тәрбиелеу ата-ананың етене құқығы және міндеті» делінген. Қазақстан Республикасы Конституциясының бұл бабы балалық шақтың мемлекеттің қорғауында болатынын және ол мемлекетпен танылатын және қорғалатын негізгі әлеуметтік құндылық болып табылатынын бекітіп отыр. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» кодексінде еліміздегі отбасы қатынастарының құқықтық тұрғыдан реттелуінің негізгі бастамалары баяндалған. Бұл кодекс Қазақстан Республикасы конституциялық құрылысының негізі мен адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын баянды ететін еліміздің қолданымдағы Конституциясының нормаларымен тікелей не жанама байланысты болып келеді.

Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» кодексі балалар мүддесін көздейтін мемлекеттік саясатты бекітіп отыр:

- балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету, оларды кемсітушілікке жол бермеу;
- балалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің негізгі кепілдіктерін нығайту, сондай-ақ құқықтары бұзылған жағдайларда оларды қалпына келтіру;
- бала құқықтары кепілдіктердің құқықтық негіздерін қалыптастыру, баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі тиісті органдар мен ұйымдар құру;
- балалардың дене бітімі, интеллектуалдық, рухани және имандылық тұрғысынан дамуына, олардың бойында елжандылық, азаматтық және бейбітшіл сезімдерді тәрбиелеуге, сондай-ақ баланың жеке дами тұлғасының қоғам мүддесі, мемлекет халықтарының дәстүрлі, ұлттық және әлемдік мәдениет жетістіктеріне қол жеткізуі үшін мүмкіндіктерін ашуға жәрдемдеседі;
- кәмелетке толмағандардың құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін қалыптастыру жөнінде нысаналы жұмысты қамтамасыз ету болып табылады.
- Балалар мүддесін көздейтін мемлекеттік саясат мемлекеттік органдар қызметінің басым саласы болып табылады және:
- баланың құқықтарын заң тұрғысынан қамтамасыз етуге;
- балаларға толымды тәрбие беруді, олардың құқықтарын қорғауды оларды қоғамда толымды өмір сүруге дайындауды қамтамасыз ету мақсатында отбасын мемлекеттік қолдауға;
- аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып, балалардың өмірін жақсартуға бағытталған мемлекеттік ең төменгі әлеуметтік стандарттарды белгілеуге және сақтауға;
- баланың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзғаны, оған зиян келтіргені үшін лауазымды тұлғалардың, азаматтардың жауаптылығына;
- баланың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын қоғамдық бірлестіктер мен өзге де ұйымдарды мемлекеттік қолдауға негізделген [3].

Елімізде жетім, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған, мүгедек, мүмкіншілігі шектелген балаларға әлеуметтік қамқорлық жасауға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар қабылданған. Атап айтсақ: «Қазақстан - Балалары», «Жетім балалар», «Мүгедек балалар» және т.б.

Бұдан басқа аталған жағдайларды реттейтін мемлекетімізде бірқатар заңнамалық актілер де баршылық. Олар: «Отбасылық үлгідегі балалар ауылы мен жасөспірімдер үйлері туралы», «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» және т.б.

Балалардың мүдделерін қорғауға бағытталған халықаралық құжаттар да жоқ емес. Олар: «Бала құқығы туралы» Конвенция, «Балаларды қорғау және шетелден (мемлекетаралық) баланы асырап алуға қатысты ынтымақтастық туралы» Конвенция «Мүгедектердің құқықтары туралы» Конвенциясы және т.б.

Елімізде балалықтың мемлекеттік - құқықтық тұрғыдан қамтамасыз етілуімен қатар, оның жүзеге асырылуында, құқықтық қорғалу механизмдері аясында, оларды жетілдіру барысында бірқатар қиындықтар кездеседі. Атап айтқанда: балалардың қаңғырып жүрушілігі, балаларды мәжбүрлеп еңбекке тарту, оның ішінде жезөкшелікке, есірткі сатуға баулу, баланың есірткіге құмарлығы, жас өспірімдердің арасындағы қылмыстылық пен құқық бұзушылыққа бейімделуінің өсуі және т.б. Қазіргі таңда бұл проблемалар мемлекеттік қауіпсіздік деңгейіне көтеріліп, қазіргі күннің басты мәселелерінің біріне айналды. Қазіргі жастарымыздың есірткіге құмарлығы адамзаттың тіршілік етуіне үлкен қауіп төндіріп отыр.

Балаларды мәжбүрлеп еңбек етуге итермелеу күннен-күнге өсіп келе жатқан мәселе. Балалардың қиын әлеуметтік және экономикалық дағдарыс кезінде, отбасылық ахуалына байланысты, қайыр сұрауы, автокөліктердің терезелерін сұрту сияқты еңбектенуі күнделікті кездестіретін жәйт болды.

Баланың қорғалуы мемлекеттің басты қызметтерінің бірі. Мемлекет өзінің функциясы арқылы балалық шақты қорғауды жүзеге асырады. Жас ұрпақты дұрыс, салауатты тәрбиелеу үшін, балалықты қорғау механизмдерін жетілдіріп қана қоймай, оны дамыту қажет. Осы ретте отандастарымыздың балаларды асырап алуға ынталандыру саясатын жүргізу қажет, Қазақстандық балаларды шетел азаматтарының асырап алу саясатын тиімді етіп жүргізу, интернаттық мекемелерде тәрбиеленіп жатқан жетім балаларды әлеуметтік және экономикалық тұрғыдан қамтамасыз ету, жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды медициналық қамтамасыз етуді жетілдіру керектігі туындап отыр. Бұл мәселелерді іске асыру барысында еліміз халықаралық тәжірибелерге сүйенуі қажет деп ойлаймыз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30 тамыз 1995 жылы қабылданған. (2017 жылғы өзгертулер мен толықтырулармен).
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030: Барлық қазақстандықтардың өсіп - өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы: Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. - Алматы, 2002.
3. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы кодексі.
4. Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы 12 сәуір 2017
5. Интернет желісінен статистикалық мәліметтер

Попов Е.В., СОШ № 63, 10 «В» класс

Шалин Ш.А., студент 1курса, КЭУК

Научный руководитель: к.ю.н., доцент Филин В.В.

ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО ПОРЯДКА В ГОРОДЕ БАЙКОНЫР

Каждый гражданин своей страны, воспитанный с чувством патриотизма и гражданского долга, отвечая благодарностью и взаимностью должен внести свой вклад в ее процветание и благополучие. Готовясь стать квалифицированными юристами, мы делаем свою первую попытку в юридическом осмыслении правовых механизмов обеспечения общественного порядка в городе Байконыр, как одного из условий в едином преобразовании национальной правоохранительной системы.

По данным МВД Республики Казахстан в г.Байконыр зарегистрировано 75200 человек, из них: граждан Российской Федерации - 26628 (35,4%), граждан Республики

Казахстан - 46072 (61,3%), граждан СНГ - 2500 (0,3%) человек. На обслуживаемой территории в пос.Торетам - 11084, из них: а/о Акай – 5048 [1].

Правовой основой по взаимодействию органов внутренних дел Казахстана и России в обеспечении правопорядка на территории комплекса «Байконур» являются: Международное Соглашение об основных принципах и условиях использования космодрома «Байконур» от 28.03.1994г.; Договор аренды комплекса «Байконур» между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Казахстан от 10.12.1994 г.; Межправительственное Соглашение о взаимодействии правоохранительных органов в обеспечении правопорядка на территории комплекса «Байконур» от 04.10.1997 г.

В соответствии с абзацами 2 и 3 части 5 статьи 4 Соглашения об основных принципах: «...На территории комплекса в отношении военнослужащих, лиц из гражданского персонала Российской Федерации и членов их семей применяется законодательство Российской Федерации и действуют ее компетентные органы.

В иных случаях применяются нормы законодательства Казахстана и действуют ее компетентные органы» [2].

Также, согласно абзацу 4 студента 6.12. Договора аренды, «.. Конституционные права граждан Республики Казахстан должны обеспечиваться ее компетентными органами (суд, прокуратура), расположенными в г.Ленинске (ныне - г.Байконур), в соответствии с законодательством Республики Казахстан...» [3].

Таким образом, в вышеуказанных базовых документах уже была определена юрисдикция государств Сторон.

В соответствии со статьей 9 Соглашения о взаимодействии «Правоохранительные органы Российской Федерации и правоохранительные органы Республики Казахстан будут незамедлительно извещать друг друга о всех ставших им известными правонарушениях, относящихся к юрисдикции соответственно Российской Федерации или Республики Казахстан, а также проводить неотложные следственные и иные действия до прибытия представителей правоохранительных органов государства другой Стороны, которым будут передаваться все относящиеся к делу материалы и вещественные доказательства» [4].

Данное означает, что на территории города Байконур возможно применение уголовного и административного законодательства обоих государств с учетом гражданской принадлежности.

Однако, на сегодняшний день казахстанские граждане привлекаются к административной ответственности за административные правонарушения, совершенные ими на территории комплекса «Байконур» по российскому законодательству. При этом, российская сторона высказывает мнение, что термины «**взаимодействие**» и «**рассматриваются**» используемые в международных соглашениях охватывают вопросы юрисдикции исключительно Российской Федерации.

Руководствуясь требованиями международных соглашений по комплексу «Байконур» Управлением МВД Российской Федерации на комплексе «Байконур» за последние четыре года, к административной ответственности было привлечено **более 65,3 тысяч граждан Республики Казахстан** (в 2014г. - 19 888, в 2015г. - 16 498, в 2016г. - 14 681, за 11мес.2017г. - 14227), при этом граждан Российской Федерации - 9805 [1].

В целях реализации наших национальных конституционных принципов, считаем необходимым внесение дополнений в Межправительственное Соглашение о взаимодействии правоохранительных органов в обеспечении правопорядка на территории комплекса «Байконур» от 04.10.1997г. по вопросам более четкого разграничения административно-юрисдикционной компетенции между Управлением МВД Российской Федерации на комплексе «Байконур» и Представительством МВД Республики Казахстан в г.Байконур.

Следует заметить, что данное Представительство, в соответствии с Положением, утвержденным приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан и главой администрации г. Байконур от 07.01.1999г., осуществляет:

- расследование и оперативно-розыскные мероприятия по уголовным делам о преступлениях совершенным гражданами Республики Казахстан;
- паспортно-визовую работу в отношении граждан Республики Казахстан;
- учет и регистрацию автотранспортных средств физических и юридических лиц Республики Казахстан;
- лицензионно-разрешительную работу в отношении объектов и граждан Республики Казахстан;
- содействие правоохранительным органам Российской Федерации в обеспечении общественного порядка.

Список литературы:

1. Аналитический обзор Представительства МВД Республики Казахстан в г.Байконур за 2017 г.
2. Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Казахстан «Об основных принципах и условиях использования космодрома «Байконур» от 28.03.1994г. // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs>
3. Договор аренды комплекса «Байконур» между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Казахстан от 10.12.1994г. // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs>
4. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Казахстан «О взаимодействии правоохранительных органов в обеспечении правопорядка на территории комплекса «Байконур»» от 04.10.1997г. // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs>

Raizaeva G., student of the group Yu-35k
Scientific adviser Sarbassov B.A.
Karaganda economicUniversity
of Kazpotreboyzuz

ACTUAL PROBLEMS OF PROTECTION OF ENVIRONMENTAL HUMAN RIGHTS

The Constitution of the Republic of Kazakhstan of 1995, the Environmental code of the Republic of Kazakhstan of 2007, the Concept of transition to sustainable development for 2007-2024 and other environmental and natural resource legislation recognized the right to a favorable environment.

In the Environmental code of the Republic of Kazakhstan, paragraph 1 of article 13 is devoted to the rights of individuals in the field of environmental protection: the right to an environment favorable to their life and health; to implement measures for the protection and improvement of the environment; to create public associations and funds for environmental protection; to participate in the process of decision-making by state bodies on issues relating to the environment in the manner prescribed by the legislation of the Republic of Kazakhstan.; to participate in meetings, rallies, pickets, processions and demonstrations, referenda in the field of environmental protection in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan; to appeal to state bodies with letters, complaints, statements and proposals on issues of

environmental protection and to demand their consideration; to receive from state bodies and organizations timely, full and reliable information; to participate in discussion of projects of normative legal acts on issues of environmental protection at the stage of their training and submit their comments to the developers; participate in the preparation of plans and programmes relating to the environment; to make proposals on carrying out public ecological expert examination and participate in it; to require the cancellation in an administrative or judicial procedure of decisions on the placement, construction, reconstruction and commissioning of enterprises, constructions and other ecologically hazardous objects and also on the restriction and termination of economic and other activities of individuals and legal entities having a negative impact on the environment and human health; sue for damages caused to their health and property as a result of violation of the environmental legislation of the Republic of Kazakhstan[1].

As you know, the most important feature of any legal system is the unity of rights and obligations, reduced to the fact that «everyone is obliged to observe the order, regulations and prohibitions of legal norms, and, in turn, has the right to rely on the protection and creation of the necessary conditions for the realization of their rights and freedoms» [2, p.26].

Environmental obligations of citizens, as a term of legal science, has a very complex semantic content based on its characteristics as a phenomenon of legal reality. In General terms, environmental obligations can be thought of as socially necessary behavior in order to environmental protection and rational nature management, prescribed standards of environmental legislation and supported by the government a flexible system of types and measures of legal responsibility [3, p. 15].

Kazakh legislator, on the basis of this unity in paragraph 2 of article 13 enshrines the following responsibilities of individuals to preserve the environment, protect natural resources; to promote measures aimed at rational use of natural resources, environmental protection and ensuring ecological safety; to prevent threats to environmental security that can arise on fault of their own; carry out its activities in accordance with environmental legislation of the Republic of Kazakhstan.

To date, there are a number of legal shortcomings, gaps that entail the weakness and ineffectiveness of the institution «ensuring environmental human rights». These include:

First, the current environmental legislation refers to subjects of environmental rights as citizens, as well as public associations engaged in activities in the field of environmental protection. Legal entities are not subjects of environmental rights in accordance with the Environmental code of the Republic of Kazakhstan.

Secondly, the earlier consideration of the principle of sustainable development confirms that the subjects of environmental rights should be the peoples living in a certain territory and future generations of people. This provision has not yet been properly enshrined in Kazakhstan's legislation, although some steps have already been taken in this direction. Recall that the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to sustainable development for 2007-2024 defined the sustainable development of the country as a development that meets the needs of this generation and does not jeopardize the ability of future generations to meet their needs. In our opinion, the rights of future generations to a favorable environment should find a constitutional basis, as well as it is necessary to develop legal mechanisms for their observance and protection [4].

The first Constitution of independent Kazakhstan, adopted on 28 January 1993, recognized in article 26 the right of citizens «to an environment conducive to life and health». The second Constitution, adopted on 30 August 1995, only declares in article 31 that «the state shall aim at protecting an environment conducive to human life and health». The article on human rights in the natural environment was deleted, despite the fact that Kazakhstan signed the Rio Declaration of 1992, the first paragraph of which proclaims these rights. This effectively denies the principle of the «universality and indivisibility of human rights» proclaimed in the 1993 Vienna Declaration and Programme of action.

Moreover, the wording of the 1995 Constitution was unclear and could therefore be understood in two ways. Firstly, the state protects the entire environment, and secondly, the state does not take over the protection of the environment as a whole, and protects only that part of it, which is not affected by the destructive anthropogenic impact and is favorable to human life.

According to article 38 of the 1995 Constitution, citizens «are obliged to preserve nature and to respect natural wealth».

Article 6 defines the rights of ownership of natural resources and thus the order and right of access to them: «Land and its subsoil, water, flora and fauna, other natural resources are in state ownership. The land may also be in private ownership.» (V. 6, p. 3). This indicates that «property obliges that its use must simultaneously serve the public good» (V. 6, p.2). In fact, two main types of access to resources are recognized, first, for all citizens equal rights of access to resources that meet their vital needs, and secondly, the available amount of consumed goods (such as land) may depend on the personal well-being of everyone [5].

An important point of the Constitution of 1995, especially in the light of expanding international cooperation, is the recognition of the priority of international instruments signed by the Republic of Kazakhstan. Article 4 (3) States: «International treaties ratified by the Republic shall have priority over its laws and shall be applied directly, unless the international Treaty provides that its application requires the promulgation of a law».

A number of other environmental human rights, such as the right to benefit fairly from the conservation and sustainable use of nature and its resources, the right to the protection and justiciability of air, water, land, flora and fauna, biological diversity and ecosystems, are not even mentioned in Kazakhstan's legislation.

The environmental code of the Republic of Kazakhstan of January 9, 2007 in Art. 13 proclaims the right of individuals to a favorable environment for their life and health; to receive timely, complete and reliable environmental information from state bodies and organizations; to sue for damages caused to their health and property due to violation of the environmental legislation of the Republic of Kazakhstan [1].

Significant opportunities in the protection of the rights of citizens were represented by the laws canceled now: «on environmental expertise» and «on specially protected natural areas». However, they did not contain specific mechanisms for the realization of human rights to a healthy environment. These provisions also do not exist in the relevant sections of the Environmental code of Kazakhstan.

Speaking about the implementation of citizens' rights in the field of ecology, it is necessary to identify such a problem as informing citizens about the state of the environment. For the effective implementation of the right contained in article 31 of the Constitution, it is necessary to comply with a number of requirements, namely: the completeness of the information provided, its reliability and timeliness. Despite the modernization of technical and information spheres, at the same time there is a deterioration of industry and the use of natural resources. At the same time, environmental rights and legitimate interests of almost the entire population of the Republic of Kazakhstan are violated. Environmental ignorance, ecological and legal nihilism, disregard for the rights of citizens by the authorized bodies are called as the reasons for the emergence of this situation [5].

Most citizens are not sufficiently aware of their rights to reliable information on the environment. And this is a major problem, as the right to receive information about the environment allows to realize other important rights such as the right to a favourable environment, for damages caused to health or property by ecological violations [2, p. 52].

The legislation of the Republic of Kazakhstan contains a sufficient number of rules defining the right to obtain comprehensive information on the environmental situation. Article 18 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan provides for the direct obligation of state and local self-government bodies and their officials to ensure that everyone has the opportunity to read data relating to his / her rights and freedoms. This rule needs to be interpreted broadly, as it is a rule of direct effect. This provision also correlates with part 3 of article 18, under which

everyone has the right to freely find and receive the required information. Any kind, including ecological [5].

Social institutions of state power at all levels, as well as competent state bodies in the field of environmental protection, have the obligation to provide information to citizens on environmental issues.

Such property of information as completeness means sufficiency of the provided data for the solution of the tasks necessary at the moment. The reliability of the information can be described as the correspondence of the data to the real facts. Timeliness of information can be defined as its relevance to the time of receipt of information. Incomplete information may lead to an incorrect conclusion or decision.

Implementation of environmental rights of citizens at the moment can not be called satisfactory. In particular, this conclusion follows from the fact that the only mechanism for the protection of the rights in question is a lawsuit. Article 18 of the Constitution establishes that the rights of freedom of the individual and the citizen shall be guaranteed by justice. The legislator provides for disciplinary or administrative, as well as criminal liability for violation of environmental law, but in practice this mechanism is ineffective due to the low legal culture of society, manifestations of legal nihilism, disbelief by virtue of the law among citizens. It should be noted that many citizens do not know their environmental rights or do not have sufficient information in this area [5].

Thus, in the current state-legal mechanism there is no possibility of consistent implementation of the powers of the President of Kazakhstan as a guarantor of environmental human rights.

All other ways of protecting environmental rights are quite widely specified in the legislation and provide both disciplinary or administrative and criminal liability. But in practice it appears that there is a serious infringement of the rights of citizens in the sphere of ecology, because the ecological situation in the country is seriously started. There are many environmental problems that need to be addressed. Many scientists and experts consider the ecological situation in Kazakhstan a crisis.

In addition to the above problem, there is another situation that hinders the protection of environmental rights. Unfortunately, most citizens are unaware of their environmental rights and obligations. Hence, there are numerous disagreements with public authorities. Often, people do not even know they have a certain list of rights and may apply to any environmental authority for further information and explanations, thus realizing their right to information [6, p. 216].

Conclusion: in order to correct this situation, it is necessary to:

First, to confer on the Commission on human rights appropriate administrative powers in the field of environmental protection. For example, issuing fines for violation of environmental legislation, and for failure to pay a fine, criminal liability can be provided. Moreover, not only the Executive authorities, but also individuals and legal entities should be fined.

Why is this necessary? The fact is that many environmental disputes are not crowned with success, and the rights of citizens remain unprotected. But it is not just about some material rights, because often environmental disputes are connected with life and health.

From this, it can be concluded that it is necessary to address the problem at the state level by prescribing the administrative powers of the Commission on human rights. At the same time, the mechanism of consistent implementation of the President's powers as a guarantor of environmental human rights will be implemented.

Secondly, there is a need to increase the knowledge of citizens about their environmental rights in General. Conduct various seminars at universities and schools, where the younger generation would be brought information about the environment and their inalienable ecological rights. This should be carried out as at the state level, i.e. directly under the control of the state, but also on the level of non-state actors that will improve the legal literacy of the population of Kazakhstan in the field of environmental law [7, p. 16].

Summing up the results of the study, it should be noted that the modern legal mechanism for the implementation of environmental rights of citizens in the Republic of Kazakhstan is characterized by the lack of completeness and consistency in the legislative consolidation of legal means of implementing environmental rights of citizens and a plurality of gaps. This complicates the legal regulation of relations on the provision of environmental information, citizens' participation in environmentally significant decisions, citizens' access to justice in case of violation of their environmental rights.

Do not forget that the protection of the rights of citizens should be carried out not only by various organizations, but also by the citizens themselves. Therefore, citizens should clearly understand the list of their rights and be able to use them.

List of references:

1. Code of the Republic of Kazakhstan No. 212-III of 9 January 2007 «Environmental code of the Republic of Kazakhstan» (as of 01.01.2012, as amended) <http://www.zakon.kz/>
2. Berekashvili L. sh., Ignatov V. p. Ensuring human rights and the rule of law in the activities of law enforcement agencies. Tutorial with album diagrams. – M.: Moscow University of MIA of Russia, Publishing house «Shield-M», 2003. - 269 p.
3. Klinov, V. V. On the concept of ecological citizens' duties // Environmental law. - 2005. - №.4. – S. 14-17.
4. «On the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to sustainable development for 2007-2024» Comment of the Department of social and economic analysis of the Presidential Administration of the Republic of Kazakhstan to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated November 15, 2006 216 p.
5. The Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted by national referendum 30 August 1995) (with changes and additions as 10.03.2017) <http://www.zakon.kz/>
6. Kavaliauskas A. I., Abanina E. N. Problems of realization of environmental rights of citizens // the Scientific community of students XXI century. Social science: collection of articles on the Mat. LIII international. stud. science.- practice. Conf. No. 5 (52).
7. Cebanico, I. A. problems of protection of environmental rights of citizens in the Russian Federation // Politics, state and law. 2

Сапарғали А., ЮЗІ қ тобының студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекші: аға оқытушы, құқық магистрі Хауия С.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖАСТАРДЫ ЖҰМЫСҚА ОРНАЛАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ОЛАРДЫ ШЕШУДІҢ МЕХАНИЗМІ

«Жаһандық сын-қатерлер жағдайында жастардың жұмыссыздығы өсуі әлемнің көптеген елдерін аландатып отыр. Халықаралық еңбек ұйымының болжамына сәйкес, жастар арасындағы жұмыссыздық жақын жылдары Еуропалық Одақ мемлекеттері - Испанияда, Италияда, Грекияда 30 пайыздан асады. Әрине, бізде жағдай басқаша, дегенмен жастарды жұмыспен қамту әруақытта өзекті болуы тиіс қой».

Жастар арасындағы жұмыссыздықтың төменгі көрсеткіші тұрғысында Қазақстан ТМД арасында бірінші орында (5,4 пайыз). Осы орайда Әзербайжанда оның деңгейі 10,3 пайыз болса, Беларусьте - 9,7 пайыз, Қырғызстанда - 13,5 пайыз, Молдовада - 9,9 пайыз, Ресейде - 9,6 пайыз, Тәжікстанда - 15,5 пайыз, ал Украинада бұл көрсеткіш 12,9 пайыз деңгейінде болған. Сонымен қатар бұл бағытта Армениядағы жағдай қиындау, яғни ондағы жастар жұмыссыздығы 29,4 пайызға жеткен екен. Жалпы алғанда, ТМД елдерінде жастар жұмыссыздығы 10,4 пайыз деңгейінде болса, Еуропалық одақта осы көрсеткіш 18,1 пайызды қамтыды. Мәселен, Испанияда оның межесі 40,8 пайызға жетсе, Грекияда 43,6 пайызды құрады.

Қазақстанда жастар 14 жастан 29 жасқа дейінгі адамдар жатады. Жастар еліміз тұрғындарының 30% жуығын құрайды және қоғамның маңызды қозғаушы күші болып табылады. Осыған байланысты жастардың бәсекеге қабілеттілігін қолдау мен дамыту Қазақстан Республикасы мемлекеттік саясатының басым бағыты болып табылады. Елімізде қандай да бір салада тәжірибесі, дағдысы жоқ алайда ірі инновациялық және шығармашылық потенциалы бар жас адамдардың жұмыс табуы қиын проблема болып тұр. Оқу процесінде алған теориялық білім жұмыс берушінің талаптарынан ерекшеленеді. Әдеттегідей, түлектерді жұмысқа орналастыру барысында орынның ауысуына байланысты еңбек операцияларын жеке өздері орындауға жауапты үлкендердің әлеміне мүлдем басқа жаңа ортаға түседі, ол қорқыныш сезімін тудырады [1, 78б].

Сонымен қатар тәжірибелік дағдысы жоқ жастар аз еңбекақымен жұмысқа келіспейді, ал жұмыс беруші мардымсыз тәжірибелік дағдысына жоғары айлық төлегісі келмейді.

Дуалды (екіжақты) оқыту – бұл жұмыс орнындағы оқытудың бір түрі болып табылады. Мұндай оқыту түрі Германия, Австрия және Швейцарияда танымал. Германиядағы жұмыс күшінің нарығының 54% дуалды оқыту бағдарламалар түлектерінің есебінен құрылады. Оқытудың немістік жүйесі екіжақты деп аталады, себебі оқушылар аптасына 1-2 күн колледжде оқиды, ал қалған 3-4 күн кәсіпорында оқиды. Дуалды бағдарламалар бойынша 340 мамандық (мамандықтар бойынша емес) оқытылады. Мұнда оқушы өзі кәсіпорынға барып келісімшартқа отырады. Жұмыс беруші оны колледжде тіркейді және оқуы үшін ақысын төлейді [2, 58б].

Бүгінгі таңда қазіргі жастардың жұмыспен қамтылуы аса маңызды мәселе болып отыр. Бәсекеге қабілетті жастарды қолдау мен дамыту Қазақстан республикасының мемлекеттік саясатының стратегиялық басым бағыттарының бірі болып табылады. Президенттің ел халқына жылсайынғы Жолдауында әлеуметтік-бейімделген мемлекетті құру мен дамытуға басты көңіл бөлініп отыр.

«Қазақстандықтардың жаңа жұмыс орнын салыстырмалы түрде тезірек иеленуге, соның ішінде еліміздің басқа да елді мекендерінен жұмыс табуға мүмкіндігі болуға тиіс. Бірыңғай электрондық еңбек биржасын кең ауқымда енгізу қажет. Онда бос жұмыс орындары мен жұмыс іздеушілер туралы барлық ақпарат жинақталуға тиіс. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды тіркеу үдерісін мейлінше жеңілдетіп, оларға мемлекет алдындағы міндеттерін адал атқару тиімді болатындай жағдай туғызу қажет» [3].

Еліміздегі жоғары оқу орындарын тәмәмдаған түлектердің жұмысқа орналасуының әлсіз жақтарына мыналар себеп болады:

Біріншіден, жастар жоғары оқу орындарының еңбек нарығының ағымдағы конъюктурасына бейімделеді, белгілі бір мамандығын оқып шығады, алайда оқу бітірген соң еңбек нарығында мүлдем басқа мамандыққа сұраныс барын байқайды.

Екіншіден, техникалық және ақпараттық технологиялар, био және нанотехнология саласындағы мамандықтарға гранттар санының артуына қарамастан университеттердің профессорлық-оқытушылық құрамы іс жүзінде ауыспайды, сондықтан да студенттерге берілетін білім жұмыс берушілердің ағымдағы нарықтағы қажеттіліктерін ескерместен дәстүрлі түрде оқытылады.

ЖОО алған теориялық білімнің тәжірибелік дағдылар мен біліктілікті айтпағанда жұмыс берушілердің талаптарына мүлдем сәйкес келмейтіндігін айтқым келеді. Сонымен ЖОО алған студенттердің біліктілігі шынайы өмірдің талаптарына жауап бермейді. Бұл дегеніміз университеттердің профессорлық-оқытушылық құрамы ауыспайды, соған сәйкес олардың беретін білімдері де нақты өмір талабына жауап бермейді дегенді білдіреді. ЖОО бітірген дипломын алған студенттердің басым көпшілігі өз мамандықтары бойынша жұмыс істемейді немесе жаңа кәсіпке қайта оқу арқылы еңбек нарығында сұранысқа ие мамандық алатындығын тәжірибе көрсетіп отыр.

«Дипломмен ауылға». Бұл мемлекеттік бағдарлама алғашында 2012 жылға дейін деп бекітілген, жастар бағдарламасы 2020 жылға дейін жалғасатын түрі бар.

«Мәселен, ағымдағы жылы жұмыссыздық 5,5 пайызды құрады, 2017 жылы бұл көрсеткіш 8,5 пайыз, 2016 жылдары 15-16 пайыз аралығында еді. Жалпы, жастарды жұмыспен қамтудың бірқатар мемлекеттік бағдарламасы бар. Мәселен, «Дипломмен ауылға» бағдарламасының аясында 14 мыңнан астам жас мамандар ауылдық аймақтарға барып жұмысқа орналасты.

2009 жылы қолға алынған «Дипломмен ауылға» бағдарламасы аясында 2012 жылы 20 891 мың жас жұмысқа орналасса, соның 5883 -ін оңтүстіктің жастары құрап отыр. Айта кетейік, бағдарламаға сәйкесінше жас мамандарға:

- а) 124 632 теңге сомада біржолғы көтерме жәрдемақы төлеу;
- ә) тұрғын үй сатып алуы үшін әлеуметтік қолдау — 2 187 984 теңге он бес жыл мерзімге 0,01% пайыздық мөлшер бойынша бюджеттік несие беру;
- б) ауылдық елді мекендерде орналасқан әлеуметтік сала ұйымдарының қызметкерлеріне 25 пайыздан кем емес мөлшерде көтеріңкі лауазымдық жалақы (тарифтік ставкалар бойынша) тағайындау жағдайлары қарастырылған [4].

Жоғары оқу орнынан жаңа ғана шыққан тәжірибелік дағдысы жоқ жас түлекті жұмыс беруші жұмысқа алғысы келмейді. Жұмысқа лағна күнде де еңбекақы мөлшері жас маманның көңілінен шықпайды. Елімізде экономика қажеттіліктерін есепке ала отырып кәсіби өзін өзі анықтауда жастарға көмек көрсетуде қызметті үйлестіретін қызмет жоқ. Жастар жылдам мансаптық өсу мен «әлеуметтік лифт» ретіндегі жұмысты қарастырады, ал жұмыс беруші жас кадрларды оқытуға қосымша шығындар жұмсағысы келмейді. Сонымен қатар мамандық бойынша жұмысқа орналасқан ЖОО түлектері үшін тіпті баспана алуда ешқандай да әлеуметтік жеңілдіктер қарастырылмаған.

«Жастар кадрлар резерві» жобасы бойынша негізінен «мемлекеттік және жергілікті басқару», «саясаттану» мамандықтары бойынша біліктілік алған студенттер жұмысқа орналасады. Бұл бағдарлама 2008-2010 жылдар аралығында 3000 жас партия кадрларын, жас саясаткерлер мен мемлекеттік аппарат қызметкерлерін табу, тәрбиелеу мен алға тарту үшін база жасауға мүмкіндік береді.

«Ауыл жастары» бағдарламасы бойынша айталық бір Жамбыл облысының ауылдарында 200 дей жас маман жұмыс істейді. Олардың әрқайсысына 70 АЕК мөлшерінде алғашқы көмек берілді. Мұғалім кадрларын жұмысқа орналастыруда жұмыс берушілерде проблема жоқ, ал жас медициналық мамандарды жұмысқа орналастыруда проблемалар көп, соның ішінде жастар ауылда жұмыс істегісі келмеуіне жоғары ақы төленетін жұмыстың және қазіргі заманға сай инфрақұрылымның болмауы себеп болып отыр. Сонымен қатар аудандар бюджетінен жас мамандарға жеңілдікті баспана алуға, мал, жер учаскелерін алу үшін көмек көрсетудің басқа да механизмдерін қарастыру керек, қажет жағдайда олардың балаларын мектепке дейінгі мекемелерге орналастыруды қамтамасыз ету қажет [5].

«Жастардың евразиялық конгресі» елімізде бәсекеге қабілетті экономиканы құру үшін маңызды фактор болып табылады, бизнес пен азаматтық қоғам, бизнес пен мемлекет арасындағы байланыстырушы аралық болып саналады.

Жалпы қорыта айтқанда, жастар елдің болашағы ол еліміздің тұрғындарының 30% құрайды, сол жастарға елімізде «Дипломмен ауылға», «Жастар кадрлар резерві», «Ауыл жастары», «Жастардың евразиялық конгресі» сияқты көптеген бағдарламалар жұмыс істеп жатыр. Ары қарай да жастарды экономиканы дамытудың ілгері күші ретінде шетелдерде инновациялық оқытуға жіберіп тұлғалық жағынан дамыту керек. Болашақ бағдарламасының гранттарын көбейту керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Жоламанова Г.Е. Анализ ситуации на молодежном рынке труда Республики Казахстан // Электронный ресурс: http://2004-2010.kz/index.php?option=com_content&task=view&id=3793&Itemid=44

2. Абакумова Н.Н., Ведовская Н.М., Плюснина Л.К., Русина Л. В. Безработица и самозанятость / Отв. ред. М.В. Удалцова - Новосибирск: НГАЭиУ, 2010.

3. 2018 жылдың 10 қаңтарында жарияланған Нұрсұлтан Назарбаевтың “Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері” атты Жолдауы. //www.akorda.kz.

4. «Дипломмен ауылға» бағдарламасы. //Электронный ресурс: <http://2009>.

5. «Ауыл жастары» бағдарламасы. //Электронный ресурс: <http://2009>

Танибеков Н., 2 курс студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекші: к.ю.н., доцент Сатбаева Қ.Х.

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ РЕФОРМАЛАР

Қазақстан Республикасының Президенті, Ұлт Көшбасшысы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың 25 қаңтар 2017 жылғы «Қазақстан Республикасы Президентінің билік тармақтары арасында өкілеттіктерді қайта бөлу мәселелері жөніндегі» Қазақстан халқына арнаған Үндеуі Қазақстанның саяси дамуының демократиялық жолдан таймайтындығының ресми айғағы болып табылатыны сөзсіз. Оны Республика Президентінің «Реформалар бағдарламасы – ол Қазақстан қай бағытта жүреді деген сауалға біздің жауабымыз. Жауап айқын және дәйекті – демократиялық даму жағына қарай» - деген сөзі нақтылай түседі[1].

Ел Президенті өзінің Үндеуінде күшті президенттік вертикаль мемлекет қалыптастырудағы орасан қиындықтарды еңсеру барысында қажет болғандығын мәлімдеп, «Біз жаңа мемлекет, жаңа экономика, жаңа қоғам құрдық. Біз іргесін қалаған даму траекториясының дұрыстығын тарихтың өзі қуаттап отыр» - дейді[1].

Политолог, еуразиялық талдау клубының басшысы, Ауғанстан, Орта Азия елдері бойынша маман Никита Мендкович Республика Президентінің билік тармақтары арасында өкілеттіктерді қайта бөлу туралы аса маңызды шешім қабылдағандығын, бұл шындығында тарихи оқиға екендігін, тәуелсіздіктің барлық жылдарында елде күшті президенттік вертикаль режимінің әрекет еткендігін мәлімдей келе, еуразиялық континенттегі өздерінің ішкі және сыртқы саясатында дәрменсіздік танытқан бірқатар мемлекеттердің жағдайын қарастыра отырып, Қазақстандағы президенттік басқару нысанының бірден-бір дұрыс шешім болғанын мойындайды[2].

Президенттік басқару нысанының Қазақстанға тән ерекшелігінің дұрыстығына заң ғалымдарының докторы С. Зиманов былай деп әділ баға береді: «Конституция толық билік пен жауаптылықты республика Президентінің қолына шоғырландыруды қарастырады. Бұл белгілі мағынада қауіпті, бірақ қажет. Мұнсыз ойға алған мемлекеттік аппараттағы қайта құру ұйымдастырылған қорытындысына жетпеген болар еді» [3, 234 б.].

Ел Президентінің 1998-жылғы Қазақстан халқына Жолдауында «Бүгін, жиырма-сыншы ғасырдың аяқ шенінің өзінде, екінші дүниежүзілік соғыс пен қырғи-қабақ соғыстан алынған сабақтан кейін де, әлемнің блоктар мен одақтарға бөліну қаупі жойылған жоқ. Бірақ бұл жол Қазақстан үшін қолайлы емес, біздің бес элементтен тұратын стратегиямыз осыған келіп саяды» - делінген [4].

Республика Президенті өзінің аталмыш Жолдауында мемлекет болашағының біртұтастықта екенін еске салуы да тегін емес. Қазақстан жерінде сан-алуан ұлттар өкілдері тұрады, осыған орай тіл мәселесі, дін мәселесі, мәдениет мәселелері өз шешімін халықтың өзі сайлаған Елбасының Жолдауынан табуы – мемлекетіміздің біртұтастығының, мызғымастығының кепілі болып табылады. Әрине, мемлекеттіліктің алғашқы жылдарын қазіргі уақытпен қатар қоюға болмайды.

Елбасының Үндеуіне сәйкес «...билік тармақтары арасындағы қарым-қатынасты конституциялық деңгейде теңгерімді ету өте күрделі міндет болып табылады. Конституциялық реформа аясында Парламент сайлауында жеңген партияның Үкімет құрамын анықтауға түбегейлі ықпал етуі көзделіп, Үкіметті жасақтаудағы Парламенттің рөлін күшейту қарастырылады. Осыған байланысты министрлер кабинетінің өкілетті билік алдындағы жауапкершілігі артып, биліктің заң шығарушы тармағының атқарушы билікке бақылауын күшейту көзделеді». [1]

Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан Республикасы Президентінің билік тармақтары арасында өкілеттіктерді қайта бөлу мәселелері жөніндегі» Қазақстан халқына жолдаған Үндеуі Қазақстан Республикасы Конституциясының басты қағидаларының бірі болып табылатын парламентаризмді дамыту идеяларына негізделеді. Бұл идеялар, біріншіден, билік бөлу тұжырымында негізделген. Жоғары дамыған деп танылатын елдерде парламентаризмнің ел өркендеуінде аса мықты қозғалыс күші болғанына әлемдік тәжірибе куә. Ол азаматтық қоғам құрудың басты кепілі болып табылады. Парламенттің беделі мен сапасы және халық пен мемлекеттің өркендеуі арасында тікелей байланыс бар. Бұл жалпыдүниежүзілік заңдылықтардың бірі. Арада өткен жылдар Қазақстан мемлекетінің біртұтастығын, халық бірлігінің мызғымастығын, қорыта айтқанда — мемлекеттілік құру барысында ұстанған жолдың туралығын дәлелдеп берді. Қазақ елін мекендеген барлық ұлт өкілдерінің ойынан шығатын ортақ шешім қабылдау да оңай іс емес. Көрсетілген мәселелердің Елбасының халыққа арнаған Жолдауларында жиі қозғалатыны да, оның Елбасы ретінде өз елінің басын біріктіру барысындағы көп әрекеттерінің бірі.

Бүгінгі конституциялық реформа мемлекет басшысының тағы да халық ойынан, қоғам ойынан дөп шығуының айқын дәлелі. Себебі, демократия – бұл халық билігі, ал аталмыш реформа мемлекеттілігіміздің демократиялық жолмен дамуының дәлелі болып табылады.

Біздің мемлекетімізде адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтары негізгі орынға ие. Адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау мақсатында Қазақстан осы саладағы БҰҰ-ның барлық негізгі конвенцияларына қосылып отыр.

Еліміздің Негізгі Заңының 1-бабында адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары мемлекетіміздің ең қымбат қазынасы болып табылатындығы бекітілген. Адам және азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтары қазақстандық заңнамамен бекітілген барлық құқықтар мен бостандықтардың негізі болып табылады. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Конституциясы, әдетте, белгілі бір құқықтың жалпы ұғымын анықтайды. Конституциялық құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асыру үшін нақты өкілеттіктерді жан-жақты ашу қажет, оларды пайдалану арқылы негізгі құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асыру мүмкіндігі болады, сонымен қатар құқықтарды қамтамасыз етуде мемлекеттің нақты органдарының рөлі дәл анықталуы қажет.

Елімізде адам құқығының мемлекеттің басты құндылығы ретінде танылуының тағы бір айғағы – Конституцияның 55-бабына енгізілген өзгеріспен айқындалды. Конституцияның 55-бабын [1-1\) тармақшамен](#) толықтыруға сәйкес Қазақстан Республикасы Президентінің ұсынуымен Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкілді бес жыл мерзімге қызметке сайлау және оны қызметінен босату Сенаттың ерекше қарауына жатқызылды, яғни аталмыш институт өз орнын Негізгі Заңнан тапты.[5] Бұл конституциялық норма мемлекеттің адам құқықтары мен бостандықтарын жоғары деңгейде қорғау мақсатын айқындаумен қатар, адам құқықтарына қатысты органды сайлауды Парламент Сенатының құзырына жатқыза отырып, заң шығарушы биліктің де мәртебесін өсіріп отыр. Аталмыш мәселе парламенттің шексіздігін, бірегейлігін білдірмейді. Оның үстіне, билік бөлу принципі үстемдік құрғанда, тек заң шығару билігі ғана емес, сонымен бірге атқарушы және сот биліктерінің беделі мен

сапасы жоғары болғанда, өкілеттіктер нақты және әділ бөлінгенде парламенттің басты қасиеттері барынша тиімділігімен ашылады.

Парламенттің мемлекет басшысымен, биліктің өзге тармақтарымен өзара әрекеттестігін білу үшін, яғни мемлекеттік органдар жүйесіндегі орнын дәл белгілеу үшін, оның атқаратын қызметінің негізгі бағыттарын анықтау қажет.

Парламент қызметі заңдар шығарудан, мемлекеттік бюджетті қабылдаудан, халықаралық шарттарды бекітуден, конституциялық қадағалау органдарын тағайындаудан тұрады. Осы аталған белгілердің бәрі де біздің Республикамыздың Парламентіне тән белгілер. Сол себепті президенттік басқару үлгісінің Қазақстанға тән ерекшелігімен анықталатын Республика Парламентінің мемлекеттік органдар жүйесіндегі орны да ерекше.

Қазақстан Республикасы Парламенті қызметінің тиімділігі еліміздегі жалпы саяси, әлеуметтік және экономикалық жағдайлармен, экономикалық реформалардың нәтижелерімен, Республиканың халықаралық қоғамдастықтағы орнымен, оның сыртқы саясаттағы жетістіктері және кемшіліктерімен тікелей байланысты.

Осы орайда елімізде болған соңғы конституциялық реформа қазақстандық парламентаризмді парламентаризм белгілеріне сәйкес дамыту, оның қызметінің тиімділігін, мемлекеттік органдар жүйесіндегі рөлін арттыру мақсатында мемлекетіміздің заң шығару билігіне қатысты бірқатар өзгерістер мен толықтыруларды қамтыды. Конституцияға енгізілген өзгерістер мен толықтырулар республикамыздағы заң шығару билігін жүзеге асырушы органның мәртебесін одан әрі нығайта түсті.

Айталық, Негізгі Заңның 49-бабының 1-тармағы Парламенттің заң шығару билігін жүзеге асыратын ең жоғарғы өкілді орган ретіндегі ерекше мәртебесін бекітті. [5] Мұндағы ерекшелік, енгізілген өзгерістерге дейін еліміздің заң шығарушы органы заң шығару қызметін жүзеге асырғанмен, заң шығаруды жүзеге асыру барысында дербес билікке иелік еткен жоқ, себебі, Негізгі Заңға соңғы өзгерістер енгізілгенге дейін (10.03.2017ж.) Қазақстан Республикасының Президенті Конституцияда көзделген екі жағдайда заң шығару қызметін атқара алатын. Біріншіден, Палаталардың бірлескен отырысында Парламент Президенттің бастамасы бойынша әр палата депутаттары жалпы санының үштен екісінің даусымен Республика Президентіне бір жылдан аспайтын мерзімге заң шығару өкілеттігін береді (53-б., 4-т.); екіншіден, егер Парламент мемлекетке аса қажетті заңдарды шұғыл қабылдай алмаса, Президент заң күші бар Жарлық қабылдауға хақылы (61-б., 2-т.). Әрине, осы екі жағдайдың екеуінде де, Президенттің заң шығару өкілеттігі уақытша сипатта болды. Дегенмен, мемлекет басшысы, Парламенттің негізгі қызметіндегі рөлін арттыру мақсатында, жоғарыда аталған өкілеттіктерден бас тартты. Енді ел Парламенті заң шығару билігін дербес жүзеге асыру мәртебесіне ие.

Сондай-ақ, келесі конституциялық норма да заң шығарушы биліктің билік тармақтары арасындағы рөлін нығайта түскендей, онда «Палата депутаттары жалпы санының кемінде үштен бірінің бастамасы бойынша Республика Үкіметі мүшелерінің өз қызметі мәселелері жөніндегі есептерін тыңдауға хақылы. Есепті тыңдау қорытындылары бойынша Үкімет мүшесі Республика заңдарын орындамаған жағдайда Палата депутаттары жалпы санының кемінде үштен екі көпшілік даусымен оны қызметінен босату туралы Республика Президентіне өтініш жасауға хақылы. Мұндай жағдайда Республика Президенті Үкімет мүшесін қызметінен босатады» делінген (57-баптың [6 тармақшасы](#)). [5] Өзгерістерге дейін Республика Президентінің мұндай өтінішті қабылдамау құқығы болды. Ондай жағдайда Палата депутаттары жалпы санының көпшілік даусымен алғашқы өтініш берілген күннен бастап алты ай өткеннен кейін Республика Президентінің алдына аталмыш мәселені қайталап қоюға хақылы болатын.

Республика Парламентіне қатысты енгізілген келесі өзгеріс атқарушы биліктің, яғни Үкіметтің, өз қызметінде Республика Президентінің және Парламенттің алдында жауаптылығын анықтайды (64-баптың 1-тармағы). [5]

Сонымен қатар Конституцияның 67-бабы 4)тармақшасының жаңа редакциясына сәйкес Премьер-Министр Үкімет қызметінің негізгі бағыттары жөнінде және оның аса маңызды барлық шешімдері жөнінде бұрынғыдай Президентке ғана емес, енді Парламентке де баяндап отыруға міндетті. [5]

Конституцияның 44-бабының 3-тармақшасына енгізілген өзгеріс Үкіметті жасақтаудағы Парламент рөлін күшейте түседі. Аталмыш норма Республика Президентінің Парламент Мәжілісімен консультациялардан кейін Премьер-Министр енгізген ұсынумен Үкімет мүшелерін қызметке тағайындайтындығын бекітеді [5] (енгізілген өзгерістерге дейін Парламент Мәжілісімен консультациялар қажет етілген жоқ).

Еліміздің заң шығарушы билігі мен атқарушы билігі арасындағы өзара тығыз байланысты, сонымен қатар заң шығарушы биліктің ерекше мәртебесін анықтайтын келесі конституциялық новелла – бұл Үкіметтің жаңадан сайланған Республика Парламенті Мәжілісінің алдында өз өкілеттігін доғаруы [5].

Қазақстандық парламентаризм — әлеуметтік мүдделер келісімін Қазақстандағы бүкіл халық мүдделеріне келтіру үшін заң шығару өкілеттіктері мен маңызды мемлекеттік міндеттерді жүзеге асыру барысында өзге билік тармақтарымен тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалану арқылы өзара бірлесіп іс-қимыл жасайтын, билік бөлу жүйесінде өзінің жалпыхалықтық мәртебесіне сәйкес өкілді орган ретіндегі парламенттің басымдық жағдайы.

Республика Конституциясына енгізілген өзгерістер мен толықтыруларға сәйкес Парламент мәртебесі маңызды түрде өзгерді. Енді ол заң шығару қызметін жүзеге асыратын орган емес, заң шығару билігін жүзеге асыратын орган ретінде анықталады. Және, өзінің осы мәртебесіне сәйкес, атқарушы билікке қатысты аса маңызды өкілеттіктерге иелік етті, яғни жоғарыда көрсетілген Елбасы Үндеуіне дәлме-дәл келіп, конституциялық реформаға сәйкес Парламент сайлауында жеңген партия Үкімет құрамын анықтауға түбегейлі ықпал ететін болды, Үкіметті жасақтаудағы Парламенттің рөлі күшейді. Үкіметтің өкілетті билік алдындағы жауапкершілігі артып, биліктің заң шығарушы тармағының атқарушы билікке бақылауы күшейтілді.

Олай болса, парламент биліктің барлық тармақтарының үйлесімді дамуы, өзара әрекеттестігі, өзара көмектестігі үшін атсалысуы қажет. Бүгіндей мемлекеттік билік күшінің алғы шарты осында.

Қазақстандағы заңдардың дамуына сәйкес республикалық парламентаризмнің қалыптасуында өткен өткелдерден алған тәжірибелері мемлекеттік біртұтас биліктің белді бір тармағы заң шығару билігінің тұрақты, шынайы кәсіби, сауатты, салауатты, сапалы актілер қабылдайтын орган болуына ықпалын тигізері сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің билік тармақтары арасында өкілеттіктерді қайта бөлу мәселелері жөніндегі ҮНДЕУІ // // Егемен Қазақстан. - 2017. - 25 қаңтар.
2. Конституционные реформы поддерживаем // Республиканская общественно-политическая газета «Литтер». – 2017. – 27 қаңтар
3. Зиманов С. З. Конституция и Парламент Республики Казахстан. — Алматы: Жеті Жарғы, 1998. — 352 б.
4. Назарбаев Н. Ә. Қазақстан — 2030. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. — Алматы: Білім, 1998.
5. Қазақстан Республикасының Конституциясы – Алматы: Жеті Жарғы, 2017

ТИТУЛЬНОЕ СТРАХОВАНИЕ: ОСНОВНЫЕ ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ

Все рискуют оказаться в ситуации, когда права собственности на объект недвижимости могут быть оспорены, а понесенные убытки не с кого будет взыскивать. Такое может случиться не только в результате умышленного подлога со стороны продавца квартиры или нарушения, допущенного сотрудником регистрационного органа, нотариусом или риэлтором при совершении данной сделки. Зачастую причина заключается в обнаружении каких-либо нарушений, совершенных в предыдущих сделках с данным объектом недвижимости, поскольку все объекты недвижимости имеют свою историю собственников. Последнее относится и к только что построенному зданию, поскольку оно возведено уже на принадлежавшем кому-либо ранее участке земли, имеющем собственную историю смены собственников.

Вряд ли представляется возможным в процессе заключения сделки выяснить все обстоятельства предшествующих сделок, установить их соответствие действовавшему на тот момент законодательству, а также проверить, были ли учтены при этом все права третьих лиц. Тем не менее, это может стать одной из причин признания сделки недействительной, что влечет за собой недействительность всех последующих сделок. При этом «крайним», естественно, оказывается последний приобретатель в этой зачастую длинной цепочке перехода прав собственности. Что бы избежать таких случаев, поможет титульное страхование [1, с.103].

Под титульным страхованием в Казахстане понимается страхование рисков утраты права собственности лица на принадлежащее ему недвижимое имущество. Данный вид страхования представляет собой защиту на случай, если приобретенный в собственность объект недвижимости будет истребован у владельца:

1) в результате признания заключенной с имуществом сделки недействительной и применения судом последствий её недействительности в виде обязанности возврата полученного по сделке имущества;

2) в результате удовлетворения судом предъявленного к владельцу имущества виндикационного иска (иск об истребовании имущества из чужого незаконного владения).

В нашей стране титульное страхование не развито, можно сказать, что оно только начинает развиваться. А вот за рубежом этот вид страхования очень распространён, и ни одна сделка купли-продажи квартиры или дома не заключается без одновременного заключения договора титульного страхования. Это позволяет добросовестному приобретателю недвижимости уверенно смотреть в завтрашний день и не бояться изъятия или обременения приобретенного имущества по юридическим основаниям, возникшим до заключения договора продажи недвижимости, поскольку в случае такого изъятия (обременения) он вправе рассчитывать на страховое возмещение, эквивалентное стоимости утрачиваемого имущества (характеру и объему обременения).

Гражданский кодекс Республики Казахстан предусматривает многочисленные основания ничтожности или признания недействительной совершенной сделки с недвижимостью, например,

- совершение сделки несовершеннолетним, достигшим 14 лет, без согласия его родителей (усыновителей) или попечителей, кроме сделок, которые он по закону имеет право совершать самостоятельно;

- совершение сделки лицом, ограниченным судом в дееспособности;

- совершение сделки гражданином, хотя и дееспособным, но находившимся в момент её совершения в таком состоянии, когда он не мог понимать значения своих действий или руководить ими;

- появление после совершения сделки не указанных в договоре лиц, имеющих право собственности на имущество, являющееся предметом сделки: неучтённых наследников по закону или завещанию, иждивенцев, престарелых и несовершеннолетних граждан, служащих в армии, находящихся в местах лишения свободы;

- совершение сделки лицом, находящимся под влиянием заблуждения или стечения тяжёлых обстоятельств;

- совершение сделки лицом, имеющим на это недостаточные полномочия;

- совершение сделки лицом, признанным недееспособным вследствие душевной болезни или слабоумия;

- совершения сделки с совместным имуществом супругов без согласия одного из них;

- продажа имущества по доверенности после смерти лица, выдавшего доверенность, признания его недееспособным, ограниченно дееспособным или безвестно отсутствующим;

- продажа имущества, не принадлежащего контрагенту;

- подделка, подлог документов;

- совершение сделки юридическим лицом в противоречии с целями деятельности, ограниченными законодательством РК или учредительными документами, либо с нарушением уставной компетенции его органа.

Титульное страхование защищает собственника имущества от всевозможных правовых коллизий, например от нарушений прав предыдущих владельцев, неучтенных наследников, иждивенцев, незаконности предыдущих сделок, поддельных документов, являющихся необходимыми для совершения сделки, ошибок регистратора, недееспособности сторон сделок, неправомочных решений суда и т.д. Титульное страхование предусматривает защиту собственника в случае оспаривания его права собственности, а также в случае неблагоприятных последствий, возникающих после вынесения судом решения о лишении права собственности. Страховая компания принимает на себя риск лишения собственником недвижимости и берет всю полноту ответственности за последствия. Титульное страхование применимо в следующих случаях:

- при осуществлении сделок на вторичном рынке недвижимости;

- при приобретении недвижимости на первичном рынке в результате выкупа у государства;

- при приобретении инвестором прав на недвижимость в результате нового строительства или реконструкции;

- при кредитовании на приобретение (строительство) недвижимости или под залог имеющейся у заемщика недвижимости.

Важно понимать, что титульное страхование может защитить только от убытков, связанных с потерей прав собственности на весь объект недвижимости или какую-то его часть. Если после получения квартиры в собственность возникает обременение или ограничение права собственности правами третьих лиц, то это не будет относиться к страховому случаю, такие риски покрываются отдельным страхованием, относящимся к страхованию финансовых рисков.

Например, если после приобретения жилья выяснится, что ранее зарегистрированный на этой площади гражданин (не имевший прав собственности, но прописанный) вернулся из мест лишения свободы и ему негде жить, то в соответствии со статьей 25 Конституции РК он имеет право проживания в квартире. При этом не возникает посягательств на право собственности, и, следовательно, титульное страхование не действует.

С принятием Закона от 26.07.2007 г. «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» введена обязательная процедура регистрации прав и сделок с недвижимостью, при этом такая регистрация по сути является основанием и моментом

возникновения у лица права на имущество. За регистрационными органами закреплена функция обязательной проверки законности совершения с недвижимым имуществом сделки. Только после проверки всех правоустанавливающих и иных документов регистратор прав принимает решение о регистрации соответствующего права или сделки и выдает свидетельство. Однако необходимо учитывать, что регистратор законодательно весьма ограничен в масштабе такой проверки. Кроме того, регистратор при проведении экспертизы в отношении недвижимости проверяет только «последнюю» проведенную с имуществом сделку, то есть ту, на основании которой он регистрирует право. Регистратор не наделен полномочиями по проверке предыдущих совершенных сделок и законности выдачи свидетельств о регистрации права предыдущим владельцам недвижимости.

Например, рассматривая поступившие ему на рассмотрение документы по купле-продаже недвижимости, регистратор вынужден презюмировать тот факт, что продавец владеет имуществом законно. Он не может проверить и оспорить законность выдачи ему свидетельства о регистрации - это может сделать только суд.

Реальность такова, что наличие у владельца недвижимости свидетельства о государственной регистрации права не является стопроцентной гарантией «чистоты» его титула, поэтому при принятии решения о страховании необходимо проверять всю цепочку произошедших с недвижимостью сделок, по крайней мере, за последние три года, когда сохраняется угроза предъявления владельцу недвижимости со стороны участников этой цепочки виндикационного иска (иск об истребовании имущества из чужого незаконного владения). Именно на основании детального юридического заключения страховой компанией должно приниматься решение о возможности и условиях страхования, при этом предпочтительно, чтобы такое заключение делалось профессиональными юристами, работающими в сфере недвижимости. Необходимо понимание того, что титульное страхование – это особый вид страхования, при реализации которого необходимы специальные знания в области недвижимости и детальный анализ истории каждого объекта недвижимости [1, с. 105].

Сегодня в Казахстане существует несколько факторов, которые препятствуют активному развитию титульного страхования:

1. Многие страховые компании все еще проявляют осторожность к данному виду страхования, так как оно является относительно новым, а значит и наиболее рискованным.

2. Титульное страхование является юридически и организационно гораздо более сложным видом страхования, чем простое имущественное страхование, которое приносит значительно большую «отдачу».

3. В настоящее время до определенной степени сохранилась неразбериха в действующем законодательстве о недвижимости, что значительно повышает «титульные риски» владельцев недвижимости (т.е. риски утраты прав на эту недвижимость). При высоких «титульных рисках» страховые компании вынуждены устанавливать высокую стоимость страхования, тем самым понижая на него спрос.

4. У населения попросту не сформировалась страховая культура, большинство не заинтересовано в страховании в принципе, предпочитая на нем экономить.

5. Развитие титульного страхования возможно при стабильной экономике, в первую очередь, при стабильном банковском секторе (так как титульное страхование очень часто связано с предоставлением кредитов под залог недвижимости).

Из всего вышесказанного можно сделать неутешительный вывод о том, что приобретатель недвижимого имущества в Казахстане, в том числе и добросовестный, находится под постоянной угрозой утраты принадлежащего ему имущества. При этом найти идеально «чистый», юридически безупречный объект недвижимости практически невозможно. Угроза предъявления виндикационного иска и признания сделки недействительной существует практически всегда. Поэтому добросовестному приобретателю недвижимости сегодня необходимо титульное страхование, всестороннее

развитие которого в Казахстане рано или поздно произойдет вместе с развитием экономики и правовой культуры всего общества.

Список использованной литературы:

1. Терехов Д.В. «Понятие титульного страхования». Омский научный вестник №2 (76) 2009.
2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г.)
3. Закон Республики Казахстан от 26 июля 2007 года № 310-III «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.02.2017 г.)

Тусупова Н.У., Ю-31к тобының студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы, з.ғ. магистрі Амантай А.А.

САҚТАНДЫРУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ ЖӘНЕ АВТОМАТТАНДЫРУ МӘСЕЛЕСІ

Еліміз тәуелсіздік алғаннан бері біршама істер қолға алынып олардың қарқындылығын арттыру мақсатында тың әрекеттер жасалуда. Солардың бірі ретінде міндетті сақтандыру қызметі мемлекетіміздің өзекті мәселелердің біріне айналуы тиіс. Өйткені елеміздегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың тиімді қалыптасуына сақтандырудың әсері зор. Сақтандыру саласының еліміздің экономикалық нарығында нақты қызмет етуі азаматтарымызды материалдық шығыстарға ұшыраудан алдын алып, экономикалық пайда алуға кепілдік береді. Адамдардың өмірі түрлі қиын материалдық жағдайларға толы.

Бұл тұрғыда Қазақстанда жүргізіліп жатқан құқықтық реформалардың бағыты сақтандыру мәселелерін тиімді, әрі заңдық тұрғыдан нақты шешуді көздейді. 2014 жылығы **17 қаңтарда** Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына «**Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ**» атты Жолдауында елдегі міндетті сақтандыру нарығын жетілдіру, оның ішінде міндетті медициналық сақтандыру туралы былай деген болатын: «Денсаулық сақтау саласындағы басты басымдық – алғашқы медициналық-санитарлық көмекті дамыту. Міндетті медициналық сақтандыру енгізу мәселесін зерттеген жөн. Мемлекеттің, жұмыс берушілердің және қызметкердің денсаулық үшін ортақ жауапкершілігі – медициналық қызметтің барлық жүйесінің басты қағидаты. Спортпен шұғылдану, дұрыс тамақтана білу, жүйелі профилактикалық тексерілу – аурудың алдын алудың негізі» [1]. Осыған байланысты міндетті сақтандырудың түрлеріне қойылатын талаптар мен ережелер нақтылана түспек.

Елімізде міндетті сақтандыру түрлерін реттейтін заңдар бар, бірақ әліде болсын олқылықтар орын алуда. Мұның себебі, халықтың сақтандыру нарығын түсінуде міндетті сақтандыруды мемлекеттік реттеуді мемлекеттік басқарумен шатастырып алуында болып отыр. Оның өзінің тарихи себептерін сонау Кеңес үкіметінің құзыретіне жатқызамыз. Бұл туралы тәуелсіздік алғанмызға біраз жылдың жүзі болсада, сақтандыру нарығының өзі толықтай, қарқынды жүзеге асып кетпегенінен көруге болады. Сол үшін сақтандыруды құқықтық реттеу жағын қайта қарау маңызды мәнге ие.

Сақтандыру қызметімен байланысты қатынастар 2000 жылғы 18 желтоқсанда қабылданған «Сақтандыру қызметі туралы» [2] заңымен реттелінсе, ал, сақтандыру шартымен және сақтандырумен байланысты даулы мәселелер Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен реттелінеді [3].

Сақтандыру азаматтар мен заңды тұлғалардың мүліктік мүдделерін қорғау, яғни, оны ақшалай негізде жүзеге асырады, айналып келгенде материалдық қатынастар пайда

болады. Азаматтар мен заңды тұлғалардың мүліктік мүддесінің қорғалуын үш аспектіні көрсетеді. Біріншіден, заңдық аспекті ретінде сақтандырушының мүліктік мүдделерін және сақтанушының сақтандырылған мүліктік мүдделерін заңмен қорғауды қамтамасыз етеді. Егер сақтандырушы сақтанушының мүліктік мүдделерін сақтандырған кезде құқықбұзушылыққа жол беретін болса, жауапкершілікке тартылады. Сондай-ақ, заңмен реттелетін міндетті сақтандырудың түрлерінде мүліктік мүддесі бар қатысушы азаматтардың құқығын қорғауға кепілдік береді. Ал сақтандырушыға көрсетілетін заңи көмек сақтандырушының қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету бойынша талап етіліп отырады. Кейде сақтандыру «заңмен бекітіліп» қойған десекте, олқылықтар орын алып жатады. Оны халықтың заң жүзінде сақтандырудың кейбір түрлерімен қатынасқа түсе отырып, артынан сақтандыру оқиғасы болған кезде сақтандыру төлемдерін ала алмай «заңды түрде» өздері кінәлі болып жататын жағдайлар кездеседі. Сондай-ақ, заңды түсінбеу, білмеу, қажет етпеу сияқты әрекеттерінен көруге болады.

Екіншіден, материалдық аспекті ретінде, сақтанушы азаматтарға, сақтандырылған адамға, пайда алушыға өздерінің шығындарын өтеп алуға үлкен мүмкіндік жасайды. Себебі, сақтандыру оқиғасы болған кезде, сақтандырушымен жасалған келісімшартқа сай сақтанушы мүліктік мүддесіне өзінің төлемақысын ала алады. Сақтандырушы тарапынан емес, жасалған шартқа негізделген материалдық көмек болады. Сақтанушыны материалдық жағынан қамтамасыз етеді. Осы жерде айта кететін жайт, материалдық көмек тек сақтанушыны қамтып қана қоймайды, сондай-ақ сақтандырушыныда қамтиды. Неге дегенде, сақтандырушы сақтанушымен сақтандыру келісімшартын жасағаны үшін, сақтандыру сыйақысын алады. Бұлда сақтандырушыға келетін пайда немесе материалдық көмек деуге болады. Сондықтан материалдық көмек екі жаққа да тиімді әдіс. Алайда, барлық жағдайда, осы материалдық жағдайдан даулар көп туындайтынында ескере кеткен жөн. Себебі сақтанушыда, сақтандырушыда өз пайдаларын ойлады. Бірақ сақтанушы көбінесе қарапайым халықтың ішінен болатындықтан, ал сақтандырушы – ұйым ретінде арнайы мамандармен қамтамасыз етілгендіктен сақтанушыны «заңды түрде» алдап кетіп жататын жағдайлар кездеседі.

Үшіншіден, сақтандыру қатынастарын жүзеге асыру психологиялық жағынан өте жағымды болып келеді. Себебі, адам сақтандырған мүліктік мүддесі үшін әрқашанда жақсы ойда жүреді. Егер мүлкіне немесе өзіне зиян келген жағдайда оның сақтандырылып, мүліктік жағынан қорғалып тұрғаны оған үлкен көтермелеу жағдайын туғызады. Мәселен, егер адам сақтандырылуға тиісті жағдайлардан сақтандырылмаса, онда оқыс оқиғадан келген шығындардың орынын өзі толықтыру керек болады. Ол өз кезегінде оған ауыр психологиялық соққы болуы мүмкін. Сондықтан мүліктік мүддесі сақтандырылған болса, мүліктік мүддесі жағынан шығынын өтеп беретін сақтандыру ұйымының бар болуы оған жақсы ойлап жүруге көп көмек береді.

Өзінің мағынасында сақтандыруға жататын, оның материалды аспектіінде сақтандыру қорғанышының белгілеуі мен құралы болып сақтанушы тұлғаның немесе басқа сақтанған тұлғаның мүліктік жағдайы табылады. Сонымен қатар, сақтандырушының мүліктік жағдайын материалды қамтамасыздандыру рөлін атқаруға арналған сақтандыру немесе басқа да төлемдері атқарады.

Жеке сақтандырудың тәуекелдік түрінде материалды қамтамасыздандыру мүмкіндік бойынша сақтандырудың жағымсыз жағдайының нәтижесін жеңілдету үшін құрылады. Мысалы, иемденуге арналған қаражат, жұмыс қабілеттілігі төмендегендегі табыстың төмендеуі, қамқоршының қайтыс болуы және т.б. Осы сақтандыру түріндегі сақтандыру төлемі өндіріп алу сипатын иеленеді.

Ескере кететін жайт, заңдық және психологиялық аспектілер материалдық аспектісіз-ақ пайда бола береді. Сақтандыруды жүзеге асыру кезінде сақтандыру төлемі болмауы да мүмкін, себебі ол сақтандыру жағдайының болу, болмауына тәуелді. Осылайша, сақтандырушы сақтандыру қатынасына түскенде сақтандыру жағдайы

әсерінен келген залалды жоюға көмектесетін, сақтандыру төлемін жүзеге асыруға қызмет етеді.

Заңдық және психологиялық аспектілерде сақтандырушы сақтандырудан алған материалды емес игілікті көрсетеді. Бұл игілік өзінің құндылығын және өзінің тұтыну құнын көрсетеді. Сақтандырудың материалды аспектісі, сақтандырумен қарастырылған сақтандыру және басқа да төлемдер сияқты материалды игілік түрінде көрсетіледі.

Бізде халық сақтандыру жүйесінің пайдасы туралы әлі де толық білмейді. Шетелде – сақтандыру дегеніміз тұтастай мәдениет. Яғни, жоғары жалақы алатын адамдар өздерінің алдағы өмірін лайықты табыспен қамтамасыз еткілері келеді, сондықтан да сақтандыру компанияларына шарт жасасу үшін ерікті түрде жүгінеді. Зейнеткерлікке шыққаннан кейін шарт бойынша аударған қаржысымен өзін қаншалықты қамтамасыз етсе, сонша зейнетақы алатын болады. Демек, азамат бұған өзіне лайықты өмірді қамтамасыз ету үшін барады. Әрине, сақтандыру мәдениетін дамыту шарттарының бірі – ол азаматтардың табысын арттыру арқылы халықтың өмір сүру деңгейін көтеру. Жалпы алғанда бір адамның болашағын инвестициялау мәдениеті мен өмір сүру деңгейі бойынша тұтастай мемлекеттің даму деңгейін айқындауға болады.

Сақтандыру қатынастырының тұрақты дамуына кедергі келтіріп отырған бірнеше мәселені келтіре кетсек. Біріншіден, көпсалалы сақтандыру қатынастарына түсетін кезде еліміздің сақтандыру нарығынан оңай шығып кете алатындай сақтандыру ұйымдарының қаржылық тұрақтылығының жетіспеуі.

Екіншіден, сақтандырушылық қатынастарда көптеген шаруашылық субъектілердің болуы, сақтандырудың мүддесін қорғау кезінде мамандандырылған тиімді қызметтерді көрсетудің жоқтығы.

Үшіншіден, ұлттық сақтандыру ұйымдары қызметінің барысында жаңа бағыттарды дамытудың тұралап қалуы. Олардың бұрынғы ескі, қайталанатын жоспармен жұмыс жасап жатуы.

Сақтандыруға қатысты заңнаманың олқылық жақтары жоқ емес. Ал шындығында, сақтандыру қызметінің басты түйткілі халықтың қалай сақтануды білмеуінен емес, сақтануға мүмкіндік беретін табысының аз болуынан туындап отырған жоқ па екен?! Сондықтан шетелдерде бұл қызмет жүйесінің жоғары деңгейде дамуын зерттеп, талдаған дұрыс. Оларда сақтанудың мәдениеті жоғары дейді мамандар. Шетелдерде кез-келген азамат өзінің ертеңгі өмірін қамтамасыз етуді, болуы мүмкін қиын жағдайда тал қармап қалмауды – басты қажеттіліктердің бірі деп санайды. Сол үшін де сақтандыру компанияларын өздері іздеп барып, олармен міндетті түрде шарт жасасады екен. Ал бізде, сақтандыру шартын көбінесе сақтандырудың заңмен көзделген міндетті түрлерімен ғана жасалатыны белгілі. Тек ерікті сақтандыруды санаулы адамдар жасайды. Бүгінде күтпеген жерден еліміздің біраз аймақтарының (Қарағанды, Павлодар т.б.) қыстан шыға бере тап болған үйлерді су басу апаты мәселесі басты орында. Егер осындай жағдайларда материалдық мүлктік мүдделерді қорғау, шығынның орынын толтыру мақсатында алдын ала сақтандырылып қойған кезде көптеген жеңілдіктер орын алушы еді. Тіптен мемлекеттің өзі жауапкершіліктен құтылуға себеп болуы мүмкін. Мұны дамыған елдер тәжірибесінен кездестіруге болады. Сондықтан үйлерді сақтандыруды әрине, заңмен міндетті етіп енгізу қиындық тудыратын жағдай. Себебі жоғарыда айтқандай халқымыздың материалдық жағдайы көтермейді. Осындай мәселеден құтылу үшін мемлекет болып ат салысып, көмектесе қалай болар еді деген ұсыныс бар. Мысалы, біздің елде «өсімдік шаруашылығындағы міндетті сақтандыру туралы» [4] заң бар. Осы заңның негізінде ауылшаруашылығындағы кәсіпкерлер ауыл шаруашылығы дақылдарын (дәнді, майлы дақылдар, қант қызылшасы, мақта) өңдеу процесінде алынған өнімдерін сақтандырып қоюға міндетті.

Міндетті сақтандырудың бұл түрінің ерекшелігі сол оны мемлекеттік қолдаудың болуында. Яғни, міндетті сақтандырудың бұл түріне мемлекеттік қолдаудың болуы осы салаға бюджет қаражатын бөлуден көрінеді. Мәселен, «Өсімдік шаруашылығындағы

міндетті сақтандыруды қолдау үшін бөлінетін ақшаны пайдалану қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2006 жылғы 29 қарашадағы №1133 Қаулысында (өзгерістер мен толықтырулар 1.11.2013 [№1195](#)) былай делінген «Өсімдік шаруашылығындағы міндетті сақтандыруды қолдау үшін бөлінетін бюджет қаражаты және уақытша бос ақшаны Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкіндегі депозиттерге және мемлекеттік бағалы қағаздарға орналастырудан түскен кірістер есептелетін Ұлттық Банктегі шоттағы ақша пайдаланылады» [5]. Міне осы сияқты, тек қана мемлекетке пайда келтіретін кәсіп түрлерін ғана мемлекеттің қолдауына ие болмай, сондай-ақ, қарпайым халықтың жағдайында ескеріп, олардың мүліктік мүдделерін сақтандыруға мемлекеттен қолдау болып, көмек қаржы бөлінсе. Сонда ғана ауырып ем іздегенше, ауырмай тұрып ауырмаудың жолын тапқан болар едік.

Қоғамдағы әрбір адамның өзінің өміріне қауіп төндіретін және ол ондай жағдайды жалғыз өзі түзете алмайтын жағдайлар да болатынын атап өткен жөн. Осыған байланысты сақтандыру нарықтық экономика жағдайында жұмыс істейтін халықты әлеуметтік қатерден әлеуметтік қорғау нысандарын айқындайды.

Міне осындай мәселелер төңірегінде оларды төмендегідей шешу жолдарын ұсынылды:

- сақтандыру нарығының тұрақты түрде сенімді дамуы, олардың өз функцияларын жоғары дәрежеде атқаруы өздігінен орындалмайды, көпшілік жағдайда, нәтижелі сақтандыру саясатын жүргізуге және тиімді мемлекеттік реттеуге байланысты дамиды, сол үшін тиімді мемлекеттік сақтандыру саясаты болу керек;

- сақтандыру саласында шараларды іске асыру арқылы, тұтастай алғанда қоғамдағы өмір сүрудің сапасын жоғары деңгейге көтеру;

- сақтандыру қызметіне жүгінуді халықтың болашақтағы өмір сүруіне, қызметіне, табиғи апаттар мен техногендік қолайсыз жағдайлардан өзіне сенімді болуына әсер ететінін жарнамалау;

- сақтандыру ұйымдарының қызметіне қашықтықтан интернет арқылы қадағалауды жүзеге асыру;

- сақтандыруды құқықтық реттеуге қатысты көптеген елдердің тәжірибелері зерттеп, оларды Қазақстан жағдайында қолдану;

- сақтандырудың міндетті түрлерін жүзеге асырғанда оларға қажылай көмектесу тетіктерін қарастыру;

- сақтандыру қызметіне жүзеге асыруды автоматтандыру, сақтанушының электронды түрде сақтандыру жасай алу мүмкіндігін жасау;

Қазіргі таңда мемлекетіміздің сақтандыру саласындағы мәселелерді дамытудың маңыздылығы зор. Себебі дамыған мемлекеттердің басым көпшілігінде сақтандыру нарығы экономиканы, халықтың әлеуметтік жағдайын көтеруде негізгі ролді атқарады. Сондықтан өзіміздің ұлттық сақтандыруды толық қалыптастыру басты орында. Пайдасы зор салаларды қалыпты етіп алу, халық үшін, еліміздің экономикасы үшін мәні үлкен. Халықтың басым көпшілігі қандай да бір мәселе туындай қалса қаражат жағынан жетіспей шырылдап жүреді. Сол үшін қаражаттарды тиімді, әрі пайдаға орай қолдануға мүмкіндік тудыратын сақтандыру қатынастарын дамытуға қызмет еткен дұрыс. Сақтандыруды қолға алу ел ішіндегі халықтардың белсенділігін, тұрақты экономика базисінің дамуына әсері болмақ, сондай-ақ, сақтандыру саласыны жетілдіру ел халықының алдағы өмірінің жақсаруына, табиғаттың қолайсыз жағдайы мен әртүрлі техникалық жағымсыз оқиғалардан адамдардың қаражатты жұмсау жағынан пайдасы мол болмақ.

Қорыта айтқанда сақтандыруды жетілдіру және құқықтық тұрғыдан реттеу оның болашағының бар екенін және адамдар арасында сенім тудыратын және сақтандыру қатынастарын тиімді реттеудегі маңызы зор.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауы 2014 жыл 17 қаңтар.
2. «Сақтандыру қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 18 желтоқсандағы №126 Заңы (соңғы өзгерістер мен толықтырулар 10.01.2018 [№ 134-VI](#)).
3. Азаматтық кодекс ерекше бөлім 1999 жылғы 1 шілдедегі №409 Кодексі (соңғы өзгерістер мен толықтырулар 27.02.2017 [№ 49-VI](#)).
4. «Өсімдік шаруашылығындағы міндетті сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 10 наурыздағы №533 Заңы (өзгерістермен толықтырулар 29.12.2017 [№ 269-V](#)).
5. «Өсімдік шаруашылығындағы міндетті сақтандыруды қолдау үшін бөлінетін ақшаны пайдалану қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2006 жылғы 29 қарашадағы №1133 Қаулысы (өзгерістер мен толықтырулар 1.11.2013 [№1195](#))

Уленбаева М.М. студентка 2 курса, КЭУК
Научный руководитель: Пономарёва В.П..

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТНОШЕНИЙ ПЕРЕВОЗОК ГРУЗОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Транспорт представляет собой отдельную сферу экономической деятельности, живущую по особым правилам. Главная роль транспорта это – оказание определенных услуг, направленных на перемещение товара или людей в пространстве. Поэтому данные отношения возникают напрямую из потребности в территориальном перемещении товаров или людей с использованием транспортных средств. Транспорт является той сферой, которая характеризуется стратегическим значением для обеспечения жизнедеятельности как общества, так и государства в целом. Что же касается транспорта в Республике Казахстан, то он представляет собой зарегистрированный на ее территории железнодорожный, автомобильный, морской, внутренний водный, воздушный, городской электрический. Основной целью функционирования транспорта, которыми являются обеспечение перемещения грузов, людей в разные регионы страны, внутри населенных пунктов, а также за пределы государства достигаются с помощью договора перевозки, который в свою очередь имеет ряд разновидностей и тесно связанными с ним договорами, обеспечивающими процесс перевозок. Законодательство специально выделяет понятие транспорта, и, конечно, существует множество специальных требований, которым должен соответствовать тот или иной транспорт. Следует отметить, что общие условия перевозки определяются непосредственно Гражданским Кодексом Республики Казахстан, а именно указаны в главах 34 и 35 [1]. Наряду с Гражданским Кодексом большое значение имеют и другие нормативные акты РК. Это связано с тем, что при перевозке в обязательном порядке должны соблюдаться специальные требования по безопасности.

Важное значение имеет обеспечение в целом единых параметров перевозки для потребителей услуг перевозчиков. Для единообразия правового регулирования в этой области был принят Закон "О транспорте в Республике Казахстан" от 21 сентября 1994 года. В нем наряду с нормами, регулирующими отношения публичного характера, связанного с деятельностью транспорта в Республике Казахстан, содержатся и такие нормы (общего характера), которые непосредственно регулируют гражданско-правовые отношения [2].

В гражданском праве Республики Казахстан существуют такие понятия как перевозка груза, пассажира и багажа. Согласно студент 668 ГК РК, они производятся на основе договора перевозки. Договор перевозки - это такой договор, в котором одна сторона, перевозчик обязуется в срок доставить вверенный груз пассажира, багаж, почту в

пункт назначения, а другая сторона клиент, обязуется оплатить вознаграждение оказанные транспортные услуги.

Существуют несколько видов транспорта, выделение которых необходимо по причинам их особенности и сферы применения обуславливают особенности эксплуатации и существенно влияют на содержание договоров, заключаемых на перевозку. Наиболее подробно остановимся на железнодорожных перевозках. Железнодорожные перевозки – один из первых видов перевозки в мире, они существовали еще во времена Древнего Египта, Греции и Рима. По сравнению с существующими на сегодняшний день видами транспорта железнодорожные грузоперевозки обладают рядом преимуществ и для многих являются единственным способом доставить груз. Бесспорно, железнодорожный транспорт не обладает теми характеристиками по скорости перемещения, что воздушные перевозки. Тем не менее, неоспоримым достоинством железнодорожной грузоперевозки является значительный объем, который может быть перемещен на большие расстояния. Железнодорожный транспорт является основой транспортной системы, основным, а в некоторых случаях и единственным видом транспорта, осуществляющим массовые перевозки грузов и пассажиров практически при любых климатических условиях. По работе железнодорожного транспорта можно судить о жизнеспособности всего хозяйственного комплекса страны. Проводимые в 90-х годах прошлого века преобразования в экономике страны, переход на рыночные отношения вызвали необходимость пересмотра правовой базы, регламентирующей функционирование железнодорожного транспорта в условиях становления рыночной экономики. Вся система нормативных правовых актов в области перевозки выстраивается следующим образом. Общим актом является Гражданский кодекс Республики Казахстан, особенная часть которого содержит гл. 34 «Перевозка». Тем самым законодатель признает перевозку самостоятельным, отдельно поименованным договором. Наряду с этим основным актом, регулирующим отношения по перевозке грузов железнодорожным транспортом, является закон «О железнодорожном транспорте», принятый в 2001 г. Глава 7 закона «О железнодорожном транспорте» начинается с договора перевозки грузов и, прежде всего, с положений, определяющих порядок заключения договора перевозки груза [3]. Договором перевозки груза признается договор, по которому перевозчик обязуется доставить вверенный ему отправителем груз в пункт назначения и выдать его управомоченному на получение груза лицу (получателю), а отправитель обязуется уплатить за перевозку груза плату, согласно договору или тарифу. Таким образом, сторонами договора перевозки груза являются перевозчик и отправитель. Поскольку в данном случае лицом, которое согласовывает существенные условия и вверяет груз, и лицом, которое также согласовывает существенные условия и принимает груз от другой стороны, являются, соответственно, перевозчик и отправитель. Особое внимание уделено планированию перевозок грузов, которое может происходить в двух формах: путем заключения договора на организацию перевозок и путем подачи заявки, на основании которой происходит заключение договора перевозки грузов. На основании двух определений договор перевозки грузов можно охарактеризовать как взаимный, возмездный и реальный. В определениях договора (в ГК Казахстана, законе «О железнодорожном транспорте») на взаимность указывает равномерное распределение прав и обязанностей между сторонами – перевозчиком и грузоотправителем. Так, на перевозчике лежит обязанность своевременно и в сохранности доставить вверенный ему груз в пункт назначения. В то же время отправитель обязан внести провозную плату, установленную договором или тарифом. Последнее характеризует договор как возмездный. На реальный характер договора указывают следующие обстоятельства. Во-первых, на перевозчике лежит обязанность доставить вверенный груз. Во-вторых, в п. 3 статьи 36 закона «О железнодорожном транспорте» определен момент заключения договора перевозки груза. Таковым является момент выдачи грузоотправителю квитанции о приеме груза на основании железнодорожной транспортной накладной. Указанное подтверждает, что

договор перевозки груза по законодательству Казахстана считается заключенным с того момента, когда отправителем груз передан перевозчику. Заключение договора перевозки грузов происходит путем предоставления груза отправителем. На каждую отправку отправитель должен представить перевозчику транспортную железнодорожную накладную.

В своей докторской диссертации Б. Л. Хаскельберг обращал внимание на то, что общественные отношения железнодорожной грузовой перевозки опосредуются двумя самостоятельными обязательствами: обязательством, возникающим на основании плана перевозок, и обязательством, которое возникает из договора перевозки. В рассмотрении Б. Л. Хаскельберга обязательство железнодорожной перевозки груза представляет собой гражданское правоотношение, в силу которого: а) железная дорога обязана предоставить (в соответствии с планом перевозок, а по сверхплановой и внеплановой перевозке – в соответствии с принятой железной дорогой к исполнению заявкой грузоотправителя) перевозочные средства, принять груз к перевозке, доставить вверенный ей груз в пункт назначения и выдать его управомоченному на получение груза лицу (грузополучателю); б) грузоотправитель обязан предъявить (предусмотренный планом или заявкой, принятой железной дорогой к исполнению) груз к перевозке и уплатить установленное вознаграждение; в) грузополучатель (как правило, третье лицо) обязан принять груз, прибывший в его адрес. Отмечается, что план и договор перевозки являются основаниями возникновения относительно самостоятельных обязательств как составных частей единого обязательства перевозки [4].

В настоящий момент перевозочные отношения также имеют сложную природу, поскольку в основе возникновения правоотношения по перевозке грузов лежит сложный юридический состав. Сложный юридический состав правоотношения по перевозке грузов представлен в законодательстве двумя связанными юридическими фактами: заявка и ее принятие, и договор перевозки грузов. Таким образом, договор проходит несколько стадий, которые образуют сложный состав. Подача заявки и ее принятие перевозчиком порождают возникновение относительно самостоятельных обязательств – обязательств по подаче транспортных средств для погрузки. Относительная самостоятельность их заключается в том, что они не имеют какого-либо самостоятельного значения без заключения реального договора перевозки груза. Только на основании заявки и ее принятия перевозочные отношения не могут возникнуть. В связи с этим хотелось бы отметить, что внесение провозной платы происходит не за рамками договора, а после подачи заявки и ее принятия и, следовательно, носит договорный характер.

Подводя итог рассмотрению правового регулирования перевозки в Республике Казахстан в общем, и договора перевозок грузов в частности, следует сделать вывод о том, что уровень правового регулирования перевозок в Республике Казахстан довольно высокий, а соответствующее законодательство мы можем охарактеризовать как активно формирующееся.

Список литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 1 июля 1999 года № 409-І (Особенная часть) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018 г.)
2. Закон Республики Казахстан от 21 сентября 1994 года № 156-ХІІІ «О транспорте в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.12.2017 г.)
3. Закон Республики Казахстан от 8 декабря 2001 года № 266-ІІ «О железнодорожном транспорте» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018 г.)
4. Подробнее см.: Хаскельберг Б. Л. Обязательство железнодорожной перевозки груза по советскому праву: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Томск, 1969. С. 5–7.

Хажибек А., Ю-12П тобының магистранты, ҚКЭУ
Ғылыми жетекші: жалпықұқықтық және арнайы пәндер кафедрасының аға
оқытушысы, заңтану магистрі Адильбекова Қ.Қ.,

ПАРАҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ КӨРСЕТУДЕГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНА МӘСЕЛЕСІ

Қоғамда басқару аппаратымен бірге пайда болған сыбайлас жемқорлық - әлемнің ешқандай елі, ешқандай саяси жүйесі сақтандырылмаған жағымсыз құбылыс. Ол - саяси, экономикалық, қылмыстық түбірге ие бола отырып, адам қызметінің барлық аясына кіреді, яғни саяси, әлеуметтік өмірді бұрмалайды, экономикалық өсуді бөгелтеді, демократияның негіздерін сетінетеді, азаматтардың мемлекетке деген сенімін түсіреді. Өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыра отырып [1], егемендік тізгінін қолына алғанына жиырма жылдық тәжірибесі бар мемлекетіміз үшін жемқорлықпен күрес мәселесі басымдылық көрсетіп отырған міндеттерінің қатарынан түскен емес.

“Сыбайлас жемқорлық” деген түсініктің түбірінде - “параға сатып алу”, “пара” ретінде, "cooptio" деген латын сөздері жатыр. Рим құқығында сондай-ақ "cooptatio" түсінігі болған, ол жалпы сөзбен айтқанда - “сындыру, бұлдіру, бұзу, зақымдау, жалғандау, параға сатып алу” деген түсінік бере отырып, құқыққа қарсы іс-әрекетті білдірген [2].

Орыс тілінің түсіндірме сөздігі сыбайлас жемқорлықты пара беріп сатып алу, лауазымды адамдардың, саяси қайраткерлердің сатқындығы ретінде сипаттайды [3]. Жемқорлық - [мемлекеттік](#) басқару құрылымдарындағы лауазымды қызметкерлердің өздеріне тапсырылған қызмет мүмкіндіктерін жеке бастарының пайдасы мен [мүддесі](#) үшін пайдалану мақсатында жасаған [қоғамға](#) қауіпті қылмыстық іс-әрекеттері. Жемқорлықтың жалпылама белгілері: [лауазымды](#) адамның өзінің немесе [делдал](#) арқылы пара берушінің немесе оның өкілі болған адамның пайдасына жасаған іс-әрекеті (әрекетсіздігі) үшін [акша](#), бағалы қағаздар, өзге де мүлік, мүлік құқығы немесе мүлік сипатындағы пайда түрінде пара алу, туыстық, жерлестік, т.б. жақындықтарына байланысты қызметке ретсіз қабылдау және көтермелеу, сондай-ақ, мемлекеттік және қоғамдық [мүліктерді](#) талан-таражға салу [4].

Мемлекетте жемқорлықтың бел алуы көлеңкелі экономиканың пайда болып, [экономикалық өсу](#) қарқынының тежелуіне және әлеуметтік, саяси шиеленістердің күрт асқынуына ұрындырады. Сонымен қатар жоғары лауазымды мемлекеттік [қызметкерлер](#) жаппай жемқорлыққа салынған жағдайда [құқық](#) қорғау органдары оларды жасаған қылмыстары үшін қылмыстық [жауапкершілікке](#) тарта алмайтын жағдай қалыптасады. Жемқорлық жасалу түрлеріне қарап екіге бөлінеді: жекелеген лауазымды қызметкерлер жасаған қылмыстық іс-әрекет және бірнеше лауазымды қызметкерлер бірігіп жасаған қылмыстық іс-әрекет [5]. 1989 жылы әлемнің дамыған 37 мемлекеті халықаралық бизнестегі жемқорлыққа қарсы күресу туралы конвенцияға қол қойды. Қазақстанның халықаралық бизнестегі жемқорлыққа қарсы күрес [конвенциясына](#) қосыла отырып, 2015 жылғы 18 қарашадағы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңында сыбайлас жемқорлыққа: “...мемлекеттік міндеттерді орындайтын адамдар, сондай-ақ соларға теңелген адамдар, тікелей өзі немесе делдал арқылы өздерінің лауазымды құзыреттерін және онымен байланысты мүмкіншілікті немесе өз құзыреттерін басқаша пайдаланып мүліктік пайда алу үшін заңмен қарастырылмаған мүліктік жайлылықты және артықшылықты қабылдау, сондай-ақ жеке және заңды тұлғалармен аталмыш жайлылықты және артықшылықты оларға заңсыз беруге осы адамдарды парамен сатып алу”- деген сипаттама береді [6]. Аталмыш заң азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға, сыбайлас жемқорлық көріністерінен туындайтын қауіп-қатерден еліміздің ұлттық қауіпсіздігін қамтамсыз етуге, жемқорлыққа қатысты құқық бұзушылықтың алдын

алуға бағытталған. Қоғамымыздың барлық саласына дендеп еніп бара жатқан жемқорлықтың жолына батыл тоқсауыл қойып, олардың зардаптарын жою және мүдделілерді жауапқа тарту - еліміздің ең басты міндеттерінің алдыңғы шебіннен ешқашан түскен емес. Бұл мәселенің маңыздылығы 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Мемлекет басшысы Н.А.Назарбаевтың еліміз халқына арналған Жолдауында көрсетілген. Онда мемлекет пен қоғам бірлесе отырып сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұруы керектігі атап өтілген. Мемлекет пен қоғам жемқорлыққа қарсы күресетін бір күш болуға тиіс. Жемқорлық – жай құқық бұзушылық емес. Ол мемлекеттің тиімділігіне деген сенімді сетінетеді және ұлттық қауіпсіздікке төнген тікелей қатер болып саналады. Біз түпкі мақсатымыз – жемқорлықты құбылыс ретінде жою үшін жемқорлыққа қарсы заңнамаларды жетілдіру арқылы жемқорлықпен күресті қатты күшейтуіміз керек [7]. Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлықты азайту және жою үшін жалпы мемлекеттік шаралардың біртұтас кешені жасалды, мемлекеттің қаржылық бақылау тетігін қолдану жолымен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылды қарастырған бірқатар заңдар, сыбайлас жемқорлықпен күрес бағдарламалары қабылданды. 1998-2012 жылдары аралығында қабылданған заңдық актілер, сыбайлас жемқорлықпен күрестің Мемлекеттік бағдарламаларын талдау барысында, оларда сыбайлас жемқорлыққа қарсы әлеует салынған және сыбайлас жемқорлықтың қарсы іс-қимылды заңды қамтамасыз ету шараларының бірқатары жүзеге асырылғанын көрсетеді. Бірақ, осы күнге дейін қолданылған шаралардың нәтижесі байқалмайды, сыбайлас жемқорлық қоғамның барлық құрылымдарын уландыруда, ол жайында бұқаралық ақпарат құралдарындағы көптеген мақалалар куә.

Сыбайлас жемқорлықтың биік латенттігі себебінен, ресми санақ оның деңгейі мен даму серпінін толық мөлшерде ашып көрсете алмайды. Сыбайлас жемқорлықпен күрестің тетіктерінің қаталдандырылуы өз бетінше онымен күрестің нәтижелі құралы бола алмайды, сондықтан жауапкершілікті күшейту және сыбайлас жемқорлық қызметтері үшін жазалар басқа да кешенді шаралармен үйлестірілуі керек, соның ішінде мадақтау және ынталандыру құралдарын қолдану, сатылмайтын және адал парызды насихаттау, сондай-ақ мемлекеттік істерді басқару тетігінің жетілдірілуі қажет. Көрсетілген жағдайлар сыбайлас жемқорлық мәселелерінің жағымсыз әлеуметтік-саяси, экономикалық және құқықтық құбылыс ретінде зерттелуі оның қоғамдағы көкейкестілігін куәландырады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың қазіргі кезеңдегі негізгі белгісі ретінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат субъектілерінің әріптестігі қағидасына, онымен күресу кезінде алдын алу шаралары мен ізгілік бастауларының басымдылығына негізделген оның жалпыхалықтық сипаты болуы керек [8].

Ш.Құтаяқовтың пайымдауынша сыбайлас жемқорлық, көзге көрінбейтін қылмыстардың қатарында болғандықтан оның ізіне түсіп, қолынан ұстап алу қиын. Ол табиғатында құпия түрде жүзеге асырылатын жымысқы қылмыстар қатарына жатады. Ұстала қалған күннің өзінде неше түрлі түлкі бұлтанға салып, жазадан сытылып кетудің сан түрлі айдаларын іздейді. Бірақ не нәрсенің де шегі бар, қанша жерден құтылып кетуге тырысса да жұртшылық алдында бет пердесі ашылады. Бұл арада бұқаралық ақпарат құралдары арқылы беріліп жататын қылмыстық хроникалар, жемқорлық тақырыбындағы түрлі жанрлы хабарлар, мерзімді басылымдардағы әшкерелеу мақалалары, ресми семинарлар мен басқада бас қосуларда осы мәселелер төңірегіндегі ой бөлісу саяси ерік-жігерді арттыра түседі. Бірақ бұл арада «жемқорлық-қоғамдық дерт, онымен баршамыз аяусыз күрес жүргізуіміз керек» деген сияқты таптаурын үндеулерден гөрі сыбайлас жемқорлық нақты адамдарға қандай нақты кесапатын, зиянын тигізді деген сауалдарға жауап іздеген әлдеқайда ұтымды болмақ [9]. Бұдан байқайтынымыз, жемқорлықпен күрестегі негізгі әрекеттердің алдыңғы қатарында азаматтардың құқықтық санасын көтеру қажеттілігінің болуы. Азаматтар ел ішіндегі қоғамдық тәртіпті нығайтуға, қылмыспен

күреске бастайтын маңызды қадам - сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселесіне саналы түрде келуі керек.

Жемқорлықты жағымсыз құбылыс ретінде жою үшін жемқорлыққа қарсы заңнамаларды жетілдіру арқылы жемқорлықпен күресті күшейте отырып, көлеңкелі жақты тудырған тұлғаны бұқаралық ақпарат құралдары арқылы масқаралау арқылы қоғамның, елдің санасына жемқорлықтың қандай қатерлі түнекке апаратын жол екендігін заң және БАҚ арқылы әбден санасына құйса – жақсы жетістіктерге әкелер ақ жол болар еді. Сыбайлас жемқорлықпен күрес жүргізуде құқықтық сананың рөлін көрсету үшін сыбайлас жемқорлыққа қарсы күллі қауым болып аяусыз күрес жүргізу баршамыздың болашақ ұрпақ алдындағы қасиетті парызымыз екендігін естен шығармауымыз қажет. Күрестің табысты болмағы өзіне де байланысты екенін Қазақстанның әрбір азаматы саналы түсінуі тиіс. Пара беретін адамдар - пара алушылармен бірдей жауапкершілікте болатындығын насихаттай отырып, қылмысты сырттан бағып, үнсіз қалмай оны әшкерелеуде белсенділік танытуымыз керек. Осындай күрделі мәселелерді күллі қауым болып қолға алсақ - істің әлдеқайда нәтижелі болары да күмән туғызбаса керек.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл (10.03.2017 жылы енгізілген өзгерістері мен толықтыруларымен). [http:// www.zakon.kz](http://www.zakon.kz)
2. Агыбаев А.Н. Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с коррупцией: Уч. пос. - Алматы, 2003.
3. Д.Н.Ушаков. Большой толковый словарь современного русского языка. М., 2008.
4. Борчашвили И.Ш. Коррупционные преступления: закон, теория и практика. Монография. – Алматы: Жеті Жарғы, 2008.
5. Алауханов Е.О., Турсынбаев Д.Е. Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: Уч. пос. Под ред. Е.О. Алауханова. – Алматы. 2008.
6. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 18 қарашадағы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» № 410-V Заңы.
7. Послание президента Н.А. Назарбаева Народу Казахстана от 14 декабря 2012 года http://www.akorda.kz/ru/page/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-14-dekabrya-2012-g_1355499089
8. Абдыкаримов О. Избавиться от ржавчины // Каз.правда. – 2012. - 8 декабря.
9. Құтаяқов Ш. Қазаннан қақпақ кетсе. Астана, 2000.

Хамит К.М., студентка 1 курса, КЭУК
Научный руководитель: к.ю.н., доцент Сидорова Н.В.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ИХ ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Важнейший принцип международного права – уважение прав и свобод человека, обеспечивается посредством внешнеполитической деятельности государств, деятельностью международных организаций, имплементацией международных стандартов о правах человека в законодательстве различных стран. Республика Казахстан в качестве участника основополагающих международных документов в области прав и свобод человека взяла на себя обязательства их имплементации посредством совершенствования правовых основ гарантирования прав и свобод человека, а также создания действенной системы институциональных механизмов.

Разработка международных стандартов прав и свобод человека происходит под эгидой ООН и других международных организаций прямо или косвенно затрагивающих в своих документах вопросы прав и свобод человека. Стандарты прав и свобод человека

преимущественно устанавливаются посредством заключения международных договоров различного уровня императивности. В частности договоры так называемого «мягкого права» и договоры «жесткого права». Однако, не смотря на рекомендательный характер многих международно-правовых норм большинство государств мира, в том числе Республика Казахстан, проводит соответствующие процедуры в целях приведения своего внутригосударственного права в соответствии с ними. Юридическая позиция нашей страны по отношению к нормам и принципам международного права отражена в статьях 4 и 8 Конституции Республики Казахстан [1].

Одним из основополагающих документов в области прав и свобод человека является Всеобщая декларация прав и свобод человека, принятая 10 декабря 1948 года Генеральной Ассамблеей ООН, в первой статье, которой провозглашается ведущая идея естественной доктрины. На сегодняшний день Декларация является наиболее важным отдельным документом, когда-либо принятым Генеральной Ассамблеей ООН. При создании она не была оформлена в виде договора, но в процессе своего существования превратилась в нечто большее, нежели документ, просто служащий руководством. Отсутствие в течение многих лет других документов по данному вопросу (до вступления в 1976 году двух основных Пактов) сделало авторитет Всеобщей Декларации непререкаемым. Каждый договор по правам человека содержит ссылки на Всеобщую Декларацию, и формулировка их положений выводится из тех положений, которые изначально содержались в Декларации.

Следует отметить, что Всеобщая Декларация прав человека, имеющая рекомендательный характер, предлагала всем государствам мира каталог прав и свобод человека в качестве образца, стандарта развития внутригосударственного законодательства в области прав человека. Свидетельство тому тот факт, что в послевоенных Конституциях многих государств (Италии, Японии, Франции и других) права человека были в широком объеме представлены в специальных разделах о правах человека. Конституция Республики Казахстан также в полном объеме отражает, предложенный в Декларации каталог прав человека (из 98 статей Конституции РК почти 1/3 часть посвящена правовому статусу человека, его правам и свободам).

Вскоре после принятия Всеобщей Декларации принят блок международных актов в области прав человека. Особое место, среди которых занимают: Международный Пакт об экономических, социальных и культурных правах; Международный Пакт о гражданских и политических правах; Факультативный протокол к международному Пакту о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 года. В 1989 году 15 декабря Генеральная Ассамблея ООН приняла второй Факультативный протокол к международному Пакту о гражданских и политических правах, направленный на отмену смертной казни. Республика Казахстан присоединилась к Пактам 1966 года и первому факультативному протоколу к Пакту о гражданских и политических правах. Однако ко второму факультативному протоколу наше государство не присоединилось.

Присоединившись к первому факультативному Протоколу, Республика Казахстан признала юрисдикцию Комиссии по правам человека принимать на рассмотрение сообщения отдельных лиц, утверждающих, что их права, определенные в Пакте, были нарушены государством-участником Пакта. Граждане Республики Казахстан получили возможность обращаться в Комитет по правам человека, учреждаемого на основании части IV Пакта с сообщениями, что они являются жертвами нарушений какого-либо из прав, изложенных в Пакте. В Комитет имеют право обращаться граждане государства, которые исчерпали все имеющиеся внутренние средства правовой защиты своих прав. Комитет доводит любое поступившее в него сообщение до государства, которое, как утверждается, нарушает какое-либо из положений Пакта. В течение шести месяцев государство представляет в Комитет письменные объяснения или заявления, разъясняющие этот вопрос.

Присоединение к первому факультативному Протоколу к Пакту о гражданских и политических правах не противоречит Конституции Республики Казахстан. Однако в действующем законодательстве Республики Казахстан необходимо отразить, какой орган или какое должностное лицо будет осуществлять непосредственные отношения с Комитетом. Представляется, что данными полномочиями следует наделить Уполномоченного по правам человека.

Присоединение ко второму факультативному Протоколу Республикой Казахстан, который предусматривает отмену смертной казни, связано с определёнными сложностями. Конституционная реформа Республики Казахстан 2007 года сузила количество составов, по которым в качестве меры наказания может быть применена смертная казнь. Так статья 15 Конституции Республики Казахстан, предусматривает, что смертная казнь установлена законом как исключительная мера наказания за террористические преступления, сопряженные с гибелью людей, а также особо тяжкие преступления, совершенные в военное время, с предоставлением приговоренному права ходатайствовать о помиловании [1].

В мире выделяются четыре группы государств по их отношению к смертной казни:

1. Государства, отменившие смертную казнь полностью (европейские страны: Нидерланды, Германия, Дания, Норвегия, Франция, Швеция; ряд латиноамериканских государств: Мексика, Гаити и др.), всего около 58 государств;

2. Государства, в которых смертная казнь может быть применена лишь при особых обстоятельствах, например в военное время (европейские страны: Великобритания, Греция, а также Аргентина, Бразилия, Израиль, Канада, Мексика), около 14 государств;

3. Государства, в которых смертная казнь сохранилась в законодательстве, но не применяется на практике в течение 10 и более лет (Чили, Конго, Гватемала, Турция и другие), около 30 стран;

4. Государства, в которых смертная казнь применяется за общеуголовные преступления (азиатские страны: Афганистан, Бангладеш, Индия, Индонезия, Пакистан и др.; африканские страны: Замбия, Зимбабве, Нигерия и др.; арабские страны: Египет, Иран, Ирак, Саудовская Аравия, Ливия; в США применяют смертную казнь 38 штатов), всего около 90 государств [2, с. 37].

Республика Казахстан относится к третьей группе стран, так как в стране действует мораторий на смертную казнь, введенный Указом Президента РК 17 декабря 2003 года, и вступивший в силу с 1 января 2004 года.

В настоящий момент смертная казнь фактически заменена пожизненным лишением свободы в отношении более ста человек, приговоренных ранее к смертной казни, которые отбывают наказание в колонии для пожизненно осужденных «Черный Беркут» (Костанайская область). Смертный приговор с 2003 года был вынесен как минимум пяти людям. Например, в 2006 году к смертной казни приговорен Рустам Ибрагимов (бывший офицер полиции) за убийство бывшего посла Казахстана в России, которому в 2014 году заменили смертную казнь на пожизненное лишение свободы. В 2016 году к смертной казни приговорен Руслан Кулекбаев за убийство десяти человек в результате террористического акта в Алматы и сотрудничество с исламскими экстремистами.

В статье 6 Международного пакта о гражданских и политических правах 1966 года (далее МПГПП), участником которого является Республика Казахстан, говорится: «право на жизнь есть неотъемлемое право каждого человека. Это право охраняется законом. Никто не может быть произвольно лишен жизни». МПГПП не содержит рекомендаций направленных на полную отмену смертной казни. Согласно Пакту, в странах, которые не отменили смертной казни, смертные приговоры могут выноситься только за самые тяжкие преступления в соответствии с законом, который действовал во время совершения преступления и который не противоречит постановлениям Пакта и Конвенции о предупреждении преступления геноцида и наказания за него [3, с.17].

Официальные и неофициальные позиции по проблематике присоединения ко Второму факультативному протоколу к Международному пакту о гражданских и политических правах зависят от того насколько наше общество готово к полной отмене смертной казни. Выше отмечалось, что внесенные в 2007 году изменения в Конституцию Республики Казахстан сократили виды преступлений предусматривающих исключительную меру наказания. Однако присоединение Казахстана ко Второму Факультативному протоколу возложит на наше государство обязательство полной отмены смертной казни, за исключением возможной оговорки, допустимой самим Протоколом. Данная оговорка допускает применение смертной казни в военное время после признания вины в совершении наиболее тяжких преступлений военного характера, совершенных в военное время.

Следовательно, присоединение ко Второму Факультативному протоколу к Международному пакту о гражданских и политических правах на отмену смертной казни потребует дальнейшего изменения пункта 2 статьи 15 Конституции Республики Казахстан, а именно исключения из категории преступлений, за которые как исключительная мера наказания устанавливается смертная казнь, террористические преступления, сопряженные с гибелью людей [3, с.17].

Таким образом, одной из форм деятельности государства в области прав человека является принятие нормативных правовых актов, направленных на внедрение во внутрисоциальное правовое пространство международных стандартов и принципов соблюдения прав человека. В этих целях можно согласиться с позицией Н.В. Сидоровой, которая предлагает в целях признания Республикой Казахстан общепризнанных международных стандартов прав человека, приоритета ратифицированных международных договоров перед законами Республики Казахстан, и непосредственного применения международных договоров необходимо усовершенствовать конституционные гарантии прав и свобод человека и гражданина. В частности:

- пункт 1 статьи 12 Конституции Республики Казахстан изложить в следующей редакции: «В Республике Казахстан признаются и гарантируются права и свободы человека в соответствии с Конституцией и международными договорами и обязательствами Республики»;

- статью 13 Конституции Республики Казахстан дополнить пунктом следующего содержания: «Каждый имеет право обратиться в международные органы и международные организации, участником которых является Республика Казахстан в целях защиты своих прав и свобод» [4, с.13].

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. - Электронный ресурс. Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029 (Дата обращения 13 марта 2018 г.).

2. Агыбаев А.Н. Проблемы наказания в виде смертной казни. //Вестник Карагандинского юридического института МВД Республики Казахстан. – Караганда: Кар. ЮИ МВД РК им. Баримбека Бейсенова, 2004. Выпуск 1(9).

3. Сидорова Н.В. Смертная казнь: проблемы и перспективы в свете международных стандартов прав человека // Материалы региональной научно-практической конференции «Председательство Казахстана в ОБСЕ: укрепление имиджа страны» – Кокчетав, 2010.

4. Сидорова Н.В. К вопросу о возможных изменениях и дополнениях в Конституцию Республики Казахстан // Материалы международной научно-практической конференции «Актуальные вопросы современной науки». – Караганда, 2016.

СЕКЦИЯ 4. РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Абдукаюмов Т., студент группы МО-21к, КЭУК
Научные руководители: к.п.н., доцент Ертысбаева Г. Н;
магистр, преподаватель Базарбаева Л. Т.;
старший преподаватель Лапина И. В.

МОБИЛЬНАЯ ПРОГРАММА ПО ОБУЧЕНИЮ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ УЧАЩИХСЯ СЕЛЬСКИХ МЕСТНОСТЕЙ

Интересно, почему мы стремимся к изучению зарубежной речи? Каковы наши цели обучения английскому языку? Что влечет каждого из нас к занятию этим интересным и полезным делом? Начиная познавать чужую культуру, традиции обычаи или речь, вы, прежде всего, должны определиться, зачем вы это делаете. Ответ заключается в том, что английский язык является языком возможностей. Знание языка дает Вам возможность быть вовлеченным в три важные сферы: в профессиональную, сферу увлечений и в сферу образования. Если у Вас есть сомнения в необходимости изучения английского языка или Вы чувствуете недостаток мотивации для первых шагов к этой цели, если Вы в будущем планируете реализовать себя как специалиста в международных, солидных и престижных фирмах, не откладывайте обучение на неопределенный срок.

Миссия нашей программы:

1. Обучение и привлечение будущих абитуриентов.
2. Формирование представлений о многообразии культур и их взаимосвязи.
3. Развитие умений и навыков взаимодействия носителей разных культур на основе толерантности и взаимопонимания.

Цель:

Реализовать модель полиязычного специалиста: воспитать полиязычную конкурентоспособную молодёжь путем внедрения в учебный процесс инновационных технологий обучения, дать возможность развивать свои знания в той или иной сфере иностранных наук.

Задачи:

1. Утвердить состав кадров с соответствующим уровнем английского языка.
2. Разработать программу и ознакомить тьюторов.
3. В ходе работы программы выявить проблемы и рассмотреть их решения.
4. Обучить участников программы английскому языку на среднем уровне или средне - продвинутом уровне со словарным запасом не менее 2750-3250 слов.
5. Расширить программу до республиканского уровня.

Преимущество программы

1. Так как Казахстан до 2025 года по приказу Н. Назарбаева переходит на латиницу, изучение английского становится необходимостью.
2. Английский язык признан во всем мире "Языком будущего и связи с общественностью".
3. Программа поможет воспитать полиязычную интеллектуально-развитую конкурентоспособную молодёжь, которая даст возможность будущему поколению реализовать себя и развивать свои знания в той или иной сфере.

Возможные трудности в реализации программы:

1. Недостаток квалифицированных кадров в сельской местности.
2. Недостаточность библиографии, литературы и иных источников на иностранном языке в сельской местности.

3. Отсутствие достаточного количества технического оборудования, мультимедийных средств в сельской местности.

Необходимые компоненты для реализации программы:

Партнерство

- Совместные полиязычные занятия преподавателей и студентов
- Коммуникации в рамках методики CLIL
- Методика «Инбридинг»

Первоначальные шаги для решения задач

Шаг первый

- Объявить конкурс среди студентов, желающих поднять культурный уровень сельских школьников в плане изучения английского языка.

Шаг второй

- Провести конкурс с участием компетентной комиссии (ППС КЭУК).

Шаг третий

- Из прошедших конкурс студентов выявить самых активных, ярких и сообразительных для последующего отправления их на педагогическую практику на срок 3 месяца в сельские местности.

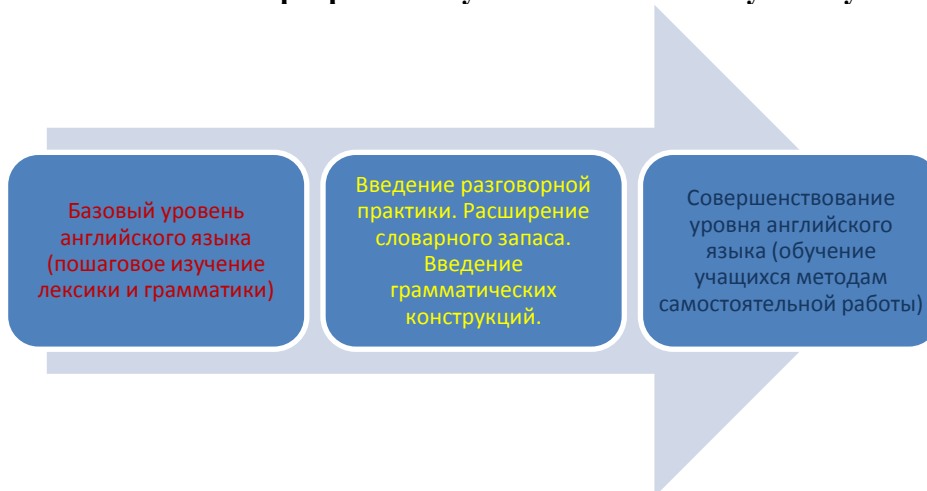
Шаг четвертый

- Ознакомить победителей конкурса с курсом программы.

Шаг пятый

- Направить практикантов в выбранную сельскую местность для непосредственного прохождения педагогической практики.

Программа обучения английскому языку

ИЮНЬ

ИЮЛЬ

АВГУСТ

1. Использование фильмов для погружения в языковую среду.
2. Отсутствие сложных грамматических схем и необходимости заучивать правила.
3. Системность в изложении материала. Охвачены все ключевые темы языка.
4. Наглядность. Используются очень понятные, несложные схемы-картинки, которые позволяют быстро усвоить многие сложнейшие разделы грамматики (предлоги, времена и т. д.).
5. Компактность материала.
6. Честный подход. Никому не обещает ни быстрых успехов, ни легкого обучения. Необходимы ежедневный кропотливый труд и усердие – никакого иного воздействия на подкорку.
7. Учить нужно не языку. Нужно создавать условия, при которых человек заговорит на иностранном языке.
8. Курс включает в себя 3 цикла по 100 часов каждый. Между циклами делается перерыв на 1-3 месяца, во время которого ученик читает на английском, смотрит и обсуждает фильмы, слушает песни.
9. Высокая скорость усвоения материала. 10-20 дней обычно хватает на усвоение всего курса. Затем предполагается самостоятельная работа.
10. Высокая скорость изложения курса. Максимальный срок обучения языку (уровень Intermediate) по этой методике – 12 недель.

По окончании курса обучающиеся смогут эффективно действовать в проблемной ситуации, научиться адаптироваться в изменяющихся условиях современного общества, станут конкурентоспособными, готовыми к самореализации личности, дальнейшему продолжению образования.

Университеты – главные игроки на поле интернационализации образования во всем мире. Будущий выпускник ВУЗа – будущий патриот своей Родины, будущий двигатель развития и конкурентоспособности своей страны.

Приложение 1

Абдуллин Б.Ғ., тобы студенті Э-12, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекшісі: оқытушы Баербекова А.Е.

ҰЛЫ ДАЛА ЕЛІНІҢ МӘНГІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ

Әр ұлттың өзінің ұлттық құндылықтары болады. Ұлтты басқа ұлттан ерекшелендіріп тұратыны оның тілі, салт-дәстүрі, ұлттық ойындары, салт-дәстүр жырлары, шешендік өнері, ертегілері, мақал-мәтелдері, лиро-эпостық және батырлар жырлары, салт-санасы, ділі, діні, мәдениеті, өнері, ұлттық тағамдары, ұлттық қолөнері, тұрмыстық бұйымдары, т.б. өзгелерге ұқсамайтын құндылықтары. Осылардың бәрі – ұлттың баға жетпес құндылықтарына жатады.

Құндылық деген ұғымның өзі ата-бабаларымыздың өмір сүрген дәуіріндегі, өздері таңдап алған адамдық, адалдық, әдептілік, әділеттілік, тектілік, мәдениеттілік деген жалпы жағымды қасиеттерге бағышталған, бізге мирас етіп қалдырған, дәстүр-салт, әдет-ғұрыптан тұратын өмір сүру жолындағы ережелері. Бұл құндылықтар қастерленбесе, онда қоғамның өркениетке бастаған жолына, оның дамуына нұқсан келетіндігі анық [1].

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев: «Болашақ ұрпағымызды тәрбиелегенде, оларға жастайынан имандылық пен ұлттық қасиеттерді сіңіре білсек, сонда ғана біз ұлттық рухы дамыған, Отанының гүлденуіне өз үлесін қоса алатын азамат өсіре аламыз» деген болатын.

Қазақтың ақиық ақыны, «Педагогика» оқулығының авторы Мағжан Жұмабаев: «Әрбір тәрбиешінің қолданатын жолы - ұлт тәрбиесі. ...Ұлт тәрбиесі баяғыдан бері сыналып, көп буын қолданып келе жатқан тақтай жол болғандықтан, әрбір тәрбиеші (ұстаз дегені) сөз жоқ, ұлт тәрбиесімен таныс болуға тиіс. Және әрбір ұлттың баласы өз ұлтының арасында, өз ұлты үшін қызмет қылатын болғандықтан, тәрбиеші баланы сол ұлттың тәрбиесімен тәрбие қылуға міндетті»[2,16] деген болатын.

Құндылық - тәрбие мен оқытудағы адамгершілікке бағытталған мұраттар. Оларға: меймандостық, қонақжайлылық, кісілік, сыйластық, имандылық, кішіпейілділік, салауаттылық, қайырымдылық, ізгілік, еркіндік, өнерпаздық, шешендік, ақынжандылық, сыпайылық, мәдениеттілік, шығармашылдық, рухани байлық, махаббат сынды қасиеттер жатады.

Көне грек философиясында адам белгілі бір ұлтқа жатуын сезіну үшін бес түрлі шартқа сай болуы тиіс делінеді:

1-ші ұлтының тілін жақсы білу қажет;

- 2-ші ұлтының дінін меңгергені жөн;
- 3-ші ұлтының дәстүрін толық бойына сіңіруі тиіс;
- 4-ші ұлтының тарихын түгендей алуы абзал;

5-ші ұлты мекендеген жердің ой-шұңқырын жақсы білуі парыз [3, 32]. Осы сипаттар түгел бойынан табылған адам ғана сол ұлттың толық өкілімін, ұрпағымын деуге құқылы – деп жазады ғалым әрі қаламгер Ж.Иманқұлова.

Біздің ең басты құндылығымыз – тіліміз бен Тәуелсіздік.

Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев өткен жылдардағы Қазақстан халқына жолдауында: «Тәуелсіздік - ата-бабаларымыздың жүздеген жылдармен өлшенетін арман-аңсарының жүзеге асқан ақиқаты», - деп Тәуелсіздік құнын тереңнен толғай келіп, айрықша тұжырымдағанды. Тәуелсіздік – ұлы ұғым. Оны қастерлеуге үйрету, дағдыландыру, адам бойындағы басты қасиетке айналдыру - әрқайсымыздың парызымыз.

Тәуелсіздікке қол жеткізген сәттен бастап, ана тіліміз – қазақ тілі мемлекеттік мәртебеге ие болды. Өшкеніміз жанып, өлгеніміз тіріліп, ұмыт болған ұлттық құндылықтарымыз: салт-дәстүр, әдет-ғұрып, ұлттық ойындарымыз ортамызға оралды.

Қазақ халқының барлық жақсы қасиеттерін бойына сыйғызған адам ол Отанын, туған жерін қастерлеп сүйетін, отаншыл, патриот азамат болып өсіп, қалыптасады. Патриот - ол елін, жерін, ұлттық құндылықтарды қадірлеп- қастерлейтін, шын сүйетін, тал бойында адалдық, әділдік, парасаттылық, ізгілік қасиеттері бар халқының мәдениетіне, өнеріне, салт - дәстүрі мен Отанына деген жанашырлығы, сүйіспеншілігі мол адам.

Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» мақаласында: «Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды.

Сонымен бірге, рухани жаңғыру ұлттық сананың түрлі полюстерін қиыннан қиыстырып, жарастыра алатын құдіретімен маңызды.

Бұл – тарлан тарихтың, жасампаз бүгінгі күн мен жарқын болашақтың көкжиектерін үйлесімді сабақтастыратын ұлт жадының тұғырнамасы.

Мен халқымның тағылымы мол тарихы мен ерте заманнан арқауы үзілмеген ұлттық салт-дәстүрлерін алдағы өркендеудің берік діні ете отырып, әрбір қадамын нық басуын, болашаққа сеніммен бет алуын қалаймын»[4] деген риясыз ықыласын жастарға түсіндіріп, жас ұрпақтың санасына ұлттық құндылықтарды терең сіңіруге әрбір оқу орындарының оқытушылары атсалысуымыз қажет.

Халқымыздың: «Мінген атыңнан құласаң да, халқыңның салтынан құлама» деген ұлағатты, даналық сөзі бар.

Ұрпақ тәрбиесінің басты құралы – ол ұлы дала елінің ежелден келе жатқан салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы. Қазақтың салт - дәстүрі - ол қоғамдық ұйымдар мен халықтың мінез - құлқының, іс-әрекетінің рухани негізі. Қай халықтың дәстүрін алып қарайтын болсақ, мәдениетпен тығыз байланысты болады. Ұлттық салт - дәстүр арқылы болашақ жастарды ізгілікке, инабаттылық пен мейірбандыққа тәрбиелейміз.

Ұлттық салт дәстүрлердің, әдеп-ғұрыптардың заманға сай ұрпақтарымызды өркендетер өрнектерін халық жоғары бағалайды.

«Біз қазақпыз,

Кең пейілміз, данамыз.

Сыйласқанға ақ көңілміз, баламыз.

Салт – дәстүрді биік ұста ұлым деп,

Өсиет қып айтып кеткен бабамыз» деп ақын Б.Әділов жыр еткендей, салт – дәстүр дегеніміздің өзі, ел өмірімен біте қайнасып кеткен рухани және мәдени азық. Біздің халқымыз өз ұрпақтарын қасиетті салт – дәстүрмен, өнегелі әдет – ғұрыппен, ырым – тыйыммен тәрбиелеп, ұлағатты ұл мен инабатты қызды теріс жолға түсірмей тәрбиелей білген.

Ұлттық құндылықтар – ол қазақ халқына тән асыл қасиеттер. Тәлім-тәрбиенің түп қазығы, қайнар көзі, негізі – ол біздің ата-бабамыздан мұра болып келе жатқан ұлттық құндылықтарымыз. Әрбір ұлттың, халықтың өзіне тән, қоғамның дамуына байланысты өз ерекшеліктері бар. Ата-бабаларымыз ұлттық құндылықтарды өмір сүру салтымызға бейімдеп, шығарып, дамытып, ұрпаққа асыл мұра ретінде қалдырып отырған. Маңыздысы сол – ұлттық құндылықтар әр ұлттың баға жетпес қазынасы, меншігі болып табылады. Ұлттық құндылықтарды – ұлт ұрпақтары сақтап, заманына қарай жетілдіріп, дамытып отырғаны жөн.

Б.Момышұлы «Мен өзімнің ұрыстағы тәжірибемнен жауынгерлік қасиетті тәрбиелеуде ұлттық дәстүрдің маңызы зор екеніне көзім жетті» деп жазады. Бұдан отаншылдық, ерлік, батырлық, жомарттық, адамгершілік қасиеттердің бәрі салт – дәстүр арқылы даритынын түсінуге болады. Яғни, салт – дәстүр адамды адастырмас тура жолмен жүруге, жөн – жосықты біліп, үйренуге және өмірде қолдануға үгіттейтін мызғымас заң іспетті десек те болады.

Әрбір қазақ ұлттық салт-сана, дәстүр, әдет, әдептен аттап өтпейді. Және оны берік ұстайды, жас ұрпаққа үйретеді. Ұлан-ғайыр даланың заңдылығын сақтай отырып, мәдениет пен ізгі қасиетке толы ата дәстүрімізді көздің қарашығындай сақтап келген. Қазақ халқы бастарына қандай да қиындық тумасын ата дәстүрімізді сақтаған, әлі де сақтап келеді.

Ұлы дала елінің бай қазына мұрасы ол – салт-дәстүр мен әдет ғұрыптары ғой. Осындайда мынадай өлең жолдары еріксіз тілге оралады:

Ұрпақпыз ата-салтын ұмытпаған,
Жасасын, өркен жайсын Ұлық далам [5,18]!
Жас ұрпақ өнегелі өсе берсін,
Ұлтының құндылығын ұлықтаған.

Елінің намысы үшін тұра алатын,
Сөздерін даналардың ұғалатын [5,18].
Кішіге ізет, үлкенге құрмет жасап,
Халықпыз ұлықтаған ұлағатын!

Ұлы дала елінің мәңгілік құндылықтарына қыз ұзату, келін түсіру, шілдеhana, бесікке салу, тұсаукесер, бауырмалдық, қазақ халқының меймандостық-қонақжайлылығын жатқызамыз. Осы салт-дәстүрлерді атқару барысында орындалатын тұрмыс-салт жырларын да мақаламызда атап өткеніміз дұрыс болады. Ұлттық құндылықтардың негізі - ұлттық фольклорлық шығармалардан бастау алады. Олар: бесік жыры, тұсаукесер жыры, тойбастар жыры, беташар, сыңсу, жар-жар, т.б.

Қай халықтың болмасын, өзінің тек тамырын танып, ұлттық келбетін айқындауда ғылыми саланың ең алдымен дәстүрлі дүниетанымның таусылмас қазынасы – фольклорға жүгініп жататыны да сондықтан. Қазақ фольклорының хатқа түсуінің аса қарқын алуы ХІХ ғ. екінші жартысы десек, бұл кезеңдегі әр түрлі басылымдарда жарық көрген мағлұматтар көлемді тізім құрайды. Аса белсенді жұмыс жасап, мол еңбек сіңірген адамдар қатарына Л.Ф. Костенко, А.К. Харузин, И.И. Крафт, И.А. Кастанье, В.Радлов, А.Васильев, Я.Лютш, Н.И. Гродеков, М.В. Готовицкий, А.Е. Алекторов, А.Н. Харузино, И.Ибрагимов, Л.Ф. Баллюзек, Н.Ф. Катанов, И.Аничков, А.Самайлович, И.С. Колбасенко, Г.Н. Потанин сияқты орыс ғалымдары мен Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, Т.А. Сейдалин, С.А. Жантөрин, Ж.Ақпаев, Қ.Құстанаев, М.Бекимов, Г.Балғынбаев, И.Букин, Ә.Диваев, М.Көпеев, Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, Х.Досмұхамедов, С.Сейфуллин сияқты қазақ зиялыларының есімдерін атап айтқан жөн.

Ұлы дала елінің мәңгілік құндылықтарының бірі – қонақ күту дәстүріне тоқталып өткенді жөн көріп отырмын.

Біздің қазақ ежелден бауырмал, көпшіл, қонақжай халық. Ұлы дала елінің ұрпағы қыз ұзату, келін түсіру, шілдеhana тойларына шақырылған қонақтарын құрметтеп, күтіп

алады. Халқымыз: «Қонақ келсе, құт келер» деп мақалдаған. Той-томалаққа келген қонаққа төрден орын ұсынып, бар жылы-жұмсағын қонағының алдына қойған. Қазақтың кез келген ұлттық тойларында атап айтатын болсақ: шілдехана, тұсаукесер, қыз ұзату, үйлену тойларында міндетті салт-дәстүр бойынша қонақтарға арнайы той табақтары тартылады. Кез келген той-томалақта қонақтардың ақ дастарханына алдымен ұлттық брендiмiз саналатын, қасиеттi ұлттық сусын – қымыз ұсынылады. Қымыздан кейiн табақ-табақ мүшелi ет тағамы тартылады.

Сый табақ - аты айтып тұрғандай, сыйлы қонақ келгенде тартылып, оған бас, шеке, жамбас, қазы-қарта, жал-жая, телшiк, құйрық, асықты жiлiк, тоқпақ жiлiк, жалпақ омыртқа сияқты кәделi мүшелер салынады. Әрине, кәделi мүшелердiң бәрiн бiрдей қазанға салу шарт емес. Еттi адам санына қарай мөлшерлеп асады [6]. Мұндайда, бас, жамбас, жiлiк, омыртқа сияқты сүйектi еттер бiрiнiң орнына бiрi жүрiп, сыбаға ретiнде тартыла бередi.

Сый табақ тартқанда құрметтiң ең көрнектiсi ретiнде қойдың басы берiледi. Басты сый табақтағы еттiң үстiне салып әкеледi немесе жеке табаққа салып бередi. Әдетте: «бас қайда болса, жамбас та сонда» деп, баспен бiрге жамбасты да ұсынады. Халық арасында: «қойдың басы-құданың асы» - деген тамаша сөз бар. Басты ұстаған қадiрлi қонақ немесе бас құда басқа арнап бата бередi:

Бас қосылсын әрдайым,
Жарқырасың маңдайың [7,14].
Бiлiп жүрсiн жәмиғат,
Бiр-бiрiнiң жағдайың!
Басқа бата берейiк,
Өссiн ұрпақ көбейiп.
Жылы сөзбен демейiк,
Одан басқа не дейiк! Әумин!

Бастың маңдайың айқыштап әкеледi. Онысы - «тәу етер тiлегiмiз Тәңiрге бағышталған дегенi. Сыйлы адамға бастың тұмсығын, пышақтың сабын қаратып қояды. Онысы - «Сiзге арнап сойған малымыз, көрсеткен құрметiмiз» дегенi. Кейде бастың бiр құлағын кесiп алып қалады, кейде құлағын бүтiн қалпында ұсынады. Бастың құлағы бүтiн келсе, сый-құрмет көрiп отырған адам оң жақ құлақты кесiп, сол үйдiң баласына немесе жасы кiшiге ұсынады. Онысы «ен-таңба салынған құлақ осы шаңырақтың өзiнде қалсын, ырысы өкше басар ұрпаққа бұйырсын, жастың құлағы жақсылыққа түрiк болсын» дегенi. Мұнан әрi бас ұстаған адам оң жақ езуiнен бiр жапырақ құйқа кесiп алып, ауыз тиедi. Қазақта «езуiнен еншi берген» деген тұрақты сөз тiркесi бар. «Яғни, бас ұстап құрмет көрген адамның езуден бастап ауыз тиюi - «тiлеуiм жолдарында» дегенi. Соның айғағындай, бас ұстаған адам бастың әр жерiнен кесiп алып, маңайындағы кiсiлерге «еншi» үлестiре бастайды. Бұл үлестiрудiң астарында тiлеуқорлық емеурiнi болады. Мәселен, бас ұстаған сыйлы адам «шешен бол» деп таңдайдан, «төзiмдi бол»-деп құйқаның қалың жерiнен, «әншi бол» деп көмейден, «тең құрбыңның алды бол» деп маңдай құйқасынан, «екi көзiмнiң бiрi бол» деп көздеп, «палуан бол» деп желкеден т.б. жанындағыларға ауыз тигiзедi. Ауыз тиюшiлер мұндай емеурiндi iштей түсiнiп, тiптен жақсы ырымға жорып, ризашылығын бiлдiредi [6,183].

Қазақта тойға келген қонақтардан «қонақ кәде» сұрау салты бар. Той-томалаққа келген қонақтар қазақтың ежелгi салт - дәстүрi бойынша «қонақ кәде» дайындап келуi керек. Қонақ кәде салты бойынша домбырада күй шертiп, шырқатып ән салып, жыр, терме, толғау, дастан орындап беруi керек. Қонақ әңгiмесiн, ән мен жырын балалар зейiн қойып тыңдаған. Қонақтың айтқан әрбiр мағынаға толы әңгiмесi, жыр - дастаны балаларға, жастарға таптырмас асыл мұра, тәрбие, әрi ұлағатты сабақ болған.

Қонақпен бiрге дастархан басында отырған адамдар көңiлдi дем алсын деген ниетпен үй иесiнiң қонағына «қонақ кәде» айтыңыз деп өтiнiш жасайтыны бар. Бұл қонақтың өнерiн сынайтын, ортаға салуды сұрайтын салт. Қонақ «қонақ кәдеге» өлең

айтады немесе күй тартады. Егерде ол әнші, жыршы болса, ауыл адамдары оны 2-3 күн қонақ етіп, өнерін тамашалап көңіл көтереді. Барған жерінде қонақ кәдеге өнерін көрсете алмай, ұятты болып қалмасы үшін қазақтар балаларына жастайынан ән, күй, жырды үйретіп, өнерге баулып өсірген.

Өзімнің қатарлас дос-құрбыларымды «Ұлы дала елінің мәңгілік құндылықтарын» қадірлеп, оның дамып, жаңғыруына өз үлестерін қосуға шақырамын. Мақаламды төмендегі мына өлең жолдарымен қорытындылағанды жөн көріп отырмын:

Арайланып, нұрын шашсын таң күліп,
Салт-дәстүрім өркендесін жаңғырып.
Болашағым жарқын болып, жайнасын,
Жасай берсін Қазақ Елім мәңгілік!

Әдебиеттер тізімі:

1. Өмірзақов Б. Құндылықтар қасиеттелсін. Егемен Қазақстан. 07.11.2015.
2. Жұмабаев М. Педагогика. -Алматы: Ана тілі, 1992.
3. Иманқұлова Ж. Жалын журналы. №2-32 бет, 2011.
4. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру. Егемен Қазақстан. 12.04.2017.
5. Әбілқасов Ғ.М. Ұлттық құндылықтар ұлағаты. Монография. Қарағанды – 2017.
6. Сейдімбеков А. Қазақ әлемі. -Алматы: Санат, 1997.
7. Әбділдаұлы О. Өссін ұрпақ көбейіп. Парасат №12. 2012.

Айсағали Ұ., Ф-12 тобы, ҚҚЭУ

Ғылыми жетекші: ф.ғ.к., доцент Топашов М.Ә.

АҚЫН ПОЭМАЛАРЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ЖҮЙЕСІ

Әдебиетіміздің жетекші саласының бірі - поэзияның эстетикалық байлығы артып, көкжиегі кеңіді. Әдебиеттің даму кезеңдеріндегі әрбір дәуір өз ақынын туғызады десек, қазақ ақындарының әрқайсысы өзінше қайталанбас шығармашылық тұлға ретінде жеке дара көріне алады. Сондай дара таланттардың бірі - Мұқағали Мақатаев. Лирикалық шығармаларының қатарынан, ақынның поэмаларының алатын орны ерекше. Оның эпикалық жанрдағы мазмұны мен көркемдігі, идеялық - эстетикалық жағынан тұщымды жиырмаға жуық поэмалары мен толғауларды дүниеге келтіргендігін ескерсек, оның бұл жанрда да өнімді еңбек еткендігін көреміз. Ақын поэмалары қазақ поэзиясында замандас бейнесін жасауда өзіндік өрнегімен танылған тамаша туындылар.

Оның қаламынан шыққан поэмалар сюжетті - эпикалық, лиро-публицистикалық, кейде циклдік, кейде элегиялық түрде кездеседі. Мәселен, «Ильич» поэмасы біз көп кездесе бермейтін соны түр-циклдік поэмаға жатады. Атап айтқанда, бұл поэма «Ғасырлар перзенті», «Жыр жалғасы», «Аппасионата», «Соңғы минуттар» атты төрт циклдің негізінде құралады. «Ақынды халыққа кеңінен танымал еткен осы поэмасы Мұқағалидың қазақ поэзиясына әкелген жаңалығын, көркемдік жағынан тың бейне жасаудағы өзінің алғашқы туындысы бола тұра ақындық алғырлығын, сенімнің шексіздігін, шабытының шалқар, ойының тереңдігін байқатады»,[1,95]. Мұндай сұлулық әсерін біз ақынның аталған поэмалар циклінен ғана емес, оның «Дариға- жүрек» лиро-психологиялық поэмасынан да нәзік түйсінеміз. Сезім құдіреті бізді оқыған сайын баурап әкетіп, ақынның Дариға жеңгесін сұлулықтың символы ретінде идеялық-көркемдік жағынан аса шебер бейнелегеніне тұщынамыз. Мұның өзін ақынның сыршыл туындыларында адам образын жасаудағы тек өзіне ғана тән дара шеберлігі десек, артық айтқандық болмайды. Әдетте қазақ поэзиясында Ұлы Отан соғысы тақырыбына арналған поэмалардың сюжеттік мазмұны майдандағы жауынгерлердің ерлік істеріне байланысты тартысты оқиғалар желісінде жазылатыны белгілі. Ал, осындай тарихи поэмалар қатарынан табылатын М.

Мақатаевтің "Дариға-жүрегі" соғыстағы қаһармандық ерлік туралы емес, Дариға арқылы елдегі болып жатқан соғыс жылдарындағы тұрмыс-тіршілігін, қиын сәттерін, көңіл-күйін шебер суреттеп көрсетеді, сондықтан да бұл поэма терең сезімге толы шын мәніндегі лиро-психологиялық поэманың үлгісі. Ақынның тағы бір шоқтығы биік болып саналатын тамаша поэмаларының бірі - "Аққулар ұйықтағанда". Поэма фабуласы ежелден сұлулық символы болған аққу құстың киелі қасиеттерін жырлауға құрылады: ғазиз ананың жан сырын, балаға деген мөлдір махаббатын адам сезімінің тұңғыық терең иірімдеріне айналдырады. Мұқағалидың бұл шығармасында екі бірдей сабақтас идея бар. Оның бірі – киелі құсқа қарсы оқ атпау, тәтті тыныштықтың шырқын бұзбау, яғни, адамгершілік пен игілікті дәріптеу болса, екіншісі – қоршаған ортаны қорғау, табиғатқа жанашыр, қамқор болу. Поэмадағы негізгі кейіпкерлер ана мен әкенің сом тұлғасын, типтік бейнеде ақын образ мінез-құлқын ашуда, диалог арқылы ана мен әкеге сөз береді, бұл жерде кейіпкерлер сөзі олардың психологиясын реалистік тұрғыдан нанымды беруде ақын шеберлігін танытып тұр.

«Ақын поэмасының көркемдік жағынан сәтті шығуы үшін қолданған кілті - тап-таза реализм. Мұндағы табиғат көрінісі, адам тағдыры барынша ықшам, нақтылығымен бағалы болып келеді», [2,59]. Осындағы әсіресе ауырып жатқан нәрестеге ғазиз ананың не істерін білмей, қандай жағдайда баласын ажалдан алып қалуды ойлап жаны төзбей, ақыры тәуіп шалдың баланы аққумен аластандар деген сөзінен басқа үміті қалмаған ананың, еріксіз көлге барып аққуға оқ атқан жеріндегі көріністі, ананың сол кездегі адамның ішкі жандүниесін терең бірудегі тапқырлығын танытады. Поэмадағы ананың да, әкенің де, поэмада бір-ақ рет көрінсе де, оқырманның көз алдында қалатын қарт жылқышының жарқын бейнелері өте нанымды, көркемдік бояуы қанық, дара кейіпкерлер. Сондықтан да "Аққулар ұйықтағанда" – қазіргі қазақ поэзиясындағы эпикалық туындылардың маңдай алдынан орын алып отыр. Мұқағали дастандарының әрқайсысы өз объектісін шебер, көркем игерумен бірге, сол арқыл жекелеген адамның ғана емес, күллі қоғамның, заманның бейнесін жасайды. Соның бәрін дәуір тынысымен тығыз байланыста, терең философиялық толғаныстарымен бейнелеп көрсетуде өзінің нұсқалы стилімен ерекшеленеді. Бұл – бұл талантты ақынға тән ұнамды қасиеттер.

Мұқағалидың эпикалық туындыларының ішіндегі тағы бір шоқтығы биік шығармасы халықаралық тақырыпқа жазылған "Чили – шуағым менің" поэмасы. Бұл поэма Чили халқының ер жүрек ұлы ақыны Пабло Нерудағы арналғын көркем ескерткіш, автордың бүкіл әлемдік шеңбердегі жалпы адамзаттық мазмұн мен пішінге көше алатын кемелдігі мен шеберлігін аңғартатын ауқымды шығарма. Сонымен бірге, бұл поэма – жер бетіндегі бейбітшілікті баянды етуге шақырған ақынның асқақ ұраны іспетті, әрі әлем кеңістігін ақынның эпикалық кең құлашымен түгел қамтыған көркем де кесек, дара туынды.

Ақын бұл поэманың басты кейіпкері болған Паблонның көркем бейнесін жасауда айрықша шеберлік танытып, оның халқына, Отанына деген ақ та пәк махаббатын ерекше қастерлеп, жоғары бағалап әр қырынан суреттеп, оған жаны ашыған ақын дүниесіндегі барлық ақынды бір адамның баласы санап:

"Саулығын Паблонның біліп қайт деп,

Ақындық рухымды аттандырғам",-деп үлкен жүреппен парасатты түйін түйеді. Сайып келгенде, бұл лирико-публицистикалық поэмада Чили халқының әйгілі ақыны Пабло Нерудың көркем бейнесі реалистік тұрғыдан нанымды да нақты шығуы, Чили халқының фашизм зұлымдығынан отқа оранып жатқан ауыр халін ақынның терең түйсініп, құдды өзінің жеке басынан өткергендей күй кешіп, қуатты сезіммен толғанып, ақ жүрегінен ақтарылып жырға қосуынан деп те ойлауымыз керек. Оның "Чили – шуағым менің" поэмасы тұтастай алғанда, ақынның шығармашылық эволюциясының тың белесі.

"Райымбек! Райымбек!" атты поэмасы – тарихи тақырыпқа, ерлікке, ел қорғауға арналған көлемді де көркем туынды. Мұқағали бұл поэмасында қазақ халқының басынан өткен ең бір ауыр, қайғылы кезеңі "Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама" оқиғасының ел

жадында сақталған деректерін, тарихи орындардағы мәліметтерді жинақтап, өте шеберлікпен сол кезеңнің есте қаларлық сұмдық оқиғаларын кең көлемде алып, шынайы, нанымды етіп суреттеп берген. Не бәрі алты жүз сексен сегіз жолдан тұратын, шағын-шағын үш тараудан құралған бұл поэманың өткен тарихты оқырманға кең таныстыруда, оларға әсерлі сезім беруде адам таң қалғандай сапасы, көркемдік күші бар. Сондай-ақ, поэмадағы адам образын жасаудағы бейнелегіш тәсілдер көркем компоненттермен қатар, кейіпкер монологының, диалогының, кейіпкер сөзінің атқарып тұрған ролі де ерекше. Қорыта айтқанда, поэмадағы тарихта болған Райымбек батырдың көркем образын сәтті сомдаған, ал Қабай жырау, Әлмерек бидің де көркем образдарын жасауда да ақынның ойының жүйріктігі мен алымдылығы, айтарлықтай. Ақынның бұл поэмасы бұрыннан келе жатқан қазақ халқының ауыз әдебиетінің өзекті саласы эпостық батырлар жырының дәстүрі, жалғасы іспетті. Мақаламызда жоғарыда шолу жасалынып өткен поэмаларынан басқа көлемі жағынан шағын, мазмұны жағынан құнды, әрі күрделі шығармасы "Моцарт. Жан азасы./Реквиемі/". Поэма негізінен алғы сөзінен басқа "Табыт үні", "Халық үні", "Жесірлер үні", "Жетімдер үні", "Бесік жыры" атты тараулардан тұрады. Ақын бұл элегиялық-поэмасында ұлы композитор Моцарт Вольфганг Амадейдің /1756-91ж.ж./ хормен, оркестрмен айтылатын "Реквием", "Жан азасы" атты әйгілі музыкасының желісіне құрылған поэма. Бұл поэманың қазақ әдебиетінде қандай орын алатынын біз еңбегімізде нақты талдап, ақынның мұндағы шеберлігін жан-жақты сөз еттік. Ақын поэмалары жөнінде жалпы пікір берер болсақ, олардың басты ерекшелігі – қандай оқиғаны болса да автор тек алған тақырыбының төңірегінде шектемейді, әрі заманның, әрі қоғамның, уақыт пен кеңістіктің образын жасайды, терең уақыттың астарына ақындық түйсікпен барлау жасайды.

Өткен ғасырдың 60-шы, 70-ші жылдардағы әдебиеттің бетін айқындап, поэзияға қойылатын көркемдік талаптар бойынша өзінше үн қатып, қуатты лирикасын алға тартып, қоғамдық қажеттілікке жұмсап-дамытатын жеке дара сөз өнері саңлақтарының қатарынан көрінетін М.Мақатаев поэзиясының әсері осы тұста басымдау болғаны талас тудырмайды. Ақын өзінің шығармаларында көркем образ жасауда, сөзбен сурет салуда өзіне тән өзгеше мәнер, машық танытып, көріктеу құралдарын орасан шебер қолданады. Солардың бірі көркем шығармада көп қолданылатын эпитет пен теңеуді, метафора мен метонимияны мейлінше ұтымды пайдаланады. Мұның өзі ақынның қиялға бай әсемдік әлемінің кеңдігін, пікірге жетік, тілге шебер екендігін аңғартады. Мұқағали құбылтулары мен айшықтауларында қолдана-қолдана әбден жауыр болған көріктеу құралдары жоқ, ақын оларды қайталамастан, өзінше ізденіп бейнелі сөздерді жаңарта, жаңғырта қолданады. Айталық, айқындаудың әр түрін жырларында аса шеберлікпен, талғампаздықпен пайдаланады, сондықтан олар орнын тауып, ойнап тұрады. Ақынның қиыннан қиыстырған образды орамдары жырланып отырған объектіні, өмір құбылыстарын ықшам да бейнелі, әрі нақты. Әрі затты көрсетеді, Ақынның қайбір өлеңін алып қарамайық, олардың әрқайсысында тороп атаулының құбылып, құлпырып, олардың жылы лебі мен терең әсері өзара өріліп, өзгеше үйлесім тауып, Абай айтқандай: "Сылдырап өңкей келісім, тас бұлақтың суындай",[3,95]- айрықша гармонияға көшіп тұрады. Бұдан шығатын тұжырым: Мұқағали тілі бай, ой-қиялы мол, сөзі суретті, өлең өрімі өзгеше айшықты. Демек, ол – тау біткен тума, мөлдір талант! Мұқағали Мақатаев туған халқының ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінің үлгілерінен мол сусындаған; өзгеше өнеге алған; сондықтан да оның өлеңдері халықтық; ұлттық сипаты айқын; дәстүрге өз жаңалығын қосып, сөз өнерін біршама байыта білген. М.Мақатаев өзінің шығармаларында диалог сөздерді жиі және ұтымды қолданған. Ол лирикалық қаһарман ба, жоқ әлде эпикалық шығармадағы басты кейіпкер ме, бәрі бір, сол диалогты аз сөзбен кейіпкердің жан дүниесін, ішкі болмысын, оның жасаған ортасына деген көзқарасын, дүние танымы мен мінез-құлқын реалды тұрғыда ашып, көркем түрде суреттейді. Сондай-ақ Мұқағалидың лирикалық шығармаларында, поэмаларында диалогтарды пайдаланудағы шеберлігін әрі осы тәсілмен әрбір адамның өзіне тән болған характерін ашу, лирикалық

немесе эпикалық қаһармандардың көркем образын әрқайсысының тек қана өзіне тән ерекшелігін екшеп көрсету, оның өзінің стильдік қолтаңбасын айқындай түседі. Ақынның сөз үстіндегі алып әрекетін, шеберлік дегеннің өзі әр сөздің орнын тауып қолдану, өлең жолдары жай баяндаудан емес, сөзбен сурет салудан тұратындығын жете ұғынғаннан әр өлеңін оқыған сайын ұғып, түсініп қана қоймай, кәдімгідей түйсініп отырамыз. Бұл да оның ақындық ерекшелігіне саятын нәрсе. Сондай-ақ М.Мақатаев туындыларында әдеби тілдің әсемдігі әрі әсерлілігі үшін қажетті тәсіл құбылтудың түрлерінің шебер пайдаланғанын ерекше атап айтуымыз шарт. Бұл тұста ақынның сезім сергектігін, көңіл жүйріктігін, көз қырағылығын, көркемдегіш тәсіл кейіптеуді өте тапқырлықпен құбылтып, құлпыртып, басы артық сөз қоспай, баламаларды үйлесімді, табиғи, жарасымды қолдана білетінін аңғарамыз. Бұл да Мұқағалидың ақын ретіндегі басты ерекшелігі.

Қазіргі қазақ поэзиясында көркемдегіш құралдардың қатарында көп қолданылатын құбылтудың бір түрі – символ яки астарлау. Мұқағали мұны да ерекше тапқырлықпен шебер пайдаланады. Осымен бірге, ақынның метонимияны қалай пайдаланғандығы һәм пайдалану ерекшеліктері туралы да осы бөлімде өлең жолдары арқылы нақты дәлелдеп көрсеттік. Мұқағали Мақатаев жырлары осы тәсіл арқылы нақты дәлелдеп көрсеттік. Мұқағали Мақатаев жырлары осы тәсіл арқылы сыртқы түр ғана емес, ішкі сыр терең мағынаға, бай мазмұнға ие. Сол секілді ақын алмастырудың түріне жататын мегзеу яки синекдоханы да орынды жерінде шеберлікпен қолдана отырып, өлең тексттерінің көркемдік бояуларына табиғи сипат беріп, қалам ізінің өзгеше сұлу өрнегін төгеді. М.Мақатаев шығармаларында жоғарыдағылардан басқа, сирек те болса сәтті кездесетін көркемдеу құралдарынан кекесін-мысқыл, әзіл-әжуә-юмор, ирония, сатира, сарказм элементтері де баршылық. Мұқағали поэзиясының әсерлі де шебер болып шығуының тағы бір құпиясы оның әдеби тілді құбылтып, ажарлаумен қатар, өлең сөзге айрықша эмоциялық жылылық дарыта білуінде жатыр. Мәселен, ақын арнау, қайталау, егіздеу секілді фигуралық оралымдарды жай қолданбайды, өлеңнің әсерлі, эмоциялық баурағыш күшін күшейте түсу үшін орнын, орайын тауып, шебер қолданады. Сол сияқты, «көркем шығармаларда қолданылуында қарай жай қайталау, еспе қайталау, әдепкі қайталау – анафора, кезекті қайталау – эпифора болып бөлінетін әр алуан айшық түрлері де Мұқағали лирикасында молынан кездеседі», [4,68]. Ақын өлеңдерінде кездесетін қайталау сөздері әсерлілік пен әсемдікті арттыру, оқырман назарын сол та жақ негізгі ойына аудару үшін ойды оқшаулап, даралап көрсету мақсатында қолданғанын дәлелдедік. Оның үстіне, сөз қанша рет қайталанса да текстің лексикалық мағынасына, үйлесімді ұйқысына, ырғағына ешқандай ешқандай нұқсан келтірмей, оқыған сайын оқырманға қай тәсілмен эстетикалық әсер беріп, оның өзіне қай әдіспен баурап әкетіп отырғанын нақты мысалдармен пайымдауға тырыстық. Ақын шығармаларында бұлардан басқа стилистикалық фигураның антитеза немесе шендестіру тәрізді түрлері де жиі ұшырасады. Көріктеу құралдарының градация-дамыту тәсілінде Мұқағали үлкен шеберлікпен, биік талғаммен қолданып, өзінің алдыңғы сөзінен соңғы сөзін, алдыңғы ойынан соңғы ойын асқақтата, асыра түскенін, өлең мазмұны мен мағынасын үсті-үстіне үстемелеп, ұғымды тереңдете түскенін көреміз. Ақын поэзиясының идеясы мен мазмұн тереңдігін, тіл байлығын, нұсқалы стилін, өлең өріміндегі жаңалығын зерттеу, байыптау, пайымдау арқылы М.Мақатаевтың қазіргі қазақ әдебиетіне көркемдік тұрғыдан қосқан үлесіне, әрі ақындық шеберлігіне баса назар аудару бүгінде өзекті мәселе.

Қысқасы, ақын шығармаларына қай қырынан алып қарамайық, ғылым тұрғыдан қалайша талдамайық, Мұқағали Мақатаевтың сыр мен мұңға толы сұлу жырларын қандай шебер қолдан туғанын түсініп қана қоймаймыз, түйсінеміз. М.Мақатаев өлеңдерінің күллі қадірі мен қасиеті дәл осы арада жатыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Қабдолов З. Жебе. Зерттеу-эссе, - Алматы, 1988,-203б.
- 2.Ыбырайымов Б. Ой мен сөз. -Алматы, 1985,-189б.

3.Кәрібаева Б. Қазіргі қазақ лирикасының поэтикасы,-Алматы,1988,-234б.

4.Алпысбаев Қ. Көркем шығарманы талдау жолдары,-Алматы,1994,-200б.

Айтметов А., тобының студенті МН-12, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекшісі: оқытушы Баербекова А.Е.

«ҚОРҚЫТ АТА» КІТАБЫНДАҒЫ АДАМ ЕСІМДЕРІ

Түркі тіл білімінде жан-жақты зерттеліп, ғылыми негізі қаланған ономастиканың күрделі бір саласы – антропонимика. Антропонимика кісі аттары, әке аты patronim (отчество), фамилиялар, лақап аттар (прозвища), бүркеншік аттарды (псевдонимы) зерттейтін ономастиканың бір саласы екеніне жоғарыда көзіміз жеткен болатын.

Антропонимика (кісі аттары) - тіл тарихын, ұлт мәдениетін зерттеуде құнды да бағалы мұра. Антропонимдер жүйесі адамдардың өткендегі тұрмысын, қоғамдық-әлеуметтік құрылысын және материалдық әрі мәдени өмірдің құбылыстарын да көрсете алады. Олардың кейбір топтары қазақ ауылының ертедегі тіршілік, іс-әрекетінен және шаруашылық күйінен мағлұмат береді. Мәселен, төрт түлік малға, шаруашылық, тұрмыстық сөздерге байланысты есімдер. Немесе қазақ халқының ұлттық әдеті бойынша жас келіндер күйеуінің жақын туыстарының, ата-енесінің аттарын атамайтын. Сөйтіп жас келін күйеуінің ағасын, інісін я қарындасын тура атымен атай алмай, жанама ат қойып алатын. Атап айтқанда, қайынсіңлілерін – шырайлым, бикеш, бойжеткен, әке қыз, еркем, ержеткен, ерке қыз, ал ер адамдарды төрем, шырақ, мырза жігіт, молда жігіт т.б. деп атайды. Тіпті күйеуінің құрдастарының аттарын атауды да ұят санап құрдас, замандас немесе аттас деп атау дәстүр ұстаған.

Түркі әлемінде көпаттылық деген мәселе бар. Яғни бұл адам мәртебесі және қоғамдық-саяси жүйедегі орны өзгергенде адамның аты да өзгереді.

Мұндай мәселе «Қорқыт Ата кітабында» да көрініс тапқан. Қорқыт атаның 12 жырында да Қорқыт ата образы кездесіп отырады. Жай ғана кездесіп отырмай, Қорқыт ата жырдың соңында тілегін айтып, бата береді. Көп жағдайда жырда бас кейіпкерге жай ғана бала, ұл деген ат беріледі де, кейін оған Қорқыт ата жеке ат қояды. Мұндай сарынды руникалық ескерткіштерде де кездестіруге болады. [1, с.284-290]

Бұл мәселені Л.Н.Гумилев «Древние тюрки» еңбегінде сөз етеді: тюрки не носили одного и того же имени от рождения до смерти, как европейцы.Имя тюрка всегда указывало на его положение в обществе. Мальчиком имел кличку, юношей – чин, мужем – титул, а если это был хан, - то титул менялся согласно удельно-лествичной системе» деген. [2]

Бірақ бұл тұжырымды нақты дұрыс деп айта алмаймыз, өйткені ежелгі түркілер қоғамындағы антропонимдерді зерттеген ғалымдар көзқарасы әр түрлі болып келеді.

Көне түркілік қоғамда адам атының рөлін бағалау өте қиынға соғады. Бұл пікірге дәлел ретінде И.В.Бестужев-Лада сөзін мысалға алуға болады: «По древним представлениям, личность человека и его имя были органически связаны, более того, имя выполняло важнейшую охранную функцию, обеспечивая его носителю защиту от злых (или покровительство со стороны добрых) сверхъестественных сил» [3, с.137-143]

Ежелгі көне түркілік антропонимияда мынадай негізгі категорияларды атап көрсете аламыз:

Жеке есім (жалқы есім). Белгілі бір әлеуметте туған кезде немесе үлкен адамға қойылатын ат, есім. Ежелгі ескерткіштерде жеке есімдер аз қолданылған, ал орта ғасыр әдеби және тарихи шығармаларда антропонимдер ерекше көп қолданылады. «Қорқыт ата кітабындағы» антропонимдердің көбі жеке есімдер.

Ер аты – «батырлық есім» немесе «ер адам есімі». Бұл есімге кейіпкерлер өздерінің батырлық іс-әрекеттерімен иеленген. «Қорқыт ата кітабындағы» ұлдар қиын кезеңде

өздерінің даналығы мен ерлігін көрсетіп, жаңа атқа немесе өз аттарына қосымша, үстеме есімге иеленген. Мұндай батырлық есімдер халық арасында үлкен рөл атқарып, жан-жаққа тараған.

Рулық есімдер. Көп қолданылмаған, бірақ қызметтік мағынасы ерекше болған. Рулық есімдер өзіндік кодификаторлық қасиетімен айқындалады. Яғни белгілі бір тұлғаның қандай да бір рудан шығуы түркі халықтарында ерекше қаралған. Өйткені түркілер таққа отыратын адамның шыққан тегіне айрықша көңіл бөлген.

Әлеуметтік есімдер. Мұндай адам аттары орта ғасырларда, көне дәуірлерде де мемлекетті басқарып отырған билік басындағы адамдарға ғана тән болған. Мысалы, қараханид әулітінен шыққан Арслан-хан мен Богра хандар сөзімізге дәлел бола алады.

Кісі лауазымы немесе атағы (персонифицированный титул). Бұл антропонимиялық санат батырлық есімдерге ең жақыны болып табылады. Алайда мұндай аттарды ерекше лауазымы мен атағы барларға ғана қойылатын болған. Мұндай антропонимдер аса көп кездеспейді.

Есімнің жайылған (развернутый) форма түрінде келуі. Бұған жоғары биліктегі адам есімдері мен титулдары жатады.

«Қорқыт ата кітабындағы» антропонимдерге талдау жұмысын жүргізбес бұрын, оғыздар туралы мәлімет бере кеткеніміз дұрыс болар. Өйткені «Қорқыт ата кітабындағы» 12 жыр осы оғыз тайпасы туралы жырланады.

Оғыздар – VI-VII ғасырларда Алтай мен Орталық Азия жерін, ал X ғасырға дейін Орта Азия мен Поволжье жерін мекендеген біріккен түркі тілдес тайпалар. Кейін олар Кавказ жерінің күнгей жағына көшіп барып, онда көшпелі өмір салтын ұстанды. Уақыт өте келе, бұл тайпалар әзербайжан халқының этногенезінің негізін құрады.

«Қорқыт ата кітабындағы» жырлар әр қилы, олар бір-бірімен сюжеттік жағынан да, тақырыптық жағынан да байланыспайды. Тек ортақ бір дүние – Қорқыт ата образы. Қорқыт ата образы барлық жырда дерлік кездеседі. Жоғарыда айтып өткендей, Қорқыт ата не ат қояды, не бата беріп жатады.

Антропонимдерді талдау жұмысын, ең алдымен, Қорқыт ата есімімен (Деде Корқыт/Деде Коркут) бастаған жөн. Ел аузындағы аңыздардың бірі Қорқыттың жаратылыс заңынан елден ерекше боп дүниеге келуі, және оған Қорқыт есімінің берілуі жайында сыр шертеді.

Аңыздар бойынша Қорқыттың анасы жүкті кезінде құланның жаясына жерік болып, жерігі бір жылда әрең басылыпты. Анасы Қорқытты құрсағында үш жыл бойы көтеріп, жылына бір рет толғақ қысып отырыпты. Ең соңында туатын жылы тоғыз күн толғатып, жер дүниеге үш күн, үш түн қараңғылық түсіпті, қалың қара жаңбыр, сұрапыл қара дауыл соғып, біреуді-біреу көре алмай, ел-жұрты қатты қорқынышқа батады:

Қорқыт туар кезінде,
Қара аспанды су алған.
Қара жерді құм алған.
Ол туарда ел қорқып,
Туған соң әбден қуанған.

Сол қараңғылық қорқынышта туғандықтан атын «Қорқыт» қойыпты, Қорқыт Сыр суына жақын Қаратаудың бір қойнауында туған екен. Ол тауға «Қарашық» деп, «Қараспан» деп ат қойыпты. Аңыз бойынша, анасының құрсағынан шығысымен Қорқыт тілі шығып, «сөйлей» туыпты. Қорқыт жасынан өте ұғымтал, құйма құлақ болып өседі.

Проф. Ә.Қоңыратбаевтың «Қорқыт» сөзі «хор» және «хұт» деген екі буыннан құралып, алғашқысы тайпа, соңғысы «ойшыл», «сәуегей» деген ұғым береді, яғни Қорқыт – «құтты адам», «құт әкелетін адам» деген сөз, деген пікір немесе проф. Ш.Ыбраевтың да пікірі көңіл аударарлық: «Қорқыт» есімінің алғашқы сыңары көр (ғор, гөр) сөзінің мағынасы «о дүниелік» ұғыммен жапсарлас, екі дүниенің ортасындағы жалғыз заттық айғақ көрмен байланысты болуы әбден ықтимал деген пікірі. [4, 126]

Сонымен, Қорқыт антропонимнің лингвомәдени, әлеуметтанымдық сипатына, біздің ойымызша, проф. Т.Қоңыратбаевтың төмендегі тұжырымдарының тікелей қатысы бар;

Біріншіден, Қорқыт оғыз елінің бірлігі, тұтастығы үшін зор әлеуметтік қызмет атқарған тұлға - этнофор.

Екіншіден, Қорқыт оғыз елінің этникалық құрылымын жеткізуші, этникалық сананың қоғаушы көзі - индикаторы.

Үшіншіден, Қорқыт тұлғасы оғыз еліндегі этникалық үрдістің жеке бір көрінісі - микробөлшегі.

Ең бірінші жырда кездесетін кісі есімі – Байындыр хан/Баяндүр хан. Сюжет желісіне жүгінсек, Байындыр хан жоғары билеуші тұлға болып табылады. Оған дәлел, есіміне «хан» деген титулдық атақтың қосылуы. Қазіргі түрік тілінде bayındır сөзі «көркеюші, гүлденуші, өніп өсуші, өркендеуші» деген мағыналарды білдіреді. Басқа зерттеушілердің еңбектерін қарастыру барысында, біз бұл сөзге қатысты басқа ештеңе таба алмадық. Мұның себебі, Байындыр хан басқарып тұрған кезеңде оғыз мемлекетінде тыныштық пен бірлік болған. Антропонимия категориясы бойынша, бұл есім жалқы есім, «хан» деген титул дәрежесін көрсететін антропоним. Қорқыт атаның өзінің берген анықтамасы бойынша, Байындыр хан өз кезіндегі «Хандардың Ханы» болған екен.

Дерсе хан/Дирсе хан – сюжетте Байындыр ханға ренжіген бектердің бірі болып суреттеледі. Мұнда да Дерсе деген жалқы есімге «хан» деген атақ-дәрежені білдіретін есім қосылып тұр. Алайда, Дерсе хан ерекше көзге көрінетін бектердің бірі болып табылады. Ол – ықпалды, бай адам. Оның иелігінде әжептәуір мал мен жер бар.

Жырда бала батырды бейнелеу үшін, оның күшін көрсету үшін, оның біреулермен күрескенін, не жаумен шайқасқанын суреттейді.

Батырлар бейнесіне тоқтасақ, олардың күштілігі, қайраттылығы мен бірге қандай құрметке ие болғаны да көрсетіледі. «Қорқыт ата кітабындағы» жырларда берілген образдар әр түрлі типке бөлінеді. Әсіресе дастанда көп кездесетін қаһармандық образдар, олар: Бұқаш хан, Домрул, Еміре, Бисат, Секірек т.б. Осымен қатар сатиралық образды да кездестіруге болады. Мәселен, Қарашар, ол қарындасының қалыңдығына: «Інген көрмеген мың бура, қысырақ көрмеген мың айғыр, саулық көрмеген мың қошқар, құлақ-құйрықтан жұрдай мың ат, қараша-қараша мың бүрге бересің» - деп сұрайды. Кейін, сұрағанын орындап Қорқыт ата Қарашарға сұрағанын орындап, бүргеге талатқызады.

Ал Дерсе ханның ұлын жырдың басында жай бала/ұл деп қана атаса, кейін өзінің ерлігі мен қайраттылығын көрсеткеннен кейін, Қорқыт ата оған Бұқаш/Бугач/Богач деген есім береді. Бұқаш «бұқа» деген сөзден шыққан жалқы есім. –ш деген еркелету мағынасын білдіретін қосымша. Қазіргі түрік тілінде «boğa» деген сөз активті сөздер қатарына жатады. Жырдағы «Бұқаш» образы дәу бұқаны ерлікпен жеңгеннен кейін Дерсе хан ұлына қойылды. Бұқаш жырдың негізгі кейіпкері болып табылады. Кейін бұл жалқы есімге «хан» деген антропоформант қосылады.

Әдебиетте образ, образ жасау деген түсінік бар. «Қорқыт ата кітабындағы» бейнелер өте әсем тілмен суреттелген. Жырда табиғи көріністер де сирек кездеседі. Ал, әйел батыр, бала, қысқасы адам бейнесін суреттеу өте жиі қолданылады және бейнелеуі зор шебер тілмен суреттеледі.

Мысалы, әйел бейнесін, сұлулығын хан өз әйеліне сырын айтып, мұңын шаққан кезде байқаймыз.

Бері кел, басымның бақыты, үйімнің тақыты,
Үйден шыға ырғалған сұңғақ бойлым,
Тілерсегіне түскен қолаң шаштым,
Құрулы садақтай иілген имек қастым.
Қос жаңғақ симайтын оймақ ауыздым,
Балдай тәтті тіл үйірген қауыным.
Күзгі алмадай алқызыл жемісім,
Көрермісің халымның не болғанын? [5,17]

Азиялық өркениеттерде күнмен қатар қастерленген аспан шырағы ай болған. Ай көне түрік мәдениетінде Күннің орынбасары, сұлулықтың таңбасы, көп мұраларда әйел құдай ретінде танылған. Көшпенділер үшін де айдың маңызы зор болған. Даладағы малшылар қараңғы түнде айдың тууы мен батуын бақылаған, одан өздерінше қорытынды жасап, жыл мезгілдерін айырц есебін шығарған. Олар жаңа туған айдың күн сайын көлемінің кемитінін, ақырында «таусылып» – «өліара» келетінін білген. Бұл кезде ауа райы өзгеріп, ғылыми тілмен айтқанда, циклон басым болады. Халықтық дүниетаным айдың климатқа тигізетін әсерін жақсы білген.

Алайда, айдың басты символдық ерекшелігі оның күн мен түннің арасындағы алатын орнына қатысты. Күн батып кеткенімен, нұр (ізгілік, жылулық, сәуле) жеңілмейді. Аспанға күннің ізбасары (дублері) ай арасындағы тартыс ғарыштық сипатқа ие болады. Шоқан Уәлихановтың пікірі бойынша, қазақтар айды құдай тұтқан. Бұл көне дәуірден келе жатқан дәстүр. Мысалы, Қаратау тауларындағы жартастығы суреттер көзәйнек тәріздес қосылған жұп адамдарды бейнелеген. Осындай таңбалар ішкі Монғолиядан да табылған. Сондағы адамдардың бастары дөңгелектің бірінен сәуле шашып тұрса, екіншісі ондай емес. Бұл белгілі бинарлық оппозицияны (күн мен ай) білдіреді. Ай мен күнді қосып тұрған сызық адамдардың «қасиетті жолы» деп аталады.

Күн мен айдың қатарласуы әлемдік мәдениетте кең таралған идеяның бірі. Мұсылмандық әлемде ай діни таңбаға айналған. Мұсылмандық әлемде ай діни таңбаға айналған. Бұл жерде ескертетін бір жайт бар. Ай символикасы мәдени гомогендік дәстүрмен тығыз байланысты. Ол аруақтар дүниесімен жалғастыратын беліг болып табылады. Мұсылман зираттарына ай белігісін қою ұрпақтар, дәстүрлер сабақтастығын көрсетеді.

Жоғарыда атап көрсеткеніміздей, ай әдемілік пен сұлулықтың белгісі болып табылады. Айсұлу, Айбарша, Ай-Таңсық, Айшат т.б. антропонимдермен қатар, қазақ эпосында сұлулық, нәзіктік Ай мен теңестіріледі: «Туған айдай толықсып, бұралып кете барады» (Қыз Жібек), «Жалғыз қызы Гүлбаршын – он бесте толған ай еді» (Алпамыс), «Жақсы Ай – Күңдей, жарығы әлемге бірдей» (мақал). [6, 132]

Әзербайжандық жазушы Анардың нұсқасы бойынша Бұқашты ана сүтімен және тау гүлімен жарасын жазған, Бұқаштың анасы – Айна Мелек.

Бұл жерде түрік тіліндегі melek сөзі «періште» деген мағынаны білдірсе, ауна – «айна» деген мағынаны білдіріп тұр. Қазіргі қазақ тілінде де осы мағынасында қалған. Ең қызығы автордың өзі бұл есімнің шығу тарихын өзі ашып береді. Айна Мелектің анасы жүкті кезінде айна мен айға балам айдай аппақ болсын деп көп қараған дейді.

Зерттеуші А.Гафуровтың айтуынша, бұл антропонимге басқаша түсінік береді. Оның айтуынша, жақын Шығыс пен Орта Азияда бұл компонент, яғни «айна» сөзі «әдемі, сұлу, көрікті» деген мағына әйел адамға қатысты айтылады да, ал ер адамдардың есімінде бұл сөз «бақыт» деген мән береді.

Екінші жырда бас кейіпкерлердің бірі – Салор-Қазан/Қазан Салор/Салур Казан және Қара Қойшы/Гараджа-Чабан.

«Қорқыт» дастанына негізгі кейіпкер болған тарихи адамдар. Олардың кейбір варианттары Сыр бойында, Арал теңізінің жағасында, Ұлытауда сақталып келген. Қорқыт жырларының негізгі желісі күрделі сюжеті Оғыз-Қыпшақ заманындағы ел басқарған кемеңгер, ойшыларды қадірлеу. [7, 173] Соның бірі – Қорқыттың өзі ғажайып ерлігімен халыққа қорғаныш болған, халық сүйіспеншілігіне бөленген адам, алыптардың ішінен көзге бірінші түсетін Ер Қазанбек/Қазан Салор – «барлық алыптардың ұлы ағасы, Түркістанның тірегі» [8,175]

Сөйтіп, «Қорқыт» хикаясын оқып отырып, Қорқыт заманында өзінің алып ерлігімен аты шыққан, халық ерекше ардақтаған алыптар (батырлар) көп болғанын, сол сияқты шешен билер, ақылды данышпан сұлтандар да аз болмағанын көреміз. Қорқыт өмір сүрген дәуірдің айтулы тұлғаларында оның мұрасынан танимыз.

Салор Қазан – ірі қара малы бар, бай билеушілердің бірі. Қазан – жалқы есім. Оны кейде Қазан би деп те атайды. Би – бұл жерде ер адамға ерекше айтылған сый-құрмет білдіретін атау. Ал Sulur (Салор) – бұл рулық атау.

Жалпы би сөзінің этимологиясы жайлы сөз етер болсақ, «би» деген термин – көне түркілік «бег» сөзінен шыққан. «Би» - «бегтің» кейінірек өзгерген түрі болып табылады. «Бек» сөзінің соңындағы «г» «й»- ге ауысқанын байқауға болады.

А.А.Леонтьев «Бий и его судебная власть» деген мақаласында: Само слово «бий» указывает на то, ибо происходит от глагола «билейді», что значит «управляет», - деген пікір айтады. [9, 271]

Ал Абай тілі сөздігінде: «Би¹ (26) 1. Дау-жанжалды шешуші, билік айтушы (25). Бұрынғы ескі биді тұрсам барлап, Мақалдап айтады екен, сөз қосарлап», - деп берілген [10, 132]

Қазақ дәстүрінде адамның жалқы есімнен басқа да толып жатқан (жанама, бүркеме лақап, балама т. б.) қосымша аттары болады. Қосымша аттар адамдар арасындағы өзара қарым-қатынастардың ыңғайына қарай өзгеріп, әр алуан морфологиялық тұлғалармен түрленіп, сұхбаттасушы субъектілердің бір-біріне деген ізет-құрметін, көңіл-күйін, ішкі сезімін, дәстүрлі әдептілік пен жол-жоралғыны таныту үшін, жан дүниесін паш ету мақсатында жұмсалады.

Лақап атаулардың ерекшелігін зерттеген Т.Жанұзақов, Т.Абдрахманова, А.Бахамова, Г.Байғосынова т.б. Ономастиканың антропонимика саласының негізгі мәселелерінің бірі - бейресми жалқы есімдер (лақап ат). Бейресми жалқы есімдер барлық халықтарда бар. Орыс тілінде лақап атқа - «прозвище, название, данное человеку в насмешку, в шутку и т.п.» обычно содержащее в себе указание на какую-либо заметную черту его характера, наружности, деятельности и т.д.» деп анықтама берілген [11, 164]

Сонымен, қазақ, орыс т.б. халықтарында да лақап ат қою адамның бет-пішіне, мінез-құлқына, істейтін кәсібіне немесе бір ерекшелігіне байланысты қойылады. Кейбір тура тауып қойылған есімдер, сол адамға өмір бойы қосалқы ат болып қалады. Зерттеуші пікірі бойынша, жалпы лақап есімдер өзіндей белгілері бойынша лексика-семантикалық топтарға бөлінеді.

Сонымен, тілімізде ресми шын аттармен қатар, лақап аттар да бар. Ондай лақап аттардың тым ерте кездерде-ақ қолданылғанын байқаймыз. V-VIII ғасырларда тән түрік халқының жазба ескерткіштеріндегі Күлтегін, Яш Ак Баш, Джагий Шад, Тоныкөк сияқты есімдер - лақап аттар. Халық ертеңдеріндегі Шіңкілдек, Желаяқ т.б. - халық ойынан шексіз қиялынан қойылған лақап аттар. Ерте кезде лақап тек адамдардың ғана емес, тіпті кейбір рулардың да лақап аттарының болғаны байқалады. Бұл құбылыс түркі халықтары арасында көбірек кездеседі.

Проф. Т.Жанұзақов лақап аттарды лексикалық мағынасына қарай мынандай топтарға бөледі:

1. Адамның бет-әлпет түріне, көзі, шашына байланысты: Қаракөз, Ақбала, Айша, Қарақыз т.б.

2. Адамның жүрісі, тұлғасы мүсіне байланысты: Жорға, Жұмабай, ұзын Ахмет, Құлагер т.б.

3. Адамның дене-мүшесінің кемдігіне байланысты: Бүкір, Сақау, Шолақ, Кекеш.

4. Мінез-құлық, бейімділік әрекетке, ерекшелік қасиеттерге байланысты: Найзағай, Асан т.б.

5. Негізгі кәсібі, қызмет бабына байланысты етікші Ахмед, мұғалім Оспан, қойшы Аман, дәрігер Нұржан т.б. [12, 59]

Осындай лақап аттардың бірі - Төбекөз. Төбекөз/ Тепегөз (Теменной глаз) антропонимі жалғыз көзді дәуге айтылатын мононим болып табылады. 1815 жылы Диц деген ғалым алғашқы рет аударды. Бұл әдебиеттануда үлкен таңғаларлық оқиға айналды. Әзербайжан зерттеушісі Анардың пікірінше: Обратимся к древнегреческому путешественнику и историку Геродоту. После описания иссидонов – одного из

многочисленных племен Центральной Азии – он сообщает: «... А выше его, по рассказам иссидонов, живут одноглазые люди и стерегущие золото гриффы. Со слов иссидонов повторяют это скифы, а от скифов знаем мы, почему и называем их по-скфски аримаспами. Словом арима скифы называют «один», а спу на их языке «глаз». Территория аримаспов, судя по древним источникам, находилась где-то между Вочтоном Уралом и Алтаем» [13]

Яғни Төбекөз антропонимі Тере/Дере және göz деген екі компоненттен кейіннен пайда болған. Бұл күрделі сөз қазіргі барлық түркі тілдерінде осы мағынасында қолданылады.

Жырдағы Төбекөз адам мен пері қызынан жаратылған жан болғанын онда адамның да, перінің де қасиеттері баршылықты. Ол ойлай біледі және өте күшті, денесіне оқ тимейтін қылыш кеспейтін адамдарға қырғидай тиетін дәу. Міне осылай Төбекөз қандай қорқынышты, өлім батпайтын болса да, амалын тауып оны Бисат жеңіп шығады. Мұндай көріністер дүние жүзі халықтарының фольклорымен кең байланысты. Төбекөз бейнесі, грек аңызындағы жалғыз көзді дәу Полифенге ұқсас: іс-әрекеті, әрбір қимылы, ой мақсаты, қатыгездігі – «Одиссей» жырының үрейлі қаһарманын еріксіз еске түсіреді. Осымен қатар, Қорқыт жырындағы таңқаларлық етіп айтылатын Төбекөздің хикаясы қазақтардың ескі дәуірден келе жатқан ертегілерінде орасан көп. Шоқан Уәлиханов: «Жалғыз көзді дәу қазақтың сахарасына кеңінен тараған ескі мифтің бір түрі» деп санаған [14, 183]

Қорыта келгенде, Қорқыт жырларында өте көп антропонимдер кездеседі. Жоғарыда атап өткендей, кейіпкерлерге есімдер жайғана қойылмаған, әр антропонимнің өзіндік ерекшелігі бар. Бұл есімдер баяндалып отырған образдардың мінезін, сыр-сипатын анықтайды деп айтқанбыз. Бұл жырдағы антропонимдер әлі де түбегейлі зерттеуді қажет ететін тың тақырып. Біз 12 жырдан антропонимдердің 70-ке жуығын тауып, картотека жасадық. Ал жұмысымызда олардың 15-ке жуығына ғана талдау жұмысын жүргіздік. Төменде «Қорқыт ата кітабындағы» антропонимдерге әліпби бойынша кесте жасадық.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мори М. Бегю-каган и Поцзуй // Turcologica. – Москва, 1976. – С.284-290.
2. Гумилев Л.Н. Древние тюрки, - Ленинград, 1967
3. Бестужев-Лада И.В. Имя человеческое – прошлое, настоящее и будущее // Советская этнография. – 1968.-№2. – С.137-143.
4. Қоңыратбай Т. Эпос пен этнос. Алматы: Ғылым, 2000. 596б.
5. Қорқыт ата кітабы. / Аударған: Б. Ысқақов. – Алматы: Жазушы, 1994. 282 б.
6. Қазақ әдебиетінің тарихы. – Алматы, 1998. – 276 б.
7. Қоңыратбаев Ә., Марғұлан Ә. Эпос және оны айтушылары. Алматы: Қазақстан. 1975. 174 б.
8. Қоңыратбаев Ә., Марғұлан Ә. Эпос және оны айтушылары. Алматы: Қазақстан. 1975.
9. Зиманов З. Қазақтың ата заңдары. 2 том. 387б.
10. Абай тілі сөздігі. Алматы, 1968. 734 б.
11. Толковый словарь русского языка //под ред. Д.И.Ушакова. Москва.,ОГИЗ, 1935. т.1, С. 83, 164.
12. Жанұзақов Т.Ж. Қазақ есімдерінің тарихы. – Алматы: Ғылым, 1988.–140б.
13. Анар Книга моего деда Коркута7 – Семей, 2004. – 152с.
14. Уәлиханов Ш.Ш. Таңдамалы. – Алматы: Жазушы, 1985. 560 б.

MULTILINGUALISM AS A NORM OF LIFE

Education is one of the key aspects of qualitative assessment and viability society.

Future of any state primarily depends on how and how reasonably solved in it are the problems of education. The main task of our state's policy in the field of education is to raise the level of intellectual abilities of the nation. The need to continuously improve the system and practice of education at any level is due to social changes taking place in society. The issues of improving the quality of education and the level of upbringing of the personality of the pupil of the secondary general education school remain priorities. In accordance with the Law on Language, the "Language Policy Concept" developed a document of the language policy of the Republic of Kazakhstan "State Program for the Functioning and Development of Languages for 2011-2020". It states that the strategy for the development of the languages of the peoples of Kazakhstan is determined by the following objectives:

- expansion and consolidation of the communicative functions of the Kazakh language;
- preservation of general cultural functions of the Russian language;
- development of the languages of ethnic groups residing in Kazakhstan.

The languages of all ethnic groups living in Kazakhstan are actively functioning at the everyday level, and Kazakh and Russian are represented at the level of state use. From the scientific point of view, the Kazakh languages have been and continue to represent great scientific interest. Since carriers of different languages are constantly in contact, there is also a constant interaction of languages. In this case, languages are involved as a means of public communication, the accumulation of information, a means of influence, as an integral part of social socioculture.

Languages are always subject to socio-economic and socio-political, sociocultural influences.

A peculiarity of the linguistic space of Kazakhstan in the beginning of the new century was the active invasion of the English language and other foreign languages. Due to this phenomenon there is a process of formation of multilingual personalities, therefore, it is possible to comprehensively study the phenomenon of multilingualism.

Learning a language means studying the culture of your people, because. This is a single concept. Multilingualism, exists and functions in our multinational state.

Our President Nursultan Nazarbayev set a global task for us: by 2020, 100% of Kazakhstanis should master the state language, 95% - Russian, 25% - English. Following the state program "Kazakhstan - 2030" in all educational institutions of the city and the region, the policy of forming a multilingual personality (based on the triune of Kazakh, Russian, English languages and cultures) is activated. This triune is reflected in the programs of educational institutions (from the words of the president of the country) that "Kazakhstan should be perceived all over the world as a highly educated country whose population uses three languages: Kazakh – state language, Russian - language of interethnic communication, English - language of integration into the global economy". At present, none of the CIS countries develops poly-lingualism at the state level as we do in Kazakhstan.

According to the UN, multilingualism is the main trend of intercultural communication: possession of a minimum of two foreign languages.

In addition, there is a shift from studying traditional European languages to learning the languages of other foreign countries, with whom any contacts are maintained (for example, Chinese, Korean are now popular).

What gives us multilingualism? Only positive!

This is the formation of learning components of foreign communicative competence.

- expansion of the social function of the state language in all areas of communication;
- organization and functioning of language and cultural centers in the field;
- Departures outside the country without language barriers;
- obtaining versatile information;
- use of the Internet;
- business contacts;
- Representation of the city, the country in any sphere on the world level.

Polyculture is a manifestation of the general culture of man in all its diversity.

The main thing for polyculture is respect, knowledge and orientation of students on universal values. Today, it is so important to find effective mechanisms for educating students in the spirit of tolerance, respect for the rights of people of all races and peoples, understanding and respect for other cultures, the ability to live in peace and harmony with people of different nationalities and religions.

Levels of multicultural education:

- micro: family, school, small Homeland / city, town, etc.
- mezo: region, country.
- macro: the world, the states of the world, the global problems of mankind.

The study of the language as one of the main indicators of human adaptation to new socio-political and socio-cultural realities is now an actual scientific, theoretical and scientific-practical task. In addition, there was an objective need to rethink the traditional concepts of language policy and the language situation that had developed in the period of independence.

This problem is most strikingly applied to the language situation of modern Kazakhstan reflected in the Address of the President of the Republic of Kazakhstan NA. Nazarbayev "New Kazakhstan in the New World" from 2009, where, in order to ensure the competitiveness of the country and its citizens, a phased implementation of the cultural project "The Trinity of Languages" is proposed, according to which the development of three languages: Kazakh as a state language, Russian as a language of interethnic communication and English as a language of successful integration into the global economy.

Possession of Kazakh, Russian and foreign languages becomes an integral component of personal and professional activity of a person in modern society. All this, on the whole, calls for a large number of citizens who know practically and professionally several languages and, in this connection, receive real chances to occupy a more prestigious position in society both socially and professionally. We are sure that a reasonable, competent and correct introduction of trilingualism will enable graduates of our schools to be communicatively adapted in any environment.

References:

1. A New Framework Strategy for Multilingualism. COM (2005) 596 final. — Brussels, 2005. — 30 p.
2. Albrow, M. The Global Age: State and Society Beyond Modernity / M. Albrow. — Cambridge : Polity Press, 1996. — 256 p.
3. Chirikba V.A. "The problem of the Caucasian Sprachbund" // From Linguistic Areas to Areal Linguistics. Pieter Muysken (ed.), 2008. — p. 31.
4. Crystal D. English as a global. - M.: All the World, 2001. - 240 p.
5. English in the range [Electronic resource] // English language.ru: site. - Access mode. URL: <http://www.english.language.ru> (reference date: January 14, 2014).
6. English as an International Language: New Englishes [Электронный ресурс] // La Universidad Internacional de La Rioja: website. — Режим доступа. URL: <http://idiomasunir.com/2012/08/08/english-as...> (дата обращения: 25.01.2014)
7. Ferguson, Charles A. (1982) Foreword to the first edition. In Braj B. Kachru (ed.), The Other Tongue: English.

8. Jenkins J. (Un)pleasant? (In)correct? (Un)intelligible? ELF speakers' perceptions of their accents / J. Jenkins // English as a Lingua Franca: Studies and Findings. Mauranen, Anna and Ranta, Elina (eds.). — Newcastle upon Tyne, United Kingdom: Cambridge Scholars Publishing, 2009. — 10—36 p.

9. Lingua franca [Electronic resource] // Woman Wiki: Women's Encyclopedia. - Access mode.URL: <http://womanwiki.ru> (reference date: February 18, 2014)

10. Smokotin V.M. The language of world communication and ethnocultural identity: complementarity in the context of globalization: Author's abstract. Dis. Dok-ra philosopher. Sciences. - Tomsk, 2011. - 34 p.

Әбіл Б., ГМУ-21к тобының студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекші: магистр, аға оқытушы Билял Б.Қ.

ЖАЗБАША ЖӘНЕ АУЫЗША АУДАРМАНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аударма ауызша аударма және жазбаша аударма болып екі түрде жүзеге асады. Ағылшын және көптеген басқа еуропалық тілдерде мұндай аударма түрлері екі түрлі сөзбен беріледі. Ағылшынша жазбаша аударатын аудармашыны – «translator», ауызша аударатын тәржімешіні – «interpreter» дейді. Алайда ауызша және жазбаша аударманың түпнегізі ортақ, өйткені бұл аударма түрлерін бір-бірімен байланыстыратын қарым-қатынастық мақсат бар.

Іс жүзінде ауызша және жазбаша аударманы бірдей меңгерген немесе аударманың бір түрімен ғана айналысатын аудармашылар да кездеседі. Ол жазбаша аударма (көркем, техникалық және т.б.) немесе ауызша (ілеспе, ізбе-із) аударма болуы мүмкін.

Төменде ауызша аудармамен шұғылданушы Брайан Харрис [1, 23-24-бб.] ұсынған ауызша және жазбаша аудармалардың айырмашылықтарын беріп отырмыз:

Кесте 1

Ауызша және жазбаша аудармалардың айырмашылықтары

Жазбаша аударма	Ауызша аударма
1. Жазбаша аударманың нысаны болып табылатын мәтін сәл де болса ерте құрастырылады.	1. Ауызша аударылатын мәтін әдетте сол уақытта пайда болады (жазылған мәтіннен ауызша аударған жағдайлардан басқа кездерде).
2. Мәтін түпнұсқасы аяқталған шығарма ретінде ешбір өзгеріске ұшырамайды.	2. Айтылатын ой үнемі дамып жетіліп отыратындықтан, оның жалғасын болжау көп жағдайда мүмкін емес.
3. Аудармашы түпнұсқаны бірнеше рет қарай алады, бұл жағдайда есте сақтау қабілетінің қажеті шамалы.	3. Ауызша айтылған ой тыңдаушыға аудармашының есте сақтау қабілеті арқылы ғана жеткізіледі.
4. Мәтін толығымен жазылған сөздерден тұрады. Аудармашы оның қалай құрылғанын білмейді.	4. Айтылған ой сөзден, сонымен қатар, қол қимылдарын, мимиканы, басқа да әрекеттерді қамтиды. Аудармашы оның қалыптасуының куәгері болады.
5. Аудармашы түпнұсқа автор заманы кеңістігінен тыс болғандықтан, мәтінге эмоциялық сезімсіз объективті түрде қарауы мүмкін.	5. Аудармашы сөйлеушімен тікелей қарым-қатынаста болатындықтан, оның эмоциялық әсерінің ықпалында болады.
6. Аударманы бірнеше рет өңдеуге,	6. Ауызша аударатын аудармашы бірден

түзетулер енгізуге болады. Сөздіктерді, анықтағыштарды қолдану мүмкіндіктері шектелмеген.	барабар (адекватты) аударма беруі тиіс. Сөздіктерді, анықтағыштарды қолдану мүмкіндіктері шектелген.
7. Аудармашы көп жағдайда түпнұсқа авторымен де, оқырманмен де кездесе алмайды.	7. Айтушы, тыңдаушы және аудармашы тікелей қарым-қатынаста болады (әңгіме, мәжіліс кезінде).

Аударманың (жанрлық-стистикалық және т.б.) түрлеріне байланысты классификациялар өте көп. Психолингвистикалық классификацияға сәйкес, аударманың екі түрін бөліп көрсетуге болады. Олар: ауызша және жазбаша аударма. Ауызша және жазбаша аударманың да бірнеше түрі бар.

Ауызша аударма – ілеспе (синхронды), ізбе-із аударма сияқты ауызша рәсімдеуді қажет ететін ауызша аударма түрлерінің басын біріктіретін ұғым. Аударма процесінде түпнұсқа мен оның аудармасы ауызша жасалатындықтан, аударманың бұл түрінде аудармашы түпнұсқа бөліктерін бір-ақ рет қабылдап, оны кейіннен салыстыруға немесе жасалған аударманы түзетуге болмайтынын ескертеді.

Ілеспе (синхронды) аударма – бастапқы мәтінді қабылдай отырып қатар жүзеге асырылатын ауызша аударма. Кәсіби аудармалардың бір түрі.

Көркем аударма мәселесімен айналысушы ғалым Ә.Тарақов ілеспе аударманың күрделілігін танытатын төмендегідей белгілерді атап өтеді:

а) бір мезгілде тыңдап әрі сөйлеу қажеттілігіне байланысты туындаған психофизиологиялық дискомфорт;

ә) баяндамашы не жарыс сөзге шығушының микрофондағы сөзінің қайталанбауына қатысты психикалық кедергі. Өйткені баяндамашыны тоқтатуға, болмаса түсінбеген, не қалып қалған сөзін қайталап сұрауға болмайтындығы;

б) аударманың қайталанбауына және үлкен аудитория тыңдаушыларына байланысты психикалық кедергі. Аудармада қателескенді қайта түзеуге болмайтындығы әрі кешірім сұрауға келмейтіндігі;

в) сөз сөйлеудің жылдамдығына байланысты психофизиологиялық кедергі [2, 36-б.].

Ғалым ілеспе аудармамен шұғылданатын аудармашыда қажетті төмендегідей қасиеттер болу керек дейді:

а) аудармаға өзін-өзі бейімдей білу;

ә) ынта-зейінді сөйленген сөзге барынша бағыттау қабілеттілігі;

б) тосыннан туған кедергілерден шығуға қажетті қабілеттілік;

в) бірнеше тапсырмаларға бір мезгілде зейін аударма білу қабілеттілігі:

- іс-әрекет жылдамдығы;

- сөз сөйлеу шапшаңдығы;

- психикалық және ден күш-қуатының төзімділігі [3, 36-37-бб.].

Ізбе-із аударма – мәтін тыңдалып болғаннан кейін жасалатын ауызша аударманың түрі. Ізбе-із аударманы шартты түрде екіге бөлуге болады. Олар: *парақтан аудару* және *абзацты-фразалы* аударма. Көбінесе ізбе-із аударма деп жазбалары бар аудармашылық әрекеттің кәсіби түрін атайды.

Ізбе-із аударманың жүзеге асуын былайша сипаттап беруге болады: шешен біраз сөз сөйлейді (25-30 минут немесе одан да көп). Аудармашы шешен сөзінен кейін айтылған ойды аударма алу үшін жазба түсіре отырып, мәтінді ойша аудармады. Қойылған мақсатқа сәйкес, аударма толық немесе қысқаша формада жүзеге асырылуы мүмкін. Алайда қазіргі уақытта ауызша аударманың стандарты біршама өзгерген және түпнұсқа мәтінінің үзіндісін аудару ұзақтығы кей кездерде 15 минуттан асып кетеді.

Ауызша аударманың бұл түрі жауапты келіссөздер, саяси, экономикалық-қаржылық, құқықтық және басқа да мәселелер төңірегіндегі ресми кездесулер кезінде, пресс-конференцияларда, семинарлар мен дөңгелек үстелдер кезінде жүзеге асады.

Дыбыстық құрылғылардың күн санап дамуына байланысты ауызша ізбе-із аударманың қолданылу аясы тарылып барады. Дегенмен жеке кездесулер, келіссөздер кезінде толық түсінісу үшін, әрі ілеспе аударманы қолдану мүмкін болмаған жағдайда ізбе-із аударма бірден-бір тиімді аударма болып табылады. Сондықтан аударманың бұл түрін әрбір кәсіби аудармашы білуі қажет.

Ізбе-із аударманың ілеспе аудармадан басты айырмашылығы мынада: ілеспе аударма мәтін тыңдалып жатқанда жасалса, ізбе-із аударма мәтін тыңдалып болғаннан кейін ғана жүзеге асырылады. Ізбе-із аудармада аудармашы аудармашылық жедел жазуды қолданады.

Ізбе-із аудармашыға қажетті қасиеттерді ғалым Ә.Тарақов былай бөліп көрсетеді:

- 1) энциклопедиялық білімнің молдығы, ой-өрісінің кеңдігі;
- 2) өз ұлттық тілін еркін меңгеруі және бай сөздік қоры;
- 3) жұмыс істейтін шет тіліндегі кез келген сөзді іштей еркін қабылдау қабілеттілігі;
- 4) жұмыс істейтін шет тілін еркін меңгеру, әсіресе оның сөйлеу тілін, идиомалық оралымдарын білу [3, 37-б.].

Ізбе-із аударманың бір түрі – парақтан аудару кезінде жазылған мәтін алдын ала оқылмай, оны қабылдау барысында ауызша аударылады.

Ал, абзацты-фразалы аудармада мәтін тыңдалып немесе оқылып болғаннан кейін толығымен емес, әдетте абзацтарға немесе фразаларға бөліп-бөліп тәржімеленеді. Аударманың бұл түрі бірден-бір қарапайым аударма болып есептеледі, сондықтан да аталмыш аударма мәтіннің көлемді үзінділерін есте сақтауды қажет етпейді. Абзацты-фразалы аударма монологті, сондай-ақ диалогті аудару кезінде қолданылады.

Аударманың келесі бір әмбебап түрі – **жазбаша аударма**. Жазбаша аударма – аудару кезінде мәтін көзбен оқылып, жазбаша жүргізілетін кәсіби аударманың ең көп тараған түрі. Жазбаша аударманың *көркем аударма* және *ақпараттық аударма* деген түрлері бар.

Көркем әдебиет – ерекше күрделі жанр. Бұл жанрдың жазушы шеберлігі, әр жазушының өзіндік стилі, даралығы, дарыны, мазмұн мен форманы берудегі жазушының қабілеті сияқты алуан түрлі мәселелері бар. Көркем әдебиет тілінің өзіне тән ерекшеліктері бар. *Біріншіден*, көркем шығармаларда қолданылмайтын сөздер мен сөз тіркестері, фразелогизмдер некен-саяқ. *Екіншіден*, қай жанрда жазылған шығарма болса да, онда тіл арқылы қарым-қатынас құралдарының барлық түрінің қолданылуында, яғни ауызекі сөйлеу тіліне қоса, публицистикалық, ғылыми және ресми стильдердің элементтері осы стильде әртүрлі формада ұшырасып отырады. *Үшіншіден*, көркем шығармалардың басты міндеті – эстетикалық тәрбие беретіндігінде, яғни көркем шығармада сөздің эстетикалық қуаты, сөздің бейнелілігі маңызды мәнге ие.

Көркем аударма – көркем шығармашылықтың түрі. Аудармашы өзінің дүниетанымына, көркемдік-эстетикалық талғамына сай аударуға таңдап алған шығармадағы көркемдік шындықты форма мен мазмұн бірлігін сақтау арқылы жеткізеді. Көркем аудармада түпнұсқаның эстетикалық құндылығы зор. Көркем аударма – психологиялық процеспен жүзеге асатын шығармашылық өнер. Мұнда психологиялық процес шығармашылық процеспен тікелей ұштастырыла жүргізіледі.

Көркем аударма – көркем әдебиет шығармаларын, яғни негізгі қызметі оқырманға көркемдік-эстетикалық әсер ету болып табылатын мәтіндерді аудару.

Көркем әдебиет аудармашысының алдында екіжақты міндет тұрады:

1) түпнұсқа мазмұнын, сюжетін, түпнұсқа авторының негізгі идеясын барынша толық сақтау;

2) аударылатын тілдің табиғи заңдылықтарын, нормаларын қадағалау.

Ғалым А.Алдашева көркем аударманың төмендегідей айырым-белгілерін ұсынады:

а) көркем аударма – ойлаудың образдылық типінің жемісі; демек, мұнда индивидуалдық даралық, шығармашылық ізденіс бар; бірақ

ә) ізденістің шеңберіне шек қойылады, өйткені аудармашының алдында жатқан мазмұны-құрылымы дайын мәтін шығармашылық еркіндікке жібермейді;

- б) көркем аударма да төл әдебиет сияқты эстетикалық қызмет атқаруы керек;
- в) көркем аударма да төл әдебиет сияқты тұшымды, кедір-бұдырсыз оқылуы қажет;
- г) сондықтан аудармада қазақ тілінің табиғи күйі, сөз қолдану, емлелік нормалары сақталуы тиіс [5, 26-б.].

Көркем аударма мен басқа да аударма түрлерінің арасында айырмашылықтар бар. Мысалы, көркем аударма мен ғылыми-техникалық әдебиет аудармасының айырмашылығы мынада: техникалық әдебиеттерді аударушының басты міндеті, фактілерді, қажетті мәліметтерді дәл жеткізу болса, көркем әдебиет аудармашысының міндеті – шығарма идеясы мен композициясын, көркемдік-эстетикалық элементтерін дәл, бейнелі бере білуі.

Жазбаша аударманың келесі бір түрі – ақпараттық аударма. Ақпараттық аударманың негізгі қызметі әдеби-эстетикалық әсер ету емес, қандай да болмасын, ақпаратты мәліметтерді беру болып табылады. Түпнұсқаның белгілі бір қызметтік стильге, тілдік ерекшеліктерге және оның жанрлық жүзеге асуына қатысты болуына байланысты ақпараттық аударма мынадай түрлерге бөлінеді: ғылыми-техникалық, ресми-іскерлік, саяси-публицистикалық материалдарды, газеттік-ақпараттық материалдарды, патенттік әдебиеттерді, экономика және коммерциялық қызмет бойынша материалдарды, сонымен қатар өндірістік-сауда фирмалар қызметінің материалдарын аудару[6, 26-б.].

Жазбаша аударма процесіндегі ең басты құрал – сөздік. Қазіргі «ақпараттар легі» ғасырында аудармашының жұмысын сөздіктерсіз елестету мүмкін емес.

Аудармашы арнайы терминдерді жылдам табуы үшін, алдымен, ақпараттың қандай дереккөздері бар екенін және оларды қандай ретпен, әрі қалай пайдалану керектігін білуі қажет.

Ақпараттың барлық дереккөздерін жалпы және арнайы деп бөлуге болады.

Ақпараттың жалпы дереккөздері – бұл жалпы қолданысқа арналған сөздіктер мен энциклопедиялар.

Ақпараттың арнайы дереккөздеріне – арнайы сөздіктер, арнайы энциклопедиялар, анықтамалықтар және ғылым мен техниканың әртүрлі салаларына арналған арнайы әдебиеттер жатады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Чужакин А.П., Палажченко П.Р. Мир перевода – 1. –М.: Р.Валент, 2004. – 224 с.
- 2 Тарақов Ә.С. Аударма психологиясы және мәдениеті: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 60 бет.
- 3 Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). – М.: Международные отношения, 1975. –240 с.
- 4 Комиссаров В.Н. Слово о переводе. М.: Международные отношения, 1973. –216 с.
- 5 Розенцвейг В.Ю. Перевод и трансформация// Трансформационный метод в структурной лингвистике. –М., 1964.
- 6 Редакция алқасы: Матыжанов К.І., Қапалбеков Б.С., Құлманов С., Садықова А., Байсейітова Ж. Аударматану(ғылыми-практикалық көмекші құрал).–Алматы: «Тіл» оқу-әдістемелік орталығы, 2008. –300 бет.

Бабенова А., тобының студенті МО-21к, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекші: аға оқытушы Бәделхан М.Б.

ҚЫТАЙ ТІЛІН ҮЙРЕНУДІҢ ҚИЫНДЫҚТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қытай тілін оқыту процесі – жана сөздермен танысу, мәтін, грамматика, кейбір тұрақты сөздер мен ерекше қолданыстағы сөздердің мағынасы жағынан түсініктеме беру және жаттығу жасау сияқты кезеңдерден тұрады. Осының ішінде мәтінді оқыту ең

маңызды орын алады. Оның себебі үйренген жаңа сөздер мен грамматикалық түйіндерді тек мәтінде ғана сәулелендіре көрсетміз. Сондықтан сабақ кезінде үйренушілердің санасын мәтінді тыңдауға, оқуға, айтуға шоғырландыру керек. Бірте-бірте қарапайымдылықтан күрделілікке қарай сөйлемнің құрылымы, сөздердің мағынасы және сөздердің қолданылу тәсілі сынды үш жақты бірлестіре отырып, оқу-оқыту процесін жүргізу керек. Сол арқылы үйренушілердің білімін тереңдетіп тілді қолдану аясын арттыруға болады.

Қытай тіліндегі грамматикалық түйіндерді жақсы үйрену тілді жақсы үйренудің негізгі шарты. Грамматика – тілдің құрлымдық ерекшелігі. Грамматика жоқ жерде тіл туралы сөз айтуға болмайды. Сондықтан сөздерді грамматикалық жүйеге түсіріп, сөйлем құрау арқылы ғана өз ойыңды жеткізуге, қарым-қатынас жасауға болады. Грамматиканы жақсы үйрену арқылы тілді талдауға және дұрыс қолдануға болады. Яғни біздің грамматиканы жақсы үйренуіміз – тілдің құрылымдық ерекшеліктерін танымдық жақтан дәл, анық түсіндіру болмақ. Біз тілдің нақты ерекшеліктерін пайдалана отырып, үйренушілердің тілді тез әрі жақсы үйренуіне әрі дұрыс талдау жасау қабілетін арттыруымызға болады. Қытай тілі грамматикасын жақсы үйрену аударма қызметін де жақсы істеудің негізгі шарты.

Ендеше қытай тілін қалай үйрену керек? Мұндағы басты нәрсе үйретушінің біліктілігімен үйренушінің ізденісінің сәйкесуі. Мен өзім қытай тілін үйретуде төмендегідей үш түрлі жолын ұсынар едім:

1. Дұрыс дыбыстау немесе алфавитті білу
2. Дұрыс жазу немесе иероглифтерді таңбалау
3. Ана тілінің яғни қазақ тілінің грамматикасын жақсы білу.

Көп адамдар қытай тілінде алфавит жоқ деп қарайды. Олай емес. Дүниеде алфавитсіз тіл болмайды. Әр ұлт өзінің ұлттық ерекшелігіне қарай, сол алфавитті немесе дыбысты дыбыстауларында өзіндік өзгешелік болады. Мысалы, қытай халқы «р» дыбысын дыбыстағанда тіл бұралып, жартылай дыбысталады. Қазақ, орыс халықтарында бұл дыбыс еш қиындықсыз «р...р» күйінде толық шығады. Міне, осы сияқты мысалдарды түрлі ұлттардың дыбыстау ерекшеліктерінен кездестіруге болады.

Қытай тілінде сөздер буын арқылы жасалады. Ал буын шыңму мен иүңму дан құралады. Қытай тілінде 21 шыңму (дауыссыз дыбыс), 38 иүңму (дауысты дыбыс) бар [1]. Олар мыналар:

b, p, m, f, d, t, n, l, z, c, s, zh, ch, sh, r, j, q, x, g, k, h

Бұл шыңмулар ешқашан өзгермейді, тұрақты болады Ал, иүңмулар мыналар:

a, o, e, u, u, i

Бұлар жалаң иүңмулар. Жалаң иүңмулар бір-бірімен өзара қосрлана келіп, (екеуі немесе үшеуі) қосар иүңмулар ды қалыптастырады.

Мысалы:

ao, ai, ei, ui, iao, uai

Мұрын дыбыстарымен бірігіп келіп мұрын иүңмуін жасайды.

Мысалы:

an, ang, ong, eng, in, ian

Жалпы дауыстылардың немесе иүңмулардың саны 38. міне отыз сегіз иүңмулар кез-келген шыңмулар мен бірігіп белгілі бір буын құрайды. Мысалы, «h» шыңмуы мен қосарланған «ao» иүңмуы бірігіп келіп, бір буын қалыптастырады да «好hao» (жақсы) деген бір буынды сөз жасайды.

Осылайша, кез-келген шыңму кез-келген иүңмумен біріге келіп қытай тіліндегі буынды қалыптастырады. Қытай тіліндегі бір буын бір сөз болады, әрі бір иероглиф болады [2].

Кейде қосарланып келеді де бір сөз жасайды.

Жалпы қытай тілінде төрт жүзден аса буын бар. Бұл қытай тілінде төрт жүз ғана сөз немесе иероглиф бар дегендік емес. Керісінше төрт мың, тіпті одан да көп. Басқаша

айтқанда, айтылуы (дыбысталуы) бірдей бір буынды сөзден бірнешеуі келе береді. Мысалы: «та» деген бір буынды сөзден дыбыстау ырғағына, таңбалануына қарай төрт сөзді айтуға болады [3]. Олар мыналар:

马ma

妈ma

骂ma

麻ma

Бұл бір буынды, бір дыбысталудағы сөздердің қазақша мағыналары мүлде басқа-басқа сөздер болып табылады. Мысалы, олар: ат, кендір, янаттау, сұрау сөйлемнің соңындағы жалғаулық. Сияқты.

Міне, сондықтан да, қытай тілін үйренуші ең әуелі қытай фонетикасын, шыңмулар мен иүңмуларды әрі осы шыңмулар мен иүңмулардан жасалған кез-келген сөзді (буынды) өз ырғағында дұрыс дыбыстай алуы шарт. Өйтпегенде қытай тіліндегі дыбысталуы бірдей, мағынасы басқа-басқа сөздерді бір-бірімен шатастырып, ұғымдық жақтан мүлде қателік болады. Бұл қытай тілін үйренудегі ең негізгі шарт.

Ендігі мәселе, қытай тілін үйренуде дұрыс жаза білу болмақ. Әр ұлттың жазу мәдениеті, жазу тарихы болады. Қытай хылқының жазу тарихы ұзақ, өзіндік жазу мәдениеті бар. Олар да дүниедегі көптеген ұлттар сияқты алғашқы жазуларын тасқа, сүйекке, ағашқа жазған.

Қытай жазуы бейнелі жазу болып табылады. Ең әуелі айналадағы заттардың пішініне сәйкес суретін сызған. Мысалы, күн деген сөзді жазу үшін дөңгелек сызып, дәл ортасына бір нүкте қойған. Келе-келе бұл таңба немесе иероглиф өзгеріп, бүгінгі күнде «日» деген иероглиф таңбаланып, қазақша күн болып қалыптасты.

Міне, бұл қытай иероглифтерінің қалыптасу барысы болса, белгілі формада жазылған әрбір қытай иероглифтерінің өзіндік жазылу тәртібі бар.

Қытай тілін үйренушінің тағы бір білуге тиісті ісі ол өзінің ана тілінің грамматикасын жақсы білуі керек. Өз тілінің грамматикасын анық білмей тұрып өзге тілді меңгеру мүмкін емес.

Қазақ тіліндегі сөз таптарын, сөйлем мүшелерін дұрыс ажырата білу керек. Оның сөйлемдегі орнын да білуі тиіс.

Мысалы, қазақ тілінде зат есім сөйлемде көбінесе бастауыш қызметін атқарады десек, қытай тілінде де солай болады. Қазақ тілінде баяндауыш немесе етістік сөйлемнің соңында келсе, қытай тілінде сөйлемнің ортасында келеді.

Мысалы, қазақшада «мен үй тазаладым» 我打扫房子 болса, қытай тілінде «мен тазаладым үй» түрінде келеді [4].

Міне, осы сияқты екі тілдегі ұқсастықтар мен ұқсамастықтарды салыстыра білу керек.

Қытай тілін өздігінен меңгеріп алудың бірнеше кеңестерді ұсынғым келеді:

1. Қай тілді болмасын меңгерудің ең басты шарты – мықты мотивация мен күнделікті дайындық. Мақсатқа тек еңбекқорлықпен жете аласыз.

2. Интенсивті дайындықта адам білімді тез меңгереді. Көпшілікпен өтетін аптасына 2-3 рет болатын сабақпен қоса 1-2 сағат интенсивті дайындық мақсатқа тез жетуге көмек береді.

3. Тілді жазып, айтып қана қоймай, ести білу де өнер болып табылады. Сондықтан да қытай тілінде аудио тыңдап, кинофильмдер қарау адамның тілді ести білуін жақсартады.

4. Қытайлықтардан көмек сұрауға қорықпау. Расында олар өз тілдерін үйретуге әрқашан да қуанышты. Және қиындық туған жағдайда көмек сұрасаңыз, кеңестерін беретіні даусыз.

5. Өзіңді-өзің тексеру үшін тест тапсырған өте тиімді. Сол арқылы жіберілген қателіктеріңіздің орнын толтыра аласыз.

Қорыта айтқанда, қытай тілін әбден үйрену үшін бірнеше жыл дайындық пен практика керек. Бұл тілді бір-екі күн қайталамаса, жадыда ұзақ уақыт болмай, ұмытылып қалатыны даусыз. Қытай тілін оқып-үйренуді бастамас бұрын бұл тілдің өзге тілдерге қарағанда өзгешелігі басым екендігін түсіну қажет. 50 мыңнан астам иероглифтері бар бұл халықтың тілін үйрену қажырлы еңбекті қажет етеді. Қытай елінде тұрып, тілді жаттықтырса тезірек үйрене аласыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қытай тілі (жалпыға арналған) Үрімші, “Шыңжаң оқу-ағарту баспасы” 2011ж. Толқын Қалибекұлы.
2. Қытай тіл оқулығы Үрімжі, «Шыңжаң халық баспасы» 2005ж аударған: Ә. Әлімғазыұлы, Қ. Ғабитханұлы
3. Қазіргі заман қытай тілі грамматикасы. Үрімші, “Шыңжаң оқу-ағарту баспасы”1996ж.
4. «Қытай иероглифтерін дұрыс жазуға жаттығу дәптері» Көлемі 48 бет, Халық оқу-ағарту баспасы.
5. «Сөйлеуге жаттығу кітабы» Көлемі 150 бет, Бижиң тіл университеті баспасы.

Байдильдаева Н., ГМУ -21 к тобы студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекші: магистр, аға оқытушы Билял Б.Қ.

МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДЕ ІС ЖҮРГІЗУ САЛАСЫНДАҒЫ АУДАРМА МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақ әдеби тілінің сөзжасам амал-тәсілдері, олардың белсенді немесе пассивті нысандарының қай-қайсысы да болмасын, соңғы жылдары термин қалыптастыру ісінде барынша жандана түсті. Белгілі ғалым Ө.Айтбайұлы терминжасам амалдарының төмендегідей түрлерін көрсетеді: семантикалық (лексика-семантикалық тәсіл); морфологиялық (синтаксистік) тәсіл; сөз қабылдау; калька тәсілі [1, 206-207-бб.].

Ғалымдар ресми ісқағаздарының негізгі құрамын орыс тілінен енген терминдер құрағанын көрсетеді: «Изменение и пополнение словарного состава», - деп жазады 20-30-ыншы жылдардағы ресми ісқағаздарының тілін зерттеген Н.Ерғазиева, – «в области ОДР произошло в основном за счет заимствований из русского языка» [, 11-б.]. Бұндай сипат ұзақ уақытқа дейін жалғасты, қазіргі кезде де тікелей қабылданған сөздер ресми құжаттардың өз терминдік жүйесінде де, сондай-ақ әрбір құжаттың тақырыптық-мазмұндық ерекшеліктеріне қарай да көп қолданылады. Мыс., *акцент, акция, акт, библиография, бланк, ведомство, голограмма, грамота, дебет, дебитор, департамент, диаспора, дипломатия, имидж, идиограмма, импичмент, импорт, ипотека, кандидатура, кадр, карточка, комиссия, клиент, клиринг, код, публицити, патент, пломба, плакат, ранг, рапорт, радиограмма, рейтинг, референдум, ротация, сертификат, смета, статистика, табуляграмма, тариф, телетайп, телефакс, файл, факсимиле, формуляр, филиал* және т.б. Аталғандар ресми құжаттардың барлығында дерлік активті пайдаланылады.

Бұған байланысты атап өтетін жайттар мыналар: ең алдымен, ресми құжаттар тілінде интернационалдық терминдер қазақша баламасы болмаған жағдайда іріктеліп қолданылады. Бұл – екіншіден. Ресми құжаттар тілінде өзге тілден тікелей сөз қабылдау ісінде айтарлықтай қарқындылық байқалмайды. Статистикалық тұрғыдан қарағанда, ресми-іскери мәтіннің шамамен 25-30 пайызын интернационалдық терминдер құрайды. Бірнеше мысалдар келтірелік.

1. Заң қызметі департаменті (Қ.Әбдіхалықов) және Мемлекеттік бюджет департаменті (Б.Сұлтанов) осы бұйрықтың Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде мемлекеттік тіркелуін қамтамасыз етсін.

(Нормативтік-құқықтық актілер бюллетені, 20.2002, 5-б.)

Барлығы – 17 сөз, оның ішінде интернационалдық термин – 5 лексикалық единица.

2. Қазақстан Республикасы Президентінің заң күші бар «Қазақстан Республикасындағы кеден ісі туралы» Жарлығында, дипломатиялық қатынастар туралы Вена конвенциясына сәйкес Қазақстан Республикасының кеден шекарасынан өтетін тауарларға, валютаға және тұлғалардың заттарына кедендік бақылауды жүзеге асыру...

(Қазақстан Республикасы министрліктері мен ведомстволары нормативтік актілерінің бюллетені, 1-2, 1997, 55-б.)

Барлығы – 33 сөз; оның ішінде интернационалдық терминдер – 8 лексикалық единица.

Ресми құжаттар тіліндегі интернационалдық терминдер қолданысы бойынша түйінделетін тұжырым – біріншіден, көрсетілген құрам ресми құжаттардың тілінде қажетті элементтер болып саналады; өйткені олар экстралингвистикалық фактор үшін, яғни екі тілдегі мәтіннің заң күшінің бірдей екендігін жоғары дәрежеде сақтау үшін, ресми-іскери стильдің жіктелік белгісі – дәлдікті сақтау үшін айрықша қажет.

Екіншіден, ресми құжаттардағы интернационалдық терминдердің көрінісі қазақ әдеби тілі лексикасының дамуында бұл мәселеге саналылық, сұрыптаушылық көзқарастың қалыптасып келе жатқандығын көрсетеді.

Айрықша қызығушылық туғызатын жағдай – қазақ тілінің өз потенциалдық ресурстарының термин ретінде қолданысқа түсуі.

Ресми мәтіндердің терминжасамдағы ықпалды рөлін көрсету мақсатында бірнеше құжаттардың тіліне толық талдау жасаймыз.

1. «Қазақстан Республикасы министрліктері мен ведомстволары нормативтік актілерінің бюллетенінде» (№3, 1994) қазақ тілі лексикасының терминделуі мынадай сипатта көрінді:

Әділет – Әділет министрлігі (Министерство Юстиции); мүдде – заңды мүдде (законный интерес); құзыр – ведомство құзыры (компетенция ведомства); зерделеу – қосымша зерделеу (дополнительное изучение); тізілім – реестр, сілтеме – ссыла; жекешелендіру – приватизация; бағдарлама – программа; меммүлікком – госкомимущество; өтінім – заявка; мемпакет – госпакет;

2. «Қазақстан Республикасы министрліктері мен ведомстволары нормативтік актілері бюллетенінің» келесі нөмірінде (1-2, 1997) қазақ терминдерінің жай-күйі төмендегідей:

санат – категория; нұсқаулық – инструкция; Сыртқыісмин – Министерство иностранных дел; құжат – документ; қызметтік виза – служебная виза; пошта – почта; жеделхат – телеграмма; тағылымдама – стажировка; құжаттарды ресімдеу – оформление документов; деректеме – данные, паспорттық деректемелер – паспортные данные; өкілдік – представительство; қолданыс мерзімі – срок действия; көпмәртелік виза – многократные визы;

3. «Қазақстан Республикасы Орталық атқарушы және өзге де мемлекеттік органдарының нормативтік құқықтық актілері бюллетеніндегі» (№20, 2002) терминдер мен терминдік тіркестер:

әкімші – администратор; шақыру бекеттері – призывные пункты; санат – категория; сынып – класс; өтемақы – компенсация; жинақтаушы зейнетақы қоры – накопительный пенсионный фонд; іссапар – командировка; көліктік қызмет көрсету – транспортное обслуживание; тапсырыс – заказ; сыйақы – вознаграждение; залал – убыток; тізбе – перечень;

Іс жүргізу және мұрағат ісінің «Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздігінде» [3] аталған екі салаға қатысты 5000-ға жуық термин қамтылған. Сөздіктің басты ерекшеліктері: а) онда іс жүргізуге (яғни ресми-іскери стильге) қажетті терминдердің толықтай қамтылуы; ә) қазақ әдеби тілі терминжасам жүйесінің толықтай қамтылуы; б) ұсынылған аталымдар мен сөз тіркестерінің Қазақстан Республикасы Үкіметі жанындағы мемлекеттік терминология комиссиясы тарапынан бекітілуі.

Ресми іскери мазмұндағы мәтіндердің қазақ әдеби тілі терминжасам жүйесіне қарқынды араласуын дәлелдей түсу үшін көрсетілген сөздіктен бірқатар тілдік фактілер келтіреміз:

- әдеби тілден шеткері орналасқан және экспрессивті-эмоционалды реңкті лексикалық единицалардың терминделуі:

пәтуа – консенсус; гибара – транскрипция; тәмсіл – притча; мұрағат – архив; жауһар – шедевр; жаһан – вселенная; жебірлік – вздоимство; имарат – сооружение; көзқамандық – нигилизм; көрбілте – пропан; бәддұға – анафема; қасаңдық – догма; қаскөйлік – злодеяние; қысастық – злопыхательство; қысылтаяң – экстремальный; лебіз – отклик; қисын – логика; марапат – награда; бейін – профиль; тұрпат – тип; мүкәммал – инвентарь; рәуиш – нюанс; алпауыт – магнат; әккілік – изошренность; зияткер – интеллектуал; үлдір – пленка; ламинация; құсни жазу – каллиграфический почерк; қыдырымпаздық – прогул; зақлия – назидание; жебеуші – меценат; жосық – наметка; өтіл – стаж, ізерлеу – досконально.

- қимыл есім тұлғаларының терминденуі:

абаттандыру – благоустройство; ақтау – оправдание; дабыралау – разглашение; кенттену – урбанизация; қайта бағдарлау – переориентировка; қорлану – накопление; құлақтандыру – оповещение; құпияландыру – зашифровка; құпиясыздандыру – дешифровка; мақұлдамау – неодобрение; оңтайландыру – оптимизация; орталықсыздандыру – децентрализация; қатерсіздендіру – дезактивизация; залалсыздандыру – дезинфекция.

- сөз біріктіру арқылы жасалған терминдер:

азатжол – абзац; авторлық баспатабақ – авторский лист; айлықақы – оклад; ақауапқыш – дефектоскоп; басиесіздік – анархия; дыбысқұжат – фонодокумент; әріпсан – индекс; бағакөрсеткі – прейскурант; баяндаухат – докладная записка; бейнеуңхат – видеофонограмма; бірімәнді – однозначно; әралуандық – прюрализм; дереккөз – источник; екіқұрамды – двухсоставный; екіұдайлылық – двойственность; заңсыйлаушылық – законопослушность; кәдесый – сувенир; қалаулеп – кондиционер; қанатбелгі – галочка; қосаймақтық – двухзональный; ықпалшара – санкция; сәулебелгі – водяной знак; жолпарақ – путевой лист; мәрқалып – штемпель; мөртабан – штамп.

- сөз тіркестіру арқылы жасалған терминдер:

азаматтық қуыным – гражданский иск; айқарма титул бет – разговорный титульный лист; ақпарат жиымы – массив информации; аса құнды істер тізімдемесі – опись особо ценных дел; атаулы сыйлық – именная премия; біржолғы рұқсатнама – разовый пропуск; даяр сөз орамы – речевой штамп; ескертпе белгі – ремарка; жанаспа тәсіл – контактный способ; жаңа енгізім – нововведение.

- сөз тудырушы қосымшалар арқылы жасалған терминдер:

сауалдама – опрос; сауалнама – анкета; қуыным – иск; жиым – массив; тізімдеме – опись; рұқсаттама – пропуск; аңдатпа – аннотация; шығарылым – выпуск; көрсеткі – указатель; әдіскер – методист; әдіснама – методология; әзірлеме – разработка; ұсыным – рекомендация; әкелім – ввоз.

- сөз қосарлау амалы арқылы жасалған терминдер:

анықтама-негіздеме – справка-обоснование; ақпараттық-ізвестіру тілі – информационно поисковый язык; ақыл-парасат – разум; алым-салық – дань; әкімшілік-басқару – административно-управленческий; сән-салтанат – роскошь.

Сонымен, ресми мәтіндердегі қазақ әдеби тілі терминжасам жүйесінің көрінісін талдау үшін көрсетілген мәліметтер мыналарды дәлелдейді:

- қазіргі кезеңдегі қазақ-ресми іскери стилі, әсіресе оның қатарындағы басты ішкі тармақ (подстиль) нормативтік-жарлықшы құжаттар мәтіні – әдеби тілдегі терминдену процесін толық қамтитын және терминжасамның динамикасын толық таныта алатын жанрлық-стильдік күрделі құрылым.

- интернационалдық терминдердің қолданысын атамағанның өзінде қазіргі қазақ ресми-іскери стилі қазақ тілінің төл әлеуеті арқылы жасалған терминдердің ену мерзімін нақтылауға мүмкіндік береді (мыс., *санат, сынып, мәтін, төлқұжат, тек, рәміз*); кей реттерде жарыса қолданылған аталымдардың нормалық, мағыналық тұрғыдан сұрыпталуын таныта алады (мыс., *әкімгер – әкімші; түпнұсқа – телнұсқа; мөртаңба – мөртабан*); сөзжасам тұлғаларының сөз тудыруының сөз тудыру процесіндегі дәрежесін айқындайды; өзге тілдегі лексикалық қозғалыстарды танып-білуге, әрі қарай зерделеуге толық мүмкіндік жасайды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Айтбайұлы Ө. Қазақ сөзі (Қазақ терминологиясының негіздері). – Алматы: Рауан, 1997. –240 б.
2. Ерғазиева Н. Формирование и развитие официально-деловой речи в казахском языке. Автореф. дис. ... канд. – Алматы, 1972. –29 с.
3. Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік // Жалпы редакциясын басқарған п.ғ.д., профессор А.Қ.Құсайынов. 30 томдық. – Алматы: Рауан, 2000.

Basova A., gr. UA-12, KEUK

Research supervisor: master extent of teaching Yarema T. V.

DIGITAL TECHNOLOGIES IN PRODUCTION AND EDUCATION

It is possible to tell that digital technologies are the future of mankind. Information systems have fallen within all scope of life. Development of digital technologies opens a huge range of opportunities. Progress in all branches of science and the industry goes with a huge speed, without stopping surprising and admiring. The number of digital devices in each house constantly increases. Computers, smartphones, consumer electronics – it is difficult to present modern reality without similar gadgets. Digital technologies are a unique phenomenon which for the last decades has completely changed a way of life of each inhabitant of the planet.

Increase in the outputs with growth of the population on the planet becomes a priority task in many fields of activity. Digital technologies are a way to accelerate any industrial processes, using ultraprecise methods of measurement. Introduction of information systems in methods of interaction of various parts of the enterprise gives the chance to increase efficiency of the industrial organization. Creating more and more production in the shortest possible time, industrialists have an opportunity to realize products worldwide. Expanding borders of opportunities, modern digital technologies help to increase the rates of development of economy. Decrease in needs for human resources on production allows to release creative reserves of society, aiming them at the development of spirituality and culture.

Digital technologies have given a number of advantages. This simplification of access for the population and business to public services, acceleration of exchange of information, emergence of new opportunities for business, creation of new digital products and others. To be in a trend of modern technologies, the President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev initiated the state program "Digital Kazakhstan". Her main goal – improvement of quality of life of the population by means of progressive development of a digital ecosystem and competitiveness of

economy of Kazakhstan. Nursultan Nazarbayev has noted need to develop such perspective branches in the country as 3D-printing, online trade, mobile banking, digital services, including in health care and education, and others.

Development of the digital industry will provide an impulse to all other branches. Therefore the Government has to hold a question of development the IT sphere on special control. Information technology is understood as the process using set of means and methods of collecting, processing and data transmission (primary information) for obtaining information of new quality on a condition of an object, process or the phenomenon.

Education, along with some other branches (such as health care and telecommunications) is subject to essential changes because of more and more active distribution of digital technologies. As usual, trends in the field of introduction of digital technologies in educational and research activity set the commercial organizations — the private universities, business schools, the corporate universities. But the state universities and institutes begin to think of digital transformation more and more.

Modern digital technologies give new tools for development of the universities and other educational institutions around the world. Digitalization provides opportunities for exchange of the accumulated experience and knowledge that allows people to learn more and to make more reasonable decisions in the everyday life. Among interesting digital innovations it should be noted fast adaptation of online training which is expressed as development of the mixed forms of education and in active development of online courses.

Thanks to digitalization today everyone can get access to information which was available only to experts and scientists earlier. The world of science and education became global, now it is almost impossible to find the student, the teacher or the scientist who wouldn't visit the foreign universities within programs of the academic mobility. During unprecedented changes many universities try to adapt and find the place on the global scientific and educational map, having kept at the same time the unique qualities and competitive advantages.

So far the countries with traditionally high quality of training, such as the USA and Great Britain, remain still attractive to foreign students, on this field there are new countries and the regional educational centers competing for income from educational activity and the intellectual capital of foreign students. The urgency in need of transition is explained by several factors. First, now practically all students treat generation of digital natives, they show much more big tendency to use of new technologies in the everyday life. Especially business concerns IT and Internet technologies and also their application not only in the professional sphere, but also for socialization and communication. Thus, digitalization of the university will make him more adapted for target audience. It will unambiguously lead to increase in competitiveness of higher education institution in the education market, to creation of additional value and involvement of students.

In spite of the fact that transition to rules of a digital century can be extremely difficult task, the universities which develop the correct business strategy providing introduction of digital technologies can use a wide range of new opportunities of the organization of work with students, the NPR, administrative and managerial personnel and external stakeholders.

The universal decision providing achievement of concrete results due to use of digital technologies no. But, listening to opinion of end users, it is possible to receive the most valuable data and to use them as a basis for further actions.

The university, providing carte blanche to certain employees on introduction of new methods of work with digital technologies and also providing support in the solution of these tasks, can receive a powerful boost to transformation in educational institution of a new format with the optimized internal processes.

Wide use of the digital technologies in the industry allowing to increase substantially efficiency of productions, to ensure safety of work, to generate new sources of income due to change of business models of the companies has received the name of the fourth industrial revolution, or "the Industry 4.0". Use of digital and virtual engineering allows to carry out

research and development in computer-aided engineering systems that affects quality of a product and terms of a conclusion of a product to the market. The industrial Internet meaning connection to data transmission networks of various production systems allows to obtain necessary data in due time and to influence far off the equipment that eventually affects increase in production efficiency. Collaborative robots, the systems of digital support, the automated vehicles, predictive maintenance, cloud computing, sensorized materials and autonomous components, the advanced analytics, intellectual planning and control of production are only a small list of technologies which gradually get into the industry and allow the enterprises to reduce product cost and energy consumption, to increase labor productivity, to reduce the number of marriage, etc. Thanks to introduction of new technologies there is possible a substantial increase of efficiency of business and an exception of human work in especially dangerous zones and places with the high level of traumatism at the expense of remote control of the equipment, the independent equipment.

Introduction of new digital technologies in medicine allows to save millions of lives a year. Modern developments help to create the hi-tech equipment for diagnostics, the analysis and treatment of the most various diseases. Clinical researches which can be conducted with use of unique empirical methods open wide opportunities for production of unknown before drugs.

Increase in volumes of production with growth of the population on the planet becomes a priority task in many branches of activity. Digital technologies are a way to accelerate any industrial processes, using ultraprecise methods of measurement. Introduction of information systems in methods of interaction of various parts of the enterprise gives an opportunity to increase efficiency of the industrial organization. Creating more and more production in the shortest terms, industrialists have an opportunity to realize products on all world.

Expanding borders of opportunities, modern digital technologies help to increase rates of development of economy. Decrease in needs for human resources on production allows to release creative reserves of society, directing them to development of spirituality and culture.

Today in Kazakhstan rapid development has received branch of the information and communication technologies (ICT). Growth of ICT is caused, first, by the stable growth of national economy for the last several years. Secondly, the government of the Republic of Kazakhstan pays the increasing attention to ICT, being at the moment the most big customer of IT services in the country. Kazakhstan seeks to enter in top-30 the most competitive countries of the world. The new program – "Digital Kazakhstan 2020" - is designed to help to stimulate economy by means of modern technologies. Creation of the digital platform for increase in competitiveness of branches of economy and increase in the standard of living are main objectives of this program.

List of references:

1. Grigoriev S. G., Grinshkun V.V. The textbook - a step on the way to the system of training of "Education informatization".//In the collection of scientific works of "A problem of the school textbook". / Scientific and methodical edition. M.: ISMO of Russian joint stock company, - 2005. Page 219-222.
2. Grinshkun V.V. Grigoriev S. G. Educational electronic editions and resources.//An educational and methodical grant for students of pedagogical higher education institutions and listeners of system of professional development of educators. / Kursk: KGU, Moscow: MGPU - 2006, 98 pages.
3. Telegin A.A. Improvement of methodical system of training of teachers in development of educational electronic resources of informatics.//Thesis edging. пед. sciences. / М - 2006. 172 pages.
4. Tikhonov A.N. Information technologies and telecommunications in science and education (IT&T ES'2007): Materials of the international scientific conference, GNII ITT Informika Federal State Institution. - M.: EGRI, 2007. - 222 pages.
5. Zaytsevo S.A. Ivanov V. V. "Information technologies in education"

РОЛЬ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В последние десятилетия иностранные языки являются объектом пристального внимания и изучения не только ученых, но и простых людей. При этом отмечается возрастающая роль, которую играют иностранные языки, в осуществлении влияния на сознание и деятельность широких слоев населения. Также необходимо учитывать, что знание иностранных языков является весьма значимым в сфере личной и профессиональной коммуникации человека, что позволяет быть ему на шаг впереди других [1, с. 334].

Важность знания иностранного языка сложно переоценить. Практически невозможно представить себе жизнь современного человека, не знающего иностранный язык, ведь большинство современных средств коммуникации и общения ориентированы на людей в той или иной мере, владеющих языком [2, с. 152]. В современном мире нельзя недооценивать возрастающее влияние информационных технологий на повседневную жизнь и рабочую среду, где знание иностранных языков просто необходимо для полноценной и грамотной работы: общение, online конференции, иностранные партнерства.

Знание иностранного языка позволяет заводить иностранные знакомства, которые в последствии приведут к сотрудничеству и деловым связям, то есть расширению. В настоящее время возрастает необходимость в изучении китайского языка, поскольку влияние Китая на мировой рынок увеличивается с каждым днем. Стране грозит в скором времени стать экономической державой первой величины. При таком раскладе китайский язык станет для нас не менее актуальным, чем английский. Владение им становится залогом преуспевающего бизнеса [4, с. 123].

Необходимо отметить, что увеличение популярности китайского языка началось в 70-е гг. XX века. В то время отмечалось «смягчение» китайско-американских отношений, было восстановлено членство Китая в ООН, внешний мир по-новому взглянул на Китай, который начал свой путь открытости внешнему миру.

Однако вследствие слабого экономического влияния страны и ее неразвитых внешнеэкономических связей, популярность китайского языка не была продолжительной.

Новый всплеск интереса к китайскому языку имеет более широкий масштаб, затрагивает большее количество людей и обладает более оптимистичными тенденциями развития. Новый виток популярности произошел на фоне динамичного развития Китая в эпоху экономической глобализации. Экономическое развитие КНР открыло внешнему миру значительные коммерческие возможности и перспективы трудоустройства, что, безусловно, способствовало повышению интереса к изучению китайского языка.

Статистика свидетельствует, что многие граждане России активно изучают китайский язык. Если перейти к цифрам, то еще 20 лет назад в России существовало около 20 учебных заведений, в которых преподавался китайский язык. На сегодняшний день их число достигает 100.

Китайский язык входит в китайско-тибетскую (сино-тибетскую) семью. Он является официальным языком КНР, одним из древнейших языков мира, на котором сейчас говорят более миллиарда человек, то есть около четверти населения планеты. Китайский язык служит одним из шести официальных и рабочих языков ООН. Необходимо отметить, что китайский язык относится к категории самых сложных языков мира. Сложность изучения заключается в иероглифической письменности. Многие специалисты отмечают, что

сложно изучать неродственные языки, поскольку приходится сталкиваться с проблемами произношения, лексики, грамматики и правильного построения предложения [5, с. 87].

Последнее время был обнаружен большой интерес к изучению китайского языка. Ключевой причиной является взлет Китая в международном обществе. Настоящее исследование приурочено к китайскому языку, как интереснейшему, перспективному и удивительно-необычному языку. Исследования в данном направлении актуальны для изучающих этот язык, переводчиков, учителей в средних учебных заведениях и ВУЗов, студентов, проходящих практику. Практическим смыслом нашего исследования является связь с преподаванием восточного языка.

Актуальность проведенного исследования обусловлена относительно низкой изученностью китайского языка. В нашем исследовании приготовлена попытка обобщить ключевые моменты, помогающие людям понять чем интересен китайский язык. Объектом исследования послужили труды, написанные учеными, которые исследовали китайский язык. Теоретической базой исследования послужили положения, изложенные в трудах зарубежных и русских разработчиков. Решение задач стало возможным благодаря достижениям, представленных в работах русских лингвистов. Таких как Алексахина А.Н. Деминой Н.А., Курдюмова В.А., Бурова В.Г. и других.

Единица китайского языка — иероглиф, графическое изображение, состоящее из определенного количества черточек. Национальный китайский язык называется путунхуа.

Иероглиф произведено из ключа и графемы. Его невозможно разобрать по частям слова, как в русском языке. Благодаря знанию ключей и графем, возможно квалифицировать, к какой сфере относится незнакомое слово, будь оно связано с питанием или животными и т. д. При запоминании написания иероглифов продуктивно будет создавать ассоциации с некими предметами, к примеру иероглиф 人 (ren — рэн — человек) действительно похож на человека. Всякий иероглиф имеет свой индивидуальный тон, в последствии чего на начальном этапе исследования, при знакомстве с фонетикой китайского языка, для четкого произношения слова, надо распевать звуки, как будто на уроках музыки! Есть 4 тона, которые ставятся над звуком: ровный (прямой) тон — «-»; восходящий тон — «/»; тон, при котором интонация в начале понижается, вслед за тем возвышается, образуя «горку» — «\»; грубый тон вниз — «\». Неразнообразное написание иероглифа при различном значении, содержит вероятность давать разное произношение, к примеру: 教 преподавать — 1 тон, 教 религия — 4 тон [3, с. 178]. Есть определенное количество ходовых иероглифов, и способом их сложения образуются новые слова.

На нынешний момент пользуются прогрессивное написание иероглифов. С классическим написанием возможно встретиться в античных китайских книжках, передовых картинах. Любой иероглиф сберегает в для себя роскошную ситуацию народа. Человеку, начинающему исследовать китайский язык нужно станет в одно и тоже время исследовать произношение, грамматику, иероглифику и лексику.

В последние годы расширяется тесное сотрудничество с Китаем. Не обращая внимания на то, собственно что педагоги в свое время были проведены удовлетворительную лингвистическую подготовку, почти все из их не имеют все шансы знаться с носителями китайского языка, а коммуникабельность, в собственную очередь, считается ведущей стратегией изучения, в следствие этого ключевой целью проведения урока китайского языка станет обучить ребят применять китайский язык как средство общения. Качество запоминания китайского языка учениками находится в зависимости от числа часов изучаемого языка в

школе. Любой наставник обязан владеть направленными на определенную тематику и поурочными намерениями уроков.

В китайском языке есть большущее количество поговорок и пословиц, к примеру называемых «чэньюев», состоящие, как правило, из 4 иероглифов. А еще, практически все поговорки в китайском языке, при переводе на русский, достаточно схожи по смыслу с русским языком. К примеру, поговорка «проглотить язык», по-китайски напишем так: 不做声。 Отдельно — 不 (bu) — не, нет 做 (zuo) — делать, 声 (sheng) — звук. Дословный перевод: «не делать звук». Разберем поговорку: «В чужой монастырь, со собственным уставом не ходят». По-китайски напишем так: 到什么山上唱什么歌, где 到 (dao)- прибыть, 什么 (shenme) — что, 山 (shan) — гора 上 (shang) — ввысь, 唱 (chang) — петь, 什么 (shenme) — что, 歌 (ge) — песня, текст в текст — «На какую гору придете, данную песню и пойте» [5, с. 155]. К примеру вполне вероятно работать на протяжении нескольких часов над словарем и вдумываться в смысл пословиц, выражений и поговорок. Китайской грамматике присуща структурная простота и смысловая ясность словесных форм и синтаксических построений [6, с. 13]. В китайском языке нередко вполне вероятно наблюдать переход глагола в существительное. Одно и то же слово способно в для себя кооперировать активные симптомы нескольких частей речи [6, с. 27]. Алфавит официально был принят в КНР в 1958 году, включает это же количество букв и их порядок, как и в английском языке и именуются пиньинь. Иероглифы, как рукотворные письменные знаки не изменяются сами по для себя, их имеют все шансы совершенствоваться пользующиеся ими люди [1, с. 9]. В 1964 году Комитетом по реформе китайской письменности был расположен официальный список облегченных иероглифов. В настоящее время, люди, владеющие китайским языком, пользуются облегченным написанием иероглифов.

Основными причинами повышения интереса к изучению китайского можно назвать:

1) Темпы роста экономики Китая.

В сфере бизнеса азиатские рынки становятся все более привлекательными, и уже сейчас почти все, чем мы пользуемся в повседневной жизни произведено именно в Китае. Крупные корпорации открывают свои производства в этой стране, торговые компании закупают огромные партии товара на китайских заводах, бизнесмены со всего мира едут в Китай, поскольку там дешевле производить, дешевле покупать, а значит больше прибыли. С 2005 года порт в Шанхае является крупнейшим в мире портом по грузообороту, а ведь это только перевозки морем, не считая авиа и ж/д перевозок.

2) Профессиональную востребованность.

Ввиду сложности языка, специалистов по нему в нашей стране — считанные единицы. Этот навык уверенно выделит вас среди должностных конкурентов. На объеме заработной платы это, разумеется, тоже является плюсом.

3) Распространенность.

Китай — самая густонаселенная страна мира. Не удивительно, что и китайский язык лидирует по количеству владеющих им людей, встретить которых можно далеко не только на исторической родине. К числу государств, где активно используется китайский язык, относятся Индонезия, Камбоджа, Лаос, Вьетнам, Мьянма, Малайзия, Тайланд, Сингапур и ряд других.

4) Доступ к информации.

На сегодняшний день наблюдается рост объемов интернет-ресурсов на китайском языке. Знание китайского позволит открыть для себя большое количество полезной и актуальной информации.

5) Культура.

Знание китайского открывает новые возможности для путешествий. Возможность познакомиться с совершенно иной культурой и образом жизни. Китай – это другая история и другая культура. Это свои традиции, своя мифология, философия, литература и искусство.

Развитие Китая продолжает идти вперед, являясь великой экономической и военной державой, Китай находится в списке кандидатов на звание сверхдержавы. Звание сверхдержавы включает в себе много аспектов, один из которых привлекательность страны для иммигрантов. Все мы знаем, какой бум наблюдается сейчас на изучение английского языка, ведь США уже многие годы остается сверхдержавой. Такое же будущее не за горами и для Китая, поэтому изучение китайского языка сейчас является своего рода инвестицией в свое будущее. Но есть и другая сторона. Язык - это «шифр» мышления, выраженный в быте, культуре, обычаях. Постигая язык другой цивилизации, можно научиться понимать все многообразие восточных традиций.

Список использованной литературы:

1. Буряк Н.Ю. Лингвопедагогическая культура. Учебное пособие для студентов подготовки направления бакалавриата.–Краснодар: Издательский дом «ХОРС»,2013. – 404с.
2. Буряк Н.Ю. Лингвокультурология. Учебное пособие для аспирантов научной специальности. –Краснодар: Издательский дом «ХОРС», 2013. –364с.
3. Буряк Н.Ю. Взаимодействие языка и культуры в межкультурной коммуникации. Сборник материалов международной научно–практической конференции «Современные научные исследования: исторический опыт и инновации». –Краснодар: ИМСИТ, 2015. – С.14–7.
4. Дорошенко Д.А., Константинова М.А. КИТАЙСКИЙ ЯЗЫК –ЯЗЫК БУДУЩЕГО // Успехи современного естествознания. –2012. –№ 5. –С. 123-123;
5. Кленин И. Д., Щичко В. Ф. Лексикология Китайского языка –М.: Восточная книга, 2013. –272 с.

Бөген Д., ГМУ-21к тоб. студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекшісі: магистр Бажикеев Қ.Қ.

Ә. БӨКЕЙХАННЫҢ ӘДЕБИ КӨРКЕМ АУДАРМАЛАРЫ

Әлихан Бөкейхан - ХХ ғасыр басындағы қазақ халқының саяси көшбасшысы, қоғам қайраткері. Сондай-ақ Ә. Бөкейхан ұлт лидері болуымен қатар жан-жақты дарын иесі, үлкен энциклопедист ғалым, көсемсөздің хас шебері, этнограф, әдебиеттанушы, сыншы әрі аудармашы. Бір өзі осыншама ауқымды істерді қатар алып жүрген ұлт зиялысының бүгінгі күнге жеткен мол мұрасының ең көлемдісі – көркем аудармалары. Жалпы, ғасыр басында ғұмыр кешкен Алаштың қай зиялысы болсын, аудармамен, көркем аудармамен айналыспағандары сирек. Алаш Арыстары қалың қазақ жұртына халықтың төл әдеби мұрасынан бөлек өзге жұрттар әдебиетіндегі асыл туындылар мен ғажайып өрнектерді туған халқының игілігі үшін аударып, аударып қана қоймай өздерінің «еңселі азат ел боламыз» деген асқақ армандары мен мақсат-мүдделері жолында қолдана отырып, қазақтың шұрайлы да кестелі, нәзік те өткір сөз байлығын өз көркем аудармаларында да барынша сарқа пайдаланды. Көркем аударма жасау арқылы да өз ұлтын шексіз сүйген жандар екенін дәлелдеп кетті. Солардың бірі – Әлихан Бөкейхан.

Ә.Бөкейхан әр жылдары Л. Толстой, В.Короленко, А.Чехов, Д.Мамин-Сибиряк, Г.Д.Мопассан, Н. Маркс сынды орыс, еуропа қаламгерлерінің біршама шығармаларын тәржімалаған. Олардың қатарында шағын әңгімелерден бастап, «Қажымұрат», «Қапқаз тұтқыны» тәрізді ауқымды туындылар да кездеседі. Әлихан Бөкейхан көркем

аудармаларының басым көпшілігі 1920-30 жылдары аралығында жасалған. Яғни, 1922 жылдан бастап 1927 жылға дейін КСРО халықтарының орталық баспасындағы қазақ секциясының әдеби қызметкері болып қызмет етіп жүрген кезде аудармамен көп айналысқаны байқалады. Оған дәлел ретінде аудармаларының жарыққа шығу мерзімі болып табылады.

Әлихан ең алғаш орыс жазушысы Л.Н.Толстойдың «Сурат кофеханасы» әңгімесін тәржіме қылған. 1 Ол 1900 жылы «Дала уалаятының газетінде, кейіннен 1915 жылы «Қазақ» газетінде санында жарияланған.

«Рухани қазына» атты еңбегінде: «Дала уалаятының газетінде» басылған шығармалардың ең күрделісі – Л.Н.Толстойдың «Суратская кафейная» дейтін ұзақ әңгімесі. Бұл әңгіме газеттің 1900 жылғы 10, 11 сандарында екі тілде қатар басылды. Аударма, қазақ тілі мен әдебиетінің сол кездегі дәрежесіне қарағанда, бірқыдыру тәуір жасалған. Автордың стилі толық сақталғанмен, айтайын деген ойын қазақша түсінікті және жатық етіп, еркін жеткізді», - дейді Әбен Сатыбалдиев [2, 43]. Бірақ зерттеуші бұл шығармаға аударма жасаған Әлихан Бөкейхан екендігін атап көрсетпейді, оған себеп Әлиханның шығармашылық мұрасын түгілі атын атауға тиым салған Советік идеология екені түсінікті.

«Әдебиетіміз бен әдеби тіліміздің әлі кемеліне келіп болмаған кезінде аудармашылардың қай-қайсысы болса да түпнұсқаның стиліне гөрі шығарманың жалпы сарынын, сюжеттік желісін, оқиғаның даму жолдарын, осының төңірегінде автордың негізгі идеяларын жеткізу мақсатымен көбірек шұғылданған» деген пікірдің жаны бар [1, 210]. Әлиханның аудармаларынан да осындай ерекшеліктерді байқау қиын емес. Әлекеңнің осы «Сурат кофеханасы» аудармасы жөнінде Ә.Сатыбалдиев біраз кемшіліктерін атап өткен: «Сөйлем еркін құралды, аудармашының кей жерінде орынсыз инверсияға ұшырағанын көреміз», - дейді [2, 45].

Толстойдың әңгімелерінен бөлек Әлихан аударған тағы бір шығармасы - «Жетпіс жеті мысал». «Жетпіс жеті мысал» Әлихан Мәскеудегі СССР Халықтары Орталық баспасында әдеби қызметкер болған шақта аударылған дүние. Түпнұсқасы грек мысалшысы Эзопаға тиесілі. «Жетпіс жеті мысалдың» ерекшелігі осыған дейін мысалдар аудармалары Ыбырай, Абайдан бастап халыққа өлең үлгісінде, мысал өлеңдер болып поэзия тілінде берілсе, Әлихан аудармасының қара сөз үлгісінде жазылуында. Жоғарыда айтылған А.Байтұрсыновтың «Қырық мысалы», С.Көбеевтің «Үлгілі тәржімесі» С.Дөнентаевтің мысал өлеңдері өлең арқылы өрілген еркін аударма үлгілері болатын болса, «Жетпіс жеті мысалда» автор ондай еркіндікке бара бермейді. Түпнұсқа мәтіні сөзбе-сөз аударылып, сол қалпында берілген деуге болады. Әлихан аудармасы түпнұсқа қалпын сақтап, қарапайым тілде, жеңіл баяндау үлгісінде берілген. Бұрынғы ертегі, әңгімелер желісіндегідей еркін көсілу, ұзақ баяндау, оқиғаның мейлінше әр түрлі көркемдегіш тілдік құралдармен бейнеленуі Әлихан аудармасында кездеспейді. Тағы бір көңіл аударатын дүние Әлихан Бөкейханов «Жетпіс жеті мысалды» аудару арқылы белгілі мақсатты көздеп, халыққа ой тастау, ұлт сана-сезіміне ықпал етуге бел байламағандай көрінеді. Аудармада Ахмет мысалдарының соңындағындай қортынды түйін пікір де, оқырманға арналған ғибратты тәмсіл де берілмеген. Кезінде Ыбырай Алтынсарин «Қазақ хрестоматиясын» құрастыру барысында Ильминскийге жолдаған бір хатында «Мысалдарды (басни) кітабыма енгізгім келмейді, өйткені, қатаң тұрмыста өскен қазақтарға мұнан гөрі мәндірек әңгімелер керек болады. Мысалдарды қазақ балалары оқығысы келмейтінін... өз тәжірибемнен білем» деген болатын [3, 110]. Әлихан ұлт ұстазы Ыбырайдың осы бір пікірімен келісіп, мысал аударуда осы ойды басшылыққа алғаны сезіледі.

Әлихан жасаған аудармалардың бірі –«Ескі Қырым сөзінен тәржімелер» деп аталады [4]. Бұнда орыстың белгілі қолбасшы генералы әрі тарихшы болған Никандр Александрович Маркстің Қырым халықтарының аңыз-әңгімелерін жазып алып, «Легенды Крыма» деген атпен бастырған жинағынан аударған аңыз, ертегі, әңгімелер қамтылған.

Бұған дейін біршама Қырым татарларының аңыздары ХІХ ғасыр соңында жергілікті тарихшы, этнограф Василий Кондракидің «Универсальное описание Крыма» деген еңбегінде жарық көргенімен, ол сол сала мамандарына ғана белгілі еңбек болса, Марк құрастырған «Легенды Крыма» 1913 жылы Мәскеуде басылып шығып, Қырым аңыздары барша Ресей жұртына мәлім болды. Қазақ халқына Қырым татарларының бұл аңыз-әңгімелерін алғаш таныстырушы Әлихан Бөкейхан болды. Қазақ халқы ертегі, жырға, аңыз-эпсанаға құмар әрі бай халық. Ендеше осы аудармалары арқылы Әлихан қазақ оқырманын басқа жұрттың да аңыз-әңгімелерімен таныстыруды мақсат еткен. Басқа емес, Қырым халқының аңыздарын алуының өз мәні бар. Қырым татарлары - қазақ халқымен діні бір, ділі ұқсас түркі жұрты. Әлиханның түбі бір туыс халықтың әдеби мұрасын қазақ жұртының да білгенін қалаған ниетін байқаймыз. «Құрбан қия», «Азамат Юсуф», «Пайғамбарға хат», «Сұлтан Сәли», «Қыздың сарайы» т.б аңыздардың аудармалары «Қазақ», «Ақжол» газеттерінің, «Темірқазық» журналының әр санында жарық көрген болатын.

Әлихан Бөкейханның «Қырым аңыздарын» аударудағы табысының бірі – түпнұсқа мәтінін өз жанынан қоса отырып әдемі тіркес, ажарлы сөйлем етіп жеткізе білуі, әр сөзді тауып қолдануы. «Высохла Фатимэ, стала похожа на сухую тарань» дегенді «Фатима әруақтай семіп, қурап қатты» деп тәржімелесе, Захотели — написали, — ответила дочь эфенди. Деген сөйлем аудармада «Нәпсі тілеген тілекті жазған, - деді ғылымды қыз» деп тапқыр, кестелі тіркестермен өріледі. Сол тәрізді «благородное ухо» дегенді «асыл зада құлак» деп, «приятель» дегенді «көңілдес дос-жаран» деп әрі әдемі, әрі тауып қолданады. «Не то красиво, что красиво, а то красиво, что сердцу мило» деген сөзде «Сұлу сұлу емес, сүйген сұлу» мақалмен лайықты өз баламасын тапқан.

Әлихан аударған аңыздарда автор тарапынан жасалған еркіндік басым. Яғни еркін аударма деуге болады. Жалпы еркін аударма ерекшелігі де алдымен авторды өз қалпынша сөйлетуге емес, оның айтар ойын жеткізуге күш салатынында. Аудармашы кей тұстарда түпнұсқа мәтінін өз жанынан толықтырып өтсе, кейде қалдырып аудармай кеткен тұстар да кездеседі. «Пайғамбарға хатта» Әлихан аудармашы әйелдер мінезін түпнұсқадан тыс «Хауа анамыздан қалған мирас, қатын уағда ұстаған ба?» деген сөйлеммен оқырманға тамаша жеткізеді.

Әлихан Бөкейханов аңыз аудармаларды ұлттық ұғымға сай, қазақи қалыпта беруге тырысқан. «Пайғамбарға хат» аңызында «думбало било целую неделю» дегенді «домбыра шегі шертіліп» деп аударса, «Сұлтан Салиде»: «Никто, кроме Ресамхан, не умел так приготовить камбалу, пожарить каурму» дегенді «Рәсімхандай қуырдақты ешкім істей алмайтын» деп аударды [5, 308]. Өзге ұлттың музыкалық аспабы мен тағамына қазақтың төл дүниелерімен балама жасайды. Мұндай жағдай көптеп кездеседі. Кей аңыздарды оқи отырып, қазақ аңыз-әңгімесін оқып отырғандай боласың.

Жалпы қай халықта болмасын аңыз-әңгімелер ауыздан-ауызға еркін түрде жеткен болса, Әлихан Бөкейхановтың «Қырым сөздері» халық санасына сол еркін де әсерлі қалыпта жеткеніне күмәніміз жоқ.

Әлихан орыстың атақты жазушысы А.П.Чеховтың «Хамелеон» әңгімесін де тәржімалаған [5,328]. Адамның құбылмалылығы, екіжүзділік, жағымпаздықты сөз ететін бұл әңгіменің айтар ойын, жалпы негізін жеткізе білген. Десе де аудармашы ретінде Әлихан Чехов шығармасының көп жерін қысқартып, ықшам етіп баяндайды. Шығарма кейіпкерлерінің киім-киісі, базарды суреттейтін жері, күшіктің жатқан қалпын бейнелейтін сөйлемдер аудармада көрініс таппаған. Мысалы:

«...Заней гонится человек в ситцевой накрахмаленной рубашке и расстегнутой жилетке... ...стоит вышеписанный человек в расстегнутой жилетке...»

«В центре толпы, растопырив передние ноги идрожа всем телом, сидит на земле сам виновник скандала - белый борзой щенокс острой мордой и желтым пятном на спине. В слезящихся глазах его выражениетоски и ужаса» [6, 7-8]. Соңғысы қысқаша берілген. Аудармашы бұл сөйлемдерді тастап кету аудармаға пәлендей әсерін тигізбесін

түсініп, осы қадамға барған тәрізді. Сонымен қатар «конфискованным» деген сөз «барымталап алған», «лягавые» деген «тазы» деп аударылып, «она маленькая, а ты ведь вон такой здоровила!» дегенді «Ол биттей, сен сырықтай» деп, «собака – нежный тварь» дегенді «нәресте шырағым» деп аударып, әр сөз қазақи баламасымен өз орнын тапқан.

Әлихан Бөкейхан орыстың белгілі жазушысы В.Г.Короленконың да біршама шығармаларын аударған. «Огоньки» әңгімесін «Түндегі от» деп тәржімелеген. Бұл шағын әңгіменің айтар ойы, рухы Әлиханның ойымен үндес. Әлиханның өз сөзі сынды. Бұрынырақ сібір өзенінде болған оқиға емес, Әлихан өз басынан өткергендей баяндайды. Аударма алдына эпиграф етіп Нарманбет ақынның:

Қуандым түнде жүріп, күн шығар деп,

Болса да, бұлт бүркеу, жел қуар деп – деген жырынан үзінді қосады. Түндегі оттың әрі жақын, әрі алыс болып жеткізбейтінін айта келе Әлихан: «Бірақ ғұмыр өзені баяғы өзінің қараңғы қабағы арасында ағып жатыр. Алыс...суды есіңдер! Сонда, сонда ғана алдымыз от-шырақ!»– түйіндейді. [5 ,307]. Бұл аударма емес, Әлиханның бар қазақ жұртына, ұлтының азат ел, тәуелсіз жұрттар қатарында болуын көксеп, сол жолда күреске түскен Алаштың игі жақсыларына, «елім, жұртым» деген қайраткер ұл мен қызына арнаған үндеуі іспетті. Демек, шығарма рухын Әлиханның жеткізе білгені.

Әлихан Бөкейханның «Макардың түсі» атты шығарманы аударғаны туралы Жүсіпбек Аймауытов өз мақаласында былай тоқталады: «Жазушылықтың жайын білмеген, әдебиеттің ішінен қарауы өтіп, сыртынан шыға алмайтын адамдар «Макардың түсінде» не мән бар? Керегі жоқ нәрсе ғой деп қарауы мүмкін. Олай, емес онда үлкен мән, пікір, идея бар. Аударма сөзбе-сөз деп айтуға болмайды, еркін істелген. Ұзын сөйлемдер, керексіз сөздер қысқартылған. Қыр баласы аударғанда пышақпен жонбайды, балтамен шабады» деп шұбатпайды, келтесінен қайырады. «Шолпан жаман ауыл емес: шіркеуі бар» деген сықылды сөздерді орнына қоймай кететін жерлері де бар» [7 ,136-138]. Шығарманы аударғанда Әлекең Короленконың әрбір сөзіне қазақ тілінің қазынасынан лайықты сөз баламаларын тауып, мүмкіндігі болғанша әр қайсысының ұғымдық шектерін айыра түсу, ой желісін үзбеу әрекеті жасалған.

Повесть аударуда Алаш көсемі Әлихан Бөкейханның Толстойдан аударған аудармасы «Қажымұрат» повесі бар. Жүсіпбек Аймауытов: «...данышпан Толстойдың сөзімен орысша білмеген қазақ баласы «Қажымұратты» оқудан бастап танысады», – дей келіп, шығарманың мазмұнын баяндап барып, аударма туралы былай дейді: «Роман жалпы айтқанда жақсы аударылған. Сөзді ұғымды, жетелі қылу үшін қазақ сөздерінен тапқан кейбір салыстыру, мәтелдер, өлеңдер жақсы-ақ! «Гүлдің сабағы дәл тарамыс», «асық тілі-тілсіз тіл», «алыс пен жақынды жортқан біледі», «Иығы Алатаудың иығындай», «көгендегі қозыдай», «қошқардың шүйдесіндей», «жатық маңдайы қары кеткен төскейдей», «айылын қатты тартқан буаз бие іштеніп, бойы нардай, жүрісі желдей, сұлулығы құсбегі пішкен томағадай», «асқа тіккен үйдей», «дауысы домбыраның босаған ішегіндей қалтырап». Мұның бәрі аудармашы шеберлігін көрсетеді. Суретті, әдемі жерлері көп: «Мылтық ұстап лып етіп үзеңгіге аяғын салып сып етіп, атқа мініп алады», «Қызықты қияны қырмызы қызылын біліп, қан жаудырған бүркіттей қоқиланып, жігерін, терең сырын сабырмен сипаттап: - мен жұрттың тілегін қабыл алдым» – деді Қажымұрат, «Төрелердің ұрлығы сауысқанның аласындай, аласыз сауысқан жоқ, ұрлықсыз шенеунік жоқ».

«Аударманың жақсы екенін осындай сөздерден байқауға болады. Орыс тілінде жазылған таулықтардың өлеңі де қазақшаға жатық аударылған. Хат білетін адам Қажымұратты оқып, ауызының дәмін алғандай», - деп Жүсіпбек мақаласын қорытады [7, 54]. Жүсіпбек Аймауытовтың осындай мақала жазуынан-ақ Әлихан Бөкейханның аудармаларының жоғарғы дәрежеде аударылғанын байқауға болады.

Әлихан аудармалары - әдеби байланыстар мен салыстырмалы әдебиеттану проблемасы тұрғысынан алғанда әліде үлкен зерттеуді талап ететін сарқылмас қазына. Қазақ аудармасының әрі-берідегі өткен жолы қаламгер творчестволық ғұмырнамасына

елеулі із қалдырғанына, жазушының көркемдік идеясына, өзіне тән қалыптасқан стиліне белгілі дәрежеде ықпал еткенін көруге болады.

А.С.Пушкин француз тіліне өлендерін аударған Н.Б.Голицынге жазған хатында: «Сіздің таңдап алғаныңыз аударма ғой, бұл мен білетін әдебиет салаларының ең бір ауыры, ең бір жақсы атақ бермейтін түрі» - (Род литературы кототрому вы посвятили себя, - наиболее трудный и наиболее неблагородный из всех мне известных»), –дейді [8, 54]. Ендеше Пушкин айтқан «әдебиет салаларының ең бір ауырын» Әлихан Бөкейхановтың абыроймен атқарғанына күмәніміз жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Смағұлов Ж. Ә. Бөкейхановтың әдеби аудармалары. «Ә.Бөкейхановтың қоғамдық-саяси қызметі және Қазақстан тәуелсіздігі» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2012. – 209-213 б.
2. Сатыбалдиев Ә. Рухани қазына. – Алматы: Ғылым, 1987.– 263 б.
3. Алтынсарин Б. Таза бұлақ.– Алматы: Раритет, 2008. – 207 б.
4. Маркс Н. Легенды Крыма. –Москва: Художественная литература, 1989.– 150 с.
5. Бөкейханов Ә. Шығармалар. –Алматы: Қазақстан, 1994. – 384 б.
6. Чехов А.П. Рассказы и пьесы. –Алма-Ата: Мектеп, 1989. – 396 с.
7. Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. Т. 2.– Алматы: Ғылым, 1997. – 252 б.
8. Топер П. Традиций реализма. Сборник «Вопросы художественного перевода». – Москва: 1975.– 180 с.
9. Бөкейхан Ә. Шығармаларының толық жинағы. - Астана: Сарыарқа, 2009

Жакенов С., Дикун П., Ю -13 тобы, ҚКЭУ
Ғылыми жетекші: ф.ғ.к., доцент Топашов М.Ә.

БҰҚАР ЖЫРАУ ТОЛҒАУЛАРЫНЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-ӘЛЕУМЕТТІК СИПАТЫ

Бұқар жырау өмір сүрген мезгіл қазақ халқының тарихындағы ең бір ауыр шақ болатын. Қазақтың ертеңі, болашағы қалай боларына күмән туа бастады. Батырлық насихатталып, ерлік дәріптелді. Елін, жерін қорғаушылар қатарына Бөгенбай, Қабанбай, Наурызбай және солар сияқты ұлттың жауынгерлік рухын көтеретін «шетінен сен тұр, мен атайын» деген ерлер келіп қосылды. Батырлықтың, қаһармандықтың небір тамаша үлгілерін көрсеткен, сөйтіп, халықтың қорғаны болған Бөгенбай батыр ерліктері сонау «жан алысып, жан беріскен» заманда қазақ рухын көтерудің өзегіне айналды.

Қиядан қиқу төгілсе,
Аттың басын тартпағын,
Қисапсыз қол көрінсе
Қорқып жаудан қайтпаған,
Қазақ деген халқынан
Батыр шыққан даңқынан,
Қарсыласқан асылдар,
Қорғасындай балқыған,
Батырың өтті, Бөгенбай

Ұлы жырау Абылайға арнаған бірнеше толғауында Бұқардың бүкіл дүниетанымы көз алдыға келеді. Ол Абылайдың орны мен маңызын, халықтың түпкілікті мұраттары үшін қаншалықты қажыр жұмсай білгендігімен бағалайды. Ханның істері халыққа пайдалы болғанын тіледі. Билеушіні астамшылықтан, қиянаттан, асығыс шешімдерден сақтандырады. Жырау айтқан осы аңсарларының қаншалықты мән - маңыздылығы бүгінгі

қоғамдық - саяси әлеуметтік жағдайлардан анық көрініс беріп отырған жоқ па?! Алдымен елдің амандығын тілеген дана қарт Абылайдың Абылайлығына қарап бетің бар, жүзің бар деп отырған жоқ. Хандықтың өзі халықтың арқасында. Елдің, жердің тыныштығын сақта, халық сыйлап басына көтерсін десең деген ойға жетелейді. Жыраудың сөзіне тоқтаған Абылай көрші орыс халқымен соғысам деген ойынан қайтқан. Бұл жерде халқымен, оның қабырғалы билерімен кеңінен кеңесе отырып ақылын жерге тастамай мемлекет, ел басқаруда пайдаланып, қолдана білген мемлекет басшысы Абылайды көреміз. Сол арқылы болашақ ұрпақ иелерін де астамшылықтан сақтандырып кеткен. «Жыраудың қазақ халқының жоңғар басқыншылығына қарсы азаттық күресіне арналған өлеңдерінде тәуелсіздік үшін соғыстың қаһармандарына сипаттама жасалады».[1,55]. Дүлей күштерге қарсы шашыранды қазақ халқын біріктірген, тарихи мәні бар істер атқарған ерлер есімін Бұқар келешек ұрпақ ұмытпасын, әрдайым алғыспен еске алсын дегендей қайталап айтып отырады. Абылайға қарата айтылған өлеңнің бірінде ол аса көрнекті қайраткерлеріне зор баға береді.

Қара керей Қабанбай,
Қанжығалы Бөгембай,
Қаздауысты Қазыбек,
Шақшаұ ұлы Жәнібек
Ормандай көп орта жүз,
Содан шыққан төрт тірек,
Тұғыр болған сол еді,
Сіздей төре сұңқарға , - дейді.

Бұл ұлы жыраудың жүрегінен шыққан азаматтық сөздері еді. Өзі көзбен көрген, көңілге түйген жайларды баяндай отырған жырау жеке адамның бейнесін жасай білді. Отанын, елін, жерін жаудан ерлікпен қорғаған ерлердің бейнелерін сомдап, болашақ ұрпақ, халқының ерлік дәстүрін, қазақ халқының өрлеуге беттеген, сонымен бірге сырт жаулар қаупінен құтылып болмаған аса жауапты қайталанбас кезеңінің шытырман шындығын білдірсем деген ой аңғарылады. Шынында, данқты ұрпақты елін, жерін сүйген патриоттық өршіл рухта тәрбиелеудегі Бұқар жырау жырларының маңызы зор. Бұқар жырау шығармаларында заман жайында түйгендері, мораль, этика хақындағы ой-толғаныстары әлем, болмыс, тіршілік, табиғат сырының мән-мағынасы, адам өмірінің әр кезеңі, олардың іс-әрекеттері, адамгершілік қасиеттері келелі сөз болады. Бұқар жыраудың заман, болмыс жайындағы терең ой түйген болжау, толғаулары шығармашылығында ерекше орын алады. Болжау, толғауларынан бізге мәлімі Асанқайғының «Мұнан соң қилы-қилы заман болар» деген өлеңінің мәнін шешкен «Ханға жауап айтпасаң», сонымен қатар «Он екі айда жаз келер», «Абылай ханның қасында» деп аталатын бір топ жырлары ғана. Бұл шығармаларының алғашқысында ол заман, дәуір, болашақ туралы түйген ойларын Асанқайғы жұмбағын шешу үстінде өзінің сонымен іштей үндесетіндігін де бүкпесіз білдіріп, баяндайды.

Судан қашып қарағай,
Шөлге біткен бір дарак.
Шортан көлге шыдамсыз,
Балықтан шыққан бір қарак.
Ойлама шортан ұшпас деп,
Қарағанға шықпас деп.

Ұлы жырау адамзат дамуында талай-талай кезеңдер де кездесетін қилы-қилы заман жайында болжау сыр ашып отыр. Өз дәуірінде өмір сүрген ұрпақ қобалжымасын дегендей ішке түйген сырын ашпауға, Абылай хан қоймай тілек еткен соң «Ханның көңілі қайтады» деп айтуын айтса да, «Қандыра жауап сөйлесем, халқым не деп айтады?» деп бір жағынан толқығаны да байқалады. Десе де, Асан қайғының «Мұнан соң қилы-қилы заман болар» деген өлеңінің астарын, мәнін ашып, жырлап береді. «Ойлама шортан ұшпас деп, қарағайға шықпас» деп Бұқар да сөздің мәнін астарлап шешіп отыр. Яғни,

шортан шөлге шыдамсыз болса, қарағай судан қашса бір кезде өмір, болмыс, табиғат, тіршіліктегі жайлар соған кереғар болатын да кездер болады деп топшылайды. Жырау болжауларының талай заман өткен соң көп жағдайларда бүгінгі өмірдің өзінде көрініс беруі, Бұқардың керемет көреген, алысты болжай білген данышпандығын көрсетеді. Адами қасиеттердің әлсірей бастауы кереғар көзқарастардың, қайшылықтардың көбеюі, табиғатқа деген «жабайы» жанашырлық сезім, болмысты қоршаған сыртқы дүниенің – адамның, тіршіліктің өзіне қауіп төндіріп, қасірет әкеле бастады. Осындай тұста өлеңдерінің, жалпы адамзаттық мәселелерді қозғаған, оған алдын-ала барлау жасаған көреген ойлары дәл бүгінгі күні де ескерту жасап отырғандай әсер қалдырыды. Міне, бұл Бұқар ойларының, Бұқар туындыларының мәнін, маңызын жоймайтындығын көрсетеді. Енді болмысқа, табиғатқа байланысты мына бір өлең жолдарынан үзінді келтіріп көрелік:

Айналасын жер тұтқан
Айды батпас деменіз.
Айнала ішсе азайып,
Көл суалмас деменіз...

Философиялық оймен суарылған осы бір жолдар мәңгілік ештеңе жоқ деген ойды аңғартады. Сол арқылы адамзатқа алдын-ала ескерту жасайды. Табиғатта жанды тіршілік, өз заңы бар. Оған да аялы алақан, ақыл мен парасаттылық керек: Құландар жортқан асыл арман, ой-қиялы ізгілік мұраттарына қызмет жасаса, өзгермейтін бұл дүниеде ештеңе жоқ. Адам ойы ғаламат, ғажайып тылсым күш. Соны дұрыс пайдалан. Ал өз орынына дұрыс бағыттамасаң түптің түбінде табиғат болмысты тұлдыр ай тақырға айналдырасың дейді. Оны «Айналасын жер тұтқан айды батпас деменіз», [2,59]- деген сөзінен байыбына бара түсеміз, шынында осы осы бір ұлағатты сөздер ақиқатын мойындамасқа лажымыз жоқ.

Артына өлмес мұра қалдырған Бұқар жыраудың құнарсыз, рухани әлемнен тыс жаратылмағаны сөзсіз. Ол бай ауыз әдебиетінен, өзінен бұрын жасаған ақын - жыраулар мұрасынан еркін сусындады. Асанқайғы, Шалкиіз, Жиенбет, Қазтуған сияқты жыраулардан басталған дәстүрлі поэзияны тақырып, әрі түр жағынан байытып, жыраудың өзінен кейінгі жыраулық, ақындық дәстүрдің дамуына да тигізген әсері мол екендігін байқаймыз. Әсіресе, ол Абай, қазақ жазба әдебиеті мен Бұқар арасын байланыстырып тұрған ірі тұлғалар Дулат, Шортанбай мұраларынан анық сезіледі. Бұқар туындыларымен бұл ақын - жыраулардың шығармашылығы аралас, көзқарастары жағынан үндес жатыр. Бұқар өлеңдерінен сусындап өскен Дулат, Мұрат, Шортанбайлар жерін, суын алып, бекініс салдырып жатқан патшалық Россияның түпкі мақсатына қарсылық үні ретінде өздерінің өлең-толғауларын шығарды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Елеуенов Ш. Әдебиет және ұлт тағдыры.-А, 1999,- 365б.
2. Алпысбаев Қ. Тарихи шығарма: таным және көркемдік шешім.-А.,2003. -285б

Жанзаков О., ГМУ-12 тоб. студенті, ҚКЭУ
Жетекшісі: ф.ғ.к., профессор Қабатаева К.Т.

СЫҢАРЛАРЫ МАҒЫНАСЫЗ ҚОС СӨЗДЕР ТАРИХЫ

Қосарлама сөздердің мағыналық сипаты аса күрделі. Олардың мағыналарын айқындау үшін, әрине, оның жеке-жеке сыңарларының да мағыналық өзгешеліктерін анықтап алу қажет. Компонентінің не біреуі, не екеуі де жеке-дара қолданылмайтын, мағынасы түсініксіз қосарлама сөздер екі түрлі болады: бірінші түрі – бір сыңары ғана түсініксіз сөздер, екіншісі – екі сыңары да түсініксіз сөздер.

Б.Зиядаұлы алдыңғы сыңары түсініксіз қосарлы етістіктерге апырып-жапырып, алап-жалап, ымқырып-қымқырып, желеп-жебеп, ұбап-шұбап деген қос сөздерді мысалға келтірсе, соңғы сыңары түсініксіз қосарлы етістіктер деп асығып-үсігіп, аптығып-үптігіп, ақсап-тоқсап, алдап-сулап, шатып-бұтып, жамап-жасқа, жылап-сықта деген қос сөздерді жатқызады. Ғалымның айтуынша, «Мұндағы түсініксіз делініп отырған жеке сыңарлар қазақ тілінде жеке-дара қолданылмайтын сөздер. Олардың кейбіреуі әуелде дербес қолданылатын сөздер болған да кейін тек қос сөз құрамында ғана сақталған. Мысалы: «сықта» сөзі көне түркі тілінде дербес қолданылған, қазақ тілінде тек қос сөз құрамында ғана қолданылады. Енді кейбіреуі алдыңғы не соңғы сыңардың айтылу ыңғайына қарай белгілі ұйқас, ырғақ негізінде қалыптасқан болуы керек»

А.Ысқақов мұндай қос сөздердің түсініксіз болып немесе мағынасы жоқ сияктанып көрінген сыңарларын мынадай екі түрлі жолмен пайда болған дейді:

1.Әуел баста дербес мағынасы бар белгілі бір сөз екі рет қайталанып, бірте-бірте оның я бірінші, я екінші компоненті бастапқы өз мағынасын біржолата жоғалтумен (делексикаланумен) бірге дыбыстық жағынан да тиісті өзгеріске ұшыраудың нәтижесінде өзіне тән дербестігінен айырылып, тек өзгермейтін компонентке қосақтасып жұмсалатын қосалқы я қосақтама мүше ретінде ғана қалыптасқан.

2.Әуел баста дербес мағыналары бар басқа-басқа екі түрлі сөз ұдайы қосарланып жұмсала-жұмсала жүріп, бірте-бірте бірде бір сыңары, бірде екеуі де бірдей өз мағынасын я біржолата, я жартылай жоғалтып (делексияланып), бастапқы өз дербестігінен айырылып, не тек мағыналы компонентке, не бір-біріне қосарланып қосалқы сыңар ретінде ғана жұмсалатын болып қалыптасқан.

Біз өзіміз жинаған деректегі қос сөздерді сыңарларының мағынасы түсініксіз қос сөздер және екі сыңары да мағынасыз қос сөздер деп екіге бөліп қарастырдық.

1.Бір сыңарының мағынасы түсініксіз қосарлама қос сөздерге мысал:

Айғай-сүрең салып қуғыншылар да келіп қалды. (Ғ.Мүс.).

Текке шіріп далада қалатын тері-терсек, жүн-жұрқа керекке жаратқаным ба? (Қ.Жұмаділов).

Ал енді қуанышың қайырлы болсын, той жаса, жеңеше! – дескен абысын-ажын, қайнаға-қайындардың қостау-қошамет сөздері естіледі. (Қ.Жұмаділов).

Мысалдардығы айғай-сүрең, тері-терсек, жүн-жұрқа, абысын-ажын деген қос сөздердің бір сыңары, мәселен, сүрең, терсек, жұрқа, ажын сөздері жеке-дара қолданылмай, мағынасы түсініксіз болып, тек аталған сөздермен ғана қосарланып жұмсалады.

2.Екі сыңары да мағынасыз қос сөздерге мысал:

Қалың жылқы аттың сауырына соқтығып ұмар-жұмар бірге келе жатқандай сезіледі. (Ғ.Мүс.).

Таңертен тұрсам, қашан кеткенін білмеймін, байғұс қонағым зым-зия. (Ғ.Мүс.).

Қазіргі кезде мағынасы жоқ сыңарлар ерте замандарда өзіне тән мағынасы бар дербес сөздер болғандығы шексіз. Ондай түсініксіз сыңарлар делексикалану нәтижесінде өздерінің әуелгі дыбыстық мүсіндерін өзгертумен бірге жеке сөз ретінде қолданылу қабілеттерінен де айырылып, тек белгілі тіркестің құрамында ғана қолданылып «қосалқы компоненттер есебінде сақталған».

Мысалы, ем-дом дегендегі дом сөзі біршама түркі тілдерінде (мысалы хакастарда) дәрі деген мәнде дербес сөз ретінде кездеседі.

Сонымен, қос сөздер мағыналық та, формалық та, грамматикалық та ерекшеліктері мол өз алдына категория екенін, бұл категорияның өзін тән шығу төркіні, даму, қалыптасу заңдары бар екенін көреміз.

Жинақы мағына беретін мәндес қос сөздердің бір сыңары әдеби тілімізде дербес лексикалық мағынада жұмсалғанымен, олар түркі тілдерінің бірінде, не монғол тілінде сол мағыналы компонентінің мәнінде қолданылады. Мұндай «сыңар» мәндес қос сөздердің лексика қорын байытуда және қазақ тілін тарихи зерттеуде алатын орны айрықша.

Мысалы, жолдас-жора сөзін алатын болсақ, жора қазақ тілінде жеке лексикалық сөз ретінде (жолдас мағынасында) қолданыла бермей, тек жолдас сөзімен тіркесте ғана қолданылады.

Жеке тұрғанда лексикалық мәні болмайтын жора сөзі қырғыз тілінде жолдас мағынасында жұмсалады. Сондай-ақ өзбек тілінде, дәл осы мағынада түрікмен тілінде әйел адамның жолдасы мағынасында айтылады.

Ә.Нұрмағамбетов «Қос сөздердің құпиясы» деген еңбегінде бірен-саран, қыз-қырқын, жақын-жаран, жүдеп-жадау, киім-кешек, жамап-жасқау, азын-аулақ, асығып-үсігіп, айт-үйт, алдап-арбау, үйлі-баранды, үрім-бұтақ, сәлем-сауқат тағы да басқа қос сөздердің шығу тарихы жайын қарастырып, өз ой-пікірін айтқан.

Мысалы, бірен-саран сөзі жайында: «бірен» сөзінің түбірі «бір» екені белгілі, оған «ен» жұрнағы қосылған, ал «саран» сөзінің қайдан келгені, қандай мағына беретіндігі белгісіз. Біздің байқауымызша, қазақ тіліндегі «сирек» сөзінің мағынасын туваларда «шаоран», якут тілінде «сидэх», монғолша «сийрен» сөздері береді. Ал бұлардың түбірі – «шаор», «сэд», «сийр» сөздері. Қос сөздердің соңғы буындары үйлес, үндес келетінін ескерсек, «бірен» сыңарына сәйкес келтірудің нәтижесінде жоғарыда көрсетілген түбірлерге «ан» жұрнағы қосылып «шаоран» пайда болған. Осыдан келіп «бірен-шаоран» шыққан. Одан «бірен-саран» сөзі пайда болған дейді.

«Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігінде» І.Кеңесбаев: «Бұл тіркестігі сөздер қырғыз тілінде өзара ұйқасып, бірін-серін түрінде келеді. Екінші компонентінің түбірі – сара (жеке, дара, өз алдына). Бұндағы –ен/н көне түркі тіліндегі көмектес септіктің жалғауы: -ын/ін, -ан/ен, -ун/үн деп пікір айтады.

Бірен-саран ұры-қары, баскесері болмаса, қалың ел ерген жоқ. (Ғ.Мүс.).

Сонымен, бұл қос сөз сирек, бір-екеу деген мағынаны білдіреді. Тілімізде саралау деген сөз бар. Ол сұрыптау, іріктеу деген мағынаны білдіреді.

Біздің ойымызша, тіліміздегі саралау сөзі «сара» сыңарымен түбірлес тәрізді. Ал қос сөздердің соңғы буындарының үйлесіп тұратындығын жоғарыда айтқан болатынбыз.

Қыз-қырқын сөзі жайында: «Чуваш тілінде «хир» сөзі біздің қолданудағы «қыз» мағынасын меншіктенеді. Әдетте, түркі тілдерінде «з» мен «р» дыбыстарының орын алмасулары жиі кездеседі. Осыдан келіп біздің тіліміздегі «қыз» сөзі шыққан. Ал қос сөздің екінші сыңарында чуваш тіліндегі «хир» сол қалпын сақтаумен бірге, оған «қын» жұрнағы қосылып, «қыз-қырқын» тіркесінің тууына себепкер болған. Мұнда «қыз» сөзі де «қырқын» сөзі де қыз мағынасын иемденген» десе, Ә.Төлеуов «Слово кырқын в древности означало «рабыня», «невольница», как об этом можно судить по словарю Махмуда Кашкарского». Олай болса, қырқын – күң, кіріптар әйел мағынасында дейді.

М.Кашқари сөздігінде жоғарыда айтылғандай «Қыз-күң», «қыз-қырқын-күндер» деп берілген.

Біздің ойымызша, екі ғалымның да айтқан пікірлері дұрыс, шындыққа жанасады. Қалай десек те «қыз-қырқын» қос сөзі қыз-қыз көп деген мағынаны білдіреді. Мысалы: *Онда да лық толы қыз-қырқын, жігіт-желең.* (Қ.Жұм.).

Бүгінгі күн осындай гып, дақпыртын көрген кәрі-құртан, жігіт-желең, қыз-қырқын, қатын-бала, әрине, бұл уақиғаны оңайлықпен ұмытпайды. (М.Ә.).

Жақын-жаран. Мысалы: *Күдері де осынау аға-жеңге, жақын-жаранмен қоштасар қимас сәтте томағасын алған бүркіттей дүр сілкініп, шын шабыт үстінде тұр еді.* (Қ.Жұм.).

Ә.Нұрмағанбетовтің пікірінше «жаран» сөзінің түпкі төркіні парсы тіліндегі «йар» «дос» деген мағынаны білдіреді. Ал «йар» сөзінің көпше түрі парсы тілінде «йаран» болып келеді. Осыған қарағанда «жақын-жаран» қос сөзі «жақын-дос» деген мағынаға жақындайды.

Сонымен бірге тілімізде «жат-жаран» деген қос сөз бар. Мысалы: *Жат-жарандар кетіп, енді тек өз шаруасындағы адамдар ғана қалған соң, бұйрықтарын қысқа-қысқа, ашық-ашық берді.* (Ғ.Мүс.).

Ғалым А.Ысқақов айтқандай, қос сөздердің қайшы мәндес (антоним) сыңарлардан да жасалатынын ескерсек Ә.Нұрмағанбетовтың жорамалы дұрыс сияқты.

Бөлек-салақ. «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде»: «Бөлек-салақ – бөлек жүрген, басы артық» деп берілген.

Ә.Нұрмағанбетов аталған қос сөз жайында: «Біздің байқауымызша, біздегі «бөлек, жеке, дара, бөліну» сияқты сөздер моңғол және қалмақ тілдерінде «салах» (монғол тілінде), «салх» (қалмақ тілінде) түрінде айтылады. Біздің тіліміздегі қос сөз құрамында кездесуіне қарағанда «салах» сөзі ертеректе қазақтарда болғанға ұқсайды».

Тілімізде салақтау етістігі бар. Біздің ойымызша, «салақ» сыңары осы салақтау етістігімен түбірлес. Себебі салақтап тұрған нәрсе бөлек, жеке тұрады емес пе? Оны мына сөйлем арқылы да дәлелдеуге болады: *Белбеулеріне байлап алған мыс шәугім, жез құман, қалайы шелек секілді бөлек-салақтары да толып жүр.* (Қ.Жұм.).

Бұл мысалдағы мыс шәугім, жез құман, қалайы шелек сияқтылар белбеулеріне байлап алғандықтан, бөлек яғни салақтап жүр.

Келін-кепшік. «қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде»: жас әйелдер, келіншектер деп түсіндіріледі.

Бибі бұл сапарға көптен бері дайындалып, ата-енесіне апаратын сыйлықтарын, келін-кепшік, бала-шағаға үлестіретін тәтті дәмді базарлығын алдын ала әзірлеп қойған-ды. (Қ.Жұм.)

Ақ шаршы, кестелі кимешектерін әсем ғып салған күлкіші келін-кепшіктер де көп. (М.Ә.).

Бұл қос сөздің бірінші сыңары түсінікті болғанмен, этимологиясына үңіліп көрсек, көне түркі тілінде «келін» сөзі «кел» деген етістіктен шыққан. «Кел» - бір-біріне қосылу деген мағынада. Сонда «келін» - үйге бір адам қосылды деген мағына береді. Мұндағы – ін- етістіктен зат есім тудыратын жұрнақ.

Ал қос сөздің құрамындағы «кепшік» сыңары «кел» етістігінің «кеп» болып өзгерген түрі деп жорамалдаймыз. –шік – кішірейту мағынасын тудыратын жұрнақ. Мысалы: үйшік, інішек.

Бұл сөздің екінші сыңары кедей-кепшік қос сөз құрамында да келеді.

Бұл екі қос сөз де менсінбеу, қомсыну мағыналарын білдіріп тұр. Әуел баста келін-кепшік, содан кейін кедей-кепшік пайда болса керек.

Дау-шар. Р.Сыздықова «Сөздер сөйлейді» деген еңбегінде дау-шар қос сөзі жайында: Шар сөзі ертеде «дау, жанжал» мағынасында қолданылған. Мысалы, «Қобыландыда»:

Шарға салып басыңды

Бола көрме сен құмар.

Дау-шар қос сөзінен өзге, бұрын біреудің басын шарға салу, ісін шарға жіберу деген тұрақты тіркестер болған деген.

Ал «қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде»: Шар. 1.Өз диаметрінің айналасында айналу пайда болған геометриялық дене, доп-домалақ нәрсе. 2.Тарихи . Октябрь революциясын бұрынғы қазақ өмірінде дауыс бергенде салатын домалақ тас деген мағыналарын келтіреді.

Алайда жоғарыда «Қобыландыдан» келтірген мысалда болыстық сайлау туралы әңгіме жоқ. Сонда шар сөзі дау деген сөздің синонимі сияқты. Мағынасы бірдей екі сөздің қосарлана жұмсалатыны бізге білгілі. Тілімізде оны плеонастикалық құбылыс дейді.

Бір-біріне тәуелділігі синтаксистік байланыс негізінде құрылған, оның тәуелді сыңары (көбіне бірінші бөлігі) тіркестегі негізгі сыңардың мағынасын ерекше анықтап немесе әсірелеп күшейте аларлықтай дәрежедегі, мағына жағынан жақын немесе айқындауыш-анықтауыш қатынастағы синоним сөздердің кез келген тіркестерін плеоназм деп санауға болады. Мысалы: зәулім биік, кәрі шал.

Тілімізде екі мәндес сөз қатар келіп, алдыңғысы соңғысын анықтап, мағынасын күшейтеді. Мұндай сөз қолданысын тіл білімінде плеоназм немесе плеонастикалық сөз тіркесі деп атайды.

Дүниеінің дау-шарынан,үскірік-ызғарынан құға беріс, жалғыз жылы ұясы бар еді. (Қ.Жұм.).

Осындағы дау-шар қос сөзінің де плеонастикалық құбылыс арқылы жасалғандығы көрініп тұр.

Осыдан байқағанымыздай, қос сөздердің құрамында да аталған құбылыстардың жиі ұшырайтындығын аңғаруға болады. Сондықтан Р.Сыздықованың пікірін бізде құптаймыз.

«Қазақ грамматикасының» авторлары былай дейді: «Дау-шар – қосарлы зат есіміндегі шар сөзі түсініксіз. Көне ұйғыр тілінде сар/шар сөзі – жауыздық бәле деген мағынаны білдірген. Араб тілінде шар сөзі – бәле, жала мәнінде жұмсалады».

Жүдеп-жадау. Ә.Нұрмағанбетов бұл сөз турасында былай дейді: Қырғыз тілінде «жада» сөзінің мағынасы әлсіз, шаршаған, хакаша – «чадап» әрең, зорға, монғолдарда «ядан» - әзер, зорға, манжур тілінде «шада» - шаршау, қалжырау, әлсіздену деген мағыналарды білдіреді. Осы деректерге қарасақ, «жүдеу» мен «жадау» арасында мәні жағынан айырмас барын ажырату қиын емес. Жүдеудің дәл мағынасы – еті жұқарып, арықтау болса, ал жадаудың мағынасы – жүдеу сөзінің нәтижесінен туған – шаршау, әлсіреу, зорға қозғалу мағынасын білдіреді. Егер ойымыз орынды болса, жүдеп-жадау дегеніміз жүдеп-шаршау болып шығады.

«Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігінде» жадау сөзінің түркі тілдеріндегі бірнеше баламаларын келтіре отырып: «Түркі тілдерінің даму барысында болған қатаң дыбыстардың ұяңдану, тіл арты дыбыстарының тіл алды тіл алды дыбыстарға айналу нәтижесінде «jadar» сөзі қазақ тілі үшін жадау-жайау болып өзгерген де, екеуі де екі мағынаға ие болып қалыптасқан. Жадау сөзінің осы фонетикалық формада сақталуына оның жүдеу сөзімен тіркесіп қолданылуы себеп болған және оның семантикасы «атсыз» деген мағына емес, жүдеу сөзінің мағынасын қайталап, күйзелген деген мағыналарды білдіреді» делінеді.

Идиомалану, лексикалану, гармматикалану процестері – қос сөздерге тән қасиет. Қос сөздердегі бұл процестер практикада үнемі, әрі жиі қолданылудың нәтижесінде кейінгі замандарда пайда болған құбылыстар.

Қорыта келгенде, тіліміздегі бір сыңары мағынасыз қос сөздердің сыңарларының бір кездерде түсінікті немесе монғол, түркі тілдерінде мағыналы сөз болғандығын байқадық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Зиядаұлы Б. Қазіргі қазақ тіліндегі қосарлы етістіктер. Ф.ғ.канд...авторефераты. – Алматы, 1995.
2. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 1-том. –Алматы, 1986.
3. Сыздықова Р. Сөздер сөйлейді. –Алматы Мектеп, 1986.
4. Әжібекова Г. Плеоназмдарды мағынасына қарай топтастыру //Қазақ тілі тарихы лексикологияның мәселелер. –Алматы: Ғылым, 1988. – 198 б.
5. Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы.- Алматы: Санат. 1997. -256 б.
6. Қазақ грамматикасы. – Астана, 2002, -783 б.
7. Момынова Б., Саткенова Ж. Қазақ тілі морфологиясы. Есімдер. –Алматы: Арыс.2007. 64.
8. Шәкенов Ж. Қазақ тіліндегі күрделі сөздер мен күрделі тұлғалар. –Алматы: Ана тілі, 1991.

ОРЫС ТІЛІН КӨП МӘДЕНИЕТТІ КЕҢІСТІКТЕ ОҚЫТУ

Қазақстан - 130-дан астам этникалық ұлтөкілдері тұратын мемлекет. Сондықтан, тіл аралық және мәдениет аралық қарым-қатынас мәселесі әлі де өзекті болып табылады. Сол себепті мемлекеттік тіл саясатын жан-жақты қарастырып оны әрі қарай дамыту керектігі айқын.

Тіл – бұл қарым-қатынастың ең маңызды құралы ғана емес, бұл бейімделу үдерістерін дамытуды көздейтін мәдениеттің негізі, мәдениеттер арасындағы диалог құралы. Кез келген көптілді қоғамдағы тілдік жағдай екі бірдей табиғи, бірақ қарама-қарсы қажеттіліктердің өзара әрекеттесуінің нәтижесі болып табылады, олар жеке басының қажеттілігі деп аталуы мүмкін және өзара түсіністіктің қажеттілігі. Бірінші қажеттілік - қарым-қатынас жағдайында ерте балалықта үйренген ана тілін қолдануға байланысты. Көбінесе, мұндай тіл, ана тілі ретінде, өз тілі ретінде, өзінің этносының және мәдениетінің тілі ретінде қабылданады. Екінші қажеттілік - «бейтаныс» тілді және «бейтаныс» мәдениетті үйренуге, тануға деген құштарлықпен байланысты. Кейін, сөйлесу барысында «бөгде» тіл басқаша қабылдана бастайды.

Әрбір тілдің табысты меңгерілуі үшін тілдік орта маңызды рөл атқарады.

Өмірдің бастапқы кезеңінде тіл баламен шындық ретінде қабылданады. Бала осы жүйеге қосылып әлемді таниды, адамзаттың әлеуметтік мәдени тәжірибесін игереді, білім алады, оны дамытады, өзі жетіледі. Сондықтан тілдік орта когнитивтік функцияларды атқарады, яғни индивидтің интеллектуалды дамуына әсер етеді, оның санасына әлем бейнесін қалыптастырады.

Тілді меңгеру барысында адам тілдік дағдыларды игеріп қана қоймай, сондай-ақ тәрбиеленеді. Сондықтан тілді үйрету бүкіл тәрбиелеу процесінің өзегін құрауы тиіс және тіл құралдары адамның лингвистикалық қалыптасуына бағытталуы керек. Тілді үйрену-сол халықтың мәдениетін де үйрену болып табылады. Себебі тіл және мәдениет біртұтас, бірі бірінсіз жоқ болады. Әрбір халықтардың өз мәдениеті, өз тілі болады.

XX ғасырдың басы әлемдік қоғамдастықтың экономикалық өмірінің жаһандану үрдісімен және бірыңғай ақпараттық-технологиялық жүйесінің қалыптасу процесімен сипатталады, яғни бұл әлем мен өзара байланысты және интеграциялық процестерді одан әрі тереңдетуде. Сондықтан көпұлтты және көпмәдениетті ортада белсенді іс жүргізетін, басқа ұлт өкілдерінің мәдениетін сезіммен құрметтеп және түсіне білетін, басқа адамдармен түрлі ұлт, нәсіл және дініне қарамастан бейбітшілік пен келісімде өмір сүру үшін адамның көптілді білім алуын ұйымдастыру туралы сұрақ туындайды.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев Қазақстандағы тілдердің үш тұғырлығы туралы ойды алғаш рет 2006 жылы Қазақстан халқының Ассамблеясында айтқан. 2007 жылғы « Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» Жолдамасында Елбасы «Тілдердің үш тұғырлығы» – «Триединство языков» мәдени жобасын кезеңдеп іске асыруды ұсынды.

Көптілді білім беру — индивидті тілдік білім, білік және дағдыларға, тілдік және сөйлеу іс-әрекетіне жинақталған адамзаттың әлеуметтік мәнді тәжірибесінің бір фрагменті саналатын бірнеше тілді бір уақытта меңгеруі негізінде көптілді тұлға етіп қалыптастырудың мақсатты бағытталған, ұйымдастырылған, нормаланған ұштағанды оқыту, тәрбиелеу, дамыту үдерісі. Мазмұндық тұрғыда үш тілде білім беру бөлімдері қатаң тілдік білім беру пәндері болып табылады: ана тілі, мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілі, ұлтаралық қатынас тілі ретінде орыс тілі және шет тілі (ағылшын тілі) әлемдік экономикадағы интеграция тілі ретінде қолданады. Үш тілде білім берудің мақсаты мен күтілетін нәтижесі - көп тілдік тұлғаны қалыптастыру.

Орыс тілінің үштұғырлы тіл ретінде маңызы ерекше себебі ол әртүрлі социалдық этникалық топтарды біріктіреді. Қазақстанның халқын құрайды. Сонымен қатар орыс тілі

алғы шептегі ғылымның дамуымен, техниканың технологияның дамуымен қатар жүреді. Бұл жерде оның әсіресе техникалық саладағы мамандарды дайындаудағы ролін байқауға болады. Орыс тілі мәдениет аралық коммуникациялар және ұлтаралық стратегиялық серіктестік ретінде бұрынғы кеңестік кезеңдегі КСРО құрамында болған мемлекеттермен ұлтаралық кеңістіктегі байланыс құралы ретінде бүгінгі таңға дейін қолданылады.

Қазақстанда орыс тілінің болуы және оның қолданылуы туралы айтатын болсақ, орыс тілінің арнайы ұлттық нұсқасы ретінде орыс тілінің бар екендігін атап көрсетуге болады, оның шеңберінде осы нұсқаға тән тіл пайда болады. Орыс тілі бізге әлемдік тіл сияқты әр түрлі мемлекеттерде белсенді қолданылған сайын полеұлттық белгілерді өз бойына сіңіре бастайды өйткені сол мәдениет ортасында байланыса отырып тіл лексикалық дефицитке ұшырайды себебі қоршаған орта тіл иесінен тиісті жауап күтеді. Сондықтан орыс тілінде лексикалық бірліктер, қазақ тілінен кірме сөздер келді. Ең бірінші орында бұл әрине, топонимдер, антропотонимдер, саяси қоғамдық, социалдық мәдени лексика.

Мысалы, мерекелердің атауы: Наурыз, Құрбан айт, Құрбан-Байрам; өнімнің атаулары: құрт, қазы, шұжық, жанбас, бауырсақ, қымыз, сорпа; Тұрмыстық болмыстың белгілері: кесе, пиал, киіз үй, домбыра, ақын, теңге, дастархан және т.б. орыс тілінде баламасы жоқ және орыс тілінің халқымен Қазақстанның мәдениетінде бекітілгендей қолданылады. Әлеуметтік-саяси лексика, мемлекеттік және басқару ұйымдарының атаулары: мәслихат, әкімдіктер, мәжіліс, қала әкімі - олар әртүрлі концепцияларды белгілесе де, олар Қазақстанда бекітілгендей жүзеге асады. Әлбетте, бұл кез-келген мәдениет тұрғысынан жұмыс істейді, тіл жеке лингвистикалық бірліктерді немесе сөздік формаларды қарастыру арқылы жауап бере алмайды.

Мысалы, орыс тілінде таныс емес әйелге тән үндеу- «қыз». Қазіргі таңда сирек естуге болатын үндеулер «ханым» немесе одан да сирек «азаматша». Қазақстанда орта жастағы әйелге «тәте» деп айтсаңыз онымен ешкімді таң қалдыра алмайсыз, осыған ұқсас ер азаматқа «аға» деп айтсаңыз да, орта жастағы әйелге «апай» десеңіз де, бір қызығы, бірде-бір орыс баламалары жеткілікті түрде пайдаланбаған және толықтай дұрыс емес. «Ақсақал» деп бай өмірлік тәжірибесі бар дана, беделді, лайықты адамға нұсқайды. «Тамада» сөзі орыс тіліндегі «жүргізуші» сөзін іс жүзінде тоқтатады, тек мынандай жағдайда, егер отырыстарға байланысты болса және өзінің түп нұсқасын сақтаған болса, егер бұл ресми іс-шара туралы мәселе болса. Қазақ тілінде бұл ұғымдар алдын ала дифференцияланған. Кең мағынада таралған сөз «Айналайын» сөзі – бұл қымбат жанға, жақын адамға деген үндеу, мағынасы бойынша бұл сөз «қымбаттым» деген сөзге жақынырақ, яғни бұл мақұлдау, сүю деген мағынаны білдіреді. Әрине мұндай кең мағыналы кірме сөздердің орыс тіліндегі баламасы болмағандықтан, оларды орыс тілінде түсіндіру қиынға түспек. Мәселен, «бейшәрә» сөзін қолданып, біз жай сөзге әлдеқайда көп түсініктеме беруге болады, мысалға : кедей, бақытсыз, бейбақ. Ресейде өзге ұлттық бейтаныс адамға аға немесе әпке деп айту қызық көріну мүмкін, алайда Қазақстанда бұл үндеудің кең тараған нұсқасы. Бұл адамға жүгінуден бұрын өзге мәдениеттің өкіліне талеранттылықты көрсетудің бір белгісі. Орысша не қазақ тілдері пустоль емес және жақын қолданыстың өзінде тілдің құрылысына әсер етпей құр лексикалық ықпалымен ғана шектеледі. Қазақстандағы орыс тілінде сөйлейтін адам Беларусьяның орыс тілінде сөйлейтін адамды түсінеді себебі ешқандай жүйелі өзгерістер байқалмайды. Қазіргі таңда орыс әдеби тіл еліктеу элементтерімен қоса тек белгілі бір мәдени кеңістікте сәтті қарым-қатынас жасау үшін ғана қолданылады деп толық сенімділікпен айтуға болады.

Қазақстан аймағында Ресейге қарағанда аз қолданылады, сонымен қатар ол әртүрлі тілдік өзгерістерге ұшырап отырады, сонымен қатар орыс мәдениетінен тыс консерваториялық үлгілерді құрайды. Ресейдегі диалектикалық өзгерісі көрінбейді. Қазақстандағы орыс тілі өзінің тілдік нормаларын сақтап қалған, әдеби-эталон нормаларына Ресейдің көптеген аймақтарына қарағанда әлдеқайда жақын деп толық сенімділікпен айта аламыз.

Сонымен қатар, ақпараттық кеңістіктің қарқынды дамуына байланысты осы кірме сөздердің көбісі Қазақстан үшін бірегей болып табылатын жай ғана аймақшылдық болуды тоқтатты, мысалға: ақын, батыр, той, тамада, дастархан және т.б. олардың семантикалық мәнерлі бояуына қарамастан, олар Ресейде кеңінен қолданылады. Тіпті едәуір кірме сөздер бар болған жағдайда да лексикалық бірліктер толық орыс тіліндегі ережелерге сәйкес жұмыс істейді: Әкімдіктің жанында кездесеміз, домбырада ойнау, бауырсақ пісіру, мен осы бейшәрәні кездестірдім. Сол сияқты, қазақ тіліндегі белгі бір өзгерістер орыс тілімен сабақтасқан жағдайда өзгеріске ұшырайды. Көшпелі өмір сүру жолынан отырықшы өмір сүру салтына көшкеннен бастап, қазақ тілінің лексикасының маңызды қабаты жоғалды.

Сирек жағдайда орыс тілінде қазақ тілінің сөздерін түбір етіп өзгерген нұсқаларын көруге болады, мәселен: тәтешка (тәте), ағашка (аға), апашка (апа), пиалушка (пиала). Сөз тудырушы жұрнақ ретінде кішірейткіш орыс тілінің –к- жұрнағы қолданылады. Қазақ тілінің сөздері қалай құрылатынын біле тұра орыс тілінен кірген сөздердің бұл жұрнақ арқылы қалай қалыптасқанын түсіну оңай және де ол қазақ тілінің жүйесіне қарсы келмейді. Әрбір тілді үйрену оның ішінде (орыс тілінде) таңдалған мемлекеттің мәдениетін танудың мықты құралы. Көп тілді білуі адамның белсенді өмір салтын, оның әртүрлі салаларда мамандана білуін, қоғамдық өмірде, өзінің ішкі өмірінде және өзге де қарым-қатынастарына жақсы әсер етеді. Тілді үйренген кезде біз өзімізді сол тілдің иесіне ұқсас этно- социо- психологиялық ерекшеліктері бар тілді жоғары сый ретінде түсіне алатын ұлттық адами құндылықтарын қабылдай алатын тұлға ретінде қалыптастыруымыз керек. Жеке тұлғаның осы интегративтік сапасының маңыздылығы дәстүрлі білім берудің жеке-бағытталған парадигмасына көшуіне байланысты, қоғамға белсенді тұлғалар қажет болғанда, өз шешімдерін қабылдауға қабілетті, өз алдына мақсат қоя алатын және соған жету жолдарын жан-жақты қарастыра алатын тұлға қалыптасады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Лебедева Н. М. Теоретико-методологические основы исследования этнической идентичности и толерантности в поликультурных регионах России и СНГ // Идентичность и толерантность. М.: Наука, 2002. С. 10–34.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 250 с.
3. Назарбаев Н. А. Новый Казахстан в новом мире // Казахстанская правда. — № 33 (25278). — С. 1-2.
4. Концепция развития системы образования РК до 2015 года.
5. Кондубаева М. Р., Джумабаева М. С. и др. Взаимосвязанное обучение казахскому и русскому языкам. Методические рекомендации. – Алма-Ата, 1991.
6. Караулов Ю. Н., Русский Язык и языковая личность. М. 2006.
7. Купина Н. А. Русский язык в мультикультурном обществе: теоретические вопросы и прикладные задачи // Русский язык в многоречном социокультурном пространстве : [монография] / отв. ред. Б. М. Гаспаров, Н. А. Купина. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2014. С. 41–51.

Жеңіс Д., ГМУ-21к тобының студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекші: ф.ғ.к., доцент Акатаева Ш.Б.

3. ҚАБДОЛОВ - ЖАЗУШЫ, ӘДЕБИЕТШІ ҒАЛЫМ

Зейнолла Қабдолов – көркемсөздің ел таныған майталман шебері, аса көрнекті ғалым-академик, ұлағатты ұстаз, еліміздің біртуар ардақты азаматы. Қазіргі қазақ сөз өнерінің, әдебиеттану ғылымының ең беделді, ең білгір көшбасшылары туралы сөз қозғалса, жазушы, ғалым, ұстаз Зейнолла Қабдолов есімі жиі аталатыны тегін емес.

Өйткені – ол қазақ жазушысы, қазақ көркем сөзін дамытудағы еңбегін ел таныған қарымды қаламгер. Ол - әдебиеттану ғылымына, оның ең бір қиын да күрделі, әлі жете зерттелмеген саласы - әдебиет теориясына зор үлес қосқан ғалым-академик.

Зейнолла Қабдоловтың жазушылық өнерге бар ықыласымен ден қойып, өлең жазудан бастап, үлкен прозалық туындылар жазуға ойысқаны, сонымен қатар әдебиетті зерттеуге, күрделі теориялық мәселелердің шешімін табуға аянбай күш жұмсауы, бұларға қоса университетті бітірген кезінен бері қарай жастарға дәріс беріп, білім-ғылым үйретуден жалықпай келе жатқаны - әдебиет саласындағы еңбегінің осы қырлылығы Мұхтар Әуезовтің алып әмбебап тұлғасын жан-жағынан қамтып, тұтас бейнелеп көрсетуіне мүмкіндік берді (1).

Әрине, тарихи-әдеби процестің заңдылықтарын ашып көрсету үшін, жеке жазушының суреткерлік тұлға-бітіміндей өзгеше сипат-қасиеттерді тап басып, дәл аңғару үшін жүйеге жүйріктік, ғылыми-зерттеу әдістерін меңгеру қандай қажет болса, эстетикалық сезім, сыншылдық сондай қажет. Зейнолла Қабдоловтың «Сөз өнері» атты кітабынан зерттеушінің осындай қасиеттері – зерделілігі, білгірлігі, сезімталдығы анық байқалып отырады. Әдеби шығарманы талдағандағы дәйектілік, әр пікірдің дәлелділігі, айтылған ойлардың келелі ойдың келісті сөзбен жеткізілетіні автордың зерттеу стиліне, айту мәнеріне өзіндік сипат, жақсы ажар беріп тұратын қасиеттер.

Қазақ сөз өнеріне, әдебиетіне қатысты айтылған пікірлер бері айтқанның өзінде Шоқан Уәлиханов еңбектеріндей ой-түйіндерден басталады. Оның қазақтың ауыз әдебиеті, жыршылық өнер, жыр, өлең, қара өлең туралы алғаш айтқан ғылыми тұжырымдары әлі құнын жойған жоқ, кейінгі зерттеушілерге тірек. Әсіресе, Ахмет Байтұрсыновтың «Әдебиет танытқыш» кітабында поэтика, стилистика, өлең құрылысы саласындағы келелі, түйінді ойлары өзінің жүйелілігімен, жаңашылдығымен, поэзиясының табиғатын, қыр-сырларын айқын анықтап беруімен аса бағалы.

Табиғаты да, заты да бөлек дара тұлғалы біткеннің қай-қайсысының да бастау-көзі, ұлағат тапқан ұясы болатын. Сондай ұстаз ұлағатын ұғу арқылы ғана ол өз қасиетін тани алуы мүмкін. Зейнолла Қабдолов бұл тарапта өз қасиетін Қазақ университетінде Мұхтар Әуезов ұлағатын тану үстінде тапса керек. Әуезовтің данышпандығы, ғұламалығы, кемеңгерлігі кезінде жас оқытушы Қабдоловтың алдынан ұстаздықтың ұшы-қиырсыз ұлы көкжиегін көтерген болуы ғажап емес.

«Асылы, Жан-Жак Руссоның байлауы дұрыс, - дейді ұстаз. – Ұстаздық ету – уақыт ұту емес, өзгенің бақытын аялау, өзіңнің уақытыңды аямау. Бірақ бұған өкінбеу керек. Жер үстінде адам тәрбиелеуден асқан абыройлы іс, ардақты жұмыс жоқ. Ұстаздық – ұлы нәрсе».

«Ол кісі – тәлімгер. Тәлімгер болғанда да мұқым жүріс-тұрысынан, сөз сөйлеу мәнерімен, сабақ өткізу тәсілімен төңірегін түгел тәрбиелеп жүретін жан. Бүгінде әдебиет аулын маңайлаған талай жастар Зекеңе қарап бойын тіктеп, тәрбиесін көріп, өсіп келеді. Кішіге деген ағалық ізетін үнемі сақтайтын, есімі жалпақ Қазақстанға танымал Зекең қарапайымдылығы талай жанның таңдайын қақтырған да шығар!» (2).

«Адамзаттың Айтматовы» аталып кеткен әлемге әйгілі Шыңғыс Төрекұлұлы бір кезде өзінің «Қызыл алма» атты тамаша әңгімесін Зейнолла Қабдолұлына тегін арнамаса керек. Мұның өзі З.Қабдоловтың қазақ зиялыларының мәрт, шоң тұлғалы көшбасшыларының бірі екендігі көрсетілген, тасқа басылған құрмет шығар!

Әрине, З.Қабдоловтың көркемсөздің майын тамызатын шешендігі, қиыннан қиыстырар тапқырлығы мен ұтқырлығы – ол кісінің дуалы ауыз тұлға екендігін дәлелдей түседі. Қолына қалам ұстаған сәттен бастап жарты ғасыр бойында киелі сөз өнерінің өзі көтерілген тұғырынан таймай, тап бүгінгі күнге дейін құдыретті қазақ сөзінің биік байрағын бір сәтке де аласартпай биік ұстаумен келеді.

Жазушы, қаламгер ретінде Зейнолла Қабдолов қалың қазақ оқырманын алдымен өзінің прозалық туындыларымен елең еткізді. Алғашқы романы «Ұшқын», сонан соң іле-шала «Жалын» романы жарыққа шыққанда қазақ әдебиетіне ешкімге ұқсамайтын, өзіндік

жазу стилі бар, көркемдік кестесі оқшау көрінетін, суреткерлік талғам мен талаптың жаңа биігіне көтерілген қаламгердің келгенін қалың оқырман бірден аңғарды. Аңғарды да, жазушы Зейнолла Қабдоловтың ендігі жарық көретін дүниелеріне назар тігумен болды.

Өзі де ұлы суреткерге ғана тән қасиеттің қазақ әдебиетіндегі көрінуін дәлелдеп кеткен Мұхтар Әуезов, өзінің өкшесін басып келе жатқан біраз қаламдас інілерінің талантын мойындап, оларға оқырман назарын аудартқан. Сол санаулы, М.Әуезов есімдерін ілтипаттаған қаламгерлердің ішінде Зейнолла Қабдоловтың да шығармашылығы айрықша аталады.

Алдымен, З.Қабдолов ұлы Әуезовке, оның ұлы шығармашылық өнеріне, көркем мұрасына бала жастан бас ие қызығып, құныға құмартты, қабырға қатып, қолына қалам ұстаған күннен бастап ұлы суреткерге шәкірт, үйренуші ретінде жақындады. Екіншіден, кейінірек өз туындыларында Әуезов салған, Әуезов қалдырған қайталанбас көркемдік дәстүрлерді қайта жаңғыртты. Өзіндік қолтаңбамен жаңаша қайталады, суреткерлік, қаламгерлік тәжірибесінде пайдаланды. Әдебиеттегі Әуезов дәстүріне арқа сүйеген қаламгер өзі де қосқыртыс, қатпарлы, терең де тартымды көркем шығармаларды жазуға осылайша әдебиетте Әуезов салған суреткерлік дәстүрдің арқасында қол жеткізді.

Жазушылық шеберлік - әрбір қаламгердің қолтаңбасын анықтайды. Ол ең алдымен шығарманың көркемдік болмыс, бітімінен басталады. Көркемдік жоқ жерден шеберлікті іздеу бос әурешілік. Яғни, «жазушының шеберлігі қандай шексіз болса, шығарманың шынайы жетілуі де сондай шексіз. Демек сөз өнеріндегі әрекетте шек жоқ», - дейді бір тұста жазушының өзі.

Зейнолла Қабдолов – ғалым, жазушы, ұстаз ретінде де өз творчествосында, ғылыми, көркем және оқытушылық творчествосында парасаттылықты, суреткерлікті және шешендік өнер өрнегін интеллектуалдық бір ғана күрделі қасиетке айналдыра алған қазіргі жоғары мектептің дара тұлғалы, саңлақ ұстазы.

З.Қабдолов – қазақ әдебиеттану ғылымының аса көрнекті өкілі, үлкен ғалым. Елу жыл бойы ғылымға сіңірген, оның еңбегі өлшеусіз, ұлан ғайыр. Әсіресе, ғылымның аса қиын, күрделі саласы - әдебиет теориясына қосқан үлесі қомақты. «Әдебиет теориясының негіздері», «Сөз өнері», «Жанр табиғаты», «Жебе», «Арна» атты әдеби-сын, эссе толғаныстары - жоғары оқу орындарында филология факультеттері студенттерін әдебиет туралы білімнің негізімен еркін сусындатып келеді.

Қазіргі кезде әдебиет қисынының орны ерекше артып отыр. Оның ұлттық сипатта көне дәуірдегі көркемдік ойлар тарихы, методологиялық негізі қайтадан күн тәртібіне қойылуда.

Ұлтымыздың қалыптасқан әсемдік әлемі, қазақ әдебиеттануының даму, қалыптасу жолын анықтап, жіті қарастыру нәтижесінде белгілі бір жүйеге түсіруі ұлттық әдебиет теориясы саласының бүгінгі күнге жеткен биігінің өлшемі бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1.Әбдешұлы Қ. Қазақ сөзжінің хас шебері. //З.Қабдолов. Ұстаз ғалым, жазушы. Алматы, Қазақ университеті, 2002.

2.Дәдебаев Ж. Ұстаздық – ұлы нәрсе. //З.Қабдолов. Ұстаз ғалым, жазушы. Алматы, Қазақ университеті, 2002.

3.Қабдолов З. Екі томдық таңдамалы шығармалар. Алматы, Жазушы, 1983.

4.Қабдолов З. Көзқарас. Алматы, Рауан, 1996.

5.Бүркіт Отар Әлі. Зерлі сөздің зергері. //З.Қабдолов. Ұстаз ғалым, жазушы. Алматы, Қазақ университеті, 2002.

6.Мәдібай Қ. М.Әуезовтің ұстаздық дәстүрі. Шәкірт - Зейнолла Қабдолов. //З.Қабдолов. Ұстаз ғалым, жазушы. Алматы, Қазақ университеті, 2002.

7.Елеуенов Ш. Менің Қабдоловым. //З.Қабдолов. Ұстаз ғалым, жазушы. Алматы, Қазақ университеті, 2002.

8.Қабдолов З. Әдебиет теориясының негіздері. Алматы, 2002.

9.Қабдолов З. Арна. Алматы, Жазушы, 1988.

10.Қабдолов З. Сөз өнері. Алматы, Мектеп, 1976.

11.Смағұлов Ж. Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихы. Алматы, Қазақ университеті, 1999.

Zholdybai A.E., KEUK

Scientific supervisor: G.T. Aubakirova, candidate
of philological science, professor

TEACHING FOREIGN LANGUAGE FOR STUDENTS IN NON-LINGUISTIC INSTITUTIONS

According to the standard of the discipline "foreign language" in a non-linguistic institution, instruction in a foreign language should be communicatively oriented and professionally directed. The main goal of teaching foreign languages is the formation, improvement and development of the personality, capable of achieving the required level of communicative competence. The training is also aimed at developing the cognitive independence of future specialists on the basis of the formation of linguistic-professional orientations in the process of working with literature on the chosen specialty. It should be noted that the presentation of one's own thoughts, especially in a foreign language, is a complex process, both linguistically and psychologically. Quite often during a speech people can not structure a speech, clearly formulate ideas, spontaneously choose the necessary language tools; they experience stiffness, a sense of insecurity and are greatly worried, which affects their physical condition, and of course, the results of their speech. It is proved that one of the main reasons for fearing students to speak before strangers in a foreign language is their lack of communication skills and experience of public speaking in their native language.[1, p.190]

In non-linguistic universities, a foreign language in the system of other training courses takes a somewhat isolated position, as many students encounter it when learning it with new linguistic and speech material. Teaching foreign-language communication in a non-linguistic university is associated with a number of restrictions, including the unfavorable frequency-time characterization of classes and the fact that communication is primarily educational. If there is no need to communicate in the studied language, that is, when learning a language outside the linguistic environment, "communication" is reduced to understanding and reproducing some typical, situationally conditioned language stamps.[2, p.2]

Communication in a foreign language is much inferior to communication at home. As a result, a lack of active oral practice, sufficient individualization and differentiation of training is the main obstacle to effective mastering of foreign-language reality. Unfortunately, in a non-linguistic institution, sometimes the study of a foreign language is viewed as the accumulation of a certain amount of knowledge and the formation of skills, that is, there is no understanding of language as a complex, constantly evolving, multilevel system. But the difficulties of teaching a foreign language in non-linguistic universities are related to the specific features of it as an object that is difficult to study in a university. Learning a foreign language requires the expenditure of tremendous strength and energy, as well as daily, systematic, motivated work. Therefore, only a personal interest in mastering a foreign language can effectively contribute to the formation of motivation for this subject.[3, p. 6].

Calling for students in non-linguistic faculties the need to carry out speech activity in a foreign language is a prerequisite for teaching foreign culture. An obstacle to the realization of this condition, as V.S. Korostelev, is a "thematic organization of teaching foreign languages and the related treatment of the situation as a combination of circumstances" [5, p. 239]. To solve this problem, the methodologists propose the use of such situations, based on socially significant values (social, moral, ethical). Discussion of such topics causes students to express their opinion,

prove and defend their point of view, i.e. a natural need for communication in a foreign language.

An important aspect of the psychological component of teaching a foreign language is the pragmatic component of language learning, when it is important not only to acquire a qualitative mastery of a foreign language communication, but also a real access to the culture and its carriers, which implies a practical knowledge of language in interpersonal language communication. the formation of a "pragmatic intercultural and communicative competence"[4, p. 336]. In this regard, the impact on students' mental activity can be called a natural component of the learning process, when the teacher is focused on revealing the personal potential of the young man by creating favorable external and internal conditions for overcoming the difficulties that arise in him. And the point here is that the psychological component of the process of teaching a foreign language also means the organization of a productive interaction between subjects of the educational process within the framework of their joint coordinated activities. At the same time, it is important that the very process of teaching a foreign language should be refracted through knowledge of the student's needs, motivation to understand another culture as its individual and psychological characteristics. In addition, the effectiveness of teaching a foreign language arises only when practical activity in teaching a foreign language is accompanied by success, when the teaching evokes positive emotions, the student's awareness of his growth and development in mastering a foreign language, and the teacher's pedagogical activity is to bring satisfaction. The teacher is also not able to receive satisfaction from his labor, if this work is unproductive, conflict, monotonous. To successfully master a foreign language, students are very important: a good mood, a sense of joy, success, a comfortable atmosphere in the lesson. Positive emotions facilitate students' constant efforts to memorize and retain in memory a variety of lexical and grammatical phenomena, a constant change in activities and thought operations.[6, p. 905-908]. We should also focus on motivation as the most indisputable factor in the success of learning in general and the study of foreign languages in particular. In addition to the well-known external and internal motivation, psychology distinguishes between global, situational and instrumental. All of them are necessary for learning a foreign language. In the process of teaching a foreign language, a number of psychological barriers arise in the field of motivation: lack of belief in success, the presence of heightened anxiety, tensions before performing excessive tasks, low self-esteem of abilities, ambiguity of the goals of using a foreign language in a future life. Therefore, the primary task of the teacher is to increase the motivation of students to learn a foreign language. Equally important in the learning process is the student's self-esteem. Formation of a high level of communicative competence will positively influence self-esteem. People with high self-esteem and faith in their own strength master the language faster and more successfully.

Thus, mastering a foreign language is a complex process, consisting in improving linguistic abilities, complicating speech actions, and enriching many aspects of the personality.

Bibliography:

1. Andronkina NM Problems of teaching foreign-language communication in teaching a foreign language as a specialty // Teaching languages in school and university. - St. Petersburg: Publishing House of the Russian State Pedagogical University, 2011. - 190 p.
2. Valeev AA, Baranova A.R. Psychological component of teaching a foreign language in non-linguistic faculties of the university. // Modern problems of science and education. - 2015, No. 2-2.
3. Valeev AA, Kondratieva I.G. Factors of successful teaching to foreign professional communication // Modern problems of science and education. - 2014, No. 6.
4. N.Galskova. Theory of teaching foreign languages. Linguodidactics and methodology. Moscow: Academy, 2008. 336 p.
5. Nazarov M.M. Mass communication in the modern world: the methodology of analysis and the practice of research. 2 nd ed., Rev. Moscow: URSS, 2012.- 239p.

Исабаева А., Э-12 тобы студенті, ҚҚЭУ
Жетекшісі: ф.ғ.к., профессор Қабатаева К.Т.

Х. ДОСМУХАМЕДУЛЫ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ АНАЛИТИКАЛЫҚ ӘСІЛ АРҚЫЛЫ ЖАСАЛҒАН ТЕРМИНДЕР

Х.Досмұхамедұлы шығармаларының тіліндегі терминдердің біразы түбірлердің бірігуі, қосарлануы арқылы жасалған. Тілдегі жаңа атаулардың жасалу жолдары, оның ішіне терминдер де енелі, қалыптасқан дәстүрлі үрдісі бар. Солардың бірі аналитикалық тәсіл болып табылады. Бұл тәсіл жөнінде соңғы кезде жазылған ғылыми еңбектердің бәрінде дерлік сөз қозғалады. Атап айтқанда, «Жаңа атаулар» кітабының алғы сөзінде, С.Исаев еңбектерінде сипатталған. Халел еңбектерінің тілін зерттеу барысында осы тәсіл арқылы қалыптаса бастаған терминдер болғанына көзіміз жетті. Енді соған тоқталайық.

Жаңа ұғымдарды атаулық тіркестер арқылы беру, терминдік, мағынада күрделі сөздер жасау процесі 1920-30 жылдарда етек алды. Бұл әдістер Халел еңбектерінде жиі ұшырасады.

Тіліміздегі байырғы сөздер бір-бірімен аналитикалық байланысқа түсіп, жаңа мағынаға ие болып, терминдік қызметте жұмсалады.

1920-30 жылдарда мәдени өмірдегі өзгерістерге, ғылымның, оқу-ағарту ісінің алға басуына байланысты қазақ терминдерінің аталған тәсілдері арқылы жасалуы активтік түрде дамуына жол ашады.

1. Біріккен сөз. Сөздерді біріктіріп, тұтас мағынада айту бұрынғы қазақ лексикасында кең өріс алмаған құбылыс еді. Х.Досмұхамедұлының тілінде қолданылған біріккен сөздердің көпшілігі орыс тіліндегі ұғымдарға балама іздеу үстінде, төл сөздерді біріктіру негізінде көпшілігі калькалау әдісі арқылы жасалған. (Қолжазба – рукопись, бесжылдық – пятилетка, еңбекақы – зарплата, т.б.). Осы кезеңде пайда болған біріккен сөздердің әрбір сыңары төңкерістен бұрын жеке-дара өз алдына дербес мағынада қолданылған сөздер. Халел тілінде біріккен сөздер арқылы жасалған терминдер біршама. Мәселен, *өнеркәсіп, демалыс, төбеаға, қолбасшы, баспасөз, шикізат, шашбау, өңіржсиек, белбеу, қолбасы, сыртас, көзқарас, табиғаттану, пышақсап, жаратылыстану*, т.б.

Жинақталған материалдар негізінде, біріккен сөздерді құрамындағы сөздердің кірме не тума болуына қарай бірнеше топқа бөлдік: а) *екі компоненті де төл сөз: төбеаға, отарба, қолбасшы, шашбау, өңіржсиек, баспасөз, көзқарас, көкнәр, қызылбас, ауызбірлік, орынбасар, байқошқар, қарасақал*, т.б; ә) *компоненттерінің бірінші сыңары кірме, екіншісі төл сөз: кітапқұмар, қаламақы, адамзат, абырой, төсекжапқыш, шарапқұмар, әзілқұмар, қаламсап*, т.б; б) *компоненттерінің біріншісі төл екіншісі кірме: көркемөнер, күйсандық, қолөнер, беторамал, қолорамал, құмшекер, жансая, жансыр*, т.б; в) *компоненттерінің екі сыңары да кірме сөздер: мәрмәр, мәртебе, шарайна, шынар, іңкәр, інжу, сырқат, семсер, саяхат, сарбаз, тұнбақ, қаражат, кесел, көкек, кенеп, кеңес, жексенбі, жайнамаз*, т.б.

2. Қос сөз. Терминдік қос сөздерді шығу төркініне қарай, құрамы кірме не төл сөзден болуына байланысты бірнеше топқа бөлдік: а) *екі сыңары да қазақтың байырғы төл сөздері: ата-баба, ішек-қарын, керек-жарақ, жалғыз-жарым, азық-түлік, ақыл-ой, құрт-құмырсқа, жазу-сызу, қышқыл-көмір, аяқ-табақ, оқу-ағарту, түсім-шығыс, қару-құрал, салт-сана, қал-жай, жән-жосық, жарлы-жалқыбай, құйрық-қанат, мал-мүлік, бала-шаға, алыс-жуық, жол-жоба, көрпе-жайма*, т.б; ә) *екі сыңары да кірме қос сөздер: қоғамдық-саяси, дәрі-дәрмек, пабрік-зауып, кітап-жорнал, сөлтан-пырабитіл, қалам-қарындаш, мектеп-медресе, жорнал-газет, есеп-қисап, қожжа-молда, хал-ахуал, әдет-*

ғұрып, ғылым-қисап, сапқоз-қолқоз, т.б; б) алғашқы сыңары төл, екінші сыңары кірме қос сөз: қағаз-қалам, үгіт-насихат, тас-қалам, үгіт-насихат, білім-ғылым, т.б; в) алғашқы сыңары кірме, екіншісі төл сөз: мәдени-білім ғамал-тәсіл, ғылым-білім, әдет-салт, ақын-жырау, аспан-сайман, әзіл-оспақ, үтір-ноқат, ыстақан-кесе, т.б.

3. Сөздерді тіркестіру арқылы жасалған терминдер.

Х.Досмұхамедұлы еңбектерінде сөздерді тіркестіріп айту едәуір орын алған. Олар түбірлердің тіркесуі негізінде жасалған.

Ғалымның қолданған тіркестерінің құрамындағы сыңарларының жасалу жолдарына қарай мынадай топтарға бөлуге болды.

1) Сыңарларының екеуі де төл сөздер: киім тазалаушы, бұлық көпшік, мезгілді жұмысшы, бесжылдық жоспар, білім кеңесі, шежіре би, кара ақын, оқу маусымы, сырттан оқыту, басқарма мүшесі, жел кеме, жел қуық; 2) Сыңарларының бірі төл, бірі кірме сөз; а) қазақ тілінде бұрынырақта енген және орыс тілінен жаңадан енген сөздерден құралған тіркестер (төл сөз+орыс сөз). Мәселен, *Қазақ-қырғыз институті, жәрдем кәмисиесі, ағарту инспектрі, жиынды пұрғырамма, білім кәмисиесі, тексеру кәмисиесі, ағарту кәмисариаты, әдістеме бұйрасы*; ә) сыңарлары қазақ тілінің төл сөздері және араб-парсы сөздерінен құралған тіркестер (төл+араб-парсы керсінше): *ғылым мамандары, кітап жазушылар, білім адабиаты, оқу адабиаты, ауыз адабиаты, ел адабиаты, жазба адабиаты, білім кітаптары, ұлт маданияты, халық маданияты*; 3) сыңарлары тек кірме сөздерден құралған: *Фани усул өшетілдік семинария, областной земство, партия сиезі, этнография материалдары, электр зауоты, Мағариф назараты, әһли сәлиб* (крестовые походы), т.б.

Сондай-ақ, сөз тіркестерінің сандық құрамы жағынан да жіктеп бөлуге болады: а) *екі сыңарлы: ұлт кәмисериеті, басқыш кітаптары, мәдени-білім жұмысы, білім кеңесі, білім жұрты, шаруашылық саясаты*; ә) *үш сыңарлы тіркестер: қазақ-қырғыз білім кәмисиесі, тәрбие ғылымының педагогы, халық ағарту жолы, мемлекеттік білім кеңесі, жүгірту ақшалы компротсы, кіңдік, комитетінің тілі, т.б.* Төрт сыңарлары тіркестер: *Түркістан халық ағарту кәмисериеті, мемлекеттік баспасөз таратушы махкама, қазақ-қырғыз білім кәмисиесі махкамасы, мемлекеттік сауда орынның басқармасы, халық ағарту жолындағы жұмысшылар сиезі, т.б.*

Сөз тіркестіру арқылы жаңа термин жасау тәжірбиесінен түрлі өзіндік ерекшеліктерді байқауға болады. Мәселен, жат тілде бір ғана сөзден тұратын терминдердің қазақ тіліне аударылғанда екі не одан да көп сөздердің тіркесуі арқылы жасалатынын, яғни құрамы өскенін көреміз. Бұл қазақтың ұлттық менталитетінен, ұзақ сөйлеуге икемділігінен туындайтын жайт. Мәселен, термин – пән атаулары, психология – жан тілі, биология – тіршілік тану, зоология – жануартану, хрестоматия – оқу кітабы, анатомия – тән тірлігі. Тағы бір ерекшелік – компоненттер саны шет тілдерде қанша болса, қазақ тілінде сонша құрамда кездесуі. Мысалы, жүйке жүйесі (нервная система), мүше жүйесі (система органов), жауапты шығарушы (ответственный редактор), жиһангерлік соғыс империалистическая война, қоғамдық тәрбие (общественное воспитание), т.б.

Аналитикалық жолмен жасалған терминдердің біразы көпшілікке түсініксіз болуы мүмкін. Бірақ олардың құрамына еніп отырған сөздер ұғынықты, тілде жиі қолданылатын сөздер. Мысалы: Қызылбас. Парсыларды бұрын қазақтар осылай атаған. “Бала күнінен осы сөзге құлағы қанық Махамбеттің еліндегі ақсақал, қарасақалдарды біздің келтіріп отырған өлеңімізді дұрыс дейді”. Өңіржиек. Омырауға тағу үшін сәндеп, әшекейлеп жасаған зат. “Күміс белбеу, декбет (кемер), сырға, шашбау, өңіржиек, жүзік, сақина, білезік, түрлі ілгек түймелер сықылды бұйымдардың бәрін зергерлер соғады”. Отарба. Поезд алғашқы кезде осылай атаған “үстіміздегі киімді мәшинеммен тоқиды, шөпті мәшинеммен шабады, жерді мәшинеммен жыртады, мақтаны шитінен мәшинеммен айырады, мәшинеммен сүттің майын айырып алады, отарбаларды темір жолмен қара-айғыр (парабоз) сүйрейді”. Жел қуық. Үрлеп ойнайтын резеңкеден жасалған ойыншық. “Кең мойынды

шөлмекке резеңкіден жасалған жел қуықты салалық”. Жел кеме. Алғашқы кезде ұшақты осылай атаған. “Биік таулардың басына шыққанда, жел кемелермен аспанға ұшқанда адамдардың жоғары көтерілген сайын тынысы тарылып, демі бітеді”. Бұлық көпшік. Ер үстіне салатын көпшік. “Сонда Махамбет астындағы бұлық көпшікті жарып жіберіп, құтылып кетеді”. Қолбасшы. “Махамбеттің мінезі Исатайдікі секілді көптің басын құрастырып, бүтін елді соңынан жүргізетін мінез емес, Махамбет жақсы бастықтың қолында өте ыңғайлы қолбасы”.

Қорыта келгенде, Халел Досмұхамедұлы еңбектерін жарыққа шығарған дәуірде ғылыми терминдердің қалыптасуында күрделі сөз тіркесімділігінің ерекше рөл атқарғандығын байқаймыз.

1920-30 жылдары ұлт жазылған Х.Досмұхамедұлының еңбектерінің алатын орны мен маңызы ерекше. Оның еңбектері қазақ топырағында ұлттық мектептердің қалыптасуына, сол кезеңдердегі қазақ зиялыларының танылуына, халыққа ана тілінде жоғары және орта білім беруде, тілдің коммуникативтік қызметін жандыруда орасан зор рөл атқарған. Х.Досмұхамедұлының шығармалары қазақтың жазба әдеби тілін, оның озық дәстүрлерін дамытуда және терминологиялық лексиканы саралауда, әдеби тілдегі көптеген термин сөздермен терминдік тіркестерді тіліміздің ежелгі сөздік қорын пайдалану арқылы байытуға, сол дәуірде пайда болған терминдердің тұрақталып, қолданыс аясының кеңеюіне қосқан үлесі елеулі. Ғалым көптеген қоғамдық-саяси соны ұғымдарды бейнелейтін лексикалық бірліктерді қолданып, әлеуметтік өмірдегі жаңалықтарды білдіретін тың атауларды туғызады. Олардың бірқатары тілдің кейінге даму барысында қолданыстан шығып қалса да, басым көпшілігі ана тілінің сөздік қорынан берік орын алды.

1920-30-шы жылдарды ұлт мәдениетінің қоғамдық қызметінің едәуір артқандығын және сол кезеңдегі зиялы қауымның ана тілінің табиғатын кірме элементтерден таза сақталуын басты принцип етіп алғандығына осы Х.Досмұхамедұлы шығармашылығы дәлел бола алады.

Х.Досмұхамедұлы еңбектеріндегі терминдердің жазылу тәжірбиесінде ұстанған негізгі принципі – қазақ тіліне шеттен енген терминдерін қабылдауда ана тілінің айтылу нормасына сәйкес жазылу принципін негізге алу. Ғалым терминдердің қабылдау принциптеріне ғана емес, сонымен қатар ұйымдастыру мәселесіне де көңіл бөліп, өз ұсыныстарын айтады.

Егерде Х.Досмұхамедұлы ұстанған ұсыныстарын іске асырғанда терминология саласында бүгінгі күні бей берекет орын алмас еді.

Х.Досмұхамедұлы – медицина, зоология, ботаника ғылымдарына байланысты қысқаша болса да тұңғыш сөздіктерді құрастырған ғалым. Ол сөздіктердің саны – үшеу. Сөздіктерде студенттерге арнап жазған түсініктемелерін оқулықтың соңында отырады. Ғалымды лексикограф ретінде танытатын үш сөздігін талдағанда осы салаға қатысты аңғаруға болатын жаңа пікір, ой, пайымдауларын кездестірдік. 1) Реестірлік бөлімде орыстың өз сөздерімен қатар көптеген кірме сөздерді кездестіруге болады. Ғалым орыс сөздерін қазақ тілінен балама тауып, төл сөздер арқылы аударып отырады. Ал, кірме сөздерге келгенде оларды жаппай аударма бермей, бірқатарын ғана аударған. 2) Үнді-европадан алынған сөздердің жазылуын орыс тіліндегідей тұлғада жазбай, қазақтың халық тіліндегі айтылу заңына бейімдеп жазылуын жақтаған. 3) Ғалым сөздіктерінің реестірінде кездесетін екі құрамды, үш құрамды не төрт құрамды тіркестерді аударғанда сөзжасам амалдарын қолдану арқылы байырғы сөздерді сарқа пайланған. 4) Үнді-европа сөздерін сөз еткенде ғалым түсіндірудің неше түрлі амалдарын пайдаланған (вариант арқылы, жақша арқылы, сипаттама түрі арқылы түсіндіру т.б.). Құрамында тірек сөздері бар тіркестерден жасалған атауларды сәтті аударып отырған. Көптеген тіркестерге негіз болған тірек сөздер нақты түрде анықталды (таяныш мектеп, ересектер мектебі, жатақты мектеп, басқыш мектеп, орта дәрежелі мектеп).

Ғалымның еңбектерінде өзі жасаған біраз терминдер анықталып көрсетілді. Мысалы, жатақты мектеп (мектеп-интернат), екілену (тәштиттену), буылтықсыз тегіс, тас қалам (грифель), азықшы (повор), гулеме (сквозняк), ауыр әскер, ардықты мүше (почетный член), көмекші мүше (рядовой член), шын мүше (действительный член). Мұндай жаңа сөздер әсіресе ғалымның биология, медицина саласы бойынша жазған еңбектерінде де мол кездеседі. Мысалы, бұташық, бүршікшік, жапырақшық, көпіршік, сабақшық, күн-кабақ дәні, кербез сал шешек, бұхырлау (дезинфекция), жарық жүйкесі (зрительный нерв), бақлашақ (фаланга), обқыр (фагоцит), жалған аяқ (ложная ножка), т.б.

1920 жылдары термин жасау, қабылдауда негізінен екі қағида қолданылды. Біріншісі-ана тілінің ішкі мүмкіншіліктерін барынша сарқа пайдалану. Екіншісі, тілімізде жоқ, ойда жоқ ұғым атауларын сөздерді орыс тілінен тікелей алу және орыс тілі арқылы енген халықаралық терминдерді аударып не аудармай алу арқылы толықтырудың болғандығы айқындалып, бұл құбылыстың Халел тілінде де кездесетіндігі айтылды. Бұрыннан қолданылып келе жатқан төл жұрнақтарымыздың бірқатары жаңа сөз жасауда сөзжасамдық қызметі артып, актив түрде қолданылуы осы 1920-жылдардан басталғандығы айтылды. Бұл кезеңдегі аффикстердің қолдану аясы қызметі басқа кезеңдермен салыстырғанда өте жоғары болғандығы байқалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әбілқасымов Б. XIX ғасырдың екінші жартысындағы қазақ әдеби тілі. – Алматы: Ғылым, 1982.
2. Алдашева А. Аударматану: лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер. – Алматы: Арыс, 1988.
3. Құрманбайұлы Ш. Жалпы қолданыстағы сөздердің терминге айналуы // ҚРҒМ-ҒА хабарлары. Тіл, әдебиет сериясы, 1996. N5-6; Термин шығармашылығындағы шарттылық// Қазақ тілі мен әдебиеті, 1998.
4. Х. Досмұхамедұлының Қазақ білімпаздарының тұңғыш съезінде емле, термин туралы сөйлеген сөзі // Қазақ білімпаздарының тұңғыш съезі. – Орынбор: Кирг. гос. из-во, 1925.
5. Сарыбаев Ш. Тіл білімпазы// Халел тағылымы. (Республикалық ғылыми теориялық мәслихат материалдары). – Алматы: Ғылым, 1994.
6. Халел тағылымы. (Республикалық ғылыми-теориялық мәслихат материалдары). – Алматы: Ғылым, 1994.
7. Мектептегі А. Халел Досмұхамедұлы және әдебиеттану мәселелері// Халел тағылым. – Алматы: Ғылым, 1994.

Kanatbaeva A., Gruppe JU-31k, KWUK,
Wissenschaftliche Leiterin: Kandidatin der philologischen
Wissenschaften, Dozentin Korbaeva A.A.

DIE CYBERKRIMINALITÄT UND EINIGE PROBLEME IHRER PRÄVENTION

Der Präsident der Republik Kasachstan Nursultan Nasarbajew betonte in seinem Schreiben Kasachstans Weg-2050: gemeinsames Ziel, gemeinsame Interessen, gemeinsame Zukunft " die Bedeutung der Informationssicherheit, die ein Schlüsselement der Entwicklungsstrategie des Landes bis 2050 ist [1, 2].

Heute sind IT-Verbrechen weit verbreitet. Dies sind Handlungen wie Hacking, elektronischer Diebstahl, E-Mail-Kommunikation, kriminelle Übertragung.

Wie gefährlich ist Cyberkriminalität für Kasachstan?

Heute ist unser Land Internet-Kriminalität Anstieg seit der Bildung des Informationsraumes des Prozesses der Globalisierung, die rasanten Entwicklung des Internets in der entwickelten Ländern, aufgrund einer Erhöhung der Zahl der Projekte auf diese Art von Kriminalität wächst von Tag zu Tag.

Cyberkriminalität wächst im Land. Diese Straftat beinhaltet mehr als 200 Milliarden Dollar pro Jahr in der Weltwirtschaft. Gegenwärtig schließt sich unser Land einer Reihe von internationalen Übereinkommen an, um die Verbrechen im Bereich der Hochtechnologie zu bekämpfen. Jetzt werden die Strafverfolgungsbehörden des Landes zusammenarbeiten, um Erfahrungen mit dem US-Sicherheitsdienst zu teilen.

Online-Diebstahl von Geld von den Konten, Verbreitung falsche Informationen, spezielle Nachrichtensendungen, wie die Vervielfältigung, Verbreitung Operationen kiberlik Verbrechen. Wenn das Internet stetig wächst, steigen solche Aktionen.

Unser Leben ist in den Informationsraum eingedrungen. Durch den Nachweis des Social-Networking, Smartphones, E-Mail, von Tag zu Tag Arbeit mit Computern, Drucker, zu Hause intelligente Haushaltsgeräte, elektronischer Dokumentenaustausch, die Regierung aus dem Bankensystem, Straßenbahnen, Leichtindustrie, Infrastruktur, Telekommunikation, Energie, Umwelt abhängig.

Nur 10-15 Jahre sind vergangen, seit das Internet nicht mehr ohne es leben kann. Mit Hilfe des Internets können wir Sie in Sekunden kontaktieren. Wir können alle Informationen finden, unterhalten, online und viel einfacher.

Eine der Prioritäten der Entwicklung und des Wohlstands des Staates ist die Stärkung und Entwicklung von Internet-Systemen. Aber die Abhängigkeit von diesem Internet kann jedoch eine große Bedrohung für uns und sogar unser Land darstellen. Es ist kein Wunder, dass du einfach in den Hackerstab fallen und dich verirren kannst. Und wer kann garantieren, dass Sie nicht Opfer ideologisch diverser Betrüger werden?!

Haben wir ein System, das das Internet vor Kriminellen schützt? Haben wir Cyber-Sicherheit in unserem Land? Wie hoch ist das Niveau unserer Spezialisten?

Nach Angaben des Ministeriums für Innere Angelegenheiten wurden im Jahre 2017 152 Fälle von Cyberkriminalität registriert. 138 waren leichte Straftaten, 11 - mittlere und 3 - schwere Cyberkriminalität. Der Gesamtschaden belief sich auf 19.717.752 Tenge.

Sie müssen verstehen, was Cyberspace tun wird, so können Sie bestimmen, wie gefährlich es ist. In der Regel Internetsicherheit umfasst mehrere Bereiche.

Experten unterscheiden es durch drei:

- 1) Sicherheit in Cyber-Information, Kommunikation, Technologie;
- 2) Bekämpfung der Nutzung von Informations- und Kommunikationstechnologien für Zwecke der Cyberkriminalität;
- 3) die Nutzung des Internets für terroristische Zwecke, dh Propagierung, Aggression gegen den Krieg und die Androhung von Terroranschlägen.

Um die Cyber-Sicherheit zu verstehen, ist es wichtig, zuerst herauszufinden, wer ein Hacker ist. Sie haben auch mehrere Arten. Im Rahmen ihrer Online-Aktivitäten wird es in der Regel als Hacker in diesem Bereich bezeichnet.

Schwarz-Hacker - sie brechen Websites, geben persönliche Informationen ein und stehlen Geld. Und IT-Spezialisten, können sie die Website unter Verletzung des Programms zugreifen, aber mit den gleichen Schwächen, Fehler und stellt fest, dass es eine Bedrohung ist, den Eigentümer zu kontaktieren. Es gibt immer noch einige Hacklisten, die ihre Seiten brechen und ihre ideologischen Ziele umsetzen [3].

Im Jahre 2016 zwei Bürger von Almaty Schwarz-Hacker haben in Almaty den größten Internet-Kriminalität organisiert. Sie beschädigten Computer von 40 physischen und juristischen Personen per E-Mail, was einen Schaden von 50 Millionen Tenge verursachte. Um das virale Programm zu verbreiten, schickten sie zunächst ein offizielles Schreiben von Regierungsbehörden. Es hat eine virtuelle Datei, die offiziell über eine gefälschte Adresse registriert wurde, an mehrere Unternehmen verteilt.

Es ist schwer für das Land, solche schwarzen Hacker zu bekämpfen. Laut Experten ist selbst das staatliche Egov-Portal selbst anfällig für Viren.

Es gibt Hacker, die gefährlicher sind als Hacker. Sie sind ideologische Aktivisten. Erst gestern, durch das soziale Netzwerk, viele Jugendliche waren Selbstmordattentäter: Blauwal, ruhiges Haus, laufe oder sterbe, wecke mich um 4:20 schreckliche Spiele. Das ist die Welt aus den Händen von Hacker. Der Hacker hat ein spezielles Team in einem sozialen Netzwerk geschaffen. Der Jugend, durch sein Smartphone in diesem Spiel geht und gibt ihnen die Möglichkeit, seine Adresse zu finden. So macht es einfach, alle Informationen über seine Eltern zugreifen.

Es ist möglich, dass das Land Cyber-Angriffen religiöser Natur begegnen wird. Zur gleichen Zeit überwachen und verifizieren die Staatsanwaltschaft, das Innenministerium und die nationale Sicherheitsbehörde regelmäßig.

Spezialisten auf dem Gebiet der Cyber-Sicherheit sagen, dass der Cyber-Sicherheitssektor in dem Land schwach ist. Dementsprechend sind 90% der Websites anfällig für Viren. Im Jahre 2016 brachen die Hacker die Investment-Site und schrieben über Syriens Dais.

Am letzten Wochenende im Januar 2017 wurde auf der Website der staatlichen Stellen ein Massen-Cyber-Angriff verübt. Zu dieser Zeit meldete das Alarmsystem, dass 340 Seiten Hacker waren. 21 von ihnen sind in egov.kz registriert. Dieses Mal sagten Schatten-Tym-Hacker einfach, sie könnten ihr Land jederzeit bedrohen.

Um eine Website in Kasachstan zu durchbrechen, wird der Hacker eine große Anzahl von Plattformen finden, die alle Websites beschädigen werden. Also beginnt der Angriff. Also, wenn Sie bei egov.kz registriert sind, liegt es an Ihnen, angegriffen zu werden! Sind Sie und Ihre persönlichen Informationen, die wir in unseren elektronischen Dokumenten gespeichert haben, in den Händen des Hackers? Der Informationssicherheitssektor in unserem Land ist in einem sehr schlechten Zustand.

Bereits Ende 2016 gab es Berichte über Schwachstellen, die vom egov.kz-Registrierer entdeckt wurden, was bedeutet, dass alle auf egov.kz registrierten Seiten in Gefahr sind.

Dies bedeutet, dass keine professionellen Fähigkeiten benötigt werden, um administrative E-Government-Sites zu durchbrechen. Ein neuer Hacker kann leicht einbrechen. Die meisten unserer Spezialisten sind nur auf Benutzerebene. Es ist möglich, ein fertiges Antivirenprogramm zu installieren und mit kleineren Programmen zu arbeiten. Es ist unangebracht, Spezialisten zu beschuldigen. Weil die Ausbildung in der Hochschule ähnlich ist. In den Hochschulen wird es als Benutzer unterrichtet und weiß nicht, wie man ein Programm erstellt. Jetzt fängt es gerade an, die Industrie zu entwickeln. Im Allgemeinen ist dies ein sehr wichtiges Problem in unserem Land.

Der Staatsoberhaupt wies in seinem Schreiben 2017 an, digitale Technologien zu entwickeln, ein digitales Kasachstan-Projekt zu verabschieden und ein eigenes Programm zu verabschieden. Zur gleichen Zeit hat der religiöse Extremismus für 2017-2020 auch das Staatsprogramm auf dem Kampf gegen den Terrorismus erwähnt. Gleichzeitig ist es wichtig, Cyberkriminalität zu bekämpfen.

In seinem Schreiben an die Bevölkerung vom 31. Januar 2017 sagte der Staatsoberhaupt: "Die Relevanz des Kampfes gegen Cyberkriminalität nimmt zu. Ich rufe die Regierung und das Nationale Sicherheitskomitee auf, Maßnahmen zu ergreifen, um ein "System des Cybermobbings von Kasachstan" zu bilden.

Es ist notwendig, einfache Computerhygiene zu halten. Das heißt, Sie müssen zweifelhafte Seiten und Dateien vermeiden. Einige große Unternehmen installieren teure Antivirensoftware. Aber die Sekretärin hält keine Computerhygiene, öffnet alle Dateien, so viel Geld wird ausgegeben, wie viel Geld Ihre Computerhacker bekommen. Daher verbrauchen gewöhnliche Computer bis zu 90 Prozent der gesamten Cyber-Angriffsviren. Wir haben sogar ein einfaches Passwort für jeden in den öffentlichen Dienstleistungszentren, 1,2,3,6. Jeder weiß es und der Hacker kann auf Ihr persönliches Büro zugreifen. Wir haben keine einfache Computerkultur [4].

Das von der Verteidigung und Luft-Raum-Industrie vorgeschlagene Konzept der Cyber-Sicherheit fördert ein solches einfacheres Element. Erfassen Sie das Passwort, wenn Sie ein Netzwerk, einen Computer, ein Smartphone oder ein Tablet verwenden. Eine schlechte Praxis von egov.kz und ein niedriges Dienstleistungsniveau sowie unzureichende Kenntnisse im Bereich der Information und Kommunikation in Hochschuleinrichtungen werden ebenfalls in diesem Dokument erwähnt.

Laut unseren Experten ist der Kampf gegen Cyber-Angriffe im Land gesetzlich verankert. Ab 2018 wird die Informationssicherheit intensiviert. Wenn die inländische Cyberkriminalität fest ist, wird das Internet in unserem Land auch sicher sein.

Zusammenfassend ist es wichtig, sicherzustellen, dass Rechts-, Straf- und Prozessrechtsverstöße, Aufdeckung, Verfolgung, Verfolgung von Straftaten in Übereinstimmung mit dem Gesetz durchgeführt werden, sollte als eine alternative Wege betrachtet werden, die als eine der Möglichkeiten angesehen werden kann, das Problem zu lösen.

Das Problem der Cyberkriminalität ist aktuell. Um die globalen kriminelle Handlungen entgegenzuwirken verpflichtet, das Internet-System, durch ein neues Kapitel des Kodex Strafgesetzes ergänzt. Er wurde wegen Verbrechen gegen die Informationssicherheit angeklagt.

Liste der verwendeten literatur:

1. Das Schreiben des Präsidenten der Republik Kasachstan N.A. Nasarbajew Strategie „Kasachstan-2050“. Astana, Akorda 2012.
2. Das Schreiben des Präsidenten der Republik Kasachstan N.A. Nasarbajew „Kasachstans Weg -2050. Gemeinsames Ziel, gemeinsame Interessen, gemeinsame Zukunft“. Akorda am 17. Januar 2014.
3. Das Strafgesetzbuch der Republik Kasachstan, das Gesetz der Republik Kasachstan vom 3. Juli 2014 № 226-V // [electronic resource]: Eingang: online.zakon.kz/Document/
4. O.B. Muraschbekov. Kasachstan verstärkt Kampf gegen Cyber-Kriminalität // Wissenschaft und Leben von Kasachstan №2 (29). Internationales wissenschaftliches Journal 2015, Seiten 95-97.

Каринова А., МО – 31к тобы студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекші: оқытушы Сидикова Г.Б.

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ШЕТЕЛ ТІЛДЕРІНІҢ ДАМУ ҮРДІСІ

Біздің заманымызда шет тілін білу қажеттілігі туралы айтудың қажеті жоқ. Кемінде бір шетел тілінде сөйлейтін адамдарға көптеген мүмкіншіліктер бар: шетелдіктермен оңай қарым-қатынас жасайды, олар перспективті жұмысты талап етеді, олар жаңа хоббиді табу мүмкіндігіне ие болады т.б.. Қай тілді үйренсеңізде, ол тілді жақсы көрсеңіз нұр үстіне нұр. Бірақ оның таралуы, саяси ықпалы мен пайдалылығын да ескеру қажет. Қазіргі замандағы шет тілін үйрену тұлғаның жетістігінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Кем дегенде бір шет тілін білу көкжиекті кеңейтіп, басқа халықтың мәдениеті мен салт-дәстүрлерін білуге мүмкіндік береді. Бүгінде бүкіл әлем бойынша миллиондаған адамдар шет тілдерін үйренуде. Қазіргі бүкіләлемдік жаһандану үрдісін ескерсек тілдердің дамуымен қатар жоғалу көп тіркелуде. Ол әрине көптеген мемлекеттер мен этностарды алаңдатуда. Қазақстан Республикасының Президенті көптеген отырыстар мен жолдауларында үштілділік саясатының маңызы мен өзектілігін көрсетуде. Бұл мақалада біз барша халықтардың тілдік дамуы мен перспективаларын сондай-ақ, Қазақстан Республикасындағы жағдайын қарастырамыз.

Әлемде жеті мыңнан астам тілдер бар. Интеграциялық үрдістің кеңеюінің әсерінен орта есеппен екі аптада бір тілден өмір сүруін тоқтатады. Ең кең таралған 40 тілде әлем халқының 2/3-і сөйлейді. Көптеген адамдар қытай, хинди, ағылшын, испан, араб, орыс

және португал тілдерін меңгерген. Француз тілі де кеңінен айтылады, бірақ оны туған (бірінші) деп санайтындардың саны салыстырмалы түрде ең аз. Тілдердің қайтыс болу себептерінің бірі олардың тасымалдаушылар санына сәйкес біркелкі бөлінбеуі болып табылады. Тілдерді жоғалтудың негізгі себептері - жаһандану және көші-қон. Адамдар қала, ауылдардан кетіп, өз халқының тілін жоғалтады. Қазіргі қолданыстағы тілдердің жартысы, болжам бойынша, XXI ғасырдың ортасында қолданылмайды. Көптеген тілдер жойылады, себебі олардың тасымалдаушылары көптеген тіл ортасымен байланысқа түседі, сондықтан кішкентай ұлттардың тілдері мен мемлекеттілігі жоқ адамдарының тілдері жойылып кету қаупіне ұшырайды. Егер тілді мемлекеттегі балалардың 70% -ынан аз меңгерген болса, ол жоғалып кетуі мүмкін. Қазіргі уақытта Еуропадағы ЮНЕСКО Дүниежүзілік Қауіпсіздік Атласына сәйкес, жоғалу шамамен 50 тілге қауіп төндіруде. Тіл соңғы тасымалдаушысымен бірге өледі.

Ең қауіпті жағдайда, бүгінгі таңда, Австралиялық, Үндіқытайлық, Америкалық, Африкалық аборигендердің және шалғайда оқшауланған аралдарда байқалуда. Ең тұрақты тілдер ретінде Еуропалық тілдер саналады, себебі мемлекеттер дамыған және оларда көптеген тұрғындар тұрады; демек, осы тілдерде бірнеше мың халықы сөйлемей қалатын болса да, жоғалу қаупі шамалы. Латын тілі тек Ватиканның ресми тілдерінің бірі болып табылады және қазірдің өзінде өлі тіл болып саналады. Екі немесе одан да көп тілде сөйлейтін адамдардың саны тұрақты артып келеді. Мысалы, жақында жүргізілген зерттеуге сәйкес, үнділік оқушылардың айтарлықтай бөлігі өз тілінен ағылшын тілін жақсы біледі[1, с. 16].

Халықаралық тіл мәртебесі ұшқыр және тұрақсыз. Уақыт өте келе, кейбір тілдер халықаралық мәртебеге ие болады, ал кейбіреулері демографиялық, географиялық, мәдени және, әсіресе, соңғы кездері маңызды экономикалық факторлардың үйлесуіне байланысты жоғалтады. Көптеген халықаралық тілдер көршілес аймақтардағы (орыс, неміс, қытай) және басқа континенттерде (португал, испан, ағылшын) шағын мемлекеттердің (митрополистердің) отарлық қызметі нәтижесінде пайда болды. Мәселен, бұрынғыдан танымал грек және латын тілдері осы функцияны көптен бері жоғалтты. Кейбір тілдер, мысалы, итальян, голланд, швед, поляк, түрік, оны қысқа мерзім ішінде иеленіп, тез арада жоғалтып алды. XX ғасырдың басында маңызды халықаралық маңызға ие неміс тілі болды. Сонымен қатар, жақында бірқатар тілдер өздерінің халықаралық позицияларын нығайтты. Олар ең алдымен қытайлықтар болып табылады, әлемдегі тасымалдаушылар саны жағынан ең үлкен мемлекет. Айта кетейік, испан тілі халықаралық функцияны 5 ғасырдан бері тұрақты сақтап келеді және XXI ғасырдың басынан бері өз ұстанымын біршама нығайтты[2, с. 685]

Тілдер өзара әрекеттесіп, бір-бірін байытады, толықтырады, бірақ бәсекелесе де алады. Алайда, кез келген жағдайда, олар мұқият өңдеуді талап етеді. Примитивтік ұлтшылдық (кішігірім және ірі ұлттар) кез келген тілдің тағдырына қауіпті. Осы саладағы соңғы қақтығыстар Украинадағы ахуал болып табылады. Көптеген студенттер мен оқушылар мектепке немесе университетке орыс тілін тандап бару үрдісі байқалған. Осының салдарынан мемлекеттің жоғарғы органдары саяси қадамдарға барды. Швецияда, мысалы, Интернеттің пайда болуымен, шведтер есебінен ағылшын тілін қолдану үлкен сұраныста болды. Өздерінің ұлттық ерекшеліктеріне уайымдаған швед референдумында еуро аймағына кіруден бас тартты және Швед кронасының сақталуы талап етілді. Соңғы он жылда Швециядағы кітаптар мен журналдарға деген сұранысы Швецияда күрт азайып, швед авторларын өз оқырмандарына жазу үшін ынталануынан айрылды. Бұл жағдайды қалай өзгертуге болады? Мәжбүрлеу шараларынан алыс емес швед жазушылары мен швед кітабының баспагерлеріне материалдық қолдау көрсетілді. Үлкен кеме жасау фирмаларына да швед тілінде бірнеше тілдерге аударылған немесе түпнұсқа басылымдарды ұсыну тапсырылды. Бұл да бір сыртқы саясаттағы үлкен шиеленістер тудыруы мүмкін. Осындай жағдайларды біз Венгрия, Хорватия, Чехияда көріп отырмыз, ол елдерде неміс кітаптары мен журналдарына сұраныс отандық сұраныстан асып түседі

Осындай оқиғаларды байқағанда тілдердің өзара қарым-қатынастары мен дамуы мемлекеттердің татулығы мен халықаралық дипломатиядығы алатын рөлін көрсетеді. Тілдердің тұрақтылығы белгілі мемлекеттер мен халықтардың тыныштығы мен бейбітшілігін қамтамасыз етеді. Жаһандық интеграцияның әсерінен көптеген татулықты насихаттайтын ұйымдар пайда болды. Солардың беделдісі БҰҰ құрылғаннан бастап ресми тілдері бекітілген. Ағылшын, араб, испан, қытай, орыс және француз тілдерінде аталған ұйымның саяси-экономикалық келіссөздер мен конференциялары өтеді [3, с. 109-127]

Әлемде ең көп таралған тіл - ағылшын, араб, испан, португал, қытай, неміс, орыс, француз, хинди және жапон тілдері. Ағылшын тілі әлемнің көптеген елдерінде мемлекеттік тіл болып табылады, барлық құрылымдарда шашыраңқы. Араб мемлекеттері араб мемлекеттерімен қатар кейбір араб емес елдерде де қолданылады, мұнда мұсылман теологиясының тілі қолданылады. Испан тілі Оңтүстік және Орталық Америкада басым. Португалия тілінде Бразилияда және кейбір африкалық елдерде сөйлейді. Француз тілі Канаданың екі ресми тілдерінің бірі болып табылады және ол көптеген африкалық елдерде (бұрынғы отарлық жүйенің іздері) қабылданады. Орысша бұрынғы Кеңес Одағында кең таралған. Соңғы 20 жылда ағылшын тілін үйренгісі келетін адамдар саны бірнеше ірі және дамыған мәдениеттердің қалаларында ғана емес жолдар бүкіл әлемдегі мектептер мен университеттерде үнемі өсіп келеді. Бұл тек қана қарым-қатынас үшін ғана емес, мемлекеттердің саяси дамуы мен байлығын арттыру үшін де пайдалы. Осы себепті әлемде оқитын ресейлік, неміс және француздық студенттердің саны, әдетте, ағылшын тілінің пайдасына қысқарады. Қытайлықтардың Қытайдан тыс жерлерде қытайша оқытатын мектептер саны өсіп жатыр (біртіндеп болса да). Мысалы, Ресейде қытайлық білім беретін бірнеше мектеп ашылды. Процестер елеулі және объективті болып табылады, оларды зерттеу және есепке алу қажет, бірақ оларды күшпен реттеуге болмайды. Шағын елдердің тілдері бастапқыда кейбір ірі мемлекеттердің тілдерінен гөрі көне әрі бай болуы мүмкін. Дегенмен, олар қарым-қатынас мәдениетін және салыстырмалы түрде кішігірім аудандардағы мәдениеттің белгісі ретінде қалады. ТМД аумағында ең көне тілдер грузин және армян тілдері. Олардың тамырлары жаңа дәуірдің басында және тіпті одан көнеғасырлардан бастау табады. Осы тілдердегі жазбаша және бай әдебиеттер XV-XII ғасырларда болған. Дегенмен, бүгінде бұл тілдер салыстырмалы түрде кішігірім аудандарда жиі кездеседі - олардың дамуы едәуір кедергі келтіретін жағдайлар өте көп [4, с. 336].

Жердегі кез-келген мемлекеттің тіл саясатының ең қауіпті және қалаусыз құралы - мәжбүрлеу мен зорлық-зомбылық. Испан диктаторы Генерал Франко Каталонияны каталон тілін қолдануға тыйым салды. Тіпті отбасылық үйірмеде адамдар 8 миллионға жуық Каталония үшін ана тілінде сөйлеумен сөйледі. 1977 жылы Каталония автономиясы қалпына келтірілді. 2017 жылғы Каталониядағы басталған көтерілістің шығуының негізгі себебі болмаса да, осы оқиға халықтардың есінде қалғаны сөзсіз. Әр қақтығыс барлық тарихи кезеңдерді еске түсетіні белгілі.

АҚШ пен Батыс Еуропада соңғы он жылда қытай және араб тілдерін оқитын студенттердің саны айтарлықтай өсті, ал орыс немесе итальян тілдерін оқитын студенттердің саны азайды. Әрине, қытай тілі итальян тілінен гөрі меңгеруге әлдеқайда қиын, бірақ барлық еуропалық тілдердің әуезділігі даусыз. Дегенмен қытай тілі БҰҰ-ның ресми тілдер тізіміне енген және барлық ықпалды халықаралық ұйымдардың жұмыс тілдерінің біріне айналды. Бүгінгі күні қытай тілінде шамамен бір жарым миллиард адам сөйлейтін қарапайым фактіні ешкім елеусіз қалдыра алмайды. Барлық осы процестерді бақылау және есепке алу қажет, бірақ оларды күшпен реттеуге болмайды. Тілді үйрену және меңгеру үшін экономикалық және мәдени мотивация қажет. Табиғаттың барлық ерекшеліктері тілдің дамуына әсер етеді. Мәселен, армян тілі бай, бірақ оның дамуына кедергі жаратылыстану және ұлтаралық қақтығыстар. Орта Азия халықтарының мұхиттар мен теңіздермен байланысы жоқ (теңіз терминдерінің ең үлкен сөздік қоры

Ұлыбританияға тиесілі). Моңғол тілі - көшпенділер мен жауынгерлердің тілі, бірақ ол оларды жаулап алған халықтардың тілдерінен алыс [5].

Президент Н.Назарбаевтың пікірі бойынша «Қазақстан көпұлттылықпен бірегей және күшті. Мультикультурализм ірегей көпұлтты кеңістік Қазақстанда қалыптасқан қоғамның дамуына прогрессивті фактор болып табылады. Қазақстан халықтарының Еуразиялық тамыры шығыс, Азия, Батыс Еуропа ағындарын қосылуға және мультикультурализм бірегей қазақ нұсқасын жасауға мүмкіндік береді». 2009 жылы халыққа арнаған жолдауында, «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» жаһандық экономикаға ойдағыдай кірігу тілі ретінде мемлекеттік тіл қазақ, ұлтаралық қатынас тілі орыс және ағылшын тілі екенін Қазақстан Республикасының Президенті Н.А.Назарбаев елдің және оның азаматтарының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету мақсатында біз үш тілді дамытуымыз керек, оған сәйкес мәдени жоба «Тілдердің үштұғырлылығы» жүзеге асыру кезең-кезеңмен ұсынылатын атап өтті. Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша, 2013 жылдан бастап республика мектептері бірінші сыныптан ағылшын тілін үйренді. 5 жылда бұл студенттер ағылшын тіліндегі пәндерді оқи бастайды. Осы уақытқа дейін мұндай жұмысқа білікті кадрлар дайындау қажет. Білімнің жаңа моделі үш тілде жасалады. Мемлекет басшысы қысқа мерзім ішінде Қазақстан халқына осы міндетті тапсырады. Көптеген шет тілдерін меңгерудің халықаралық стандарттар деңгейіне жетуін қамтамасыз ету үшін көп тілді білім беру тұжырымдамасы тұжырымдалған. Негізгі, аралық және жаңа тілдегі оқытудағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды көрсететін көпмақсатты әдебиеттерді, сөздіктер мен оқу-әдістемелік әдебиеттерді пайдалану арқылы бірнеше тілдік жеке тұлғаны қалыптастыруды көздейді. Жаңа оқыту технологиясында оқытудың мазмұнын екінші және үшінші тілдердегі әмбебап лингвистикалық құбылыстардан бастап, жаңа, зерттелген тілге ауысу үшін сәйкестендіру қажет. Әлемдік сипатқа ие болған бұл үрдіс Қазақстанда да ағылшын тілінің әлеуметтік беделі мен мәртебесінің күрт өсуімен айрықшаланды. Бұл үрдістің күшеюі Қазақстанның ғаламдық экономикалық және шексіз ақпараттық кеңістіктерге интеграциялану деңгейіне тікелей байланысты болмақ. Полиэтникалық қоғамда қазақ тілінің бәсекелесе алмауы сондықтан.

Қазіргі заман қазақ тілі ғаламшардағы 6 мыңға жуық тілдер арасынан өзінің ауызша, жазбаша, қалыпқа түскен бірізділігімен және мәдени дәстүрімен 70 орынға табан тіреді. Жоғары дамыған алты жүз тілдің бірі болып есептеледі. Мемлекеттік мәртебеге ие болған екі жүз тілдің санатына кіреді. Ана тіліміздің тағы бір ұтымды тұсы – түркітекес тілдер ішінен бірыңғай тілдерге жатады [7, с. 408].

Қазіргі замандағы халықаралық қарым-қатынас тілдерін үйрету кезеңінде мемлекеттің ұлттық мәдениетті мен жергілікті тілді үйрену тек қана маңызды және мағыналы ғана емес, олар тілдің қолданылуында шешуші рөл атқарады және сол арқылы басқа тілдегі студенттердің коммуникативтік құзыреттілігіне әсер етеді. Тіл және мәдениет қарым-қатынас процесінде тығыз өзара байланысты. Өйткені тіл ауызша және жазбаша мәтіндерде басып шығарылған мәдени құндылықтарды сақтаушы болып табылады. Мәдениет тасымалдаушысы бола отырып, тіл - бұл мәдени құндылықтарды бір ұрпақтан екіншісіне таратушы. Өз ана тілін игере отырып, бала онымен бірге үйренеді және осы тілде сөйлеген бұрынғы ұрпақтардың жинақталған мәдени тәжірибесімен. Шет тілімен танысу Сізге тек жаңа тіл кодексін ғана емес, сонымен қатар оның тіршілік иелеріне тән өмір мәдениетін, жетістіктерін де меңгеруге мүмкіндік береді. Тіл мәдениетсіз өмір сүруі мүмкін емес және адам қызметінің түрлерінің бірі болып табылатын мәдениеттің ажырамас бөлігі болып табылады. Осындай ақпаратты білген әлемдік үлкен гегемон мемлекеттер сараптамалық жұмыстар жүргізіп, мемлекеттің сыртқы саясатын жүргізу үшін ұлттық-тілдік ерекшеліктерді ескере отырып мақсаттарын анықтап, қорытынды жасайды.

Қорыта келе, әлемдік тілдердің дамуы мен қарқынды өсуі бүгінгі таңдағы актуалды мәселелердің бірі. Жаһандану үрдісінде мемлекеттік тілдердің бірінің әлсіреуі мен

екіншісінің белең алуы табиғи заңдылық. Гегемониялық және әлемдік саясатта беделі мен ықпал ету аясы жоғары мемлекеттердің ұлттық тілдері ілгері дамуда. Ал экономикалық-саяси жағдайы әлсіз болып келген үшінші әлем мемлекеттерінің аумақтық тілдері сәйкесінше әлсіз, әрі жоғалып кету қаупі көбейіп келеді. Бұл, әрине, көптеген мемлекеттердің идеологиялық деградациясы мен рухани әлсіздігінің белгісі. Бәсекелестік пен капиталды нарық заманында ұлттық құндылықтар мен ерекшеліктерді сақтап қалу мен қорғау өте күрделі мәселе. Әлемдік саясаттың алпауыты, өнеркәсіптік төңкерістің негізін қалаған ағылшын тілінің әлемдік коммуникация тілі болып саналуы, оның саяси тұрақтылығының көрінісі. Ал демографиялық жарылыстың себепшілері қытай және үндіс тілдерінде әлемнің жартысы сөйлейді. Испан және француз тілдерінің даму ареалы отаршылдық саясат кезіндегі белсенділігі арқылы таралса, араб тілі әлемнің 1/3 ұстанған және кеңейіп келе жатқан Ислам дінінің көптеп таралуымен тұспа-тұс келіп, орыс тілі Кеңес Одағындағы ықпалдылық саясатының нәтижесінде бүкіл ТМД мемлекеттерінде сақталған. Қазіргі заманда қазақ тілі ғаламшардағы 6 мыңға жуық тілдер арасынан өзінің ауызша, жазбаша, қалыпқа түскен бірізділігімен және мәдени дәстүрімен 70 орынға табан тіреді. Жоғары дамыған алты жүз тілдің бірі болып есептеледі. Ұлттық тіліміздің жылдан-жылға даму процесі қуантарлық жағдай. Сараптай келе, барлық экономикалық-саяси, мәдени-әлеуметтік жағдайлардың өзгеруі ғасырлар мен замандардың ауысуы барысында әлемдік тілдердің дамуы мен құлдырауы, ассимиляцияға ұшырауы заңдылық екенін байқауға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. — М.: Слово, 2000.
2. <https://www.nkj.ru/archive/articles/4556/> (Ғылым және өмір, тілдің үздіксіз дамуы: бір-бірімен және бәсекелестікті әсері)
3. Иванов В. В. Языки мира // Лингвистический энциклопедический словарь / Главный редактор В. Н. Ярцева. — М.: Советская энциклопедия, 1990. — 685 с.
4. Маслов Ю. С. Знаковая теория языка. «Вопросы общего языка-знания». 1967.
5. Керимова В. С. Развитие иностранных языков как способ общественной дипломатии // Молодой ученый. — 2017. — №14. — С. 719-722.
6. Ощепкова В.В. Язык и культура. — М.: СПб.: ГПОССА/КАРО, 2004. — 336 с.
7. Сысоев П.В. Язык и культура: в поисках нового направления в преподавании культуры страны изучаемого языка // Иностранные языки в школе. — 2000. — № 5.
8. Шукин А.Н. Обучение иностранным языкам. Теория и практика. — М.: Филоматик, 2004. — 408 с.

Қасымхан Д., студентка гр. Лог-11к, КЭУК
Научный руководитель: магистр, ст. преп. Нуркеева Б. А.

ОСВОЕНИЕ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ НЕОБХОДИМЫХ ДЛЯ СОЗДАНИЯ ТЕКСТА

В этой статье мы разберем, виды языковых средств и какие языковые средства необходимы для создания текста.

Средства речевой выразительности используются в языке для придания тексту особого смысла, красоты и глубины. Они помогают выразить отношение автора к предмету обсуждения, обратить внимание на самые выразительные черты предмета, события или явления.

Поэзию и литературу невозможно представить, если исключить употребление языковых средств. Использование слов, делающих текст выразительным, не только украшают его, но и показывают уровень мастерства писателя, его речевую культуру,

стиль. Описание самого обыденного предмета можно сделать прекрасным и необычным, употребив языковые художественные средства. Слова и выражения, придающие тексту выразительность, условно делят на три группы: фонетические, лексические (они же тропы) и стилистические фигуры.

Тропы — это слово греческого происхождения, употребленное в переносном значении для достижения большей выразительности. Широко применяются в художественных произведениях. Тропы служат для создания зрительных, слуховых, обонятельных образов. Помогают создать определенную атмосферу, произвести на читателя желаемый эффект. В основе лексических средств выразительности лежит скрытое или явное сравнение. Оно может базироваться на внешнем сходстве, личных ассоциациях автора или желании описать объект определенным образом. «Пора золотая была, да сокрылась.» (А.Кольцов), «Луна будет улыбаться весь вечер.» (А. Чехов), «Прапорщики воткнулись глазами в царя.» (А. Толстой)

С тропами мы сталкиваем еще со школьной скамьи. Вспомним самые распространенные из них:

Эпитет — это слово греческого происхождения, "epitheton" - означает "приложение", разновидность тропа, образное определение. Самый известный и распространенный троп. Часто встречается в поэтических произведениях. Эпитет — это красочное, выразительное определение, которое основывается на скрытом сравнении. Подчеркивает особенности описываемого объекта, его самые выразительные черты. Примеры: «белые рученьки; красна девица; добрый молодец; ясный месяц; зорька алая; буйная головушка; горькая доля; трескучий мороз; чисто поле; добрый конь. Твоих задумчивых ночей прозрачный сумрак.» (А С. Пушкин)

Сравнение — слово или выражение, в основе которого лежит сопоставление одного предмета с другим. Чаще всего оформляется оно в виде сравнительного оборота. Узнать можно по использованию характерных для этого приема союзов: будто, как будто, словно, как, точно, что. Рассмотрим примеры: «И стройных жниц короткие подолы, Как флаги в праздник, по ветру летят.» (А.Ахматова), «Я, дьякон, буду с вами говорить. Деятельность господина Лаевского развернута перед вами, как длинная китайская грамота, и вы можете читать ее от начала до конца.» (А.Чехов), «Анчар, как грозный часовой, стоит — один во всей вселенной.» (А.С. Пушкин).

Метафора — слово греческого происхождения, "metaphora" - означает "перенос". Это вид тропа: оборот речи, заключающий скрытое уподобление, образное сближение слов на базе их переносного значения. Средство выразительности, в основе которого лежит скрытое сравнение. Но, в отличие от сравнительного оборота, оно не оформляется союзами. Метафора строится, полагаясь на сходство двух предметов речи. Например: «на нити праздного веселья», «низал он хитрою рукой», «и четки мудрости золотой». (А.С. Пушкин), «И тьмой и холодом объята душа усталая моя.» (М. Ю. Лермонтов), «Исчезал сонный небосвод, опять одевало весь морозный мир синим шелком неба, продырявленного черным и губительным хоботом орудия» (М.Булгаков.), «Не жаль души сиреневую цвет, В саду горит костер рябины красной.» (С.Есенин. "Не жалею, не зову, не плачу")

Синонимы — слово греческого происхождения, "synonymos" - означает "одноименный", слова, тождественные или близкие по значению, выражающие одно и то же понятие, но различающиеся или оттенками значения, или стилистической окраской. Помимо классических синонимов, существуют контекстуальные. Они принимают определенное значение в рамках конкретного текста. Познакомимся с примерами: «**Жалобно, грустно** и тощев землю вопьются рога...» С. Есенин, «Врача пригласить, а фельдшера позвать» (А. Чехов), «Пойду бродить в густых лесах, степной дорожкой блуждать» (Я. Полонский).

Антонимы – слово греческого происхождения, "opoma" означает "имя", слова, относящиеся к одной смысловой группе, но имеющие противоположные значения. Как и

синонимы, бывают контекстуальными. Пример: «В глазах как на небе светло, в душе ее темно, как в море», «Мне грустно, потому что весело тебе» (М. Ю. Лермонтов), «Но поражения от победы ты сам должен отличить» (У. Б. Пастернак).

Олицетворение — передача неодушевленному объекту признаков, характерных черт одушевленного. Для примера: «ива качала ветками», «солнышко ярко улыбалось», «дождь стучал по крышам», «Утешится безмолвная печаль, и резвая задумается радость» (А. С. Пушкин).

Средств лексической выразительности в русском языке очень много. Помимо группы знакомых каждому, существуют и те, которые многим неизвестны, но также широко используются:

Метонимия — замена одного слова на другое, имеющее схожее или такое же значение. Познакомимся с примерами: «эй, синяя куртка (обращение к человеку в синей куртке)», «весь класс выступил против (имеются в виду все ученики класса)», «Шипенье пенистых бокалов и пунша пламень голубой.» (А. С. Пушкин)

Синекдоха — частный случай метонимии, стилический оборот, состоящий в употреблении названия большего в значении меньшего, целого в значении части и наоборот. Пример: «было слышно, как ликовал француз (автор говорит о французской армии)», «насекомое залетело», «в стаде было сто голов», И слышно было до рассвета, как ликовал француз. (М. Ю. Лермонтов)

Аллегория — иносказание, в искусстве развернутое уподобление, подробности которого складываются в систему намеков, причем прямой смысл изображения не теряется, но дополняется возможностью его пререносного истолкования. Чаще всего встречается в сказках, баснях и притчах. Например, лиса символизирует хитрость, заяц — трусливость, волк — злобу.

Гипербола — намеренное преувеличение. Служит для придания тексту большей выразительности. Ставит акцент на определенном качестве предмета, человека или явления. Познакомимся с примерами: «слова губят надежду», «его поступок — высшее зло», «он стал красивее в сорок раз», «По неделе ни слова ни с кем не скажу, все на камне у моря сижу...» (А. Ахматова).

Литота — стилистическая фигура, состоящая в подчеркнутом преуменьшении, унижении, недоговоренности. Например: «он был тоньше тростинки», «он был не выше наперстка», «Ваш шпиц, прелестный шпиц, — не более наперстка...» (А. С. Грибоедов).

Перифраз — замена слова, выражения синонимичным сочетанием. Используется для того, чтобы избежать лексических повторов в одном или соседних предложениях. Пример: «лиса — хитрая плутовка», «текст — детище автора», «Царь зверей» вместо лев».

Стилистические фигуры — языковые средства в русском языке, которые придают речи определенную образность, выразительность. Изменяют эмоциональную окраску ее значений. Фигуры речи широко используются в поэзии и прозе еще со времен античных поэтов. Однако современное и устаревшее толкования термина различаются. В древней Греции полагали, что стилистические фигуры — языковые средства языка, которые по своей форме значительно отличаются от повседневной речи. Сейчас же считается, что фигуры речи — неотъемлемая часть разговорного языка.

Стилистика предлагает немало собственных средств:

Лексические повторы (анафора, эпифора, композиционный стык) — выразительные языковые средства, которые включают в себя повтор какой-либо части предложения в начале, конце или на стыке со следующим. Например: «Это был прекрасный звук. Это был лучший голос, который я слышал за последние годы».

Антитеза — это сопоставление резко отличающихся по смыслу слов или словесных групп. Для примера рассмотрим фразу: «В пыли влачусь — и в небесах витаю», «И день, и час, и письменно, и устно, за правду да и нет...» (М. Цветаева)

Градация — это слово латинского происхождения, "gradatio" - означает "постепенное повышение", стилистическая фигура, состоящая в расположении ряда слов в

порядка наращения или ослабления их смыслового и эмоционального значения. Пример: «Искорки на новогодней елке светили, горели, сияли», «Не жалею, не зову, не плачу...» (С. А. Есенин)

Оксюморон — слово греческого происхождения, "охуμορον" означает "остроумно-глупое", включение во фразу слов, которые противоречат друг другу по смыслу, не могут употребляться в одной композиции. Самый яркий и известный пример этой стилистической фигуры - «Мертвые души», «Ты — меня любивший фальшью истины и правдой лжи...» (М. Цветаева)

Инверсия — слово латинского происхождения, "inversio" означает "переворачивание", изменение классического порядка расположения слов в предложении. Например, не «он бежал», а «бежал он», «На заре морозной под шестой березой, за углом, у церкви, ждите, Дон Жуан...» (М. Цветаева).

Парцелляция — разделения единого по смыслу предложения на несколько частей. Для примера: «Напротив Николай. Смотрит не моргая», «Одни дома длиною до звезд, другие — длиной до луны...» (В. В. Маяковский), «И снова. Гулливер. Стоит. Сутулясь» (П. Г. Антокольский).

Многосоюзиe — использование союзов для связи однородных членов предложения. Применяется для большей речевой выразительности. Пример: «Это был странный и удивительный, и прекрасный, и загадочный день», «И для него воскресли вновь: и божество, и вдохновенье, и жизнь, и слезы, и любовь.» (А. С. Пушкин)

Бессоюзиe — связи однородных членов в предложении осуществляется без союзов. К примеру: «Он метался, кричал, плакал, стонал», «Швед, русский, рубит, колет, режет, бой барабанный, клики, скрежет...» (А. С. Пушкин)

Фонетические средства выразительности — самая маленькая группа. Они включают в себя повтор определенных звуков с целью создания живописных художественных образов. Чаще всего этот прием используется в поэзии. Авторы применяют повтор звуков, когда хотят передать звучание раскатов грома, шелест листьев или другие природные явления.

Также фонетические средства помогают придать поэзии определенный характер. За счет использования некоторых сочетаний звуков текст можно сделать более жестким, или наоборот — мягким.

Аллитерация — это слово происходит от латинского, "littera" - означает "буква". Повтор в тексте одних и тех же согласных, создающих необходимый автору образ. Например: «Я мечтою ловил уходящие тени, уходящие тени угасшего дня», «Вечер. Взморье. Вздохи ветра. Величавый возглас волн. Близко буря. В берег бьется, Чуждый чарам черный челн...» (К. Бальмонт)

Ассонанс — слово французского происхождения, "assonance" обозначает "созвучие", это повторение определенных гласных звуков с целью создания яркого художественного образа. Для примера: «Брожу ли я вдоль улиц шумных, вхожу ль во многолюдный храм», «О весна без конца и без краю — Без конца и без краю мечта!» (А. Блок).

Звукоподражание — применение фонетических сочетаний, которые передают определенный звуковой эффект: топот копыт, шум волн, шелест листьев.

Языковые средства в русском языке широко применялись и продолжают применяться в литературных произведениях, будь то проза или поэзия. С языковыми средствами мы сталкиваемся не только в художественной литературе, но и в повседневной жизни. Практически каждый человек использует в своей речи сравнения, метафоры, эпитеты. Сами того не осознавая, мы делаем свой язык красивым и богатым.

Список литературы

1. Ожегов С. И. «Толковый словарь русского языка» (1949, 22-е издание, 1990; с 1992 - совместно с Н. Ю. Шведовой).

2. Кузнецов С. А «Большой толковый словарь русского языка.» (1998 г.)
3. Пушкин А.С. Стихотворение. (2014 г.)
4. Ахматова А. «Избранное. Стихи.» (1943г.)
5. Чехов А. П. «Письмо Е. З. Коновицеру. Собрание сочинений»
6. Есенин С. «Стихотворение. Поэмы. Повести. Рассказы.» (2008 г.)
7. Есенин С. «Не жалею, не зову, не плачу». (2015г.)

Kovalyova K., gr. UA-12, KEUK,
Research supervisor: master extent of teaching Yarema T. V.

DEVELOPMENT OF NATIONAL AND FOREIGN LANGUAGES IN MODERN CONDITIONS

In the last decades the learning of foreign languages attracts keen interest. At the same time the increasing role which is played by foreign languages in implementation of influence on consciousness and activity of people is noted. It is also necessary to consider that language skills can play an important role and give some advantages in personal and professional communication.

As a result of world globalization and integration there was a rapid growth of cross-cultural contacts in all spheres of our life: there was a big variety of situations of cross-cultural communication, such as study at school and higher education institution on exchange, a training of scientists, the international conferences, joint ventures, trips, exhibitions, etc. Thus, foreign language skills are one of conditions of successful adaptation in social space.

Foreign language skills — the integral component of education of successful people. This point now practically can always be found in questionnaires of human resources departments of the state and commercial organizations. Those who, except the native language, know still at least one impress more favourably employers. Personal and professional development of the modern person, can't do without knowledge of foreign languages. The ability to communicate with representatives of various cultures contributes to the development of an outlook and allows to climb a career ladder, to strike up useful acquaintances.

It is difficult to overestimate importance of knowledge of a foreign language. The majority of modern means of communication are focused on the people to some extent knowing language. Now influence of information technologies in a working environment where knowledge of foreign languages helps to build full and competent work is very big.

Since twentieth century, the English role as one of indicators of success and education of the person that directly involves his more intensive and deep teaching in most educational institutions of our country, at the high and higher schools has increased. The students who are knowing English at the high level at creation of the career, more likely will be able to introduce the latest quality standards in the sphere of the professional activity.

Today experts claim that more than a half of seven thousand languages of the world are under the threat of disappearance. The majority of carriers of these languages are in close contact with the nature. The most rare recipes of herbs are known to them, they know the world around it what any modern person doesn't know. Most often the most rare languages have no writing, and the minimum number of people owns them. When the last carrier dies, together with it also language irrevocably disappears. The problem is that these languages are keepers of all of the most valuable and intimate. Legends, jokes, traditions, customs, stories, recipes, names to nobody the known plants and animals - all this unique knowledge die as well as language which stored all these values in itself. Today it is established that the northwest of the USA, the elevated basin of Amazon, Siberia and the northern region of Australia are the main centers of endangered languages. Exactly here the most rare people and tribes which get "under a sight" globalizations live. So, one of examples of extinction of language is observed in the American

state Hawaii. Use of Hawaiian was forbidden at private and public schools. English became official language of the Hawaiian Islands. Less and less young natives could speak on Hawaiian fluently. Language has begun to disappear. It is less, than fifty children in Hawaii could speak in the native language fluently. Fortunately, the ban on teaching language has been withdrawn after long protests of inhabitants. Today Hawaiian started over again being taught at schools.

A variety of human activity every year everything increases. For interaction the friend with another people use various means of communication. It is the main reason that the lexical structure of all languages constantly undergoes changes. Every day there are new words, many of which are borrowed from different languages of the world. Loans — natural result of language contacts, relationship of the different people and the states. Loan words are in each language, and their need in general at anybody doesn't raise doubts. [1] So, for the last decades in Russian there were absolutely new words which have come to us from English, such as: business, management, street racing, midfielder, tuning, etc. All of them, though not thoroughly, have taken root into our speech. Any loan without special need leads to abuse of foreign-language words and contamination of the native language. Many of loan words are clear only to certain group of people. Their value remains to the rest a riddle. But in the future these words will be able finally to take root into language and to become universal widespread and clear. So, there are new words which expand the general lexical stock of this or that language. Not always these changes and innovations are positive. First of all it influences identity of language, its purity and value. After introduction of loan words in culture, the main values of language weaken.

Emergence of new words happens not only in Russian, and also in English and other languages. So, for example, according to the famous British journalist Mathew Engel, some Americanisms pose a threat of identity of English. About it he writes in article published on the website of BBC News [4]. Carrying out small digression to history of the British-American relations, he notes that achievements of Americans in technological, economic and cultural areas promoted emergence of many Americanisms. However, according to him, these achievements shouldn't become a reason for senseless and even ugly preferable use of Americanisms instead of their equivalent English equivalents in the British media and their penetrations into the daily speech of British. By words Engel, all of them use rookier more often (an amer.) instead of newcomer (the English beginner), elevator (an amer.) instead of lift (the English elevator), wrench (an amer.) instead of spanner (English wrench), apartment (an amer.) instead of flat (English apartment). Engel recognizes presence of force and vivacity of some expressions of the American origin. At the same time he notes that negligence of British in the relation to the native language often leads to disappearance of characteristic English phraseological units.

There is such concept as a vernacular in the world. There are objects which it is impossible to call in a word or he hasn't thought up the description yet. In that case, the people who are engaged in similar activity think out or create names to objects. So it is more convenient to them to distinguish them and to operate with them. Thus, every day on the earth there are all new and new words which can be borrowed from other languages and are changed on ways of word formation of the native language. It is an example of how evolves, the general lexicon of all languages of the world combined changes and sated. The borrowed or absolutely new words play both a positive, and negative role in the culture of the people and its language. On the one hand, it promotes expansion of a lexicon of language and its improvement. From other party, it influences complete abilities and properties of language. Gruppate Living Tongues cooperates with National Geographic to create the Enduring Voices project. The purpose of the project is increase in public attention about endangered languages and their studying. Work of the project is also directed to prevention of extinction of languages by identification of the most vulnerable areas in which they disappear. Enduring Voices have visited Paraguay, the country with different languages in addition to the basic Spanish to language recently. Very few of these languages have been written down and scientifically documented. The Enduring Voices team has learned three rare languages: Ishir, Toba Qom and Mack. They have made sound recordings of language

and have made large-scale photos. Their documentation can be used in the future as the research tool and also for protection of languages if it is necessary.

Many scientists today against introduction of new and loan words in language. However it isn't simple to avoid it as people interact worldwide, in different spheres of activity today. They create new words from different languages, by merge of parts of words and their deformation again and again. Besides that radical languages are exposed to low-quality changes, many of them die absolutely. It is connected with the fact that if the last carrier of this or that language dies, then also language, and together with him and unique culture disappears. But any innovation has also positive sides. So, emergence of new words and also in some cases sublanguages, contributes to the development something absolutely new and unknown that, in turn, helps complete modernization of lexical structure of all languages of the world.

List of references:

1. Sorokina N.I. Communicative competence of vocational training of the expert//Agrarian science and education. — 2016. — No. 2. —
2. 10 The most demanded foreign languages of the world. URL: <http://www.openlanguage.ru>
3. Lebedeva I. V., Bicharova M. M., Priorova I. V., Lebedeva L. K. Unique features of the speech of the Russian migrants//Questions of an elitologiya: philosophy, culture, policy. Annual almanac of the Astrakhan elitologicheskoy community. Astrakhan, 2011.
4. Engel M. Americanisms: threat of identity of English? [Online] of http://www.bbc.com/russian/learning_english/2011/07/110722_americanisms
5. Education, 1969.2. Auerbach T. D. Why and how to learn a foreign language
6. Mironova N.A., Gaynutdinova of N.K. Problem of languages in the modern world//the Young scientist. — 2016. — No. 2.

Kostyunina M., IR-12, KEUK

Research supervisor: associate professor Mukusheva G.R

THE DEVELOPMENT OF NATIONAL AND FOREIGN LANGUAGES IN KAZAKHSTAN

The history of a society depends not only on the economics and technology and not even on the general culture; it depends on the culture of the word. Today, the preparation of a versatile specialist with a high level of culture is the main problem of education.

It is multilingualism that can present a favorable environment for the student, providing a harmonious combination of the development of humanistic qualities of the individual with the possibility of full realization of one's ethnic and cultural ethnic needs.

The modern person today is characterized as a person who is fluent in two or more languages, aware of belonging to his own national culture, understanding and respecting the identity of the interlocutor's culture, who is able to participate in intercultural dialogue.

"Kazakhstan in the modern world should be perceived as a highly educated country whose population uses three languages: the Kazakh language is the state language, the Russian language as the language of national communication, English is the language of successful integration into the global economy," these words of President N.A . Nazarbayev in fact were one of the main tasks for the modern Kazakhstani education, which should become competitive, quality, so that the graduates of schools could continue their studies in foreign universities. [1]

In the educational space of Kazakhstan there has been a trend towards innovative and experimental activities. The most important strategic task is to preserve the best pedagogical traditions and prepare school graduates in accordance with international qualification requirements.

The goal and logic of the development of civilization is globalization, the movement towards the WTO and post-industrial society: an approach from purely technical skills to intellectual and information technology quality. Therefore, the question arises of organizing a multilingual education for a person who is capable of active work in a multinational and multicultural environment, with a developed sense of understanding and respect for other cultures, the ability to live in peace and harmony with people of different nationalities, races and beliefs. Multilingualism with the appropriate principles of humanism can stimulate humanization in the national educational system. The methodical principle that is put forward as a conceptual solution to the social and philosophical problems of the humanization of the multilingual educational space of the modern world is the basis for prioritizing the native language and culture in general, which is strengthened in its richness and uniqueness while actively adapting the languages of other peoples. So, language is considered as a factor of culture, firstly, because it is its constituent that we inherit from our ancestors; secondly, language is the main instrument through which we assimilate culture; thirdly, this is the most important of all the phenomena of the cultural order. Being an integral part of culture and its instrument, it expresses specific features of the national mentality, opens the mechanisms of the field of consciousness. Language is an objective reality. Language is what society is. It has changed under the influence of mass media in many respects, intensively using all the benefits of high technologies. Here it is appropriate to assume that the mirror of the state of the language is a mirror of the communicative or writing ability of the language. Language is a social phenomenon, not an individual one.

Learning a foreign language forms a communicative skill, which is necessary for a person as a member of society, a member of the collective, a member of the family. It involves the ability to listen to the interlocutor, join the communication to support it. English as a means of international communication takes the leading position in the world. This is due primarily to the rapid development of the economy and high technologies (space information, laser technology, bio and nano technologies), and competences in the field of foreign languages which is necessary for the country's economy, for the development of regions, and, of course, for the citizens themselves. Anyone who wants to get higher chances for successful employment and professional career should have a sufficient command of at least one foreign language.[2]

The development of the multilingual consciousness of the individual means the development of speech algorithm and the advance of mental, oral and written communications. The development of speech is the development of thinking. Speech is impossible without thoughts, without an outstripping internal process. The knowledge of Kazakh, Russian and foreign languages becomes an integral part of the personal and professional activity of Kazakhstani people in modern society. All this in general causes the need for a large number of citizens, who practically and professionally speak several languages and receive in this connection a real chance to occupy a more prestigious position in society both socially and professionally.

One of the tasks of familiarizing the younger generation with universal global values is the formation of the teenagers' skills to communicate and interact with representatives of neighboring cultures in the world space. In this regard, understanding the role of languages in the modern world raises the issue of teaching languages and improving the level of language training of students, as well as school teachers who need to know their native language and English as the language of international communication.

The main goal facing the teachers and pupils at the school is the development of a multicultural personality who knows the customs and traditions of his or her people, striving for self-development and self-improvement and is able to carry out communicative and performance operations in three languages in all situations.

The content of multicultural education is multifaceted and differs in a high degree of interdisciplinarity, which makes it possible to consider the problems of multicultural education as part of academic disciplines. Undoubtedly, teachers use innovative methods, methods of

forming interest in learning, methods of forming debt and responsibility in training, activate the process of language learning and contribute to the effectiveness of mastering Kazakh, Russian and foreign languages.[3]

It is known that only that state can successfully develop and harmoniously fit into a number of leading countries of the world, which will be able to create for its citizens decent conditions for the acquisition of quality and modern education.

The President of the country N.A. Nazarbayev set a high standard before the national education. It should become competitive, high-quality, so that graduates of the Kazakh school could easily continue their studies in foreign universities. Therefore, the most important strategic goal of education is, on the one hand, the preservation of the best Kazakhstan educational traditions, on the other hand, the provision of graduates with international qualifications, the development of their linguistic consciousness, based on the mastery of state, native, and foreign languages. In this regard, the understanding of the role of languages in the modern world poses a particular challenge to us in terms of the effectiveness of teaching languages and improving the level of language training for students. Multilingualism is the basis for the formation of a multicultural personality.

A language, first of all, is a means by which a person receives information about the material and spiritual culture of society that lies in the being of a man in culture. the culture establishes a person's place in the system of social production, distribution and consumption of material values. Thus, the development of a market economy, competition, business, trade, the reorganization of the service system towards the client, the consumer leads to dialogues, increasing the role of them in communication.[4]

In the presence of common content components, the "conceptual fields of truth" in different languages and cultures have different outlines, reflecting different sides and aspects of an infinitely diverse, objective world. Therefore, through the cognition of the folk and, in particular, foreign languages, a person can directly feel his belonging to the world history and simultaneously deeper understand one's national cultural and historical uniqueness.

References:

1. Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы» от 1 марта 2016 года № 205.

2. Трехязычное образование как фактор развития интеллектуальной нации.
<http://bilimdinews.kz/index.php/kontakty/item/810-trekh-yazychnoe-obrazovanie-kak-faktor-razvitiya-intellektualnoj-natsii>.

3. <https://articlekz.com/article/11156>

4. <https://www.expeducation.ru/ru/article/viewid=9801>

Kozhakhmetova Z. Log-12, KEUK
Research supervisor: Senior Lecturer Yarema T.V

THE DEVELOPMENT OF NATIONAL AND FOREIGN LANGUAGES IN MODERN CONDITIONS

Questions on language problems that took place in the twenties and thirties years of the last century in Kazakhstan were repeated at the end of the century due to the creation of an independent state. After the adoption of the Law "About Languages in the Republic of Kazakhstan" in 1997, a qualitatively new stage in the development of Kazakh linguistics was outlined. In these conditions, among scientists, attention has been paid to scientific problems of the functioning of the Russian language in Kazakhstan against the backdrop of a new language policy aimed primarily at developing the state Kazakh language. Knowledge of the state

language and possession of several others becomes a factor of personal competitiveness of the citizens of the country. At the state level, attitudes are developed that every Kazakh should know at least three languages: Kazakh, Russian and English. This will open up great opportunities for self-realization to the person, help him greatly expand his horizons and become as useful to his country as possible. The implementation of language policy should be based on a sense of patriotism, not on intolerance and negative emotions. Tolerance and loyalty are a positive moment that can support the consolidating basis of society. For the successful implementation of the goals of the ethno-lingual policy, a very painstaking, long-term work is needed. It will take time, a change of generations. There is optimism and confidence that we will achieve the tasks of language's improvement, and the time will come when the desire and ability to speak Kazakh will become natural for every citizen of Kazakhstan. In his speeches and addresses, President Nursultan Nazarbayev repeatedly spoke about the importance and significance of the development of multilingualism for a multinational Kazakh society. The President first announced the idea of the trinity of languages in Kazakhstan back in 2004, afterwards repeatedly returning to it. The head of state proposed to start a phased implementation of the cultural project "The Trinity of Languages". This fact that the new language policy of independent Kazakhstan begins today can serve as an example for other countries of the world in terms of the degree of popularity in the society and the level of its effectiveness. The meaning of English in the modern world is so great that its knowledge is not a privilege and a luxury. Once, computers, as well as mobile phones, could only be afforded by people of a particular social stratum. Now, these things are essentials. The same can be said about English. He is taught all and everywhere: in schools, universities, courses. It is understood that any educated person is simply obliged to know English, since it is his key to further self-education and self-improvement. English became the main language in the field of investment, international currency transactions and banking. Therefore, large corporations conduct English classes for their employees. The most ambitious young people dreaming of a career in finance are sent to study at universities of English-speaking countries to learn how to learn and increase their chances in the subsequent job search. Knowing English, you can safely go to travel to any, not even an English-speaking country and not to worry that you will not understand, because English is understood everywhere. Having learned English you can make friends in different countries of the Earth and communicate with them on the World Wide Web, and in the future, it is possible to stay with them. An important fact of studying English is that knowing this language, you get access to all fresh information sources, both electronic and printed, since almost all books and articles of world significance are written in English or translated into it. English is the most common language on the Internet. The Internet is 57% English-speaking. In business, science and technology, information technology, medicine and education, the latest publications are posted on English-language sites, and then on the rest. The largest number of books on business is published in English, while they are available on the Internet, for free or at a low price. If you know conversational English, and even more business, then you can use the fresh information you are interested in. This list of the advantages of English over others can be extended and extended, but we reviewed the most important and significant of them. From all of the above, you can draw a reasoned conclusion that every person who wants a good career growth, expand the boundaries of their communication, get fresh information from primary sources, open new life prospects and, in the end, diversify their lives and make it more interesting, learning English in the 21st century it is simply necessary.

References:

1. Актуальность английского языка в современном мире // Каталог статей [электронный ресурс] – режим URL: http://englishschool12.ru/publ/aktualnost_anglijskogo_jazyka_v_sovremennom_mire/3-1-0-852 (30.12.2009)
2. Виктория. Путешествие на английском языке // engblog [электронный ресурс] – режим URL: <http://engblog.ru/travels>

3. Выгода от знания английского языка // chemstat.com.ru [электронный ресурс] – режим URL: <http://chemstat.com.ru/publication/vigoda-ot-znaniya-angliiskogo-yazik> (02.08.2014)

Kabyzbekova M., student KEUK

Karpenko K., student KEUK

Scientific supervisor: candidate of philological sciences, professor Aubakirova G. T.

THE PROBLEMS OF MULTILINGUAL EDUCATION IN KARAGANDA ECONOMIC UNIVERSITY OF KAZPOTREBSOUZ

*“Knowing many languages means to have a lot of keys to one lock”
Voltaire*

The policy of trinity is part of the national ideology aimed at the formation and development of competitive Kazakhstan. Developing three languages, we must not forget about the importance of the state language, which should become a consolidator of the people of Kazakhstan. It is planned that by 2025 the Kazakh language will become the leader in all spheres of life, will become the language of universal communication.

Accordingly, a foreign language, and in particular English, which is spoken by half the world, is a language of successful integration into the world economy, an international image of Kazakhstan. The most important step on this path, playing a key role, was the accession of Kazakhstan to the Bologna agreement. Now the requirements for owning a foreign language have acquired specific outlines in the form of direct contact with foreign universities at different stages of university and postgraduate training.

One of the most urgent tasks of modern Kazakhstani education is the formation of a polylingual personality. The urgency of the problem under consideration is due to the triune language policy of our state, the need for a phased implementation of the cultural project «The Trinity of Languages», improving the quality of teaching the Kazakh language as a state language, as a language of interethnic communication and English as a successful integration into the global economy.

Already at school age, one must learn to live and communicate in a multicultural society. Ability to be aware of belonging to one's own national culture and, understanding, respect the identity of the culture of one's interlocutor. Our students live and grow up at a time that psychologists call the time of «information explosion», intense interpersonal contacts, when the friendly and business connections of modern people are not usually limited to their environment, but, on the contrary, very often go beyond it. That is why the mastering of a particular language must be built taking into account modern world trends and cover various areas of language use in order to prepare students for life in conditions of multilingualism and globalization, to dialogue in intercultural communication. Therefore, before the school today, the task is to educate a multicultural personality; the main mission of education is defined - providing conditions for self-determination and self-realization of the individual; the way is indicated, according to which this personality was formed, the child's entry into the culture of his people.

Ignorance of languages entails a loss of competitiveness in the labor market both outside and within the country, isolation, limited legal capacity, the inability to participate fully in the dialogue of cultures.

It is often possible to find a situation when teachers and parents do not make special efforts to fully develop the child's speech, do not have information about how the speech is formed in children-bilinguals. In this case one speaks of so-called spontaneous bilingualism. This happens when the parents do not plan the language of communication with the child in advance, do not control their speech, mix languages, do not pay attention to the child's speech deficiencies, and

also if on the street children speak a language other than at home, when «home» and «street» languages are mixed without any attention.

The development of three-language education at the university contributes to the systematic implementation of this policy to determine the most effective methods and the further development of a poly-linguistic, functionally competent personality.

Trilinguality is one of the priorities of our country, where the state language plays the main role. The head of state repeatedly noted that the Kazakh language should become a unifying factor for the whole society.

Why study English? Because it communicates the whole progressive world. It is the language of science and technology. It conducts most of the research in the economy and business. Knowledge of English opens up great prospects for man.

There is an opinion that the policy of Kazakhstan regarding languages infringes on native speech. However, it is not. The concept of trilingualism in the Republic of Kazakhstan provides for the creation of conditions for the study of the Kazakh language by other peoples who live on the territory of the country.

Knowledge of English will help with admission to the best schools and universities, prospects in the work.

At the XVII session of the Assembly of the People of Kazakhstan, the Head of State noted that «we set the goal by 2017 for the mastery of the state language by 80% of the population of the republic, and by 2020 at least 95%, by 2020 the proportion of the population who speaks English should be at least 20 %».

It is from this moment that the new language policy of independent Kazakhstan begins, which today can serve as an example for other countries of the world in terms of the degree of popularity in the society and the level of its effectiveness. Harmoniously entering the process of spiritual development of the people, language policy is inseparable from the general policy of large-scale social modernization. The President believes that for the success of modernization it is very important that every citizen is useful to his Fatherland. Modernization is needed by all Kazakhstanis. Only with this understanding can wide public consensus and success be achieved.

«We must make every effort to further develop the Kazakh language, which is the main factor in the unification of all Kazakhstanis. At the same time, create favorable conditions for the representatives of all ethnic groups living in the country to be able to freely speak, learn in their native language, develop it», - President Nazarbaev of Kazakhstan.

«Kazakhstan should be perceived all over the world as a highly educated country», the President repeatedly emphasized, «whose population uses three languages. These are: Kazakh language is the state language, Russian is the language of interethnic communication and English is the language of successful integration into the global economy».

In each of his messages to the people of Kazakhstan, Nursultan Nazarbayev strives to concentrate his attention on the development and improvement in the sphere of education, culture, and especially knowledge of languages. It is not the first time that our President notes that it is very important nowadays to develop language policy in modern Kazakhstan society, since it is necessary for the successful future of the younger generation.

Integration of Kazakhstan into the world community is possible only if we own the dominant languages, then the world will open to us. Also, language policy will increase the country's competitiveness, strengthen public consent.

In 2007 in Kazakhstan at the state level «cultural project» Trinity of languages «was adopted» - Kazakh, Russian and English. However, this idea had both supporters and opponents.

William May Fierman, Director of the Center for the Study of Central Asia and Kazakhstan at the University of Seattle (USA), William Fierman, assessed the idea as correct on May 15, 2008 at the international scientific and theoretical conference «Poly-linguism: Language-Consciousness-Culture» that opened in Almaty, but stressed that for the Kazakh language the problem is that there is a low demand for it, as in the state language.

On November 26, 2009, well-known figures of culture, literature, as well as editors-in-chief of newspapers and magazines published in the republic, representatives of the intelligentsia, leaders of public organizations - signed by 124 people, with the support of more than 5,000 citizens, said that thanks to the «trinity of languages» the Kazakh language will gradually die out, and Russian and English will occupy a dominant and progressive role.

The development of three-language education at the university contributes to the systematic implementation of this policy to determine the most effective methods and the further development of a poly-linguistic, functionally competent personality. In order to implement the program of multilingual education, the university prepares students in three languages, the number of multilingual groups increases every year. Highly qualified teachers work in poly-linguistic groups, trained and trained in foreign universities.

Young people now understand that the main advantage of the program of multilingual education is the fluency in three languages, which is very topical at the moment and does not feel any language barriers. The number of languages on which a person can freely express their thoughts has always been one of the indicators of education and the level of culture. Naturally, one language is not enough to know, the more languages a person knows, the more competitive it is. The modern young man, not knowing languages, will lag behind in reception of that information which is necessary for professional growth.

To implement any task, you need to have a clear, clear goal: «What do we want to achieve?». The study of the Kazakh language in schools is allocated six hours a week for 11 years. Then they continue to study in colleges and universities. But at the same time, leaving the educational institutions, children do not speak it. Because the curriculum in our state is more focused on the grammar and translation methodology of teaching. For today this is a big problem, which does not allow developing four necessary skills: reading, speaking, listening and writing.

Ideally, when on all kinds of carriers, phones can be loaded with good teaching materials for learning Kazakh, Russian and English. You go on the bus, put on headphones, and read, listen or study. That's what you need to do. To do this, we need a strong team of indifferent professionals, teachers and programmers, developers who together will create such things specifically for the people of Kazakhstan.

Trilingualism is a direction that is receiving much attention now, both from the state and from society. Today, the problem of trilingualism, the methods of development of this program, many see in different ways. But we must remember that this is our common task and responsibility. Because we are today, building our tomorrow. The increase in the number of people who speak three languages is possible with a scientific approach to this issue, the application and implementation of innovative methods, as well as using the available experience, which contributes to the effective study of languages.

With the direct participation of the basic universities on the introduction of multilingualism by the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan in 2012, the Concept for the development of multilingual education is developed, which analyzes the conditions and opportunities of the modern education system for the realization of the idea of a triune language and identifies the priority areas for the development of a multilingual education.

This implies, first of all, a revision of the content of modern language education in general, which will require developing a package of documents that determine the strategy and tactics of studying languages in the educational system of the Republic of Kazakhstan. Along with this, it is necessary to construct a new content of language education, conceptually based, programmed, the implementation of which should be regulated by standard requirements, scientifically based prescriptions and recommendations.

One of the important factors in the development of multilingualism is research in the field of ethnolinguistics, within which scientifically based recommendations and prescriptions for educational practice on the rational combination of spheres of influence, functioning and development of languages should be developed.

The current stage of the development of multilingual education in Kazakhstan requires specific organizational forms of its implementation, which can be addressed by the Republican Coordination and Research Center on the problems of multilingual education, centers for the development of multilingual education in universities and regional departments of education, training seminars on the implementation of the level model of education Kazakh, Russian, English languages, mechanisms of pedagogical monitoring of multilingual education.

Ultimately, language is the pivot of a nation-state. And so the question of language is not only cultural, but also political.

This study was based on questionnaires conducted among students with different levels of English. The study was conducted in Karaganda Economic University of Kazpotrebsouz. Interest in students of Kazakh universities is dictated by the fact that this age is characterized by the formation of their own social, ethnic, political, ideological notions and is a purposeful and rapidly developing social unit.

For the study, a questionnaire was developed, which consists of 17 questions.

The survey involved 100 students from 1 to 3 courses studying English as a foreign language. The average age of the respondents is 20 years. The respondents' coverage of the training course is distributed evenly: 35% of the students study in the first year, 35 - in the second year, and 30% in the third year.

The native language is Kazakh for 37% of students and Russian for 63% of students. The distribution of respondents by degree of proficiency in English is shown in Table 1.

Table 1

Level of English proficiency	
Mark	Percent (%)
«Excellent»	20
«Good»	60
«Satisfactorily»	20

As can be seen from Table 1, most students rated their knowledge of the degree of language proficiency in the "Good" score (60%). At the same time, it should be noted that 81% of the respondents answered positively to the question «Is it necessary for a person to have a good knowledge of a foreign language?», Which indicates the relevance of the study. But at the same time, 43% of respondents have difficulties while learning English. 49% of students consider English to be difficult to study and identify a number of factors that make it difficult for them: a small number of allocated hours, a lack of literature, a weak interest in the language, and a dry supply of material.

Analysis of the data showed that 91% of respondents use several languages in the speech simultaneously. At the same time, 64% of respondents do not face problems in using several languages simultaneously. The remaining 36% of students find it difficult to use multiple languages in speech simultaneously.

Table 2

Introduction of trilingual in universities	
Assertions	Percent (%)
Only for certain specialties	63
For all specialties	25
Difficult to answer	12

As can be seen from Table 2, 63% of respondents believe that polygamy should be used only for certain specialties, for the rest it is enough in one mother tongue, 25% agree that polygamy should be introduced for all specialties, 10% find it difficult to answer.

Table 3

Free expression of thoughts	
Assertions	Percent (%)

Yes, but the university did not help it	22
Yes, it became possible due to the university education	19
No	37
Difficult to answer	32

As shown by the results of the survey, 41% of students can freely express their thoughts in English (Table 3), of which 19% was made possible through training in the university and 22% of the university did not contribute to this. 37% of students do not have sufficient knowledge to express their thoughts in English and 22% of students find it difficult to answer.

Students expressed their personal attitude to the necessity of knowledge of a foreign language. Here are the thoughts that were fixed: The need for knowledge of a foreign language lies in the great prospects associated with the future profession, in studying abroad, in establishing international relations.

Also noted are forms of work convenient for learning at the lesson of a foreign language. The main ones are: practice of colloquial speech, game form, interactive, watching films in the lesson, and various other creative forms of teaching.

It was revealed that the majority of students (60%) do not read books in the foreign language being studied. But at the same time, a lot of students (86%) watch films in the original, and consider that films help when teaching a foreign language.

In the course of our study, the attitude of students towards polygamy in Kazakhstan was determined. The results of our study showed that in whole, trilingualism is perceived by students as a positive phenomenon. It was also revealed that the introduction of polygamy leads to success in teaching.

The problem of trilingualism is today considered in various aspects, and one of the most important among them is the attitude of the trainee to it. We believe that the introduction of polygamy into the educational sphere of Kazakhstan is one of the most important factors for the development of Kazakhstan as a strong state with a developed economy, opportunities for universal labor and Kazakhstan's entry into the rating of the most developed countries of the world.

This article is just an attempt to determine the attitude of students to trilingualism and to identify problems that arise during the educational process.

Links to sources:

1. "Sagadiev told how he will introduce trilingualism in schools" IA News - Kazakhstan on March 9, 2016
2. "Kazakhstan «TRILKUAL» - unique formula of language policy" Innovation in science: sat. ct. on mater. XI International Scientific-Practices Conference part II. - Novosibirsk: Sibak, 2012.
3. "Trilingual as a pass to the big world" LLP "Internet Portal Nur" (Internet Portal Nur), 2009-2017
4. The functioning of languages in the Republic of Kazakhstan for 2001-2010. // The Kazakh truth. - 2001. - № 47-48. - Feb. 17

Рымбеков Б., ТҮР-12 тобы студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.магистрі Келмағанбетова Ш.С.

АЙТЫС, ОНЫҢ ТҮРЛЕРІ МЕН КӨРКЕМДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Айтыс — ауыз әдебиетінде ежелден қалыптасқан поэзиялық жанр, топ алдында қолма-қол суырып салып айтылатын сөз сайысы, жыр жарысы.

Айтыс — синкреттік жанр, ол тұрмыс-салт жырларынан бастау алып, келе-келе ақындар айтысына ұласқан. Айтыста осыған орай лирикалық, эпикалық, драмалық сипаттар мол ұшырасады. Сол арқылы бұл жанр ауыз әдебиетінің өзге түрлерімен қанаттаса дамып, бір-біріне елеулі әсер-ықпал жасап отырған. Батыр және лиро-эпос жырларына да әсерін тигізіп, өзі де арнасы кең мол салаға айналған.

Қазақтың ауыз әдебиетінде ерте заманнан келе жатқан айтыс жанрының туу негіздері мен өзіне тән ерекшеліктері, даму тарихы бар. Айтыс – халық ауыз әдебиетінің ерекше бір түрі. Айтыс қазақтан басқа арабтың бәдеуилер тайпасында және түрік тілдес елдердің бірқатарында, ірі ақындар айтысы Үндістан халықтарында бар. Кейбір зерттеушілер айтыстың алғашқы шығу тегі өте ерте заманнан келе жатқанын айтады. Оның әуелгі элементі көркемөнердің түрлері сараланып, бір-бірінен әлі ажырамай, бәрі бірігіп бір бүтін өнер саналып, әні де, өлеңі де, оны шығару да, орындау да, қимыл, бет құбылысы, тағы басқалары да қосыла жүрген дәуірде туса керек деп топшылайды. Айтыстың алғашқы адымы осы кезеңде басталса керек.

Айтыстың ескі түрі деп есептелетін бәдік айтысының негізінде адам баласының табиғатқа әсер ету мақсаты жатса, басқа айтыстардың ішінде қайсысы ерте, қайсысы кеш туды, оны айту қиын. Дегенмен, кейбір айтыстардың мазмұнына, лексикасына, сөйлем құрылыстарына қарап, қай заманда пайда болғанын топшылауға болады. Мысалы, жануарлар айтысына, өлі мен тірінің айтысына қарағанда, жұмбақ айтысының анағұрлым кеш туғандығы анық.

Салт айтысының ескі түрі қыз бен жігіт айтысында негізгі тақырып – жастық көңіл күйі мен өнер сынасу болса, ақындар айтысында өнер салыстыру, сөз сынасудың үстіне әр ақын өз руын дәріптей жырлаушылық келіп қосылғанын көреміз. Әсіресе бұл ХІХ ғ. етегін кеңірек жайған. Осы дәуірде өмір сүрген атақты ақындар: Шөже, Балта, Орынбай, Кемпірбай, Тезекбай, Сүйінбай, Түбек, Омарқұл, Тәбия, Мұрат, Сүгір, Жаскілең, Бала Омар, Біржан, Сара, т.б. түрлі тақырыпта шығарған қысқа өлеңдерімен қатар, айтысқа түсіп, сан алуан сөз тартыстарын бастарынан кешірген және тарихта көпшілігінің аттары осы айтыс арқылы сақталған. Айтыс жанры қазақ ауыз әдебиетінде саны жағынан да, сапасы жағынан да айрықша орын алады. Тек қазақта ғана емес, бүкіл Шығыс елінде бар айтыс қазір өзінің жанрлық қасиетін, түрін қазақ әдебиетінде ғана сақтап қалып отыр.

Ақындар айтысында "жаттама (трафарет) өлеңдер аз болады" (С.Мұқанов). Олар өлеңді табан астында шығарады, тосыннан айтысады. Айтыс үстінде талай күтпеген жайлар кездеседі. Айтысар тақырыбы белгісіз, тосын сұрауларға тап болады. Екі ақын да бірін-бірі тығырыққа қамау үшін, бірін-бірі сүріндіру үшін, өмір құбылыстарын жұмбақ етіп те тартады. Соның бәріне ақындар жөпелдемеде жауап беруге, дәлел айтуға әзір болуы керек. Мұның бәрі ақындардан сөзге жүйріктікті, білгірлікті, тапқырлықты, ұсталықты қажетсінумен қатар, ел-елдің шежіресін, тарихын, жер жайын, этнографиялық ерекшеліктерін білуді керек етеді. Олай болмаған күнде құр ділмарлықпен ештеңе өндіре алмайды, сайыста дәрменсіз болып қала береді. Жаттанды сөз өрнегін қолдану ақынға абырой әпермейді. Ақындар айтыстың бас кезінде асқақ әуенге басады, өздерінің мойны озық сөз жүйрігі екенін таныта, қарсылас ақынын тұқырта, кеміте, үркіте сөйлейді. Әсет пен Ырысжан айтысында Ырысжан:

Дау айтып күні бұрын көрсетпелік,
Майданда озса жүйрікке есептелік.
Орта жүз түгел білген Ырысжанмын
Үш кессе қауқарым бар кесірткелік,
– деп, Әсетті ықтыра сөз тастайды, ал Әсет оған:

Айыр көмей, жез таңдай, қаусырма жақ,
Алты арысқа білінген екен менмін,
– деп, асқақ жауап катады.

Ақындардың бірден асқақ кетуі тек бірін-бірі ығыстырып үркіту, тұқырту ниетін көздемейді, олар сонымен қатар бір-бірінің аяқ алысына, сөз саптасына, өнерлілігіне барлау да жасау мақсатын көздеген. Сөз майданында тосын кездескен, бір-біріне танымал емес ақындардың мұндай барлау жасауы табиғи да.

Ақындар айтысының тағы бір ерекшелігі "ойында өрелік жоқ" дегендей, айтысқа үлкен де, кіші де, еркек те, әйел де қатынаса береді. Тек талант-дарыны болса, бәйгеге түсер шамасы болса болғаны. Майталман ақынның жарыста таныла бастаған балаң ақынмен, ұлғайған ақынның жас қыз, келіншекпен айтысуы, сөзбен сілкілесуі шам емес.

Сонымен қатар айтысып отырғанда, ақын өзінің жеңілгенін білу де айтыстың негізгі шартының бірі болып саналады. Сөзге сөз табу, орынды жерінде ұтымды сөз айту сияқты өзінің, жеңілгендігін білу де жоғары бағаланады. Жеңілгеніне қарамай, құр босқа төпей беруді көпшілік дарындылық, ақындық деп танымайды. Мұндай қылықты қазақ айтысқыштық, ұтымшылық деп санамайды. Оны қазақ "сиыршылау" деп атайды. Шынайы ақын өзінің ұтылғанын білсе, бірден жеңілгенін мойындап, әрі қарай сөз таластырмайды. Ауыз әдебиетінің басқа жанрларына қарағанда, айтыстың ерекшелігі – оған көптеген әйел ақындар қатынасқан. Қазақ ақындар айтысында талантымен танылып, бүкіл елге аты жайылған әйгілі ақындар аз емес. Сара мен Ырысжан, Ақбала мен Күнбала, Тоғжан мен Тәбия сияқты ақындар – топтан озған жүйріктер. Осындай аяулы өнер иелерін халық қатты ардақтаған.

Өлшеусіз талант әрі әнші екі саңлақтың шешен сөздері – өзінің көркемдік жағынан күні бүгінге дейін үлгі. Бұл айтыстың сөздері анықтық, тазалық, дәлдік жағынан болсын, көркемдік, сұлулық жағынан болсын қазақ поэзиясының төрінен орын алады. Үздік теңеу, эпитет, жалпы троп пен фигураның бұл айтыстан небір шұрайлылары табылады.

Ақиық, мұзбалақпын жерге түспес, Кең қолтық арғымақпын алқымы іспес, – деген жолдардағы эпитеттік метафоралар, "қырандай желді күнгі аспандаймын" деген жолдағы теңеу үздік образдар екені сөзсіз. Біржан өзін де, біреуді де дәріптегенде, өте шебер және көбірек қолданатын әдісі – метафора, әсіресе оның ұлғайған түрі. Сол көркем сөз айшықтарын екі ақын да өз арман-мұраттарын, мұң-шерін айтып беру үшін шебер пайдалана білген. Біржан сөздеріндегі алуан түрлі эпитет, метафоралар, Сара сөзіндегі үздік теңеулер соны да көркем. Біржан мен Сара айтыстарында ақындық көркем тілдің және бір түрі — ирония мен сарказмды шебер де ұтымды қолданған. Әсіресе айтыстың соңында Сараның Жиенқұлды шақыр деген жеріндегі сөз, сөйлем құрылысын алсақ, түгелдей ирония, сарказмға құрылады.

Көрінсін Біржан салға ай секілді, Ақ құйрық көңіл ашар шай секілді, Ұсынса, қол жетпейтін арғымағым, Біржанға баламаймын тай секілді...

Мұнда сөйлемнің сыртқы құрылысы көркем, асыра мақтау болса да, ішкі мазмұнында Жиенқұлдың шын суреті мен шын қасиеті бұл мақтауды жоққа шығарады да, оны иронияға (әжуаға) айналдырады. Мұнда сырт жағынан болса да мақтау бар. Ал екінші үзіндіде Сара Жиенқұлды ашық шенейді:

Қонжиып мінер Құла жорға барса, Келе алмас ол шірігің қорғаласа, Ол бізді шын масқара қылар сонда, Қорс етіп бармаймын деп үйде қалса.

Алдыңғы үзіндіде ішкі мазмұнына сыртқы құрылысы керісінше келсе, соңғы үзіндіде өзінің барлық күйін ашық, улы сарказммен айтып, Жиенқұлды өлтіре сынайды. Сол арқылы өз басын малға сатып, сүймеген адамына бергелі отырған айналасына да наразылығын білдіреді. Сөйтіп, "Біржан мен Сара" айтысының негізгі түйіні – әйелдің бас бостандығы. Өткен ғасырда екі саңлақтың үн қосып, әйелдің бас бостандығын жырға арқау етуі, ескі феодалдық салтқа қарсы шығуы өз дәуірі үшін прогресшіл идея еді. Құрылысы, түрі жағынан алғанда, бұл айтыс – салт айтыстың ең биігі.

Айтыс - әдебиет жанры болғанымен, ертеден қалыптасқан халықтық дәстүрдің үлкен түрі. *Ойын, той, ас, қыз ұзату, келін түсіру* сияқты қазақ тойлары жүйрік ат, білекті палуандармен бірге айтыс ақындары да қатысып, олар айтыс арқылы той қызығы мен мәртебесін көтере түскен. Әрине мұндай жерде айтыстардың өз мақсаты, талабы, шарты бар. Көшпелі елдің қызық-қуанышын бөлісіп келген айтыс халқымыздың сан алуан ойын-той, әр түрлі дәстүрлі думандарда қуана қызықтайтын театры іспеттес болған. Жұрт көпшілік алдында сөз сайысына түскен екі ақынның жеңіске жету жолындағы тапқырлықтары мен алғырлықтарына куә болып, солардың біреуінің намысын жыртып,

тілеуін тілейтін жанкүйеріне айналады. Бұған айтыстың сауықшылдық, эстетикалық ләззат беретін сипаттары да айтарлықтай қызмет атқарады. “*Аттың жалы, түйенің қомында*” дегендей көп дайындықты керек етпейтін айтыс кез келген жерде өте береді де, мұның тыңдаушысы да, бағасын беріп төрелік айтушысы да халық немесе қадірлі ел ақсақалдары болады. Айтыстың дәстүрлі өнерге айналуына көшпелі өмір салты тікелей әсер еткені байқалады. Көшпелі елде шілдехана, ойын-тойға ерекше мән беріліп, қонақ кәдеден бастап, кішігірім ауыл айтыстары да өтіп отырған. Бұлар ертеңгі көрнекті айтысқа бастайтын дайындық тәрізді бүкілхалықтық сипат алған. Арқалы айтыс ақындары бірін-бірі іздеп келіп айтысатын дәстүрге жалғасты. Бір де бір үлкен жиын, ас-той ақындар айтысынсыз өтпейтін болды. Бұл дәстүр айтыстың сан алуан мазмұнды, мол ауқымды жанрға ұласуына қолайлы жағдай жасады.

Қазақ қоғамында ақынның ақын болып танылуы да тек айтыс арқылы жүзеге асқан. Көбіне-көп айтыста жеңілген ақын өткен айтысты ел арасына таратуға міндетті саналған. Сөйтіп, бір-біріне логикалық ой-жүйемен терең жымдасқан екі ақынның өлеңдері біртұтас дүниеге, қисса, дастан секілді желілі шығармаға айналған. Айтыс ақындарының ұғымында өлең белгілі бір кісіге қонатын өнер саналған. Кемпірбай, Базар, Бұдабай, Бақтыбай, Сүйінбай, Жамбыл тәрізді ақындар өлеңнің “киесі бар, иесі бар” деп білген. Мысалы, Бұдабай, Бақтыбай, Жанак ақындар түсінде бір ақсақалды әулиенің “өлең аласың ба, көген аласың ба?” деген тандатуынан соң, өздерінің өлеңді қалағандарын айтады. Бұл табиғатынан осы өнер түріне бейім жаратылған ақындардың ой-қиялының жемісі болуы да ғажап емес.

Айтыстың негізгі салмағы да, түйіні де өмір шындығы. Бетпе-бет келген екі ақын да сол орайда жеңудің сан алуан жолдарын, амал-тәсілдерін қарастырады. Ә дегеннен амандасу, ел жағдайын сұраудың өзінде айтыс боларлық түйін, сын тағарлық мәселелер іздестіріледі. Қарсыластардың қай-қайсысы да негізгі уәж, аталы ойларын бірден жайып салмай, аңысын андап, құрылған тор, айлалы қақпанға түсіруді көздейді. Оның алдын орап, матап, шырмап, қисынды да уәжді сөзбен тоспақ болады. Машығы мол, айла-тәсілі көп, аталы сөзді орнымен қолдана білген ақын ғана мәрелі жеңіске жетеді. *Суырып салма өлеңге ысылған, ағыл-тегіл жыр иесі айтыста сөз таппағаннан жеңілмейді, аталы сөзден, жүйелі ойдан, бұлтартпас шындықтан тосылады.* Мұны қанша өкінішті болса да жұрт алдында ашық мойындауға, кейінгі жырлау кезінде жасырмай айтуға мәжбүр болған. Бұл шыншылдық ойды “Аталы сөзге арсыз жауап қайырады” деген мәтелімен айтыстың әділ қазысы болған халық өзі түйіндеп отырған.

Айтыс түркі елдерінде көне дәуірден белгілі. Махмұд Қашқаридің “Диуани лұғат ат-түрк” атты еңбегіндегі “*Жаз бен Қыстың айтысы*”, Қожа Ахмет Иасауидің “Диуани хикметіндегі” Жұмақ пен Дозақтың айтысы” бұл жанрдың ғасырлар қойнауына жол тартатынын аңғартады.

Әуезовтің айтыс жанры туралы сүбелі еңбегінің бірі - 1946 жылы Жамбылдың 100 жылдық мерейтойында жасаған «*Жамбылдың айтыстағы өнері*» дейтін баяндамасы («*ҚазКСР ғылым академиясының хабарлары. Әдебиет сериясы*», 1948, N2 55). Бұл еңбегінде автор ақындар айтысының үш халықта - қазақ, қырғыз, қарақалпақтарда бар екенін айтады. Ақындар айтысына ұқсас жанрдың көшпелі араб тайпаларында бар екеніне (мұғалақат) тоқталып, қазір ірі жанр ретінде жоқ болғанмен, ертерек уақыттарда Еуропа халықтарында да айтысқа ұқсас жанрлар болғанын атап көрсетеді. Айтыскер ақынға тән қасиеттер ретінде алғыр импровизаторлық қасиет, дүниетанымның кеңдігі, тапқырлық, батылдық тағы басқа қасиеттерді санамалап айтқан. Жамбыл айтыскерлігін мысалға ала отырып, айтыстағы демократиялық үрдістің дамуын және жыршылық дәстүрдің айтыс ішіне кіру ерекшеліктерін талдаған. Айтыс жанры - 19 ғасырда Ш. Уәлиханов, В. Радловтардан басталған үлкен ғылыми-зерттеу тарихы бар жанр. Әуезовтің әсіресе 50-жылдардағы зерттеулері бұл саланы жаңа сапалық биікке көтерді. Қазақ КСР Ғылым академиясының М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының 1960, 1964 жылдары шығарған «Қазақ әдебиеті тарихында» (1-том, 1,2-кітаптар) дәстүрлі айтысқа

және кеңес дәуіріндегі айтыстарға арналған тарауларында айтыс жанрының зерттелуі туралы салиқалы ойлар келтірілген. Ондағы «Айтыс» тарауын, 60-жылдарда шыққан 3 томдық *«Айтыс»* жинағының алғы сөздерін Әуезов жазып, айтыс поэтикасы туралы озық ойлар, тартымды тұжырымдар айтқан. Айтыстың жиналуына, зерттелуіне қал-қадерінше еңбек сіңірген алғашқы ғалымдар Ш. Уәлиханов, В. Радлов, Ә. Диваевтардың еңбектеріне тоқталған. Әуезовтің «Ақындар айтысы - көпшілік алдында, тыңдаушы, сыншы журттың көз алдында туып, орындалады. Әнмен не әр ақынның арнаулы сарынымен: қобыз-ға, домбыраға, гармонға қосылып айтылады. Ақындардың бірі жеңіп, бірінің жеңілгеніне төрелік айтушы да сол жиынның өзі болады» деген пікірлерін айтыс поэтикасының негізі, әліппесі деу керек. Тыңдаушы орта жайындағы пікірлері де әлі күнге дейін өте маңызды. *«Оның үстіне, көбінесе, тыңдаушы жұрт екі жақ болып, екі ақынның туысы, тілеулесі, жақын ортасы болады. Сондықтан тартыс, талас тек екі ақын арасында ғана емес, бәсеке тілеулестік екі жарылған жиында да болады»* деген қағидалар ұсынады. «Осы айтылған ерекшеліктердің барлығы, ақындар айтысын, тыңдаушы көпшілік үшін әр кезде театрлық, драмалық аса қызу әсері бар, өнер түріне айналдырады» деп, айтыста драматизм элементтері, театрлық белгілер бар екеніне ден қояды. Әуезов ақындар айтысы салт айтысының дамуы негізінде шыққанын, 16-18 ғасырлардағы ақындар айтысының бізге жетпегенін айтады. Арабтардағы *«мұғаллақат»*, Үндістан, Иран елдерінде *«мұшайра»* жанрлары талданған Еуропа халықтарындағы импровизация белгілері бар әдеби фактілер келтірілген. Ақындар айтысы (қазіргідей, бірден жазып алынбаған) дәл айтылған қалпында сақталмайды, айтушылар ақынның өзі, одан ұғып алған басқа ақындар, шәкірттері негізін сақтай отыра жырлайды, бірақ бәрібір өзгеріске ұшырап, редакцияланады. Жеңу мен жеңілу мәселесіне талдау жасалып, құр шешендіктен, төкпеліктен гөрі логикалық қарым негізгі себеп екенін дәлелдеген. Айтыстың тақырыбы мен идеясына келгенде, таптың, халықтың мәселелерін қарап, ақынның идеялық көзқарастарынан барып туындайтын айтыскерлік бітім, шығармашылық ерекшеліктері талданады. Әуезов айтысты негізінде - әдет-салт айтысы және ақындар айтысы - деп екі түрге жіктеген. Ақындар айтысын - түре айтыс және сүре айтысқа бөлді. Ғалымның айтыс түрлеріне берген анықтамалары әлі күнге айтыс түрлерін ажыратудағы негізгі пікір болып келеді. Түре айтыстың бір шумақ өлеңін екі түрге ажыратқан. Бірі - қайым өлең, екіншісі - қара өлең. Әдет-салт айтыстары *«аса ескісі, жекелеген айтыс емес, топ-топ болып айтысқан, салттан туған, ескілікті наным әдеттерден туған айтыс»* деп, бұл айтыстарды діни салт айтыстарына (бәдік), үйлену салт айтыстарына (жар-жар) жіктеген. *«... әдет-салт айтыстарында «жеңу», «жеңілу» сияқты қорытындылар болмайды»* дейді. Ақындар айтысына тусуші ақындардың өзіндік стилі, ерекшеліктері болғанымен, көп ақындарға тән тақырыптар, мотивтер болатынын айта келіп, ең алдымен көп жағдайда ақындар алдымен өздерін мадақтайтынын, белгілі бір ру, тайпаның мүддесін көздейтіндігін, белгілі бір әлеуметтік топтың жоқшысы болатындығын айтады. Бір топ ақындар ауқатты үстем тап өкілдерінің мүддесін көздесе, екінші бір топ ақындардың жалпы халық мүддесіне жақын тұратынын мысалдармен дәлелдеген. Бұл еңбекте Жамбыл, Құлмамбет, Майкөт, Сүйінбай, Біржан-Сара айтыстарына баға беріліп талданған. Тараудың соңында діни айтыстардың табиғатына тоқталады. «Қазақ әдебиеті тарихының» 1-томының 2-кітабындағы «Айтыс» тарауында кеңес дәуіріндегі айтыстар қаралады. Бұл дәуірдегі айтыстың дәстүрлі айтыспен қарым-қатынасы, ұқсайтын, ұқсамайтын жақтары қарастырылып, осы ерекшеліктерді тудыратын себептер айтылған. Қоғамдағы ірі өзгерістерге, белгілі оқиғаларға байланысты жаңа тақырыптардың тууы, ақындардың өзіне баға берудегі өзгешеліктер, жаңа жағдай туғызған ақындық этика нормалары, шаруашылық мәселелерін тақырып ету, белгілі оқиға, тақырыпқа бейімдеп айтысу, жазып айтысу тағы басқа айтыс проблемаларын Әуезовтің зерттеулерінен көреміз. Кеңес өкіметі кезіндегі ақындар айтысы туралы ойларын сол кездегі идеологиялық талаптарға сәйкес талдаған жерлері де бар. Иса Байзақов, Шашубай Қошқарбаев, Нұрлыбек Баймуратов, Көшен Елеуов, Нартай Бекежанов тағы басқа ақындардың айтыскерлік ерекшеліктеріне жан-жақты баға берілген.

Әуезов 1943 жылы Алматыда өткен 1-республикалық ақындар айтысына ғылыми қорытынды жасап, баға берді. 1961 жылы өткен халық ақындарының республикалық мәслихатын да басқарады. Осы күнге дейін Әуезовтің айтыс жанры туралы, әсіресе айтыс поэтикасы туралы зерттеулері қазақ әдебиеттану ғылымындағы ең озық еңбектер болып саналады.

«Литературная газетада» 1959 жылы 24 ақпанда жарияланған. Мәскеудегі Орталық әдебиетшілер үйінде өзбек әдебиетін талқылау туралы жиында Әуезов бұл туысынан әдебиеттің сол кездегі жағдайы мен дамуы жөнінде келелі пікір қозғап, салиқалы ойлар айтқан. Орыс әдебиет сыншысы А. Караваева сынаған П. Қадыровтың «Үш тамыр» романына өзінің жылы пікірін білдірген. Сондай-ақ Әуезов бүкіл өзбек әдебиетінің жай-күйіне де әділ баға беріп, оның алдағы уақытта даму процесі туралы нақты ұсыныстарын ортаға салған. КСРО кезінде ұлттық әдебиеттің одақтас республикалар әдебиеті мен өнерінің он күндігін өткізіп туру дәстүрі ұлттық әдебиетті дамытуға игі ықпалын тигізген еді. Ол ұлттық әдебиеттің жетістік-кемшіліктерін кеңінен талдауға мүмкіндік берді. Сөйтіп жазушы немесе ақын өз шығармасына назар аударылғанын бірден сезінді. Сондықтан Әуезовтің бұл мақаласы бауырлас өзбек қаламгерлеріне шабыт беріп, жаңа шығармаларын терең құлшыныспен жазуға жетелегені анық.

Әуезов кейінгі зерттеуінде айтыс өлеңдерінің жиналып, зерттелу тарихына және басқа халықтардың ауыз әдебиетінде кездесетін кейбір ұқсас жанрларына қысқаша шолу жасап, қазақ айтыс өлеңдерінің өзіндік әр алуан ерекшелік, өзгешеліктерін ашып айқындайды. Айтыс өлеңдері ауыз әдебиетінің сонау ескі замандардан келе жатқан ең көне әрі кең тараған мол түрі болумен қатар, онда халық театр өнерінің де «анық, дәл ұрығы бар деуге болады» деген пікір айтады. Айтыс өлеңдерін автор әдет-салт айтысы және ақындар айтысы деп, үлкен екі түрге бөліп, әрқайсысына жеке-жеке тоқталып, талдаулар жасайды. Әдет-салт айтысын өте ескіден келе жатқан түрлі наным, салттан туған, топ-топ болып айтысатын «бәдік айтыс» және «жар-жар» деп екі түрге бөліп қарастырады. Ақындар айтысын сыртқы көлеміне, түр ерекшелігіне қарай «түре айтыс» және «сүре айтыс» деп екі топқа бөліп, түре айтыстың өзін «қайым өлең», «қара өлең» деп екі үлгіге жіктейді. Мұнда жазушы айтыс өнерінің жүйірігі ретінде аты шыққан Біржан, Сара, Майкөт, Сүйінбай, Құлмамбет, Шөже, Жамбыл, Әсет, Ырысжан, Кемпірбай, Шәдітәре, Манат қыз, Түбек тағы басқа ақындар айтысының кейбір үлгілеріне тоқталған.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. "Қазақ Энциклопедиясы".
2. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. - Алматы: DPS, 2011.
3. Мұхтар Әуезов энциклопедиясы — Алматы, «Атамұра» баспасы, 2011 жыл.
4. Қазақ мәдениеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2005.

Сансызбайқызы Д., УА-14с тобы студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.магистрі Келмағанбетова Ш.С.

ТӘРБИЕ ҮРДІСІНДЕ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІ ПАЙДАЛАНУ

Мақал-мәтелдер бір ғасырдың ғана жемісі емес. Мақал-мәтел-халық ауыз әдебиетінде ерте заманнан келе жатқан, өзіндік ерекшеліктерімен танылған халықтың асыл ойының көркем жиынтығы. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін шешетін асыл мұра, ақылына ақыл қосатын, жарқын болашағына дұрыс бағыт сілтейтін, өмірді

танытатын қамқоршы. Онда халықтың өмір сүру барысындағы барлық тәжірибенің өнегелі өсиеттері айтылған, халық даналығы сақталған.

Қазақтың мақал-мәтелдері –көркем әдебиетте сөздің әрін келтіретін, айтайын деген ойдың мағынасын толықтыратын, сонымен қатар ұтымды да ықшам қолданатын әдемі форма. Өйткені бұл – мол тәжірибенің ұзақ уақыт әбден сұрыпталған, екшелген, сыннан өткен асыл түйіні.

Адамның мінезіндегі жат қасиеттер де мақал-мәтелдерде жеркенішті түрде берілген. Халық даналығына баулуда мақалдар мен мәтелдердің тәрбиелік мәні бөлек.

Мақал мен мәтелдердің мағынасы терең, сөзі ықшам да көркем, еске сақтауға икемді де жеңіл болғандықтан және бала тәрбиелеу ісінде ерекше рөл атқаратындықтан балалар әдебиетінен үлкен орын алады. Сонымен қатар балаларға арналған мақалдар мен мәтелдердің ерекшеліктері оның құрылысы мен жасалу жолынан емес, мазмұны мен мағынасы тәрбие жұмыстарына, оқу-ағарту істеріне байланысты болуынан көрінеді. Мақалдар мен мәтелдер балаларға терең ой салумен қатар, оларды көркем және образды сөйлеуге жаттықтырады, сөз байлығын, сөздік қорын байыта түседі.

Қай халықтың болса да ауыз әдебиетінде мақал мен мәтел көлемі шағын, мазмұны бай, тілі көркем жанрға жатады. Мақал-мәтелдер өзін жасаушы халықпен бірге жасайды, біреулері ескіріп қолданудан шығып, екіншілері жасарып, жаңадан туындап жатады.

Халық шығармасының басқа түрлері секілді мақал мен мәтелдерде әуел баста жеке адамдар шығарады, оны біреуден біреу естіп, жаттап айта жүреді, өңдейді, өзгертеді, сөйтіп, олар бірте-бірте жалпы халықтық мұраға айналады. Демек, мақал-мәтелді белгілі бір халықтың өмірде көрген – білгенін жасаған қорытындысы, ақыл-ой түйіні деуге болады.

Мақал мен мәтел халықтың өзі жасап алған заңы, өмірде болатын әр түрлі жағдайларды ұғындыратын, түсіндіретін оқу құралы іспетті. Мақал-мәтелде, көбінесе ортақ ой, жалпы ереже, анықталған қағидалар айтылады, формасы жағынан тілге жеңіл, құлаққа жағымды дыбысқа, ырғақ-ұйқасқа құрылады, көбінше көркем тілмен, өлеңмен жасалады.

Мақал мен мәтелдердің өміршеңдігі, тілінің көркемдігі мен мазмұнының тереңдігінде, аз сөзбен көп мағынаны беретіндігінде, еске сақтауға қолайлылығында.

Мақал-мәтел адам тұрмысындағы алуан түрлі уақиғаларды, қарым-қатынастарды қысқа, тұжырымды тілмен түсіндіреді; айтылмас ойды ажарлайды, әрі анықтайды. Сондықтанда халық Сөздің көркі-мақал деп бағалаған.

Мақал-мәтел-қос мағыналы шығарма, онда көбінесе тура мағынамен қатар астарлы мағына да болады. Тура мағына мысал ретінде алынады да негізгі ой астарлап айтылады. Мысалы, Тырнадан қалауыл қойсаң, төбеңнен қиқу кетпес.

Мақал-мәтел, әдетте бүкіл адам баласына ортақ. Сондықтан бір халықтың мақалын екінші халық төл шығармасындай қабылдай береді. Көптеген мақал-мәтелдер көнермей көп жасайды, әлденеше ұрпаққа, қоғамға қызмет етеді. Малым жаным садағасы, жаным арым садағасы; Қоянды қамыс өлтіреді, ерді намыс өлтіреді дейтін ежелгі халық мақалдары.

Мақал-мәтелдер ауыз екі сөзді көркейту үшін ғана емес, көркем шығармаларда да көп қолданылады. Ақын – жазушылар шығармаларында халық даналығын пайдаланумен бірге, сол үлгімен өздері де жаңа мақал-мәтелдер жасайды. Ыбырай Алтынсариннің Аш бала тоқ бала мен ойнамайды, тоқ бала аш баламен ойнамайды дейтін сөз мақалға айналып кеткені рас.

Мақал-мәтелдер-ертек, аңыз әңгіме, батырлық-ғашықтық жырлар, қара өлеңдер секілді халық шығармаларымен қатар жасап келе жатқан көне жанр. Олай дейтініміз XII-XII ғасырлардан сақталған сирек жазба деректерде де мақал-мәтелдерді кездестіруге болады.

«Көре-көре көсем боласын, сөйлей-сөйлей шешен боласың», деп еңбектенудің, алаптанудың, үздік әрекеттің арқасында осындай иелікке алға қарай шырқай беруге

болатынына жасөспірімдердің сенімін арттырып, өздерін ынталандыра, қызықтыра түседі. Балалардың көңілін серпітіп, қанатына су бүркіп, эстетикалық идеясын шыңдап аспандата береді. Оның бәрі халықтың балаға деген ізгі ықыласынан туған асыл мұра.

Халықтық шығармалар ішінде балаларға арнайы айтылған мақал мен мәтелдердің алатын орны да өз алдына ерекше. Бұл барлық айтылған ойдың, насихаттың жиынтығы, қорытындысы ретінде беріледі. Мысалы Ата балаға сыншы деген халық мақалы мейлінше дұрыс айтылған пікір. Бұл өмір тәжірибесінен алынған бірден- бір даналық сөз.

Бала өсіруде, тәрбиелеуде халық өзінде бар барлық асыл сөз, даналық ойларын балаларға, жеткіншектерге арнады. Өз өмірін ғасырлық тәжірибесінен алынған асыл ойларын мақал-мәтел етіп, үлгі өнеге ретінде өмірінің жалғасы болатын баласына, немересіне қалдырып отырған. Бала-бауыр еті, көздің нұры деп босқа айтпаған. Кім болса да өз баласын білімді, өнегелі халық азаматы болып өссе екен деп арман еткен. Сол арманын іске асыру үшін қолда бар барлық мүмкіншілігін бала болашағының игілігінен аямайды. «Оқу- білім -өмір шырағы» деген нақыл сөздерді әрқашан құлағына құйып отырған.

«Оқу – білім азығы, білім-ырыс қазығы» деп өз болашағының ырысты болуы да сол білімділіктен туатынын айтады. «Ақыл- тозбайтын тон, білім таусылмайтын кен» деп оның болашағы да соншалық босымды, мығым болатынын сан рет ескертеді.

Бірақ мұның өзі еңбексіз, әрекетсіз тектен-тек қолға түсе қалатын оңай олжа емес. Асуы қиын бел-белес, ұшы қиыры көрінбейтін құба жон екенін де ашық айтқан. Қажымай қайрат көрсету арқылы ғана оның үлесінде болатынын ескертеді.

«Білім қымбат, білу қиын» деген мақал осыдан алынып, жасөспірімдерге әдейі айтылған.

Өз білмегенін кісіден сұра, үлкен жоқ болса кісіден сұра, қалайда соның уәдесіне жет, шыңына көтеріл дегенді насихат етеді. Егер білім алу жолындағы қиыншылыққа төзбесең, еңбектенбесең қатарыңнан қалып қойсаң, өкінішті боласың.

Өкініш естен кетпейді, бір тойғаның түске жетпейді. Өнерлі жігіт өрге жүзер, өнерсіз жігіт жер соғар деп жастардың намысына тие, ойына қозғау сала айтатын жақтары да халық мақалдарынан көп кездеседі.

Адам болар баланың кісіменен ісі бар,

Адам болмас баланың кісіменен несі бар, - деп баланың психологиялық оқу процесіне зер салып, дұрыс бағытқа жөн сілтеп отырған. Адам болатын баланың талабы, ынтасы жас кезінен танылады. Көпшілікке, оның игілікті жақсы жақтарына үйір бола бастайды. Қоғамшыл, көпшіл бола бастайды. Ақыл-парасатқа бой ұрып, игі жұмысқа тез үйренеді.

«Мақал дегеніміз – тағылым берерлік, ырғағы бар, тәжірибеде көп қолданылатын бейнелі, қысқа, нақыл сөйлем... Мәтел дегеніміз де өнерге берерлік бейнелі, ырғағы бар сөйлем. Мұның мақалдан айырмашылығы-мағынасы ашық болмай ишарамен айтылғандығы, сөйлемнің толымсыз болып келуі.

Мақалдар мен мәтелдер – мағынасы да, тұлғасы да әлдеқашан қалыптасқан, тез өзгере қоймайтын жанр.

Мақал мен мәтел-егіз жанр, туыс жанр. Дегенмен мағынасына, құрылысына, атқаратын қызметіне қарағанда өзіндік айырмашылықтары бар. Мақал аяқталған бір тиянақты ойды білдіреді, өз алдына тұрып та дербес мағына береді. Мысалы: Толмасқа құйма, тоймасқа берме.

Мәтел жеке тұрып тиянақты ойды бере алмайды, тек белгілі бір ойды, пікірді ажарлау, айқындау үшін қолданылады, эпитет, теңеу қызметтерін атқарады. Мысалы: Ат қойып, айдар тағып, көргеннен көзі ақы алған деген мәтелдер тиянақты ойды білдіріп тұрған жоқ.

Ауыз әдебиетінде мақал-мәтелдің араласпайтын жанры жоқ. Ертегі, аңыз әңгіме, дастан-жыр, халық өлеңдерінде, тіпті жұмбақтар мен тақпақтарда дау сөз әрлеу, ойды өткірлеу үшін мақал-мәтелдер дәлел, айшық ретінде қолданылады. Мақал-мәтелдер ауыз

әдебиетінің аталған жанрларына материал-кірпіш болып қаланумен бірге, олардан өзі де нәр алады, ойлы, өнегелі сөйлемдер есесінен байып, дамиды. Қорқыт дегенде өстіп Қорқыт деп пе едім дейтін мәтел «Бөдене мен түлкі» әңгімесімен, Түйе бойына сеніп жылдан құр қалыпты дейтін мақал жыл туралы аңызбен байланысты шыққан.

Мақал-мәтел халықтың сан ғасырлық көрген білгенінен, бастан кешкен уақиғаларынан қорытқан ақыл ойының жиынтығы, анықтамасы: табиғатта, өмірде үнемі қайталап тұратын уақиғалармен, құбылыстармен байланысты туған тоқсан ауыз сөзінің тобықтай түйіні.

Әр халықтың мақал мен мәтелі-сол халықтың өзі жасап алған логикалық формуласы, ережесі.

Мақал-мәтелдер өте терең мағыналы, бейнелі сөздер арқылы адамдарға ғибрат, сабақ, көптеген тәрбие береді. Адамдарды ар-намысты болуға, адамгершілікті қастерлеуге, еңбекшіл, ақыл-парасатты, төзімді, ынсапты, пәк, көркем де иманды болуға, шыншыл, өнерлі, білімді болуға тәрбиелейді. Мақал-мәтелдердің өсиеттік маңызы, иландыру қуаты өте күшті болады. Себебі мақал-мәтелдер халықтың ұзақ жылдық тұрмыс-тәжірибелерінің қорытындысы негізінде жинақталған ой-пікірлерінің гауһары болып саналады. Сондықтан мақал-мәтелдердің оқушының сөйлеу қабілетін жетілдіруде рөлі өте зор. Мақал-мәтелдердің көбі өлең формасында ұйқасып келетіндіктен оны есте сақтау оңай болады. Бастауыш мектеп ана тілі оқулығында мақал-мәтел өте көп. Бұлардың барлығы мәтіндердің ішінде кездеседі және көптеген мәтіндердің соңына, мәтін мазмұнына сәйкестендіріліп, арнаулы орналастырылған. Оқыту барысында бұлардан аттап өтіп кетуге мүлде болмайды. Мақал-мәтелдерді оқытуда мыналарға көңіл бөлу керек:

1) Мәтіндердің соңына қосылып берілген мақал-мәтелдерді сол мәтіннің мазмұнымен бірлестіріп, түсіндіру керек. Түсіндіруде мазмұн көлемінен шығып кетуге болмайды.

2) Мақал-мәтелдер – тіл жетілдірудің ықшам бейнелі бейнелеудің тамаша құралы, ол оқушылар тілін дамытуға анық та бай мазмұн қосады. Мазмұндама жазғанда немесе сөйлегенде мақал-мәтелдерді лайықты пайдаланса, мазмұндама немесе сөздің тілі жанданып, логикалық қуаты күшейіп, жалпыға бірдей түсінікті болып шығады. Сондықтан мақал-мәтелдерді оқыту арқылы оқушылардың сөздік қорын көбейтуге болады.

Мақал-мәтелдер дегеніміз сөз арқылы ықшамды, өтімді түрде айтылатын белгілі бір күрделі ойлардың қорытындысы қоғамдық өмірдегі тұрмыс-салттағы болып өткен елеулі оқиғалар, мақал-мәтелдердің шығуына негіз қалаған. Өйткені көпшілік назарын аударатын кейбір іс-әрекеттер белгілі бір тиянақты ұғым, тұжырымды ой тудырып, мақал-мәтелге айналып отырған. Мақал-мәтелдер ықшам, бірақ толық бір ой-пікірді білдіріп, барынша жинақталған, бейнелі тіл байлығы болып есептеледі. Мақал-мәтелдер әркімнің құрғақ қиялының туындысы болмастан, қайта тұрмыстағы алуан түрлі құбылыстардан нәр алған өмір тәжірибесінің қорытындысы. Онда халықтың данышпандығы, асыл тәжірибелері және өткір де шынайы талғамдары бейнеленген. Көшпелі ата-бабаларымыз сонау ерте дәуірден-ақ мақал-мәтелге ерекше мән беріп, оларды ақылмен байыптай алатын адамды қастерлеген. Көшпелі тұрмыс салтында мақал-мәтелдер мектеп пен мұғалімнің, кітап пен баспасөздің қызметін атқарды. Ол айнала дүние туралы білімнің сығынды жиынтығы, өзінше шағын ауызекі энциклопедия ғана болып қоймай, ұстаздық, тәлімгерлік міндетті де атқарды. Адам бойындағы барлық жақсылықты паш етіп, жамандық атаулыны жерлеп, күлкіге, әзіл-оспақ, келекеге айналдырды. Ал мұндай ақыл-кеңестер қысқа да нұсқа, әрі иланымды болды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі Білім беруді дамыту тұжырымдамасы.

2. Байтұрсынов А. Ақ жол. - Алматы: Жалын, 1991.
3. Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалар. – Алматы: ҚазССР Ғылым академиясы, 1955.
4. Катаринский В. Памятная книжка Тургайской области на 1899 год.
5. Әуезов М. Шығармалар жинағы. XX том. - 401 б.
6. Сейфуллин С. Шығармалар, IV том. Алматы, 1964, - 295
7. Қазақ әдебиетінің тарихы. Алматы, 2000. – 286-287 б.
8. Абай. Қарасөздер. Поэмалар. Алматы: Ел, 1993.
9. Әлімбаев М. Халық – ғажап тәлімгер. - Алматы: Рауан, 2012
10. Қалиев С. Тамыры – ұлттық, танымы – ғылыми тәрбие 2015

Серікбол Б., ҚҚЭУ

Ғылыми жетекші: магистр, оқытушы Бажикеев Қ.

ТАРИХИ ШЫНДЫҚ ЖӘНЕ КӨРКЕМДІК ШЕШІМ («АБАЙ ЖОЛЫ» РОМАНЫНДАҒЫ ДІЛДӘ БЕЙНЕСІ НЕГІЗІНДЕ)

Өмір өзгеріп, таным-түйсігіміз, көзқарасымыз жаңа арнаға бет бұрған уақытта келіп жетті. Егемен еліміз өз тәуелсіздігін алып, саяси, экономикалық, рухани дамуында, оның ішінде қазақ әдебиетінде кеңестік дәуірдегі әдебиеттегі орын алған олқылықтарды өз орнына қойып жатыр. Ықылым заманнан бастау алған алған бай әдеби мұрамыз кеңестік кезеңде тоталитарлық режимнің тұсауына, советтік идеологияның бұғауына мойынсұнуына тура келген болатын. Ары-беріде өткен талай тарихи қаһармандарымыз осы бір тұста тар қалып, аядай шеңбердің ішінде қамалып, өз ұлтымен басқаша тұрғыда, өзгеше бейнеде қауышып жатты. Әлі күнге дейін бүгінгі ұрпақ танымында, біздің ойымызда әдеби қаһармандарымыз бейнесі сол дәуірде жазылған көркем шығармалар бойынша қалыптастып келеді. Ал шындығында қалай? Социалистік реализм дейтін тар қалыпқа белгілеп берген әдебиетті, ұлттық қаһармандарымызды жарыққа шығарудың амалы тіпті қиындап кеткен болатын. Осындай «тар жол, тайғақ кешуде» бір-ақ жол бар еді. Ол тарихи шындықты көркемдік шындық арқылы бүркемелеу. Сол бүркемелеу арқылы ұзын арқан, кең тұсауда әдеби геройды жарыққа шығару мақсатында басты кейіпкер айналасындағы образдарды мүлде бөлек, өзгеше тұрпатты, соны кейіпте бейнелеу, және сол бейнелеуі бойынша шығармаларынан орын беру үрдісі қалыптасты. Яғни басты қаһарман жолында талайларды құрбандыққа шалу мәжбүрлігі туды. Осы арқылы ғана шығарма көпшілікке жол тауып, тарихи тұлғалар халқымен қауышып жатты. Бұл-лажысыздың, амалсыздың ісі болатын. Десекте көркемдік шындықты тарихи шындықтан бөліп алуды өте тапқыр әрі ұтымды пайдаланған жазушыларымыз да болды. Сондай жазушылардың бірі ретінде ұлы суреткер М.Әуезовті де атауға болады. Дегенмен заңғар жазушының әйгілі «Абай жолы» романында да тарихи шындық пен көркемдік шындықтың алшақ кететін тұстары да көпшілікке белгілі. Біз бұл шағын мақаламызда «Абай жолы» роман-эпопеясындағы Ділдә образы мен шынайы өмірдегі Ділдә бейнесінің ара жігін айқындап көрмекпіз. Ендеше, бірден тақырыбымызға ойыссақ.

Біз бұл баяндамамыз арқылы заңғар жазушы Әуезов шығармаларына сын айтудан, баға беруден аулақпыз. Тек тарихи шындық танымынан Ділдә бейнесіне баса назар аудармақпыз. Көк байрағы желбіреген қазақ елінің киесі, рухы, ұлттық кемеңгер, ұлы ақын, философ Абай данышпандығын танып-білуіміз осы романнан бастау алады десек, романда суреттелген қазақ тарихында өшпес, өлмес ана бейнесі болып енген Зере мен Ұлжан, ақын махаббаты мен сүйіспеншілігінің қайнар көзі, бастауы болған Тоғжан мен Әйгерім бейнелері терең де мәнді көрсетілген. Ал дана Абайдың адал жары бола білген Ділдә кім және роман-эпопеяда және өмірде қандай адам болған деген сауал тұрғысынан ой қозғап көрсек.

Абайдың бәйбішесі - Ділдә Жүсіпқызы. Руы-Қаракесек-Бошан-Газ-Бұлбұл-Шаншар. Шаншар бабамыздың Әйбике, Нұрбике деген әйелдері сонау ХҮІІ ғ. Ташкентті билеген катаған Тұрсын ханның қыздары болса керек. Әйбикеден тараған ұрпақты-Әйбике Шаншар, Нұрбикеден- Нұрбике Шаншар деп атаған. Абайдың анасы Ұлжан осы Нұрбике шаншардың ұрпағы. Ал біз сөз етіп отырған Ділдә Айбикеден тарайды. Яғни Айбикенің төрт бегінің үлкені Келдібек, одан атақты Қаз дауысты Қазыбек, одан Тіленші би, одан Алшынбай би. Алшынбай биден Жүсіп мырза туады. Ал Ділдәнің 1844 жылы туғаны жайлы осы Жүсіп Алшынбаевтың архивінен табылған анкетасында көрсетілген.

Ендеше, бірден көзге түсетіні –Ділдәнің тектілігі. Арғы атасы қалың қазақты ауызына қаратқан Қазыбек би, бергі атасы Алшынбай бидің өзі болса, Ділдә әжеміздің тектілігінің қаншалық екендігі айтпаса да түсінікті. Ақылбайдың өз нағашылары туралы:

Нағашым Ер Қазыбек әулие өткен,

Пәниден уақыт жетіп ол да кеткен.

Сасқан жан жер түбінен «бабам» десе,

Әруағы күңіреніп келіп жеткен,-дегені бар [1]. Ақылбайдың ақыл-парасаты, ақындық қарымына тәнті болған Абайдың: «Ұлым-ау Қазыбек сенің ғана нағашың ба, менің де нағашым ғой» деуі де тегін емес болса керек. Осы тұста Ділдәнің әкесі Жүсіппен бір туған Бәпиден атақты әнші,сазгер Мәди Бәпиұлының туғанын атап өтсек, Ділдә тектілігінің тамырын одан әрі тереңдеткендей. «Абай жолы» романында « Оның ата-тегі бар Тобықты, бар Қарқаралы «қаракөк» деп атайды, Алшынбай белгілі би Тіленшінің баласы, қалыңдығы Ділдә тіпті бір үлкен, асқақ жердің қызы тәрізденді» делінеді. [2, 117]. Бұдан бөлекте де романда Ділдә бейнесі өте солғын, тек қысқа көріністер арқылы ғана сомдалады. Байшылық, феодалдық дәуірді, ескілікті аңсау деп желеу таққан заманда Әуезовтың солай етуі де түсінікті еді. Бірақ сол шағын дүниелер арқылы да Ділдә бейнесін танып-білмекпіз. Роман-эпопеяда: « Ділдәнің Абайдан екі жас үлкендігі болғанымен, әйгілі әулеттің қызы тым тәкаппар, өр көңілді, кесек сөйлеп, кергіп басады. Ал Тоғжанға деген маздақ сезім жүрегінде мәңгі жанған Абай Ділдәмен дәм-тұзы жарасқанымен, ол оның сүйіп алған жары емес еді. 15 жасында отау йесі атанған Абай тұңғышы Ақылбай дүниеге келгенде де өзін әке ретінде сезіне алмады» делінген[2, 145]. С.Жүнісовтың М.Әуезов дәрісінен айтылған естелігінде « Құнанбай бай-ауыл сыртындағы елдердің қыздарында әпереді. Бірі-жер, бірі-әкімшілік яки т.б мәселемен болып жатады. Осы құдалық, осы айттыру Абайдың басында да болып, Ділдәға үйленеді» дейді. Бұдан түсінгеніміз алысты аңдайтын, көреген әке Құнанбай қажы Абайдай ұлына лайықты жардың осы Ділдә боларын бұрыннан сезгендей-ақ. Қазақтың от ауызды, орақ тілді әділ билерінің соңғысы саналатын Алшынбайқызы Ділдә романда бірбеткей, тым тәкаппар Әйгерімге қарсы бейнеде сомдалып көрінгенімен, Ділдәнің солай етерліктей жөні бар десекте болады. Ақылына парасатына көркі сай Ділдә бейнесіне романның өзінде-ақ жауап даяр. «Майбасардың Ділдә ауылына барып қайтқанын ойлап, Абай ең алғаш рет өз қалыңдығы туралы құпия, бір ыстық сезімді сезгендей еді. Бармады. Бірақ көргісі келуші еді...Қандай екен? «Иегі ителгінің тамағындай» деп Майбасар суреттеген Абай көз алдына ителгі, қаршыға, тұйғын сияқты қырандардың сұлу мойындарын келтіріп, шынымен сондай нәзік, ақшыл тамақ,иектердің болатынын ойлады, бір бүгін емес мұның алдында бірнеше рет Ділдәнің жайын өзгеше бір толқынмен ойлаушы еді.» [2, 163]. Иә, айтқандай-ақ бұл Ділдәнің сұлулығына берілген баға. Бұдан тәкаппар Ділдәнің сұлулықтан кенде емес екендігі байқалады. Ендеше, аққудың асқақ кірпияздығындай сұлуда сырбаздықтың, кербездіктің болуы заңды құбылыс. «Қалыңдықтың отырысын, түсін Ербол айтқысы кеп еді. Ол өзі Ділдәнің ажарына қатты ырза Бірақ Абай айтқызбады» [2, 164]. Абайдың Ділдәні өз көзімен көруге деген ынтықтығы осы жайттан сезіледі. Абайдың ұрын келуінің соңына ала болатын оқиғада: «Қарлықырап шыққан дауыспен қалыңдық:«ары жатшы»-деді Талай күннен бері сан ырымды жасап, мәпелеп, аялап келген екі жардың ең алғаш тіл қатысқаны осы еді. Қазірде Абай көңілі қандай салқын болса, Ділдә да сондай жалынсыз» [2, 171]. Бұл не қылған салқындық? Ынтыққан Абай көңілінің сууы неде? Кейінде

М.Әуезовке айтқан бір сөзінде Ділдә: « Біздің ел (қаракесектер) Тобықтыдан мәдениетті, күшті ел болған соң, Абайды менсібеген едім алғашқыда» деуі бар. Демек бұл романдағы «Ал, еркем, күйеу қалай екен, ұнаттың ба?»- дегенде, «Қайдан білейін, бір жуан қара ғой» деп қосынғанына сай келіп тұр. Сонда бұл не қылған менсінбеушілік? Біздің ойымызша, бұл шын тектінің өзіндей бір тектіге берген жауабы. Қыран қыранды алыстан таниды десек, сен Құнанбайдың ұлы болсаң, мен Алшынбайдың қызымын деген өр көңілінен Ділдәнің тектілік тұрпатын біржола айқындағандаймыз. Бірақ романда қос текті атаның ұл-қызының осы жайы болашақтағы Абай-Әйгерім махаббатына апарар этюд ретінде я болмаса Ділдәнің Әйгерімге қарсы образ жайында танылуының бастамасы ретінде көрініс береді

Тектілігінің үстіне Ділдә Абай үшін жалпы Құнанбай әулеті үшін аяулы ана, асыл жар бола білді. Ел аузындағы әңгімелерден кейбір істерде Абайдың өзі Ділдәдан ақыл сұрағаны айтылады. Ал Абай мен Ділдә арасындағы салқындық сызы, алшақтық Абай Әйгерімге қосылған тұстағы роман сюжеттерінен білінеді. Романда Майбасардың: «Ділдә сенің жарың емес пе? Мені теріс айтты деп отырмысың?!»-дегеніне Абайдың: «Ділдәға менің керегім жоқ. Ол маған кек пен ызадан басқа көңілден ажыраған. Ол – балаларымның анасы. Жақсы анасы болса, жақын досым. Оған қанағат қылмаса, бетінен жарылқасын. Жолы болсын! Сөз осы-ақ»-дейтіні бар [2, 218]. Соншалық бір-ақ күнде Ділдәдан бас тартатындай ол нендей құдірет деген ой келеді. Бұл кертартпа кезеңдегі ұлы суреткер М.Әуезовтың Ділдә түгіл Абайдың өзі феодал ақын деп мінелген тұстағы «шаш ал десе бас ал» дейтіндерге көрсетілген жауабы тәрізді яғни Әуезов бұл тығырықтан тек Ділдә арқылы ғана жол таба алатын еді. Себебі бұл тұста бидің немересі, байдың қызы деп суреттелетін Ділдә бейнесі арқылы ғана Абайды жарыққа алып шығу мүмкін болатын. Рас Ділдәнің Абай мен Әйгерім махаббатына қарсы болуы, қызғануы, Әйгерімді кедей қызы деп менсінбеуі оған пандықпен қарауы, Абайдың көбінеки Әйгерім отауында болуы тарихи шындық десекте, Абай өз балаларының анасы, сүйікті бәйбішесінен оңай бас тартады деу қисынсыз. Абайға өзінен өзгені тең көрмеуі Әйгерімді төмен санауы расымен болғанмен бұл жоғарыда аталған Ділдә тектілігінің бір белгісі іспетті. Әйтпесе кезінде 1864 жылы Абайдың Ділдәдан туған Әкімбай деген баласы 9 жасында қайтыс болғанда соған арнап шығарған жоқтауында Абайдың:

Ата – тегі мұндағы,
Орта жүздің ұлығы.
Ана тегі мұндағы,
Өзен судың тұнығы.
Екі асылдан қосылған,

Сом алтынның сынығы,-деуі көп нәрсені аңғартса керек [3]. Мұндағы «Ана тегі мұндағы, Өзен судың тұнығы» деуі Ділдә тектілігіне, ағын судай тазалығына Абай көзімен берілген баға. Романда Әйгерімге қарсылығы қатаң түрде бағамдалғанымен ата салтын ардақтаған асыл жар Ділдәнің Әйгерімнен туған Абайдың ұлы Тұрағұлды бауырына салып, «бай – оныкі болса, бала менікі» деп еш бөгелместен жас нәрестені бауырына алуынан-ақ оның ізгі ниетін байқауға болады. Романдағы Әйгерім мен Ділдә теке тіресіне қарсы жауапта осы.

Романдағы біз білетін Ділдә он саусағынан өнер тамған Әйгерімдей сұлуға қарсы үй шаруасына олақ, аурушаң, тым нәзік сапада бейнеленеді. Ал шындығында Ділдәда бармағынан бал тамған, өнерлі хәм қолынан іс келетін жан болғаны анық.

Ақылбайдың:
Алшынбай одан туған орны басқа,
Ешбір жан сөз сөйлемес жүйрік қасқа.
Біреуді егер сұлтан қоям десе,
Теріс деп. бұза тартып шайқалмас та.
Одан соң мырза Жүсіп нағашы атам,
Сөзімді сөкпеңіздер болса қатам.

Арғы –бергі атасын түгел айтып,

Апама осы өлеңді тонға сатам,- дейтіні бар. Бұл өлеңнің айтылу себебі неде дегенге тоқталсақ: Ділдә он қара тоқтының терісін илеп, Шыңғыс тауының зердей жылтыр қызыл-сары қынасына бояп, адам қызығарлық тон тігіп болып отырса, оған көзі түскен Ақылбай: «Маған беріңіз» деп жата жармасады. Ал, Ділдә одан нағашыларын жырға қосуды айтады. Осы жерде Ділдә еңбекқор, ісмер әйел бейнесінде көрінеді. [3]. Халқымыздың «Өлеңшінің сөзі алтын, өнершінің қолы алтын» деген нақыл сөзі Ділдәға арналғандай, оның еңбекке, ісмерлікке ден қойғаны, бос отыруды сүймейтіндігіне дәлел осы. Осы сюжетті одан әрі өрбітсек: «Өзі шешем деп білмейтін Ақылбайды паң мінез Ділдә бауырына тартуды мін санады. Өзімнің бауыр балаларымның біріне берем, саған тон табылмай ма ары жүр»- деп тонды бермепті. Бұл жолдардан Ділдәнің табиғатындағы бірбеткейлік өрлігі байқалады. Ақылбайдың өлеңінен кейін Абай отырып: «Тонның құны жетерлік болды, Ділдә!»-деген сөзінен Ділдә көзіне жас алып Ақылбайды құшақтап, маңдайынан иіскеп, тәу етіп, тонды өз қолымен кигізеді. Бұл жолдардан Ділдәнің баласына деген ерекше махаббаты байқалады [3].

Асыл жар, ардақты бәйбіше, өнерлілігімен қатар Ділдә Абай балаларының анасы. Текті, аяулы Ұлжан ана тәрбиесін көрген Ділдә да ардақты ана бола білді. Абайдың Ділдәдан алты баласы болды: Ақылбай, Гүлбадан, Әбдірахман, Мағауия, Әкімбай. Романда: «Ділдәнің бар баласы рең жағынан Абайға тартпай шешеге тартып келеді. Бәріде ақшыл сарғыш», -делінетін тұс бар. [2, 193]. Демек, ата қанынан бөлек ана сүтімен сан алуан қасиеттерді бойына дарытқан Ділдә балаларының Ділдәнің өзі сияқты болуы заңды еді. Ділдә апамыздан Абайдың өзі айтқандай «жақсы балалары» Ақылбай, Әбдірахман, Мағауия туды. Кезінде Ұлжан ана Абайдай ананы дүниеге әкелсе, Ділдә апамызда сол ұлылықтың жалғасындай етіп Абайға ақыл –парасатымен, көрік-келбетімен бірінен-бірі өткен балаларды сыйлағаны мәлім. Абай болашағына мол үміт күткен Әбдірахмандай ақылына өнері келіскен ұлы, Мағауиядай түріне мінезі қабысқан баласы, Ақылбайдай аңғал әрі ақылды перзенті бар Ділдә қандай бақытты ана десек, сондай Ділдәдай балаларының анасы бар Абай да бақытты әке, бақытты жар. «Абай жолындағы» Ділдәнің Әбдірахманға лайықты жар іздеуі, кезінде өзін Құнанбай қалай дәл таныса, Ділдә да Әбдірахмандай асылына Мағрипадай жарды лайық деп тануы, оны алып беруі өмірден ерте озған сүйікті Әбіші, ұлдары Мағауияны мәңгілік жоқтауынан оның қаншалықты қамқор, мейірбан ана, үлкен жүректі жан екендігін бағамдағандаймыз. Ақылбай, Әбіш, Мағауия Абай үшін тек төл перзенттері ғана емес, оның болшаққа жағылған нұрлы жұлдызы, асқақ арманы, сөнбес сәулесі Абай ақындығын арындатып, қалам қарымын қалыңдатқан, көзінің нұры, үміті, һәм шам-шырағы еді. Олар Абай салған сара жолды жалғастырушы, тектілігін тереңге жіберуші, Абайдың өнердегі ізбасары әрі шәкірті, кемел келекшекке ұмтылған Абай нұрының шашылған шуақтары еді. Ал солардың басында шам-шырағы болған Ділдә бейнесі жарқырап көрінеді. Демек Ділдәні «ұлылықтың ұлы анасы» десек артық емес.

Сонымен қорытындылай келсек, Ділдә апамыз айбарына ақылы сай, аймаққа абыройлы бәйбіше, адал жар, ізетті келін, аяулы ана екендігі даусыз. Бүтін бір әулеттің ұйытқысына айналған қарт кейуана Абай қайтыс болғасын да бүтін Абай шаңырағына ие болып, бар Абай ұрпағын бауырына басып 1826 жылы дүниеден озған болатын. Қайым Мұхамедханов деректерінде 1824 делінеді. Өмірден озғанына ғасыр жуықтаған текті әжемізге лайықты бағасын беретін кезде келіп жеткендей. Осы баяндама арқылы біз де ой қозғап көрдік. Десекте Абайдай данаға асыл жар болған Ділдә ананың өзіне лайық шын бағасын алатын күн де алыс емес. Ділдә Қарқабат пен Нүрилла, Зере мен Ұлжан, Айғаным сынды ардақты аналар қатарында көрінуге лайық бірден-бір тарихи тұлға.

Әдебиеттер:

- 1 <http://www.abai.kz>. // 3.Тайшыбай. «Абайдың нағашылары мен қайын жұрты».
- 2 Оуезов М. «Абай жолы» 1-4 том. Алматы: «Жеті жарғы», 1997.- 319 б.

3 «Қазақстан мектебі» журналы 1994 ж №2

4 «Жұлдыз» журналы. 1999. №5 // Ишағы Жағыпарқызы: Санамда жаңғырады бейнелерің.

Шайкенова З.Г., ГМУ- 21к тобының студенті, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., доцент Акатаева Ш.Б.

БІЛІМДІ ҰРПАҚ ЕЛ БОЛАШАҒЫ

Білімді, көзі ашық, көкірегі ояу болуға ұмтылу – біздің қанымызда бар қасиет.

«Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді», - Н.Ә. Назарбаев.

Мемлекет пен ұлт құрыштан құйылып, қатып қалған дүние емес, үнемі дамып отыратын тірі ағза іспетті. Ол өмір сүру үшін заман ағымына саналы түрде бейімделуге қабілетті болуы керек. Жаңа жаһандық үрдістер ешкімнен сұрамай, есік қақпастан бірден төрге озды. Сондықтан, заманға сәйкес жаңғыру міндеті барлық мемлекеттердің алдында тұр. Сынаптай сырғыған уақыт ешкімді күтіп тұрмайды, жаңғыру да тарихтың өзі сияқты жалғаса беретін процесс. Екі дәуір түйіскен өліара шақта Қазақстанға түбегейлі жаңғыру және жаңа идеялар арқылы болашағын баянды ете түсудің теңдессіз тарихи мүмкіндігі беріліп отыр. Мен барша қазақстандықтар, әсіресе, жас ұрпақ жаңғыру жөніндегі осынау ұсыныстардың маңызын терең түсінеді деп сенемін. Жаңа жағдайда жаңғыруға деген ішкі ұмтылыс – біздің дамуымыздың ең басты қағидасы.

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғырудың» біз барынша мән беріп, берік байлам етіп алуға тиісті тұстары мыналар:

Біріншіден, «ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды». Бұны мақала авторы «Ұлттық бірегейлікті сақтау» тарауында айтып отыр. Ілгеріде біз, Құдайшылығын айтайықшы, тап бүгін де, «ұлттық мәдениет» дегеннен гөрі «Көпұлтты Қазақстан халықтарының мәдениеті» деген терминді қолданғанды құп көріп келеміз. Алайда бұл термин елімізде өмір сүріп жатқан диаспора өкілдерінің дәстүрін, тілін, әлеуметтік тұрмысын толық қамтамасыз еткенімен, «Жаңа замандағы жаңа Қазақстанның» мәдениетіне соны соқпақ бола алған жоқ. «Көпұлтты Қазақстан халықтарының мәдениеті» қазақстандық саясаттың сахнасындағы декоративті материалға жарағанымен (әлі де жарауы мүмкін) доминантты мәдениет – бәрінің басын қосып, бір арнаға тоғыстыратын мәдениет, әр күн сайын өзінің қажеттілігін аңғартып тұрды. Ол, әрине, мақала авторы жазып отырғандай, «ұлан-ғайыр жері мен аса бай рухани тарихы бар елдің» мәдениеті еді. Демек, ендігі кезекте ұлт жанашырлары «ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды» деген сөзді биліктегі жауапты тұлғалар мен мақала авторының есіне салып, керек кезінде талап етіп отыруға тиіс.

Екіншіден, білім. Білім болғанда ұлттық рухани құндылыққа негізделген білім. Токсаныншы жылдардың басында-ақ Қазақстан жастарды топыралтып дамыған елдердің озық оқу орындарына мемлекет қазынасынан қыруар қаржы бөліп, білім алуға жіберіп жатты. Содан бері де ширек ғасырды шиырып тастаппыз. Ал, «кәне, шыққан мүйізің?» Әрине, бойында жігері бар қыз-жігіттер мемлекеттік органдарда, ірі бизнестік құрылымдарда қызмет жасап, табыс тауып жүрген шығар. Бірақ, олар біздің билік пен бизнестегі космополитизмді, тілдік нигилизмді түрлендіре түскені болмаса, басқалай игілікті қадам жасай қойған жоқ. Міне, осылайша, қазақты қашанда жерге қаратумен қарқынды жұмыс жасап келген күштерге бүгінгі мақаласымен Президент қатты соққы берді ме деген ойдамын. Өйткені мақала авторы «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасын қолға аламыз» дегенді айта келіп, 100 жаңа

оқулықтың тек мемлекеттік тілде білім алатын жастарға арналатындығын ашық білдірді. Былай деп: «Біз алдағы бірнеше жылда гуманитарлық білімнің барлық бағыттары бойынша әлемдегі ең жақсы 100 оқулықты әртүрлі тілдерден қазақ тіліне аударып, жастарға дүние жүзіндегі таңдаулы үлгілердің негізінде білім алуға мүмкіндік жасаймыз. 2018-2019 оқу жылының өзінде студенттерді осы оқулықтармен оқыта бастауға тиіспіз». Өз тілінде терең білім, жан-жақты ақпарат алған адам қай ортада да өзін еркін ұстайды. Бұны, бір деп қойыңыз.

Екіншіден, мейілінші терең әрі сапалы білім беретін тілге деген сұраныс та, құрмет те жоғары болады.

Ал идеология мәселесіне келер болсақ, кестелі сөз, кесек ойлары көрініс тапқан ой-толғауында Президент елес идеологияларға ермей, заманға сай амал етуге үндейді: «Өкінішке қарай, тарихта тұтас ұлттардың ешқашан орындалмайтын елес идеологияларға шырмалып, ақыры су түбіне кеткені туралы мысалдар аз емес. Өткен ғасырдың басты үш идеологиясы – коммунизм, фашизм және либерализм біздің көз алдымызда күйреді. Бүгінде радикалды идеологиялар ғасыры келмеске кетті. Енді айқын, түсінікті және болашаққа жіті көз тіккен бағдарлар керек. Адамның да, тұтас ұлттың да нақты мақсатқа жетуін көздейтін осындай бағдарлар ғана дамудың көгіне темірқазық бола алады. Ең бастысы, олар елдің мүмкіндіктері мен шама-шарқын мұқият ескеруге тиіс». Мақалада көтерілген идеологиялар туралы кесек ой да ел басқару жүйесін жаңа өзгерістер биігіне бастары айқын. Дәл осындай тәуелсіз Қазақстанды өркениет көшінің алдыңғы легіне апаратын жаңа бастамалар қашанда көпшіліктің қолдауына мен ықыласына бөленеді.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласында тарихтың өткеніне көз жүгіртіп, жаңа тарихи кезеңдерге жан-жақты баға бере отырып, рухани жаңғыру арқылы болашаққа деген өзінің парасатты пікірлері мен көзқарасын білдірді. «Екі дәуір түйіскен өліара шақта Қазақстанға түбегейлі жаңғыру және жаңа идеялар арқылы болашағын баянды ете түсудің теңдессіз тарихи мүмкіндігі беріліп отыр... Мен барша қазақстандықтар, әсіресе, жас ұрпақ жаңғыру жөніндегі осынау ұсыныстардың маңызын терең түсінеді деп сенемін. Жаңа жағдайда жаңғыруға деген ішкі ұмтылыс – біздің дамуымыздың ең басты қағидасы», -деп ел келешегіне үміт артады.

Ендеше, рухани жаңару арқылы әлем мойындар табысты ел болып, жарқын болашаққа деген сенім мен үмітті үндестіре отырып, баршамыз бірлік туы астында бақытқа бірге жетейік!

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласы.
2. «Абай» порталы- <http://abai.kz/post/51594>.
3. «Айқын» газеті- <https://aikyn.kz/2017/04/13/9963.html>.

Shaikenova Z.G.,

Research supervisor: candidate of philological science,
professor G.T. Aubakirova

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TRAINING FOREIGN LANGUAGE

Annotation: Important in the article is the consideration of innovative technology reflecting the specificity of the studied subject and the learning environment itself: openness, interactivity, system and consistency, interactivity, visibility of the material presentation and redundancy of all components of the environment. Thus, innovative technologies significantly enrich and diversify the teaching of foreign languages. In place of monotonous work comes an intellectual

creative search, in the process of which a new type of personality is formed, active and purposeful, oriented to constant self-education and development.

Keywords: student, foreign language, information technologies, innovative technologies, education, professional knowledge, teaching method.

The current trend of global development, the competitive relations of the market and social environment, the constant variability of the information field dictate its rules for modernizing society in all areas, and education is no exception. Change is susceptible both to the content of education and the methods of teaching foreign languages.

In this regard, there is a tendency to strengthen the role of a foreign language in the process of training qualified personnel who have professional, special, communicative and information competencies.

However, the formation of professionally significant qualities of a competently capable specialist is impossible without the introduction of modern innovative information technologies into the process of its training and further integration of the knowledge acquired in professional application.

Modern education enhances the role of independent work of students and assigns to it more than 50% of the total number of hours of discipline. In such conditions, the introduction of innovative technology means mastering students with professional knowledge, necessary skills and communication skills through the integration of personality-oriented and system-activity approaches in teaching.

Under the meaning of innovation (the word appeared in the middle of the 16th century from the Latin chapter "Innovare") we mean the renewal, occurrence and generation of a number of changes in a certain sphere [1].

The modern educational process is impossible today without including it in the information space, and consequently, the interactive factor is included in the learning process for Internet mobility. Information technology today reformatted the personal consciousness, formed a new type of person who can integrate into any subject area and, unquestionably, the whole system of the educational institution should be implemented from the standpoint of modern requirements [2, p. 167]. The use of multimedia teaching tools in the classroom implies the multi functional use of program elements and the widening of the range of information. In this regard, there is a great deal of activity in the use of interactive testing programs in the learning process, which provides the student with the opportunity to select different modes of knowledge control.

To date, innovation in education is understood as the successful application of the developed technologies and techniques, but there is a difference between the concepts "technology" and "methodology." A number of scientists consider technology a form of execution of the methodology, while others argue that the very concept of "technology" is much broader than the "technique." V.I. Zagvyazinsky resolves the problem of the discussion: "Both technology and methodology have a systemic nature (they must be based on a system of scientific legal provisions), but an ideal technology has a strictly defined system of prescriptions that are guaranteed to lead to the goal, i.e. instrumentality "[3, p. 95-96]. The methodology is represented by various ways of executing theoretical propositions, which does not guarantee its goal-setting, that is, an impeccable methodology is not characterized by instrumentality.

Let's consider the key technologies and training tools that help to increase the level of competencies of students:

- problem-searching activity: creative activity, which includes the cognitive processes necessary for the accompaniment of creativity: psychological, methodological, organizational;
- technology of the situational aspect of learning: a learning element whose goal is to independently form the learner's personal cognitive component;
- heuristic innovations: creative projects, intellectual debates, communication games [4, p. 104].

Thus, the efficiency of using innovative technologies in teaching a foreign language provides a stable formation of the communicative abilities of the individual. This knowledge

enables continuous integration into the process of training, improvement and practical application of knowledge in a professional career. The use of innovative technologies provides a high-level potential for the content of the future specialist, which in turn will ensure its qualitative entry into any competitive environment.

Bibliography:

1. Bondarenko O.V. Modern innovative technologies in education // Electronic Journal "RONO" - 2012. - № 16.
2. Frolova I.V. The role of the use of news and analytical media texts in the English language course for students of non-linguistic universities // Materials of the scientific-methodical conference "Actual problems of teaching foreign languages in non-linguistic universities". - M.: The Publishing House of the Higher School of Economics, 2012. - 238 p.
3. Zagvyazinsky V.I. Theory of Learning: Modern Interpretation. - Moscow: Academy, 2001. - 192 with.
4. Kulyutkin Yu.K. Heuristic methods in the structure of solutions. - M.: Pedagogika, 1970. - 104.
5. Dobrel'ya A. Yu., Kalmykov Yu. A. Innovative technologies in education // Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference "Problems and perspectives of professional education in the XXI century." - Omsk: BOU OO SPO "Siberian Professional College", - pp. 165-169.

Yakhshilikova S., МЭ-11к, KEUK

Scientific supervisor: Master of pedagogical sciences Tugambekova M.T.

THE GLOBAL PROBLEMS OF ECONOMY

The essence of global problems lies in the fact that they affect the economy and life of the population of any country in one way or another, and the solution of these problems depends on the efforts of all countries and the world.

Kazakhstan became the first state among the countries of the CIS and Eastern Europe to be chosen by the world community to host the International Specialised Exhibition, EXPO 2017. A successfully functioning model of a market economy has been built in Kazakhstan. In 2017, the country, having overcome the negative consequences of the global crisis, returned to the trajectory of strong growth. At the end of the year, the GDP growth was **4%**, and industrial production grew by more than **7%**. In addition, the processing sector exceeded **40%** in the total volume of industry. Kazakhstan's successful development has allowed the formation of the middle class. Poverty in our country declined 13-fold, the unemployment rate fell to 4.9% [1, p.3].

The emergence of global problems is primarily due to the peculiarities of economic development in the second half of the twentieth century. For the first time about global problems, politicians and economists began to speak in the 60s - 70s. XX - century. It was from this period that the term globalistics entered the scientific context as a special line of scientific research.

In the context of growing interdependence, the particular problem of one country or region can gradually develop into a global one if it does not find a timely solution. Nevertheless, all modern global problems have common characteristics.

The following characteristics of global problems can be singled out:

1. Affect the interests of all countries (or most countries).
2. Brake the economic and social development of the world.
3. Demand an urgent solution.
4. Interconnected.
5. Demand coordination of actions of all countries of the world.

It is difficult to determine the priority of global problems. It depends not only on the severity and scale of the problems, but also on the real possibility of their solution or at least mitigation at a given time. For millions of people in the countries of the Third World, the standard of living has frozen on the spot and in some countries even decreased. According to some reports, 1/4 of Brazil's population, 1/3 of Nigerians, 1/2 of India's population consume goods and services for less than 1 dollar per day (at purchasing power parity). Thus, economic growth in the global economy is incapable of destroying or at least reducing the level of impoverishment of several regions of the world [2, p.382].

The relationship between population growth and economic growth has long been the subject of research by economists. As a result of the research, two approaches were developed to assess the impact of population growth on economic development. The first approach is more or less connected with the theory of Malthus, who believed that population growth outstrips the growth of food, and therefore the world's population inevitably gets poorer. The modern approach to assessing the role of population in the economy is complex, and reveals both positive and negative factors influencing the growth of the population on economic growth. But at any approach it is obvious, that it is impossible to ignore influence of population growth on economy, especially in modern conditions.

Every year the world's population grows by 93 million people. At the same time, more than 82 million people are born in developing countries. It can be considered that this is an unprecedented growth in the history of mankind. However, the problem of population growth affects not only its size. This is a problem of human well-being and development.

Many specialists from both industrialized and developing countries believe that the real problem is not the population growth itself, but the following problems:

a) Underdevelopment. The real problem is backwardness in development, and development is the ultimate goal. Economic and social progress creates mechanisms that to some extent regulate the growth of the population.

b) Depletion of world resources and destruction of the environment. Developed countries, where less than 25% of the world's population are concentrated, consume 80% of the world's resources.

As the World Bank notes in the World Development Report in 1992, environmental protection is an important part of development. The process of development without its effective protection will be undermined.

In the 70s of the XX century, economists and politicians realized the importance of environmental problems for economic development. The processes of environmental degradation can have a self-replicating nature, which threatens the society with irreversible destruction and depletion of resources.

There is no consensus on the magnitude of the costs of preserving the environment in various types of economic activity. But most experts agree that they should be taken into account when developing development policies.

The global energy supply problem contains two problems similar in nature: energy and raw materials.

In the 70s - early 80s. For the first time, phenomena that were called energy and raw material crises were discovered.

At that time they hit hard on the current system of international economic relations, worsened the economic and social situation in many countries. But in aspect they created the incentives for the introduction of energy-efficient and resource-saving technologies. In the 70-80s of XX century the energy intensity of production in developed countries has decreased by about 25% [2, p.394].

There are many different definitions of globalization in the economic literature. In our opinion, they do not contradict each other, but rather are complementary. Each definition characterizes certain aspects of globalization that are closer to the author. Without pretending to

be unambiguous and accurate, one can characterize globalization as the process of forming a single global manufacturing, financial - economic and information space.

There is a different attitude towards globalization in practice. There are supporters, and also opponents.

Supporters of globalization, even mentioning the real and potential risks associated with it, believe that this process is irreversible, and it is only necessary to properly manage and participate in it.

Opponents of globalization are divided into two camps. Some recognize the objectivity of globalization and consider it an evil, sad, if not tragic, inevitability. Others question the existence of the phenomenon itself.

The commonplace of all passages on globalization is the openness of borders for trade and financial flows. Adherents of globalization see its main advantage in strengthening fruitful competition, not limited to protectionist and ideological frameworks in the context of a global division of labor. Generally speaking, competition is contrary to cooperation.

If these theses are taken literally, then we can conclude that the benefits from globalization and their sources are far from unambiguously understood. What kind of positive effect is expected: whether competition will spur efficiency, or the division of labor will bring a synergistic effect.

The apparent contradiction can be removed only if we consider global competition exclusively between transnational corporations, and not between countries, since the principle of the division of labor will be used for them.

In order to increase their own efficiency, companies try to find in their development process tools that can reduce transaction costs. These costs are derived from the uncertainty arising from any interaction of the system itself with the external environment or between its own elements. The development of management science has made it possible to reduce transaction costs within corporations and thereby build ever larger and more stable corrupt companies. Simultaneously, marketing science is increasingly deepening in techniques and techniques that can reduce uncertainty in interactions with the external environment.

Revolution in the fight against friction played, developing at an impressive pace, information technology. The development of special classes of corporate information systems, for example, ERP or Workflow, is aimed at reducing internal friction. The development of E-business technologies, apparently, is a consequence of the desire to search for new tools to reduce external friction [3, p.3].

In this light, globalization is nothing more than a tendency to reduce transaction costs at the level of giant systems. First, in addition, the desire for effective capital management will ultimately result in the need to create a coordinating body, a kind of global central bank. The only contender for this role, which has higher chances – the Federal Reserve of the USA. But this fact does not suit the political elites of many countries that are influential in the economic sense. It seems that the competition will again move to the geographical plane, and not to the plane of transnational corporations - they will just provide themselves with all of the above advantages.

References:

1. State of the Nation Address by the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev, January 10, 2018.
2. Мировая экономика. Под редакцией А.С.Булатова. – Москва. 1999. P.382, 394.
3. <http://market-pages.ru/mirecc/38.html>

СЕКЦИЯ 5. СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ МИРОВОЙ И НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Ибраева А.Е Student group МЭ-31

Scientific manager: Talimova G.U.

Department "World Economy and International Relations"

Karaganda Economic university of Kazpotrebsouz

INNOVATIVE COMPETITIVENESS AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ECONOMY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

An innovative approach to a country's competitiveness is one of the promising directions of development of Economics as a recognized factor of economic development. Today the main priority for the development are innovative tools. Successful implementation of strategic tasks set by the President of the Republic of Kazakhstan in the address to the people of the country for the next decade, Kazakhstan's leadership in Central Asia and the former Soviet Union are provided by the competitiveness of the economy by such main factors as innovative development and human potential. Essentially, Kazakhstan is entering a new stage of its development. The step of forming the foundations of the future economy, the use of new advanced technologies, ideas and approaches, modernization and diversification of production, innovation development and competitiveness. Movement in this direction will be the more successful, the more complete will be taken into account world tendencies of economic and social progress [1].

Strategy is an important engine in the development of competitiveness and innovative capacity, by which the entities able to respond adequately to changing conditions. Strategy of innovation in any industry should be focused on the introduction of new technologies and products. It is intended to provide for the selection of specific research objects on which the enterprise first carries out a systematic search for new technological opportunities. In this direction the development of the innovation strategy focuses on the achievement of future results directly through the innovation process [1].

In order to further develop innovative processes and to develop competitive innovation strategies need support from the state. One of the directions of government support are tax benefits, support in the implementation of innovative projects on the basis of mixed state administration that is private. Now in the Republic firm, organizations engaged in production of goods based on new technology provides benefits in the form of exemption from some taxes [2].

In the development of innovation projects it is advisable not only resources, but also technological capacity, and financial resources for modernization. Real achieve effective and innovative results can be expected only in the case where the primary raw material resources of the country will comprehensively be involved in the processes of production, it is necessary to create a rational and efficient system of transportation. Competitive innovation strategy should be based on sustainable development and social efficiency and responsibility [3].

Successful implementation of the strategy "Kazakhstan-2030", "Kazakhstan-2050" should contribute to the qualitative changes in the structure of Kazakhstan's economy, which will lead to its sustainable growth based on efficient use of human, produced and natural capital, the output of Kazakhstan to a new level of social development and the structure of society [4].

An important fact of development is the recent major international achievement of Kazakhstan – international exhibition "EXPO-2017" in Astana, which became not only a new stage in the promotion and popularization of the name of Kazakhstan in the world, but also the basis for a powerful breakthrough in the innovation development. Kazakhstan consistently creates conditions and shapes the possibilities for reliable and long-term innovative development of the national economy, realizing the importance and relevance of sector innovation for sustainable growth. Know-how will help the national economy to realize the importance of

modern technology and necessity of the use of science for sustainable growth, with the result that the Kazakhstan economy will be able to increase your ranking in the world space [5].

In the beginning of the year Nursultan Nazarbayev in his annual address on Thursday urged to develop the scientific potential of Kazakhstan: the Republic should be among the leading innovative countries in the world that use in all sectors of the economy only the most advanced technology. Officials at various levels from time to time report the progress in this direction. But international experts see no progress: for the year 2017 according to their innovative potential of Kazakhstan decreased from 59 to 84 place in the world with the overall index of 3.2 [6].

Summing up, it should be noted that the development of a successful strategy is the main driver that contributes to growth, economic competitiveness, innovative capacity and socio-economic progress in the country.

The list of resources:

1. <https://articlekz.com/article/8212>
2. http://www.rusnauka.com/41_PWSN_2014/Economics/13_184084.doc.htm
3. http://www.rusnauka.com/41_PWSN_2014/Economics/13_184084.doc.htm
4. <http://kazorta.org/novye-napravleniya-innovatsionnogo-razvitiya-v-ekonomike/>
5. <https://primeminister.kz/ru/news/7/expo-2017-novye-vozmozhnosti-innovatsionnogo-razvitiya-kazahstana->
6. <https://365info.kz/2017/09/naskolko-konkurentosposoben-kazahstan-chast-1-biznes-i-innovatsii/>

Бабенова А.А., МО-21 к тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Мусаева Э.Ә.

ҰЛЫБРИТАНИЯДАҒЫ САЯСИ ЖӘНЕ ЭТНИКАЛЫҚ ШИЕЛЕНІСТЕР (ШОТЛАНДИЯ МЕН СОЛТҮСТІК ИРЛАНДИЯ МЫСАЛЫНДА)

Қай уақытта болмасын мемлекет үшін тәуелсіздік оңайлықпен келмейтіні таңсық емес. Өздерінің еркіндіктері үшін қан алысып жан беріскен халық арасында қашанда тәуелсіздікке қарсы шығып, оппозицияның пайда болуы от тұтандыратын шиеленістерді тудыртып, қарсылықтың азаймайтындығы белгілі. Ұлыбританияның қазіргі отарлары сондай күндерді бастан кешіруде. Халықтың тең жартысы өздерінің тәуелсіздіктерін алуын жақтаса да, саны жағынан аз ғана басым халық қазіргі заманғы экономика және саяси жағынан мықты Ұлыбританияның қол астынан шығу тиімді емес екенін алға тартып, қарсы шығуда. Ұлыбританияның мемлекеттік туынан көрініс тапқан Ирландия мен Шотландияның қазіргі таңдағы жағдайы қандай? Тәуелсіздіктерін алып, еркіндікте өмір сүре алады ма? Әлде отар болып үйреніп қалған бұл мемлекеттер өз бетімен өмір сүруге әлі дайын емес па? Осы сұрақтарға нақты жауап әлі де шешімін таппауда.

Әрине, Ұлыбритания бұл екі аймақты өз уысынан шығарып алғысы келмейтіні анық. Бірақ әрбір мемлекет, әрбір өз діні, тілі, тарихы бар ұлт өз тәуелсіздіктерін алуға қашанда толық құқылы. Бірақ Ұлыбританияны бұл алаңдататын жағдай емес екені белгілі жағдай. Осы жағдайларды толық түсіну үшін, түпкі тарихынан бастау алып, жіктеп тоқтала кеткен жөн.

Шотландия – Ұлыбритания корольдігі мен Солтүстік Ирландияның әкімшілік-саяси бөлігі. Шотландия 843 жылдан 1707 жылға дейін тәуелсіз ел болып өмір сүріп келді. Тарихта Шотландия мен Англияның дос көршілер болмаған, олардың арасында бірнеше қақтығыстар орын алғаны жазылған [1, с.57].

1707 жылы екі ел арасындағы соғыстарға «Акт об унии» келісіміне қол қойылып, келісімнің нәтижесінде ортақ парламенті бар Біріккен Королдік құрылғаннан кейін нүкте

қойылды. Қазіргі таңда Лондонда да, Эдинбургте де бұл қосылудан кімнің басым пайда тапқаны туралы сұрақты қозғағылары келмейді. Бірақ тарихшылардың пайымдауынша, бұл қосылу Шотландия үшін экономикалық және әкімшілік пайданы алып келді және жедел дамуына жол ашты. Тәуелсіздік туралы сұрақтың 1971 жылы туындауы сол жылдары Шотландияның солтүстік жағалауында мұнайдың табылуымен байланысты еді. Араға бес жыл салғанда сол жерден мұнай өндірілу ісі қолға алына бастады. Бұл жағдай аймақтағы сепаратистік көңіл-күйді ушықтырған еді, себебі Шотландия өзін-өзі саяси реттеуге құқылы болмаған еді. Осы оқиғадан кейін 1979 жылы Лондон тәуелсіз Шотландия парламентін құруға рұқсат беруге мәжбүр болды. Бірақ бұл құқық ұзақ өмір сүре алмады. Тек 1997 жылы билік басына лейбористтер келгенде Шотландия жаңа референдум өткізіп, парламент қайта жандануға мүмкіншілік алды. Парламент жергілікті халықтың пайдасын реттеу құқығын иемденді. Сөйтіп, Референдум өткізілген күннен 10 жылдан кейін, Ұлыбританияға қосылғаннан 300 жылдан кейін Шотландия тәуелсіздік үшін күресін бастады. Сол жылдары Шотландияның бірінші премьер-министрі Алекс Сэлмонд – қазіргі таңда Шотландия Ұлттық Парламентінің лидері. Ол халық арасында қазіргі заманда тәуелсіздіктің қаншалықты маңызды екендігін айтып, үгіт-насихат жүргізді. Тәуелсіздікке жету үшін жасалған бірнеше талпыныстардың нәтижесінде Алекс Сэлмонд 2013 жылдың 21 наурызында өткен парламенттің кезекті отырысында референдумның өтетін уақытын 2014 жылдың 18 қыркүйек күніне бекітті. Халық бір ғана сұраққа жауап беруге тиісті болды: «Шотландия тәуелсіз ел болуы керек пе?». 2013 жылдың 26 қарашасында жарық көрген Алекс Сэлмондтың 670 беттен тұратын «Ақ кітап» құжатында болашақта мүмкін болатын жаңа мемлекеттің құрылысы жайында барлығы жазылған. Тәуелсіз Шотландияның ұлттық валютасы Британдық фунт стерлинг қалады, ал мемлекет билеушісі болып Ұлыбританияның патшайымы қалу туралы ұсыныстар жазылған. Сонымен қатар:

- Өздерінің әскери күштерін жаңғырту;
- Территориядан ядролы қаруды аластату;
- Минималды жалақыны көтеру;
- Кәмелет жасқа толмаған балаларды арнайы мекемелерде 30 сағатқа дейінгі қарауды қамтамасыз ету және т.с.с жоспарлар көрсетілген.

2010 жылы қабылданған Заңның шартына сәйкес, референдумға қатысуға құқылы:

- Шотландияда өмір сүретін Британия азаматтары;
- Шотландияда өмір сүретін ЕО елдерінің азаматтары;
- Шотландияда өмір сүретін лордтар парламентінің мүшелері;
- Шотландияның сайлаушысы ретінде тіркелген Біріккен Корольдіктің әскери қызметкерлері.

Шотландия тәуелсіздігін алған жағдайда қандай құқықтарға ие бола алады?

1. Өзін-өзі билеу принципіне қол жеткізеді. Шотландықтар өз еліне қатысты сұрақтарды өздері шеше алады.

2. Қорғаныс пен сыртқы істер мәселелеріне бақылауды өздері орнатады. Бұл Шотландиялықтардың халықаралық ұйымдарға мүше болатынын не болмайтынын өздері шеше алатынын білдіреді.

3. Ядролы қарусыз аймақ бола алады.

4. Шотландия шекарасындағы мұнай өндіретін Солтүстік теңізге өздері бақылау орната алады.

Шотландиялықтардың тәуелсіздігіне қарсы болып жүрген кімдер? Ұлыбританияның үш ірі компаниясы, және де басты оппозиция болып отырған Шотландиялық лейбористік партия және либерал-демократтар, сонымен қоса әйгілі Джордж Галлоуэй сынды жергілікті саясаткерлер де аймақтың тәуелсіздік алуына қарсы болып отыр. Референдум өткізілу уақытынан бір жыл бұрынғы британ салық институтының жүргізген санағы бойынша, Шотландияның Біріккен Корольдіктен шығуы 6 млрд фунт шығын әкелетінін алға тартты. Бұл қыруар ақшаның жартысының өзі Шотландия үшін мұнай және газ

экспортынан түсетін пайданың тез арада түсетініне әкеліп соғатын еді. Ал Экономикалық және Әлеуметтік зерттеулер жөніндегі Ұлттық институттың пайымдауынша, Шотландияның дербес мемлекет болуы олардың 10 жылдан астам дағдарыс құрсауына түсетінін айтты [2, с. 132].

Бұған ең басты себеп Шотландияның қарызға алған ақшаларының проценттік көрсеткіштертері еді. Бұл көрсеткіштер Ұлыбритания құрамында болған мемлекеттен гөрі тәуелсіз мемлекетте әлдеғайда жоғары болатын еді. Сонымен қатар, Шотландия Корольдіктің құрамынан шығатын болса, оның өзге де бөліктерімен қарым-қатынасы тұрақты болмайтыны белгілі. Осындай саяси және экономикалық жағынан мықты Ұлыбританиядан қол үзсек, әлемде орын алып жатқан экономикалық бәсекелестік заманына төтеп бере аламыз ба? деген сұрақтар көкейлерінде жүргені өтірік емес. Ал тәуелсіздік жайлы халықтың ойы қандай? 16 жастан бастап дауыс беруге құқылы шотландиялық азаматтар арасында бірнеше рет сауалнама жүргізілген еді. Шотландияның азат ел болуын қолдайтын халық 32%-дан 40%-дың арасында өзгеріп тұр. Шотландияның бірнеше жүз жылдықтар бойы жете алмай келе жатқан тәуелсіздік туралы сұрағы әлі де шешімін таппай келеді.

Ұлыбритания үшін өткен және қазіргі кездегі шешімін таппай келе жатқан тағы бір мәселе – Ирландиядағы этносаяси конфликт, ұлттық және діни шиеленістердің ретке келмеуі. Ирландия Ұлыбритания тәуелділігіне ортағасыр кезден-ақ кірген. XIV ғасырда аралда жер конфискациясы басталып, жергілікті жерлерді ағылшындықтар иелене бастады [3, с. 345].

Британия билігінің бұндай жер саясаты Ирландықтардың қытығына тиіп, қанды көтерілістер сол кезден бастап белең ала бастады. Ирланд тілін бірте-бірте ағылшын тілі ығыстырды. Сонымен қатар, діни қақтығыстар да қазіргі таңға дейін шешілмеген мәселе болып қалып отыр. Ресми түрде ирландықтардың тәуелсіздік үшін күресі 1916 жылы Дублин қаласында болған Пасхальді көтерілістен бастау алады. 1919 жылы Ирландия Республикалық Армиясы (ИРА) құрылды. Бұл – сеператисттік ұйым. Басты мақсаты – Солтүстік Ирландияның Ұлыбританияның құрсауынан толығымен шығарып, Ирландия Республикасына қосу болып табылады. ИРА күрестері процессінде тіпті террорлық сипаттағы қимылдар да көбейді. Ұлыбритания премьер-министрі Маргарет Тетчерге жасалған қасақана ұйымдастырылған қастандық бұған бірден бір дәлел. 2005 жылы ИРА қимылдары бұғатталып, олар жұмыстарын тоқтатқан еді. Бірақ кейіннен 2012 жылы қайта жанданды. 1921 жылдың желтоқсан айында болған компромиссті ағылшын-ирландия келісімінде Ұлыбритания Ирландияны ағылшын доминионы деп таныды. Осындай статуспен Ирландия 1937 жылға дейін өмір сүрді. Солтүстік Ирландия Ұлыбритания құрамына ресми түрде енді. Бірақ сол жылдың 16 желтоқсанында ирландықтардың лидері Имон де Валера аяқ астынан Ирландияның Ұлыбританияға қосылуын жақтамай, керісінше қарсы шыға бастады. Бұл жағдай болашақта саяси-идеологиялық қақтығыстарды одан әрі жалғасуына түрткі болды. 1998 жылы 10 ақпанда Белфаст қаласында Ирландияның бірнеше партиялары қолдаған британ-ирландия келісімі қабылданды. 23 маусымда өткен референдумда аймақ тұрғындарының басым бөлігі келісімді қолдады [4, с. 289].

Бұл келісімнің нәтижесінде Солтүстік Ирландия Ассамблеясы құрылды. Сонымен қатар Ирландия аралының барлық бөліктерінің ара қатынасын реттейтін Солтүстік және Оңтүстік министрлер кеңесі мен Ұлыбритания мен Ирландияның барлық билік органдарының қарым-қатынасын қадағалауға алатын Британ-Ирландия кеңесі құрылды.

Саяси келісімдердің барына қарамастан шиеленіс әлі де болса шешімін таппауда. Қазіргі таңда Солтүстік Ирландияда протестанттық және католиктік милитаризацияланған ұйымдар, сонымен қатар ИРА-ның көп ағымдары жойылмай отыр.

Қорыта айтқанда, жүздеген жылдар бойы Ұлыбританияның мықты саясатымен өмір сүріп келген бұл екі аймақ тәуелсіздігін алғаннан кейін бәсекелестіктің қайнап тұрған заманында әлемдік саяси аренада өздігінен өмір сүре алады ма деген сұрақ туындайды.

Халықтың екі ойда болуы бекерден емес екені белгілі. Әрбір ұлт тәуелсіз мемлекетте өмір сүруге құқылы емес пе? Бұл шиеленістердің шешімін табу оңай нәрсе емес. Алайда, Ұлыбритания болашақта екі әкімшілік аймақтарынан айырылып қалуы әбден мүмкін. Халық айтса, қалып айтпайды. Қазіргі таңда біріккен корольдіктен шығып тәуелсіз ел болу үшін халықтың қолдауы өте маңызды. Дегенмен, өткен тарихы мен өз салты бар бұл екі ұлттың дербес мемлекет болып құрылады деп сенеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Хрестоматия по Новой истории в 3-х тт. / под ред. А.А. Губера, А.В. Ефимова. Т.1 (1640-1815) . - М.: 1963. - 140 с.
2. Средневековая Европа глазами современников и историков / Под ред. А.Л. Ястрембицкой. . - М., 1995. Т. 3-4. - 672 с.
3. Всемирная история. История средних веков / Состудент Журавлёва И.А. - Тула: ТулГУ, 2007. - 611 с.
4. Тарасов А. Британская империя и ее beneficia. - М.: Космополис, 2004. - 252 с.

Батықова Ә. Е., МО-11к тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Мусаева Ә.А.

ТАУЛЫ КАРАБАХ ҚАҚТЫҒЫСЫНЫҢ ШЫҒУ ТЕГІ, ДИНАМИКАСЫ ЖӘНЕ ОРТАҚ ҚАТЕЛІКТЕРІ

Таулы Карабах аймағындағы даулы мәселенің туындау тарихына көз жүгіртіп өтелік. Армяндық тарихи деректерге сүйенсек, арцахтар біздің эрамызға дейінгі VIII ғасырдан бастап кездеседі. Бұл деректерге сенсек, ерте ортағасырларда осы Таулы Карабах армяндықтардың қарамағында болған. Түркия мен Иранның жаулаушылық соғыстары кезінде бұл аймақ аталған елдердің қолына өтті. Ал армяндық кнәздіктер Карабах маңында өмір сүруін тоқтатпағанымен, жартылай тәуелді жерлерге айналды. Ал зерттеушілер болса, бұл ежелден Әзірбайжанның қарамағындағы жер болып табылады деп тұжырымдады. Карабах сөзінің өзі Әзірбайжанның «қара бақ» сөзінен шыққан деседі. XVI ғасырда Қарабағымыз Сефевид мемлекетінің құрамында болып, одан соң тәуелсіз хандыққа айналыпты [1].

1805 жылы Карабах хандығы Ресей империясының қарамағына өтеді, ал 1813жылғы Гюлистан келісіміне сәйкес Ресей құрамына Таулы Карабах аймағы да кіретін болды [2, с.36].

Түркменчай және Эдирне қаласында өткен келісімдер бойынша Түркия мен Иран аумағында тұратын армяндар Солтүстік Әзірбайжанға, соның ішінде Карабах аймағына да көшірілетін болып шешілді. XX ғасырдың басында Таулы Карабах екі мәрте армян-әзірбайжан қантөгіс соғысының (1905-1907, 1918-1920 жылдары) айлағы болды. Ал 1918 жылдың мамырында Ресей империясының құлауына байланысты Кавказ аймағында тәуелсіз мемлекеттер пайда бола бастайды. Олар- Кавказ Демократиялық Федеративті Республикасы, Грузин Демократиялық Республикасы, Армения Республикасы және Әзірбайжан Демократиялық Республикасы. Армяндықтар шоғырланған Карабах пен Зангезур ӘДР-ге бағынудан бас тартты.

1918 жылдың 22 шілдесінде Шуше қаласында өткен бірінші армян съездінде Карабахтың тәуелсіздігі жарияланып, өздерінің Халықтық билігін сайлайды (1918ж қыркүйектен бастап- Карабахтың Армян ұлттық советі). Екі жақты қақтығыстар Әзірбайжан кеңестік биліктің шырмауына іліккенге дейін болып тұрды.

1920 жылы сәуірде Әзірбайжан құрамына Карабах, Зангезур, Нахичевана кіреді. 1920 жылы 30 қараша Әзревком өз декларациясыменен Зангезур мен Нахичкваньді Армения жерлері ретінде мойындап, Таулы Карабахқа өзін өзі басқаруға құқық берді.

1921 жылы 3 маусымда Карабах Армениянікі деп танылды, бірақ 5 шілдеде қорытынды шешім шығып, Карабах Әзірбайжан территориясында қалады [3, с.7].

Саясатшылар бұл жағдайды Кеңестік Ресейдің Кемалдік Түркияға жақындауы үшін жасаған қадамы деп түсінді. 1923 жылы Әзірбайжан құрамына кіретін, халқын армяндар құрайтын Шуше, Джебраиль, Джеваншир, Зангезур уездері Таулы Карабах автономды облысының құрамына кірді. 1960 жылдары автономия ішінде әлеуметтік-экономикалық қысым бола бастайды. 1980 жылдардағы Горбачевтің демократияландыру саясаты елдегі саяси шектеулердің әлсізденуіне алып келіп соқты. 1987-1988 жылдары армяндықтар өздерінің әлеуметтік - экономикалық жағдайларына көңілдері толмайтынын көрсетті. 1988 жылдары 90мың оқырманы бар «Кеңестік Карабах» газетінде Таулы Карабахты Армян ССР-мен табыстыру жайлы идеялар жарық көре бастады. ТКАО мен интеллигенцияның басшылығымен миацум идеясы ел ішіне таралды. Степанакерт қаласында армяндық студенттердің көптеген көтерілістері болды. Көп әзірбайжандар бұл ситуацияның бағалай отырып, елден кетуге бел байлайды. 1988-жылдың басына қарай Армениядан Әзірбайжанға 4000-дай әзірбайжандар қашып, паналайды [1.]

ТКАО-ның советі Таулы Карабахтың Әзірбайжан құрамынан шығуы жайлы шешімге келеді. 1988 жылы екі ел арасында қарулы қақтығыс өтеді. Территория Әзірбайжан бақылауынан шығып кетеді. Екі елде Кремльге бағынбай -ақ өздерінің заң жобаларын қабылдап, түрлі қылмыстық істермен айналысты. 1991 жылы 30 тамыз Армения өзінің тәуелсіздігін жариялайды, 2 қыркүйек Арменияның қолдауымен Таулы Карабах та өз тәуелсіздігін жариялады. Бірақ Таулы Карабах шынайы тәуелсіздікке тек желтоқсан айында жетті. Бұл кездері Әзірбайжан да тәуелсіз мемлекетке айналған еді. Таулы Карабахты өзінен бөліп тастауға келіспей, 1991 жылы Әзірбайжан мен Армения, Таулы Карабах арасында ұзақ емес, бірақ қатыгез соғыс басталды. Арменияның артында Ресей Федерациясы тұрса, Әзірбайжан артында Түркия тұрды. КСРО армиясының Кавказ аймағындағы әскери базасы Әзірбайжан еді. Әзірбайжан 11000 вагон қару жараққа, 4-ші жалпы әскери армиясына, әуе қорғаныс әскерінің үш бригадасына, әуе күштерінің 4 базасына және Каспий теңізінің флотына ие болды. Бірақ, 4 жылға созылған соғыс Әзірбайжан үшін сәтсіз болды. Армения Әзірбайжан территориясының 13,4%-на ие болды. Бұл ТКАО-ның 92,5%-і еді. 25 мың адам өмірінен айырылды. 100 мың бейбіт тұрғын үйлерінен кетуге мәжбүр болды [4].

Екі жақты келісімге келтіру мәселесі сол кезде үлкен маңызға ие болды. Мысалы: БҰҰ қақтығысқа байланысты 4 қарар қабылдады. 1991 жылы 23 қыркүйекте Әзірбайжан, Армения, Қазақстан, Ресей мемлекет басшылары бас қосты. 1992 жылы көктемде ЕҚЫҰ арнайы қақтығысты реттеуші топ құрды. Атысты тоқтату тек 1994 жылдың көктемінде ғана орындалды. 1994 жылы 12 мамырда Қырғызстан астанасы Бішкекте Әзірбайжан, Армения және Таулы Карабах арасында екі жақтың достасуы, және соғыстың тоқтатылуы жайлы протоколға қол қойылады [2, с. 23].

2014 жылы армян-әзірбайжан шекарасында әскерилер арасында қақтығыс туындайды. Екі жақтан 20-ға жуық адам қайтыс болды [3, с. 47].

2016 жылы 2 сәуір түннің қақ ортасында 4 күндік соғыс басталып кетті. Екі ел бірін бірі эскалацияда айыптады. Әзірбайжан жағында 13 адам шығыны болса, Армениядан 21 әскери қызметкер қайтыс болып, 35-і жараланған. 5 сәуір екі жақты шабуылды тоқтатуға келісім жасалды.

Ендігі кезекте екі жақтың ұстап отырған позициясы мен қателіктеріне тоқталғым келеді. Армения жұртшылығы бізге не дейді? Олар өздерінің арцах екендерін алға тартады. Таулы Карабах Республикасының президенті Бако Саакян бір сөзінде былай айтқан еді: « Арцахтар Армения тарихында үлкен рөл атқарған. Карабах мәселесінің пайда болуы Осман империясының Әзірбайжан атты мемлекетті дүниеге әкелуінен басталды. Әзірбайжан бұдан бұрын тарихта болмаған мемлекет және пайда болған алғашқы күндерінен бастап, көрші елдердің территориясына өзінің құқықтылығын алға қоя бастады. Ал Кеңестік Ресейдің Карабахты Әзірбайжанға беруі, шығыста большевизмді

тарату үшін жасалған амал еді». Армяндықтар Бішкек протоколын алға тартып, өздерінің заңды тұрғыда сол жерге тиесілі екенін айтады. Сонымен қатар тұрғындардың 70%-ы армяндықтар болғандықтан Әзірбайжан жағында емес, Армения қарамағында қалғанды жөн көреді. Ал Әзірбайжан аумақтық тұтастыққа құрметпен қарап, мемлекеттің халықаралық деңгейде танылған шекараның бұзылуына көз жұмбауға шақырады. Олар қақтығыстың шешіліп, армян-әзірбайжан қауымдастықтарының бейбіт өмір сүруін қалайды. Осы мақсатта, Әзірбайжанның ресми ұстанымына сәйкес, барлық оккупацияланған аймақтарды босатып, қоныс аударуға мәжбүр болған тұлғалардың қайтарылуын сұрайды.

Негізінен, Кеңестік Әзірбайжан кезінде биліктегілер Таулы Карабахтағы демографиялық жүйені өзгертпекші болған екен. Бұл жайлы 2002 жылы Гейдар Алиев мойындаған болатын. Ол бірінші хатшының (1969-1982) қызметін атқарған кезде, ТКАО - да әзірбайжандардың санын көбейту үшін демографиялық саясат жүргізген. Кеңестік кезеңде Карабах армяндықтарына мәдени, саяси қысымдар болып тұрған. Әзірбайжандықтар болса армяндықтардың тарапынан дискриминацияға ұшырады. Біреулердің саяси ойынынан қарапайым халық жапа шекті десе де болады. Көп саясаткерлердің ойынша, бұл қақтығыс Америка, Ресей, Түркияның саяси ойыны деседі. Себебі Түркияның Ресейдің СУ-24 ұшағын атуынан соң Анкара- Мәскеу қатынасында үлкен алшақтаушылық пайда болды. Америка өз кезегінде Түркия мен Әзірбайжан арасы жақын болғанын қаламайды. Мұнай өте бай жердің Түркияның қарамағында болуы әрине АҚШ үшін тиімді емес. Сондықтан да АҚШ өз бейтараптығын сақтап қалған.

Ал 2016 жылғы 4 күндік соғыстың басталуының өз себебі болды. Себепп мұнай бағасының күрт төмендеуі және инфляция салдарынан жұмыссыздықтың көбеюі, Әзірбайжан экономикалық ахуалының нашарлауында жатыр. Өз кезегінде Ильхам Алиевке ел назарын басқаға аударып, халықтың отансүйгіштік қасиетін ояту керек болды [5].

Екі жақтың қателігі-басқалардың саяси ойыншығы болуы. Осы қақтығыс қаншама адамның өмірін қиды. Әзірбайжанға өзінің ұлты тұрмайтын жер керек пе? Жауабы «Жоқ . Себебі Таулы Карабах Әзірбайжанға қосылған күннің өзінде сепаратизмге тап болады. Ел іші бейберекет күн кешетін болады. Ал Арменияға болса, Әзірбайжан секілді қуатты армиясы бар елмен соғысу ауыр соғады.

Мәселенің шешілу жолдарына тоқталып өтсек. Егер, ӘДР Таулы Карабах территориясын өзіне қосатын болса, бұл аймаққа өзін-өзі басқарудың ең биік статусын беретінін айтады. Армения өз кезегінде Таулы Карабахпен қосылуды қазіргі кезде мақсат тұтпайды. Бұған дәлел Армения Республикасы мен Таулы Карабахтың 1989 жылғы 1 желтоқсандағы қосылу жайлы парламент шешімінің әлі күнге дейін орындалмай, қағаз бетінде қалуы. АР-ның Таулы Карабахтың тәуелсіздігін мойындамауы, елдің саяси талқылауларға есікті айқара ашық қалдырғанының белгісі [6, с. 8].

Автономиядан жоғарғы статус беру. ӘДР-дің барлық заңдық принциптеріне сай өмір сүру Таулы Карабах тұрғындарының көңілінен шықпады. Сондықтан да олар бұл ұсынымнан бас тартқан болатын [6, с.10].

Территорияны алмастыру. Бұл ұсынысты ұсынған американдық саясатшы Пол Гобл. Бұл ұсынысты ол 90-шы жылдары жарыққа шығарды. Оның ойынша, ТКАО-ның Әзірбайжан жаққа өзендердің құйылатын жерін Арментяға беріп, Арменияда орналасқан Нахчеван мен Әзірбайжанға көршілес, тұрғыны әзірбайжандарды құрайтын елді мекендерді беру. 1996 жылы Гобл бұл ұсынысқа түзетулер енгізді. «Армения-Мерги Иранға» дәлізін шығаруды жөн көрді. Бұның себебі, дәліссіз Армения Иранмен көршілестігінен айырылып, саяси-экономикалық зардаптарға ұшырауы мүмкін еді. Бұл ұсыныс өзекті болғандығын, ұсынысты 2000-2001 жылдары ӘДР мен АР талқыға салғанынан көруге болады [6, с.13].

Кипр моделі бұл модельде Таулы Карабах ресми түрде тәуелсіздігі танылмайды, халықаралық ұйымдарға мүше бола алмайды. Бірақ де-факто толыққанды тәуелсіз

мемлекет болады. Оның ішкі мәселелеріне еш ел қол сұқпайды, т.б. Армения Республикасы бұл модельді толығымен қолдап отыр. Бірақ ӘДР бұл моделдің іс жүзінде аймақта 24 жыл бұрын орнағанын, бірақ ешқандай нәтижеге жетпегенін алға тартуда [6, с. 16].

Бұл тақырыпты зерттей келе ұсынысым ретінде: мен Таулы Карабахты тәуелсіз және демократиялық зайырлы республика ретінде тану халықтың қолдауына да, биліктің қолдауына да ие боларына сенімім мол. Бұндай сұрақтарға келгенде бірінші кезекте аймақтағы халық пікіріне құлақ асу жөн деп санаймын. «Алға тартсақ арба сынады, артқа тартсақ өгіз өледі» деген мақал осы жағдайға дәл келуде. Ал біз бұл жағдайда Конфуцийлік алтын ортаны тауып, ерекше балансқа жетеміз. Бұл алтын орта- Таулы Карабахты тәуелсіз мемлекет ретінде тану. Заңды тұрғыдан алып қарасақ, 1921 жылғы Кавказдық бюро большевистік партия шешімінен басқа, Таулы Карабахты Әзірбайжанның құрамында танитын шешімдер жоқ, және де тек Кеңестік кезеңде Әзірбайжанның бұл жерге заңды тұрғыда ие болуы, қазіргі кезде КСРО-ның құлауымен ие болу құқығының жойылғандығын көрсетеді. Егер ТК тәуелсіздік алатын болса, екі ұлттың да қауіпсіздігі қамтамасыздандырылып, құқықтары қорғалады. Америка, Франция, Қазақстан, т.б елдер көпұлтты мемлекеттің бейбітшілікте өмір сүруінің айқын дәлелі. Сол себепті Таулы Карабах тәуелсіз мемлекет болып өмір сүре алмайды деген сөз шындыққа жанаспайды.

Қортындылай келе Оңтүстік Кавказдағы өзара түсіністікке ұлттық сана-сезім кедергі келтіреді, бұл ең алдымен мифологиялық сипатқа ие ұлттық тарихпен туындатылған генезис, бірлік, жеңіс және т.б. Бұл айтылғандардан қысылтаяң уақытта бас тартудың еш айыбы жоқ. Оның себебі бар: Ұлттың өткен тарихы осы шақтағы тарихтан алшақтауы тиіс. Сол кезде ғана Таулы Карабах аймағында өмір сүретін екі ұлт біртұтастыққа қол жеткізеді. Бейбітшілік үшін, бүгінгі мен өмір сүру қажет.

Бүгінгі таңда өркениетаралық (дінаралық) қақтығыстар, өңірлік қақтығыстар, ұлтаралық соғыстар әлемді тығырыққа тіреді. Ірі державалар өздерінің пайдаларын ғана ойламай, қарапайым халықтың да мұң-мұқтажын ескеруі тиіс. Бұл қақтығыс жайлы БҰҰ-мы бақандай 4 қарар қабылдай отырып, мәселені әлі күнге дейін шешпегені таң қалдырады. Егер әлем елдері бұл мәселеге бейқамдықпен қарамаса өз шешімін тез арада табады деп ойлаймын.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
2. Карабахский конфликт: Ключевые понятия и хроника. —Манасян А. Ер.□ НОФ «Нораванк». 2005.-216 с.
3. Карабах. История в контексте конфликта- Керим Шукюров, Т. Багиев; Издательство «Вестник». 2014. -403 с.
4. <http://operline.ru/content/v-mire/kratkiy-ekskurs-v-istoriyu-karabakhskogo-konflikta.html>
5. <http://www.coldwar.ru/conflicts/karabah/karabah.php>
6. Варианты решения Карабахского конфликта: Идеи и реальность- Али Абасов, Арутюн Хачатрян; Издательский Дом ЛТД «Ени Несил». Баку, 2002.- 38 с.

Есен Г.Е., МО-31к тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Э.Ә. Мусаева
Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті

ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ КҮРДТЕР МӘСЕЛЕСІНІҢ ГЕОСАЯСИ АСПЕКТІСІ

2015 жылдың тамыз айында Түркияда Күрдистан жұмысшы партиясымен кезекті қақтығыс басталды. Күрд бүлікшілерінің шабуылының нәтижесінде 900-ден астам әскери

және полиция қызметкерлері, сондай ақ 300-ден астам адам қаза тапты.Күрдтердің бейресми астанасы-Диярбакыр үнемі түрік әскерлерінің қоршауында қалды.Түркияның Қорғаныс министрлігінің мәліметтері бойынша,осы уақыт аралығында 10 мыңнан астам КЖП-ның(Күрдистан жұмыс партиясы) мүшелерінбейтараптық танытты.Қала тіршілігі толығымен тоқтап қалды. Күнделікті операциялар сияқты соңғы «контртеррористік операциялардың» нәтижелерінде де, жүздеген елді мекендердіңқиратылып,ал кейбіреулері жер бетінен мүлдем жоғалып кеткендігі Күрдистан үшін жаңалық емес.Куәгерлердің мәліметтері бойынша түрік әскерлері бейбіт халыққа қарсы әртүрлі тиым салынған қару түрлерін қолданды.Атап айтқанда,кассеталық бомбалар, әуе және артилериялық атқыштар.Қазіргі кезде миллионнан астам адамдар өздерінің тұрғылықты жерлерін тастап кетуге мәжбүр болды.Әскери операциялардың нәтижесінде,зардап шегуші бейбіт халықтың саны күннен-күнге артты [1].

Күрдтер-Алдыңғы Азиядағы ежелгі халықтардың бірі.Ғалымдар күрдтердің әзербайжан,грузин және еврей халықтарына жақындығын дәлелдеген. Күрдтерезид, христиан,иудей діндерін, албасым бөлігі ислам дінін ұстанады.Ғылыми зерттеулерге сәйкес күрдттер ежелгі мидиялықтардан таралған автохтондық халық.Ежелгі күрдтердің бір бөлігі Ахеменид империясының басып алуларынан кейін ирандандырылуғаушыраса,ал басқа бөлігі кейіннен Осман империясының құрамында–түркіленіпкеткен.Армян таулары мен Месопотамия территориясындағы ежелгі күрдттер миграциясы моңғолдардың жойқын шабуылдары мен түрік басқыншылығынан бастау алады.Нәтижесінде күрдтер барлық Таяу және Орта Шығыс,Кавказ елдері бойынша таралып кеткен [2].

Бүгінде күрдтер Курдистанның тарихи аумағы Азия құрлығының оңтүстік батысында орналасқан оңтүстік-шығыс Түркия,солтүстік Ирак және солтүстік Сирияның,сондай-ақ Иран территориясыныңбір бөлігін мекендейді.Күрдтер Ираннан басқа аталған үш мемлекетің ішіндегі ірісі.

«Күрдистан» атауы мемлекетке емес,олардың абсолюттік немесе салыстырмалы көпшілігі мекендейтін этникалық территориясына байланысты аталған.Қарастырылып отырған сызбада Күрдистан территориясы төрт бөлікке бөлінген.

Мемлекет	Халық саны	Атауы және географиялық орналасуы	Астанасы
Туркия	15 млн	Солтүстік Курдистан	Диярбакыр
Ирак	7 млн	Оңтүстік Курдистан	Эрбиль
Иран	3,5 млн	Шығыс Курдистан	Мехабад
Сирия	1,8 млн	Батыс Курдистан	Эль-Камышлы

Жалпы алғанда күрдтер Түркияның-20%,Ирактың-20%,Сирияның-8%,Иранның-7% құрайды.Басқа мемлекеттердегі күрдтердің саны:Германия – 800мың, Ауғанстан – 200мың, Әзербайжан – 150мың, Франция – 120мың, Израиль – 100 мың, Швеция – 100 мың, Австрия – 50 мың, Грекия – 25мың, АҚШ – 20 мың құрап отыр. Статистикалық мәліметтерге сәйкес посткеңестік мемлекеттер территориясында 200 мыңға жуық күрдттер мекен етеді: Ресейде- 57 мың, Қырғызстанда-13 мың, Түркменстанда 40мың, ал Қазақстанда-44 мың [3].

Қазіргі уақытта күрдтер тек қана дербес мемлекет статусын алу ғана емес,сонымен қатар өздерінің ұлттық құқықтары мен бостандықтарын таныта алмады.

Тарихи географиялық мекен жайына байланысты күрдтермен көршілес елді-мекендердегі атаулы этностардың тағдырына қысқаша тоқталып өтсек.

Ирак билігі 1970 жылы Курдистанға автономия беру туралы декларация қабылдады. Бірақ күрдтердің қазіргі жағдайы өте ауыр. Себебі, 2017 жылғы 27 қыркүйекте өткізілген сәтсіз референдумның нәтижесінде Бағдат күрдтердің барлық қаржы операциялары мен аумақпен жасалатын халықаралық авиа қатынастарды тоқтатып, толық блокада жарияды.

Иранда күрдтер өздерінің автономиялық құқықтары мен тәуелсіздіктері үшін соғыстарды XIX ғасырдың ортасынан бастап үздіксіз жүргізіп келеді. Олардың жеткен жеңістері, ұзаққа созылмады. Соңғы уақытта, күрд партиялары ішінаралық қарама-қайшылықтарды жойып, бірінғай іс-қимыл бағдарламасын құруға қол жеткізді. Саяси партиялар мен ирандық күрдтер қозғалыстары парсылармен тең саяси, әлеуметтік және мәдени құқықтар алу мен ұлттық дискриминациялауды тоқтату, білім алу мүмкіндігін алу туралы талаптар қоюда. Күрдтер Иран Ислам Республикасымен әскери қақтығыстарды тоқтатып, өздерінің құқықтарына саяси жолмен қол жеткізуге тырысса да, Тегеран әлі күнге дейін күрд аймақтарын әскери зона ретінде санап, ондағы әскери күштерін әлі күнге дейін шығарған жоқ. Күрд қозғалысының қатысушыларына деген қуғын-сүргін де тоқтатылмады. БАҚ өкілдері күрд белсенділерін жазалау мен қамауға алулар туралы жиі хабарлайды [4].

Ал енді Сирия территориясындағы мәселеге қысқаша тоқталар болсақ, Сирия Араб Республикасы құрылған сәттен бастап күрдтер ешқандай құқыққа ие болмады: оларды туған жерлерінен қуды, тілдік және мәдени ассимиляцияға ұшыратты, жеке меншік құқықтарынан айырып, саяси және экономикалық құқықтарын шектеді. 2016 жылдың наурызында күрдтер Сирияның солтүстігінде өзінің үкіметі, парламенті, құқық қорғау органдары бар автономдық аймақ құру туралы мәлімдеме жасады. Өз кезегінде Сирия билігі солтүстікте федеративтік аймақ құру туралы мәлімдемені заңсыз деп таныды.

Жоғарыда аталғандай, қазіргі Түркия үкіметі күрдтер мәселесін күшпен шешуге тырысуда. Көп уақыт бойы халықаралық құрылымдар түрік армиясының айуандығына көз жұмып келді. Оның үстіне, Түркия мен Батыс елдері күрдтер әскери және саяси құрылымдарын лаңкестік ұйымдар тізіне қосқан болатын. Қазіргі Түркия мен ЕО арасындағы қарым-қатынас нашарлаған уақытта ғана Брюссель күрд мәселесін естеріне түсірді. Қазіргі таңда Түркияның оңтүстік-шығысындағы күрдтерді этнос ретінде тазалау процесі қарқын алып, оны тоқтату мүмкін болмай отыр [1, б.3].

Таяу Шығыс мәселесімен айналысатын ғалымдардың ойларына жүгінетін болсақ, «Күрд мемлекетінің құрылуы ешқандай проблеманы шешпейді, керісінше олардың жаңа және ауқымды толқынын алып келеді. Сондықтан Курдистанды құру жоспарын кім құрастырып, жүзеге асырса да оның бір ғана стратегиялық мақсаты бар: ол ұзақ мерзімді тұрақсыздықтың жаңа ошағын ашу және оны өңірлік, ғаламдық деңгейде басқару құралы ретінде пайдалану» - дейді Д. Нерсесов [5].

Бұл дәйексөзден қорытынды жасай отырып, «Курдистан мемлекетін құру кімге және не үшін қажет болуы мүмкін?» деген сұраққа жауап беруге болады:

Біріншіден, Израиль. Курдистан толығымен арабтарға қарсы сипатта құрылатын болады. Яғни, еврей мемлекетінің жоспары бойынша, бірден Израильдің одақтасына айналады. Мықты дайындалған және тәжірибелі әскері бар күрд мемлекетінің құрылуы Таяу Шығыстағы күштер балансын Израильдің пайдасына түбегейлі өзгертуге мүмкіндік береді және еврейлерге үнемі төніп тұрған әскери қауіптен құтқарады. Басқаша айтқанда, Курдистанның құрылуы израильдік тарихтың жаңа тарауын ашып, Тель-Авивке стратегиялық жоспарын орындау үшін үлкен мүмкіндіктер береді.

Екіншіден, АҚШ. Америка Израильдің стратегиялық одақтасы және осы орайда ол Курдистанның құрылуына қызығушылық танытып отыр. Вашингтон үшін жаңа мемлекеттің құрылуы бірнеше нақты жоспарларын орындауға мүмкіндік береді. Кем дегенде, өзіне тәуелді мемлекеттер тізімін кеңейту: Курдистан тек антиарабтық ғана емес және израильдік және американдық сипатта құрылады. Бұл американдықтарға өңірлік аренада өзіндік мүдделерін сақталуын қамтамасыз етеді [6].

Қазіргі замандағы «күрд мәселесі» осылайша пайда болды. Бүкіл әлем күрдтердің тәуелсіздігін алуда қызығушылық танытып отырған жоқ. Бұл нақты өзекті болған қақтығыс және оны барынша ушықтыруға ат салушы мемлекеттер де жоқ емес. Күрд мемлекетінің құрылымы тек қана антиарабтық ғана емес, сонымен қатар антитүріктік және антиирандық болмақ. Қазіргі уақытта Израиль мен АҚШ-одағында территориялық талап қоятын Күрдистанның-Ирак пен Сирия, шииттік Иран мен сунниттік Түркияның шекаралас өңірінде пайда болуы-бұл аймаққа ұзақ уақыттық «террор, тұрақсыздық, соғыстар» қорқынышын алып келеді.

Пайдаланған әдебиетер тізімі:

1. Мосаки Н. З. Турецкая образовательная политика и ассимиляционные процессы у курдов
2. [Минорский В. Ф. «История курдов»](#)
3. http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_pop.php
4. Ханалиев Н.У. Курдский вопрос: Исторический экскурс
5. Нерсесов Д. «Государство Курдистан взорвет Ближний Восток»
6. Жигалина О.И. Этнический Курдистан как перекресток геополитических и экономических интересов

Жубекова А., Руденко Е., студенты группы МО-32КЭУК
Научный руководитель: к.э.н., доцент Арыстан М.И.

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА: УСЛОВИЯ И ФАКТОРЫ РОСТА

Экономика Казахстана является крупнейшей экономикой в Центральной Азии. Страна обладает огромными запасами нефти, руд черных и цветных металлов. Также имеет значительный сельскохозяйственный потенциал с его огромными степными землями, позволяющими развивать скотоводство и зерноводство, гористой местностью на юге, создающей отличную среду для выращивания овощей и фруктов.

Промышленный сектор Казахстана основывается на добыче и переработке природных ресурсов, а также на относительно большом машиностроительном секторе, специализирующемся на строительной технике, тракторах, сельскохозяйственной технике и некоторой военной продукции.

Казахстан – это также развитая космическая инфраструктура, которая обеспечивает запуск космических кораблей к Международной космической станции.

Распад СССР и крах спроса на казахстанские традиционные товары тяжелой промышленности привели к резкому сокращению экономики с 1991 года, при этом самый резкий годовой спад произошел в 1994 году. В 1995-1997 годах правительственные программы экономических реформ и приватизация оживили экономику Казахстана и привели к значительному смещению активов в частный сектор.

В декабре 1996 года Каспийским трубопроводным консорциумом было подписано соглашение о строительстве нового газопровода от месторождения Тенгиз в Западном Казахстане к черноморскому побережью, что создало перспективы для наращивания объемов экспорта нефти. [1, с.150]

Экономика Казахстана испытала спад в 1998 году при снижении темпов роста ВВП на 2,5% в связи с резким падением цены на нефть и финансовым кризисом в августе в России. В 1999 году произошло восстановление мировых нефтяных цен, которые, в сочетании со своевременной девальвацией тенге и урожаем зерна, вытащили экономику из рецессии.

В целом, за девяностые годы размер ВВП на душу населения сократился на 26%. Однако с 2000 года экономика Казахстана начала резко расти, чему способствовал рост цен на мировых рынках на основные экспортные товары – нефть, металлы, зерно. ВВП Казахстана в 2000 году вырос на 9,6%, по сравнению с 1,7% в 1999 году. Начиная с 2001 года, рост ВВП Казахстана был одним из самых высоких в мире. В 2006 году очень высокие темпы роста ВВП были устойчивыми, а показатель составил 10,6% [2]. В кризисном 2009 году рост ВВП Казахстана сократился до 1,2%. В 2010-2013 году экономика страны росла более чем на 5,0% ежегодно. В 2014 году темп роста ушел в минус, составив -6,7%, в 2015 году -18,9%, в 2016 году ВВП показал рост в 1%, в 2017 году - уже 3,9% [3].

Одним из интегральных показателей развития экономики любой страны являются данные в различных рейтингах и отчетах, к примеру, существует Отчет о глобальной конкурентоспособности, который представляет собой ежегодный доклад Всемирного экономического форума. Его история начинается еще с далекого 1979 года. С 2004 года Отчет ранжирует страны на основе «Глобального индекса Конкурентоспособности». Индекс конкурентоспособности оценивает способность стран обеспечить высокий уровень благосостояния своих граждан. Позиции государств по этому показателю зависят от того, насколько эффективно страна использует ресурсы, которыми располагает. При этом для поддержания уровня жизни в условиях свободного рынка, как правило, необходимо постоянное повышение производительности труда и качества товаров и услуг.

Членами ВЭФ являются около 1000 крупных компаний и организаций из разных стран мира, а его штаб-квартира расположена в пригороде Женевы – Колоньи. Экономика оценивается в соответствии с 12 уровнями конкурентоспособности, определяемыми в отчете: институты, инфраструктура, макроэкономическая среда, здравоохранение и начальное образование, высшее образование и профессиональная подготовка, эффективность рынка товаров, эффективность рынка труда, развитие финансового рынка, технологическая готовность, размер рынка, бизнес изысканность и инновации [4].

В Послании Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Стратегия вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира от 1 марта 2006 года» Нурсултан Назарбаев перечислил меры, которые нужно предпринять на всех уровнях государственного управления для улучшения своих показателей в мировых рейтингах. С этого времени позиции Казахстана стремительно устремились вверх в рейтинге «Глобальной конкурентоспособности». Если в 2011 году наша страна при подсчете рейтинга страны по всем 14 индикаторам занимала 72 место, 2013 году – 51 место, 2015 году – 50 место, в 2016 году – 42 место [5].

Однако в 2017 году Казахстан не смог повторить очередной успех и спустился в рейтинге на 15 позиций. Мы попытались далее проанализировать внешние и внутренние факторы, которые способствовали столь резкому падению [6].

Одна из проблем нашей экономики кроется в количестве запасов природных ресурсов. Казахстан является примером "ресурсного проклятия", то есть страной, обладающей значительными запасами природных ресурсов, наличие которых не определяет наше лидерство. Эта «болезнь» вызывает отсутствие диверсификации экономики, вызванное увеличением реального обменного курса, связанного с притоком в страну доходов от ресурсов. Из этого вытекает следующий немаловажный фактор: высокая зависимость доходов страны от продажи ресурсов на мировом рынке. [6, с.103]

По графику на рис.1 можно сказать, что безудержный рост казахстанской экономики есть прямое следствие роста стоимости нефти. Согласно "коэффициенту корреляции", который отражает, как тесно связан один показатель с другим. То есть, значение этого показателя для стоимости цены нефти и ВВП Казахстана составляет 0,88. Это значит, что 88% развития экономики нашей страны определяет цена на нефть.

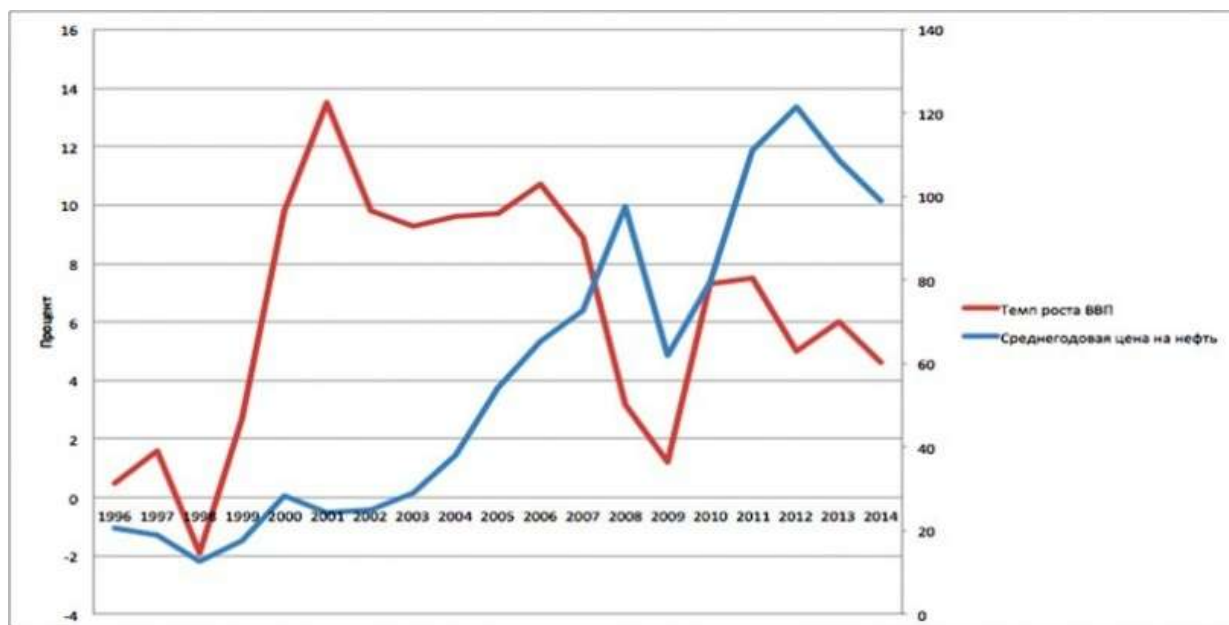

Рис.1 - Динамика темпов роста ВВП Казахстана и стоимости нефти на мировом рынке [7]

Следующими причинами текущих проблем казахстанской экономики являются курс национальной валюты и экономическая структура. Окончательно перейдя в августе 2015 года к свободно плавающему режиму в своей валютной политике, Национальный банк принял объективное решение, так как девальвация российского рубля и китайского юаня сделала бы поддержку тенге слишком затратной, и снизила бы конкурентоспособность казахстанских производителей.

Однако мы должны понимать тот факт, что картина рынка нашей страны выглядит следующим образом: 60% потребительской корзины Казахстана составляют импортные товары, а значит, малейшие изменения курса тенге оказывает прямое влияние на вариацию их стоимости.

Искоренить текущие проблемы можно лишь структурными мерами. В нашем случае – это масштабная диверсификация. Существует целый ряд государственных программ, направленных на диверсификацию казахстанской экономики. Как сказал Президент Н.А. Назарбаев в своем недавнем послании народу Казахстана от 10 января 2018года: «Необходимость быть готовыми к глобальным изменениям и вызовам побудила нас принять Стратегию развития «Казахстан-2050». Мы поставили целью войти в тридцатку самых развитых стран мира. Реализуется План нации – 100 конкретных шагов, из которых 60 уже исполнены. Остальные носят в основном долгосрочный характер и осуществляются планомерно. В прошлом году запущена Третья модернизация Казахстана. Успешно реализуется Программа индустриализации. Принята комплексная программа «Цифровой Казахстан». Разработан комплексный Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года. Наши долгосрочные цели остаются неизменными». Все необходимые программы для реализации успехов казахстанской экономики на мировой арене у нас есть и для достижения целей этих программ Казахстану придется пойти по пути процессов обновления и изменения.

Список литературы:

1. Кошанов А.К. Смешанная экономика: трансформационная модель развития Республики Казахстан. - Алматы, 1997. - 169 с.
2. Новый этап экономических реформ и прогноз социально-экономического развития Республики Казахстан // Казахстанская правда. 2008. 2 февраля

3. Динамика основных социально-экономических показателей Республики Казахстан за 1991-2017 годы / <http://stat.gov.kz>.
4. Индекс глобальной конкурентоспособности /[http://gtmarket.ru /ratings/global-competitiveness-index](http://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index).
5. Казахстан в рейтинге Глобального индекса конкурентоспособности Всемирного экономического форума /<http://www.kst.adilet.gov.kz>.
6. Чистяков Е.Г., Шульга В.А. Экономическая интеграция и национальный экономический ростudent - М: РАЕН, 2010. -124 с.
7. Экономика Казахстана. Итоги 2017 года /<https://informburo.kz>.

Ким В., студент гр. МО-23 КЭУК
Научный руководитель: ст. преп. Сыздыкбеков Е.С.

УГРОЗА РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА И ТЕРРОРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ

Религиозный экстремизм и терроризм в Казахстане не появились просто так. В борьбе с ними главный вопрос – кто заказчик? По этому поводу нет единого мнения. Это может быть проявлением активности всемирной террористической сети, направляемой из Ближнего Востока. Многие эксперты не исключают и варианта, связанного с усилением борьбы за власть внутри страны.

Противодействие терроризму и экстремизму является одним из приоритетных направлений в обеспечении национальной безопасности страны. Казахстан решительно осуждает терроризм во всех его формах и проявлениях и выступает за принятие коллективных усилий мирового сообщества по борьбе с этим явлением. В декабре 2003 года распоряжением Президента РК создан Антитеррористический центр для более эффективной работы всех силовых структур в борьбе с проявлениями терроризма и религиозного экстремизма [1]. Казахстан выполняет требования Резолюции Совета Безопасности Организации Объединенных Наций и ежегодно представляет Национальный доклад о проделанной работе в Контртеррористический Комитет ООН. Поддержано создание и принято активное участие в деятельности Международной контртеррористической коалиции. Казахстан участвует в реализации контртеррористических мероприятий в рамках Индивидуального плана действий партнерства с НАТО.

На протяжении 9 лет, осуществляется сотрудничество между спецслужбами государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) [2].

Была создана целостная нормативная правовая система по борьбе с терроризмом, эффективный ряд механизмов сотрудничества, заседание руководителей пограничных служб, включая обеспечение безопасности проведения крупных международных мероприятий, обмен оперативной информацией. С 2005 года, ежегодно проводятся совместные антитеррористические учения в рамках Региональной антитеррористической структуры ШОС (РАТС), что вносит существенный вклад в национальную безопасность и стабильность в регионе [2].

В целях достижения стоящих задач нужно не только углублять деловое сотрудничество между компетентными органами государств-членов ШОС, но и укреплять контакты и сотрудничество с компетентными органами государств-наблюдателей при ШОС. Необходимо не только создавать новые механизмы делового сотрудничества, но и неуклонно развивать и совершенствовать уже существующие.

Если оглянуться назад, то можно увидеть, что за этот период времени в Казахстане произошло около 12 терактов и антитеррористических операций. В 2011 году у здания Актюбинского областного департамента Комитета Национальной Безопасности

Казахстана, был совершен террористический акт террористом-смертником, инструментом акта послужило самодельное взрывное устройство. Так же не стоит забывать в 2012 году в Иле-Алатауском национальном парке массовое убийство. 2016 год теракт в Актобе, который был совершен группой людей, являвшихся радикальными приверженцами нетрадиционных религиозных течений [3].

Все это говорит о том, что наше государство является объектом для экстремистов. И дело здесь не только в национальной, но и глобальной безопасности.

Основываясь на пережитых случаях, Комитет Национальной Безопасности Республики Казахстан разработал новую программу по противодействию терроризму и экстремизму с 2017 по 2020 года. По материалам ведомства, из лагерей международных террористических организаций, а также опорной и транзитной инфраструктуры в третьих странах возвращены, либо вернулись 79 граждан Казахстана. Из них 34 привлечены к уголовной ответственности за участие в террористической деятельности [4]. Предлагаемая программа включает ряд мер и задач – обеспечение безопасности граждан и государства от явных проявлений насильственного терроризма и религиозного экстремизма. Достижение цели программы будет измеряться целевыми индикаторами: снижение на 20 процентов численности лиц, разделяющих экстремистские идеи, направленные на разжигание религиозной вражды или розни, к концу 2020 года.

Так же подводя итоги председательства в Совете Безопасности ООН, КНБ РК опубликовал проект государственной программы по противодействию религиозному экстремизму и терроризму на 2018-2022 годы. В документе, говорится об интеграции списков Совета безопасности ООН по лицам, причастным к терроризму с национальной базой данных Казахстана. Для выявления фактов пропаганды в социальных сетях, СМИ, экстремизма и терроризма в интернете, КНБ намерены усовершенствовать данную технику.

Список литературы:

1. В Казахстане создан Антитеррористический центр // <https://atc.gov.kz/ru/antiterroristicheskoe-zakonodatelstvo>
2. Антитеррористическое учение компетентных органов государств-членов ШОС «Қазығұрт – Антитеррор – 2013» // <http://www.knb.kz/ru/article/antiterroristicheskoe-ucenie-kompetentnyh-organov-gosudarstv-clenov-sos-kazygurt-antiterror>
3. Теракты в Казахстане. Хроника пяти лет // <http://theopenasia.net/articles/detail/terakty-v-kazakhstane-khronika-pyati-let/>
4. Борьба с терроризмом и экстремизмом в Казахстане // <http://www.mfa.kz/ru/content-view/borba-s-terrorizmom-i-ekstremizmom-v-kazakhstane>

Өміржан Н., ГМУ-11к тобының студенті
Ғылыми жетекшісі: Х. Ертай, ЭТ және МЖБ
кафедрасының оқытушысы, магистр
Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті

ХАЛЫҚТЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ ЖҮЙЕСІН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫ ЖЕТІЛДІРУ- ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ХАЛЫҚТЫҢ ӘЛ-АУҚАТЫН ДАМУДЫ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Бүгінгі таңда заманауи қоғамды басқару үшін экономикалық және әлеуметтік сияқты маңызды екі саланың өзара байланысы мен жағдайын бақылап отыру керек. Дегенмен, кейде осы салалар бір-бірімен байланысты және тәуелді (мысалы, экономикалық дамудың деңгейі халықтың тұрмыс жағдайының деңгейінде көрініс табады, ал кадрлық әулет

экономикалық түрленудің өтуін анықтайды). Осылардың әрқайсысының жеке нақты бағыты бар және көрсеткіштердің жүйесін құуды талап етеді.

Бір жағынан, әрбір аймақ қоғамдық еңбекті бөлуде белгілі орын алады және стратегиялық дамудың жалпы мемлекеттік жүйесін жүзеге асыруға бағытталған болуы тиіс. Екінші жағынан тиімді мемлекеттік стратегияның жетілдірілуі аймақтар дамуының әулеті мен келешегін алғашқы бағалаумен қатар, аймақаралық ғылыми-өндірістік кешендерін құрудың мүмкіншіліктерін пайдалана отырып орындалуы қажет. Бұл елдің экономикалық тұтастығын күшейтудің мәселелерін шешуге, даму деңгейі бойынша аймақтардың дифференциация деңгейінің азаюына, аймақаралық интеграцияны жылдамдату және бір мезетте жекелеген аймақтардың әлуеттерінің дамуының іске асырылуына жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Заманауи жағдайда, экономикалық өсім көбінесе жаңа техника енгізу базасында өндірістің интенсификациясына тәуелді болған кезде, көптеген рұқсат етілген нұсқалардың ішінен ең жақсы орындалған экономикалық-әлеуметтік сценарийін таңдауда ғылыми дәлелдемелерге талаптар бірден өседі [1].

1. Аумақтық дамуды бағдарламалау іс жүзінде барлық дамыған және дамушы елдердің аймақтық әлеуметтік-экономикалық саясатты жүзеге асырудың ең басты нысаны болды.

2. Әрбір бағдарламалық механизм аймақтық даму міндеттерін басқарудың барлық буындарының біріккен, келісілген жауапкершілік ретінде мойындайды, бірақ әрбір буын өзінде бар күшті пайдаланып, нақты рөл атқарады.

3. Өңделіп жатқан бағдарламалар экономикалық дамудың жалпы бағдарламаларына қол жеткізу үшін көптеген қатысушылардың ресурстарын тартуды қарастырады.

4. Бағдарламаларды өңдеу экономикалық және әлеуметтік тұрғыдан қатысушылардың аймақтық субъектілерінің құқығының тең болуына кепілдік беру керек (мекеме, кәсіпорын, аймақ), яғни мақсаттар мен қатысушылардың экономикалық қызығушылығы бойынша бағдарламаларды жүзеге асыру құралдары сәйкестігі сақталуы керек.

5. Бағдарламалардың мақсаты берілген объективті күші бар шектеулердің болуына қатысты жоспарлаған кезеңде мүмкіндігінше халықтың тұрмыс жағдайын максималды көтерумен қамтамасыз ету болуы тиіс. Халықтың тұрмыс жағдайының деңгейі қарастырған кезеңде халықтың абсолютті қажеттілігін осы кездер арасында қанағаттандыру кешенімен сипатталады.

6. Халықтың тұрмыс жағдайының максималды өсімі объективті түрде бағдарламаны өңдеу кезінде ескерілуге тиісті бірқатар ресурстар мен қажеттіліктермен шектелген. Оларға материалды, қаржылай, жоспарланған кезеңнің басында болған еңбек ресурстары, ғылым мен техниканың қолжеткен даму деңгейі, жалпы мемлекеттік сипаттағы керек-жараққа бөлінетін ресурс (қорғаныс, қоршаған ортаны көмек көрсету, сыртқы экономикалық байланыс және т.б.) және басқалар жатады.

7. Аймақтың бағдарламалар қандай жолмен болмасын ұлттық артықшылық жүйесіне кіргізіледі, олардың иерархиялық және сап бойынша түзеу жүргізіледі, бағдарламалау атты марка негізінде бақылаусыз мемлекеттік шығындар мен сол шығындарға шектеу қойылуда.

8. Жетілдірілген бағдарламалар кешенді сипатқа ие болулары тиіс. Ондағы бүкіл тапсырмалар керекті және өзара байланысқан. Олар маңыздылық дәрежесі бойынша бөлінбейді. Себебі, олардың біреуі де бағдарламадан оның тұтастығының бұзылуынсыз алып тасталынбайды.

9. Бағдарламалық механизмде жетілдіріп жатқан іс-шаралар бірнеше жылға жоспарланады, және сол, иелік етіп отырған субъектілерге қаржыландыру және басқа мәселелер шарттары бойынша белгілі тұрақтылық дәрежесін ұсынады [2].

ҚР Халықты әлеуметтік қорғау талдаулары халықтың тұрмыс жағдайының жақсаруын тежейтін мәселелердің бар екенін көрсетті. Аталған мәселелерді шешу жолдары әлеуметтік саясат саласында стратегиялық мақсатта қарастырылған және ҚР Үкіметімен «Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары» қабылданды.

Әлеуметтік көмек бағдарламаларын орындау барысында кең ауқымда үкіметтік емес ұйымдар төменгі деңгейде әкімшілік шығынды қысқартып, жұмыс тиімділігін жүйенің жоғарғы деңгейіне көтеру мақсатында тартылады. Үкіметпен жергілікті мәселелерді және ел бойынша еріктілер институтының таралу мәселесін шешуге шақыртылған, территориялды, үкіметтік емес ұйымдарды дамыту үшін жағдайлар жасау бойынша қадамдар жасалып жатыр [3].

Қазіргі кезде Қазақстанның көп аймақтары халыққа атаулы әлеуметтік көмек беруде тәжірибе жинақтаған, бірақ көмек берудің механизмдерін әр уақытта жетілдіріп отыру қажет, күнкөріс минимумын есепке ала отырып аз қамтылғандардың жәрдемақысын қайта електен өткізіп отыру өте маңызды.

Жол картасының аясында жұмысбастылық жәрдемінің белсенді нысандарын пайдалану, мысалы әлеуметтік жұмыс орындарын құру, жастар тәжірибесін жинақтау, біліктілікті қайта даярлау мен жоғарылату арқылы арттыру сияқты түрлері тұрғындар арасындағы мақсатты топтың азаматтарын қызықтыруға ықпалын тигізеді. Алғаш рет жастар жұмыссыздығының деңгейі 4,7%-ды құрап, жұмыссыздықтың жалпы деңгейінен төмен деңгейін көрсетті.

Жол картасының негізгі жетістіктеріне 9 мыңға жуық жлбаның жүзеге асуы, 150 мыңға жуық адамның дайындықтан, қайта дайындықтан өткізуге жолдама алуы, оның ішінде жартысына жуығы жұмысқа орналасып; 192 мыңға жуық азамат әлеуметтік жұмыс орындарына, жастар тәжірибесі шеңберіндегі әлеуметтік жұмыстарға орналасқанын жатқызуға болады [8].

Дағдарыс жағдайында жасалған тұрғындардың жұмысбастылығының қысқа мерзімді стратегиясы – Жол картасы жұмыссыздықтың деңгейін өсіртпей қоймай, оның деңгейін 2015 жылдың екінші тоқсанында – 6,9%-ға, 2016 жылдың желтоқсанында-5,5% төмендеуіне қол жеткізді. Жұмысбастылықтың өсуі тұрғындардың табысының көбеюіне, кедейлік деңгейінің төмендеуіне себепші болды. Табысы күнкөріс минимумы деңгейінен төмен тұрғындар бөлігі 2009 жылғы – 46,7%-дан 2010 жылы – 18,2%-ға, ал 2015 жылы – 6,9%-ға түсті.

Дегенмен, жағымды өзгерістерге қарамастан, ұлттық еңбек нарығы теңгерімсіз. Жұмыссыздар бола тұра толтырылмаған бос орындар сақталады, экономика саласындағы мамандар қажеттілігін объективті болжау жоқ. Еңбек күшінің, бірінші кезекте, білікті мамандардың, техникалық және қызмет көрсетуші қызметкерлерінің тапшылығы кездеседі, бұл еңбек қорының төмен сапасына және оқыту мен өндірудің шынайы байланысының болмауына байланысты болған. Жұмыспен қамтылған тұрғындардың үштен бір бөлігінің кәсіби білімі жоқ.

Жұмысбасты тұрғындардың құрылымында дербес жұмысбастылық үлесі – 33,3% немесе 2,7 млн. адам құрады. Дербес жұмысбастылардың негізгі бөлігі ауылдық жерлерде және табысы тек өмір сүруге жететін жеке қоныспен айналысады. Бұл тұрғындардың басым бөлігі әлеуметтік көмек пен демеу жүйесімен қамтамасыз етілген.

Басты қауіп туғызатын ауылдық жерлердің жастары болса, оған себеп – кәсіби білімнің шектеулігіне байланысты еңбек нарығында олар сұранысқа ие болмай отыр. Еңбек нарығының осындай күйде болуына кедейліктің сақталуы әсер етеді, 2015 жылы 1,1 млн. адам күнкөріс минимумынан да төмен табысқа ие болған.

Аз қамтылған әлеуметтік көмек беруде жұмысбастылық пен еңбек табыстарын реттеуде шаралар белсенді қолданылмайды. Өткен ғасырдың 90-жылдарында өткізілген жұмысбастылық қызметінің институттік қайта жандануы еңбек нарығының реттелу тиімділігін төмендетті.

Осындай жағдайларға байланысты қалыптасқан ахуал кедейліктің төмендеуінің шапшаңдығына әсер етіп қана қоймай, соған қоса, елдегі еңбек ресурстарын пайдалануының экономикалық өсуіне қарамастан, толық қолданбауын көрсетеді.

Әлемдік тәжірибеде осыған ұқсас мәселелерді шешуде еңбек нарығының белсенді бағдарламалары (ЕНББ) қолданады. ЕНББ еңбек ресурсының (кәсіби дайындық және қайта дайындық) дамуын, еңбек күшінің (жәрдемақы/жұмысбастылықты, қоғамдық жұмыстарды қаражаттандыру) сұранысының өсуін, еңбек нарығын реттеуді жетілдіруді (жұмысбастылықты қамтамасыз ету, ақпараттық сүйемелдеу), еңбек күшін әлеуметтік көмек беру жүйесімен байланысын жүзеге асырады. Бағдарламаларды жүзеге асыруда мемлекет («құқықтар мен міндеттердің» стратегиясы немесе «өзара жүктемелер») тарапынан көмек беріледі, яғни, мемлекет жұмыспен қамтудың және оқытудың жоғары сапалы қызметін көрсетеді, ал ЕНББ қатысушысы жұмысты қарқынды іздеуге міндетті болады [9].

Экономикалық жоспарда ЕНББ жұмысбастылықтың табысты өсуінің болжамы ретінде, еңбек өнімділігінің және жәрдемақының өсуі ретінде қарастырылады, ал әлеуметтік тұрғыдан қарасақ, жұмыссыздықтың төмендеуін, еңбек белсенділігінің өсуін және адам әлуетінің артуын білдіреді.

Алғашында бұндай бағдарламалар экономикалық дағдарыс және жұмыссыздықтың жоғары деңгейі кезінде қолданады, ал қазіргі кезде өтпелі экономикалы, әлсіз тұрғындардың бірлестігінің әлеуметтік қабаты бар, еңбек нарығынан барынша алыстатылған елдерде өндірістік қайта құрылымдануының әсерін жұмсартуға қолданады (1 сурет).

Осы негізде қол жеткен позитивті қорытындылар ЕНББ-ның қазақстандық еңбек нарығында әзірлеуін және қолдауын көкейкесті мәселеге айналдырып отыр. Осы саладағы біздің мүмкіндіктеріміз «Жол картасын» іске асыруда жұмыс нарығында жинақталған, тәуекелді басқару тәжірибесін күшейтеді [10].

Сонымен, біздің жүргізген зерттеулер нәтижесінде келесідей халықты әлеуметтік қорғау жүйесін дамытуға бағытталған шаралар ұсынылады:

1. Әлеуметтік жеделсаты жүйесінің нәтижелі қызмет етуіне мемлекет тарапынан жағдай қалыптастыру. Мемлекет заң шығарушылық қабілеті арқылы әлеуметтік жеделсаты жүйесінің қызмет етуіне негіз қалау қажет. Оған келесі институттарды қамту керек: кәсіби білімнің сапалы әрі тегін жүйесі, армия, мемлекеттік қызмет, қоғамдық-талап етілген мамандықтардың (дәрігерлер, мұғалімдер, мәдениет және ғылым қайраткерлері) жоғары мәртебесін қалыптастыру, тегін оқу жүйесін, өнертапқыштарға сыйақы жүйесін қалыптастыру.

2. Халыққа сапалы, әрі ақысыз кәсіби білімді қолжетімді етуін, ал аз қамтылған отбасылар мүшелерін кәсіби дайындықтан өткізу. Білімге және кәсіби дайындыққа рұқсат беру – теңсіздікті қысқартудың ең тиімді тәсілі. Бұл – төменгі сатыдан элиталы сатыға өтетін ең ықпалды әлеуметтік жеделсаты. Жоғарыда атап кеткендей, Ресей ғалымдарының мәліметтеріне қарағанда, орта кәсіби білім (орта біліммен салыстырғанда) жұмысшылардың табысын шамамен 20%-ға өсіреді, ал ЖОО бітірушілердің 60-70%-ға өсіреді. Сол себепті, қалаушыларға тегін негізді білім беруге мүмкіндігі бар, білім жүйесін құру маңызды. Сол сияқты, аз қамтылған отбасыларға біліктілікті жоғарылатуға мүмкіндік ұсыну. Ең бастысы, біліктілікті көтеру сол аудан, аймақ, ауылда қажетке ие мамандық бойынша іске асуы керек.

1 сурет – ҚР әлеуметтік саясатының жүйесін жетілдірудің негізгі бағыттары
Е с к е р т у : – [11] әдебиет негізінде автор құрастырған

3. Мемлекеттік қызметке өту үшін ашық әрі әділ байқау өткізу. Мемлекеттік қызмет жоғары білімі бар, белгілі бір икем мен қабілетке ие, бірақ иерархиялық баспалдақтың соңғы сатысында орналасқан тұлғаларға әлеуметтік жеделсаты ретінде қызмет атқарады. Бұл жағдайда Индия, Сингапур, Малайзия секілді шетел тәжірибесіне сүйене отырып, мемлекеттік қызметке өтудің айқын әрі әділ байқауын өткізу өте маңызды. Байқау кандидаттарға жоғары талап қойып, бірнеше іріктеу айналымынан тұру керек, бірақ ең маңыздысы – айқын болуы. Байқау жеңімпаздарына бар жағдай жасалу шарт: лайықты жалақы, әлеуметтік пакет және болашаққа үміт.

4. Жоғары тәртіп стандарттарының жалақы көлемін негізге ала отырып, әлеуметтік-жарамды деңгейде минималды жалақыны анықтау. Жоғарырақ минималды жалақыға ие мемлекеттер отбасыларда төмен теңсіздікке ие. Осы үшін минималды күнкөріс минимумын қолдансақ болады, бірақ, бұл жерде, қазіргі таңда ресми жарияланған статистика емес, тұлғаның физикалық және психологиялық қалпына келтіруге кететін шығыстың шынайы суреті керек.

5. Еншілес қорлардың түрін негізге алып, ғылымды қажетсінетін салаларды қаржыландыратын рационализаторлар мен өнертапқыштарды қолдайтын мекеме құру. Инновациялық жобаларды қаржыландыратын қорларды құру экономикадағы инновация деңгейін көтеріп қана қоймай, жоғары жаңашыл қабілетке ие адамдарды өмірге алып келуге мүмкіндік тудырады. Өмірде жүзеге асыра отырып, оларға әлеуметтік-экономикалық мәртебесін биіктетуге жағдай жасады. Бұл бағытта АҚШ Силикон алқабын, Ресейдегі Сколковоның тәжірибесін қолдансақ болады. Жобаны іске асыру үшін жоба қатысушысы тек қаражат алып қана қоймай, соған қоса, толық бизнес-сүйемелдеуіне ие болады: бизнес-тренердің кеңесі мен көмегі, заңдылық, салықтық кеңестер және тағы басқалар.

Қорыта келгенде, жоғарыда атап өткендей, халықты әлеуметтік қорғау саясаты аймақтық деңгейде дайындалуы қажет, себебі сонда ғана бұл жақын, аймақтық специфика мен ерекшеліктерін есепке ала отырып жеке тұрғындардың мәселелерін шешуге мүмкіндік туғызады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н. А. Инвестиция игергенге игілік // Егемен Қазақстан. - 2017, желтоқсан -11.
2. Beysengaliev B.T. Modern model of social politics // III International scientific-practical conference. - Yelm; WA; USA, 2014, September 12-13.
3. «Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 года» утвержден указом Президента РК от 01.02.2013 г. №922
4. Expenditure on social protection (% of GDP) [http://epp.enrostat.ec.europa.eu/statistics_explained/images/a/ae/]
5. Шахназаров О.Л. Адресная социальная помощь - система социальной защиты для решения проблем нерыночного общества // Территориальные проблемы социальной политики. - М.: ГУ ВШЭ, 2012. с.168-170
6. Экономика Казахстана в условиях глобализации: механизм модернизации и функционирования / под ред. М.Б. Кенжегузина. - Алматы : ИЭ МОН РК, 2014. - 392 с.
7. Сыздыкова З. Казахстанская модель - пример для Европы //Казахстанская правда. - 2014, май - 14.
8. Beysengaliev B.T. Regional aspects of the state social welfare // International Journal of Applied and Fundamental Research - 2015. - с.5-7
9. Казахстанская модель социально-экономического развития: научные основы построения и реализации / под ред. М.Б. Кенжегузина. - Алматы: ИЭ МОН РК, 2014. - 368 с.
10. Экономика Казахстана в условиях глобализации: механизм модернизации и функционирования / под ред. М.Б.Кенжегузина,- Алматы: ИЭ МОН РК, 2014 - 392 с.
11. Сүндетұлы Ж., Көмекбаева Ж. Әлеуметтік -экономикалық дамуды болжау және жоспарлау: оқу куралы,- Алматы, 2011- 104 б.

Сыздыкбеков Е.С., докторант гр. ГМУ-11д
Карагандинский экономический
университет Казпотребсоюза

ПРОБЛЕМЫ ВНЕШНЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ И ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНОСТРАННОЙ РАБОЧЕЙ СИЛЫ В КАЗАХСТАНЕ

В экономике все больше возрастает значимость человеческого капитала как определяющего фактора конкурентоспособности и инновационного развития. В связи с этим важно отметить, что в настоящее время проводимая государством миграционная политика становится одним из важных факторов, определяющих экономическую безопасность страны.

В Казахстане интенсивный отток населения за годы независимости привел к значительной потере человеческого капитала. Возвращение на историческую родину этнических казахов и приток неквалифицированной рабочей силы из других стран Центральной Азии, не могут восполнить дефицит квалифицированных кадров.

Помимо интеллектуальной эмиграции, из Казахстана выехали сотни тысяч квалифицированных специалистов и рабочих с высшим и среднеспециальным образованием, занятых в индустриальном и сельскохозяйственном секторе. Экономический ущерб от их выезда трудно оценить. Эмиграция привела к дефициту кадров в промышленности, сельском хозяйстве, образовании, здравоохранении, других секторах, ухудшению качества и эффективности труда, снижению показателей производства и т.д., снижению качества образования и здравоохранения.

Для четкого представления о сложившейся ситуации в сфере внешней миграции необходимо обратиться к данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [1].

Анализ данных о сальдо внешней миграции за период с 1991 по 2017 гг. говорит нам о стабильной отрицательной динамике с 1991 по 2003 гг. (потери от внешней миграции за этот период суммарно составляют 2108525 чел.). Именно на этот период приходится значительный отток населения из Казахстана. Положительное сальдо стало наблюдаться лишь с 2004 по 2011 гг., после чего вновь сменилось и продолжает оставаться отрицательным в настоящее время (в 2012 г. – -1426, в 2013 г. – -279, в 2014 – -12162, в 2015 – -13466, в 2016 – -21618, в 2017 – -21623).

при условии если в Казахстане в 2018-2020 гг. не произойдет резких изменений факторов, влияющих на внешнюю миграцию (что также не исключено), то ситуация в целом в сфере миграции будет развиваться по предложенному сценарию, т.е. отрицательное сальдо сохранит тенденцию в ближайшие годы.

В целях повышения эффективности государственной миграционной политики Правительством Республики Казахстан в 2017 году была утверждена Концепция миграционной политики на 2017-2021 гг., а также Программа по реализации Концепции миграционной политики на 2017-2021 гг. [2] Анализ данных документов свидетельствует о повышении внимания государства в отношении вопросов миграции, показывает, что внешняя трудовая миграция относится к разряду комплексных общенациональных проблем, требующих учета всей суммы факторов, влияющих на экономическую безопасность.

Приоритетным направлением в сфере регулирования миграционных процессов является, прежде всего, защита внутреннего рынка труда. В данном контексте Закон Республики Казахстан «О занятости населения» устанавливает ежегодную квоту на привлечение иностранной рабочей силы для осуществления ими трудовой деятельности на территории Республики Казахстан. [3]

Между тем, ситуация в стране сложилась на столько критическая, что правительство активизировало привлечение в страну иностранных специалистов. Последнее отражено в Стратегическом плане Министерства труда и социальной защиты РК на 2017-2021 гг. Однако, среди эмигрантов большую часть составили квалифицированные и высококвалифицированные специалисты. В первом десятилетии XXI века наблюдалось сокращение оттока населения, но в последние годы поток эмигрантов вновь усилился, причем доля их с высшим и среднеспециальным образованием остается значительной.

В привлечении все больше иностранных специалистов наблюдается негативный эффект в контексте обеспечения экономической безопасности. Увеличение квоты для иностранных квалифицированных специалистов еще больше стимулирует отток неудовлетворенных низким уровнем заработной платы отечественных специалистов, не способствует росту трудовой активности местных дипломированных специалистов и развитию в целом человеческого потенциала страны.

Для решения данной проблемы предлагается следующее:

1. Привлечение иностранных кадров должно происходить на основе принципа приоритетного использования национальных трудовых ресурсов. Поэтому нужно обеспечить приоритетное право казахстанских граждан на занятие вакантных должностей по сравнению с иностранными по одинаковым профессиям и квалификациям. Для этого необходимо объявлять общенациональный конкурс вакансий. Это должно четко отслеживаться Министерством труда и социальной защиты РК. Информация должна быть прозрачна и опубликована в официальной печати. Контроль за исполнением этого пункта должен осуществлять Комитет национальной безопасности. Списки претендентов с полной информацией о наличии у них квалификации и опыте работы должны быть также доступны. Лишь при отсутствии претендентов на свободную вакансию можно будет принимать иностранных граждан.

2. Вовлечение иностранных квалифицированных специалистов в программу подготовки и переподготовки отечественных кадров и контроль качества и результатов предоставляемых ими услуг. Принимать иностранных специалистов на работу только при

условии их участия в программе подготовки и переподготовки отечественных кадров. Программа будет предполагать прикрепление к иностранным специалистам стажеров из числа местных молодых дипломированных специалистов. Для этого будет заключаться трехсторонний договор (государство-работодатель-стажер), обязывающий работодателя, принимающего иностранных специалистов, принимать на стажировку отечественных специалистов с последующим трудоустройством. Государство берет на себя обязательство на время стажировки выделять из государственного бюджета денежное пособие на время стажировки в размере минимального оклада на данном предприятии. Стажер обязуется продолжить работать на данном предприятии не менее 5 лет после завершения стажировки.

3. Удержание имеющихся квалифицированных кадров. Исходя из пункта №1 будет создана общая информационная база отечественных кадров по отраслям, а также база вакантных рабочих мест студент Государство в целях поддержки отечественных кадров, обязуется при приеме на работу отечественных специалистов на иностранных предприятиях предоставлять социальный пакет из местного бюджета. При этом иностранным предприятиям (корпорациям), принимающим на работу местных специалистов, будут предоставляться налоговые льготы. Отечественный специалист, принятый на работу в иностранной компании, обязуется сохранять гражданство Республики Казахстан в течение 20 лет. Все это будет оговариваться в трехстороннем договоре (государство-работодатель-работник). Таким образом, будут созданы условия для реализации профессионализма местных квалифицированных специалистов.

3. Ежегодно проводить оценку потребностей в иностранной рабочей силе с учетом перспектив развития экономики и национального рынка труда. При этом принимать на работу иностранных специалистов только при отсутствии специалистов соответствующего профиля на отечественном рынке труда. Информация об этом должна быть доступна общественности и предоставляться до приема на работу иностранных граждан. Контроль за исполнением будет возлагаться на Министерство труда и социальной защиты совместно с Комитетом национальной безопасности.

Список литературы:

1. Данные Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан // <http://stat.gov.kz/>

2. Об утверждении Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2017-2021 годы и Плана мероприятий по реализации Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2017-2021 годы // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000602>

3. Закон Республики Казахстан «О занятости населения» от 6 апреля 2016 года № 482-V ЗРК // <http://egov.kz/cms/ru/law/list/Z010000149>

**Тинчурина Л.Н., Мансурова Л.Н.,
Оралбекова Д.М., Акашева А.Ю.,**
студенты 2 курса специальности

«Международные отношения» КЭУК

Научный руководитель: Сыздыкбеков Е.С.

ОКАЗАНИЕ ПОМОЩИ ТРУДОВЫМ МИГРАНТАМ: ЦЕНТР ОБСЛУЖИВАНИЯ МИГРАНТОВ ИЛИ КОНСУЛЬТАТИВНЫЙ ЦЕНТР

В условиях глобализации мы наблюдаем усиленный рост миграционных процессов по всему миру, в который вовлечен также Казахстан. Как передает Tengrinews.kz, по данным ООН на 1 января 2016 года в Казахстане проживали 3,546 млн. мигрантов [1]. Однако Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики

Казахстан не подтвердил такие данные. Он сообщил, что, по данным переписи населения Республики Казахстан 2009 года, число неграждан Казахстана, проживавших на территории страны, составляло 158 917 человек. В том числе 101 639 граждан других стран и 57 278 лиц без гражданства [2].

В последние годы усиливается поток трудовых мигрантов из стран Средней Азии. Это не может не отражаться на проведении разумной миграционной политики нашего государства. В данном контексте Закон Республики Казахстан «О занятости населения» устанавливает ежегодную квоту на привлечение иностранной рабочей силы для осуществления ими трудовой деятельности на территории Республики Казахстан. [3]

В целях повышения эффективности государственной миграционной политики Правительством Республики Казахстан в 2017 году была утверждена Концепция миграционной политики на 2017-2021 гг., а также Программа по реализации Концепции миграционной политики на 2017-2021 гг. [4] Анализ данных документов свидетельствует о повышении внимания государства в отношении вопросов миграции, показывает, что внешняя трудовая миграция относится к разряду комплексных общенациональных проблем, требующих учета всей суммы факторов, влияющих на экономическую безопасность.

Таким образом, с 2017 года планируется привлекать мигрантов из стран СНГ по квоте на трудовую силу. Данная поправка поможет регулировать поток мигрантов из ближнего зарубежья, а также минимизировать нелегальную (недокументированную) трудовую миграцию в Казахстан.

Между тем, государство не способно в одностороннем порядке решить все вопросы трудовой миграции, особенно нелегальной. Очевидно, что для решения проблем трудовой миграции необходимо привлечение общественности, создание общественных организаций, консультативных центров обслуживания мигрантов.

Целью предлагаемого проекта является создание уникального центра обслуживания мигрантов, выступающего в качестве консультативной компании по помощи мигрантам, которая бы занималась поддержкой в законодательной и трудовой сферах, предотвращая рост коррупции в миграционной сфере и сокращая, тем самым, уровень нелегальной миграции. Кроме того, при содействии данного центра будут создаваться дополнительные рабочие места, что пойдет на пользу экономике нашей страны.

Основная идея. Конечно, иностранцем быть нелегко: незнание языка и законов чужой страны не освобождает от ответственности. Часто иностранцы попадают в сложные ситуации, и помочь им могут только люди, которые на этом специализируются. Поэтому целью консультативного центра по вопросам миграции является предоставление консультации и оказание помощи и поддержки иностранцам в вопросах миграции.

Предполагаемый перечень услуг данного центра будет включать в себя:

- 1) юридическая консультация;
- 2) социальная консультация;
- 3) культурная медиация;
- 4) консультация по трудоустройству;
- 5) помощь в оформлении временной регистрации;
- 6) помощь в сборе документов и заполнении заявлений;
- 7) помощь с поиском жилья;
- 8) языковые курсы;
- 9) переводческие услуги;
- 10) содействие в удовлетворении потребностей экономики Карагандинской области в трудовых ресурсах;
- 11) оформление заявок на получение квоты для выдачи иностранным гражданам приглашений на въезд в Республику Казахстан в целях осуществления трудовой деятельности;

12) организация семинаров по вопросам миграционного, трудового, налогового законодательства, регулирующего правовое положение иностранных граждан на территории Республики Казахстан.

1. Юридическая консультация – грамотная, полная, подробная, индивидуализированная консультация профессионального юриста, специализирующегося именно по тем вопросам, которые вас интересуют.

2. Социальная консультация – помощь специалиста в вопросах получения льгот и пособий для иностранцев.

3. Культурная медиация – предоставление психологических консультаций, поддержка в кризисных ситуациях, помощь в адаптации.

4. Консультация по трудоустройству – помощь в адаптации на рынке труда, помощь в составлении резюме и сопроводительных писем, помощь в поиске вакансий и в вопросах получения специальной квоты для трудоустройства.

5. Помощь в оформлении временной регистрации для иностранных граждан.

6. Помощь в сборе необходимой документации и безошибочное заполнение заявлений.

7. Помощь с поиском жилья (поиск арендодателей по приемлемым ценам).

8. Языковые курсы и переводческие услуги:

8.1 Подбор языковых курсов;

8.2 Проведение форумов и круглых столов с носителями языка для преодоления языкового барьера;

8.3 Профессиональный перевод документации.

Безусловными плюсами открытия подобного центра являются:

1) сокращение уровня нелегальных мигрантов;

2) упрощение процесса получения временной регистрации и квот;

3) значительная и всесторонняя помощь иностранцам в процессе адаптации;

4) приток квалифицированной иностранной рабочей силы;

5) совмещение разных сфер услуг в одном центре.

Также одними из немаловажных преимуществ открытия данной компании являются минимальные финансовые вложения и большая польза и помощь для государства.

Что касается финансового аспекта, то для стартового капитала необходима сумма в размере 600 тыс. тенге. В эти расходы входят: аренда офиса в центре города, реклама, закупка мебели, закупка оборудования, подключение услуг: интернет/телефон и канцелярия.

Затраты на аренду в центре г. Караганды в одном из больших бизнес-центров с площадью в 40 кв. м. обойдутся примерно в 60 тыс. тенге в месяц.

Реклама будет размещаться повсеместно: интернет, рекламные социальные сети, форумы, кабельное телевидение, печатные издания, радиореклама, использование телефонных справочников, листовки и т.д. – все это, на начальном этапе, займет около 120 тыс. тенге.

Закупка мебели будет осуществляться исключительно на заказ, под аппаратуру. Это – 3 стола, 5 стульев, 2 шкафа, примерно 100 тыс. тенге.

Из оборудования необходимы 2 ноутбука, принтер, телефон – примерно 300 тыс. тенге.

Подключение интернета и телефона будет стоить максимум 10 тыс. тенге, ну и канцелярия – примерно 10 тыс. тенге.

Окупаемость, по примерным подсчетам, будет оправдана в течении года-полтора.

Ежемесячные затраты: аренда, канцелярия, оплата интернета\телефона, итого: 80 тысяч в месяц.

Средняя стоимость предоставляемых нами услуг от 5 тысяч тенге и выше. Услуга культурного медиатора будет предоставляться бесплатно.

Ожидаемые результаты. В ходе реализации проекта должны быть получены следующие основные результаты:

1. Сокращение уровня нелегальной миграции.
2. Упрощение процесса получения временной регистрации и квот, значительная и всесторонняя помощь иностранцам в процессе адаптации, поток квалифицированной рабочей силы в государство, совмещение разных сфер услуг в одном центре.
3. Создание дополнительных рабочих мест студентам

Список литературы

1. Tengrinews.kz – Single News // http://m.tengrinews.kz/ru/Kazakhstan_news/oon-naschitala-v-kazakhstane-35-milliona-migrantov-288462/
2. Данные Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан // <http://stat.gov.kz/>
3. Закон Республики Казахстан «О занятости населения» от 6 апреля 2016 года № 482-V ЗРК // <http://egov.kz/cms/ru/law/list/Z010000149>
4. Об утверждении Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2017-2021 годы и Плана мероприятий по реализации Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2017-2021 годы // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000602>

ФАКТОРЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ КОМПАНИИ

Мустафин Д., Студ. Гр Э 12-П

Научный руководитель: д.э.н. профессор Сальжанова З.А.

Конкурентоспособная среда, также известная как структура рынка является динамической системой, в которой конкурирует Ваш бизнес. Конкуренция имеет важное значение для успешного функционирования рыночной экономики. Конкуренция помогает обеспечить самые лучшие продукты и услуги по лучшей цене.

В этой статье мы рассмотрим основные ключевые факторы, которые сделают ТОО “Global MDA Group” успешной. А также научимся замечать недостатки на ранней стадии, и сможем найти путь к успеху.

С точки зрения микроэкономики на конкуренцию фирмы могут влиять следующие основные факторы: характеристики продукта, количество продавцов, барьеры для входа на рынок, доступность информации и местоположение. Эти факторы зависят от доступности или привлекательности заменителей.

Характеристики продукта существенно описывают уровень дифференциации. Если продукт компании является однородным, он полностью неотличим от продуктов, продаваемых конкурентами. Такая ситуация будет означать тяжелую конкуренцию. В качестве альтернативы продукт может быть полностью дифференцирован, что означает, что он полностью уникален. В этом случае может быть мало альтернатив и, следовательно, низкий уровень конкуренции. Уровень дифференциации в значительной степени является субъективным и зависит от мнения потребителя.

Количество продавцов также влияет на конкурентную среду фирмы. Если есть много продавцов недифференцированного продукта, конкуренция считается высокой. Если продавцов мало, конкуренция низкая. Если есть один продавец, рынок считается монополистом.

Барьеры для входа на рынок могут повлиять на количество продавцов. Характеристики рынка, такие как высокие требования к капиталовложениям или жесткое регулирование, могут помешать появлению новых компаний на рынке, что, в свою очередь, обеспечивает уровень защиты существующих фирм. При более низкой

конкуренции за счет барьеров для входа на рынок, фирмы могут взимать более высокие цены.

Доступность информации также важна, и она во многом вращается вокруг открытия цены. Когда клиенты могут эффективно и точно узнать цены среди конкурентов, компании не смогут устанавливать цены, а конкуренция становится более острой.[1]

Эффективная стратегия фирмы может уловить группу потенциальных клиентов или иным образом достичь их более эффективно, чем конкуренция. Например, автозаправочные станции часто расположены на оживленных углах.

Проще всего понять эти характеристики конкуренции через объектив двух самых экстремальных версий: совершенная конкуренция и монополия. В совершенной конкуренции предельная прибыль каждой фирмы равна предельным издержкам; нет экономической прибыли. В монополии предельная прибыль равна предельному доходу, а это дополнительный доход от продажи еще одной единицы продукта.

Компании в совершенной конкуренции считаются покупателями цен, что означает, что у них нет возможности устанавливать цены - именно по этой причине предельная прибыль равна предельным издержкам. Совершенно конкурентные фирмы определяются однородным продуктом, многие фирмы с низкой долей рынка не имеют абсолютно никаких препятствий для входа или выхода на рынок. Эти фирмы не могут дифференцировать свои продукты, а их клиенты имеют очень точную информацию.

Монополия включает в себя единую компанию, доминирующую на всем рынке. В этой ситуации фирма устанавливает цену, а конкуренция отсутствует.

Большинство рынков находятся где-то между совершенной конкуренцией и монополией. Например, рынок безалкогольных напитков, в котором доминируют “Coca-Cola” и “Pepsi”, можно рассматривать в качестве олигополии, где доминируют некоторые крупные фирмы на большинстве рынков. Рынок томатов можно считать шагом или двумя выше совершенной конкуренции; в конце концов, некоторые люди готовы платить больше за органические продукты такие как томаты, в то время как другие смотрят только на цену.[2]

Рыночная конкуренция - это как война, и цель - полное господство. Все фирмы хотят захватить весь рынок. Единственная проблема заключается в том, что все конкуренты хотят того же. И точно так же, как современная война, есть некоторые четко установленные правила взаимодействия.[3]

ООО «Global MDA Group» использует несколько различных стратегий, чтобы победить своих конкурентов. Фирма будет иметь конкурентное преимущество при наличии одновременно двух условий:

1. Потенциальные клиенты воспринимают разницу между нашим продуктом и продуктом наших конкурентов;

2. Воспринимаемое различие важно для потенциальных клиентов, в результате чего их выбор будет наш продукт.

Мы склонны считать ценность признания имени само собой разумеющимся, глядя на статус компании. Названия брендов, такие как “Kleenex” и “Coke”, стали синонимом их продуктов. Проблема с распознаванием имен ставит значение для этого имени, и нет простого способа сделать это. Имя имеет только качественную ценность, но оно может обеспечить долгосрочные отношения между продуктами или услугами компании и ее клиентами. Хотя можно обсуждать, действительно ли эта черта делает компанию хорошей, в сочетании с другими характеристиками она может стать мощным источником успеха.[4]

Некоторые компании также могут поддерживать свой высокий статус, если есть значительные барьеры для входа на рынок. Это может включать большие фиксированные затраты, например, связанные с тяжелым производством, или долгосрочные затраты на исследования и разработки, такие как затраты на фармацевтические или компьютерные

разработки. Все эти затраты на вход могут сдержать конкуренцию от выхода на рынок, тем самым помогая компании сохранить свой ведущий статус.[5]

Нет ничего более мощного, чем предоставление сопоставимых услуг или продуктов на рынок по более низкой цене. В любых экономических условиях всегда будет спрос на недорогие услуги и продукты. Возможность выйти на рынок с постоянно более низкими ценами по всем направлениям может заполнить нишу на рынке, которая может привлекать клиентов в течение длительного периода времени. Ключ в ценовом лидерстве способен поддерживать этот уровень и отбиваться от других, которые пытаются конкурировать в этом пространстве.[6]

Качество управления является важным фактором успеха компании, и важным атрибутом в любой управленческой команде является сочетание опыта. Опытные менеджеры могут не только возглавлять компанию через рыночные циклы, но также могут оказывать наставничество для следующего поколения менеджеров.

Лидерство на рынке, вероятно, самый сложный статус для поддержания. Ни один из конкурентов не является участником № 2 в отрасли. Именно здесь вступают в игру барьеры для входа. Если компания, которую вы смотрите, конкурирует в отрасли с высокими барьерами для входа, гораздо более вероятно, что ее доминирование на рынке может продолжаться.

Если у фирмы есть конкурентное преимущество, высшее руководство и лидерство на рынке, вы смотрите на потенциально сильную фирму. Хотя все вышеуказанное не обязательно рассказывают всю историю, они являются важными факторами при оценке того, может ли компания быть признана инвесторами во всем мире, как хорошая инвестиция.[7]

Список литературы:

1. Какие факторы влияют на конкуренцию в микроэкономике? <https://www.investopedia.com/ask/answers/042115/what-factors-influence-competition-microeconomics.asp>.
2. Конкурентная среда и ее факторы <http://msd.com.ua/konkurentnye-pozicii-biznesa/konkurentnaya-sreda-i-ee-factory/>
3. Гримзли Ш. “Как Конкурентная Среда Влияет На Бизнес: Примеры И Важность”
4. Лагуста М.Г. Предпринимательство. – М.: Инфра, 2005. – 154 с.
5. Юданов А.Ю. “Конкуренция: теория и практика” – М.: Инфра, 2008. – 276 с.
6. Портер М. “Конкурентная среда: Методика анализа отраслей и конкурентов” Бизнес Букс, 2006.
7. Шмидт М. “Секреты успешных компаний” Инвестопедия, 20 февраля 2009г.

СЕКЦИЯ 6. ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРОИЗВОДСТВЕ И ОБРАЗОВАНИИ

Әжіхан Н.А., магистрант ҚҚЭУ

Научный руководитель: Тен Т.Л., д.т.н, профессор

Тажбаев Н.М., к.э.н., доцент

КӘСІПОРЫНДЫ БАСҚАРУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ТАҢДАУ КРИТЕРИЙЛЕРІ

Кәсіпорынды басқару үшін ақпараттық технологияларды қолданудың негізгі сферасы болып табылады және де болашақта үлкен роль атқарады. Мәліметтер қорын басқару жүйесі компьютерлік техниканың даму жолдарына байланысты жетілдендіріліп тұрады. Пайдаланушының қойған барлық күрделі деңгейдегі талаптарын орындауға бейімделді, сондай-ақ глобалды желі бойында орналасқан және де телекоммуникациялық жүйелерді пайдаланатын компоненттердің бір-бірімен байланыс жағуңдсауын қамтамасыз етті.

Қазіргі қоғамның талаптарына сәйкес жаңа технологиялардың даму барысында жұмыс орнын автоматтандыру негізгі мәселелердің бірі. Өнеркәсіптерде, мемлекеттік және жеке шаруашылық мекемелерде, оқу орындарында және басқа да салаларда ақпараттандыру жүйесін кеңейту және жұмыс орнын автоматтандыру мәселелері алға қойылып отыр. Автоматтандырылған жұмыс орны деп мамандардың жұмыс орнында орналасқан және олардың жұмыстарын автоматтандыру үшін қолданылатын профессионалды-бағытталған кішігірім есептеу жүйесін айтуға болады [1].

Ақпараттық жүйелердегі таңдау критерийі – бұл ақпаратты іздеу кезіндегі кілттік сөздерді қалай таңдау керектігі, сұраныстың қысқа әрі түсінікті болуы. Іздеуді жүргізу, сұранысты қанағаттандыру үшін таңдау критерийімен жұмыс жасайтын арнайы сараптама жүйесі қарастырылған.

Қазіргі қоғамда компьютердің маңызы өте зор. Адам шаруашылығының ақпараттық процесстерінің сапалы атқарылуы қазіргі заманғы дербес электронды есептеуіш машиналарын, телекоммуникация жүйелері мен электронды есептеуіш машиналарының желілерін құруға байланысты болып табылады. Осыған байланысты қоғам ақпараттандырудың бірқатар мәселелерін мемлекеттік деңгейде шешуі қажет [2].

Басқару деңгейлеріне байланысты атқарымдық ішкі жүйелердегі үлгілер негізінен былай бөлінеді:

- басқару объектісінің дамуын болжау;
- басқару объектісінің келешекке арнап жоспарлау;
- басқару объектісінің құрылымын ұйымдастыру;
- басқару объектісінің қызметін ағымдық жоспарлау;
- басқару объектісінің қызметін жедел реттеу;
- басқару объектісінің қызметін есептеу, бақылау және талдау.

Жұмыс орнын автоматтандыру үшін көптеген автоматтандырылған бағдарламалық жүйелер мен құрылғылар қолданылады.

Жалпы автоматтандыру-адамды материалдар, ақпараттарды жеткізу, өңдеу, сақтау, пайдалану процесстерінен босату мүмкіндігіне ие. Сондай-ақ ғылыми-техникалық прогрестің басты бір бағыты деуге болады. Адамдар үлкен фирмалардағы құрал-жабдықтарды, мекемелердегі құжаттарды, банкідегі есептеулерді, темір-жол жүйесін басқаруды, студенттердің мәліметін, сессия қортындыларын және т.б. жүйелерді автоматтандырудың арқасында басқара алады. Еңбек өнімділігі мен өнім сапасын арттыру, жоспарлау, басқару жұмыстарын тиімділендіру, денсаулыққа зиянды жұмыстардан адамды босату-автоматтандырудың мақсаты болып табылады. Уақытты үнемдеу және де

басқаруды жеңілдету-автоматтандырудың екінші бір пайдасы болып есептеледі. Үлкен кешенді орындарды қолмен басқарудан гөрі оны автоматтандырған әлде қайда жеңіл [3].

Қолданушы жұмыс барысында туындаған ақауды болдырмау үшін үнемі сервистік орталықтардың көмегін қажетсінуі ықтимал. Мұндай тәуелділікті жою немесе осы салада еңбек ететін мамандардың техникалық біліктігін қалыптастыру мақсатында бұл дипломдық жұмыс дербес компьютерді қалай орналыстыруға, пайдалануға, техникалық қызмет етуге, жөндеуге, қосу және оны күнделікті жұмыста қалай қолдану. Бүкіл компьютерлік ақауларды екі түрге: аппараттық және бағдарламалық деп бөлуге болады. Біріншісі, компьютердің аппараттық бөлігінің жұмысына, екіншісі, операциялық жүйемен және орнатылған қолданбалы бағдарламаларға байланысты болатындығын және олардың бұзылыстарын ажырата біліп тиісті техникалық қызмет көрсетуі мен ақауларды іздеу жолдары [4].

Қызмет көрсету қызметінде тұтынушыларға қызмет көрсету процесінің бағдарламалау ерекшеліктері өте маңызды. Бұл бағытта басшылар мен фирма қызметкерлері өз жұмысының келесі жайттарына көңіл аударуы қажет:

- тұтынушымен байланыс жасайтын қызметкерлердің конструктивтік жеке психологиялық қасиеттерін тарату;

- қызмет көрсетуді жалпы алғанда оң психологиялық бағытқа бұру керек;

- тұтынушылар оң психологиялық қасиеттерін көрсету үшін жағдай тұғызу.

Тұтынушылармен байланысатын персоналды әбден мұқият іріктеу қажет. Қызметкердің психологиялық ерекшеліктері оның еңбегінің сипаты мен операцияларына сай келуі керек. Кем дегенде, қызметкердің психологиясы және еңбек сипаты арасында қатты сәйкессіздікті болдыртпау, мысалы баяу қызметкерге жылдамдықты талап ететін жұмысты артпау, қажет.

Кәсіпорын компьютерді және басқа да құралқы жабдықтарды сервистік қызмет көрсетеді. Жөндеу құжаттары екі тарапта жүзеге асырылады, тапсырыс беруші және кәсіпорын басшысы арасында. Акт толтырылып, яғни онда компьютердің сериндік нөмері, қай жері бұзылғаны туралы құжат толтырылып, оған менеджермен клиент қол қояды. Кез келген тапсырыстарды жөндеу қызмет көрсету жағдайын бағалаған кезде өнім мен қызмет көрсетудің сапасы мәселесі ең негізгі болып есептеледі. Қызмет көрсету сапасы дегеніміз - сервис өнімінің пайдалы қасиеттерінің кешені ұлтына және әлемдік стандарттарға сәйкес қойылған талаптар деңгейінде жеке және қоғамдық тұтынуды қанағаттандыру. Қызмет көрсету пайдалы қасиеттері тұтынушының сұранысы мен қажеттілігі жауап беретін объективті мнездемесі сонымен қатар нормативті құқықтық талаптары жатады [5].

Кіріс құжаттар-кәсіпорынға басқа ұйымдардан келіп түскен түрлі операциялар бойынша жіберген құжаттарын жатқызамыз. Олардың қатарына жабдықтаушы кәсіпорындардан келіп түскен құрал-жабдықты-материалдық қорлар бойынша толтырылған шот-фактураларды, сенімхаттарды және тағы басқа құжаттарды жатқызуға болады.

Шығыс ақпараттарының сипаттамасы – бұл басқару объектісіне, қызметшіге немесе басқа басқару жүйелеріне берілетін құжаттар, мәліметтер және сигналдар түрінде берілетін және ақпараттық жүйелер функцияларын орындау нәтижесінде алынған ақпарат.

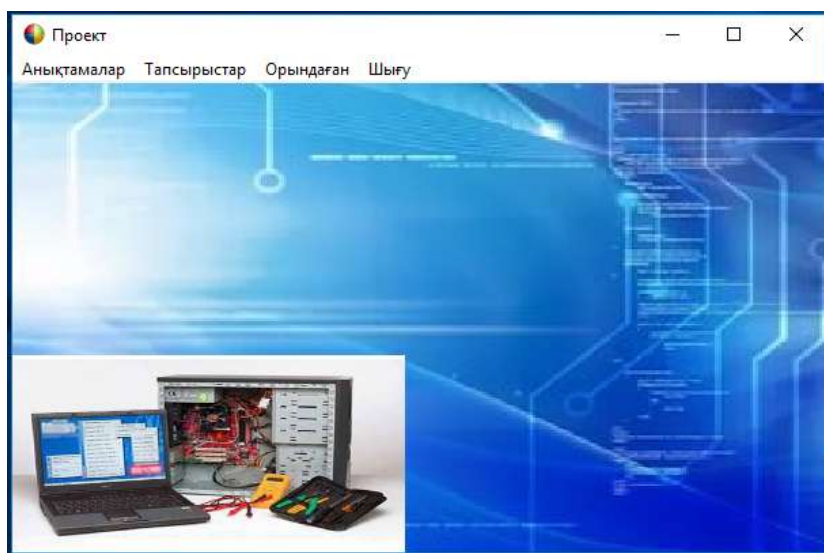
Ғылыми зеріттеу жобасының тақырыбына байланысты, құрған бағдарламам «Artson Build Invest» жауапкершілігі шектеулі серіктестігіне сервистік қызмет көрсету үшін қажет. Бағдарлама минималды аппараттық және бағдарламалық құралдармен жұмыс істей алады. Windows XP операциялық жүйесі, қолданбалы бағдарламалық пакеттермен жұмыс істейді. Құрастырған жүйені орнату үшін қолданушының компьютерінің жергілікті қатты дискісіне ұсынып отырған тасығыштан барлық файлдарды көшіруді ұсынады.

Бағдарлама компьютердің қатты дискіне көшірілгеннен кейін оны іске қосу үшін Project1.exe файлы ашамыз. Бағдарлама арнайы орнатуды қажет етпейтіндіктен

қолданушының графикалық интерфейсі экранға бірден жүктеледі. Бағдарламаны ашу терезесі 1 суретте көрсетілген.

Көріп тұрғанымыздай,сервистік қызмет бағдарламасы, төрт бөлімнен тұрады: анықтамалар, тапсырыстар, орындаған, шығу. Келген клиентке, немесе тапсырыс беруші жайында мәлімет толтыруымыз үшін анықтамалар ұяшығына кіреміз.

Анықтамалар ұяшығы көріп тұрғаныңыздай негізгі бөлімнен тұрады: жабдық, жабдықтаушы, клиенттер, жұмыскерлер, қызметтер. Келген клиенттерге немесе жабдық қабылдау үшін, тапсырыс беруші және жұмыскерлер тізімін құру үшін, қызметтер көрсету үшін осы анықтама ұяшығына кіреміз.

Сурет 1. Бағдарлама терезесі

Келесі 2-суретте анықтамалар ұяшығын басқанда жабдық терезесі ашылады. Жабдық ұяшығының кнопкасын басқанда, құрал-жабдықтар анықтамасы терезесі ашылады. Құрал-жабдықтар анықтамасы терезесі ашылады. Яғни, мұнда жабдықтың коды, аты, маркасы, бағдарламаушы фирма, бағасы деген ұяшықтар болады. Құрал-жабдықтар туралы мәліметтерді тіркейміз.

Жабдықтар анықтамасы

Жабдық коды: Бағдарламаушы фирма:

Аты: Саны:

Маркасы: Бағасы:

Соммасы:

Жабдық коды	Аты	Маркасы	Бағдарламаушы фирма	Саны	Бағасы	Соммасы
11	Картридж	CANON 707	Black, 2500 pages, LBP-!	1	1000	1000
12	Картридж	Epson C13S050149	Black, 10000 pages, C4	1	1500	1500
13	Картридж	HP CB543A - Magenta	1400 pages, CM1312/CN	1	2500	2500
14	Калонка	Ранасоник	Ранасоник	1	2500	2500

Сурет 2. Құрал-жабдықтар анықтамасы

Сурет 2-те берілген терезеде астында орналасқан кнопкаларға келер болсам,+ол келген құрал-жабдықты қосу үшін, -қате ұшықты өшіру үшін. Қалған кнопкалар астына жанына жүргізу үшін.

Құрал-жабдықтар қабылдау – тапсыру (орнын ауыстыру) актісі негізгі құралдар құрамына жекелеген объектілерді негізу үшін; қолданылып жүрген заңға сәйкес олардың енгізілуі ерекше тәртіппен рәсімделуге тиіс жағдайлардан басқасы, оларды пайдалануға берілуін рәсімдеу үшін; негізгі құрал – жабдықтардың бір цехтан (бөлімнен, учаскеден) екіншісіне орын ауыстыруын рәсімдеу үшін; негізгі құралдарды қоймадан (қордан) пайдалануға берілуін рәсімдеу үшін, сондай – ақ басқа да субъектілерге берілген кезінде (жарғылық капиталға қосқан үлестерді, сатуды, сыйларды) оларды негізгі құралдардың құрамынан шығару үшін қолданылады.

Негізгі құрал-жабдықтар қабылдауды рәсімдеу кезінде субъект жетекшісінің өкімімен тағайындалған қабылдау комиссиясы әрбір жекелеген объектіге бір данадан акт жасайды. Негізгі құралдардың бірнеше объектісін қабылдау – тапсыру актісін жасауға тек шаруашылық мүлкінің, құрал – сайманның, жабдықтардың және т.б. объектілердің есебін жүргізген кезде, егер бұл объектілер бір типті болса, құндары бірдей болып, бір календарлық ай ішінде қабылданған болса ғана жол беріледі. Рәсімделгеннен кейін осы объектіге қатысты техникалық құжаттама қоса тіркеліп акт бухгалтерияға беріледі, бас бухгалтер қол қойып, субъект жетекшісі немесе соған өкілетті адамдар бекітеді. Құрал-жабдықтар кәсіпорын ішіндегі орын ауыстыруын рәсімдеу үшін актіні екі дана етіп тапсырушы жөндеу (бөлім) қызметкері толтырады.

Қорыта келе, бағдарламам қазақша тілде,және оны пайдалу жұмыскерлерге өте ыңғайлы болады. Бағдарламам кез-келген компьютер, ноутбуктерді еш кедергісіз, қолайлы пайдалана алады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Молдабекова Б.К., «Деректер базалары және сараптық жүйелері»: оқу құралы - Қарағанды : ҚҚЭУ, 2013.
2. Омарова Ш. Е. Базы данных в ИС Карагандинский Экономический университет Казпотребсоюза, 2014 – 195с.
3. Гради Б. «Объектно-ориентированный анализ и проектирование.» -М.: Издательство Бином, 2014.
4. Джордж Шеперд: Microsoft ASP.NET 3.5 (+ CD-ROM).— Санкт-Петербург: ЭКОМ, 2014.
5. Буч Г. Объектно-ориентированное проектирование с примерами применения / Г. Буч; пер. с англ. - М.: Конкорд, 2014.

Ахмедиев А.Е., студент гр. ИС-13с, КЭУК
Научный руководитель: преп., маг. Цицина А.С., маг. Мунтаев Н.

РАЗРАБОТКА ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ «УПРАВЛЕНИЕ ГОСТИНИЧНЫМ КОМПЛЕКСОМ»

С приходом новых технологий, для автоматизации рабочих процессов повсеместно стали появляться информационные системы, направленные на облегчение работы крупных и более маленьких организаций.

Многие используемые информационные системы предназначены для более масштабных гостиничных комплексов, что затрудняет применение их в работе более мелких. Компании, которые занимаются разработкой программного обеспечения, не занимаются разработкой информационных систем для среднего и малого бизнеса, что и влечет за собой то, что многие гостиницы работают по старому методу.

Предметной областью созданной базы данных является деятельность гостиничного комплекса «Тамгалы» (далее - Гостиница). Гостиница служит для обеспечения проживания, предоставления социально-бытовых услуг и создания условий жизнедеятельности клиентов на небольшой временной срок. Клиент приезжает в гостиницу и заказывает номер. В номере клиента ежедневно осуществляется уборка и раз в неделю - смена постельного белья. Клиент может заказать себе дополнительные услуги (вызов такси, пробуждение в определенное время и т.д.). Любой номер можно забронировать заранее. Периодически гостиница обновляет свою мебель, интерьер, производит перепланировку номеров. По результатам своей деятельности гостиница производит отчисления в налоговые органы и предоставляет отчетность в органы государственной статистики. [1]

Все прибывающие и размещаемые в гостинице клиенты при вселении должны заполнить карточку регистрации, в которой необходимо указать фамилию, имя, отчество, дату рождения, адрес места жительства, паспортные данные, время заселения, время отъезда.

Любой номер гостиницы имеет номер, по которому ведется учет клиентов, проживающих в гостинице. Таким образом, в функционирование гостиницы входит: Регистрация клиентов. Учет состояния номеров. Расчет стоимости проживания. Справочная информация о дополнительных услугах.

Гостиница принимает постояльцев и должна сохранить данные о своих клиентах. Постояльцы заселяются в номера. Сведения о номерном фонде также необходимо хранить для принятия решения о заселении. Номера различаются по уровню комфортности. Цена, выплачиваемая за сутки проживания, зависит от класса номера. Поскольку в гостинице производятся различные изменения номерного фонда, проводятся различные акции необходимо иметь возможность изменять состав и характеристики номерного фонда.

Стараясь соответствовать современной концепции сервиса для каждого клиента предусмотрен ответственный за его обслуживание сотрудник. Сведения о персонале часть информационных потоков гостиницы.

Существует сфера сопутствующих услуг. Цены на услуги фиксируются в прайс-листе, но могут меняться. Каждый клиент может получить услуги и их стоимость должна быть включена в его чек за проживание. Чек является одним из самых востребованных выходных документов, поэтому необходимо автоматизировать его составление. Для оптимизации клиентской базы необходимо предоставить возможность анализа доходности с клиента и выручки гостиницы.

Использование информационной системы в отрасли гостиничного бизнеса позволит многократно сократить время на обработку информации и поможет сократить затраты. Основа информационной системы это – централизованное хранение базы данных клиентов.

В проекте затронуты вопросы автоматизации приема постояльцев в гостинице, что позволит оперативно получать и обрабатывать информацию о клиенте и услугах, купленной им, о количестве обслуженных клиентов определенным работником. Вследствие экономии времени, работник получает возможность обслужить большее количество клиентов

Гостиничный комплекс «Тамгалы» в городе Астана по проспекту Куйши-Дина 25/1, готова разместить 24 гостей. Номерной фонд гостиницы небольшой – всего 12 двухместных номеров. Персонал гостиницы состоит из 5 человек. Это администратор, регистратор, техничка, охранник и разнорабочий.

Связь между таблицами создается путём добавления связываемых таблиц в окно «Схема данных» с последующим перетаскиванием ключевого поля из одной таблицы в другую показана на рисунке 1.

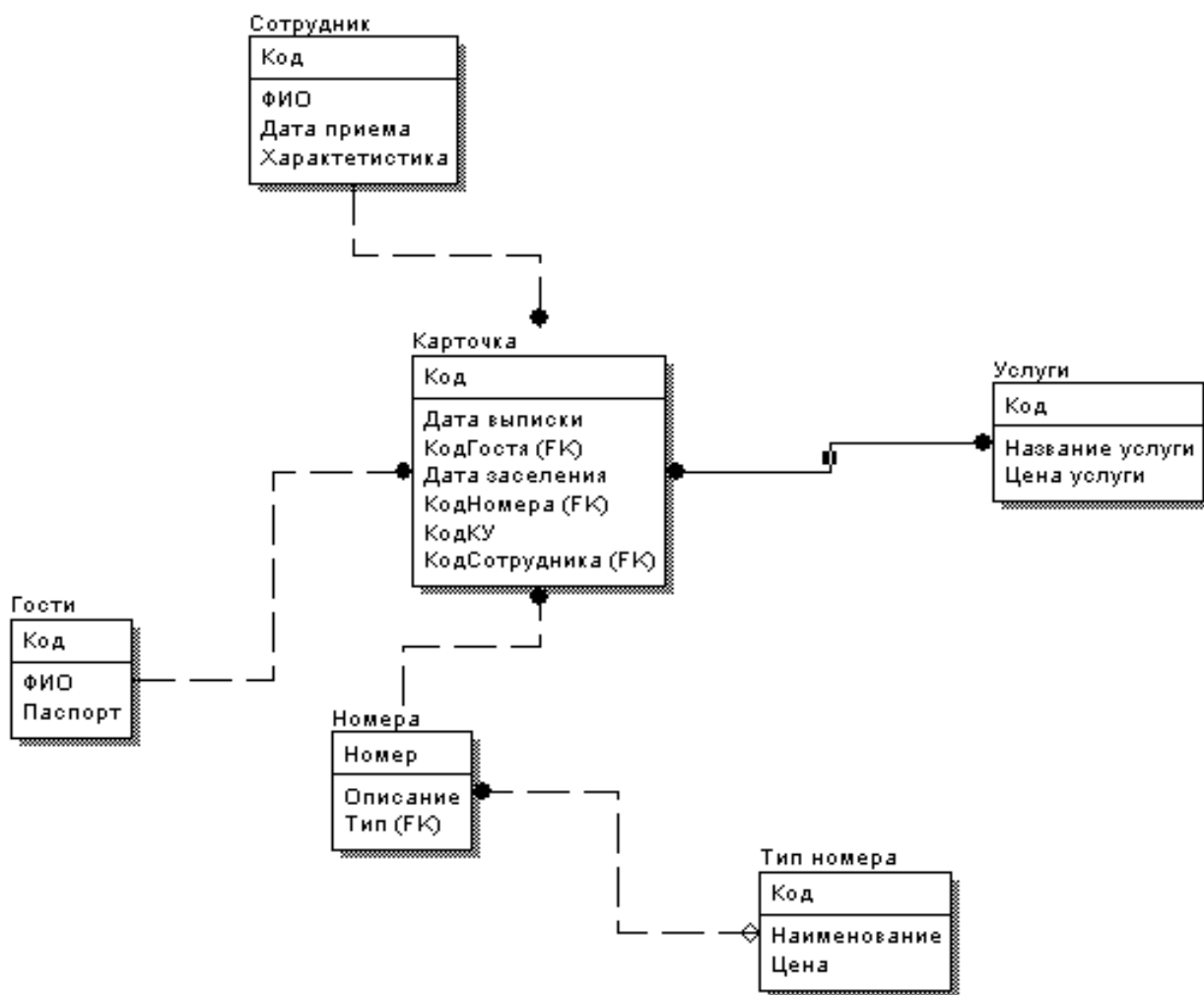

Рисунок 1. Схема данных «Инфологическая модель»

Главная форма – содержит разделы «Справочник», «Дополнительные услуги», «Оказанные услуги» и «Регистратура». Каждый раздел по своей специфике помогает пользователю просматривать все имеющийся таблицы, для добавления, модификации и удаления данных, которая показана на рисунке 2.

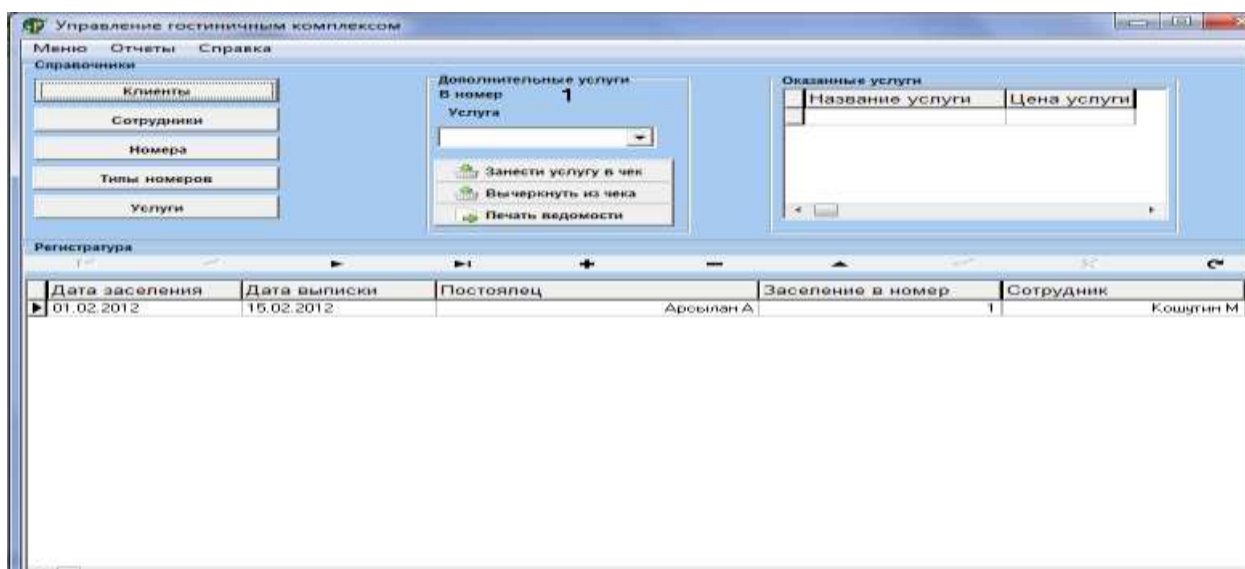

Рисунок 2. Главная форма

Раздел «Регистратура» - содержит поля «Дата заселения», «Дата выписки», «Постоялец», «Заселение в номер», «Сотрудник». Данный раздел необходим для просмотра клиентов, прошедших регистрацию в регистратуре, который показан на рисунке 3.

Дата заселения	Дата выписки	Постоялец	Заселение в номер	Сотрудник
01.02.2012	15.02.2012	Арсылан А	1	Кошутин

Рисунок 3. Регистратура

Подменю «Ведомость» - вывод чека за проживание в гостиничном комплексе. Подменю «Общий доход» - необходим для вывода на экран общей суммы для каждого клиента за проживание в гостинице, с указанием всех оказанных услуг, в соответствии с рисунком 4.

Чек номер "31"	Выручка								
<p>Чек на проживание в гостиничном комплексе с ... 01.02.2012 по... 15.02.2012</p> <p>-----</p> <p>Постоялец Арсылан А</p> <p>заселение в номер 1</p> <p>уровень комфортности Эконом</p> <p>цена за сутки 200</p> <p>Сумма за срок проживания 2800</p> <p>Ответственный сотрудник Кошутин М</p> <p>Дополнительные Услуги</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>Наименование</th> <th>Стоимость</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Обед в номер</td> <td>50</td> </tr> <tr> <td>За услуги</td> <td>50и.е.</td> </tr> <tr> <td>Итого</td> <td>2850и.е.</td> </tr> </tbody> </table> <p>Роспись _____</p>	Наименование	Стоимость	Обед в номер	50	За услуги	50и.е.	Итого	2850и.е.	<p>Постоялец Арсылан А</p> <p>Сумма за срок проживания 2800и.е.</p> <p>Дополнительные Услуги</p> <p>Обед в номер 50и.е.</p> <p>За услуги 50и.е.</p> <p>Итого С Клиента 2850и.е.</p> <p>Общая выручка 2850и.е.</p>
Наименование	Стоимость								
Обед в номер	50								
За услуги	50и.е.								
Итого	2850и.е.								

Рисунок 4. Ведомость

Основной целью проекта была автоматизация рабочих процессов в гостиничном комплексе «Тамгалы» города Астана. Информационная система администратора гостиницы была написана на языке Delphi 7 с применением базы данных MS Access, что дает возможность для автоматизации большого количества гостиничных комплексов. Программа дает возможность отказаться от бумажных носителей и создать централизованное хранение данных, что позволяет увеличить качество работы и снизить время, потраченное на нее. Для создания данной информационной системы понадобилось полностью изучить все рабочие процесса для максимального охвата их в деятельности программы. Как показало практическое применение, использование информационных систем в работе гостиниц позволяет максимально эффективно автоматизировать бизнес процессы.

Список литературы

1. Ссылка на интернет ресурс: <http://www.myastana.kz>

2. Демулин В.Б. Архитектура и программные модули информационной системы гостиничного комплекса// Естественные и математические науки в современном мире. 2013. №12. С.54-60

3. Сенин М.В. и Авраменко Ю.С. Совершенствование системы управления гостиницы на основе современных информационных технологий. В сборнике: Региональные аспекты функционирования гостиничной индустрии// Сборник Всероссийского научно-практического семинара. 2014. С.107-112

4. Левыкин В.М., Дэвон В.В. Разработка модели дерева целей информационной системы управления мини-гостиницы и ее содержание// Технологический аудит и резервы производства. 2015. Т.1. №3(21). С.5864.

5. Дюжева М.Б., Лукина О.В. Внедрение современных систем автоматизации в гостинице как фактор повышения качества обслуживания клиентов. В сборнике: Современное состояние и потенциал развития туризма в России// Сборник материалов научно-практической конференции. 2013. С.141-143

6. Murphy H.C., Chen M.-M., Cossuta M. An investigation of multiple devices and information sources used in the hotel booking process//Tourism Management. 2016. №52. P. 44-51

7. Melián-González S., Bulchand-Gidumal J. A model that connects information technology and hotel performance // Tourism Management. 2016. №53. P. 3037

Гапеев А.С., студент гр. ИС-14с, КЭУК

Научный руководитель: доц., к.э.н. Спанова Б.Ж.,

преп., магистр Цицина А.С.

РАЗРАБОТКА ОПТИМИЗАЦИОННОЙ ЗАДАЧИ И ЕЕ ПРОГРАММНАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ (НА ПРИМЕРЕ ФАБРИКИ ПО ПРОИЗВОДСТВУ ЭЛЕКТРОННОГО ОБОРУДОВАНИЯ)

С быстрым развитием ЭВМ и соответствующего ПО, повышается значимость имитационного моделирования. Если для классических математических методов исследования операций было необходимо некоторое время для составления модели и ее решения, то сейчас есть возможность анализировать ситуацию, выбирая диапазон изменения входных переменных для имитационной модели. Часто они имеют графическую оболочку, это ускоряет процесс усвоения информации и принятия решений.

Предварительное моделирование предметной области позволяет сократить время и сроки проведения проектировочных работ и получить эффективный и качественный проект.

Для решения транспортных задач (ТЗ) составляют транспортную таблицу, показанную в таблице 1.

Таблица 1. Транспортная таблица

Номер поставщика	Номер потребителя						Предложение
	1	2	...	j	...	n	
1	C11	C12	...	C1j	...	C1n	a1
2	C21	C22	...	C2j	...	C2n	a2
...
i	Ci1	Ci2	...	Cij	...	Cin	ai
...
m	Cm1	Cm2	...	Cmj	...	Cmn	am
Спрос	b1	b2	...	bj	...	b1	

В левой колонке и верхней строке таблицы записаны соответственно номера поставщиков и потребителей. В правой колонке и нижней строке записаны, соответственно предложение и спрос каждого поставщика и потребителя. В правом верхнем углу клетки стоящей на пересечении i -строки и j -столбца стоит тариф c_{ij} на перевозку от i -го поставщика j -му потребителю ($i=1..n; j=1..m$).

Для решения задачи был выбран метод минимального элемента, для построения опорного плана, и метод потенциалов для улучшения плана и нахождения оптимального решения.

Метод минимального элемента является более точным методом составления начального опорного плана, а метод потенциалов более простой в освоении, и выдает точный результат оптимального опорного плана и оптимального коэффициента затрат.

Согласно техническому заданию разрабатываемая программа предназначена для расчета методом минимального элемента и методом потенциалов, и должна выполнять следующие действия: ввод исходных данных с клавиатуры, расчет системы уравнений и вывод результатов расчета в текстовом режиме. Кроме того, для удобства использования выбор выполняемого действия должен быть организовано в виде меню. В меню необходимо предусмотреть получение справки по работе с программой и корректный выход при завершении работы. Для того чтобы уберечь программу от не корректных действий пользователя при работе с системой, нужно предоставить контроль вводимой информации и блокировку на те самые некорректные данные.

Результаты расчета в текстовом виде записываются в файл. Программа должна работать на IBM совместных персональных компьютерах. Если говорить о типе процессоров им должен быть Pentium 4 и выше, а объем запоминающего устройства 1 гб. Тип видеоадаптера- SVGA.

Единственное требование к информационной программной совместимости, это то, что программа должна работать под управлением операционной системы Windows. Четко определены требования к программной документации. В состав сопровождающей документации должны входить: пояснительная записка, руководство пользователя и при необходимости, руководство по инсталляции.

В качестве контрольного примера рассмотрена следующая задача: Компания владеет двумя фабриками F1, и F2, производящими электронное оборудование. Фабрики в течение некоторого периода выпускает 16 и 12 тыс. изделий соответственно при нормальных темпах производства. При сверхурочной работе эти показатели могут быть повышены соответственно до 20 и 14 тыс. изделий. Дополнительная стоимость производства 1000 изделий в сверхурочное время на F1, и на F2 составляет 8 единиц. Компания снабжает трех потребителей C1, C2 и C3, потребности которых в течение одного и того же периода составляют соответственно 10, 13 и 7 тыс. изделий. Стоимости перевозок 1 тыс. изделий потребителю с фабрик приведены в таблице 2.

Таблица 2. Стоимость перевозок

Фабрики	Потребитель		
	C1	C2	C3
F1	5	4	6
F2	6	2	3

Транспортную задачу представляем в двух формах:

Матричная:

$A=(16, 12)$ - вектор запаса

$B=(10, 13, 7)$ - вектор потребности

Вводим нового потребителя, так как $B_5=28-30=2$

$$x = \begin{pmatrix} 5 & 4 & 6 \\ 6 & 2 & 3 \\ 0 & 0 & 0 \end{pmatrix} - \text{матрица тарифов}$$

Табличная форма показана в таблице 3.

Таблица 3. Итерация 1

A\B	B	B	B	Запас
A	8^5	$1 +^4$	$7 -^6$	16
A	6	$12 -^2$	$* +^3$	12
A	2^0	0	0	2
Потребности	10	13	7	30

Среда разработки для программной реализации была выбрана C++ Builder XE. Она является более удобной в использовании и имеет более богатый функционал для разработки, так и оформления программы. На рисунке 1 показано главное окно программы.

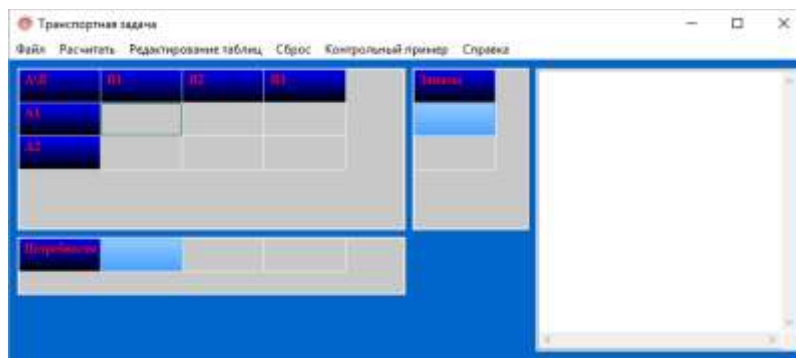

Рисунок 1. Окно приложения

Для ввода значений, необходимо выбрать нужную ячейку и записать число, в соответствии с рисунком 2.

Рисунок 2. Ввод чисел

Если необходимо добавить строку или столбец, или удалить строку или столбец, нужно открыть в главном меню «Редактирование таблиц», и выбрать нужное действие, в соответствии с рисунком 3.

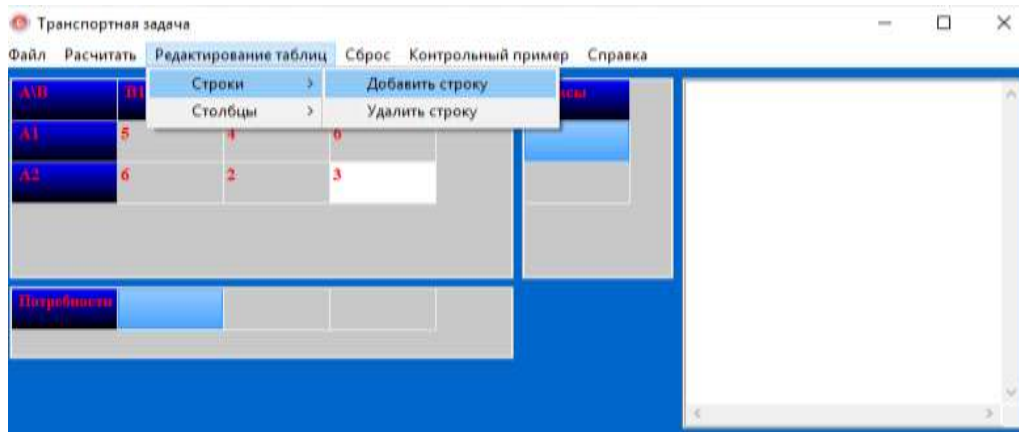

Рисунок 3. Редактирование таблиц

Когда все числа введены, нажимает кнопку на главном меню «Расчитать», программа сделает расчет, в соответствии с рисунком 4.

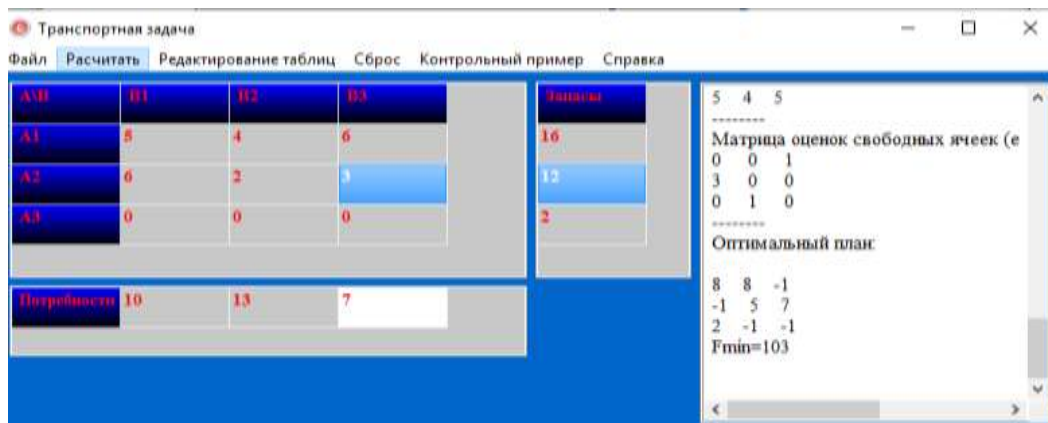

Рисунок 4. Расчет задачи

Для сброса значений в таблицах и решения, нажимаем «Сброс», в соответствии с рисунком 5.

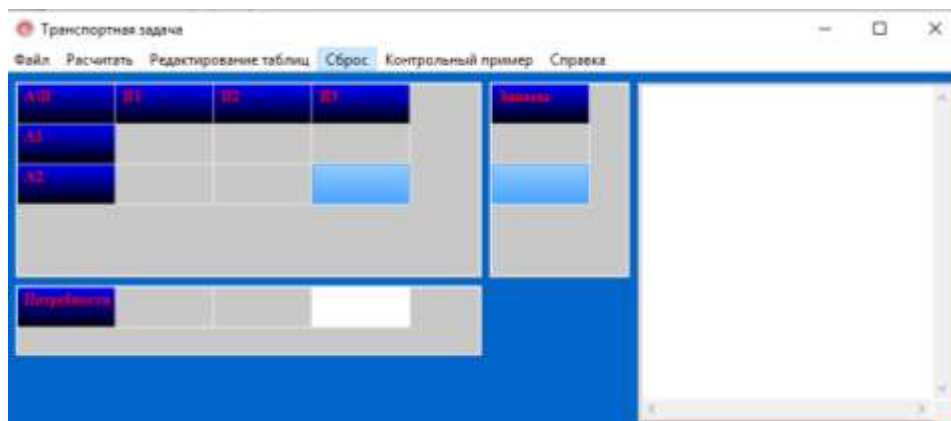

Рисунок 5. Сброс

Для того чтобы сохранить решение в текстовый файл выбрать «Файл», «Сохранить как...», далее выбрать путь для сохранения и нажмите «Сохранить», в соответствии с рисунком 6,7.

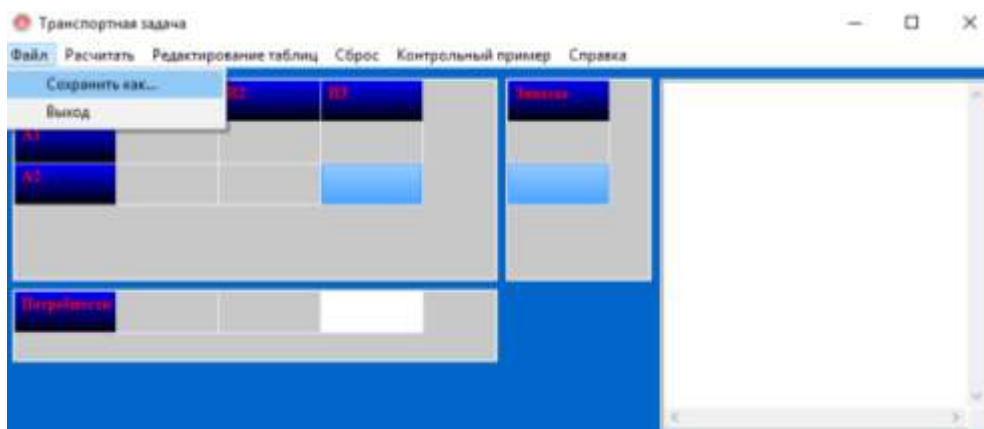

Рисунок 6. Сохранение решения

В ходе решения, были получены оптимальные результаты.

Для нормального темпа производства оптимальным решением будет: поставщик А1 перевозит потребителям В1 и В2 - 8 и 8, тыс. изделий, поставщик А2 перевозит потребителям В2 и В3 – 5 и 7 тыс. изделий, поставщик А3 перевозит потребителю В1- 2 тыс. изделий. Затраты на перевозку будут минимальными и составят 103 ден.ед.

А для сверхурочного темпа соответственно будет: поставщик А1 перевозит потребителям В1, В2 и В3 – 10,6 и 4, тыс. изделий, поставщик А2 перевозит потребителям В2 и В3 – 7 и 7 тыс. изделий. Затраты на перевозку вагонов будут минимальными и составят 349 ден.ед.

С помощью реализованной программы для расчета транспортной задачи методом минимального элемента и методом потенциалов, был также произведен расчет контрольного примера для обоих темпов производства.

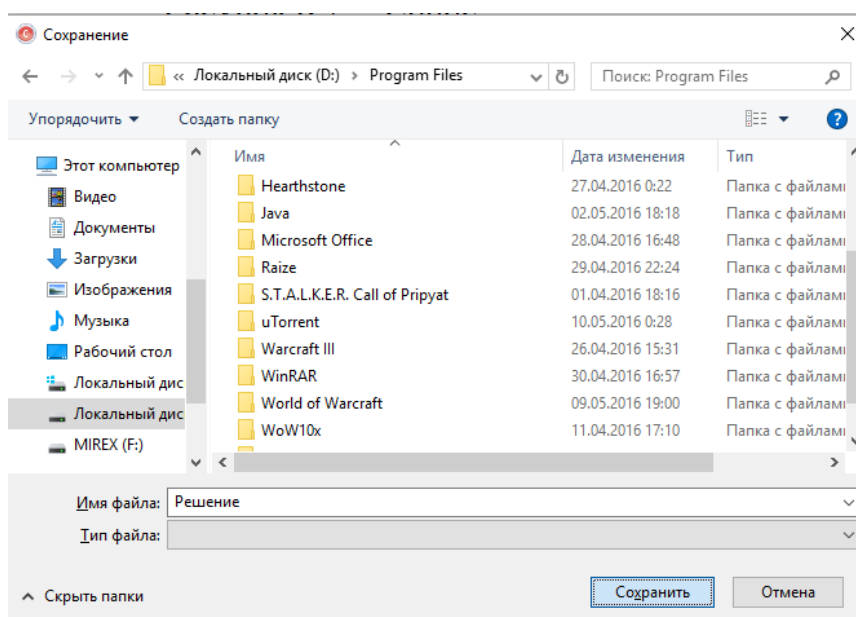

Рисунок 7. Выбор пути сохранения

Все результаты, от начального опорного плана до оптимального коэффициента минимальных затрат, были идентичны результатам математического решения.

Список литературы:

- 1 Абанская А. В. Экономико-математическое моделирование. М. Помиздат, 2010. – 314с.
- 2 Гасс С. Линейное программирование. М. Помиздат, 2007. – 214с.
- 3 Аверилл М. Лоу Имитационное моделирование. М. Помиздат, 2008. – 224с.
- 4 Карпова Т. С. Базы данных: модели, разработка, реализация. СПб.: Питер-М, 2013.
- 5 Пугачев С., Шериев А., Кичинский К. Разработка приложений для Windows 8 на языке С#, БХВ-Петербург-М, 2013.
- 6 Мэтью Мак-Дональд. Windows Presentation Foundation в .NET 4 с примерами на С# 2010 для профессионалов. М.: Вильямс-М, 2012.

Гундрова О.Н., студент гр. ВТ-31, КЭУК
Научный руководитель: магистр, ст. преп. Муканова Ж.А.

РАЗРАБОТКА МОБИЛЬНОГО ПРИЛОЖЕНИЯ «ФАКУЛЬТЕТ»

Современный человек делает все, чтобы достичь максимального комфорта. Сегодня одним из желаний большинства людей является доступ в Интернет. И они всегда хотят оставаться в сети. Вот почему огромное использование такого сервиса, как разработка мобильных приложений.

Сегодня специалисты в области информационных технологий разрабатывают мобильные приложения, которые могут решать огромное количество задач. Все эти приложения позволяют быстро решить задачу, сэкономить время и достичь максимально комфортного уровня жизни.

Развитие современной системы образования непрерывно связано с развитием информационных технологий. Дистанционное обучение уже давно показало свою эффективность и значимость и в настоящее время постепенно переходит в развитие модульных открытых онлайн-курсов.

Однако, всё перечисленное направлено в основном на учебный процесс. Но во многих ВУЗах имеется проблема своевременного информирования студентов о проводимых мероприятиях, изменениях в расписании, новостях и т.д. Чаще всего для этих целей университеты используют сайты, и сейчас каждый студент может открыть этот сайт на своем мобильном телефоне. Однако, не все сайты имеют удобные мобильные версии. Этим и обуславливается актуальность данной статьи.

Целью данной статьи является разработка мобильного приложения для студенческого информационного сервиса, который будет выполнять функции своевременного информирования студентов, и иметь удобный интерфейс для просмотра информации.

Объектом данного исследования выбран Учетно-финансовый факультет Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза.

У факультета есть свой сайт, на котором размещена основная информация для студентов. Также на сайте размещаются актуальные новости и объявления. Но не всегда у студентов есть возможность посетить данный сайт, поэтому разработка мобильного приложения значительно улучшит доступ к важной информации и новостям.

Главная страница приложения изображена на рисунке 1.

Рисунок 1. Главное меню.

Меню приложения состоит из следующих пунктов:

1) Новости.

Открывает доступ к новостям университета, как показано на рисунке 2. Данная форма позволяет студентам всегда быть в курсе проведенных в университете мероприятиях. Также в этом разделе можно размещать сообщения о переносе занятий, запланированных собраниях, субботниках и т.д.

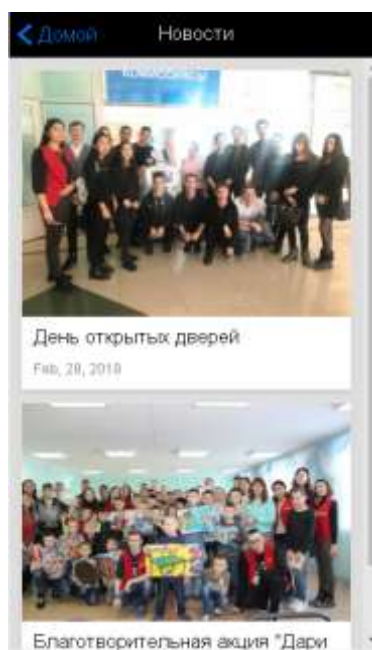

Рисунок 2. Новости

2) О факультете.

Открывает информацию об Учетно-финансовом факультете, как показано на рисунке

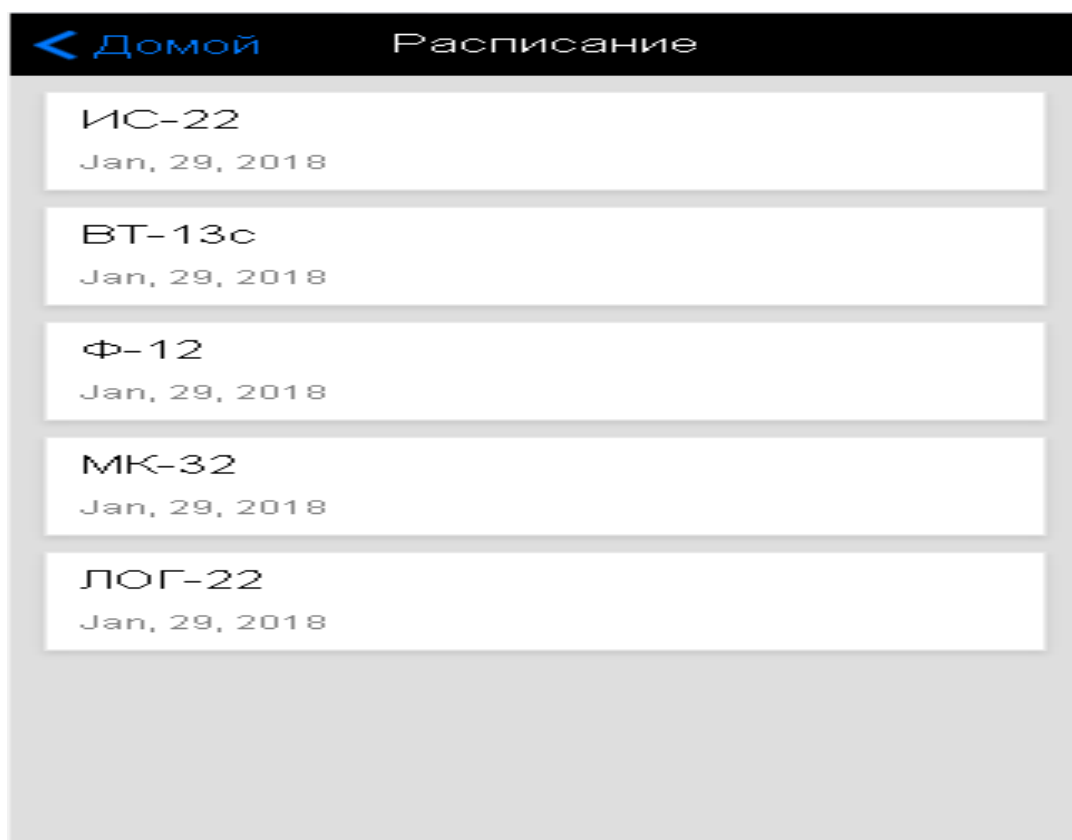
3.

Рисунок 3. О факультете

3) Расписание.

В данном разделе студенты УФФ имеют возможность просмотреть актуальное расписание занятий, как показано на рисунке 4. Студенты КЭУК отмечают необходимость размещения информации о расписании на сайте университета, но, к сожалению, данной информации так не был добавлен на сайт. Поэтому было решено обязательно включить данную информацию в мобильное приложение.

← Назад		Расписание	
ИС-22			
Jan, 29, 2018			
Дни недели	№		
Понедельник начало в 09:00	1	Финансы(практика) - Тан.	
	2	Философия(практика) - Кл	
	3	Анализ и моделирование А.М. маг. ст.преп.	
	4	Анализ и моделирование Н.А. ст.преп.	
	5	Физическая культура	
	6	Физическая культура	
	7	Архитектура и организаци преп.	
Вторник начало в 10:00	1	Философия(лекция) - Кли	
	2	Философия(лекция) - Кли	
	3	Предпринимательство(пра - Садвакасова Ж.М. к.э.н. д - Улаков Н.С. к.э.н. доц.	
	4	Предпринимательство(пра - Садвакасова Ж.М. к.э.н. д - Улаков Н.С. к.э.н. доц.	
	5	Основы информационных	
	6	Философия(самостоятельны	

Рисунок 4. Расписание

4) Кафедры

Данная форма позволяет ознакомиться с кафедрами, как показано на рисунке 4. Информация о преподавателях содержит не только фотографию преподавателя, но и дополнительную интересную информацию о нем.

5) Календарь.

Предоставляет доступ к основным запланированным мероприятиям университета.

6) Мобильность

Данный раздел содержит сведения об академической мобильности, как показано на рисунке 5.

Рисунок 5. Кафедры

7) Прояви себя

Данный раздел содержит информацию о творческих кружках и спортивных секциях университета (рисунок 6)

Спортивные секции	Творческие объединения
Баскетбол (женщины)	Хореографический ансамбль "Жайыт"
Баскетбол (девушки)	Вокальная студия "Але подыт"
Бейсбол	Народно-инструментальный ансамбль народно-инструментального
Мини-футбол	Легендарный клуб "Алтын парус"
Настольный теннис	КРН КЭУ
Легкая атлетика	Студия спортивного балета
Легкая атлетика	танца "Dance avenue"
ЛФК	Рок-группа "Легков"
	Дебатовый клуб «Вирис»
	Театр моды и студия дизайна и
	художественного моделирования
	Этнографический театр моды
	Центр творческого и культурного раз

Рисунок 6. Прояви себя

8) Контакты

Содержит сведения об адресе, телефоне, электронной почте и сайте университета, как показано на рисунке 7.

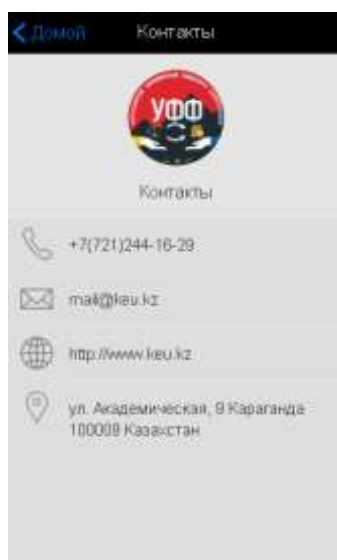

Рисунок 7. Контакты

В заключение хотелось бы отметить, что правильно построенное мобильное приложение информационной направленности может сильно упростить поиск пользователями самой важной информации. На сегодняшний день молодые люди чаще пользуются мобильными устройствами. Мобильные приложения открывают доступ к образованию, развлечениям, поиску необходимой информации. Поэтому разработанное мобильное приложение имеет актуальность, и может применяться для оптимизации студенческого информационного сервиса, который будет выполнять функции своевременного информирования студентов, и иметь удобный интерфейс для просмотра

информации.

Список литературы

1. Голощапов А.Л. Google Android программирование для мобильных устройств. 2-е изд., перераб. и доп. СПб.: БХВ-Петербург, 2012. с. 448.
2. Майер Р. Программирование приложений для планшетных компьютеров и смартфонов / Рето Майер. М.: Эксмо, 2011, с. 672.
3. www.keu.kz
4. uff.keu.kz
5. Хашими С., Коматинени С., Маклин Д. Разработка приложений для Android. СПб.: Питер, 2011, с. 736.

Гундрова О.Н., студент гр. ВТ-31, КЭУК
Научный руководитель: проф., д.т.н. Тен Т.Л.

РАЗРАБОТКА ПРОГРАММНОГО ПРОДУКТА ДЛЯ УПРАВЛЕНИЯ РАБОТОЙ ЧАСТНОЙ СТОМАТОЛОГИЧЕСКОЙ КЛИНИКИ

В современном мире у любого предприятия возникает проблема организации бизнес-процесса и управления данными, которая могла бы обеспечить наиболее эффективную и качественную работу сотрудников. Практически все сферы деятельности общества охвачены цифровыми технологиями, которые позволяют работникам предприятия оперативно выполнять повседневную работу. На республиканском совещании по вопросам цифровизации Н.А.Назарбаев отметил, что цифровизация необходима для повышения конкурентоспособности предприятий и страны в целом, а также улучшения качества жизни населения. [1]

Развитие современной системы здравоохранения непрерывно связано с развитием информационных технологий. В государственной программе «Цифровой Казахстан» отмечается, что цифровизация здравоохранения позволяет снизить количество медицинских ошибок, повысить качество и скорость обслуживания, а также качество принятия управленческих решений. [1]

Существует множество видов информационных систем для стоматологий, которые показывают свою эффективность и значимость. Однако не все эти системы позволяют руководству контролировать качественное выполнение работы сотрудниками. Современное здравоохранение нуждается в качественном управлении. Чтобы этого добиться руководство должно получать информацию о результатах деятельности своих работников, не только по прибыли, которую они приносят, но и, по отзывам пациентов.

В данной статье рассмотрена разработка программного продукта для управления стоматологической клиникой, который дает возможность составления рейтинга врачей, что позволит контролировать качество работы персонала. При разработке строится модель бизнес-процессов на основе CASE- технологий.

Автоматизация бизнес-процессов на предприятии - это внедрение программно-аппаратного комплекса, который совместно с новыми правилами выполнения типовых процедур (составления и выписки документов, контроль исполнения документов, учетные и складские операции и многое др.) обеспечивает качественное повышение уровня работы предприятия. [2]

Бизнес-процесс представляет собой систему последовательных, целенаправленных и регламентированных видов деятельности, в которой посредством управляющего воздействия и с помощью ресурсов входы процесса преобразуются в выходы, результаты процесса, представляющие ценность для потребителей. А бизнес- процесс с точки зрения информационных технологий – это устойчивый информационный процесс

(последовательность работ), относящийся к производственно-хозяйственной деятельности компании и обычно ориентированный на создание новой стоимости. Бизнес- процесс включает в себя иерархию взаимосвязанных функциональных действий, реализующих одну (или несколько) из бизнес-целей компании. [3,стр.57]

CASE-средства – это совокупность методов и способов проектирования и разработки программ с помощью автоматизированных инструментов, которые ори- ентированы на реализацию отдельных процессов ЖЦ для разных предметных областей. [4, стр.33]

Используя диаграмму IDEF0 опишем процесс составления рейтинга врачей. (Рисунок 1)

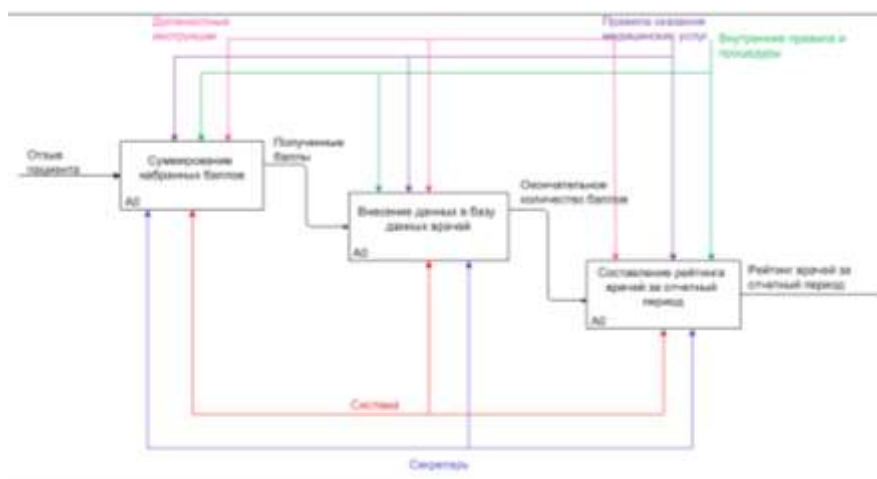

Рисунок 1. Составление рейтинга врачей

Выделим критерии оценки эффективности деятельности медицинских работников. Данные критерии отражают удовлетворенность посетителей клиники. Они измеряются по шкале от 1 до 5, где 1 – Совершенно не удовлетворен, 5 – Абсолютно удовлетворен.

Критерии:

1. Удовлетворенность отношением врача к пациенту (вежливость, конструктивный диалог)
2. Удовлетворенность качеством работы врача (забота об интересах пациента, правильно и точно поставленный диагноз, выполнение заказов точно в срок, контроль деталей)
3. Удовлетворенность выполненной работой (достижение целей, соответствие полученного результата запросам пациента, предупреждение и профилактика прочих заболеваний клиента)

Также стоит добавить такой критерий, как наличие жалоб. Если у пациента есть обоснованная жалоба к врачу, то от общей суммы его баллов отнимается 10 баллов.

Опрос пациентов проводит секретарь при оплате, пользуясь разработанной программой. Программа содержит базу данных врачей, в которую после каждого опроса пациента добавляются соответствующие баллы. Ежеквартально секретарь формирует отчет, который затем отправляется руководству. По прошествии трех кварталов формируется общий рейтинг за годовой период отчетности. На основе этих отчетов руководство может видеть, как каждый врач выполняет свою работу, и делать соответствующие поощрения либо выговоры и штрафы.

В заключении стоит отметить, что разработанный программный продукт позволяет улучшить управление деятельностью стоматологической клиники и оказывать качественные медицинские услуги населению. Областью применения данного программного продукта так же могут стать как частные, так и государственные клиники.

Список литературы.

1. Государственная программа «Цифровой Казахстан» на 2017-2020 года
2. <http://resgroup.ru/content/fransh/automation.php>
3. Статья: Карпов О.Э. Автоматизация бизнес-процессов лечебного учреждения на основе медицинской информационной системы (Национальный медико-хирургический Центр имени Н.И. Пирогова Министерства здравоохранения Российской Федерации, г. Москва, Россия), 2016
4. Software Engineering компьютерных систем. Парадигмы, технологии и CASE-средства программирования/ Е. М. Лаврищева. –К.: Наук. думка, 2013

Гундрова О.Н., студентгр. ВТ-31, КЭУК
Научный руководитель: доц., к.э.н. Спанова Б.Ж.

РАСЧЕТ ПОКАЗАТЕЛЕЙ НАДЕЖНОСТИ ПЕРСОНАЛЬНЫХ КОМПЬЮТЕРОВ ЛЯМБДА-МЕТОДОМ

Задача обеспечения высокой надежности становится одной из ключевых задач теории и практики проектирования, производства и эксплуатации.

Современная теория надежности занимается в основном вопросами надежности техники. За длительное время она накопила большое количество полезных, проверенных на практике результатов. Казалось бы, это может служить залогом успешного и беспроблемного решения задачи обеспечения надежности автоматизированных систем обработки информации и управления. Однако это не так. В последние десятилетия проблема повышения надежности не только не ослабела, но, напротив, значительно обострилась. Это связано с действием ряда объективных причин, обусловленных бурным техническим развитием. Одна из причин — непрерывный рост сложности аппаратуры, который значительно опережает рост качества элементной базы.

Актуальность проблемы состоит в получении оценок надежности функционирования отдельных модулей ПК для выявления наиболее уязвимых, с точки зрения надежности, элементов, и в выработки соответствующих рекомендаций для улучшения работы ПК.

Расчет показателей надежности персонального компьютера (ПК) на основании его составляющих элементов (комплектующих) является наиболее распространенной и важной задачей надежности, которая решается на всех этапах проектирования и производства ПК.

Существуют следующие методы для расчета показателей надежности: вероятностно-физический метод, лямбда метод и метод дерева отказов. Для данной статьи был выбран лямбда метод

Лямбда-метод, основан на экспоненциальном распределении, которое представляет собой однопараметрическую функцию, широко используется благодаря простоте модели. [1, стр. 340]

При расчете показателей надежности ПК этим методом принимаются следующие допущения:

- отказы элементов (модулей) независимы;
- отказ любого модуля приводит к отказу ПК;
- исходными (известными) данными для расчета показателей безотказности ПК являются интенсивность отказов модулей;
- коэффициент вариации наработки до отказа модулей $v = 1$;
- закон распределения наработки до отказа ПК описывается экспоненциальным распределением вида:

$$F(t) = e^{-\lambda t} \quad (1),$$

где λ – общая интенсивность отказов всех модулей ПК, которая находится по формуле :

$$\lambda = \sum_{j=1}^n m_j \lambda_j \quad (2),$$

где m_j – количество однотипных модулей ПК; λ_j – интенсивность отказов модуля j -го типа.

Расчет надежности этим методом, используя характеристики модулей ПК, выполняем в такой последовательности:

– определяем среднюю наработку до отказа ПК по формуле:

$$T_{cp} = \sum_{j=1}^n m_j \lambda_j^{-1} \quad (3)$$

– находим гамма-процентную наработку ($\gamma = 0,9$) по формуле :

$$T_{\gamma} = -T_{cp} * \ln \gamma \quad (4)$$

– рассчитываем вероятность безотказной работы в течение заданной наработки (T_{γ}) по формуле:

$$P^e(T_{\gamma}) = e^{-T_{\gamma} \lambda}$$

Используя данный метод расчета, были выбраны компьютеры, находящиеся в аудитории университета и произведены расчеты надежности. В аудитории установлено 8 персональных компьютеров марки HP ProDesk 400 G4 MT. Расчет показателей ведется для одного компьютера.

В таблице 1, содержатся модули ПК, а также показатели надежности, которые описываются в технической документации. [2, стр 83-87]

Таблица 1. Состав и показатели надежности модулей ПК

№	Модуль	Тип	Количество m_j , шт	Интенсивность 10^{-6} , 1/год	Интенсивность 1/час
1	Системная плата	HP ProDesk 400 G4 MT	1	1,22	1,35
2	Процессор	Intel Core i3-7100	1	1,77	2,02
3	Оперативная память	DDR4 SDRAM	1	1,13	1,2
4	Видеокарта	Intel Graphics HD 630	1	1,06	1,21
5	НЖМД	SATA 3.5	1	1,07	1,22
6	Клавиатура	DLK-180UB	1	1,54	1,75
7	Мышка	DLM-375	1	2,06	2,35
8	Источник питания	ATX 180W	1	1,41	1,6

Проведем поэтапный расчет надежности для одного компьютера:

1. $T_{cp} = \sum_{j=1}^n m_j \lambda_j^{-1} = 12,7^{-1} = 0,07$ ч – средняя наработка до отказа (величина, показывающая сколько пройдет времени, до первого отказа)

2. $T\gamma = -T_{cp} \cdot \ln \gamma = -0,07 \cdot \ln 0,9 = -0,07 \cdot (-0,11) = 0,0077$ ч- гамма-процентная наработка (величина, показывающая наработку в течение которой отказ не возникнет с вероятностью γ , выраженной в процентах)

3. $Pe(T\gamma) = e^{-T\gamma \lambda} = e^{-0,0077 \cdot 12,7} = 0,91393 = 91\%$ вероятность безотказной работы в течение заданной наработки.

Исходя из полученных данных, можно сказать о том, что показатели надежности ПК являются достаточно высокими. Вероятность безотказной работы равна 91%.

Таким образом, был проведен расчет надежности среднестатистического компьютера, которым оснащены учебные классы, и не только.

В заключении стоит отметить, что данный вид расчета был приведен для того, чтобы показать, как с помощью теории надежности и методов определения показателей надежности можно оснащать компьютерные классы теми компьютерами, которые имеют высокий уровень надежности при первоначальной комплектации. Лямбда-метод может позволить оснащать компьютерные классы качественными компьютерами для обучения.

Список литературы.

1. ISSN 2219-7869. Научный вестник ДГМА. Технология моделирования процесса расчета показателей надежности оборудования отделом системно-технического обеспечения. Мельников А.Ю., Соломко Ю.А.

2. <http://h20195.www2.hp.com/v2/GetDocument.aspx?docname=c05373442>.
Техническая документация.

3. Маликов И.М. Основы теории и расчёта надёжности / И.М. Маликов, А.М. Половко, Н.А. Романов, П.А. Чукуреев. – Л.: Судпромгиз, 2000. – 144 с.

Емельянова А.А., студент гр.МН-22, КЭУК
Научный руководитель: Викуленко Ю.Р., ст.преп.
кафедры «Менеджмент и инновации»

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ С ПРИМЕНЕНИЕМ ПОГРУЖЕНИЯ В ВИРТУАЛЬНУЮ РЕАЛЬНОСТЬ

В Концепции модернизации высшего образования важнейшим направлением деятельности образовательных учреждений названо создание условий для достижения нового качества образования. Оно во многом зависит от того, насколько эффективно осваиваются инновации, способствующие качественным изменениям деятельности образовательных учреждений. В настоящее время, практически каждое высшее учебное учреждение включено в сферу инновационной деятельности. Когда о высших учебных заведениях говорят, что они работают в режиме развития, это значит, что они занимаются нововведениями [1].

С помощью виртуальных видео 360 градусов любая информация усваивается быстрее, поскольку интерактивное изображение лучше воспринимается мозгом и надолго остается в памяти.

Виртуальная реальность один из самых эффективных методов для получения новых знаний, закрепление и более лучшее усваивание полученной информации.

Применение инновационных технологий создает особенные возможности для развития образования в целом, в том числе для опережающего обновления его содержания в соответствии с задачами перспективного развития страны.

Анализ сложившейся практики в деятельности высших учебных заведений, работающих в инновационном режиме, выявил ряд проблем:

1. Недостаточность научно-методического обеспечения инновационных процессов.

2. Отсутствие системности и целостности внедряемых педагогических инноваций.
3. Нормативно-правового обеспечения инновационной деятельности дошкольных и школьных учреждений.
4. Необходимость поиска принципиально новых форм взаимодействия научных центров и инновационных.

На сегодняшний день образование считается одним из наиболее перспективных направлений для развития и внедрения технологий виртуальной реальности. Идея применения виртуальной реальности с целью обучения уже далеко не новая, и VR технологии уже давно используются от виртуальных экскурсий на уроках истории до обучения управления самолетом или скоростным поездом.

Возможность проведения виртуальных уроков. Благодаря возможности отображения смоделированного пространства от первого лица и возникновения эффекта собственного участия в виртуальных событиях, стало возможным проведение целых уроков в режиме Virtual Reality.

Уже сегодня виртуальная реальность под присмотром преподавателей позволяет изготовить инновационные учебные материалы и организовать VR-лаборатории.

Virtual Reality в образовании открывает нам спектр безграничных возможностей. Например, мы можем:

- стать участником исторических событий;
- видеть редчайшие физические явления;
- проводить манипуляции с разнообразными объектами физического мира;
- поддавать анализу большие объемы данных.

Немаловажными становятся специальные приложения. Разработка состоит из перечня изображений из различных областей знаний: математики, анатомии, истории, английского, казахского и т.д. Уникальность её в том, что деление экрана возможно на две части, что позволит ребенку видеть объемное изображение с различных ракурсов, покрутив для этого головой.

Технологии, казавшиеся фантастикой ещё десяток лет назад, сегодня реальны и уже применимы в образовании:

- интеграция между предметами и взаимодействие образовательных заведений по сети;
- телемосты и различные видеоконференции;
- трёхмерные электронные обучающие ресурсы, материалы для презентаций;
- виртуальные музеи, планетарии, залы для лекций, лаборатории и практикумы [2].

В ближайшее время VR-технологии станут повседневностью. Виртуальная реальность открывает новые возможности для изучения теории и отработки практики, ведь традиционные методы могут быть весьма затратными или слишком сложными.

Детально изучив данную тему, мы выявили сильные и слабые ее стороны.

Сильные стороны внедрения VR в образовании:

- **Наглядность.** 3D-графика позволяет воспроизвести детализацию даже самых сложных процессов, невидимых человеческому оку, вплоть до распада ядра атома или химических реакций. К тому же, ничто не мешает увеличить уровень детализации и увидеть движение электронов или воспроизвести механическую модель, к примеру, развития клетки человеческого организма на разных этапах.

- **Безопасность.** Практические основы управления летательными или сверхскоростными аппаратами, можно абсолютно безопасно отработать на устройстве виртуальной реальности. Еще VR дает возможность отрабатывать сверхсложные медицинские операции или манипуляции, без вреда и опасности для кого-либо.

- **Вовлечение.** VR-технологии дают возможность смоделировать любую механику действий или поведение объекта, решать сложные математические задания в форме игры и прочее. Виртуальная реальность позволяет путешествовать во времени, просматривая

основные сценарии важных исторических событий или увидеть человека изнутри на уровне движения эритроцита в крови.

- Фокусировка. Пространство, смоделированное в VR можно легко рассмотреть в панорамном диапазоне 360 градусов, не отвлекаясь на внешние факторы.

Слабые стороны внедрения VR в образовании:

- Объем. Практически каждая учебная дисциплина обладает огромным объемом важного материала, поэтому создание одного такого курса несет большую трудоемкость для создания виртуального контента. Это может быть, как отдельный урок на каждую тему, так и десятки отдельных приложений.

- Стоимость. Если речь идет о дистанционном обучении, то ученикам стоит позаботиться о наличии гаджетов способных визуализировать виртуальную реальность, в свою же очередь учебным заведениям необходимо будет закупить дорогостоящее оборудование для классов, в которых будут проходить виртуальные уроки, что требует немалых финансовых вливаний.

- Функциональность. Virtual Reality, как и любая другая аналогичная технология, нуждается в использовании собственного языка. Нужно подобрать правильные инструменты, чтобы создать качественное наполнение виртуального урока. Существующие приложения виртуальной реальности для обучения не могут использовать на 100% все потенциальные возможности технологии и поэтому не выполняют своей основной функции.

Возможности:

- Развитие технологий виртуальной реальности позволяет расширить границы науки и внедрить новшества во все сферы человеческой деятельности;

- безопасно опробовать разнообразные химические реакции и глубже понять химию не в теории, а на практике.

Угрозы:

- использование более качественных технических характеристик и качественных приложений;

- Компании, которые планируют заниматься разработкой уроков в формате виртуальной реальности, должны быть готовыми к тому, что этот процесс будет занимать большой объем времени и ресурсов без возможности получить прибыль до создания и выхода полноценного урока или целого курса, состоящего из десятка уроков.

Таким образом, VR - это технология будущего и эта отрасль уже сегодня активно ищет специалистов, способных создавать устройства, разрабатывать логику и механику VR-приложений, моделировать окружение и в целом проектировать VR-решения для различных задач.

Информационно – компьютерная технология позволяет:

- успешно решать образовательные и воспитательные задачи;

- повышает интерес обучаемых к занятиям, помогает формировать познавательную мотивацию.

- подготовить высококвалифицированных специалистов, с опытом работы, пусть и виртуальным

Применяя данную модель VR-очков в образовательном процессе высшего учебного заведения, можно оптимизировать изучение многих предметов. Эта технология будет способствовать решению задач повышения профессиональной адаптации при подготовке студентов.

Восприятие виртуальной модели с высокой степенью достоверности позволяет качественно и быстро готовить специалистов требуемого профиля, уменьшая при этом стоимость обучения [2].

Виртуальная реальность - созданный техническими средствами мир, передаваемый человеку через его ощущения: зрение, слух, обоняние, осязание и другие. Виртуальная реальность имитирует как воздействие, так и реакции на воздействие. Для создания

убедительного комплекса ощущений реальности компьютерный синтез свойств и реакций виртуальной реальности производится в реальном времени.

Объекты виртуальной реальности обычно ведут себя близко к поведению аналогичных объектов материальной реальности. Пользователь может воздействовать на эти объекты в согласии с реальными законами физики (гравитация, свойства воды, столкновение с предметами, отражение и т. п.). Однако часто в развлекательных целях пользователям виртуальных миров позволено больше, чем возможно в реальной жизни

Перспективы виртуальной реальности – как она изменит мир и чем станет сама.

Список литературы:

1. РГКП РУМЦ ДО

2 <http://deepvrtech.com/obuchenie-v-virtualnoj-realnosti/>

Зекен М.С., Сапан Е.Т. гр.ИС-32к, ҚКЭУ

Ғылыми жетекші: Ибрагимова М.С.

СҮТ АВТОМАТТАРЫ ҮШІН МОБИЛЬДІК БАҒДАРЛАМА ҚҰРУ

Бүгін біз интеллектуалды автокөлік автоматы қалай құрылатыны туралы әңгімелестік. Атап айтқанда, дайын бұйымдарда Интернеттің шлюзі, өнеркәсіптік деңгейдегі сенсорлар, Intel IoT Gateway Software Suite, Intel System Studio және Microsoft Azure бұлт қызметтері пайдаланылды. Алынған бағдарламалық-техникалық кешен машинадағы тауарлардың қолжетімділігін бақылауға, сату журналын жүргізуге, машинаны сақтау қажеттілігін еске сала алады. Шлюз ақпаратты температура датчигі арқылы, спиральды жүк тасымалдауға арналған сатыс қозғалтқыштарынан және сатуға жауапты қолданудан жинайды. Деректер шлюзде талданып, жинақталған және қосымша зерттеу үшін бұлттыға жіберілуі мүмкін.

24U арқасында телефонды сауда автоматы машинасына қосып, планограмманы сұраңыз. Телефон экранында осы құрылғыда бар сусындар мен тағамдар пайда болады. Сіз өзіңіздің таңдауыңызды жасайсыз, өтінімге байланысты несие карточкасы арқылы сатып алсаңыз, сауда автоматы машинасына тигізбестен тауарларды сатып алыңыз.

Өнім жасаушылардың пікірінше, мұндай өтінім идеясы бірнеше жыл бұрын, көптеген сауда көрмелерінде өндірушілер сауда автоматтары автомашинасының барлық қасбетінде сенсорлық экрандармен түсініктерді ұсына бастаған кезде туылды: «Бұл өте жақсы және ыңғайлы, бірақ сонымен бірге өте қымбат және машиналардың үлкен пакеттері үшін іс жүзінде жүзеге асырылмайды. «UNICUM командасы 24-і коммерциялық құрылғының үлкен экранынан ұялы телефон экранына көшті, осылайша операторларды қосымша инвестициялардан үнемдейді.

Бұл материал ақылдасқан автоматтандырылған автомашинаның құрастыруының техникалық бөлшектеріне қатысты егжей-тегжейлі мәліметтер бар.

Интернеттің заттарға арналған мүмкіндіктері - бұл құрылғыны күнделікті қолданатын интеллектуалдық функциялармен жабдықтау. Бұл, ақыр аяғында, олардың жұмыс сипаттамаларын жақсартуға мүмкіндік береді және егер мұндай құрылғыларға салынған бизнес болса - оның тиімділігін арттыру.

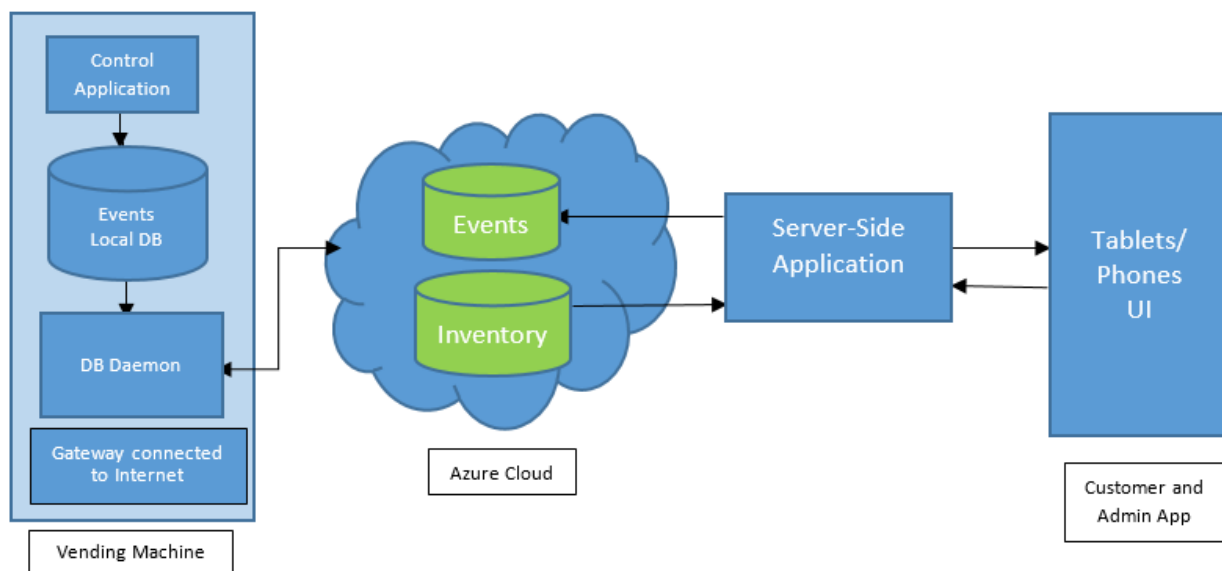
Мұнда, мысалы, монеталарды немесе банкноттарды қабылдайтын сауда маркалары және сатып алушыға әртүрлі тауарларды - кофе кофеден, стандартты пакеттердегі электрондық құрылғыларға дейін жеткізу. Осылайша жасалуы мүмкін сатып алулар ауқымы өте кең және өсіп келеді. Бұл машиналарды барлық жерде ғана табуға болады. Олар тәулік бойы жұмыс істейді, клиенттер оларды пайдалануға дайын. Нәтижесінде, автоматика түрлі бағыттардағы бөлшек саудагерлерді тартатын айтарлықтай кіріс ағыны құра алады.

Машина кассирдің үнемі болуын талап етпейді, мысалы, әдеттегі сату нүктесі, мысалы, кеңсе ғимаратының тереңдігінде, кітапханада немесе жан-жақты қиылысудан екі кадамды орналастыру өте қиын. Дегенмен, машиналарға тұрақты қызмет көрсету қажет. Әдетте ол сатылатын немесе жоспарланған қызмет көрсету қорларының толықтырылуынан тұрады, бірақ кейде құрылғы қалыпты жұмыс істей алмайтын және шұғыл түзетуді немесе жөндеуді қажет ететін төтенше жағдайлар туындайды.

Сауда автоматы автономды түрде жұмыс істесе, шұғыл араласуды қажет ететін жағдайды анықтап, проблемаға тап болған клиенттерге қолдау көрсету қызметіне қоңырау шалу немесе аппараттар паркін келесі жоспарлы қызмет көрсету арқылы шешуге болады. Мұның өзі машина иелерінің әлеуетті шығындарын білдіреді. Егер иелері құрылғының күйі туралы толық және уақтылы ақпарат алса, бұл олардың бизнесінің тиімділігін арттырады. Мұндай ақпарат ұсақ кемшіліктер немесе машина кез келген өнімді аяқталды немесе ингредиенттер қарым-қатынасы сызбасы 1-суретте көрсетілген қарапайым жағдайларда, нәтижесінде үзіліс уақытын азайту үшін, машина техникалық қызмет көрсету схемаларын оңтайландыруға көмектеседі. Сауда бизнесіндегі заттардың Интернет-технологияларын енгізу сатушылар мен сатып алушыларға пайда әкеледі. Сондықтан Intel интеллектуалды автоматтандыру машинасын құруға және оны пайдалануға мүмкіндік беретін мүмкіндіктерді зерттеуге бағытталған жобаны ұйымдастырды

Кішігірім машиналарға арналған мобильді қосымшаның артықшылықтары:

- ақшалар немесе тривиалдық болмаған кезде, тұтынушы сатып алу мүмкіндігіне ие.
- бір сатып алудан кейін тұтынушыға өзгертуді алудың қажеті жоқ және екінші сатып алу үшін ақшаны қайта жүктеу қажет. Ол бірнеше атауды таңдап, содан кейін онлайн-дүкендегідей төлем жасайды.
- Жеке телефон экранында планограмманың болуы тұтынушыға сатып алу туралы ойлануға мүмкіндік береді. Оның артында ешқандай таңдау жоқ.
- өтінім нақты машинаға немесе нақты төлем жүйесіне байланысты емес.

Сур.1. Жобаның әртүрлі бағдарламалық компоненттерінің өзара әрекеттесу схемасы

- Осындай өтінімді иелене отырып, оператор тұрақты клиенттерді көтермелеу үшін кез келген адалдық бағдарламасын жасай алады.

Біздің ойдағыдай сауда маркалы автомобилі идеядан модельге дейінгі бақылаудың мониторингі өздерінің IoT жобаларын дамытумен айналысатын командалар үшін пайдалы болады деп үміттенеміз.

-моделін құру қоғамдастық үшін барынша пайдалы болып шықты жобасын бастан үшін, ол оңай қол жетімді компоненттер мен технологиялар қолдану туралы шешім қабылданды.

-прототипі дизайн кезеңін жеделдетуге және оның күрделілігін азайту үшін, команда сауда автоматтары байланысты құрамдас оны қоса алғанда, жоқ есептеу платформа және датчиктерді тұрады прототипі моделі Металл жергілікті бөлігін салу туралы шешім қабылдады. Машинадағы жұмыс жобаның кейінгі кезеңдеріне ауыстырылды.

Прототипі жобаның күтулеріне толығымен жауап бергенін көрсеткенде, команда зияткерлік сауда автоматтары жұмысының нұсқасын құруға ауысты. Тұтастай алғанда, шешім мынадай негізгі бөліктерден тұрады.

Тауарды шығаратын және шлюзі бар сыртқы әлеммен деректер алмасатын сауда автоматы. Машина жеткілікті күрделі, ол түрлі датчиктерді және басқа компоненттерді қамтиды. Ол осы жоба үшін арнайы құрастырылған.

Шлюз еркін сатылымда табылғандар арасында таңдалды. Ол Intel архитектурасына негізделеді, жобаның логикасы өз дизайнымен бағдарламалық жасақтама арқылы жүзеге асырылады.

Әкімшілерге және JavaScript-те жазылған сатып алушыларға арналған өтінімдер тиісті пайдаланушы топтарына арналған. Бұл қосымшалар бұлтпен тығыз біріктірілген, бұл олардың сауда автоматтары мен делдалдығы.

Microsoft Azure-ге негізделген бұлтты талдаулар жүйесі, басқалармен қатар уақыт бойынша жиналған сауда автоматтарын пайдалану туралы деректерге негізделген бизнес-процестерді оңтайландыру үшін болжамды ақпаратты алуға мүмкіндік береді.

Жобаның аяқталу кезеңінің бастапқы кезеңінде компоненттерді іріктеу жүргізілді, оның негізінде дайын шешім жасалды.

Прототипі постер моделі түрінде жасалды, ал жобаның даму сатысында нақты жұмыс істейтін сауда автоматы салынатын болады. Команда екі нұсқаны қарастырды. Біріншісі - машинаның өзін-өзі жинау, екіншісі - екінші қол машинасын сатып алуда және оны жобаның қажеттіліктері үшін модификациялау кезінде. Нәтижесінде, оны әмбебап етіп жасау және оны жобаның ерекшеліктерін ескеру үшін өз машинаңызды жасау опциясы таңдалды. Төменде суретте көрсетілгендей, құрылғыны жинаудың бастапқы кезеңінде көрсетеді.

Molokomat - banknoto- немесе тиынмен тоңазытқыш ұқсас келбетте, жаңа піскен сүт машинасын сауда автоматтары.

Бизнес қарапайым сауда автоматтары қозғаушы операция: банкарға 100 литр сүт, содан кейін аппаратында орнатылған 300 литр, көлемде, мөрмен ауыстырылатын кег өндіруші тікелей жүргізіледі. Күннің соңында қалған сүт қышқыл сүт өнімдерін шығару үшін пайдаланылады. Кегтер жойылады, арнайы қосылыстармен жуылады, сондықтан ертең, қайтадан, құрамында майдың жоғары мазмұндағы табиғи сүтімен толтырылады.

Сурет. 2. Автоматты автоматтар

Жалғыз операция, әдетте, дәстүрлі түрде сүтке бағынады, сатып алушы жіберместен бұрын - гомогенизация. Ол май бөлшектер тіпті үлкен ұлғайту әрең ажыратылуға дерлік білінбей бөлшектердің, бөлінеді, онда өңдеу тәсілі болып табылады. Орталандыру ұстануы алдын оның бетінде май қабаты қалыптастыру сүт, және жабдықтау құбыр molokomata ластануы болдырмайды.

Бизнес үшін басты еңбегі molokomator - продюсер және өңдеу зауыттар мен өсімдіктер түрінде қорытынды сатып алушының арасындағы делдалдар тізбегін кесіп қабілеті. «Сүт - дайын пайдалану өнімі» - сатып алушы пастерлеу немесе зарарсыздандыру үшін төлеуге неге екенін фермерлер түсіндіреді.

Сатып алушылар үшін қолданба интерфейсі төмендегі суретте көрсетілген. Ол мобильді құрылғыларға арналған, ол пайдаланушыға сауда автоматтары арқылы өзара әрекеттесуге мүмкіндік береді және деректерді 3-суретте сатып алуға мүмкіндік береді.

Біз бақылайтын әдістемені бұл мәселені түсіну кезеңінен басталады. Бұдан әрі арзан компоненттердің прототипін жылдам құру. Мүмкін - стендтік үлгідегі форматта. Прототипі және оған арналған бағдарламалық қамтамасыз ету, жобаның нарықта өмір сүру мүмкіндігіне ие бола ма, жоқ па соны жұмысын жалғастыру керек екенін түсінуге ерте мүмкіндік береді. Мұндай мүмкіндік көптеген уақыт пен ақшаны үнемдеуге мүмкіндік береді. Егер прототипті жасағаннан кейін, жобаның өте перспективалы екендігі айқын болса, жүйенің функционалдық үлгісін жасап, сынап көріңіз, тазалаңыз және түпкілікті түрде өндіріске дайындаңыз.

Сурет. 3. Бағдарламалық жасақтама

Бизнестің күшті түрлері:

- азық-түлік дүкендерінің сүт ассортиментімен салыстырғанда өнімнің тазалығы, өндірістің табиғи байлығы.

- пастерленген сүтке қарағанда сатып алушыға төмен баға ұсынуға мүмкіндік беру.

- кадрларға ең төменгі қажеттілік.

- ең төменгі алаңға орналастыру мүмкіндігі: 1-2 м2.

Модельдің әлсіз жақтары:

- адам денсаулығына қауіп төндіретіндіктен шикі сүтке қатысты қоғамдық алаңдаушылық. Сондықтан табысты жұмыс үшін сүт сатуға арналған сауда желісінің иесі әлеуетті сатып алушыға өз өнімдерінің абсолюттік қауіпсіздігін дәлелдеуі немесе осы бизнестің басты идеясына қарсы пастерленген сүтті сатуға тиіс.

- осы бизнестің белгісіз болашағы.

- егде жастағы адамдарға кедергі келтіруі мүмкін стандартты емес сатып алу тәсілі.
- басқа да автоматтандырылған автоматика құралдарымен салыстырғанда жабдықты күрделі жөндеу.

Біздің жобаның ерекшеліктерінің бірі бұлтты сервистермен жұмыс жасаудың тәсілі. Атап айтқанда, бұлтты есептеулерді жиі ақпарат үлкен көлемін жинақтау және зерттеу, сондай-ақ басқа ештеңе, үлкен деректер құнды ақпарат алу үшін іздеумен байланысты. Біздің жоба, біз сондай-ақ рөлі орталық байланыс жүйесі компоненттері айналып, деректерді сақтау және талдау айналысатын, бірақ бұлтты қызметтер, дәстүрлі функцияларына қосымша беріледі. Біз бұл туралы ойлануға тұрарлық деп есептейміз.

Нәтижесінде, Интернет-технологияларға сауда бизнесіне айтарлықтай оң әсер ететініне сенімдімін.

Әдістемелер тізімі:

1. IOT: ақылды сауда автоматтары [Интернет ресурсы <https://software.intel.com/en-us/articles/path-to-product-the-making-of-an-intelligent-vending-machine>]
2. Molokomaty: дәстүрлі өнімді сатуға жаңа тәсілі [Интернет ресурсы http://moneymakerfactory.ru/biznes-idei/molokomaty_i_novyiy_sposob_prodaki_traditsion]
3. Сұрақтар [Интернет ресурсы <https://veq.ru/catalog/idea-analitika/doc/659>]

Иманмусин Қ. А., ИС-32к тобының студенті.

Жобаның жетекші: Садвақасова Қ. М. жоғарғы деңгейлі оқытушы.

Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті
экономика, бизнес және құқық колледжі

«АЛАТАУ» ЖИҢАЗ ФАБРИКАСЫНЫҢ КОРПОРАТИВТІК СТИЛІН ЖАСАУ

1-этап. Логотип әзірлеу

Алдында тұрған бірінші міндеті қазіргі заманғы жарнамалық тенденцияларға сай логотип жасау болды. Логотип (ағылшын журналы) брендті анықтауға және бір брендті басқасынан ажыратуға арналған стильдендірілген әліпби болып табылады. Бұл қарапайым иллюзиясы, кейбір объектілердің оқылуы және стилизациясы (көрнекі қызығушылық үшін). Жұмыста ол классикалық (аса қатаң) инновациялық идеялардан өтті. Түс схемасы түрлі нұсқаларда ұсынылған

1 сурет. Логотип

2 кезең. Слоган құру.

Слоган - жарнаманың, қысқа ұраны, қысқа бейнелі көріністің немесе фирманың «шайқасқан дауылдың» шок сызығы. Слоганның басты мақсаты жарнамалық кампаниялардың дәйекті жүргізілуін қамтамасыз ету болып табылады.

Слоганы

Красивая мебель для комфортной жизни

Наша мебель ждет Вас!

Удобство по жизни!

Живите с комфортом!

Воплощение красоты и комфорта!

Пора жить комфортно!

Привыкайте к хорошей мебели!

Мебель от АЛАТАУ

Это гора Ноу Хау!

Яркие идеи воплощены в нашей мебели!

Мебель наша

Теперь Ваша!

2 сурет. Слоган

3 кезең. Тандалған логотип ғимаратпен бірге коллажда ұсынылған.

Мұнда жобаның техникалық жағы қарастырылады: өлшемдер, белгілеу мүмкіндіктері. Жиһаз фабрикасының логотипі мен әріптері жеңіл болғандықтан, мен жобаны екі нысанда - күндіз-түні көрсетемін.

РАЗРАБОТКА ФИРМЕННОГО ЛОГОТИПА

МЕБЕЛЬНАЯ ФАБРИКА

ОБЪЕМНЫЕ БУКВЫ, МЕТАЛЛОКОНСТРУКЦИЯ

ALATAU

ОБЪЕМНЫЕ БУКВЫ И ЛОГОТИП

ПСЕВДООБЪЕМНЫЕ БУКВЫ

***Живите
с комфортом!***

МЕБЕЛЬНАЯ ФАБРИКА

внутреннее неоновое освещение (12d)

ALATAU

наружное неоновое освещение
по контуру букв и логотипа (12d)

3 сурет. Таңдалған логотип ғимаратпен бірге коллажда

4 кезең. Жарнамалық модульдер.

Жарнамалық модульдер бөлімінде маркетинг бағдарламасына арналған нұсқаларды ұсынамын. Жарнаманы орналастыру, билбордтар, жеңіл стелалар, жарық жәшіктерін жалға беру және газет модульдеріне орналастыру.

РАЗРАБОТКА ФИРМЕННОГО МОДУЛЯ

4 сурет. Жарнамалық модульдер

Қолданылған әдебиеттер

1. Гинкель Г. Проблемы институционального изменения: диалог и управление, основанное на взаимодействии. Утрехт, Нидерланды, 2016.
2. Лещинер Р., Разу М., Старостин Ю. Подготовка менеджеров в США. Экономические науки, N 4, 2011, с. 59 – 68.
3. Тенденции развития информационных технологий. Мир ПК, 5/96, с. 132-134.
4. 10 технологий, которые ... должны быть вам известны Мир ПК, 6/2016, с.136-141.

5. Писарев М. Вокруг сети. Размышления о будущем глобальных сетей. CompUnity, 5-6/2016, с.81-84.
6. Храмцов П. Internet в сетях гипермедиа. Открытые системы сегодня, 14/2010, с.1,11.

Ким К.С., студент гр. МН31, КЭУК
Научный руководитель: ст. преподаватель Блялов Б.Е.

РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В условиях рыночной экономики информация выступает как один из важнейших товаров. Успех коммерческой и предпринимательской деятельности связан с государственными, банковскими, биржевыми информационными системами, информатизацией оптовой и розничной торговли, торговых домов, служб управления трудом и занятостью, созданием банка данных рынка товаров и услуг, развитием центров справочной и аналитико-прогнозной котировочной информации, электронной почты, электронного обмена данными и др. Как правило, работа этих систем базируется на локальных вычислительных сетях различной архитектуры или их объединениях, получивших название корпоративных сетей.

Компьютерные сети применяются для обработки текстов, внешних баз данных, предназначены для машинной графики, выполнения числовых расчетов, являются информационными системами в управлении, планировании, учете, проектировании и др. [1, 60].

Широкая и постоянно увеличивающаяся номенклатура ЛВС, сетевые программные продукты и технологии возлагают на потенциального пользователя сложную задачу выбора нужной системы из массы существующих. Поэтому в настоящее время очень остро стоит вопрос о создании инструментария, который может помочь им в этом выборе, осуществить построение модели проектируемой сети.

Пусть имеется задание Z на проектирование локальной вычислительной сети S . Требуется реализовать оптимальную по основным характеристикам архитектуру сети. Формулировка критериев оценки оптимальности спроектированной ЛВС зависит, как от требований стандартов на проектируемый объект, так и от целей экономического, технического или социального характера. В процессе поиска решений уровень притязаний ЛПР может изменяться, что требует настройки комплекса средств автоматизации проектирования под конкретные условия. Относительно проектирования ЛВС можно сформулировать следующие задачи:

- На основе анализа множества альтернативных топологий сети выбрать топологию наиболее полно удовлетворяющую выбранным критериям.
- Отобразить выбранную топологию во множество структурных элементов и организовать требуемые структурные связи.
- Оценить на модели работоспособность полученной структуры и оценить значения полученных характеристик.

Для автоматизации решения данных задач требуется:

- На основе анализа предметной области сформулировать обобщенные характеристики виртуальной ЛВС;
- Выбрать множество технических и программных средств для реализации виртуальной системы;
- Определить их модельное представление;
- Выбрать методы оценки проектных решений.

Основным подходом к решению задачи проектирования предлагается имитационно-оптимизационный подход [1, 2, 4], заключающийся в последовательном уточнении принимаемых решений на основе данных, получаемых в ходе проведения имитационных экспериментов. В обобщенном виде имитационно-оптимизационный процесс формирования и выбора решений представляется последовательностью шагов:

1. На основе анализа задания Z , осуществляется выбор прототипа и его модели из БД.

2. Определение предпочтительных значений параметров на основе притязаний ЛПР.

3. Определение соответствия значений параметров прототипа, требуемым значениям. Если текущий вариант соответствует требованиям, то выдача проектного решения, иначе выполнение 4 шага.

4. Целенаправленное изменение прототипа, возврат на 3 шаг.

В основе реализации четвертого шага процесса лежит использование методов имитационного моделирования для чего выполняется следующая последовательность действий:

- модификация модели прототипа (внесение изменений локального характера) с использованием моделей отдельных элементов;

- планирование эксперимента с измененной моделью;

- проведение экспериментов и получение результатов в необходимой форме.

Проведение эксперимента выражается в последовательной реализации отдельных прогонов модели с различными исходными данными в соответствии с планом эксперимента, причем переход от одного набора исходных данных к другому должен производиться на основе уточненных требований ЛПР.

В основе методов интерпретации и представления результатов моделирования для принятия решений в ходе проектирования целесообразно использовать как статистические методы, так и специально разработанные процедуры, например, методы выявления «узких мест» с использованием набора «характерных» контрольных точек.

Исходя из вышеизложенного, представляется разумным, чтобы у разработчиков на этапе проектирования был бы какой-либо инструмент, который мог бы оказать им помощь хотя бы в оценке работоспособности сети производственной инфраструктуры и определить некоторые ее параметры. Поэтому задачу можно сформулировать следующим образом: необходимо разработать программный комплекс, который будет являться инструментом для оценки работоспособности ЛВС при ее проектировании и проведении модернизаций. Пользователь комплекса должен иметь возможность проводить изменения оцениваемой сети, сравнивать работоспособные варианты для выбора наилучшего. Входные данные: требования конечного пользователя к ЛВС, как то количество пользователей, требуемая скорость передачи, стандарт сети и т.п. Выходные данные: оценочные характеристики сети, как то определение возможности создание сети по предложенной архитектуре (в виде работоспособна или нет), статистические параметры проектируемой сети (загрузка, время простоя и т.п.), возможные рекомендации по приведению сети к работоспособному состоянию. Результаты оценки необходимо согласовать с разделением ЛВС по уровням иерархии, соответствующим модели 081. При этом необходимо определить подход к решению поставленной задачи, выбрать наиболее оптимальный метод для ее решения, с учетом того, чтобы пользоваться данным инструментом могли бы непрофессионалы (как в области сетей, так и в области программирования).

Возможным ограничением является то, что фактическим стандартом ЛВС является Ethernet [5]. Поэтому именно на этот стандарт надо ориентироваться при разработке данного инструмента. В качестве пожелания, данный инструмент должен представлять собой программный комплекс, ориентированный на пользователя-непрофессионала, как показано на рисунке 1.

Рассмотрим задачу анализа сети в ходе проектирования следующим образом. Задано описание сети x в виде: $S = \langle x, R \rangle$, где x - множество элементов сети. Будем обозначать конкретный элемент из этого множества S_i . В данном разделе для упрощения не будем привязывать элементы к конкретному классу объектов сети. Множество R представляет собой множество связей между элементами. Обозначим r_{ij} связь между элементами s_i и s_j . Здесь возможно два варианта описания:

- r_{ij} определяет канал передачи данных, а следовательно обладает атрибутами и действиями как любой другой класс объектов сети;
- r_{ij} определяет только связаны или нет элементы сети, то есть принимает фактически значения True или False, а каналы передачи данных включаются в множество элементов сети.

Будем придерживаться второго варианта. Пусть в ходе проектирования учитывается критерий оценки работоспособности сети K , заданный множеством пользователей $L = \{q_1, \dots, q_n\}$.

В данном проекте рассматривается простейший вариант, в котором $n = 1$, то есть имеется единственный пользователь - заказчик проектируемой сети. В принципе вариант, где $n > 1$ сводится к рассматриваемому варианту, если удастся задать свертку критериев.

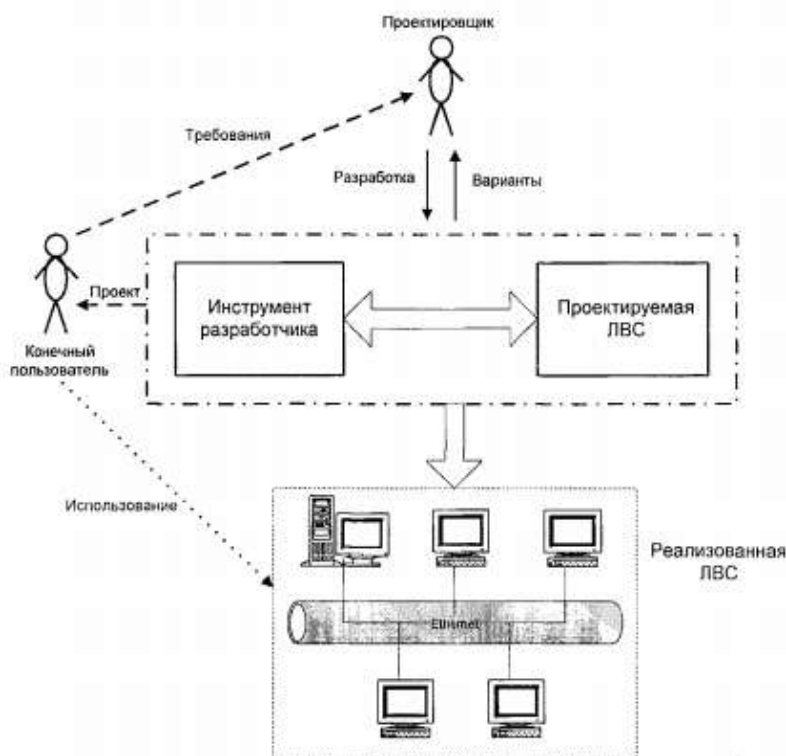

Рисунок 1. Общая постановка задачи

Как указывалось выше, критерий K связан с производительностью системы M . Поэтому можем считать, что:

$$K = K(M)$$

В ходе анализа работоспособности на этапе проектирования удастся получить только оценку работоспособности M' в силу того, что необходимо учесть целый ряд характеристик, имеющих вероятностный характер: отказы и т.д.

Введем оценку D_0 критерия K следующим образом:

$$D_0 = \frac{\text{True} / p \quad k \quad M' \quad -K \quad M \quad <\delta > \varepsilon}{\text{False} / \text{в противном случае}}$$

Здесь:

$K(M')$ - значение критерия, полученное для данного описания сети,

δ - доверительный интервал,

ε - доверительная вероятность.

Как указывалось выше, основной характеристикой, учитываемой для каждого элемента сети S_i является вносимая им задержка t_i . Так как анализ осуществляется по описанию будем считать, что вместо t_i используется оценка t'_i . Очевидно, что оценка производительности есть функция от t'_i :

$$M' = M(t'_i, \dots, t'_m),$$

где m - число элементов в сети.

В то же время отметим, что t_i от γ , где γ - решаемая задач.

Очевидно также, что оценка критерия зависит от t_i . Введем $D(\gamma)$ как совокупность задач, решаемых в сети и предикат $Q(\gamma, s_i)$, который принимает значение False, если $D_0 = \text{False}$ из-за задержки, вносимой элементом S_i при решении задачи γ . Вообще говоря, процесс вычисления значения для этой предикатной функции неизвестен и одной из задач, решаемых в диссертационной работе, является разработка методики определения этого значения на основе имитационного моделирования.

Таким образом, приходим к следующей постановке задачи:

Для заданного описания сети S и совокупности задач $D(\gamma)$ определить оценку D_0 . Если она принимает значение True, тогда можно переходить к реализации сети. Если оценка принимает значение False, осуществить диагностику, то есть определить предикат или группу предикатов $Q(\gamma, s_i) = \text{False}$.

В качестве метода получения значения оценки критерия D_0 и проведения диагностики предлагается использование имитационного моделирования, поскольку оно позволяет осуществлять структурный анализ сети с учетом ее вероятностных характеристик.

В связи с этим возникла задача выбора аппарата для описания модели в целом и отдельных ее составляющих, такого который позволял бы задавать в модели топологию сети, вычленять отдельные объекты и рассматривать в качестве их основного атрибута, вносимую задержку.

Анализ показал, что в этом смысле достаточно эффективным является аппарат, использующий алгоритмическую модель процессов [5, 56], поскольку позволяет задать трек прохождения информации по сети, достаточно просто задавать существующие и новые элементы в сети за счет комбинирования стандартных блоков (причем, структура блоков ориентирована, именно на отслеживание временных составляющих процесса прохождения информации), и, наконец, дающая возможность формировать модели сетей с различной топологией за счет использования операций сцепления.

Список литературы:

1. Аппак М.А. Автоматизированные рабочие места на основе персональных ЭВМ. - М.: Радио и связь, 2009. 175 с.
2. Блэк Ю. Сети ЭВМ: протоколы. Стандарты, интерфейсы/ Пер. с англ. ~М.: Мир. 2010. 510 с.
3. Брейер Д. Автоматизация проектирования. Моделирование и базы данных. - М.: Мир, 2011. 463 с.
4. Келли Дж. П. Линдберг руководство администратора NovellNetWare 5 для профессионалов/ Пер. с англ. - СПб.: Питер. 2014. 496 с.

5. Оглтри Т. Модернизация и ремонт сетей, 2-е изд. / пер. с англ. - М.: Изд. Дом «Вильяме», 2015. 928 с.

Кульжанова А.А., Енжылов А.Б., Асланов Ж.Б., гр. ВТ-32к, ҚҚЭУ
Ғылыми жетекші: Ибрагимова М.С.

ЖЫЛЫ ЖОЛДАР

Қазіргі заманауи әлемде автокөлік жолдары - барлық ірі қалаларды және шағын елді мекендерді бірыңғай желіге біріктіретін нақты артериялар болып табылады. Өнеркәсіп, сауда және ауыл шаруашылығын дамыту үшін автомобиль жолдарының маңызын аса бағаламау қиын.

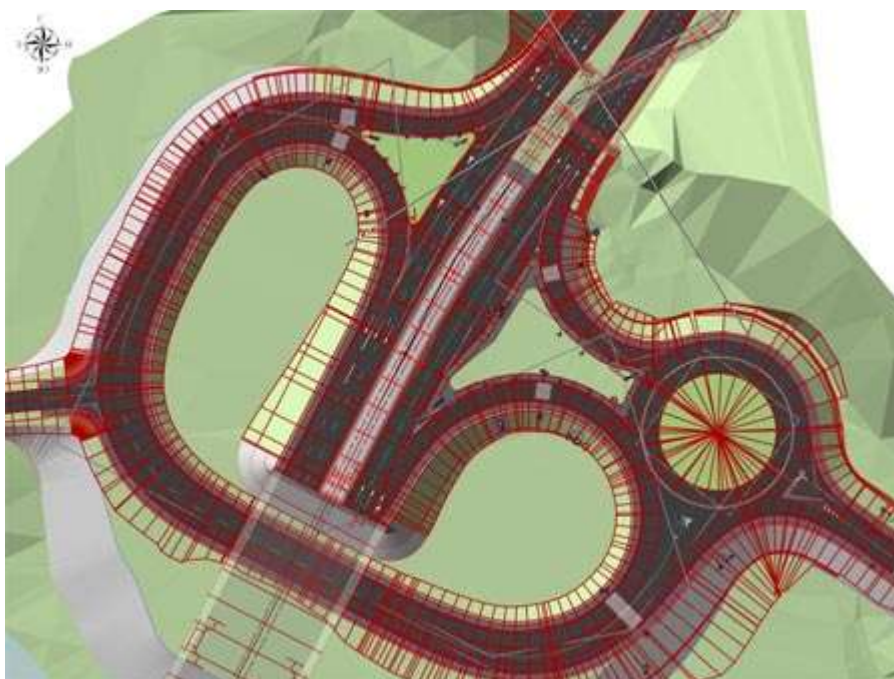
Жиі бұл көліктік коммуникацияның жетілуіне ғана байланысты, тауар айналымын ұлғайтуға мүмкіндік береді. Жолдарда адамдар жеңіл көліктерде өз шаруаларына асығады, ал ал жүк көліктері жүргізушілері миллиондаған тонна түрлі жүктерді тасиды. Сондықтан да, жолдарға түсірілетін қысым тым үлкен [1].

Сондықтан, автомобиль жолдарын жобалау - бұл өте қиын жұмыс, ол тек нағыз мамандардың қолынан келеді.

Жалпы алғанда, жол құрылысы жобалық-конструкторлық есептерді ғана емес, сондай-ақ есептеу және экономикалық есептерді қамтитын зерттеу жұмыстарының кешенді жиынтығы болып табылады.

Бастапқыда мақсатты аумақты жан-жақты зерттеу жүргізіледі. Осылайша, автокөлік жолдарын іздеу және жобалау бір-бірімен тығыз байланысты, себебі ауданның сәйкесінше техногендік, климаттық және геологиялық жағдайлары болуы керек, жолды құрастыру схемалары 1-суретте көрсетілген.

Жобаны және құрылыс жұмыстарының кешенін әзірлеу нормативтік-құқықтық құжаттармен анықталады және реттеледі. Сонымен қатар, жолдарды жобалау нормалары жолды құрумен қатар қосымша құрылымдардың кешені, байланыс жоспарын, плантацияларды және т.б. дамытуды білдіреді.

Сурет.1. Жол жобасын құру

Сонымен қатар, мамандар техникалық параметрлерді анықтау, құрылыс материалдарын оңтайлы санын есептеу, сәйкесті арнайы техника және жұмысшылар санын жұмысқа қабылдау, құрылыстың мерзімі мен кезеңдерді орнату, құрылыс кезінде жұмсалған барлық қаражаттың өтелу мерзімін есептеңіз [2].

Барлық жұмысты тек қана қысқа мерзімде ғана орындап қою керек емес, және де максималды түрде дұрыс орындау қажет - құрылыстың аяқталу мерзімінің бұзылуына, жолдардың санаулы айларда істен шығуына бірнеше кішкентай қателіктердің өзі жеткілікті. Жылы жолдардың жобалануы 2 суретте көрсетілген. Жолдардың құрылысы бірнеше кезеңдерден тұрады, себебі керекті нәтижеге қол жеткізу үшін бірнеше қабат материалдар қолданылады. Жерге құмнан жастықша орнатылады. Ол тек қана артық ылғалдылықты алып тастап қана қоймай, қысымды жер бетіне біртекті таратады.

Осыдан кейін базалық қабат жасалынады. Көбінесе, жабынның базалық қабаты тастан жасалған. Қолжетімділікпен қатар төмен баға, жоғары беріктігі мен ұзақ мерзімділігімен байланысты бұл жағдайда тас ең жақсы таңдау болып табылады [3].

Сурет 2. Жылы жолдарды жобалау

Жолдың үстіңгі қабаты тек қана төзімді және қысымның әр түріне төтеп бере алатын (компрессия, иілу, созылу) материалдардан ғана емес, сонымен қатар температураның жиі өзгеруінде және жоғарғы ылғалдылық жағдайларында жақсы жұмыс істейді. Содан кейін, аралық қабат орнатылады, соңында жолдың жабын қабаты жабылады. Бұл үш қабатты төсеу үшін асфальт қолданылады.

Бірақ қабаттар әртүрлі талаптарға сәйкес болуы керек, сондықтан асфальттың көптеген түрлері қолданылады. Ең қымбаты болып жабын қабаты табылады. Оның айрықша ерекшелігі - битумның қымбат түрлерін, кішкентай қиыршық тасты және арнайы қоспаларды пайдалану, соның арқасында дайын асфальт жоғары температура, жиі өзгеретін және жоғары ылғалдылыққа төтеп бере алады.

Аяқталған құрылымды тексеру үшін ол қысқа мерзімді қысымдарға ұшырайды - әдетте бірнеше жүк көліктері жолдың белгілі бір бөлігінен өтеді. Жолда деформация іздері табылмаса, онда барлық жұмыстар сапалы, қолайлы материалдарды пайдалана отырып жүргізілді.

Жолдың өз құрылысы өте қиын процесс. Автомагистраль- толық инженерлік кешен екенін түсіну керек.

Ең алдымен, автомобиль жолдарының төсеніші ойластырылады. Дұрыс салынған жол төсеніші - бұл жолдың ұзақтығын қамтамасыз ету, сондай-ақ қымбат құрылыс материалдарын сақтаудың тамаша тәсілі.

Осыдан кейін, құрылыс орнында тұрғындар мен жабдықтар үшін ыңғайлы және тиімді жұмысты қамтамасыз ету үшін болашақ тасжолды және айналадағы аумақты тазарту жұмыстары жүргізіледі - ауылдар, асыл тастар, ірі тастар мен бұталар алынып тасталады.

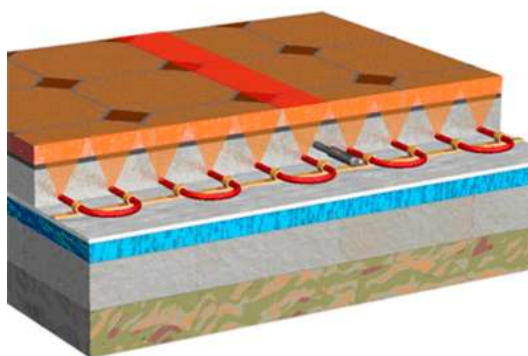
Жолдың төсеніші құрылыс алаңдарында өндірілген топырақтан тікелей салынған. Төсеніш құрылыс нормаларына сәйкес болуы үшін, ең күрделі жағдайларда топырақ жасанды түрде таңдалып алынады.

Алдымен, жол жолағы тазартылады, содан кейін жер бетін босатады, ол жерді тегістеу үшін қолданылатын техниканың жұмысын айтарлықтай жеңілдетеді. Егер жұмыс ерекше қиын жағдайларда (батпақты, мұздатылған немесе тасты) жүзеге асырылса, жарылыс жұмыстары жүргізіледі.

Келесі кезең - қазба жұмыстары мен жағалаулардың құрылысы. Бұл үшін арнайы жол машиналары қолданылады. Егер қажеттілік болса, сарапшылар су ағызу үшін дренаж жүйесін орнатады және жолдың тез бұзылуына әкелетін су жиналу мүмкіндігін жояды.

Жылы жол элементтерін жобалау. Жіңішке су жүретін жылы жол сымы, толығымен жайлылық сезімін бермейді. Ия, ол тезірек қызады, бірақ сіз құбырларды салуда үлкен қадамдар жасасаңыз, еденге жылынуды сезесіз, яғни қара, ақ - суық, жылы деп аталатын зебра әсері болады.

Еденде жылу жоғалмағанын және тек бөлмеге жылу беріп отырғанымыздың идеалды шарттары бар шағын мысал қарап көрейік. Құбыр ең төменгі бөлікте орналасқан және одан жылу көтеріледі. Бірақ ол қалай жүзеге асады?

Сурет 3. Жолдың құрылымы

Құбыр үшбұрыштың шыңы болып табылады және оның негізі плитада қалыптасады сурет 3 берілген. Тиісінше, үшбұрыштың биіктігі неғұрлым кішірек болса, оның негізі де кіші болады. Тиісінше, ақырғы қабат неғұрлым қалың болса, еден беті біркелкі қызады. Мәселе құбырдың қадамын оңтайлы таңдау және суық, қыздырылмаған аймақтар

қалмауында болып табылады. Еденнің үлкен қалыңдығының тағы бір артықшылығы бар - еден ұзақ уақыт салқындайды.

Жылы еденнің соңғы қабатына міндетті түрде қабатта жарылулардың алдын алуға арналған талшықтар, және жылы еденнің сулы қабатына арналған пластификаторды қосыңыз. Пластификатор ерітіндінің қасиеттерін жақсартады, ол қолданылған кезде оған қосылатын су мөлшері азаяды. Ерітінді құрғаған кезде ондағы су буға айналады және кішігірім ауа қабығы қалады. Ауа ерітіндіні кеуекті ететіндіктен (тығыздығы кішірек болады), біздегі жылу ерітіндідегі ауаның салдарынан азаяды.

Егер жылы еден коллекторы сорғымен бірге орнатылса (сорғы қазандықта, ал шкаф коллектормен орналастырылған болса), оны жатын бөлмесінен алшақ орналастыруға тырысыңыз, себебі түнде сорғының шуы, тіпті ең тынышының дауысы сізге естіледі, ал жылы қабаттың ілмектерін дұрыс реттелмеген жағдайында, сіз тіпті құбырлардағы салқындатқыштың айналымын да естисіз;

Дұрыс шешім - жылу алмастырғышты пайдалану. Бастапқы схема арқылы орталық жылытудың жылуөткізгішін өткізіп, қажетті жылуды таңдап, оны жылы жолдардың қосалқы тізбегіне жібереміз.

Аяқталған ойықтар құммен толтырылады, ол құмды жастықшаны құрайды. Құм көліктермен тасымалданады және қолмен немесе әдеттегі асфальтталған компактормен тегістеледі. Құмның үстінде тас салынады. Осылайша батпақты жерге жұмыс жүргізу кезінде, портландцемент сіңдіріледі, нәтижесінде тиімді қысым көтеретін және жерге оларды өткізетін бір үлкен плита қалыптасады. Тек тас тегістелген кезде, жоғарыда айтылған асфальттың үш қабаты салынады.

Нәтижесінде қиын климаттық жағдайлар мен ауыр жүкті тасымалдау кезінде көптеген жылдар бойы қызмет көрсетуге қабілетті жоғары сапалы тасжол салынады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Автомобильные дороги: безопасность, экологические проблемы, экономика (российско-германский опыт) / под ред. В.Н. Луканина, К.Х. Ленца. — М. : Логос, 2002. — 624 с.

2. Дорожные условия и безопасность движения: В.Ф. Бабков. — М.: Транспорт, 1993. — 271 с.

3. К вопросу об интеллектуальных системах в дорожном движении: Наука и техника в дорожной отрасли / А.П. Буслаев, Д.М. Кузьмин. - 2006. - № 2. - С. 33-40.

4. Ремонт и содержание дорог: справочная энциклопедия дорожника. Т. 2 / А.П. Васильев, Э.В. Дингес, М.С. Когендон и др. ; под ред. А.П. Васильева. — М. : Информавтодор, 2004. — 507 с.

Қабдрашев Қ., ИС-41қ тобының студенті, ҚҚЭУ

Ғылыми жетекшісі: Аяжанов Қ.С., АЕЖ кафедрасының доценті, э.ғ.к.

ТЕМІРЖОЛ ВОКЗАЛЫНДА АНЫҚТАМА-АҚПАРАТТЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Анықтама мәліметтер мазмұны қарай вокзалдың нақты жағдайларын көрсетеді. Жолаушыларға хабар беру радио байланысының көмегімен анықтама бөлімдері арқылы және көрінетін анықтамалар арқылы ұйымдастырылады. Пойыздар жүрісі кестесінде барлық өзгерістері, жолаушыларды тасымалдау жағдайын және вокзал жұмыскерлерінің жұмысын анықтама бөлімдері уақытында хабарлап отыру қажет. Вокзалда әр түрлі ақпарат құрылғыларын пайдаланады: көзбен көретін, радио хабарламасы, көзге көрінетін тақталар, автоматты жүйеде басқаратын «эксис» анықтама жүйесі, телефон арқылы анықтама беру.

Көзге көрінетін хабарландырулар. Олар ғимараттың орналасуы мен жолаушыларға қызмет көрсету бекеттерімен, пойыздар кестесімен, жүру құжаттарымен қол жүгін тасымалдаудың құны мен тәртібін, пойыздағы бос орындар туралы мәліметтермен таныстырады. Көзге көрінетін хабарландыру: вокзал жоспары, темір жол қатынасындағы бағыттар және пойыздардың жүру бағыттары, пойыздың кестесіжүру құжатының құны мен қызмет түрлерін (бала мен ана бөлмесі, дем алу бөлмесі, қол жүгін сақтау, тасу, алдын-ала билет сату), әр түрлі көрсеткіштерді көрсетіп қояды.

Радио хабарландыру. Жолаушылар платформасына қоршалған ғимараттарын ішінен радиостудия арқылы хабарлайды. Радиостудиясы станса кезекшісімен, станса диспетчерімен, вокзал кезекшісімен, вокзал бастығымен тікелей телефон байланысында болады. Радио арқылы мынадай ақпараттар береді: пойыздың кешігуі, келуі және жөнелтілуі; техникалық қауіпсіздігін сақтау тәртібі; қызметтік; жолаушыларға арқылы хабарлама беру. Вокзал бөлімшелеріндегі негізгі жұмыс тәртібін, жолаушыларды тасымалдау тәртібін және тағы басқа тұрақты мәтінді магнитофон жазбасы мемлекеттік тілде береді, қажетті кезде шет тілдерінде де хабарлайды.

Анықтама бөлімі Анықтама бөлімі жолаушыларға барлық қызмет түрлері туралы анықтама береді, пойыздың келумен жөнелту уақыты, жүк құжаттарының құны, жүк бөлімшесі, жүру бекетінде аялдау тәртібі. Жолаушылардың өтініші бойынша пойыздардың кешігуі туралы анықтама береді. Анықтама бөлімінде анықтама деректері болады: жолаушылар қатынасындағы темір жол көрсеткіштері, пойыздар жүрісі кестесінің кітабы, тарифтік көрсеткіштер № 4,5 жүру құжаты мен қол жүгін тасымалдау құны есептелген кесте және тағы басқа. Осы құжаттардың ішінен жолаушыларға қажетті сұрақ бойынша көшірмесін береді. Жолаушылардың сұранысын қортындылай отырып анықтама хабарламаларының түріне қарай таратады және бөлімдерде оларға анықтама береді. Жолаушылардың ең көп сұрағы пойыздар жүріс кестесіне байланысты болады, олардың жөнелтілуі, келуі және елді мекендерден өтуі.

Вокзал хабарландырулары таратылу статистикасы:

1. Пойыздың келуі туралы сұрау - 23,8%
2. Пойыздың жөнелтілуі туралы сұрау – 23,4%
3. Жүру құны – 6,2%
4. Телефонмен анықтама алу – 4,9%
5. Пойыздың жүру уақыты туралы – 6,8%
6. Ұшақ, автобус туралы анықтама алу – 0,7%
7. Келетін платформаларының нөмірі – 1,0%
8. Жүру бағыты туралы – 1,6%
9. Пойыздың тоқағандығы аялдау уақыты – 0,9%
10. Жеңілдіктер туралы анықтама – 0,9%
11. Билеттің жарамдылық уақыты – 0,9%
12. Пойыздағы орын туралы анықтама – 2,1%
13. Қаламаңындағы қатынаста жүруі – 22,5%
14. Пойыздың кешігуі – 2,0%

Жолаушылар, әсіресе ірі вокзалдарда өзіне барлық мәліметтерді күшті дыбысты радиобайланыс, анықтамалық бюро, телефон арқылы алады. Көріністі бағыттамалардың көп мөлшерде болуы және олардың керекті жерлерге дұрыс орналастырылуы анықтамалық бюроларға хабарласатын жолаушылардың санын мүлде кемітеді. Вокзалдарда сурет көріністегі анықтамалардың төмендегі түрлері қолданылады: вокзалдағы бөлмелердің жайласуын білдіретін көрсеткіштер, поездың келуі және кетуінің кестесінде, жол ақысының құнының кестесі және қол жүкті тасымалдаудың негізгі ережелері, жүк тасушының қол ақысын жариялау және қол сөмкелерді сақтауға беру.

Қызмет және тұрмыстық бөлмелер көрсетілген маңдайша жазушалар; анық бір залдарға кіретін өткелдердің бағыт көрсететін стрелкалар, пиктограммалар (шартты суреттер көрінісінде дайындалған көрсеткіштер). (Пиктос-латынша сурет, пиктограмма-

бұл сурет ретінде салынуы немесе предметтің шартты графикалық көрінісі). Вокзалдарда, калалық автобус бекеттерінде пиктограмм-малардың маңызы өсуде. Пиктограммалар әрбір адамға сол елдің тілін білмей тұрып-ақ түсінікті. Бұның барлығы жолаушыларға вокзалдардағы жағдайға үйренуге, бикемделуге, керекті бөлмелерді тез табуға көмектеседі. Көріністі анықтаманы сондай-ақ вокзалдарда кеңінен қолданатын кетуін білдіретін телемеханикалық көрсеткіштер, опертивтік анықтамалар жүйесі (ОАЖ), жолаушылардың алфавиттік-цифрлық анықтамасын «экран» және «Визинформ» автоматтық құрылғалары.

Автоматикалық анықтамалық құрылғылар жолаушыларға тағайындалған, аты жазылған түймені басу арқылы жүрістің, жүк алып өтуін және баратын жол ақпатарттың шарттарын алуы мүмкін. Күшті дыбысты радиобайланыстың кемістіктері бар: берілетін мәліметтер қажетті емес нүктелерде қайта істелінеді, осының нәтижесінде артықша шу пайда болады бүкіл шудың әсер етуі арқылы диктордың мәліметті уақыты-уақытымен жоғалып тұрады, радио арқылы берілетін мәлімет уақытта кем болғандықтан вокзал жұмысшыларына әсер етпейді және т.б. «Экран», «Визинформ» жүйелеріне бұндай кемістіктер жойылған. Олардың құрылысы мәліметтерді шектеусіз уақыт барысында көрсетіп тұруы мүмкін. Электр күші тек қана мәліметтің таблоға шығатын кезінде жұмсалады. Көптеген вокзалдарда анықтамалық залдар немесе бұрыштар ұйымдастырылады, негізгі жолаушының қызықтырған сұрағына жауап алуы үшін анықтамалық-мәліметтік құрылғылар және материалдар іске тартылады. Анықтамалық бюролар негізінен оперативтік және касса залдарында, жолаушылардың бағытына қарай жайластырылады.

Олардың қалыпты жұмыс алып баруын қамтамасыз ету үшін арнайы жабтықталған үстелдер пайдаланылады, онда вокзал жанынан станция басшылығымен, радиотармақтың дикторы және қаламен байланысуға арналған аппараттарды жасайды; турниктердің үстінде кесте ретінде анықтамалық материалдар схемасы жайласады. Анықтамалық бюроларда қажетті материалдар болуы керек: алыс, жергілікті және қала маңындағы жол бойымен жайласқан поездардың кестесі бар кітап, теміржол желісі жолаушыларының хабарларын көрсететін көрсеткіштер, берілген желіс немесе ірі жолдар бойында жолаушы поездардың кестесі жапсырылған жарнамасы, ТМО теміржол желісінің схемасы, №5 Тарифтік басшылығы одақтас республикалардың әкімшілік-шекаралық бөлінуінің кітаптары.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Теміржол көлігі туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 8 желтоқсандағы № 266-ІІ Заңы;
2. «Теміржол вокзалының қызметін ұйымдастыру ережесі» (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 8 маусымдағы № 767 Қаулысымен қабылданды);
3. «Теміржол вокзалдарында жолаушыларға қызмет көрсету» Қазақстан Республикасының Ұлттық Стандарты ҚР СТ 1525-2013.

Мұратбек Н., 3-ші курс студенті, ҚКЭУ
Ғылыми жетекшісі: Мусатаева А.А., PhD, аға оқытушы,
«Экономикалық теория және мемлекеттік
және жергілікті басқару» кафедрасының меңгерушісі

ҚАЗАҚСТАНДА МЕМЛЕКЕТТІ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ

Соңғы онжылдықтарда дамыған елдердің басым бөлігі мен өтпелі әлеуметтік-экономикалық жүйесі бар елдердің көпшілігінде орын алған мемлекеттік менеджмент

тұжырымдамасы халыққа түрлі қызметтер көрсету тиімділігі тұрғысынан мемлекеттік басқаруды бағалауды білдіретін экономикалық тәсілдемеге негізделеді. Тиімді мемлекеттік менеджмент жекелей алғанда, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануға, жалпылай алғанда, цифрлық трансформацияны жүзеге асыруға негізделуде.

Осы тұрғыдан, цифрлық трансформацияның мақсаты болып цифрлық экономика, цифрлық үкімет, цифрлық кеңістіктің жоғары технологиялық инфрақұрылымын құру табылады [1].

Мемлекетті, оның ішінде мемлекеттік басқару жүйесін цифрландыруды жүзеге асыру мақсатында Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылы қабылданған «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын іске асырудың бес негізгі бағытының бірі болып «Цифрлық мемлекетке көшу» бағытын атап өтуге болады, ол, өз кезегінде, қажеттіліктерін күні бұрын біліп халық пен бизнеске қызмет көрсету инфрақұрылымы ретінде мемлекеттің функцияларын түрлендіру бағыты болып табылады [2].

Жалпы, мемлекетті цифрландыру үдерісінің тек Қазақстанға ғана тән үдеріс емес екендігін атап өткен жөн. Бұл, бүкіл әлемде орын алып жатқан жаһандық жағдай. Мысалы, Оңтүстік Кореяда «мемлекеттің өзін-өзі цифрландыруы», яғни мемлекет пен мемлекеттік компаниялардың операцияларын цифрландыру орын алуда. Өзін-өзі цифрландыру - бұл экономикадағы құндылықтарды құруды, әл-ауқаттың артуын, бизнесте және тұрмыс деңгейінде лайықты орынға ие болуға бағытталған кез-келген мемлекеттің іске асыруы керек міндет. Мемлекет деңгейінде өзін-өзі цифрландырудың 2 негізгі бағыты бар: 1) мемлекеттік басқаруды цифрландыру: цифрлық құжат айналымы, digital by default және digital first қағидаттары, тиімсіз процестерді қайта қарау; 2) квазимемлекеттік сектор субъектілерін цифрландыру.

Данияда мемлекеттік органдарды цифрландыру белсенді түрде инвестицияланады. Қазіргі уақытта әрбір азаматтың және әрбір бизнестің жеке кабинеті бар, ол арқылы нақты уақыт режимінде мемлекеттік органдармен тілдесу жүзеге асырылады. Аталған елде үй шаруашылығының 95%-ның интернетке қолжетімділігі бар, әр азамат цифрлық төлқұжатқа (digital ID) ие, ал барлық мемлекеттік органдар мен муниципалитеттер бірыңғай кабинет арқылы барлық мекемелермен өзара іс-қимыл жасауға мүмкіндік беретін бірыңғай желімен байланыстырылған. Мұндай жүйе жыл сайын бюджеттің 10-20%-ын үнемдеуге мүмкіндік береді [2].

Жалпы, мемлекетті цифрландыру үдерісінің алғышарты ретінде электронды үкіметтің пайда болғанын айта кеткен жөн. Осылайша, электронды үкіметтің цифрлық үкіметке ауысу үдерісін шартты түрде 5 кезеңге бөлуге болады:

1. 1997-2000 жж.;
2. 2001-2003 жж.;
3. 2004-2005 жж.;
4. 2006-2015 жж.;
5. 2016 жылдан бастап қазіргі кезеңге дейін.

Әр кезеңге қысқаша тоқталайық.

1. 1997-2000 жж. – мемлекеттік ақпараттандыруды стратегиялық жоспарлау кезеңі. 1997 жылы Елбасы «Қазақстан-2030» Жолдауында «әлемнің дамыған елдерінің инфрақұрылымдарымен бәсекеқабілетті болатын телекоммуникациялық қызметтердің тәуелсіз әрі тиімді жүйесінің басымдығын орнату» маңыздылығын атап өткен болатын. Оны жүзеге асыру үшін 1997 жылы Елбасының жалпы ақпараттық кеңістікті қалыптастыру Жарлығы мен 1998 жылы Қазақстанның бірегей ақпараттық кеңістігі тұжырымдамасы қабылданды.

2. 2001-2003 жж. – мемлекеттік басқару саласындағы ақпараттық инфрақұрылымның даму кезеңі. Аталмыш кезеңде, яғни 2001 жылы «Қазақстан Республикасының Ұлттық ақпараттық инфрақұрылымын қалыптастырудың және дамытудың мемлекеттік бағдарламасы» [3] бекітілді. Бағдарламаның басты мақсаты ретінде экономика,

мемлекеттік басқару, мәдениет пен әлеуметтік салада озық ақпараттық технологиялар мен телекоммуникацияларды қолдану негізінде жаңа технологиялық құрылымдарды қалыптастыру анықталды.

2003 жылы «Ақпараттандыру туралы» ҚР Заңы қабылданды [4]. Ол ақпараттандыру үдерісін, ақпараттық ресурстар мен ақпараттық жүйелердің дамуы мен қорғалуын реттейді, мемлекеттік органдардың құзыреттілігін, аталмыш саладағы азаматтар мен бизнестің құқықтары мен міндеттерін бекітеді.

2003 жылы «Электрондық құжат және электрондық цифрлық қолтаңба туралы» ҚР Заңы [5] қабылданды. Аталмыш Заң электронды цифрлық қолтаңбаның пайдаланылуын реттеуге, электронды құжатты ұсыну барысында тараптардың құқықтары мен міндеттерін реттеуге бағытталды. Аталмыш қадам Қазақстандағы электронды үкіметті дамытудағы маңызды алғышарт болып табылды.

3. 2004-2005 жж. – мемлекеттік басқару саласында жаңа технологияларды енгізу кезеңі. Аталмыш кезеңде ҚР «Электрондық үкіметті» қалыптастырудың 2005-2007 жж. бағдарламасы [6] қабылданды. Бағдарламаның басты мақсаты болып азаматтар мен ұйымдарды мемлекеттік қызметтерге деген жылдам әрі сапалы қолжетімділікті қатамасыз ету, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды неғұрлым кеңінен қолдану жолымен үкімет жұмысын жақсарту табылады.

«2005-2007 жылғы Электронды Үкімет» бағдарламасын іске асыру нәтижелері келесідей еді: www.egov.kz порталы іске қосылды. Ол ақпараттық-анықтама сипатындағы мемқызмет мәліметтерін қамтыды; салық төлеушінің тіркеу нөмірімен жеке куәлік нөмірін анықтау [7]; «Сайлау» электронды дауыс беру моделі енгізілді.

4. 2006-2015 жж. – электронды үкіметті жүзеге асырудың алғашқы нәтижелерімен сипатталады:

- ҚР «Электрондық үкіметті» дамытудың 2008-2010 жж. бағдарламасы қабылданды;
- «Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы» ҚР Заңы қабылданды;
- «Ақпараттандыру туралы» ҚР Заңы қабылданды;
- «Электронды мемлекеттік сатып алулар» АЖ әзірленді (goszakup.gov.kz);
- www.egov.kz портал пайдаланушыларына мемлекеттік мекемеге бармай, анықтамалар алу мүмкіндігі туындады;
- www.egov.kz порталында онлайн-төлемдер жүргізу мүмкіндігі пайда болды;
- www.egov.kz порталында әлеуметтік маңызды қызметтер жүргізілді (АХАЖ, ішкі істер, білім министрлігінің қызметтері);
- әлеуметтік маңызды қызметтердің 100%-ы электронды форматта ұсынылды. Рұқсат беру құжаттарының саны 2 есеге қысқартылды;
- бір электронды өтініш толтыру арқылы бірнеше қызметтерді алу мүмкіндігі туындады [8].

5. 2016 жылдан бастап қазіргі кезеңге дейін – цифрландыру кезеңінің қарқынды дамуымен сипатталады:

- «100 нақты қадам» Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасының [9] 94 қадамында «Ашық үкіметті» енгізу міндеті алға қойылды. Аталмыш міндетке сәйкес мемлекеттік органдар иелігіндегі тек мемлекеттік құпия және заңмен қорғалатын басқа да ақпараттардан өзге кез-келген ақпараттың ашықтығын қамтамасыз ететін «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Заңы қабылданды [10]. «Ашық Үкімет» жобасы ашық деректер, ашық НҚА, ашық диалог, ашық бюджеттер және мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалау құраушыларын қамтиды;

- «Азаматтарға арналған Үкімет» Корпорациясы құрылды;
- Е-Үкімет арқылы 761 қызмет ұсынылады. Пайдаланушылары – 5,4 млн. адам. Соңғы 5 жылда е-форматта қызмет ұсыну 100 есеге артты;

- Елбасының 2017 жылғы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауы жарияланды [11]. Аталмыш құжатта цифрландыру арқауы болып табылатын Үшінші жаңғыру туралы, цифрлық технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияларды өркендету қажеттілігін, және «коммуникацияның дамуы мен оптикалық-талшықты инфрақұрылымға жаппай қолжетімділікті қамтамасыз ету қажеттілігі туралы аталды.

Электронды үкіметтің даму деңгейі бойынша Қазақстанның әлемдік рейтингтердегі орнына тоқталатын болсақ, Қазақстан иеленді:

- 2016 жылы Азия мемлекеттерінің ішінде Оңтүстік Корея, Сингапур, Жапония, Израиль, Бахрейн және БАӘ елдерінен кейін 7-ші орын;

- 2016 жылы БҰҰ-ның жаһандық рейтингісі бойынша Қазақстан 33-ші орын;

- 2016 жылы Бүкіләлемдік экономикалық форумның Ғаламдық бәсекеқабілеттілік индексіне 137 елдің ішінде 57 орын;

- 2017 жылы цифрлық технологияларды енгізу дәрежесі бойынша ICT Development Index елдердің жыл сайынғы рейтингіне сәйкес 176 елдің ішінде 52-ші орынды иеленді [12].

Байқап отырсақ, Қазақстан цифрландырудың ағымдағы деңгейі тұрғысынан қуып жетуші ел болып танылады. Осындай «қуып жетуші» мәртебесінен арылып, алдыңғылардың қатарына жету үшін жоғарыда айтылып өткендей «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасы қабылданып [2], Елбасының 2017 жылғы Жолдауда айтылған цифрландыру мәселесі Елбасының 2018 жылғы 10 қаңтардағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауында [13] жалғасын тапты. Біздің ойымызша, жасалып жатқан іс-шаралардың барлығы экономиканың дәстүрлі салаларының цифрлық трансформациялануын, адами капиталдың дамуын, мемлекеттік органдар қызметінің цифрландырылуын және т.б. қарқынды түрде жүзеге асыруға серпін береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Дрожжинов В.И., Куприяновский В.П., Евтушенко С.Н., Намиот Д.Е. Стратегический подход к формированию цифрового правительства США//International Journal of Open Information Technologies, ISSN: 2307-8162 vol.5, №4, 2017, p.29-53

2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы

3. «Қазақстан Республикасының Ұлттық ақпараттық инфрақұрылымын қалыптастырудың және дамытудың мемлекеттік бағдарламасы туралы» Қазақстан Республикасы Қауіпсіздік Кеңесі Хатшылығының Қазақстан Республикасы Президентінің 2001 жылғы 16 наурыздағы N 573 Жарлығы

4. «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V Заңы

5. ҚР «Электрондық үкіметті» дамытудың 2008 - 2010 жж. бағдарламасы ҚР Үкіметінің 2007 жылғы 30 қарашадағы N 1155-1 Қаулысы

6. ҚР «Электрондық үкіметті» қалыптастырудың 2005-2007 жж. бағдарламасы ҚР Президентінің 2004 жылғы 10 қарашадағы N 1471 Жарлығы

7. Есжанов Н. Электронное правительство в Казахстане: реализация и перспективы//Электронный научный журнал «edu.e-history.kz» № 2(06)

8. Мусатаева А.А., Джукенова А.К. Проактивті мемлекетке көшу: мәселелері және болашағы // Международная научно-практическая on-line конференция: «Современные тенденции в образовании и науке: состояние и перспективы», 16 марта 2018

9. «100 нақты қадам» Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасы

10. «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16 қарашадағы № 401-V Заңы

11. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2017 жылғы 31 қаңтардағы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауы

12. Еуразиялық экономикалық комиссияның 2017 жылдың 15 желтоқсанында «Әлемдегі цифрлық күн тәртібіне шолу»// <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/dmi/workgroup/Documents/digest/%D0%94%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%81%D1%82%2015.12.2017.pdf>

13. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2018 жылғы 10 қаңтардағы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауы

Ни П.В., студент гр. ВТ-11 КЭУК

Научный руководитель: д.т.н., профессор Тен Т.Л.

СОСТОЯНИЕ МОБИЛЬНЫХ ПРИЛОЖЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ РАЗВИТИЯ

Большая часть пользователей мобильных приложений зарегистрированы в социальных сетях. Поэтому для удобства пользователя важно предоставить не просто новое медиа, а с обязательным интегрированным в нем доступом к соц. сети. То есть теперь не обязательно проходить долгую регистрацию в том или ином интернет-ресурсе, достаточно нажать одну кнопку, которая предоставит необходимый объем информации о вас.

На сегодняшний день с ростом популярности мобильных приложений для продвижения своих услуг уже недостаточно просто иметь свой сайт в интернете, людям нужен доступ по необходимости, чтобы всегда быть в курсе. Именно поэтому многие предприятия, по оказанию услуг, такие как рестораны, банки и службы такси уже давно интегрировали свою деятельность в мобильных приложениях. На самом деле удобство использования мобильных приложений исследовано не в полной мере, ведь многие пользователи ещё не знают всех преимуществ работы с ними. Предположим вы хотите заказать еду из ресторана. Вместо того, чтобы звонить оператору и узнавать стоимость и состав блюд по телефону вы можете попросту открыть каталог блюд в мобильном приложении, где уже расписан состав, размер порции, цена, да ещё и прикреплена фотография. Это в разы облегчает большинство повседневных задач.

Если брать, к примеру финансовую сферу, вы можете заметить, что у большинства банков есть своё мобильное приложение, в котором содержится необходимый минимум функций для быстрого проведения несложных операций. Сегодня не обязательно идти в банк, чтобы внести ежемесячный платёж по кредиту или оформить депозит. Всё это можно сделать дистанционно посредством вашего смартфона.

Немного отходя от темы, хотелось бы сразу ввести базовые определения и расставить точки. В общем что такое мобильное приложение?

Мобильное приложение – это специально разработанное приложение под конкретную мобильную платформу (iOS, Android, Symbian, Windows). Пишутся эти приложения в основном на Java и на языках семейства C.

Кроме того, многие приложения предоставляют пользователям актуальную информацию, будь то ближайший ресторан, гостиница или недорогой бар, и не только. Индивидуальные приложения позволяют заказать столик или выбрать еду, предварительно просмотрев меню, и оформить доставку на дом. Клиенты смогут также

оценить не только работу приложения, но и работу ресторана, вкус отдельных блюд, а также регулярно будут получать полезную информацию о новых акциях и прочих выгодных предложениях. Что касается гостиниц, появилась возможность забронировать номера на нужный срок.

И примеров таких приложений огромное множество, при чём практически во всех сферах человеческой деятельности. Более того, вместе с мобильными приложениями на данный момент массово внедряются новые технологии, такие как AR (Augmented reality). Просто её пример – на шумевшая в 2016 году мобильная игра Pokemon Go на рисунке 1.

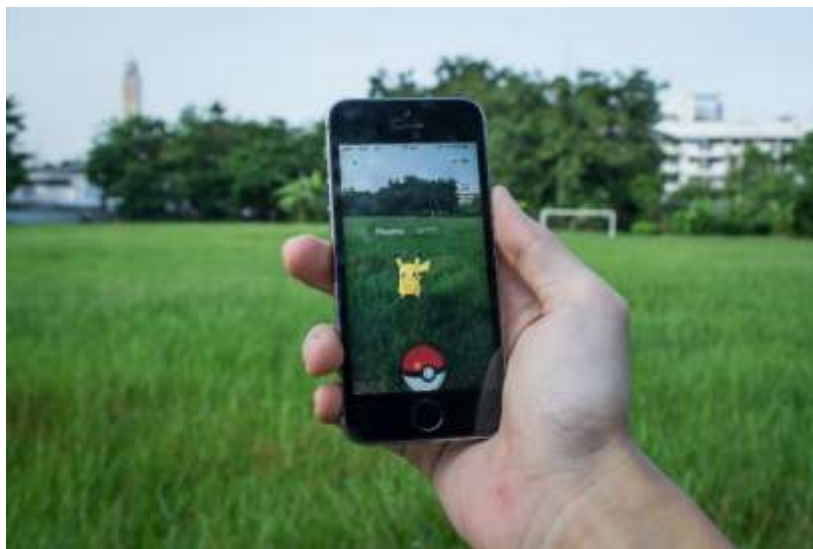

Рисунок 1 . Pokemon Go, фото Google

Казахстан так же не остался в стороне во время массовой интеграции мобильных приложений в повседневную жизнь пользователей. Сегодня казахстанцам доступно множество вариаций мобильных приложений. Всё это несомненно связано с посланием президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева о «Цифровизации населения» [1] , возьмем, к примеру DamuMed на рисунке 2.

Предположим, что вы заболели и вам необходимо попасть на приём к врачу. Каков алгоритм действий без использования мобильного приложения? Первое, вы узнаете номер своей поликлиники, второе попытаетесь, именно ПОПЫТАЕТЕСЬ дозвониться до регистратуры, потому что задача эта порой не из лёгких. После этого вы узнаете в каком кабинете принимает ваш лечащий врач, когда можно записаться на приём, продиктуете свои ФИО, подождёте, пока работник регистратуры запишет вас в базу. Всё это в лучшем случае займёт у вас десять минут. А теперь то же самое, только используя приложение. Вы открываете приложение, жмёте кнопку «Записаться на приём», вводите свой ИИН и выбираете удобную для вас дату записи к врачу. Вуаля, вы потратили всего пару минут. А если вы ещё и сохраните свою учётную запись вам не придётся даже вводить свой ИИН, то есть вы сэкономите ещё минуту. Разница небольшая, но я не думаю, что кто-то из вас скажет, что это менее удобно. Вся наша жизнь состоит из подобных мелочей, и экономя немного времени на каждой, упрощая процесс получения услуги за день у вас может скопиться лишний час или два, которые вы можете потратить на свои личные интересы и дела.

Рисунок 2. Принцип работы программы «DamuMed»

Так же отличным примером могут послужить приложения такси. В нашем городе большинство компаний, предоставляющих услуги такси, так же обзавелись своим приложением, или по крайней мере интегрировали свои услуги в существующее приложение. (RuTaxi) на рисунке 3. Это опять же в тысячу раз удобнее.

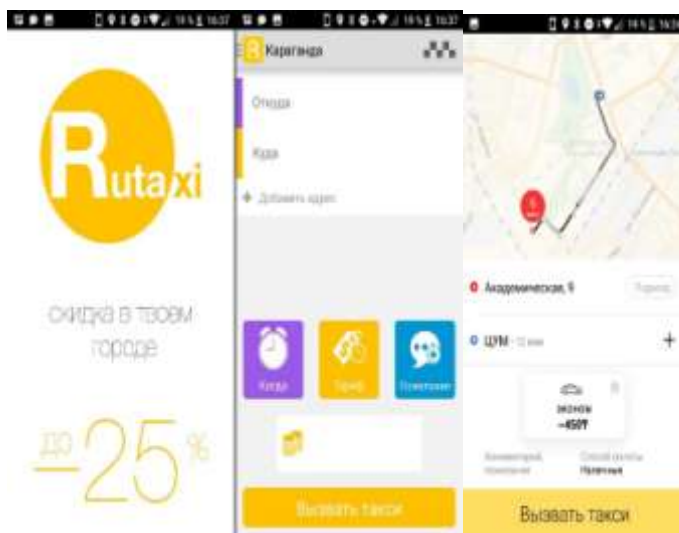

Рисунок 3. Приложение «RuTaxi». Приложение «Яндекс Такси»

Вам не нужно объяснять таксисту сколько поворотов надо сделать и на каком столбе повернуть, чтобы добраться до вашего дома, ведь приложение просто сканирует ваши геолокационные данные в реальном времени и передаёт их таксисту. Так без лишних слов машина подъедет прямо туда, где вы стоите (возможна погрешность 5-10 метров). А как насчёт безналичного расчёта? У всех же бывала такая ситуация, когда у таксиста нет сдачи, а вы торопитесь куда-либо. Благодаря привязке вашей банковской карты в приложении, вы можете воспользоваться безналичным расчётом, который спишет сумму за поездку с вашего банковского счёта по прибытии на место. (Яндекс такси).

В банковской системе Республики Казахстан так же широко распространено использование мобильных приложений. Почти каждому клиенту того или иного банка известны такие приложения как: Homebank, Банк Астаны, Kaspi.kz, Sberbank Online, myNalyk и другие на рисунке 4. Как уже было сказано выше, в этой сфере технологии так же немало преуспели. В спектре возможностей пользователя присутствуют такие функции как: проверка баланса, перевод денег, оформление кредита или депозита, просмотр истории операций, получение выписки по счёту и многое другое.

Рисунок 4. Приложение «Банк Астаны»

А теперь, учитывая все блага мобильных приложений попробуем определить тенденции их развития. Уже на сегодняшний день они захватили огромную часть рынка с колоссальным оборотом. Но тем не менее ещё остались некоторые сферы деятельности, в которых мобильные приложения почти не используются.

В инфраструктуре университета есть приложение для учащихся для дистанционной формы обучения. Конечно, там есть определённый банк функций, но почему бы не включить это приложение как модуль чего-то большего, охватывающего реализацию проекта «электронный университет» в целом. Представьте себе приложение для студентов ВУЗа, в котором помимо обычных функций, носящих чисто информационный характер, таких как расписание занятий и уведомления о мероприятиях, будет нечто большее. Как насчёт дистанционной безналичной оплаты за обучение? Используя алгоритмы банковских приложений можно было бы подключить платёжную систему, которая списывала бы средства с вашего банковского счёта за каждый семестр обучения. Возможно даже сделать эту функцию автоматической, подобно подписке на какой-либо сервис, например Apple Music. По сути, процесс аналогичный, только суммы больше. Или, к примеру функция связи с деканатом или ректоратом. Декану например не пришлось бы лишний раз заставлять сотрудников искать номер студента в базе данных, достаточно было бы просто начать вводить фамилию и имя студента, приложение бы само идентифицировало адресата, оставалось бы только написать текст сообщения. Функций, которые можно было бы реализовать – огромное множество: онлайн журнал, автоматические напоминания об оплате. База данных бы содержала всех студентов, что вкупе с удобным интерфейсом приложения выдавало бы чётко-оформленную информацию. В поле поиска можно было бы вписать группу, которая вам нужна и тут же появлялось бы окно с полным списком студентов, староста помечался бы отдельно. Кликнув по профилю конкретного студента, можно было бы посмотреть минимум информации о нём. Его фото, ФИО, курс, группа, GPA, а также его активность в стенах университета, например какие секции он посещает и т.д. На выходе мы получаем отличный, работающий продукт, который в разы облегчает жизнь как студентов, так и преподавателей с администрацией.

Всё это открывает огромные возможности как перед предпринимателями, поставляющими услугу, так и перед обычными пользователями для быстрого, удобного доступа к определённой услуге. Именно по этой причине рынок мобильных приложений набирает бешеные обороты во всех сферах повседневной жизни человека. Идея написания данной статьи подтолкнула вас как минимум задуматься над тем, какое место мобильные приложения занимают в вашей жизни и, если оно недостаточно велико, вы сделаете для

себя соответствующие выводы. Необходимо как можно активнее внедрять данную технологию, так как за ней стоят очень достойные перспективы.

Список литературы.

1. Государственная программа «Цифровой Казахстан» на 2017-2020 года
2. <http://resgroup.ru/content/fransh/automation.php3>.
3. Вейл Э. HTML5. Разработка приложений для мобильных устройств; Питер - М., 2015. - 350 с.

Оспанов А.Д., магистрант ҚҚЭУ

Научный руководитель: к.э.н., доцент Тажбаев Н.М.

ШЕШІМДЕРДІ ҚОЛДАУ ЖҮЙЕЛЕРІН ҚҰРУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ ЖӘНЕ ПРИНЦИПТЕРІ

Шешім қабылдауды қолдауға арналған жүйелерді және олардың кәсіпорындарына басқару циклын енгізу қажет. Қазіргі жағдайда ұйымдық-техникалық және әлеуметтік-экономикалық жүйелер жағдайларын объектілер мен процестерді басқарудың мақсаттарын өзгерту арқылы жүретін динамикалық ортада жұмыс істейді.

Әдістемелік құралдарды басқару жүйесін жетілдірудің өзектілігі (БЖЖӨ), басқару шешімдерінің құны мен жауапкершілігі үнемі өсіп жатқандығы мәлім және олардың ақпараттық және аналитикалық қолдау уақыты азаюда. Жоғарыда айтылғандардың барлығы БЖЖӨ-ні жетілдіруге және әртүрлі жүйелерді басқару контурына енгізуді жеделдетуге бағытталған ғылыми зерттеулердің орындылығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Мақаланың мақсаты - шешімдерді қолдау жүйелерінің тұжырымдамасы мен принциптерін зерттеу.

Басқару жүйесін жетілдірудің өзектілігі (БЖЖӨ) - математикалық және иерархиялық әдістер мен модельдердің жиынтығы, ұйымдық жүйелерде әртүрлі басқару шешімдерін қалыптастырудың жалпы әдістемесі, альтернативаларды орындаудың түпнұсқалығын анықтау және түпкілікті басқару шешімдерін таңдауды анықтау.

БЖЖӨ жұмысын өз менеджерлеріне қолдау көрсетеді, әсіресе шешімдерді қабылдауда. БЖЖӨ бір мезгілде бірдей жүйедегі деректерді өңдеу және кеңсе қолдау көрсету жүйесімен бірлесе отырып әрекет етеді [1].

Олар қалыпты транзакция өңдеуінен өткен көптеген деректерді негізгі деректер базасынан ала отырып, талдау нәтижелерін кеңсе жүйелері қолдайтын есептерге дайындалған деректерге алмастырады. Мысалы мәтінді өңдеу арқылы.(мәтіндік процессор)

Нақты шешімдер қабылдау - кез-келген пәндік облыста кең таралғандардың бірі. Оның шешімі берілген таңдаудан бір немесе бірнеше ең жақсы альтернативтарын алуға негізделген. Альтернативті таңдау жиынтығының бағасы жүргізілетін мұндай таңдау жасау барысында, нақты мақсаты және талаптарын айқындап алу қажет. Осындай шешім қабылдау әдісі қолжетімді ақпараттың көлемі мен сапасына тікелей тәуелді. Негізделген таңдау жасау барысындағы қажетті ақпараттарды төрт бөлікке бөлуге болады: альтернативті нұсқадағы ақпараттар, таңдау талаптары туралы ақпарат, талғам туралы ақпарат, тапсырма айналасындағы ақпарат [2].

Қазіргі кезде БЖЖӨ қолдану облысы келесі түрде жүзеге асырылуда:

1. Жоғары инвестицияны қажет ететін технологиялық ұсыныстардың көлемі үзіліссіз көтерілуде, және сәйкесінше ішкі қызмет көрсетулердің тәуелделегі күшейеді.(мысалы, бағдарламалық қамтамасыз ету мердігерлерінен)

2. Көптеген кәсіпорындардың шаруашылығында АЖ-ның рөлі өзгереді. Ендігі кезде ішкікәсіпорындық процесстерді орындау нәтижесінде АЖ қосымша ретінде емес, тауардың немесе өндірістік қуат көздерінің маңызды құрамдас бөлігіне айналды. Қазіргі жағдайда, шаруашылық тәуекелдер берілген облыстағы тәуекелділіктерге байланысты анықталады. Заманауи жоғарғыөндірістік ұйымдық жобаларды жүзеге асыру (мысалы, белгілі орынға тәуелсіз өндірістік бөлім «виртуалды ұйым»), телекоммуникациялық құралдар арқылы АЖ потенциалын толық қолдануды қажет етеді.

АЖ облысындағы шешім қабылдау тәуелді болатын алты топты ерекшелеуге болады:

- АЖ-ны кәсіпорынның стратегиялық потенциал ретінде басқаратын, *жоғарғы басқарма*;

- Функционалды тапсырмалардың шешімін іздеумен айналысатын *мамандар*;

- АЖ-ді тұтынушылардың сұраныстарын қамтамасыздандыру, шығындарды қысқарту мақсатында өз шаруашылық облысында қолданатын *жеке шаруашылық бөлімдердің менеджерлері*;

- Бухгалтерлік-финанстық есеп орталығы менеджерлері, егер кәсіпорында ұйымдық құрылымы болған жағдайда;

- Өз тұтынушыларының мәселелік орнатуларының қатаң сәйкестілі бойынша қызмет көрсететін АЖ мердігерлері ;

- Жеке ақпараттық-техникалық бөлім;

Көптеген кәсіпорындарда мұндай топтар қызығушылық туғызбайды. Жоғарғы басқарма бірнеше берілген көрсеткіштердің орындалуын қадағалай отырып, өкілеттілікті сәйкесті басқарушылар тобына тапсырады. Жоғарғы менеджменттің саналы түрде өз міндеттерінен бас тартуы төмен күзіертті шешімді қабылдауға , мүмкін емес жоспарлы тапсырмаларды құрауға алып келеді.

Шешім қабылдауды қолдау жүйесі- шешім қабылдау ережелерін және деректер базаларымен сәйкесті модельдерді, сонымен қатар модельдеудің интерактивті-компьютерлі процессін қолданатын диалогтік автоматтандырылған жүйе. БЖЖӨ-нің негізін ақпараттық қолдаумен сәйкестендірілген өзара байланысқан модельдер, эксперттік және интеллектуалдық жүйелер, шешім шығару басқармасында тәжірибесі бар және рационалды шешім қабылдау процесі барысында ұжым эксперттерінің қатысуын қамтамасыз ететін жиынтық қалайды [3]

Төменгі суретте информация-аналитикалық қолдаудың шешім қабылдаудағы архитектуралық-технологиялық сұлбасы берілген.

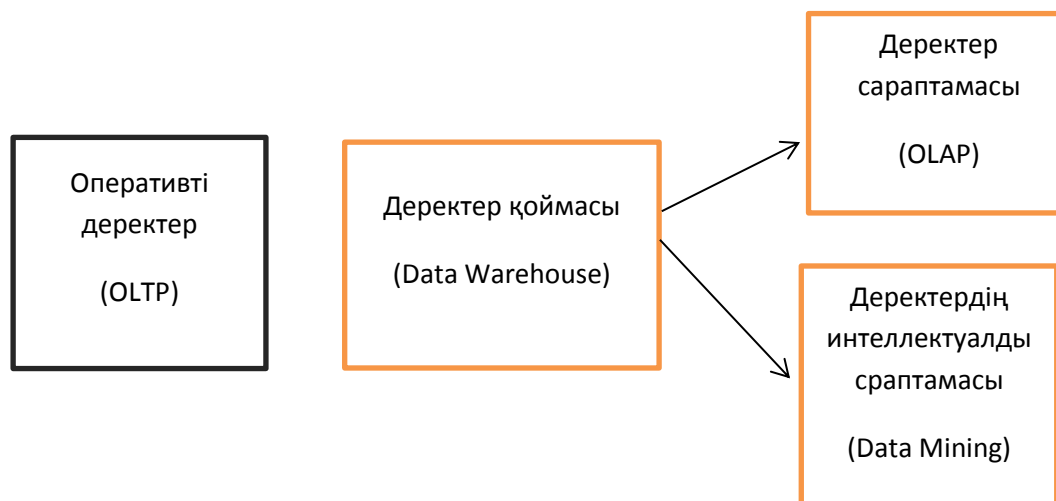
Шешім қабылдауды қолдаудың архитектурасы 1 суретте берілген:

Алғашқыда ақпарат OLTP-жүйесінің оперативті деректер базасында сақталады. Бірақ оны төменде көрсетілген себептер бойынша шешім қабылдау барысында қолдану қиынға соғады. Агрегатталған ақпарат көп өлшемді деректер қоймасында ұйымдалады. Кейіннен ол көпөлшемді сараптама процессінде (OLAP) және деректердің интеллектуалды сараптамасында қолданылады. Бұл сұлбаның әрқайсысысын бөлшектеп қарастырайық.

Ақпараттар қоймасы. Шешім басқарулы объекттің нақты деректеріне сүйене отырып қабылданатыны белгілі. Мұндай ақпарат қалыпты жағдайда OLTP-жүйесінің оперативту деректер базасында сақталады. Бірақ бұл оперативті ақпараттар анализ мақсатына сәйкес келмейді, себебі анализ үшін де және стратегиялық шешім қабылдау үшін де негізінен агрегатталған ақпарат қажет. Одан бөлек, анализ мақсаты үшін ақпаратты жылдам манипуляциялау мүмкіндігі, әртүрлі аспектерде таныстыру, оған оперативті деректерде орындау қиынға соқтыратын әртүрлі регламенттелмеген сұраныстар жіберулерді орындау қажет.

Бұл мәселенің шешімі агрегатталған ақпаратты сақтауға ыңғайлы бөлек деректер қоймасын (ДҚ) құру болып табылады. Деректер қоймасының құрудың мақсаты болып интеграция, актуализация және басқарулы объектке қарсылық келтірілмейтін біртекті

көзқарас үшін әртопты дереккөздерден алынған оперативті деректердің келісімділігін қалыптастыру. Сонымен қатар, деректер қоймасының концепция негізінде транзакциялық өңдеуде қолданылатын, және шешім қабылдау қолдау жүйесінде пайдаланылатын деректер жиынтығын бөлшектеуге деген қажеттілікті мойындау. Мұндай бөлу әртүрлі деректерді өңдеу жүйелерінде (ODS) және сыртқы дереккөздерде бөлінген деректерді бір репозиторийде, оларды салыстырып тексеруде және мүмкін, біріктіруде біріктіру арқылы мүмкін болады.

Сурет 1. БЖЖӨ-нің архитектуралық-технологиялық сұлбасы

Деректер қоймасы концепциясы өз алдына берілген кәсіпорынға деген тек қана біртекті логикалық көзқарас емес, бірыңғай интеграцияланған деректер көзін нақты жүзеге асыру. Корпоративтік деректердің бірыңғай көзқарасын қалыптастырудың осы тұжырымдамасына балама әртүрлі ОДЖ-ге таратылған дерекқорларына негізделген виртуалды көзден құру болып табылады. Сонымен қатар бұндай дереккөзге деген сұраныс динамикалық тұрғыда бастапқы деректер базасына трансляцияланады, ал алынған шешімдер жылдам келесіледі, байланысады, агрегатталады және қолданушыға қайтарылады. Осылайша, деректер қоймасы келесі қойылымды құрады. Берілген регламент бойынша оған әртүрлі дереккөздерден –деректерден оперативті өңдеу жүйесінен ақпараттар жинақталады. Қоймада хорнология сақталады: қазіргілермен бірге уақыты көрсетілген тарихи деректер сақталады. Нтәижесіндебасқарулы объект туралы керекті қолжетімді деректер бір орында жинақталады, бір форматқа келтіріледі, келісіледі, және жұмыс барысында берілген минималды көрсеткішке дейін агрегатталады.

Деректердің интеллектуалды сараптамасы. БЖЖӨ-ге деген жоғарғы қызығушылықты деректердің интеллектуалды сараптамасы тудырды, себебі ол мәселенің толық және терең сараптамасын жасауға, белгісіз байланысты анықтауға мүмкіндік береді, және негізделген шешім қабылдауға мүмкіндік береді.

Аппараттық-бағдарламалық қамтамасыз етуді дамытудың қазіргі деңгейі белгілі бір уақытқа басқарудың әртүрлі деңгейлерінде жедел ақпараттың дерекқорларын қолдауға мүмкіндік берді. Өз шаруашылық процесстерінде көптеген өндірістік кәсіпорындар, корпорациялар, ведомстволық құрылымдар, мемлекеттік басқарма органдары және жергілікті өзін-өзі басқару органдары үлкен деректер көлемін жинақтады. Олардың құрамына пайдалы аналитикалық ақпараттарды бөлшектеуге арналған үлкен потенциалды мүмкіндіктер негізінде жасырын тенденциялар, даму стратегиясын құру, жаңа шешімдер табу кіреді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бабич А.В. UML: Первое знакомство. Пособие для подготовки к сдаче теста UM0-100 (OMG Certified UML Professional Fundamental): Учебное пособие - Москва : Интернет-Университет Информационных технологий, 2008 - 176 с.

2. Баин А.М. Современные информационные технологии систем поддержки принятия решений — М.: Форум, 2009 - 240 с.

3. Барсегян А. А. Методы и модели анализа данных: OLAP и Data Mining // Барсегян А. А., Куприянов М. С., Степаненко В. В., Холод И. И. —СПб.: БХВ-Петербург, 2004. — 336 с.

Павлова О., студент гр. О-12с, КЭУК
Научный руководитель: маг., ст. преп. Тажбаева А.М.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОЦЕНКЕ

Оценщик – это специалист, целью работы которого является определение стоимости движимого и недвижимого имущества, земли, пакетов акций, имущественных прав, нематериальных активов. Оценщиков делят на две категории: занимающиеся недвижимостью и оборудованием и оценивающие бизнес и интеллектуальную собственность. [1]

Задача оценщика: подобрать аналоги таким образом, чтобы они как можно ближе совпадали с объектом оценки по своим характеристикам. Для этого оценщик использует информационные технологии управления информационными ресурсами.

ИТ управления информационными ресурсами нужны оценщику для сбора и обработки информации касающейся объекта оценки. В составе комплекса технических средств обеспечения управления информационными ресурсами выделяют средства компьютерной техники, средства коммуникационной техники и средства организационной техники.

Рис. 1 Состав технических средств

Также в оценочной деятельности важны средства организационной техники. Они предназначены для механизации и автоматизации деятельности во всех ее проявлениях. К таким средствам относится достаточно большой перечень технических средств, устройств и приспособлений, начиная от карандашей и заканчивая сложными системами и средствами передачи информации.

Средства обработки документов используются в условиях современного офиса для обеспечения единого порядка оформления документов, придания им формы, удобной для наглядного представления и практического использования информации. К этим техническим средствам относятся [2, с. 85]:

- фальцевальные, биговальные, перфорирующие и резательные машины;

- машины и устройства листоподборочные и сортировальные;
- скрепляющее, склеивающее и переплетное оборудование;
- конвертовскрывающие и резательные машины;
- машины для нанесения защитных покрытий на документы;
- адресовальные, штемпелевальные и франкировальные машины;
- машины для уничтожения документов;
- агрегативные линии для обработки корреспонденции.

Немаловажную роль в обработке оценочной информации играют ПС. Программные средства современных информационных технологий в целом подразделяются на системные и прикладные.

Прикладные программные средства классифицируются следующим образом:

- системы подготовки текстовых, табличных и др. документов;
- системы подготовки презентации;
- системы обработки финансово-экономической информации;
- системы управления базами данных;
- личные информационные системы;
- системы управления проектами;
- экспертные системы и системы поддержки принятия решения.

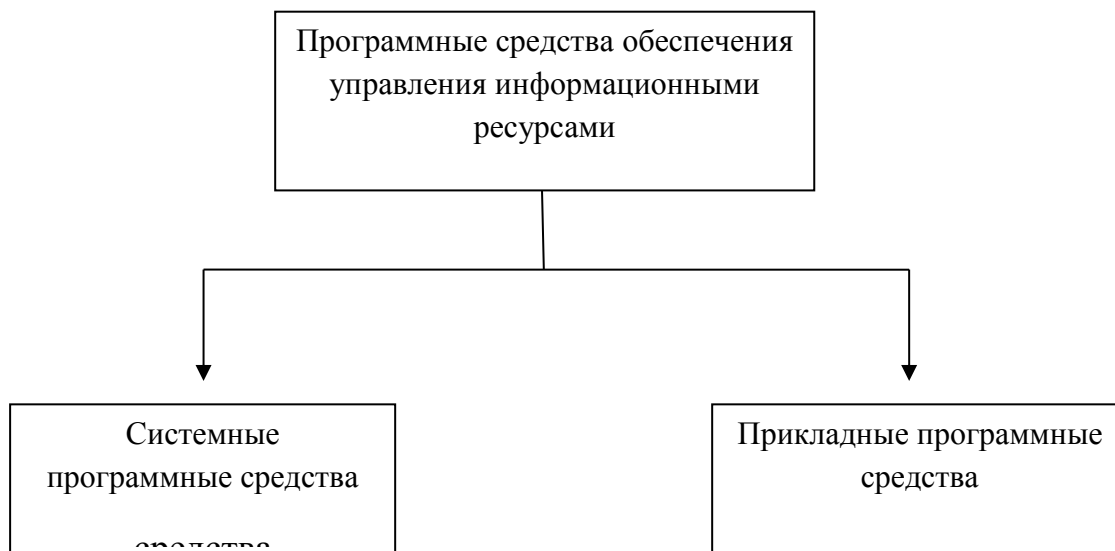

Рис. 2. Состав программных средств

Но, по моему мнению, наибольшую роль в деятельности оценщика играют программы Microsoft Office, такие как Word и Excel. А для поиска информации по отчету специалист-оценщик использует технологии Интернет, проводит анализ, после чего полученные данные корректирует, фильтрует при помощи программы Microsoft Excel.

Microsoft Excel — программа для работы с электронными таблицами, созданная корпорацией Microsoft.

Благодаря этой программе оценщик вычисляет стоимость при помощи формул и расчетов. Именно Microsoft Excel можно сказать упрощает оценочную работу, т.к. можно использовать форму с заданными формулами и быстро выполнять поставленную задачу.

В работе оценщика важен конечный результат проделанной работы. Под ним подразумевают оценочный отчет, созданный в программе Microsoft Word.

Так же кроме этих двух прикладных программ, оценщик использует Adobe Acrobat Reader DC. Многие зададут вопрос: «А чем поможет в работе оценщика эта программа?». Чаще всего в формате Adobe Acrobat Reader DC хранятся стандарты оценки, Закон «Об оценочной деятельности» и сборник корректировок.

Рис. 3. Интерфейс программы Оценщик PRO

На рынке ИТ также имеются прикладные программы по специальным предложениям оценочной деятельности. Система Оценщик PRO позволяет формировать отчеты по самым популярным видам оценки. Он состоит из 4х модулей: квартира, земельный участок, дом с земельным участком, транспортное средство. Данная программа позволит сформировать отчет по уже готовым шаблонам. [4]

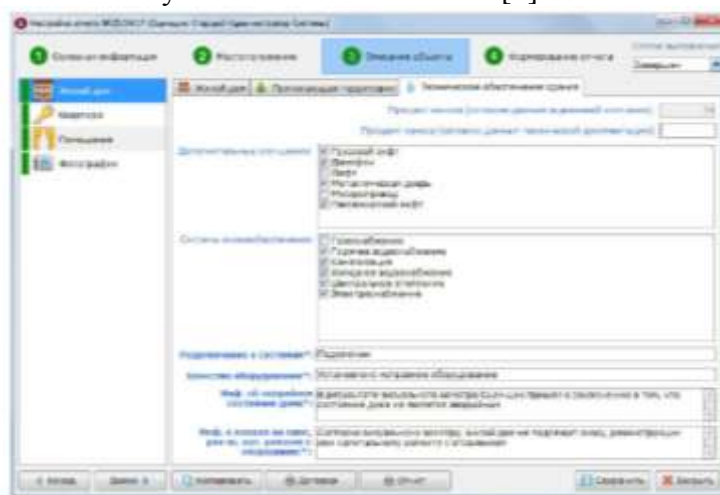

Рис.4 Формирование отчета

При проведении анализа технологического процесса был выявлен существенный недостаток существующей информационной системы – в компании для ведения учета сведений по клиентам, объектам не используется единая база данных, т.е. данные децентрализованны, а учет и регистрация клиентов ведется бумажный документооборот. Для улучшения технологического процесса предлагается разработать новое программное обеспечение, которое будет обладать единой базой данных, что в последствии значительно упростит работу сотрудников оценочной компании. Главная работа заключается в оформлении заказов и выдаче соответствующих документов с учётом правил оформления документов. В соответствии с этим строится интерфейс программы, позволяющий специалисту-оценщику быстро вводить необходимые данные и сохранять их в базе данных. Данные отображаются в удобном формате, можно говорить об экономии временных ресурсов. К тому же документы в любой момент могут быть просмотрены и изменены по необходимости. Вся информация компактно хранится на магнитном носителе, а это значит что необходимость ведения ненужной бумажной

документации отпадает. Интерфейс программы также предусматривает облегчение процесса оформления заказа, поэтому эта функция обособлена. Все возможности программы доступны почти на любом этапе работы. специалист также имеет доступ к любой информации.

Перечень и описание реквизитов входных сообщений:

Таблица 1. Заявки

№	Наименование реквизитов	Условные обозначения	Длина реквизита	Источник информации
1	Номер заявки	NZK	100	Заявка
2	Фамилия	FML	100	Заявка
3	Имя	NM	100	Заявка
4	Отчество	OTH	100	Заявка
5	Телефон	TEL	100	Заявка
6	E-mail	EML	100	Заявка
7	Тип услуги	TUSL	100	Заявка
8	Риэлтор	PROD	100	Заявка
9	Код риэлтора	KPROD	100	Заявка
10	Клиент	PKL	100	Заявка
11	Код клиента	KPKL	100	Заявка
12	Дата заявки	DTZK	100	Заявка

Перечень и описание реквизитов справочников.

Таблица 2. Сотрудники

№	Наименование реквизитов	Условные обозначения	Длина реквизита	Источник информации
1	Код сотрудника	KST	100	Анкета работника
2	Фамилия	FML	100	Анкета работника
3	Имя	NM	100	Анкета работника
4	Отчество	OTH	100	Анкета работника
5	Адрес	ADR	100	Анкета работника
6	Телефон	TEL	100	Анкета работника
7	Образование	OBR	100	Анкета работника
8	Должность	DLJ	100	Анкета работника
9	Опыт работы	ORB	100	Анкета работника
10	E-mail	EML	100	Анкета работника

Таблица 3. Клиенты

№	Наименование реквизитов	Условные обозначения	Длина реквизита	Источник информации
1	Код клиента	KPKL	100	Заявка
2	Желаемый район	JRN	100	Заявка
3	Желаемый этаж	JIT	100	Заявка
4	Комнат в квартире	KVK	100	Заявка
5	Желаемая цена	JCN	100	Заявка

Таблица 4. Продавцы

№	Наименование реквизитов	Условные обозначения	Длина реквизита	Источник информации
1	Код риэлтора	KPROD	100	Заявка

2	Номер акта оценки	NAO	100	Акт оценки
3	Расчетный счет	RSHIT	100	Заявка

Перечень и описание реквизитов выходных сообщений.

Таблица 5. Акт оценки

№	Наименование реквизитов	Условные обозначения	Длина реквизита	Источник информации
1	Номер акта оценки	NAO	100	Акт оценки
2	Код сотрудника	KST	100	Справочник сотрудников
3	Код продавца	KPROD	100	Справочник клиентов
4	Адрес квартиры	AKV	100	Акт оценки
5	Этаж квартиры	ITKV	100	Акт оценки
6	Этажность дома	ITDM	100	Акт оценки
7	Год постройки	GP	100	Акт оценки
8	Количество комнат	KLKT	100	Акт оценки
9	S квартиры	PLKV	100	Акт оценки
10	S кухни	PLKIT	100	Акт оценки
11	S жилого пространства	PLJIL	100	Акт оценки
12	Наличие балкона	NBL	100	Акт оценки
13	Количество балконов	KBL	100	Акт оценки
14	Тип планировки	TPL	100	Акт оценки
15	Наличие лифта	NLF	100	Акт оценки
16	Наличие парковки	NPRK	100	Акт оценки
17	Общая оценка	OON	100	Акт оценки
18	Стоимость квартиры	STKV	100	Акт оценки
19	Дата оценки	DTON	100	Акт оценки

Таблица 6. Отчет

№	Наименование реквизитов	Условные обозначения	Длина реквизита	Источник информации
1	Номер отчета	NMOT	100	Отчет
2	Код продавца	KPROD	100	Справочник клиентов
3	Код покупателя	KPKL	100	Справочник клиентов
4	Код сотрудника	KST	100	Справочник сотрудников
5	Номер акта оценки	NAO	100	Акт оценки
6	Дата сделки	DTSDL	100	Отчет

Использование различных информационных технологий стало хорошим тоном для проактивных предприятий. Применение таких технологий позволяет не только автоматизировать многие функции и существенно сэкономить время. Информационные технологии нового поколения - это более высокий уровень работы, позволяющий

получать блестящие результаты. Именно поэтому владеть им в совершенстве очень важно особенно в свете новой программы индустриализации 4.0, использование цифровых технологий поможет развить и модернизировать используемые технологии в оценке.

Список литературы:

1. Стандарты оценки: «Основные термины и определения» Утвержден приказом Министра юстиции Республики Казахстан от 01 января 2016 года.
2. Информационные технологии управления: учебник для вузов / А.Э. Саак, Е.В. Пахомов, В.Н. Тюшняков . - 2-е изд. - Санкт-Петербург: Питер, 2008.
3. Закон Республики Казахстан от 30 ноября 2000 года «Об оценочной деятельности в Республике Казахстан» с изменениями и дополнениями 01.01.2018г.
4. www.Ocenka365.pro

Сембаев Д.Б., ИС-11НП тобының магистранты ҚҚЭУ
Ғылыми жетекші: Тажбаев Н.М., э.ғ.к., доцент

ҚОРЛАРДЫ БАСҚАРУ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕСІН ҚҰРУДА ИМИТАЦИЯЛЫҚ МОДЕЛЬДЕУ ӘДІСТЕРІН ҚОЛДАНУ

Қазіргі уақытта көпшілікке қызмет көрсету жүйелерін модельдеумен қатар қорларды басқару жүйесін модельдеуді «имитациялық модельдеудің классикалық міндеті» деп атауға болады.

Осы модельдердің үлкен қолданбалы маңызы зерттеушілерді қорларды басқару жүйесінің имитациялық модельдеу әдістерін тұрақты дамытуын мәжбүрлейді, бірақ имитациялық модельдеудің ерекшелігі мынада: оның нәтижелерінде аналитикалық модельдеу қорытындылары сияқты жаһандық сипаты жоқ. Бұл әрбір нақты жағдайда өз имитациялық моделі құрылуы керек және қорларды басқару стратегияларын қолдану арқылы зерттелуі тиіс дегенді білдіреді [2, 3].

Осы жұмыста негізінде қорларды басқару механизмінің имитациялық моделі әзірленген сатып алу логистикасының математикалық моделі келтіріледі [1].

Жеткізушілер мен өндірістік кәсіпорындардың қарым-қатынастарын зерттеу үшін өндірістік жоспарға сәйкес өндірістік түрі мен сапасын жабдықтау қызметін қамтитын сатып алу логистикасы қаралады.

n ресурстар жеткізушілер болсын, t аралығында өндіріс үшін қажетті B_t арқылы - ресурстар санын белгілейміз. Осы өндірістік кәсіпорындар үшін арналған келісім-шарттардың негізінде жеткізушілер мен ресурстар саны анықталғанын қабылдаймыз

B_i жоспарланатын барлық кезең ішінде өндірістік кәсіпорынмен жеткізушілерден алынатын қорлар саны

$$i = 1 \div n. \text{Сонымен бірге } B_i = \sum_{t=1}^T B_{it}$$

Өндірістік кәсіпорын жеткізушілердің қуаты негізінде және өз қажеттіліктерін ескере отырып, x_{it} қорларды жеткізу кестесін құрауы тиіс. Әрбір жеткізуші i өз мүмкіндіктерін тиіп-жөнелту интегралды кесте нысанында $\{Rit\}$ өндірістік кәсіпорынға хабарлайды, онда i жеткізушіден t уақыт аралығында кәсіпорынға жөнелтілетін ресурстар санын анықтайды.

Өндірістік кәсіпорын жеткізушілердің жеделділігі туралы ақпаратты хабарлауы мүмкін, мысалы, ресурстарды жеткізбеуден жеткізуге дейін шығындар коэффициенттерін немесе оларды сақтауға жұмсалатын шығындардың түрінде хабарлау.

Әрине, өндірістік кәсіпорын үшін $\{Q_{it}\}$ жеткізудің ең оңтайлы кестесі бар делік. $\{x_{it}\}$ жеткізудің нақты кестесінің $\{Q_{it}\}$ –ден ауытқуы кезінде кәсіпорын шығындарға ұшырайды ($X_{it} > Q_{it}$ болған жағдайда кәсіпорын қоймаларында артық ресурсты сақтауға шығындар шығуы, ал $X_{it} < Q_{it}$ - шикізат жетіспеушілігінен шығындар болуы мүмкін).

$$\sum_{i=1}^n \sum_{t=1}^T \Pi_{it}$$

жиынтық шығындарды сатып алу логистикасының жұмыс істеу тиімділігінің критеріі деп қабылдаймыз.

Жеткізушілер мен өндірістік кәсіпорынның арасындағы келесі өзара қарым-қатынас жүйесін қарастырайық.

Егер жеткізу t аралығында жүргізілсе, өндірістік кәсіпорын ресурстарды C_t бағасы бойынша төлейді.

$t < T$ кез-келген аралықтағы жеткізушілердің жиынтық жеткізуі осы уақытқа қажетті ресурстар санынан асатын болса, бұл жағдай іс жүзінде қызықты болып табылады, яғни

$$\sum_{i=1}^n x_{it} \geq B_t$$

Жеткізушілердің мақсатты функциясы төмендегідей болады:

$$f_i = \sum_{t=1}^T \left[c_t \cdot x_{it} - \left\{ \begin{array}{l} \gamma_{it} \cdot (x_{it} - R_{it}) \\ \mu_{it} \cdot (R_{it} - x_{it}) \end{array} \right\} \right],$$

мұнда γ_{it}, μ_{it} - айыппұл коэффициенттері.

Ресурстарды жеткізудің ұйғарынды кестесін анықтайтын мынадай шектеулер кезінде:

$$\begin{aligned} \sum_{i=1}^n x_{it} &\geq B_t, \quad t = 1 \div T \\ \sum_{t=1}^T x_{it} &\leq R_i, \quad i = 1 \div n \\ x_{it} &\geq 0, \quad i = 1 \div n, \quad t = 1 \div T \end{aligned}$$

өндірістік кәсіпорынның мақсатты функциясы нақты жеткізу кестесінің қалаған кестеден ауытқуы кезінде ресурстар мен шығындар үшін ақыны қамтиды:

$$F = \sum_{i=1}^n \sum_{t=1}^T \left[c_T \cdot x_{it} + \left\{ \begin{array}{l} \alpha_{it} \cdot (x_{it} - Q_{it}) \\ \beta_{it} \cdot (Q_{it} - x_{it}) \end{array} \right\} \right],$$

Тапсырысты орналастыру сәтіне және мөлшеріне қатысты мәселелерді шешу үшін қанша өнімге тапсырыс беру керек және қашан деген екі негізгі сұраққа жауап беретін қорларды басқару жүйелері (стратегиялары) арналған [2]:

1. Белгіленген тапсырыс мөлшері бар жүйе (q, s стратегиясы).
2. Тапсырыстар арасында белгіленген уақыт аралығы бар жүйесі (q, T стратегиясы).
3. Белгіленген деңгейге дейін қорларды толықтырудың белгіленген кезеңділігі бар жүйесі (S, T стратегиясы).
4. «Минимум - Максимум» жүйесі (S, s стратегиясы).

Нақты кәсіпорын үшін қорларды басқару жүйелерін пайдаланатын имитациялық моделі әзірленген.

Әр айдың басында кәсіпорын қорлардың деңгейін қайта қарайды және жеткізушіге қанша тауарға тапсырыс беру керектігін шешеді. Тауардың саны сатып алу логистикасының математикалық моделінің шешуінен анықталады. Осы жұмыста «Минимум — Максимум» (s, S) қорларды басқару жүйесінің тек бір түрі ғана келтіріледі. Тапсырыстың көлемі келесіге тең болады:

$$x_{it} = \begin{cases} S - J_{\phi}, & \text{егер } J_{\phi} < s \\ 0, & \text{егер } J_{\phi} \geq s \end{cases}$$

Өндірістік кәсіпорынның максатты функциясы нақты жеткізу кестесінің қалаған кестеден ауытқуы кезінде ресурстар мен шығындар үшін ақыны қамтиды, мұндағы J, S, s тиісінше айдың басындағы қорлар деңгейі, қордың жоғарғы деңгейі және дағдарысты деңгейі. Компания x_{it} тауар бірлігіне тапсырыс берген жағдайда ол $P + q * X_{it}$ тең шығындарға ұшырайды, мұндағы K – көлеміне байланысты емес партияның тапсырысына жұмсалатын үстеме шығындар, q – тапсырыс берілген тауар бірлігіне жұмсалатын қосымша шығындар (тауардың құнын да қамтиды).

Егер қорлар деңгейі кем дегенде тауарға деген сұранысқа тең болса, тауарға сұраныс туындаған кезде ол тез арада қанағаттандырылады. Егер сұраныс қорлардың деңгейінен артатын болса, ұсыныстан сұраныс артық болатын тауардың бөлігін жеткізу кейінге қалдырылады және алда болатын жеткізулер кезінде орындалады. Бұл ретте J_{ϕ} қорлардың ағымдағы деңгейі теріс

мәнін қабылдауы мүмкін.

Тапсырыс түскен кезде тауар кейінге қалдырылған жеткізулерді бірінші кезекте барынша орындау үшін пайдаланылады, ал тапсырыс қалдығы қорларға қосылады.

Бұл жүйеде шығындардың үш түрі бар: тауарды сатып алуға, сақтауға және тауарлардың жетіспеушілігімен байланысты ұсталымдарға жұмсалатын шығындар. Бұл шығындарды олардың орташа айлық шамасы бойынша бағалайтын боламыз:

$$Z_1 = h \cdot \frac{1}{n} \sum J_{\phi}^+(t) \Delta t,$$

мұндағы Δt – қоймадағы J_{ϕ}^+ қорлардың тұрақты деңгейі бақыланған уақыт аралығы, яғни қорлар жағдайының өзгеру оқиғалары арасындағы аралық;

$J_{\phi}^+ = \max \{ J_{\phi}, 0 \}$ - t уақыт сәтіндегі қорлар жүйесінде бар тауардың саны.

Кейінге қалдырылған жеткізулермен байланысты орташа ұсталымдар бір айда келесіні құрайтын болады:

$$Z_2 = \pi \cdot \frac{1}{n} \sum J_{\phi}^-(t) \Delta t.$$

Тауарды айына сатып алуға жұмсалатын орташа шығындар тапсырыстарды сатып алуға жұмсалатын барлық шығындардың және осы соманы айлардың санына кейіннен бөлумен қарапайым қосу арқылы есептеледі.

Жүйені зерттеу S және s параметрлерін өзгерту арқылы жүргізіледі. Жалпы орташа айлық шығындар аз болатын параметрлерді таңдау модельдеу мақсаты болып табылады.

Сипатталған қорларды басқару жүйесінің имитациялық моделі Delfi бағдарламалау тілінде әзірленді және алынған деректер негізінде «минимум-максимум» жүйесінің жұмыс істеуі кезінде қорлар өзгерістерінің кестесі құрылған.

Осы модельге жүйенің екі параметрінің (s және S) өзгеруімен бірге бір қатар имитациялық эксперименттер өткізілді. Қорларды басқарудың зерттелетін жүйесінің моделіне жүргізілген эксперименттердің нәтижелері көрсеткендей, әрбір қаралған модельдер үшін ең аз жалпы шығындар $S=60$, $s=20$ мәндері кезінде жетеді.

Бұл ұсыныстар көрсеткіштердің дәл орташа мәндерін ескеретінін айта кету керек, өйткені кездейсоқ процесстерді жекелеген іске асыру үшін эксперименттер жүргізу барысында, мысалы, стратегияны пайдалана отырып, жалпы шығындардың өсуі байқалды (80, 40).

Жүйенің нақты ерекшеліктері мен шарттарын ескеретін қорларды басқару жүйесінің әзірленген имитациялық моделі басқарушылық шешімдерді қабылдауға мүмкіндік береді.

Әдебиет

1. Кулжабай Н.М., Исмаилова Р.Т., Ботаева СБ. Математические модели в логистике // Сборник трудов международной научно-практической конференции «Устойчивое развитие экономики Казахстана: Императивы модернизации и бизнес-инжиниринг». Часть 2. -Алматы, 2012. - С.14-18.

2. Организация коммерческой деятельности: управление запасами: учебное пособие /А.Л. Денисова, Н.В. Дюженкова. - Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. у-та, 2007.- 80 с.

3. Современное состояние и перспективы развития процессов управления торговым предприятием: / Д.Н. Кузнецов, СС Толстых. - Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. -92 с.

4. Kulzhabay N.M., Ismailova R.T., Botaeva S.B. Matematicheskie modeli v logistike.//Sbornik trudov mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Ustoy-chivoe razvitie ekonomiki Kazakhstana: Impera-tivny modernizatsii I biznes-inzhiniring». -Almaty, 2012. Ghast' 2. - S.14-18.

5. Organizatsiya kommercheskoy deya-tel'nosti: upravlenie zapasami:uchebnoe posobie /A.L. Denisova, N.V. Dyuzhenkova. -Tambov: Izd-Tamb.gos.tekn.u-ta, 2007. - 80s.

6. Sovremennoe sostoyanui i perstektivy raz-vitiya protsessov upravleniya torgovym predpri-yatiem: monografiya/ D.N. Kuznetsov, S.S.Tolstykh. - Tambov: Izd-Tamb.gos.tekn.u-ta, 2007. - 92 s.

Сергеев Д. магистрант гр. 8АМ71

Научный руководитель: Фаерман В.А., к.т.н., доцент
кафедры «Автоматики и компьютерных систем»
Томский политехнический университет

РАЗРАБОТКА СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ АППАРАТАМИ АДДИТИВНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Современный человек, тем или иным образом связанный с производством, не понаслышке знает о происходящих изменениях в промышленности в соответствии с концепцией Индустрии 4.0, направленных на то, чтобы быстро, удобно, вариативно, максимально безлюдно и близко к потребителю получать конкурентоспособную продукцию.

Мир стоит на пороге новой, четвертой промышленной революции («Индустрия 4.0»), которая приведет к полной автоматизации большинства производственных процессов, и, как следствие, увеличению производительности труда, экономического роста и конкурентоспособности ее стран-лидеров.

Сейчас сложно представить производителей, разработчиков систем, промышленных интеграторов без линейки своих продуктов, подходов и решений в контексте новой технологической революции. Одним из ключевых драйверов Индустрии 4.0 являются

аддитивные технологии, которые, по мнению экспертов, способны и должны встать в один ряд с традиционными, а в не очень отдаленной перспективе – заменить, по крайней мере, половину имеющегося станочного парка.

В первую очередь аддитивные технологии – это производство деталей с использованием роботизированных технологических комплексов, где автоматически действующие машины (в том числе промышленные роботы), устройства, приспособления реализуют всю технологию производства, за исключением функций управления и контроля, осуществляемых человеком.

Внедрение аддитивных технологий кратно повышает производительность труда, качество конечного продукта, уменьшает затраты на производство, и соответственно увеличивает эффективность производства в целом.

В настоящее время постоянно расширяются исследования в области аддитивных технологий. Данное направление настолько бурно развивается, что постоянно изобретаются сферы приложения данной технологии. Уже сейчас аддитивные технологии применяются для производства деталей из пластмассы, металлов, живых тканей, что находит свое применение практически во всех сферах промышленного производства, в том числе в авто-, авиа- и судостроении, машиностроении, строительстве домов, медицине и пр.

Например, уже сейчас Boeing использует этот метод, правда, не для 30000 деталей, а пока только для 300. Если что-то нужно, такая запчасть быстро отпечатывается. По оценке представителей компании, сейчас в их самолетах уже используется около 20 тысяч пластиковых деталей, распечатанных на 3D принтере [1].

На данном этапе развития аддитивных технологий, одной из проблем является создание универсального интерфейса для управления автоматизированными процессами.

Различные производители создают проприетарные алгоритмы управления роботизированными комплексами аддитивных технологий, как следствие, в настоящее время нет единого промышленного стандарта оцифровки моделей, учитывающей все технологические моменты производства (материалы, температура, скорость, плотность подачи материала), характеристики окружающей среды (давление, температура, состав газа и т.д.).

Целью данной статьи является попытка формулировки задач по созданию универсального интерфейса управления аппаратами аддитивных технологий. Как нам представляется, необходимо выделить следующие направления исследования:

- изучение современных технологических процессов трехмерной печати;
- рассмотрение современных технологий компьютерного инжиниринга, так называемой среды, используемой при 3D-проектировании и моделировании в процессе создания цифровых моделей для трехмерной печати;
- рассмотрение и систематизация: физических характеристик материалов, используемых для создания рабочего картриджа для аппаратов трехмерной печати;
- используемые современные интерфейсы управления аппаратами аддитивных технологий.

Общеизвестно, что к современным технологическим процессам трехмерной печати относятся: SLS-, SLA-, InkJet-, PolyJet-технологии и др. Рассмотрим некоторые из них.

SLS-технология (англ. Selective Laser Sintering селективное лазерное спекание) – формирование слоя на выравненном слое порошка, плавление порошка осуществляется под действием лазерного излучения. В качестве материала могут быть использованы как полимерные, так и металлические порошки. Порошкообразный полимер применяется, зачастую, для моделирования и изготовления тестовых моделей изделия.

Одной из первых технологий является послойное отверждение жидкого фотополимера лазером - SLA-(англ. Stereolithography Apparatus стереолитография). Диапазон применения SLA-технологии, очень разнообразный: макеты и модели для

самолетов, корпусов кораблей для аэро- и гидродинамических испытаний, литейные мастер-модели, дизайн-модели, функциональные модели и т. д.

Отдельным направлением является послойное лазерное спекание (сплавление) порошковых композиций. Развитие этого направления аддитивных технологий стимулировало и развитие технологий получения порошков металлов. На сегодняшний день номенклатура металлических композиций имеет широкий спектр материалов. Из металлических порошков создают заготовки пресс-форм, специальные инструменты, оригинальные детали сложной конфигурации, которые затруднительно или невозможно получить литьем или механообработкой. Уже сейчас при штучном и мелкосерийном производстве зачастую становится экономически выгодным вырастить небольшую партию деталей на SLS-машине, чем изготавливать литейную или штамповую опоку.

Технология струйной печати – InkJet- или PolyJet-технология, предполагает нанесение модельного материала или связующего состава с помощью струйных головок. Особый интерес InkJet-технологии представляют для литейного дела, так как позволяют выращивать непосредственно литейные формы, т. е. негатив детали, и исключить стадии изготовления формовочной оснастки – мастер-модели и литейной модели. Практически все автомобильные компании мира обзавелись такими машинами, с помощью которых, стало возможным на порядок сократить время прохождения НИОКР по критически важным для автостроителей позициям – литейным деталям: блоки и головки цилиндров двигателей, мосты и коробки передач. Так, после завершения технического проекта, конструктор может увидеть 3D-модель нового двигателя на испытательном стенде уже через две недели [2].

В процессе проектирования 3D моделей для аппаратов трехмерной печати используются следующие технологии компьютерного инжиниринга:

1. CAE (англ. Computer-Aided Engineering) — общее название для программ и программных пакетов, предназначенных для решения различных инженерных задач: расчётов, анализа и симуляции физических процессов, технологий используемых в процессе оцифровки и реинжиниринга;

2. CAD (англ. Computer-Aided Design) это сокращение слов проектирование с использованием компьютерной технологии (рисунок 1);

3. CAM (англ. Computer-Aided Manufacturing) автоматизированная система, либо модуль автоматизированной системы, предназначенный для подготовки управляющих программ для станков с ЧПУ, изготовление с использованием компьютерной технологии.

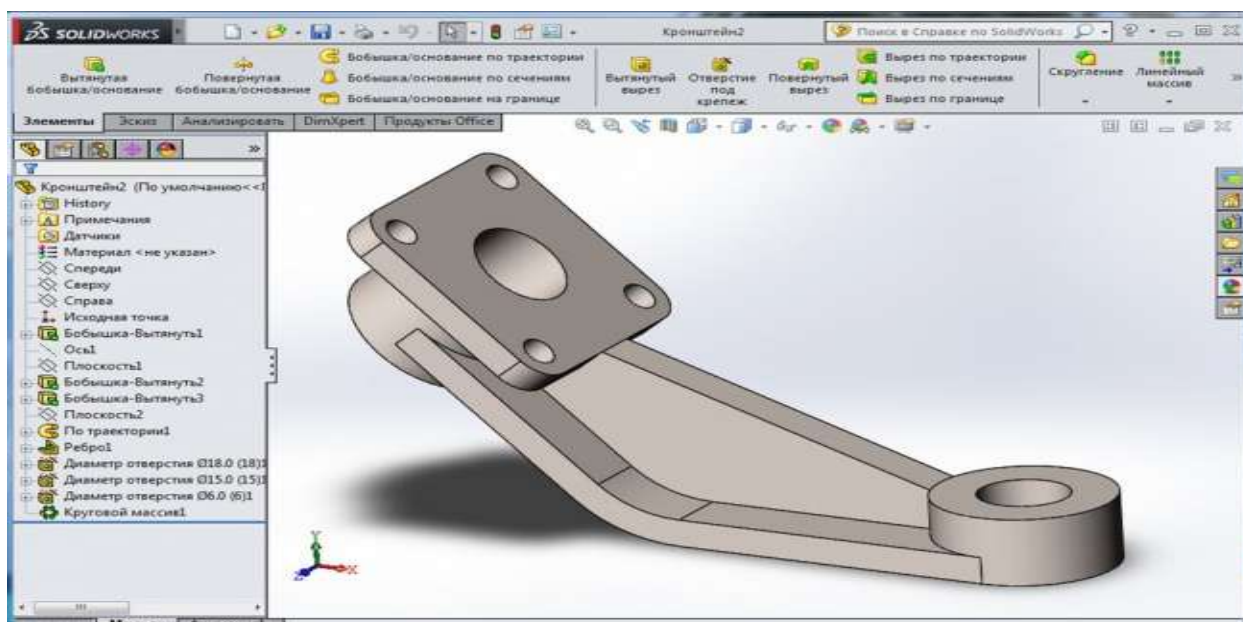

Рисунок 1. Пример создания детали 3D модели в программе SolidWorks

При рассмотрении и систематизации физических характеристик материалов, используемых для создания рабочего картриджа для аппаратов трехмерной печати, нами было выявлено. Аддитивные технологии объединяет один принцип - построение модели происходит путем послойного добавления рабочего материала (картриджа) с последующим склеиванием частиц материала под воздействием рабочего органа аддитивного аппарата. Например, лазерное спекание металлического порошка, склеивание полимеров, путем наложения разогретого до текучести пластика и т.д. Таким образом, материалы, используемые в процессе трехмерной печати непосредственно связаны и зависят от технологического процесса, принципа создания 3D изделия. В процессе создания унифицированного интерфейса необходима разработка формата модели, учитывающей все вышеперечисленные принципы трехмерной печати, материал и условия создания модели вне зависимости от технологии.

При использовании интерфейсов управления аппаратами аддитивных технологий, необходимо отметить, что интерфейс — совокупность унифицированных технических, программных и конструктивных средств, основанных на стандарте, реализующих взаимодействие различных функциональных элементов в информационной системе, обеспечивающих информационную, электрическую и конструктивную совместимость этих элементов. Основная идея использования стандартных интерфейсов и протоколов — унификация меж- и внутрисистемных и меж- и внутрисетевых связей для повышения эффективности проектирования вычислительных систем [3, с.4].

В настоящее время используются различные интерфейсы аддитивных технологий, практически все принтеры имеют свой собственный софт для управления печатью. Например, 3D-принтеры PICASO 3D — программа Polygon, 3DTouch — Axon 2, MakerBot — MakerWare, Ultimaker — Cura.

Стремительное развитие аддитивной технологии трехмерной печати, позволило накопить к настоящему времени большой набор программного обеспечения, так называемых API (англ. Application programming interface, API) — набор стандартных библиотечных методов, которые проектировщики могут использовать для доступа к функциональности имеющихся программ, это позволяет на их основе разработать универсальный интерфейс управления аппаратами аддитивных технологий.

Дальнейшая унификация API, позволит сфокусировать усилия разработчиков на развитии и усовершенствовании библиотек, и как следствие оптимизации технологического процесса трехмерной печати, разработке новых материалов с новыми физическими свойствами.

Для примера, перспективным является использование в качестве рабочего материала 3D печати – графена, с использованием уже разработанной технологии EBF (англ. Electron beam freeform fabrication) подачи проволочного материала, что позволит создавать изделия, обладающие повышенными механическими свойствами и теплопроводностью.

Резюмируя вышесказанное, необходимо отметить, что развитие аддитивных технологий находится на начальном этапе, которому присущи те же проблемы борьбы стандартов, интерфейсов, что и в процессе развития компьютерных технологий. Предлагается множество программных продуктов, идет поиск методов и оптимальной среды обработки материалов, разрабатываются различные составы с совершенно новыми физическими свойствами. Всё это закладывает новую парадигму развития промышленности в 21 веке. На наш взгляд, это приведет к полной автоматизации промышленного производства, оставив человеку только контролирующие функции.

Список литературы:

1. Boeing активно использует 3D печать в производстве запчастей для своих самолетов. Интернет ресурс <https://geektimes.ru/post/247030>

2. Казмирчук К., Довбыш В. Аддитивные технологии в российской промышленности. Конструктор. Машиностроитель/журнал. 2012. <https://konstruktor.net/podrobnee-det/additivnye-texnologii-v-rossijskoj-promyshlennosti.html>
3. Мячев А. А. Интерфейсы средств вычислительной техники. Энциклопедический справочник. М.: Радио и связь, 1993. С. 4.

Толлеуов Т.Е., студент гр. ВТ-42, КЭУК
Научный руководитель: к.э.н., доцент Дрозд В.Г.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ДИСПЕТЧЕРА ПО УЧЕТУ ЗАЯВОК НА РЕМОНТ И ОБСЛУЖИВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНОЙ ТЕХНИКИ

Нашу жизнь уже невозможно представить без компьютеров, смартфонов, органайзеров и прочей подобной техники, которая упрощает нашу жизнь. Обычные блокноты мы заменили электронными органайзерами и смартфонами, которые позволяют нам оптимально распределять время, что делает наш день продуктивным. Компьютеры и принтеры оттеснили печатные машинки. Мы можем свободно отправлять или всю необходимую нам информацию посредством облачных хранилищ, и те бумажные носители, которые занимали целые архивы можно поместить в небольшой флэш носитель и спокойно хранить его у себя в кармане. При всем этом стоит помнить, что любая техника нуждается в обслуживании. И наши компьютеры не исключение. Замена термопасты, которая спасает от перегревов, чистка от пыли, которая является неплохим проводником, и способна вызвать короткое замыкание и вывести из строя какой-либо элемент компьютера или того хуже вызвать возгорание. Так же стоит помнить, что научно-технический прогресс не стоит на месте. С каждым днем выходят все более новые и совершенные девайсы, которые улучшают нашу жизнь. Так же выпускают более мощное и производительное «железо» для наших компьютеров, выпускают более требовательный софт, и мы начинаем сталкиваться с проблемой, что старого компьютера нам не хватает и его необходимо обновить.

Разработка данного программного обеспечения была произведена на базе реально существующей организации, которая занимается ремонтом, модернизацией и плановым обслуживанием компьютерной техники.

Целью проекта было разработать программное обеспечение по обработке заявок сервисного центра на обслуживание компьютерной техники и интеграцией базы данных которая позволяет хранить следующие данные: личные данные о клиенте, стоимость услуг, данные о мастере, данные о диагносте и произведенном ремонте.

Областью рассмотрения является диспетчерская сервисного центра. В обязанности диспетчера входят: прием техники у клиента, передача в сервисный центр, сопровождение заказа на всех ее стадиях, поддержание связи с клиентом на всех стадиях обслуживания, выдача техники клиенту, вносить в ПО контактные и персональные данные клиента.

Моделирование элементов системы на базе диаграммы IDEF0 в нотации Йордона-ДеМарко.

Диаграмма представлена на рисунке 1.

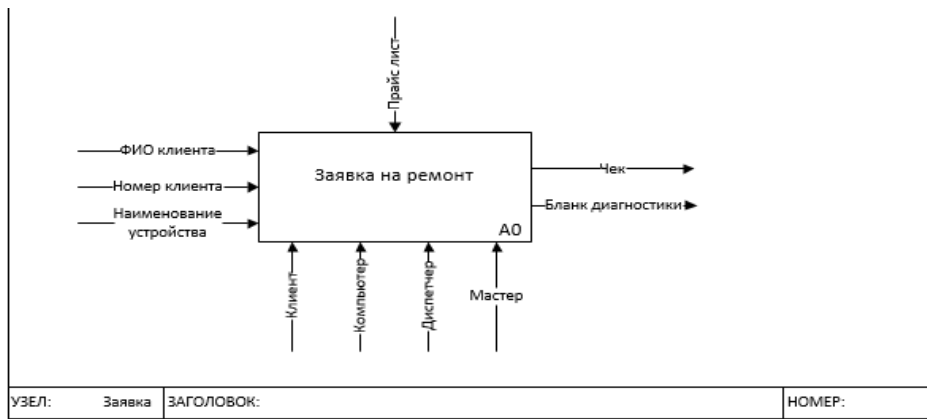

Рисунок 1. Диаграмма IDEF0 «Заявка на ремонт»

При проектировании самой базы данных использовался метод «сущность – связь» чтобы на ее основе создать базу данных без избыточной информации.

База данных была создана в SQL Server Management Studio. SQL Server Management Studio (SSMS) — это интегрированная среда для доступа, настройки, администрирования и разработки всех компонентов SQL Server, а также управления ими. Среда SSMS сочетает в себе обширный набор графических инструментов с рядом отличных редакторов скриптов, обеспечивая разработчикам и администраторам любой квалификации доступ к SQL Server. Программное обеспечение для базы данных была написана на объектно-ориентированном языке программирования C# с использованием набора инструментов для создания программного обеспечения Microsoft Visual Studio.

Все таблицы в базе данных приведены в нормальную форму и будут представлены далее:

Таблица 1. Справочник мастеров

Табельный номер	tabNum
ФИО мастера	fioMast
Номер договора	numDog
Телефон мастера	phnMast
Должность	Dolj

Таблица 2. Журнал заказов

Код заказа	numZak
ФИО клиента	fioKl
Телефон клиента	phnKl
Дата поступления	dataPost
Статус заказа	stat
Вид техники	typeDev

Название устройства	nameDev
---------------------	---------

Таблица 3. Ремонт

Код	codRep
Номер бланка диагностики	numDiag
Цена ремонта	prcRep
Номер бланка изъятия	numIz
Дата выдачи	dataSd

Таблица 4. Стоимость услуг

Код услуги	codUsl
Наименование услуги	nameUsl
Цена услуги	prcUsl

Таблица 5. Диагностика

Номер бланка диагностики	numDiag
Код заказа	numZak
Вид техники	typeDev
Название устройства	nameDev
Обнаруженная неисправность	nameCrh
ФИО мастера	fioMast
Дата диагностики	dataDiag

На основании нормализованных таблиц была создана структурная схема базы данных.

C# относится к семье языков с C-подобным синтаксисом, из них его синтаксис наиболее близок к C++ и Java. Язык имеет статическую типизацию, поддерживает полиморфизм, перегрузку операторов (в том числе операторов явного и неявного приведения типа), делегаты, атрибуты, события, свойства, обобщённые типы и методы, итераторы, анонимные функции с поддержкой замыканий, LINQ, исключения, комментарии в формате XML.

Microsoft Visual Studio — это набор инструментов для создания программного обеспечения: от планирования до разработки пользовательского интерфейса, написания кода, тестирования, отладки, анализа качества кода и производительности, развертывания в средах клиентов и сбора данных телеметрии по использованию. Эти инструменты

предназначены для максимально эффективной совместной работы; все они доступны в интегрированной среде разработки (IDE) Visual Studio.

Visual Studio можно использовать для создания различных типов приложений, от простых приложений для магазина и игр для мобильных клиентов до больших и сложных систем, обслуживающих предприятия и центры обработки данных.

По умолчанию Visual Studio обеспечивает поддержку C#, C и C++, JavaScript, F# и Visual Basic. Visual Studio хорошо работает и интегрируется со сторонними приложениями, например Unity и Apache Cordova, с помощью расширений Набор средств Visual Studio для Unity и инструментов Visual Studio для Apache Cordova соответственно.

После запуска программного обеспечения появляется окно авторизации сотрудника которое представлено на рисунке 2.

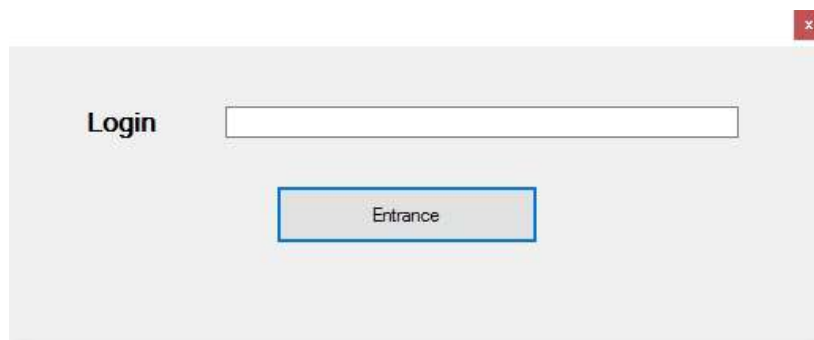

Рисунок 2. Авторизация пользователя

После авторизации перед пользователем появляется окно «Журнал заказов». В данном окне мы видим информацию о текущих заказах, которые мы можем редактировать, изменять статус заказа или же добавлять новые заказы заполняя информационные поля.

Окно «Журнала заказов» представлено на рисунке 3.

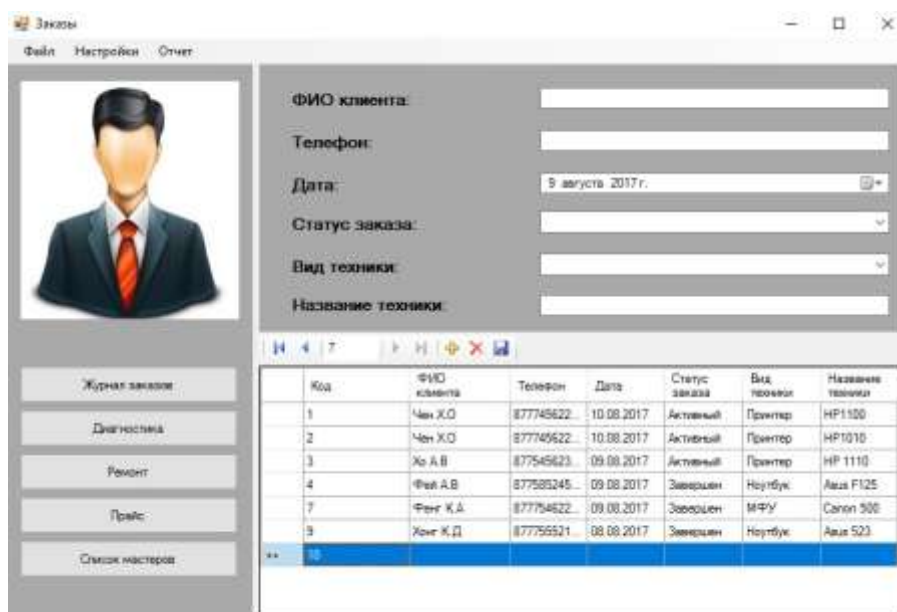

Рисунок 3. Журнал заказов

Из главного окна можно перейти в окно «Диагностика». В данном окне хранится информация о выявленных неисправностях в процессе диагностики. После диагностики связываются с клиентом для согласования дальнейших действий, на основании согласованных действий производится замена или ремонт неисправной детали выявленной в процессе диагностики. Окно диагностики представлено на рисунке 4.

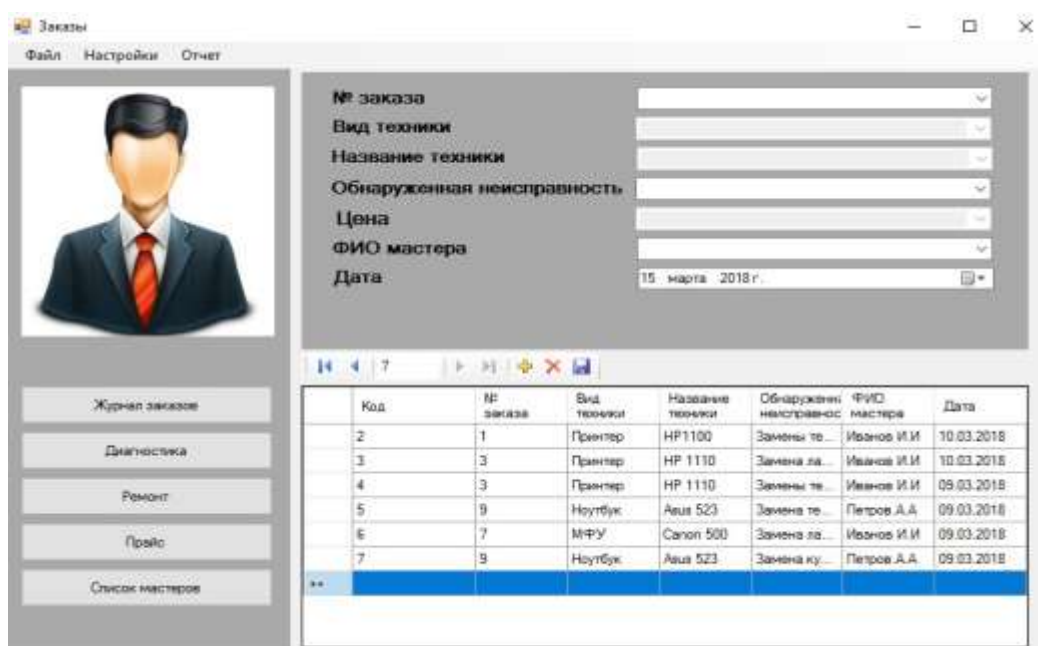

Рисунок 4. Окно диагностики

При нажатии на клавишу «Ремонт» открывается окно ремонта, которое хранит следующую информацию: номер заявки на ремонт, номер бланка диагностики, стоимость произведенных работ, номер бланка изъятия запасных частей, взятых на складе, если таковые использовались и дату завершения произведенных работ. На рисунке 5 представлено окно «Ремонт»

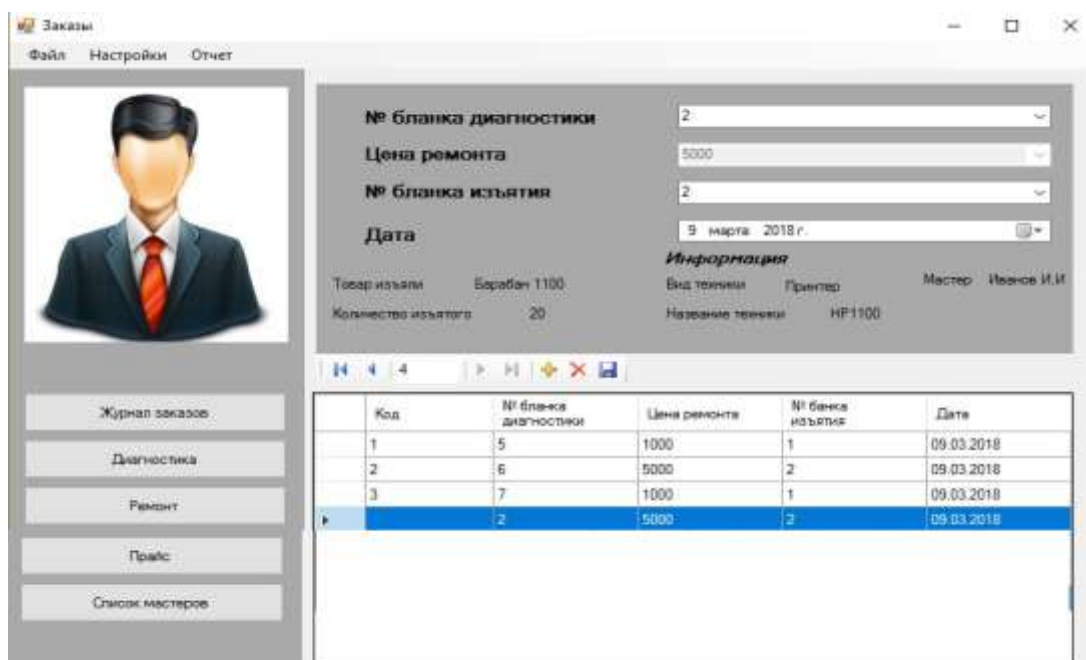

Рисунок 5. Окно «Ремонт»

Представленное программное обеспечение позволило автоматизировать работу диспетчера сервисного центра, колоссально уменьшив долю ручного труда и не малые объемы бумажной документации. Представленное программное обеспечение подойдет для вновь открывшихся сервисных центров, которые не могут на момент «старта» позволить себе дорогое программное обеспечение, в котором будут использовать лишь малую долю того предложенного функционала программного обеспечения. Данное программное обеспечение позволяет формировать статистику на выбранный промежуток времени, что позволит, поощрять более ответственных сотрудников организации и координировать дальнейшие действия по закупке необходимого материала для последующего расширения организации.

Список литературы

1. <https://msdn.microsoft.com/ru-ru/library/mt238290.aspx>
2. <https://msdn.microsoft.com/ru-ru/library/dn762121.aspx>
3. https://ru.wikipedia.org/wiki/C_Sharp
4. Рихтер, Джеффри CLR via C#. Программирование на платформе Microsoft .NET Framework 4.0 на языке C#; Питер, 2016
5. Карпова Т.С Базы данных: модели, разработка, реализация. СПб: Питер, 2013
6. Гвоздева В.А., Лаврентьева И.Ю., основы построения автоматизированных информационных систем – Москва, ИД Форум – ИНФРА – М, 2013

Шульц К.И., Локошко Е.А., студенты гр. ИС-31с, КЭУК
Научный руководитель: д.т.н., профессор кафедры ИВС Тен Т.Л.

РАЗРАБОТКА ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ПО МОНИТОРИНГУ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕДИЦИНСКОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

Одним из важнейших направлений развития системы здравоохранения, включающей медицинскую науку и образование, является организация единого информационного пространства и его технологической инфраструктуры.

В современных условиях существенным фактором, определяющим динамику социально- экономического развития государства, в том числе развития системы охраны здоровья населения, является информационные и технологии (ИТ).

Прогресс современной медицины и здравоохранения в значительной степени определяют *информационные технологии* (ИТ). Информационные технологии – это полезный инструмент, который успешно применяется во множестве сфер жизни общества и медицина – не является исключением.

Информационные технологии (ИТ) в современном мире применяются повсеместно. Здравоохранение не стало исключением. Современные ИТ разработки оказывают положительное влияние на развитие новых способов организации медицинской помощи населению. Большое количество стран уже давно активно используют новые технологии в сфере здравоохранения.

С развитием информационных технологий в частной клинике возникла необходимость создания информационной системы для введения учета пациентов. Решением этих проблем является автоматизация деятельности введения учета пациентов медработником в частной клинике. В последнее время руководители частных клиник столкнулись с проблемой нехватки времени на автоматизацию и обработку большого количества потока информации. Особенно острой проблемой является накладки системы для качественного ведения учета пациентов клиники. [4, с. 201]

Лучшим выходом в данной ситуации будет внедрение в частные клиники свою собственную автоматизированную систему учета пациентов клиники.

С помощью внедрения современного программного обеспечения можно сократить время на заполнение личных карт, создания и введение отчетной документации.

Преимущества введения и хранения информации в электронном виде является:

- все сведения будут собраны в одном месте,
- расходы на содержание архива меньше, чем при обычных способах хранения информации,
- любой документ можно найти за считанные минуты.

Благодаря автоматизации введения учета пациентов медработника, которая на данный момент оформляется вручную, у медработника сократится время на заполнение документации, и на поиск необходимой информации, а также на создание и введения отчетной документации.

Особое внимание должно уделяться анализу эффективности внедрения в практику диагностики и лечения новых современных медицинских технологий, в том числе стационар замещающих, а также реализации предложений по совершенствованию материально-технической базы.

Для вычисления показателей деятельности клиники источником информации является годовой отчет. Обеспеченность населения клинической помощью определяется средним числом посещений на 1 жителя в год.

Этот показатель анализируют в динамике и сравнивают с другими отчетами за прошлые года клиники. Показатель нагрузки врачей на 1 ч работы: общее число посещений в течение года, общее число часов приема в течение года.

Для создания программного обеспечения неотъемлемой частью является создание базы данных. База данных используется в медицине для различных целей. На пример, их используют для хранения всех данных о пациентах. Эти базы данных могут быть доступны с любого компьютера внутренней сети клиники. В связи с улучшениями алгоритмов сжатия изображения, результаты рентгеновских и ультразвуковых обследований также смогут храниться в медицинских базах данных и быть доступными. И наша клиника не стала исключением.

Для создания программного обеспечения «Частная клиника» рабочее место сотрудника клиники, был использован язык программирования C#, потому что:

- C# является объектно-ориентированным языком программирования,
- Язык имеет статистическую типизацию, поддерживает различные библиотеки, делегаты, атрибуты, события, свойства, обобщенные типы и методы,
- Операторы, анонимные функции с поддерживанием LINQ, исключения комментариями в формате XML.

Microsoft Visual Studio- это набор инструментов для создания программного обеспечения от планирования до разработки пользовательского интерфейса. Написание кода, тестирования, отладки, анализа качества вида и производительности, развертывания в средах клиентов и сбора данных об использовании.

Эти инструменты для максимально эффективного совместных работ, все это доступно в интегрированной среде разработки (IDE) Visual Studio. Программа "Учет пациентов" предназначена для ведения базы данных пациентов, хранения истории оказанных услуг, обследований, заключений и других документов.

Система удобна для поиска, хранения и обработки и передачи информации между сотрудниками частной клиники. Программа учета пациентов состоит из одиннадцати основных разделов, включающих в себя множество функций. Одной из таких функций является возможность ведения данных в карты пациента. В карту пациента вносятся личные сведения о больном, контактные и паспортные данные, а также любая другая дополнительная информация. [1, с. 152]

Каждому пациенту присваивается свой номер карты, по которому можно быстро найти определенного человека в базе данных клиентов, что значительно сокращает время на поиск и обработку информации.

Кроме этого, на каждого из пациента можно завести амбулаторную карту пациента и электронную историю болезни. Специально для руководителя в системе пациентов предусмотрена возможность ведения различных отчетов, показывающих списки для смс-рассылки сообщений, сведения по работе с пациентами, а также список дней рождения.

Перед приемом в клинику проводится встреча пациента и врача. Врач сообщает в отдел приема пациентов об ожидаемом приеме больного и передает данные о нем. Пациент может быть принят в клинику более чем один раз, но если пациент ранее не лечился в больнице, то ему присваивается, регистрационный номер и записываются его данные (фамилия, имя и отчество, адрес и дата рождения). [3, с. 52]

Для работы с программой первое, что требуется от пользователя это выбрать категорию, в которую ему необходимо войти. Этот обязательный пункт предназначен для того чтобы, никто из посторонних пользователей не мог зайти в программу, в целях конфиденциальности информации. На рисунке 1 представлено главное окно программы.

Рисунок 1 «Окно программы»

У каждого сотрудника в программе есть свой индивидуальный логин и пароль, по которому они могут входить в программу. На рисунке 2 представлено окно авторизации в программе.

Рисунок 2 Авторизация пользователя в программе.

После того как пользователь прошел авторизацию, перед ним открывается главное окно программы. На рисунке 3 представлено главное окно программы «Частная клиника».

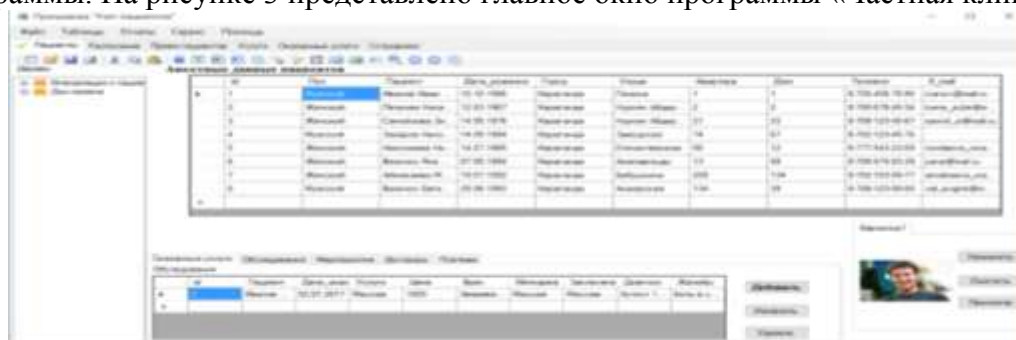

Рисунок 3 Главное окно программы «Частной клиники»

В открытом окне программы перед пользователем в левом окне программы дерево «Дата приема» в котором можно просматривать информацию о пациенте, а также дни приема пациентов. Так же перед пользователем приставлены таблицы «Анкетные данные пациентов» и «Оказанные услуги», «Обследования», «Мероприятия» и т. д

Так же в программе есть вкладки, по которым пользователь может переходить на другие страницы программы. На рисунке 6 представлена вкладка Расписание, где сотрудник может просматривать расписание приемов и кабинеты, в которых ведут прием сотрудники клиники.

Эта программа поможет в работе сотруднику частной клиник в введении учета пациентов, создание отчетов и введение документаций. Так же в этой программе можно анализировать работу специалистов регистратуры, руководство клиники сможет отслеживать оплату всех услуг, заказанных пациентами. Также данное приложение дает информацию о конкретно интересующем пациенте, предоставляет его характеристики, период лечения его в клиники, какие им были оказаны услуги, жалобы и проведенные мероприятия. Это поможет так же сократить время на поиск необходимы препаратов врачами.

Список литературы

- 1.Биллиг, В. А. Основы программирования на С# / В.А. Биллиг. - М.: Бином. Лаборатория знаний, Интернет-университет информационных технологий, 2015. - 488 с.
2. Гопалакришнан, К. Oracle Database 10g. Настольная книга по кластерным технологиям / К. Гопалакришнан. - М.: ЛОРИ, 2013. - 520 с.
3. Гудсон, Джон Практическое руководство по доступу к данным (+ DVD-ROM) / Джон Гудсон , Роб Стюард. - М.: БХВ-Петербург, 2013. - 304 с.
4. Дейт, К. Дж. SQL и реляционная теория. Как грамотно писать код на SQL / К.Дж. Дейт. - М.: Символ-плюс, 2013. - 480 с.

Lopatin G.O., Sapargaliyev R.S., Toleuov T.E.,

students of the group VT - 42, KEUK

Scientific adviser: Doctor of Technical Sciences, prof. Ten T.L.

ACCOUNTING FOR WORK ON THE REPAIR AND MAINTENANCE OF COMPUTER EQUIPMENT IN THE SERVICE CENTER

The President's message said: "The world has already started the fourth industrial revolution, we must cultivate new industries that are created using digital technologies. This is an important complex task.

It is necessary to develop such promising industries as 3D printing, online trading, mobile banking, digital services, including healthcare and education, and others. These industries have already changed the structure of the economies of developed countries and have given new quality to traditional industries. "

Now more and more computers are appearing. Every computer needs scheduled maintenance.

Service centers for the repair and maintenance of computer equipment receive from legal entities and individuals devices that are in need of repair, modernization or any other actions that require the intervention of specialists. At the same time, in the course of repair work, in most cases, specialists of service centers rely on their experience in repair and maintenance of computer equipment.

For enterprises aimed at providing repair and maintenance services, accounting information on the status of each product at a particular point in time is one of the most probable

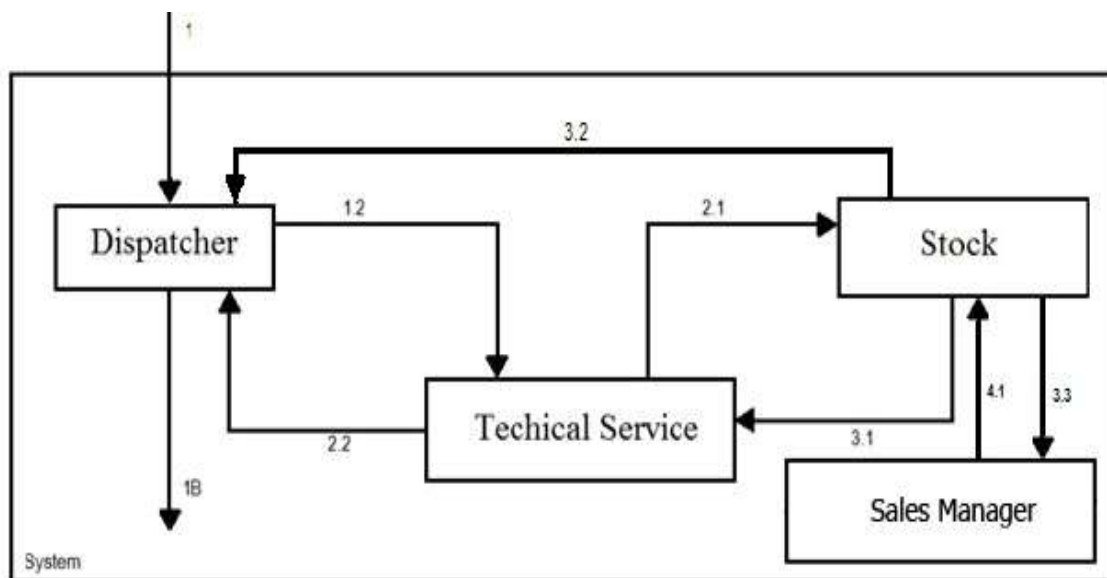
sources of problems. The guarantee of the success of the organization of the production and technical process is the awareness of all participants at a particular time.

At the moment, the accounting for the repair and maintenance of computer equipment is done manually. With the increase in the number of clients and the increase in the range of services, the number of conflicts increases, which is expressed in the fact that the receiver can lose the act of receiving equipment repair, as a result, he may miss the deadline for fulfilling orders. And also such a scheme increases the time of customer service, tk. The technique comes asynchronously, which leads to confusion during peak loads.

The purpose of the development of the information system "Accounting for repair and maintenance of computer equipment in the service center" is the automation of accounting for repair work and maintenance of computer equipment in the service center;

The use of the information system "Accounting for repair and maintenance of computer equipment in the service center" will improve the productivity of the service staff, the quality and speed of customer service, through rapid analysis of faults and reducing the time to choose the option to eliminate them.

The information system has the following information model, which is presented in picture 1.

Picture 1. Information model enterprise

The information system contains modules:

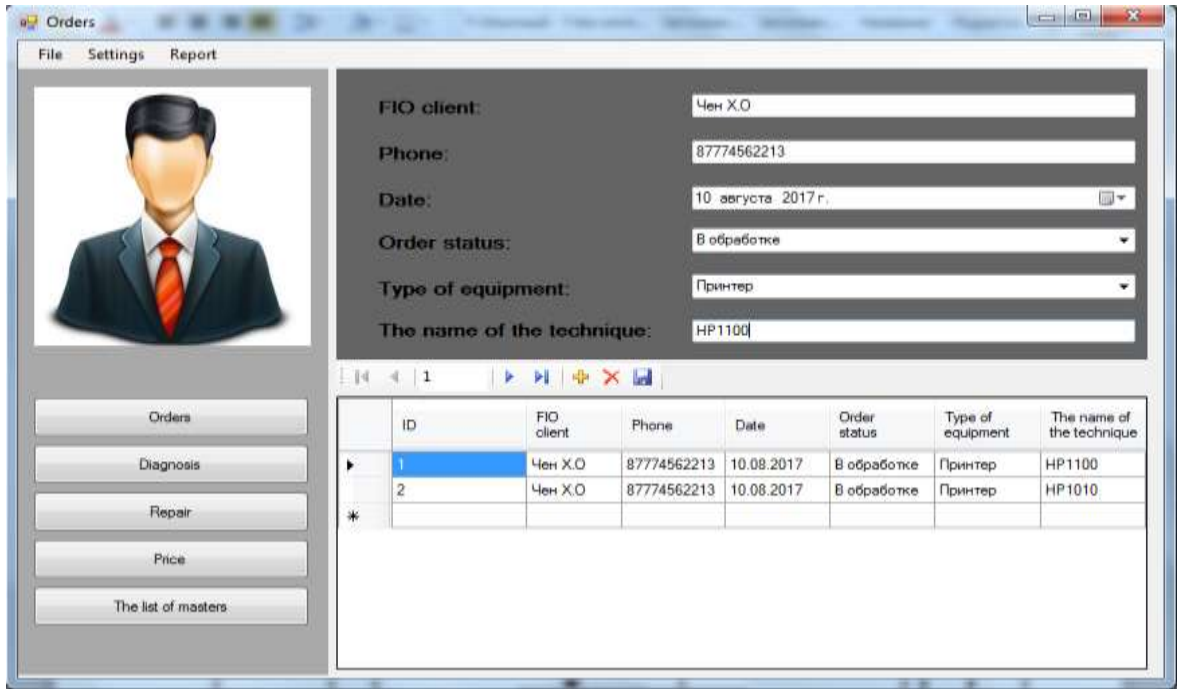
- Sales Manager;
- Dispatcher of the service center;
- Stock.

In the service center for maintenance of computer equipment from customers (customers): physical, legal entities come to repair products of various types, manufacturers and models in a faulty condition.

The dispatcher carries out reception of the product for repair. It fills out an order journal that contains the following information:

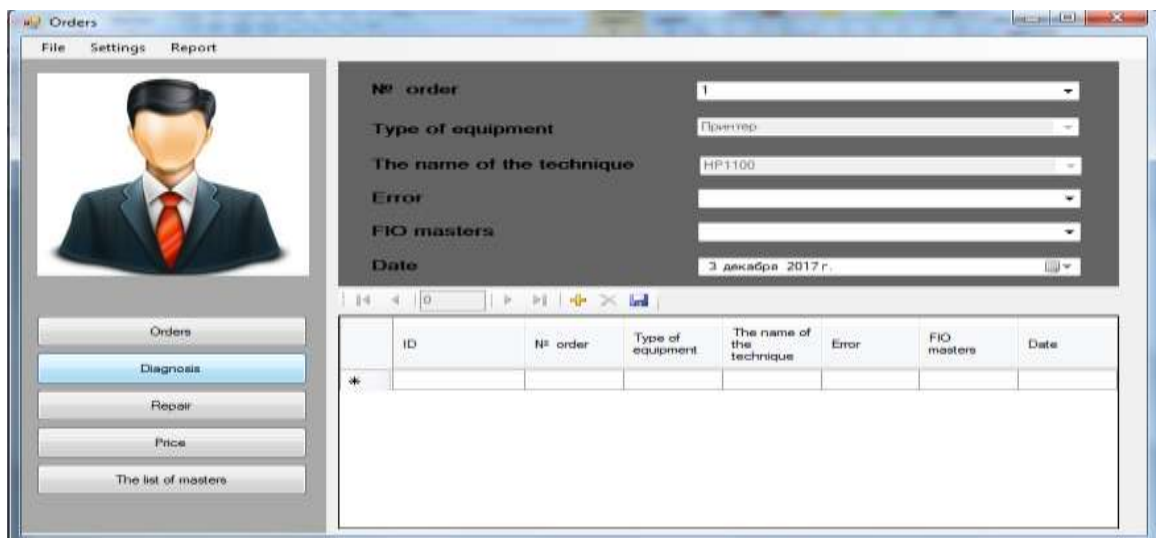
- Full name of the client;
- Phone;
- The date;
- Order status;
- Type of equipment;
- Name of the equipment.

The order log is shown in picture 2.

Picture 2. Order log

The master of the service center accepts the order, diagnoses the product, identifies the existing malfunctions and the appropriateness of further repairs. If repairs are possible and the customer wishes, the product is repaired. The engineer performs the necessary repairs to eliminate each of the faults, based on information on methods for troubleshooting, and transmits information to the dispatcher. Upon successful completion of the repair, the customer is notified of the completion of the repair. By summing up the cost of work on the price list, the amount of payment is determined. After payment, the product is returned to the customer, and the date of issue is fixed in the order. As a result of diagnostics and repair, information is collected about the malfunctions of the device models and methods for their elimination. This information is recorded in the log of completed work. In the future, this information is used to eliminate similar or identical faults, as a result, maintenance is faster and better. Also, this information can serve as a reference tool for new employees of the service center. Pictures 3 and 4 show the diagnostic and repair window.

Picture 3. Diagnostic window

Warehouse management system is an information system that automates the management of business processes of warehouse operations of a profile enterprise.

Objectives:

- active warehouse management;
- Increase the speed of the goods;
- obtaining accurate information about the location of the goods in the warehouse;

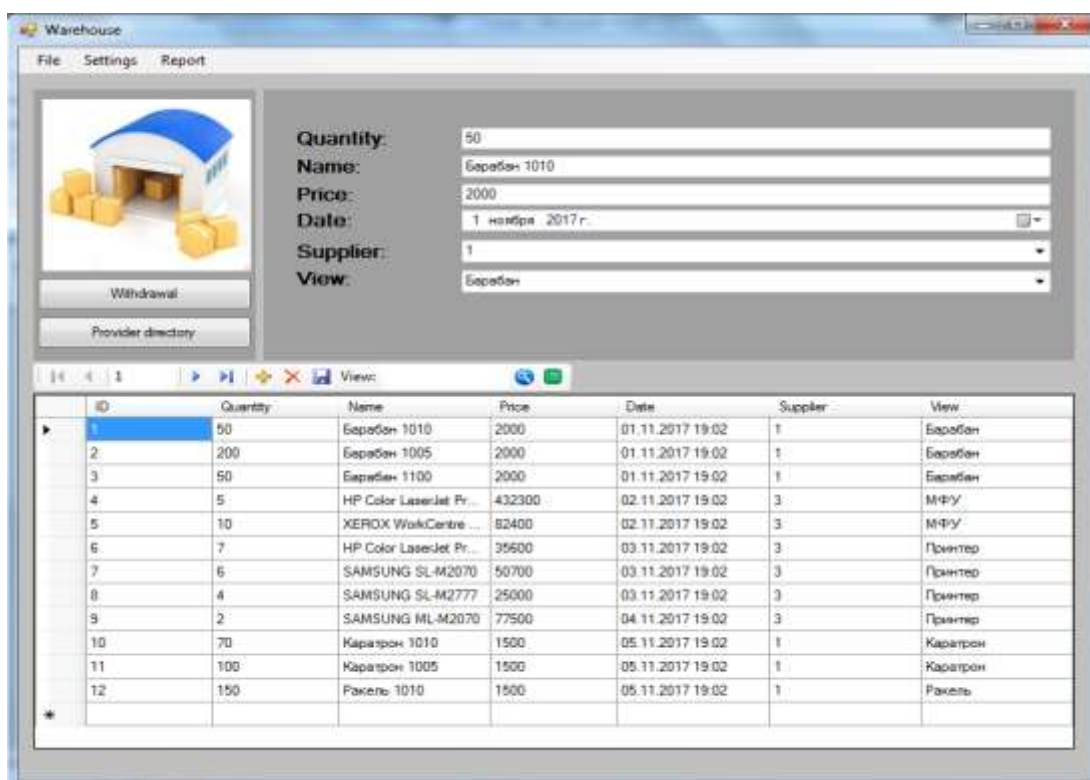

Picture 4. Repair window

- obtaining a tool to improve the efficiency and development of processes for processing goods in a warehouse;

- Optimization of the use of warehouse space.

The Warehouse window is shown in picture 5.

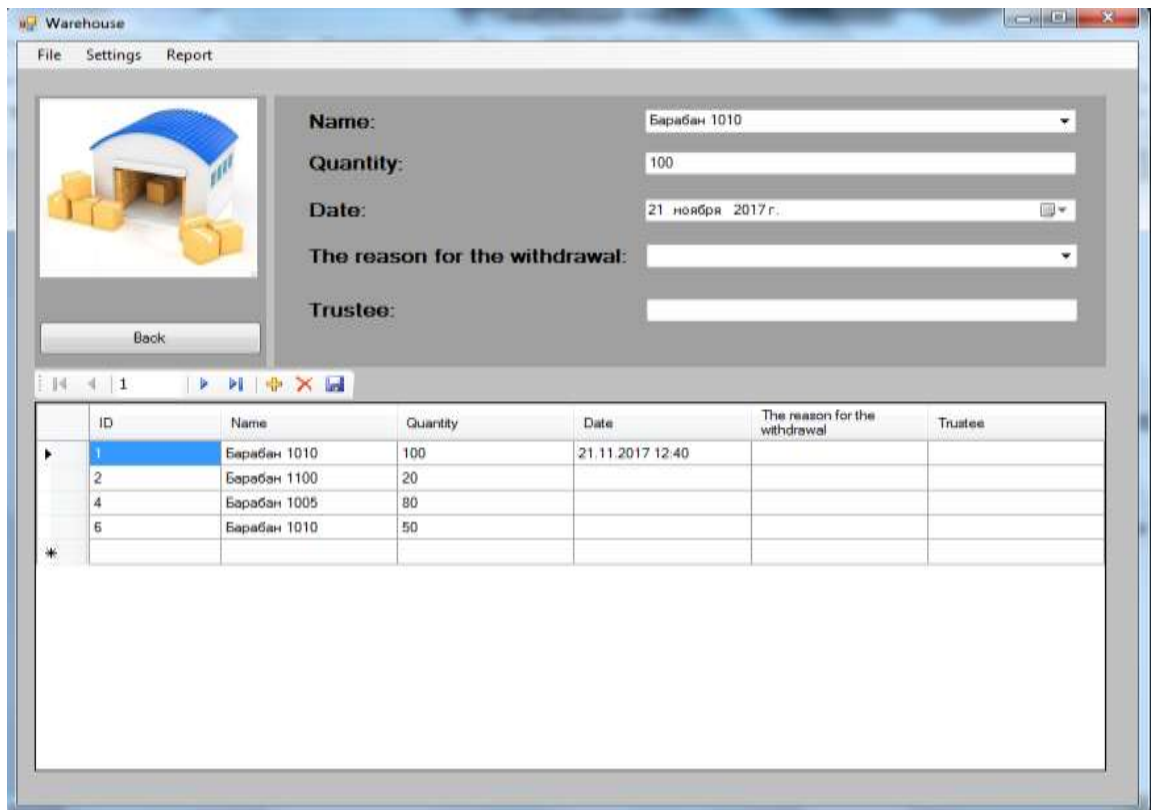

Picture 5. Warehouse

To withdraw goods from the warehouse, you must fill out the "Goods Seizure" window, which contains the following fields:

- Name of product;
- Amount;
- Date;
- Reason for withdrawal;
- Confidant.

The "Seizure of Goods" window is shown in picture 6.

Picture 6. "Seizure of Goods" window

Bibliography

1. <https://msdn.microsoft.com/ru-ru/library/mt238290.aspx>
2. <https://msdn.microsoft.com/ru-ru/library/dn762121.aspx>
3. https://ru.wikipedia.org/wiki/C_Sharp
4. KJ Deut - SQL and relational theory. How to correctly write SQL code (2010)
5. A. Krupnik - We study the Sea. (2004)
6. Boris Pakhomov - C / C ++ and MS Visual C ++ 2010 for beginners. (2011)

СЕКЦИЯ 7. ДИДЖИТАЛИЗАЦИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Айсағали У.М., гр. Ф12, КЭУК

Научный руководитель: Г.С. Серикова к.э.н., доцент

СТРАХОВАЯ УСЛУГА КАК СПОСОБ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СТРАХОВОЙ ЗАЩИТЫ

Страховые компании, осуществляя защиту от последствий непредвиденных событий (аварий, катастроф, стихийных бедствий и т. п.), обеспечивают непрерывность общественного производства. Специфика страховой услуги, оказываемой страховщиками на финансовом рынке, заключается в том, что она является одновременно и потребительской, и финансовой.

К разряду потребительских товаров и услуг страховая услуга относится в силу того, что ее покупателями (страхователями) являются граждане и юридические лица, которые приобретают эту услугу для собственного непроизводственного потребления. Цель страхования - компенсация ущерба или непредвиденных расходов в результате наступления страховых случаев. Страхователь тратит на уплату страховых премий часть своего дохода, то есть отказывается от других альтернативных путей его использования (приобретение других товаров и услуг, накопление).

Страховая услуга относится также и к финансовым услугам, так как в процессе ее осуществления происходит перераспределение финансовых ресурсов. Деньги клиентов, временно находящиеся в распоряжении страховщика в виде страховых резервов, выводятся на финансовый рынок как инвестиционные ресурсы с целью получения дохода. Клиенту может выплачиваться дополнительный доход - страховой бонус (часть прибыли страховщика). Главными предпосылками страхования как финансовой услуги являются: наличие рискованного сообщества; осуществление страховой выплаты только при условии наступления страхового случая; страхование только определенных рисков, ущерб от наступления которых подлежит денежной оценке [1, с.34].

Целью маркетинга страхования как потребительской услуги является удовлетворение потребности клиента в страховой защите. Цель маркетинга страхования как финансовой услуги - оптимизация движения финансовых ресурсов страховщиков и страхователей, то есть он помимо собственно страховой деятельности затрагивает и финансовую. В узком смысле страховой маркетинг - это та часть маркетинговой деятельности, которая непосредственно связана с продажей страховых проектов.

Особенностью воспроизводственного цикла в страховании является то обстоятельство, что продажа страховой услуги предшествует ее производству. Между оплатой стоимости услуги и производством самой услуги всегда существует временной промежуток, в течение которого полученные страховщиком денежные средства аккумулируются в страховых резервах. Сначала клиент в обмен на уплаченную страховую премию приобретает страховую защиту, но ее материальное выражение - страховую выплату - он получит только после наступления страхового случая.

Оказание страховой услуги имеет вероятностный характер. Клиент страховщика получает страховую выплату в случае, если произойдет указанное в договоре событие, наступление которого оценивается определенной вероятностью. Клиент может и совсем не получить возмещения (если страховой случай не произошел), однако услуга все равно считается оказанной, и уплаченные страховые взносы не возвращаются. Потребность в страховании в большинстве случаев не осознана потенциальным покупателем страховой услуги. В отличие от потребностей в питании, одежде, жилище, медицинском обслуживании, рабочей силе для предприятий, страхование стоит на одном из последних мест в иерархии потребностей. При низком уровне платежеспособности клиент не хочет

тратить деньги на страхование, если у него не удовлетворены полностью более важные потребности. До тех пор, пока страховой случай не произошел, нет потребности и в компенсации ущерба от него. Поэтому страховщики вынуждены вести агитационную и разъяснительную работу, доходчиво объяснять клиенту его потребность в компенсации непредвиденного ущерба, а значит, и в страховании.

Достигается это при соблюдении ряда условий.

Во-первых, страховая компания должна обладать налаженной системой продаж, основу которой составляют хорошо подготовленные продавцы. Продавцами страхового продукта могут являться как штатные работники компании, так и страховые посредники.

Отношения, возникающие при купле-продаже страхового продукта, основываются на взаимодействии между страховой компанией (в лице ее представителя) и страхователем, заключающими между собой договор страхования и принимающими на себя оговоренные в нем права и обязанности. При этом страховая компания является производителем страхового продукта, а страхователь - покупателем. Конечными потребителями страхового продукта могут быть как страхователи, так и застрахованные лица и выгодоприобретатели.

В современных условиях продажа страховых продуктов непосредственно страховой компанией страхователю (так называемый метод прямых продаж) не является преобладающим. Между производителями и потребителями страховых услуг функционирует связующее звено - страховые посредники. Они могут действовать как от имени и по поручению страховщика (страховые агенты), так и по поручению страхователя (страховые брокеры).

Во-вторых, клиенту должен быть предложен страховой продукт, юридически грамотно разработанный и обязательно учитывающий потребности клиента, а также легко дополняемый смежными страховыми продуктами (например, страхование автомобиля дополняется страхованием гражданской ответственности автовладельца, страхование туристов на случай внезапных заболеваний и несчастных случаев - страхованием багажа и т.п.). Усилия продавца будут неэффективны, если продукт не привлекателен для клиента, если у него нет соответствующего страхового интереса.

В-третьих, для успешного привлечения клиентов необходим положительный имидж компании. Благоприятно воспринимается клиентом информация о хорошем финансовом состоянии компании, размере уставного капитала, наличии крупных и известных предприятий в числе акционеров и клиентов компании, участии компании в перестраховочных операциях, численности и квалификации персонала и т.п. Отрицательно влияет на решение клиента о страховании информационная закрытость компании.

Важной характеристикой страховой услуги является равновесие между стоимостью услуги и полезным эффектом от ее предоставления. Следует отметить, что стоимость услуги для потребителя в данном случае не сводится к цене ее продажи - страховой премии, а включает также расходы страхователя на получение этой услуги (эти расходы могут состоять из оплаты труда различных экспертов, затрат времени руководителей высшего и среднего звена управления у фирмы-страхователя и т.д.). С макроэкономических позиций стоимость предоставления страховой услуги гораздо выше, поскольку включает в себя затраты общества на подготовку кадров страховщиков, содержание регулирующих органов и т.п. Полезность страховой услуги также не сводится к объему выплат, поскольку прямое и косвенное ее воздействие на экономику проявляется весьма широко. Страховую услугу можно рассматривать как одну из "реализованных целей" страхования, и в этом качестве страховая услуга реализуется в каждом из направлений воздействия страхования на экономику [2, с.76].

На микроуровне одним из проявлений общественной полезности является страховой интерес. Страховщик сможет реализовать свою услугу только в том случае, если участники рынка имеют осознанный страховой интерес.

Страховая услуга должна отвечать всем тем требованиям, которые к ней предъявляет общее состояние экономики страны, отрасли хозяйства, внешнеэкономические факторы. К этим факторам можно отнести законодательное окружение, систему налогообложения, доходы страхователей и т.д. Важным фактором, оказывающим влияние на развитие личного страхования, является проблема старения населения. Непосредственным влиянием этого фактора является появление потребности в пенсионном и добровольном медицинском страховании. Косвенное проявление этого фактора в снижении уровня доходов определенных категорий страхователей.

Рассматривая процесс формирования страховой услуги, нельзя не отметить два фактора, не выражающие непосредственно экономическую природу страховой услуги, но оказывающие определяющие влияние на ее качество.

Первый фактор - это цена страховой услуги, т.е. страховой тариф. Цена на страховую услугу имеет объективные границы: на верхнюю влияет конкуренция и низкая эластичность спроса, а на нижнюю - реальная величина риска и потребность страховой компании в обеспечении своей платежеспособности. Платежеспособность страховщика - это второй важнейший фактор, определяющий качество страховой услуги. Если страховщик неплатежеспособен, утрачивается сама природа страховой услуги как формы реализации страховой защиты в условиях рынка.

Опыт показывает, что в последние годы все более важную роль в предоставлении страховых услуг играют так называемые "дополнительные услуги" страховой компании. С одной стороны, к этим услугам, в общем, предъявляются те же требования, что и к страховой услуге в целом. С другой стороны, дополнительные услуги имеют специфические черты.

Во-первых, дополнительные услуги, в отличие от рискованной части, имеют конкретное выражение, страховщик оказывает их в каждом случае, когда они включены в договор. Рискованная же часть страховой услуги реализуется в денежном выражении только тогда, когда происходит страховое событие. Иначе говоря, денежных выплат может не быть.

Во-вторых, дополнительная услуга позволяет учитывать индивидуальные потребности страхователя.

Дополнительные услуги в условиях рынка, который предлагает большое количество страховых продуктов, имеющих сходные характеристики, в том числе и тарифы, являются способом повышения конкурентоспособности страховщика, что косвенным образом влияет на финансовую устойчивость и платежеспособность.

Кроме того, в силу своей профессиональной ориентации, накопленной статистической информации страховщик имеет возможность представлять высококачественные услуги по управлению риском хозяйствующего субъекта - потенциального или реального страхователя. Следует отметить, что услуги страховых компаний по управлению риском особенно актуальны в Казахстане, где институт риск-менеджеров еще не сформировался. В развитых странах нет серьезных фирм, которые пренебрегали бы проблемами, связанными с безопасностью. Важным аспектом управления риском является организация превентивной деятельности. Здесь имеется в виду не столько расходование средств резерва предупредительных мероприятий, сформированного страховщиком, сколько организация деятельности самого страхователя по предупреждению наступления неблагоприятных событий и снижению потенциального ущерба.

Обычно страховая компания работает с ограниченным числом видов страхования и с конкретным контингентом страхователей, что и определяет перечень предлагаемых дополнительных услуг. Если же страховщик намерен активизировать свои действия по предоставлению дополнительных услуг, перед ним встанет два вопроса: в каких дополнительных услугах нуждаются реальные и потенциальные страхователи и насколько осуществление этих услуг целесообразно для страховщика.

Опыт Казахстана показывает, что страхователи наибольшее значение придают услугам, оказываемым страховщиками, по снижению ущерба при наступлении страхового события, услугам менеджеров по управлению риском в сложных ситуациях риска, текущей информации относительно изменения условий страхования и тарифов и т.д. В целом следует отметить, что на страховом рынке республики предлагается лишь ограниченный перечень страховых услуг [3, с.141].

Зарубежные страховые компании наиболее активно работают в сфере финансовых услуг. Например, в Германии имеют широкое распространение так называемые «связанные продукты», в т.ч. ссуды для финансирования частной практики врачей, которые погашаются взносами по страхованию на дожитие с накоплением капитала; соединение ссуды под ипотеку с пакетом страхования для владельцев домов и участков и многие другие варианты таких услуг. Устойчивый рост ценовой конкуренции на страховом рынке, превращение страхового рынка в «рынок покупателя» позволяет специалистам ЕС в области страхования сделать вывод о том, что успех ожидает тех страховых предпринимателей, которые ориентированы на введение новых финансовых услуг. В тоже время необходимо различать дополнительную услугу как элемент страхового продукта от предлагаемого страхователю в финансовых универсамах пакета банковских, страховых, туристических, консультационных услуг. Непосредственный эффект от предоставления дополнительных услуг страховщику обычно становится ясен косвенным путем - по изменению темпов роста числа вновь заключаемых договоров и заключаемых повторно; росту в страховом портфеле удельного веса страхователей, взаимоотношения с которыми становятся все более продолжительными и др. Весьма наглядный показатель - число обращений страхователей за консультациями к специалистам компании. Безусловно, точный объем прироста страховой компании как результат предложения дополнительных услуг определить невозможно, поскольку на поступления страховой премии влияют также ценовая, рекламная, маркетинговая политика страховщика, имидж страховой компании и т.п. Эффект от предложения дополнительных услуг может быть оценен лишь в общем, при относительно постоянном состоянии других факторов, влияющих на поступления страховой премии. Не следует также забывать о тех, пусть небольших, возможностях диверсификации деятельности, которые открывают для страховой компании дополнительные услуги.

Список литературы:

1. Страхование: Учебник / Под ред. Т.А.Федоровой. - 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономистъ, 2003 . – 875с.
2. Улыбина Л.К., Огорокова О.А. Инвестиционная деятельность страховых институтов в условиях риска и неопределенности // Экономические науки. 2015. №128. С. 75-84.
3. Цыганов А.А. Развитие страхового рынка как функция развития национальной экономики // Страхование и управление рисками: проблемы и перспективы. – М.: 2017. – С. 140-152.

Аманжолов А.К., гр. Ф-21ПН, КЭУК
Научный руководитель: Е.И. Борисова к.э.н., доцент

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Сегодня одна из острых проблем, которая может оказать непосредственное влияние на торгово-экономическое сотрудничество стран, по мнению экспертов - сложившаяся экономическая ситуация в Российской Федерации. Так согласно статистическим данным

наблюдается спад экономического роста Казахстана. В первой половине 2017 году темпы роста составили 4,3%, тогда как показатели аналогичного периода 2013 года составляли 5,7%. Внешнеторговый оборот страны, за 8 месяцев 2017 года сократился на 9,1% с 88,5 млрд. долл. до 80,5 млрд. долл., в том числе экспорт - на 6% с 57,4 млрд. долл. до 53,9 млрд. долл., импорт - на 14,7% с 31,1 млрд. долл. до 26,5 млрд. долл.[1].

В последние годы национальная валюта многих развивающихся стран обесценилась, и Казахстан не стал исключением. В феврале 2014 года Национальный банк республики девальвировал национальную валюту (тенге) примерно на 20%, что вызвало негативную реакцию со стороны, как потребителей, так и некоторых компаний. Кроме того, произошедшая в последние месяцы девальвация рубля сделала взаимные расчеты между странами ЕАЭС в долларах дороже. К тому же, Запад, следуя в фарватере навязанной ему Вашингтоном санкционной политики, постоянно грозит отключить нашего партнера Россию от системы межбанковских платежей SWIFT, а для совершения платежей, в том числе и между странами-членами ЕАЭС, пока что приходится получать подтверждение от американских расчетных центров. В этой связи страны-участники ЕАЭС, на состоявшейся 20 марта 2015 года встрече в Астане, приняли решение о переходе к более активной фазе создания валютного союза для лучшего реагирования на финансово-экономические угрозы и защиты совместного рынка ЕАЭС. На такое решение, безусловно, повлиял ряд внешнеполитических и экономических обстоятельств. Ведь любое колебание национальных валют стран-членов Евразийского союза вызывает перекос в торговле, а в едином замкнутом пространстве, где перемещаются товары, услуги, капиталы, рабочая сила, наличие разных валют обостряют риски.

Однако, помимо экономической составляющей у этой проблемы есть еще политическая и социальная. Все сводится к тому, смогут ли страны ЕАЭС сделать новую денежную единицу реальным платежным средством. Во-первых, национальные валюты России, Белоруссии и Казахстана сегодня переживают не лучшие времена. Кроме того, 90% экономического базиса объединения приходится на Россию и, чтобы новая единая валюта заработала, требуются дополнительные ресурсы, прежде всего от РФ. К тому же функционирование ЕАЭС периодически сталкивается с возникновением отдельных споров между членами союза по поводу перемещения капиталов и товаров, что не лучшим образом сказывается на интеграционных процессах.

С 1 января 2015 г. ЕАЭС стал правопреемником Таможенного союза и в него входят сегодня Россия, Белоруссия, Казахстан и Армения, ведутся переговоры о присоединении в ближайшее время к объединению Киргизии. Какова роль Киргизии в межсоюзном взаимодействии еще неизвестно. «По условиям договора, Кыргызстан становится полноправным членом Евразийского экономического союза (ЕАЭС) с 9 мая 2015 года. Таможенный контроль на границе с Казахстаном будет снят 8 мая. Новые таможенные пошлины начнут действовать после снятия таможенных постов», - сообщил открытым источникам Министр экономики Кыргызстана Темир Сариев. Кроме того он сообщил, что «в условиях договора прописана финансовая помощь Кыргызстану со стороны России и Казахстана. Москва, как ожидается, выделит Бишкеку 200 миллионов долларов в течение двух лет, Казахстан выделит безвозмездно 100 миллионов долларов». Открытие таможенных границ негативно скажется на легкой промышленности Казахстана, которая и так является недостаточно развитой. В Кыргызстане эта сфера является одной из приоритетных. Там действуют фабрики по пошиву одежды, также налажена логистика по поставке тканей и компонентов для производства продукции легкой промышленности. В таких условиях казахстанские предприятия конкурировать не смогут, а это только усугубит слабо развивающуюся текстильную промышленность южных районов Казахстана, где итак самые большие субвенции на душу населения.

Армения и Кыргызстан значительно отстают по уровню развития и ВВП на душу населения от России, Беларуси и Казахстана. После вступления в ЕАЭС, по мнению экспертов, сработает так называемый закон сообщающихся сосудов, то есть финансы и

инвестиции более развитых экономик начнут перераспределяться в Кыргызстан и Армению. На опыте Европейского союза, можно представить дальнейший сценарий развития отношения более развитых стран союза с отстающими. Для перехода экономик Армении и Кыргызстана на новые рельсы Евразийского союза потребуются большие субсидии, кредитные средства, которые будут «выпрашиваться» у более развитых стран союза с минимальной отдачей.

Также все еще не гармонизированы нормативно-технические документы по стандартизации с учетом экономики каждой страны-участницы. В вопросе сертификации у Кыргызстана большие трудности.

Развитие экспорта обработанных товаров сдерживается определенными барьерами:

- слабая товарная диверсификация экспорта;
- высокие затраты, требуемые для продвижения экспорта товаров;
- тарифные и нетарифные барьеры со стороны иностранных государств по отношению к казахстанским товарам;
- слабая информированность казахстанских экспортеров.

Коррупция и бюрократия входят в число основных факторов, сдерживающих развитие бизнеса в Казахстане. Респонденты из различных отраслей, особенно те из них, которые уже работают в Казахстане, указывают на необходимость повышения прозрачности и стабильности нормативно-правовой среды. Более того, среди китайских компании все еще широко распространено мнение, что в странах СНГ и ЦА, до сих пор имеет место организованная преступность. В связи с этим дипломатическим миссиям Казахстана не только в Китае, но и на международной арене необходимо вести активную информационно-просветительскую деятельность о Казахстане, включая экономику, производство, а также социально-культурную жизнь [2].

Помимо мировых факторов, влияющих на общий инвестиционный климат Казахстана, существует ряд внутригосударственных.

На сегодня одна из наиболее актуальных и острых проблем внутри Казахстана, а также в сотрудничестве с другими странами - транспортно-коммуникационная инфраструктура. При богатых запасах природных и минеральных ресурсов, экономика Казахстана не достигла должного уровня развития. В связи с этим наблюдается большая пропасть между экономикой Запада, Востока и стран Центральной Азии. Низкий уровень экономики ведет к отсталой транспортной связи, которая в свою очередь, сдерживает развитие экономики страны и региона.

Таким образом, для Республики Казахстан важно во главу угла поставить вопрос улучшения транспортной коммуникации.

Ключевыми барьерами в финансовой сфере Казахстана остаются высокая кредитная нагрузка действующих предприятий обрабатывающей промышленности и отсутствие у последних свободных ликвидных активов для обеспечения заемного финансирования:

- недоступность финансовых ресурсов для формирования акционерного капитала;
- недоступность долгосрочных кредитов;
- стоимость кредитных ресурсов.

В настоящее время фондовый рынок Казахстана оценивается как не полностью сформировавшийся институт, так как он еще не стал той составной частью финансовой отрасли, служащей источником пополнения акционерного капитала. Кроме того, неразвитость данного механизма во многом сдерживает использование финансовых ресурсов Единого накопительного пенсионного фонда для нужд индустриализации.

Высокая стоимость кредитования и в особенности долгосрочного кредитования казахстанских финансовых институтов остается серьезным барьером. В последние годы средняя ставка вознаграждения по долгосрочным кредитам БВУ в национальной валюте составила 17,3% годовых.

Дополнительными барьерами в сфере человеческих ресурсов являются миграционные проблемы:

- слабая межрегиональная мобильность рабочей силы;
- сложная процедура получения иностранцами рабочих виз и разрешения на работу в Казахстане.

Ключевыми барьерами стимулирования конкуренции являются:

- присутствие необоснованного государственного участия в экономике;
- отсутствие необходимых гарантий для инвесторов по защите бизнеса;
- неэффективный механизм по выводу с рынка неэффективных предприятий.

Результаты исследования инвестиционной привлекательности Казахстана за текущий период показывают, что участие в международных интеграционных процессах и нацеленность на инновационное развитие создают предпосылки для роста. А это говорит о том, что инвестиционная привлекательность страны будет повышаться. Кроме того, намерение республики войти к 2050 году в число 30 самых развитых стран мира открывает для компаний из различных отраслей множество новых возможностей.

Макроэкономическая, социальная и политическая стабильность Казахстана стала ключевым фактором привлекательности для инвесторов. Казахстан сегодня - это новые возможности и огромный потенциал - как для крупных компаний, так и для среднего бизнеса.

Факторы инвестиционной привлекательности на данном этапе:

- макроэкономическая стабильность;
- политическая и социальная стабильность. Политическая система Казахстана оценивается как стабильная, что отражается позитивно на деловой среде для работающих в стране инвесторов. Росту уверенности инвесторов способствуют долгосрочные государственные стратегии, в том числе «Казахстан 2050», которые определяют приоритеты страны.

- телекоммуникационная инфраструктура. Телекоммуникационный рынок Казахстана растет стремительными темпами - к началу 2010 года уровень проникновения мобильной связи в республике достиг почти 100%.

- размер внутреннего рынка. Доля трудоспособного населения Казахстана (в возрасте от 15 до 64 лет), на которое приходятся основные объемы потребления и основная рабочая сила, составляет около 67%. Казахстан представляет инвесторам дополнительные возможности, открывая для них доступ на рынки многих соседних стран. Кроме того, Казахстан выгодно расположен между ключевыми сырьевыми рынками Европы и Азии. С созданием Таможенного союза, включающим также Беларусь и Россию, Казахстан стал частью единого рынка, насчитывающего почти 170 млн. потребителей.

- корпоративное налогообложение. 56,8% респондентов из числа работающих в Казахстане инвесторов положительно оценивают уровень налогообложения компаний в стране.

Перспективы Казахстана к 2030 году:

- энергетический сектор остается самым надежным инвестиционным объектом в долгосрочной перспективе.

Значительные запасы энергоресурсов помогут Казахстану обеспечить дальнейшее экономическое развитие. Сегодня республика, у которой уже есть сильный нефтегазовый сектор, расширяет спектр задач энергетической отрасли, включая в него развитие атомной и «зеленой» энергетики.

Прирост добычи и дальнейшая разработка крупнейших месторождений республики (Карачаганак, Кашаган и Тенгиз) станут залогом будущих успехов страны. Такие прогнозы подтверждает Международное энергетическое агентство, которое ожидает, что Казахстан войдет в десятку крупнейших мировых экспортеров нефти и газа к 2020 году. Однако зависимость от одного сектора связана с определенными рисками, как для самой экономики, так и для инвесторов. Ожидается, что Казахстан успешно справится с возникшими трудностями и продолжит наращивать объемы экспорта.

- новый стимул для агробизнеса.

Ожидается подъем агробизнеса Казахстана. Республика входит в десятку крупнейших экспортеров зерна, которое импортируют более 70 стран мира. К ним относятся государства СНГ, Ближнего Востока, Северной Африки и Евросоюза. О хороших перспективах отрасли свидетельствуют уровень внутреннего спроса и экспортный потенциал страны. С учетом этого Правительство Республики Казахстан разработало программу «Агробизнес 2020», которая предусматривает увеличение к 2020 году объема государственных субсидий сельскохозяйственным производителям в 4,5 раза. Ожидается, что Казахстан также воспользуется новыми возможностями для экспорта сельскохозяйственной продукции в государства Центральной Азии и Китай.

Необходимо постоянно работать над улучшением показателей общепризнанных мировых индексов по оценке инвестиционной среды. Надо улучшать условия ведения бизнеса (Doing business), повышать конкурентоспособность страны (Global Competitiveness Index), привлекать больше прямых иностранных инвестиций (World Investment Report), снижать долю государственного участия в экономике через проведение запланированной приватизации с учетом принципа Yellow pages.

Для содействия в реализации приоритетов индустриального развития Казахстан будет активно сотрудничать с такими авторитетными организациями, как Организация Объединенных Наций по промышленному развитию (далее - ООНПР), *Международный Банк Реконструкции и Развития* (далее - МБРР) и другими международными институтами. В рамках страновых программ будет использован передовой международный опыт, направленный на усиление конкурентоспособности национальной экономики и, в частности, обрабатывающей промышленности.

В ходе запланированных мероприятий с рамках программы индустриализации 2015-2019 будут достигнуты следующие показатели, которые мы отразили в таблице 1.

Таблица 1

Целевые показатели рейтингов Глобального индекса конкурентоспособности (место Казахстана в рейтинге)

Категория	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.
Институциональное развитие	55	52	49	47	45
Инфраструктура	62	59	56	54	52
Макроэкономическая среда	23	23	23	23	23
Здравоохранение и общее образование	97	93	89	85	82
Высшее и профессионально-техническое образование	54	51	48	42	44
Эффективность рынка товаров	56	54	52	50	48
Эффективность рынка труда	15	15	15	15	15
Развитость финансового рынка	103	97	91	85	80
Технологическая готовность	57	54	51	49	45
Размеры рынка	54	54	53	53	52
Развитость бизнеса	94	92	90	88	86
Инновации	84	82	79	76	74

Примечание - составлено авторами согласно данным [3].

Позиции Казахстана в Глобальном индексе конкурентоспособности Всемирного экономического форума будут постоянно улучшаться.

Дальнейшие институциональные реформы обеспечат прочную государственную защиту частной собственности.

Кадровая политика должна вестись на принципах меритократии.

Прозрачность на всех уровнях государственного управления с учетом принципа инклюзивности минимизирует уровень коррупции в государственной системе.

Будет улучшаться качество транспортной, энергетической и производственной инфраструктуры, имеющей большое значение для эффективного функционирования экономики, поскольку она является важным фактором, определяющим развитие экономической деятельности, а также перспективных секторов экономики страны.

Макроэкономическая среда должна оставаться благоприятствующей долгосрочным инвестициям, так как экономика не может расти в условиях нестабильности ключевых макроэкономических показателей.

Следуя принятым государственным стратегиям развития экономики Казахстана до 2030 года, внедряя инновации и двигаясь по пути экономического прогресса, перенимая опыт стран, построивших свою экономику на инвестициях, таких как Сингапур, Арабские Эмираты, Южная Корея, Китай, можно сделать значительный рывок вперед.

Список литературы:

1. Комитет по статистике Республики Казахстан. Официальная статистическая информация (по отраслям) : stat.gov.kz

2. Ernst & Young company. Исследование инвестиционной привлекательности. <http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-kazakhstan>

3. World Economic Forum, 2014. The Global Competitiveness Report 2016-2017.

Гайслер В., Гущина Е., гр. Ф-42, КЭУК,
Научный руководитель: к.э.н., доцент Е.И. Борисова

ПРИМЕНЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ФОНДОВОМ РЫНКЕ

Актуальность данной статьи определяется прежде всего тем, что в настоящее время происходят радикальные изменения в сфере финансовых технологий, затрагивающие всю инфраструктуру сектора и связанные с повышением уровня автоматизации и открытости. Развитие технологий искусственного интеллекта, обработки больших данных, новых аналитических инструментов и облачных сервисов способствует переходу на новый уровень качества обслуживания клиентов. Практически любая финансовая операция может осуществляться с помощью мобильного устройства, предоставляющего возможности личного финансового менеджмента, биометрических платежей, социальных выплат и т.д.

И фондовый рынок также не отстает от новых, инновационных технологий. Но для их применения на рынке Казахстана, необходимо выявить и решить ряд проблем и проанализировать возможные риски, связанные с данной деятельностью.

В данной статье нами были рассмотрены различные системы автоматизации торговли ценными бумагами, риски возможные при применении данных систем в Республике Казахстан. На данный момент степень актуальности данной темы всё больше возрастает, и мы в рамках научной деятельности рассмотрим перспективы и проблемы связанные с данной темой.

Торговля ценными бумагами носит «распределенный» характер. Поэтому для нормального функционирования рынка ценных бумаг огромное значение имеет информация о параметрах функционирования рынка, порождаемая одними участниками и потребляемая другими.

Можно сделать вывод, что параллельно с фондовым рынком в Казахстане формируется и информационный рынок.

Возможность торговать ценными бумагами через Интернет (Интернет-трейдинг), кардинально изменившая не только технологию работы на фондовых рынках Запада, но и сам фондовый рынок, теперь появилась и в Казахстане. Многие рассматривают его в

качестве основного пути расширения фондового рынка и привлечения к работе на нем региональных и индивидуальных инвесторов.

В развитии этого направления заинтересованы все категории участников рынка — организаторы торгов, брокеры-дилеры, инвесторы, эмитенты, а также технологические компании, занимающиеся разработкой программного обеспечения для данного вида услуг.

Преимущества интернет-трейдинга:

1. Инвестор может сам управлять своим портфелем цб.
2. Приказы клиента брокеру могут быть выполнены в короткие сроки.
3. Значительное снижение транзакционных издержек
4. Повышенная удаленность.
5. Круглосуточный доступ на сайт интернет-брокера.
6. Инвесторы могут самостоятельно анализировать поступающую информацию о бирже.
7. Комиссионные брокера который работает онлайн, немного ниже комиссионных брокера работающего в стандартном режиме.

Недостатки:

1. Между продавцом и покупателем есть посредник – электронный брокер.
2. Возможны задержки в исполнении приказа из-за «зависания» системы.
3. Недостаточная надежность и подлинность информации в интернет-торговле.

Также нами были проанализировали различные системы электронной торговли . Результаты вы можете увидеть ниже.

Рисунок 1. Динамика рынка IT технологий Казахстана с 2013 по 2016 год в процентном соотношении

Данный график показывает динамику IT рынка в Казахстане с 2013 по 2016 год включительно. Так как данный сегмент рынка довольно сильно зависит от импорта товаров в целом, можно отметить, что всё что происходило на валютном рынке в течении этого времени напрямую отразилось на рынке IT технологий.

Как видно на рисунке1, с 2013 года началось значительное падение этого рынка. И этот тренд формируется не только внешними факторами, среди которых главный – это неблагоприятная конъюнктура на сырьевых рынках, но и внутренними трендами. Например, переходом госорганов на т.н. сервисную модель, которая сопровождается существенным снижением расходов на ИТ. А госорганы в Казахстане – это традиционно крупный игрок и ИТ-заказчик. По оценке компании IDC расходы на ИТ в госорганах после девальвации даже без влияния сервисной модели сократились от 8 до 50%.

По оценке IDC, ИТ-рынок Казахстана в 2017 году может вырасти на 10%. Как отмечают в аналитической компании Gartner, в 2017 году мировой объем продаж ИТ вырастет на 2,9% по сравнению с 2016 годом и достигнет 3,5 трлн. Долл.

Проанализировав динамику рынка ИТ-технологий в целом можно отметить, что всё таки экономика довольно сильно влияет на данный сегмент рынка. Мы предполагаем, что именно недостаточная развитость ИТ систем в Казахстане и низкий уровень развития электронной промышленности тормозит стремительное развитие электронной торговли ценными бумагами [1, с 76-83].

Мы решили провести анализ самых популярных торговых платформ России и зарубежных стран, выявить их преимущества и недостатки и предложить наиболее подходящую систему для нашей страны. В итоге мы выявили 2 основные платформы которыми пользуются современные трейдеры. Это MetaTrader 5 и ROX.

Среди трейдеров самой популярной торговой платформой считается MetaTrader 4. Однако по производительности и функциональности она уступает новому поколению торговых платформ – MetaTrader 5. Интерфейс программы практически не изменился, а вот внутреннее содержимое стало лучше и функциональнее.

Преимущества торговой платформы МТ5:

1)Мультирыночная торговая платформа, при помощи которой трейдер получает доступ не только к рынку Форекс, но и к фондовым биржам.

2)Бесплатная лицензия

3)Четыре режима исполнения ордеров.

4)Функция One Click Trading.

5)Встроенные отчеты.

6)Графики котировок.

7)Тестер стратегий.

Торговая платформа MetaTrader 5 имеет невысокие системные требования. Для торговли на Форекс через торговый терминал МТ5 не требуется каких-либо особых умений или специальных навыков. Понимание основ валютного рынка и наличие прибыльной стратегии – вот все, что необходимо для успешной торговли на Форекс [2,с.69].

Несмотря на все преимущества MetaTrader 5, не обошлось и без недостатков:

1. Модификация предыдущей позиции при открытии нового ордера по одному торговому инструменту.

2. Невозможно использовать советники и индикаторы в МТ5, написанные под торговый терминал МТ4.

Также мы проанализировали опыт различных стран в данной сфере. И выявили самую популярную платформу которой пользуется США и вся Европа, это ROX.

Это современная мощная торговая платформа с уникальным набором аналитических инструментов, поддерживающая мгновенную маршрутизацию на все биржи, MTF и ECN. ROX построена на технологии OMS, которая используется сотнями торговых площадок по всему миру и позволяет трейдерам управлять своими ордерами с доступом на все ведущие биржи. Она эффективна, надежна и проста в использовании.

Ключевые преимущества торговой платформы ROX:

-Поддержка котировок NYSE, NYSEOpenBook, LevelII ит.д.

-Мониторинг своего счета, открытых позиций;

-Возможности работы с ордерами;

-Хорошие возможности графического анализа;

Ну и конечно же один огромный минус что это самая старая и неудобная платформа. Тем не менее, только ROX может посоперничать с крупными торговыми платформами как в стоимости, так и по количеству рынков, на которые открывает доступ. Отлично подойдет для неактивных трейдеров и инвесторов[3].

Подводя итоги, можно сказать, что техническое оснащение с каждым годом модернизируется и совершенствуется, следовательно, будут модифицироваться торговые платформы, предлагаемые брокерами. На наш взгляд, сейчас нужно обратить внимание на инвестиционное образование для инвестора: предоставление полного спектра ознакомительной информации по всему рынку ценных бумаг, о возможностях и перспективах развития фондового рынка. Но не только брокеры должны думать над этими проблемами. Государство тоже должно приложить свои усилия, для того чтобы сделать рынок более привлекательным для частного инвестора [4]

Взяв за основу торговую платформу MT5 и посмотрев какие же у неё есть преимущества и недостатки мы предполагаем, что данная платформа лучше всего подойдет для рынка ценных бумаг Казахстана. Казахстан относится к постсоветскому пространству, и это довольно молодая и развивающаяся страна. Россия тоже стоит на пути к развитию и переосмыслению нового, более современного динамичного рынка ценна бумаг. Взвесив все за и против мы решили, что данная платформа как нельзя лучше подойдет нашему государству.

Таким образом, мы хотим отметить, что Казахстанский фондовый рынок, в частности и рынок торговли ценными бумагами всё еще молод, и естественно, во многом отличается от американского. Инновации и новые торговые платформы внедренные на рынке США в силу многих факторов не могут не могут применяться на рынке акций.

Но всё же при всех отрицательных моментах, можно найти и положительные. Например то, что инвестиционную культуру и финансовую грамотность казахстанцы будут познавать со школьной скамьи. Недавно в правительстве Министерство финансов презентовало специальную программу. Ее цель вовлечь население республики, как частных лиц, так и компании в фондовый рынок. Развитие фондового рынка - этот вопрос стал основным на заседании правительства.

Также ближайшей задачей должен стать доступ к рынку для розничных инвесторов, однако эта задача не только техническая, должны быть приняты меры в отношении структуры рынка, перечня акций, создания условий для портфеля, роста ликвидности бумаг.

Не повысив финансовые и инвестиционные знания, трудно рассчитывать на грамотность в действиях людей со своими средствами в будущем. Каждый казахстанец должен понять, что человек может управлять своими финансами, что деньги - это инструмент, который в умелых руках превращается в «рог изобилия», который приносит тем больше денег, чем больше их вкладываете. Но лишь образованием и культурой населения многого не добьешься. Если не будет создана качественная, развитая и заманчивая система, то есть рынок, где будут комфортно себя чувствовать не только крупные компаний, холдинги или корпораций, но и физические лица, естественно, от программы не стоит ждать нужных результатов.

Список литературы:

1. Кунакова Э. Система информационного обеспечения на рынке ценных бумаг // Актуальные проблемы предпринимательского права / под ред. А.Е. Молотникова. – М.: Стартап, 2015. Вып. IV. – С. 76–83.
2. Ценные бумаги. Учебник / Под ред. В.И. Колесникова, В.С. Торкановского. М.: Финансы и статистика, 1998. С. 69.
3. Аналитическая информация о состоянии рынка ценных бумаг Республики Казахстана <http://www.kase.kz/ru/faq>

ҚАРЖЫЛЫҚ ТӘУЕКЕЛДЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ДАМУЫНА БЫҚПАЛЫ

Қаржылық тәуекелдерді басқарудың басты мақсаты – даму процесінде кәсіпорынның қаржылық қауіпсіздігін қамтамасыз ету және оның нарықтық құнының мүмкін болатын төмендеуінің алдын алу.

Кәсіпорынның басты мақсатын жүзеге асыруға бағытталған қаржылық тәуекелдерді басқарудың негізгі мәселелері:

1. Кәсіпорынның қаржылық қауіпсіздігіне қауіп төндіретін қаржылық іс-әрекеттегі жоғары қаржылық тәуекел салаларын айқындау. Бұл мәселе кәсіпорынның түрлі қаржылық операцияларына тән тәуекелдердің жекелеген түрлерін идентификациялау, кәсіпорынның қаржылық іс-әрекетінің жекелеген бағыттары шеңберінде қаржылық тәуекелдердің шоғырлану деңгейін анықтау, қаржылық стратегия мақсаттарына қол жеткізе алмау қаупін төндіретін сыртқы қаржылық орта факторларына тұрақты мониторинг жасау жолымен жүзеге асырылады.

2. Жекелеген тәуекелді жағдайлардың туындауы мен олармен байланысты қаржылық шығындардың туындау ықтималдығын жанжақты да объективті бағалау. Осы мәселенің жүзеге асырылуы келесілер арқылы жүзеге асырылады: осындай бағалауды жүзеге асырудың шынайы ақпараттық базасын қалыптастыру; қарастырылып отырған қаржылық тәуекелге тән қаржылық жағдайдың туындау ықтималдығын бағалау құралдары мен әдістерін таңдау; тәуекелді жағдайдың мүмкін болатын туындау жағдайында кәсіпорынның қаржылық залалының тікелей және жанама мөлшерін анықтау.

3. Қаржылық операциялар табыстылығының қарастырылып отырған деңгейіне қатысты қаржылық тәуекел деңгейінің минимизациялануын қамтамасыз ету. Егер жекелеген қаржылық операциялардың табыстылық деңгейі немесе қаржылық іс-әрекет бағыттары алдын ала анықталса, онда қаржылық тәуекелдерді басқару процесінде олардың деңгейінің қарастырылатын табыстылық деңгейіне сәйкестігін бағалап („тәуекел-табыстылық” шкаласы бойынша), қаржылық тәуекелдер деңгейін минимизациялау шараларын қабылдау қажет. Шығындар мен тәуекелді минимизациялау қаржылық тәуекелдерді қаржылық операция бойынша әріптестер арасында бөлумен, инвестициялық портфельді әртараптандырумен, потенциалды дебиторларды жанжақты бағалаумен және дебиторлық берешек портфелін әртараптандырумен қамтамасыз етіледі.

4. Тәуекелді оқиға туындаған жағдайда кәсіпорынның мүмкін болатын қаржылық шығындарының минимизациялануын қамтамасыз ету. Осы мәселені жүзеге асыру процесінде кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығы мен төлемқабілеттілігінің бұзылуының, оның операциялық немесе қаржылық іс-әрекетінің көлемінің төмендеуін алдын алу бойынша превентивті шаралар кешені өңделеді. Аталмыш шаралар жүйесіне келесілер кіреді: жекелеген қаржылық операцияларды хеджирлеу, ақшалай қорлардың ішкі резервтерін қалыптастыру, қаржылық тәуекелдерді сырттай сақтандыру[1,б. 404].

Кәсіпорынның қаржылық тәуекелдерін басқарудың қарастырылған барлық мәселелері өзара тығыз байланысты және бір кешенде шешіледі.

Кәсіпорынның басты мақсатының жүзеге асырылуын қамтамасыз ететін қаржылық тәуекелдерін басқару ілеспелі түрде мынадай кезеңдер бойынша жүзеге асырылады:

1. Қаржылық тәуекелдерді басқарудың ақпараттық базасын қалыптастыру.
2. Қаржылық тәуекелдерді идентификациялау.
3. Қаржылық тәуекелдер деңгейін бағалау.
4. Мүмкін болатын қаржылық тәуекелдерді бағалау.
5. Тәуекелдерді шешімдерді қабылдау критерияларының жүйесін бекіту.
6. Тәуекелді шешім қабылдау.

7. Қаржылық тәуекелдердің мүмкін болатын жағымсыз салдарларын алдын алудың әдістерін таңдау мен жүзеге асыру.

8. Қаржылық тәуекелдердің мониторингі мен оларды бақылау.

Кәсіпорындар әрекет ететін экономикалық дағдарыс шаруашылық етуші субъектісінің іс-әрекеті мен кәсіпорын тәуекелдерін басқару механизміне өз түзетулерін енгізеді. Мұнда оның ықпалын толық көлемде бақылау мүмкін емес, бірақ жекелеген тәуекелдерге оның ықпал ету аспектілерін анықтау әбден мүмкін [2, с. 69].

Әріптестер қалыпты әрекет етуі үшін шартқа деген сенім болуы тиіс. Банктер клиенттердің бірінші талаптары бойынша төлемді жылдам да сенімді жүзеге асыруы тиіс. Шоттарға төлем жүргізу құралы – банктік трансферт немесе чек. Мұнда фирманың бухгалтерлік есептілігінен жағдайдың айөын бейнесін көруге болады, мұнда банктегі әрбір төлем тіркеледі. Осылайша, алдау мүмкіндігі айтарлықтай төмендетіледі.

Сонымен, кәсіпкерлік іс-әрекетті дамыту үшін негізгі алғышарттар қарастырылған. Әрі қарай тәуекел дәрежесімен пайданың өзара әрекет ету мәселелері қарастырылады.

Пайда ақшалай салымдар бойынша тәуекел дәрежесімен тығыз байланысты. Өзінің әрекет етуші капиталын тәуекелге буғысы келмейтіндер, сол оны жақсы банкке салып, инфляция қарқынынан асатын пайыздар алып отырады. Егер неғұрлым жоғары табыс алғыңыз келсе, онда үлкен тәуекел қабылдауға тура келеді, себебі бұл қаржылық шығындар ықтималдығымен байланысты. Осылайша, акциялар немесе облигациялардың құны құлауы мүмкін, сатып алынған тұрғын үйдің нарықтық бағасы төмендеуі мүмкін, ал салымдар орналастырылған банк банкротқа ұшырауы мүмкін. Бұл тәуекел алған ұтысқа ықпал ете алмайтын құмар ойын сияқты.

Ал кәсіпкерлік тәуекел – бұл мүлдем өзге жағдай. Бұл, ең алдымен, болашақ оқиғалардың ықтималдығын бағалауды талап ететін инвестициялармен байланысты жұмыс. Қаражаттарды тиімді пайдалану – бұл өзінің жемісін әкеліп, оқиға барысына айтарлықтай ықпал етеді.

Кәсіпкерлік тәуекелдің дәрежесі тұрақты шама болып табылмайды, барлығы шаруашылық субъектінің іс-әрекетіне ықпал ететін оқиғалар барысынан тәуелді болады. Кәсіпкер немесе менеджер - бұл тәуекел дәрежесін төмендетуге ықпал ететін кілтті тұлғалар.

Әрине, адамдар өз тәуекелі үшін сыйақы аламын деп тәуекелге бел буады. Көпшілік санасын тәуекелге барып, соңында барлығынан айрылады. Кәсіпорынның міндеттемелері бойынша өзінің барлық мүлкімен жауап беретін жауапкершілігі шектелген серіктестіктер (ЖШС) болады.

Жауапкершілікті шектеу - бұл инвесторлар өз салымдарының тәуекелге бел буатынның барлығы екенін біле отырып, іске өз қаражаттарын салатын механизм.

Іскерлік тәуекелді төмендетудің неғұрлым кең таралған және қалаулы тәсілі – қандай да бір мемлекет шеңберінде әрекет ететін заңдар шеңберінде жауапкершілігі шектеулі серіктестіктерді немесе акционерлік қоғамдарды құру. Мұнда шағын бизнспен айналысатын шағын кәсіпорындар да жатқызылуы мүмкін.

Қандай да бір іске салынатын қаражаттар пайда береді, оның бір бөлігі акционерлер арасында дивиденд түрінде бөлінеді, ал екінші бөлігі жарғылық капиталды арттыра отырып, фирманың әрі қарай дамуына бағытталады. Акция иелері кәсіпорынды иеленушілер болып табылады. Фирма пайдасы меншік иелерінің капиталына арттырады, ал шығындар азайтады.

Меншік қаражаттарын өндірістің дамуына салатын акционерлер максималды пайда алуға ұмтылып, сол арқылы *gommioi*, тәуекелге барады. Егер фирма жағдайы жақсы жүрсе, онда пайданың басым бөлігін акционерлік капиталдың иелері алады. Ал егер керісінше болса, онда фирма жұмыскерлері тиесілінің барлығын алады, ал капитал иелері ештемеге ие болмайды

Егер фирма қарыз қаражаттарды пайдаланса, онда қарыз туралы шартқа қол қойғаннан кейін оның шарттары дереу орындалуы тиіс. Ол бойынша шарттағы пайыздар

төленеді, соңғы есепте негізгі сома төленеді. Кредитор жоғары табыс алуды күтпейді, ол үшін аталмыш шараның сенімділігі қымбатырақ. Ол тіпті төменгі пайызға да келіседі - бұл ештеңе алмағанмен салыстырғанда жақсы нұсқа: себебі ссудалық пайыз және қарыздың негізгі сомасы салынған капиталға пайданы төлегенге дейін төленеді [3, б. 94].

Фирманың мерзімінде пайыз төлеп, қарыз қайтара алмау қабілеттілігі оның банкроттығы үшін негіз болып табылады. Сондықтан көптеген кредиторлар қарыздардың фирма активтерімен қамтамасыз етілуін талап етеді.

Қарыз қаражаттары мен меншікті капиталдың құны фирмаға өз қаражаттарын салушылар алуы мүмкін сыйақы шамасы болып табылады. Олардың тәуекелін өзгерту күрделірек, бірақ ең сәтсіз жағдайдың өзінде тәуекел мөлшерін инвестицияланған капитал мөлшерімен шектеуге болады.

Кәсіпорын иелегінде қалатын барлық пайда екі бөлікке бөлінеді. Біріншісі кәсіпорын мүлкін арттырып, жинақтау процесіне қатысады. Екіншісі тұтынуға жұмсалатын пайда үлесін сипаттайды. Мұнда жинақтауға бағытталатын барлық пайданы толығымен пайдалану міндетті емес. Мүліктің артуына пайдаланылмаған пайданың қалдығы маңызды резервтік мәнге ие болып, соңғы жылдары мүмкін болатын шығындарды жабуға бағытталуы мүмкін.

Бөлінбеген пайда кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын, әрі қарай дамуы үшін қайнар көздің болуын дәлелдейді. Сонымен, кәсіпорынның шаруашылық жағдайын ынталандыратын таза пайданың болуы нарыққа көшу барысында олардың коммерциялық істерін нығайту мен кеңейтудің факторына айналады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мельников В.Д., Ильясов К.К. Финансы. – Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2005г – 560с.
2. Стоянова Е.С. Финансовый менеджмент: теория и практика. – М.: «Перспектива», 2015г. – 656с.
3. Павлова Л.П. Финансовый менеджмент. Учебник. М.:ИНФРА – М, 2016г. – 454с.

Дайырова А.Р., Ф-41к топ студенті ҚҚЭУ
Ғылыми жетекші: магистр, аға оқытушы Игликова Д.Д

ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕ БЮДЖЕТТІҢ КІРІС БӨЛІГІН ҚҰРУДАҒЫ ЖЕРГІЛІКТІ САЛЫҚТАРДЫҢ РӨЛІ

Мемлекеттің тұрақты экономикасын құруда салықтар маңызды орын алады. Экономикалық мазмұн тұрғысынан салық дегеніміз тұрғын, кәсіпорын мен ұйымдардан заңға негізделіп алынатын міндетті төлем жүйесі. Салық мәселесі мен салық салудың тамыры ғасырларға тереңдеп кеткен. Салық – нарықтық қатынастардың бір бөлігі, оның қызмет етуі елдегі экономикалық реформалардың нәтижелілігімен тығыз байланысты. Өз кезегінде жүргізілген салықтық реформаның тиімділігі мемлекеттің экономикалық дағдарысын, проблемаларын шешуші қызметін атқаруда.

Жергілікті салықтар жергілікті бюджет табысының негізгі көзі болып табылады. Жергілікті салықтарға мүлік салығы, жер салығы, көлік құралдар салығы, төлем көзінен ұсталатын жеке табыс салығы, біржолғы талон бойынша жеке тұлғадан түсім салығы, бензинге акциз, дизель отынына акциздер, бірыңғай жер салығы және әлеуметтік салық жатады.

Жергілікті бюджетке түсетін ірі салықтар ретінде мүлік салығын, жер салығын, көлік құралдар салығын айтуға болады.

Жер салығы

Жер салығы толығымен жергілікті бюджетке түседі, сондықтан бұл жергілікті уәкілетті органдарының аталған салықты жинауға мүдделерін арттырады.

Жер салығын төлеушілер – меншігінде немесе тұрақты пайдалануында жер учаскесі бар заңды тұлғалар (оның ішінде резидент еместер), олардың филиалдары, өкілдіктері және жерге иелік етуші жеке тұлғалар.

Жер салығының мөлшері жер учаскесінің саласына, құнарлығына, орналасу аймағына және сумен қамтамасыз ету мүмкіндігіне қарай анықталады және жер иесі мен жерді пайдаланушының шаруашылық нәтижесіне байланысты болмайды. Жер салығы жер алаңының бірлігі үшін жыл сайынғы тіркелген төлем түрінде белгіленеді. Ал басқа мемлекеттерге берілген жер учаскесін пайдаланғаны үшін салық салудың тәртібі мен шарттары Қазақстан Республикасының осы мемлекеттермен жасасқан шараларымен анықталады.

Жер салығының салық салу объектісі – жерге иелік ететін немесе пайдаланатын заңды және жеке тұлғалардың қарамағындағы жер учаскелері.

Мүлікке салынатын салық.

Салық салу объектісіне қарай мүлікке салынатын салық тікелей салықтарға жатады. Белгіленген ставкаларды есепке ала отырып, салық мүліктің құнына тікелей салынады.

Мүлік салығын төлеушіер:

-Қазақстан Республикасының аумағында меншік шаруашылық жүргізу немесе оралымды басқару құқығында салық салу объектісі бар заңды тұлғалар (соның ішінде Қазақстан Республикасында қызметін жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының резидент емес тұлғалар);

-Қазақстан Республикасының аумағында меншік құқығында салық салу объектісі бар жеке кәсіпкерлер;

-меншік құқығында салық салу объектілері бар жеке тұлғалар.

Меншік иесі салық салу объектілерін сенімгерлік басқаруға немесе жалға берген кезде меншік иесімен келісім бойынша салық төлеуші сенімгер басқарушы немесе жалға алушы болуы мүмкін.

Жеке тұлғалар үшін салық салу объектісі - Қазақстан Республикасының аумағындағы тұрғын үй – жайлар, саяжай құрылыстары, гараждар және өзге де құрылыстар, ғимараттар болып табылады.

Заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлер үшін салық салу объектісі – негізгі құралдар мен материалдық емес активтердің орташа жылдық құны [1].

Көлік құралдарына салынатын салық тікелей салық және мемлекет пен көлік құралдарының арасындағы экономикалық қатынастарды реттейтін салықтарға жатады. Көлік құралдарының иелері көлік құралдарын иемдену барысында республиканың автомобиль жолдарын пайдаланады. Ал осы автомобиль жолдарын қаржыландыруды мемлекеттік бюджет жүзеге асырады. Сондықтан көлік құралдарына салынатын салықтың экономикалық мәні зор деп айтуға болады.

Көлік құралдарына салынатын салық салу объектісіне қарай тікелей салықтарға жатады. Ал пайдалану белгісіне қарай бұл көлік құралдарына салынатын салық арнайы салықтарға жатады. Өйткені, бұл салықтан жиналған ақша қаражаттары сол көліктер жүретін жолдарды жөндеу үшін арнайы мақсатқа жұмсалады.

Салық салу объектісін бағалау дәрежесіне қарай көлік құралдарына салынатын салықтар нақты салықтарға жатады. Өйткені бұл салық көлік құралдарының сыртқы белгісіне қарай табыстың түсуін есептеместен салынады. Ал салық салынатын органға қарай көлік құралдарына салынатын салық жергілікті салықтарға жатады.

Төлеушілер - заңды тұлғалар көлік құралдары салығы бойынша ағымдағы төлемдердің есеп-қисабын ағымдағы салық кезеңінің 5 шілдесінен кешіктірмей, сондай-ақ декларацияны есепті жылдан кейінгі жылдың 31 наурызынан кешіктірмей салық салу объектілерінің тіркелген жері бойынша салық органдарына табыс етеді. Салық салу

объектілеріне уәкілетті органда мемлекеттік тіркелген және есепте тұрған көлік құралдары (тіркемелерді қоспағанда) жатады [2].

Сәтбаев қаласы бойынша 2015-2017 жылдар есебі бойынша жергілікті бюджетке түсетін салықтардың түсу көлемін 1-ші кестеден көруге болады.

1 кесте.

2015-2017 жыл аралығындағы Сәтбаев қаласы бойынша салықтық түсімдер

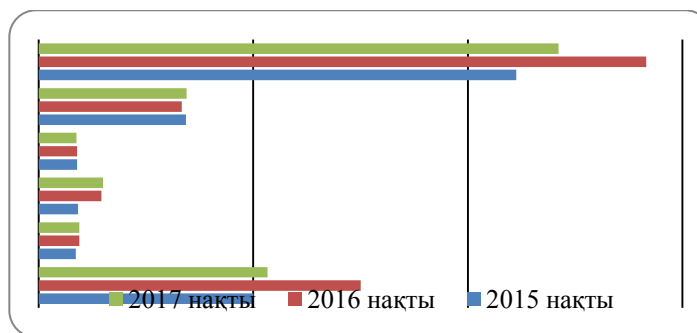
мың тг.

Төлемнің атауы	2015ж нақты түскені	2015ж болжанған	2016ж нақты түскені	2016ж болжанған	2017ж нақты түскені	2017ж болжанған
Заңды тұлғалардың мүлік салығы	500464,3	504206,0	750540,3	507432,0	533310,5	521053,0
Жеке тұлғалардың мүлік салығы	87100,1	85463,0	95006,0	89052,0	94984,0	89848,0
Жер салығы	92142,2	81173,0	146755,2	144063,0	149920,2	140110,0
Заңды тұлғалардың көлік салығы	89823,6	84428,0	89926,1	84671,0	88408,6	84155,0
Жеке тұлғалардың көлік салығы	343387,8	340076,0	333572,5	326869,0	344508,3	305848,0
%-ға орындалды	101,6	-	122,9	-	106,1	-
ЖБ қорытындысы	1112918,0	1095346,0	1415800,1	1152087,0	1211131,6	1141014,0
Ескерту - Сәтбаев қаласы бойынша МКБ есебі негізінде						

1-кестеде көрсетілгендей, жергілікті бюджетке түсетін салықтарды жинау жоспары 2015 жылы 101,6%-ға орындалды, болжам бойынша бюджетке 1095346,0 мың теңге түсуі керек, ал нақты түскен ақша қаражаттар көлемі 1112918,0 мың теңгені құрады.

Жергілікті бюджетке түсетін мүлік салығы болжам бойынша заңды тұлғалардан 504206,0 мың теңге, жеке тұлғалардан 85463,0 мың теңге болды, ал нақты түскен түсім заңды тұлғалар бойынша 500464,3 мың теңге, жеке тұлғалар бойынша 87100,1 мың теңгені құрады. Көлік құралдары салығы болжам бойынша заңды тұлғалардан 84428,0 мың теңге, жеке тұлғалардан 340076,0 мың теңге болды, ал нақты түскен түсім заңды тұлғалар бойынша 89823,6 мың теңге, жеке тұлғалар бойынша 343387,8 мың теңгені құраған. Сонымен қатар, жер салығы болжам бойынша 81173,0 мың теңге, ал нақты түскен түсім 92142,2 мың теңгені құрап, едәуір жоғары түскенін байқауға болады.

Сонымен қатар, Сәтбаев қаласының бюджетке түсетін салықтарды жинау жоспары 2016 жылы 122,9%-ға орындалды, жергілікті бюджеттің кіріс бөлігіне 1415800,1 мың теңге түсті, ал болжам бойынша 1152087 мың теңге болуы керек, яғни өсім көрсеткіші 263713,1 мың теңгені құрады. Жергілікті бюджетке түсетін көлік құралдары салығы болжам бойынша заңды тұлғалардан 84671,0 мың теңге, жеке тұлғалардан 326869,0 мың теңге болды, ал нақты түскен ақша заңды тұлғалар бойынша 89926,1 мың теңге, жеке тұлғалар бойынша 333572,5 мың теңгені құраған. Сонымен қатар, жергілікті бюджетке түсетін жер салығы болжам бойынша 144063,0 мың теңге, ал нақты түскен ақша 146755,2 мың теңгені құрады. Мүлік салығы болжам бойынша заңды тұлғалардан 507432,0 мың теңге, жеке тұлғалардан 89052,0 мың теңге болды, ал нақты түскен ақша заңды тұлғалар бойынша 750540,3 мың теңге, жеке тұлғалар бойынша 95006,0 мың теңгені құрап, едәуір жоғары түскенін байқауға болады.

Сурет 1. 2015-2017 жылдардағы Сэтбаев қаласы бойынша салықтардың түсу динамикасы

Қорытындылай келе, 1-суретте көрсетілгендей, жергілікті бюджетке түсетін салықтардың түсу динамикасы 2015 пен 2016 жылдар аралығын салыстырсақ, 2016 жылы 302882,1 мың теңгеге көп болған, ал 2016 мен 2017 жылдар аралығын жылы қарастырсақ 2016 жылы 204668,5 мың теңгеге жоғары болған.

Жергілікті бюджет бойынша 2017 жылы болжам 1141014,0 мың теңге, ал нақты түскені 1211131,6 мың теңге болды, яғни жоспар 106,1% ға орындалған (1-сурет).

Сэтбаев қаласының бюджетке төленетін салықтарды жинау жоспары 2017 жылы 106,1%-ға орындалды. Жергілікті бюджетке түсетін көлік құралдары салығы болжам бойынша заңды тұлғалардан 84155,0 мың теңге, жеке тұлғалардан 305848,0 мың теңге болды, ал нақты түскен ақша заңды тұлғалар бойынша 88408,6 мың теңге, жеке тұлғалар бойынша 344508,3 мың теңгені құраған. Барлық салық түрлері бойынша күтілген сомадан нақты соманың артық түскенін байқауға болады.

Салық салу жүйесін жетілдіру үшін ең алдымен салық жүйесінің айқын заңға сүйенген базасын істеп шығару қажет, салықтан ауытқу үшін жауаптылық туралы бап енгізу қажет, салық енгізушілердің мәртебесі туралы жағдайды қабылдау керек.

Экономикалық салықтың өсу шегінің экономикаға жағымсыз әсер ететін факторға айналуын көрсету үшін қаншама кестелер және графиктер есептеп шығарылды (Лаффер мен Лоренцтің атақты қисықтары және сол сияқтылар).

Соның ішінде салықты құруға шек қою ретінде азаматтардың «төлеу мүмкіншіліктерін» ескертетін үш категория енгізілген:

- салық субъектісіне қатыста алғанда – салық барлық азаматтарды қамтуы тиісті;
- салық салу объектісіне қатыста алғанда – салық салу ретінде азаматтардың төлеу мүмкіншіліктерін ашатын объектіні таңдап алу қажет;
- салықтың көлеміне қатысты алғанда – салық көлемі салық төлеушінің мүлік жайына ықпал жасайтын жағдайлардың барлығын ескеру мүмкіншілігіне рұқсат етуі тиісті: салық төлеушінің жеке басының жай күйін, салық алынатын объектінің сипаттамасын, салық салу объектілерінің мөлшерін – осы көрсетілген жағдайдың барлығы салық көлемін құруда назарға қабылдануы тиісті [3,316].

Жергілікті салықтарды жетілдіру барысында біз жергілікті бюджетті толтырамыз. Жергілікті бюджеттің толуы ауданның өркендеуіне әсер етеді деп айтуға болады. Жергілікті бюджетті қаржыландыру және оның ресурстарын рационалды пайдалану проблемасы аймақтық деңгейде шешіле алатындығы күмәнсіз. Бірақ ол үшін тек қана жергілікті бюджетті меншік объект ретінде тіркеп қою жетпейді, оны қалыптастыру және орындалуы қажет шарттарды заңдастыру қажет болады.

Барлық салық төлеуші жергілікті бюджетті толтыруға өзіндік үлес қосады. Осыдан әрбір салық төлеуші өз аудан экономикасының дамытуына әсерін тигізеді. Осы жерден тиісті салық төлемінің толыққанды, уақытында түсіп тұруын қадағалауға салық органдары міндетті. Салық жинау құрылымның ең төменгі сатысы – аудандық салық комитетіне жүктелетін міндет пен жауапкершілік.

Жергілікті бюджетті толтыру барысында жергілікті салықтарды жетілдіру жолдарын қарастыру және толықтыруға болады [4,786].

Мүлік салығы бойынша қазіргі уақытқа сай, экономиканың дамуына, адамдардың өмір сүру, тіршілік деңгейіне, дәрежесіне сәйкес салық төлеушілердің мүлігінің құнын өсіріп, салық сомасын арттыру, мүлік құнының артуын айтуға болады.

Жер салығы бойынша, жер құнарлығының сапасын жақсарту негізінде бал бонитетті өсіріп, нақты бюджетке төленетін жер салығының көлемін өсіруге болады.

Көлік құралдары салығы бойынша, Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алғаннан кейін алғашқы жылдары бюджетке төленетін көлік құралдарының көлемі қазіргі уақытпен салыстырғанда аз болатын. Шет ел көліктерінің біздің елге тартылуы және олардың санының кеңеюі төленетін салық сомасының өсуіне әкеліп отыр.

Болашақта ел экономикасын дамыта отырып, жалпы ұлттық өнімді өсіру арқылы көлік құралдарына салынатын салық базасын арттыра отырып, бюджетті кеңейту керек.

Осыдан біздің елдің дамуына байланысты, нарықтық экономикаға көшуіне, жеке меншік түрлерінің көбеюіне байланысты, салық төлеушілердің тұрмыс жағдайына байланысты, бюджетке төленетін салық төлемдерін өсіру арқылы, салық жүйесіне көптеген өзгерістер енгізуге болады. Өйткені салықтар тек мемлекеттік және жергілікті бюджетті қаржыландырып қана қоймай, біздің экономикамыздың барлық салаларына да әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Салық Кодексі «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы»
2. ҚР Қаржы Министрлігінің Мемлекеттік Кірістер Комитетінің ресми сайты <http://kgd.gov.kz>
3. Байдусенов А.Д. «Налоговая система Казахстана» Алматы, 2012 ж.
4. Крамаренко Т.Н., Комбарова А.М. «Салық және салық салу» Астана, 2011ж.

Елдосова А. К., «Қаржы» мамандығының 1 курс магистранты, ҚҚЭУ Ғылыми жетекші: Н.С. Улаков, э.ғ.к., «Қаржы» кафедрасының доценті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЛЫҚ КОДЕКСІНІҢ ДАМУЫ

Қазақстан Республикасының салық жүйесі 1991 жылы біздің мемлекетіміздің тәуелсіздігін алғаннан бастап дамыды. Өз дамуында Қазақстандық салық жүйесі 5 кезеңнен өтті.

Салық реформасының бірінші кезеңі (1992 жылдан 1995 жылғы маусымға дейін). Республикада 40-тан астам салық түрлері болды: 13 жалпы мемлекеттік салықтар, 11 жалпыға міндетті жергілікті салықтар, 18 жергілікті салықтар.

Салық реформасының екінші кезеңі (1995 жылдан бастап 1999 жылға дейін). Сол кезде салықтардың саны 11-ге дейін төмендеді. Олар жалпы мемлекеттік салықтар және жергілікті салықтарға бөлінді. 1996 жылдан бастап «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Заңына 30-дан астам түзетулер мен толықтырулар енгізілді. Салықтар және алымдардың саны 18 түрге дейін өсті.

Салық реформасының үшінші кезеңі (2000 жылдан 2001 жылға дейін). Жаңа Салық кодексі салық жобасын әзірлеу. Ол үш бөлімнен тұрды: жалпы бөлім, ерекше бөлім, салық әкімшілігі.

Салық реформасының төртінші кезеңі (01.01.2009 жылдан бастап). 01.01.2009 жылдан Салық кодексі қолданысқа енгізілді. Жаңа салық жүйесі салық салудың халықаралық принциптеріне барынша жақындады және негізінен Еуропалық Одақтың салық салу принциптеріне негізделді.

2018 жылдың 1 қаңтарынан бастап Қазақстандағы салық реформасының бесінші кезеңінде көптеген маңызды өзгерістер мен түзетулерді қамтитын «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» жаңа кодексі (Салық кодексі) енгізілді. Атап айтқанда, Кодекс экономиканың әр түрлі секторларын ынталандыруды және әкімшілікті жеңілдетуді көздейді. Енді бұл салықты өз бетімен төлеуге ынталандырады. Бұрын Ұлттық экономика министрі Тимур Сүлейменов атап өткендей, бірінші кезекте Кодекс шағын және орта бизнесті дамытуға бағытталған, атап айтқанда, салық салу режимінің жаңа баламасы ұсынылады [1].

Қазақстанның 2018 жылғы жаңа Салық кодексінің кейбір жаңалықтарына қысқаша шолуды ұсынамын.

Жаңа салық режимі. 2018 жылдың 1 қаңтарынан бастап Қазақстанның шағын және орта бизнесі жаңа қолайлы салық режимін алды - белгілі бір шегерімге негізделген режим (кірістер мен шығыстарды ескере отырып). Берілген салық режимі салық салынатын табыс базасынан 30% түсімді шегеруге мүмкіндік береді. Қолдану мерзімі: - жылына шекті табыс - 12 260 еселенген ең төменгі жалақы мөлшері (2018 жылы - 346 761 840 теңге); - қызметкерлердің ең көп саны - 50 адам.

Жеңілдіктердің жаңа түрлері және төмендетілген ставкалар. Қазақстанның 2018 жылғы Салық кодексінде жекелеген салық төлеушілерге жаңа жеңілдіктер қарастырылған. Тауарлардың электрондық саудасын жүзеге асыратын салық төлеушілерге (мысалы, инстаграмда тауарлармен сауда жасау) жеңілдіктер өте қызықты болып табылады. Электрондық коммерциядан түсетін табыс 100% -ға КТС мен ЖТС-нан босатылады. Бұл жеңілдіктер 2025 жылға дейін жарамды болады. Сондай-ақ, кейбір ставкалар төмендетілді, мысалы: - патент бойынша жұмыс істейтін жеке кәсіпкерлер үшін ставка 2-ден 1% -ға дейін төмендеді; - Әлеуметтік салық ставкасы 1,5% -ға - 11% -дан 9,5% -ға дейін (2025 жылға дейін) төмендетілді; - айыппұл мөлшері Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің ресми қайта қаржыландыру ставкасының 2,5 есе мөлшерінен 1,25 есе азайды.

Қазақстан Республикасының Салық кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізудің жаңа ережелері. 1 қаңтар 2018 жылдан бастап салық заңнамасына өзгерістер ағымдағы жылдың 1 шілдесінен кешіктірмей жылына бір реттен артық емес қабылдануы мүмкін және оларды қабылдағаннан кейінгі жылдың 1 қаңтарынан ертерек күшіне енеді.

Салық заңнамасының жаңа қағидасы. «Адал салық төлеушілер» жаңа принципі енгізілді және оның негізгі мазмұны: Салық кодексінің барлық түсініксіз болған жағдайлар және дәлсіздіктер салық төлеушілердің пайдасына түсіндірілетін болады. Егер салық төлеуші салық органының түсініктемесіне сәйкес әрекет еткен болса, айыппұлдар мен өсімдер қолданылмайды, кейіннен оның позициясын өзгертеді.

Жаңа талап қою мерзімі. 2020 жылғы салық міндеттемелері мен талаптары бойынша талап қою мерзімі 3 жыл болады (норма мониторинг пен жер қойнауын пайдаланушылардан тұратын ірі салық төлеушілерге қолданылмайды).

Жаңа институт - «Салықтық несие». Салық және алымдарды төлеуді кейінге қалдыру немесе бөліп-бөліп төлеу институты енгізілді. Мерзімін кейінге қалдыру немесе салықтарды төлеу бойынша бөліп төлеу қаржылық жағдайы салық төлеуге (немесе) төлемді белгіленген мерзімде төлеуге мүмкіндік бермейтін салық төлеушіге ұсынылуы мүмкін, алайда, оларды төлеу мүмкіндігі кейінге қалдыру немесе бөліп-бөліп төлеу кезеңінде пайда болады деп санауға жеткілікті негіздер бар.

Заңды тұлғаларды сот шешімі бойынша таратудың жаңа негіздері. Қазақстан Республикасының жаңа Салық кодексі мемлекеттік табыс органдарының заңды тұлғаларды сот шешімі бойынша жою жөніндегі шараларды қолдануы мүмкін болатын негіздер тізбесін кеңейтеді. Мысалы, салық есептілігін кемінде 5 жыл бойы табыс етпеген, ақшалай операциялар жүргізбеген, ҚҚС төлеуші ретінде тіркелмеген, әлеуметтік төлемдер мен басқа да төлемдер бойынша қарыздар жоқ заңды тұлғалар күшпен жойылады.

Қосылған күн салығын енгізу мақсатында тауарларды, жұмыстарды, қызметтерді өткізу орны туралы жаңа ұғымдар. 2018 жылдан бастап Қазақстан Республикасының аумағында кәсіпкерлік қызметтің орнытехникалық қызмет көрсету және бағдарламалық жасақтама жаңартулары, Интернет ресурстарына қолжетімділікті қамтамасыз ету ретінде танылады. Осылайша, егер Сізге резидент емес осындай қызметтер көрсетсе, онда Қазақстан Республикасы резидент емес үшін ҚҚС төлеу қажеттілігін тудыратын іске асыру орны деп танылады.

Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру үшін жаңа төлем ережелері. 2018 жылғы 1 қаңтардан бастап 2020 жылға дейін жеке тұлғалар үшін МӘМС жарналар – жеке кәсіпкерлер, азаматтық-құқықтық келісімшарттар бойынша табыс алған және т.б. өз бетінше жұмыс істейтін тұлғалар үшін тоқтатылды (жеке тұлғалардың қызметкерлеріне аударымдар сақталады).

Жеке тұлғалар кірістерін жалпыға бірдей декларациялау. Қазақстан Республикасының жаңа Салық кодексінде жеке тұлғалардың табыстарын жалпыға бірдей декларациялау туралы бөлек бөлім енгізілген. Декларацияда біз барлық табыстарымыз мен мүліктерімізді көрсетуге міндеттіміз, мысалы, мысалы, ақша, жылжымайтын мүлік, автомобильдер, кредиторлық берешек сомалары және бізге тиесілі сомалар[2].

Жалпыға бірдей декларациялауға көшудің мақсаты - көлеңкелі экономика мен сыбайлас жемқорлық көріністеріне қарсы күресу үшін жеке тұлғалардың табыстары мен мүліктерін бақылау. Жалпыға бірдей декларациялау Германия, АҚШ, Ұлыбритания, Швейцария сияқты көптеген елдерде қолданылады.

Мұнда салық заңнамасындағы өзгерістер туралы қысқаша шолу келтірілген. Осындай деңгейдегі құқықтық актіні қабылдау сөзсіз шоғырлануды және қолданыстағы қызметтің көптеген аспектілерін қайта қарауды қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Какие изменения произошли в налоговом законодательстве в 2018 году. <https://www.zakon.kz/4897093-kakie-izmeneniya-proizoshli-v-nalogovom.html>
2. Новый налоговый кодекс РК 2018. <http://uchet4u.kz/ru/news/kratkiy-obzor-novshestv-novogo-nalogovogo-kodeksa-rk-2018>

Жолжаксынов А., Ф-41к тобы ҚҚЭУ.

Ғылыми жетекші: э.ғ.м., аға оқытушы Айтбек С.К.

ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІНДЕ ҚАРЖЫЛЫҚ МЕХАНИЗМДІ ЖЕТІЛДІРУ МЕН ҚАРЖЫЛЫҚ РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУДЫ ОПТИМИЗАЦИЯЛАУ

Көптеген елдерде жүзеге асырылатын денсаулық сақтаудағы реформалар үш құраушыдағы қоғамдық және жеке сектордың оптималды үйлесімін іздеуге бағытталған: қаржыландыру, басқару мен медициналық көмекті көрсету. Дамыған елдердегі денсаулық сақтау жүйесінің қызмет ету тиімділігін аналитикалық талдау, халыққа медициналық қызмет көрсетудегі ағымды және жағымсыз жақтарды сындық талдау Қазақстанда бейімделуін ескере отырып, денсаулық сақтаудың ұлттық жүйесінің типтерін жүйелеуге және денсаулық сақтаудың ұлттық жүйесін дамытудағы шетелдік тәжірибені пайдалануды анықтауға мүмкіндік берді.

Соңғы он жылда Қазақстанда жүргізілетін денсаулық сақтау саласындағы саясат экономикалық және саяси трансформацияның салдары болды, мұнда денсаулық сақтау саласындағы реформаларға қатысты тәсілдемелер бірнеше рет өзгертілген. Бүгінгі күні Қазақстандағы денсаулық сақтау жаңа стратегияларды енгізумен оның құрылымын әрі қарай жетілдіруді қажет етеді.

Кейіннен денсаулық сақтауды жетілдірудің негізгі қағидаларының бірі болып республиканың денсаулық сақтау жүйесінің елдің көпсалалық экономикасын жаңартумен интеграция табылуы тиіс. Яғни денсаулық сақтау мемлекеттің ұлттық экономикалық доктринасының бөлігіне айналуы тиіс. Дамыған қоғамда денсаулық сақтау мен онымен байланысты фармацевтикалық индустрия, биотехнология, ақпараттық технологиялар, медициналық сервис, медициналық сақтандыру, әлеуметтік жұмыс, коммуникативті-психологиялық іс-әрекет сияқты салалар тұрақты экономикалық дамудың өзара байланысты элементтері болып табылады.

Денсаулық сақтауды тұрақты дамыту бағдарламаларының тиімді жүзеге асырылуын қамтамасыз ету үшін мынадай құраушылар қажет: стратегиялық жоспарлау мен басқару, тиімді де рационалды қаржыландыру, сапалы нормативтік база, алдыңғы қатарлы ғылыми-әдістемелік және заманауи институционалды даму базалары. Қазақстанда экономиканың әлеуметтік секторларын дамыту шеңберінде денсаулық сақтау салаларын дамытудың ұлттық институттары қажет, олардың мақсаты ретінде Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау жүйесін ғылыми, ұйымдық-әдістемелік, білім беру және қаржылық қамтамасыз ету болуы тиіс [1].

Ел Президенті Н.Ә.Назарбаев «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауында халықтың өмір сүру ұзақтығының өсуіне және медициналық технологиялардың дамуына байланысты медициналық қызмет көрсетуге деген сұраныс көлемі арта түсетін болады. Қазіргі денсаулық сақтау ісі қымбатқа түсетін стационарлық емге емес, негізінен аурудың алдын алуға бағытталуға тиіс. Саламатты өмір салтын насихаттай отырып, қоғамдық денсаулықты басқару ісін күшейту керек. Жастардың репродуктивті денсаулығын қорғауға және нығайтуға ерекше назар аудару керек. Тиімділігі аз және мемлекет үшін шығыны көп диспансерлік ем қолданудан негізгі созылмалы ауруларға алыстан диагностика жасап, сондай-ақ осы саланы амбулаторлық емдеу арқылы басқаруға көшу қажет деген [2].

Медициналық қызметтер сапасы кешенді түсінік болып табылады және көптеген себептерден тәуелді болады, олардың ішінде: медициналық мекемелердің материалды-техникалық жабдықталуы, клиникалық мамандардың кәсіпқойлық деңгейі мен оны арттыруға деген олардың мотивациясының болуы, медициналық көмекті ұйымдастыру мен ұсынуды басқарудың заманауи технологиясының енгізілуі, медициналық көмекке ақы төлеудің тиімді әдістерін енгізу. Медициналық қызметтер сапасын басқаруды жетілдіру 2020 жылға дейінгі Қазақстандағы денсаулық сақтауды стратегиялық дамытуда аса зор маңызға ие болды.

Бағдарламада ведомствоаралық және сектораралық өзара әрекеттесуді ескере отырып, жоспарланатын шаралардың орындалуын заңнамалық, инвестициялық, құрылымдық, экономикалық және кадрлық қамтамасыз ету бойынша шаралар қарастырылған. Саланың нарықтық қатынастарға бейімделуі де қарастырылады: меншіктің көптеген формаларының дамуы, медициналық қызметтер нарығын қалыптастыру, медициналық ұйымдар арасындағы бәсекелік қатынастарды қалыптастыру.

Бағдарламаның жүзеге асырылуы келесілер арқылы денсаулық сақтау жүйесін қарқынды дамытуға ықпал ететін болады: медициналық қызмет көрсетудің аз шығынды формаларына көшуге жағдай жасау, саланың профилактикалық бағытын қамтамасыз ету, медициналық көмектің қол жетімділігі мен сапасының деңгейін арттыру, арнайы әлеуметтік қызметтерді енгізу, медициналық персоналда кәсіпқойлық және тұлғалық өсімді мотивациялау, денсаулық сақтау жүйесінің заманауи талаптар мен қоғамның нарықтық жағдайларына бейімделуі.

1. Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесін жылдамдатылған ауқымды қайта құрылу қажеттілігін ескере отырып, Қазақстанның жаңарту үрдісі жүйелі де отандық денсаулық сақтау жүйесінің нормативті-әдістемелік, экономикалық, технологиялық, интеллектуалды,

инфрақұрылымдық артта қалуын жойып, оның бәсекеқабілеттілігін қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс.

2. Қазіргі таңда инновациялық дамудың тиімді механизмі болып инновациялық процестерді басқаруға негізделген жобалық менеджмент табылады.

3. Денсаулық сақтаудағы жобалық менеджмент мақсаттарын қол жеткізу мен оны орындаудың маңызды құралы – жоспарлау, жүзеге асыру, есепке алу, бақылау мен жүйенің қаржы-экономикалық жағдайын талдау процесі ретіндегі инвестициялық бюджеттеу.

4. Денсаулық сақтау жүйесін дамытудың инновациялы-инвестициялық стратегиясы келесілерге мүмкіндік береді: денсаулық сақтау жүйесінің негізгі көрсеткіштерін жақсарту, саланың қаржыландырылуын жаңарту, бұл, өз кезегінде, халықтың медициналық қызметтермен қанағаттануын, қол жетімділігі мен сапасының артуына, медициналық қызметтердің әлеуметтік жағдайының жақсаруы мен саланың стратегиялық мәселелерін жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Ұлыбритания тәжірибесінің денсаулық сақтау саласында стратегиялық жоспарлауға көшу барысында Қазақстан үшін неғұрлым қолайлы болуы, ал Сингапур тәжірибесінің - медициналық жинақтаушы шоттарға көшу барысында неғұрлым қолайлы болатыны да анық.

Денсаулық сақтаудың ұлттық жүйесі әрекет етуінің әлемдік тәжірибесіне байланысты алдағы 10 жылдағы Қазақстандағы денсаулық сақтау жүйесін реформалаудың негізі болып келесілер табылуы тиіс:

- өз денсаулығының жағдайы үшін жеке жауапкершілікті ынталандыратын ынталар жүйесін құру. Аурулардың профилактикасына жұмсалатын шығындар оларды емдеу шығындарынан жоғары болатын жағдай жасау. Адам денсаулық сақтау жүйесінен тауарлар мен қызметтерді сатып алу режимін дербес таңдауы тиіс;

- мемлекеттік денсаулық сақтаудың монополиялық жүйесінен жеке компаниялардың еркін бәсекелестік жағдайына көшу. Ресурстарды басқару құқығын ашық тендерге қатысу нәтижесінде коммерциялық құрылымдар да ие болуы тиіс;

- бастапқы кезеңде барлық мемлекеттік ауруханалар мен поликлиникаларды ашық акционерлік қоғамдарға өзгертіп, акцияларды жергілікті билік органдарының балансына беру. Әр медициналық мекеме толық шаруашылық дербестікке ие болады. Ол тұтынушыларға қызмет көрсету құқығы үшін өзге медициналық мекемелермен еркін бәсекеге түседі;

- мемлекет медициналық қызметтер, жеке ұйымдармен шығарылатын дәрі-дәрмектерге бағаларды бекіту құқығына ие болмауы тиіс. Мемлекеттік медициналық мекемелер үшін бағалар міндетті емес, ұсынылатын болуы тиіс;

- барлық медициналық мекемелерге адамдарға экстренді медициналық көмекті көрсетуден бас тартуға тыйым салатын заңнамалық норманы енгізу;

- жедел-жәрдем қызметтері жергілікті бюджеттер есебінен қаржыландырылады, реформалар мен белгілі уақыттан кейін аталмыш қызметтер ашық тендерде осындай құқыққа ие болатын жеке компаниялармен көрсетілетін болады;

- клиенттердің ұсынылатын қызметтер бағалары туралы толық ақпараттандырылуына қатысты қатаң талаптар.

Егер салық реформасы, қаржы секторының реформасымен келісілген түрде жүзеге асырылып, макроэкономикалық тұрақтылық жағдайында жүзеге асырылғанда ғана денсаулық сақтау жүйесіндегі реформа табысты болады.

Қазақстанда соңғы жылдары халықтың туу санының артуы, өлім көрсеткішінің тұрақтануы, халықтың табиғи өсімі коэффициентінің артуы сияқты жағымды қозғалыстармен қатар нәресте өлімі көрсеткішінің өсімі де байқалады. Зерттеулер көрсетіп отырғандай, қазіргі уақытта қаржыландырудың аралас, көп арналы жүйелері бар модельдер қызығушылық тудырады. Осындай жүйенің нақты мысалына Швейцария мен Сингапурдың медицинасының аралас моделін келтіруге болады.

Денсаулық сақтаудағы қаржылық модельдердің шетелдік тәжірибесін талдау негізінде қазақстандық жағдай үшін олардың неғұрлым прогрессивті формалары анықталды және оларды мынадай топтарға біріктіруге болады:

1) Ай сайын әр адам өз жалақысының бөлігін аударатын міндетті медициналық жеке жинақ шоттарының жүйесі (Medisave). Аталмыш шоттардың қаражаттары аурухана ақысын төлеу, стационардағы хирургиялық операциялардың ақысын төлеу, сонымен қатар химиотерапия сияқты белгілі қымбат процедуралардың ақысын төлеу үшін қолданылуы мүмкін. Аталмыш шоттағы ресурстарды жақын туыстардың аталмыш қызмет ақыларын өлеу үшін де қолдануға болады.

2) болжанбаған аурулар немесе ұзақ уақыт госпитализациялау жағдайында шығындарды жабуға арналған MediShield бағдарламасы.

3) медициналық қызметтерді сатып алу бойынша нашар қамтылған азаматтарға қолдау көрсетуге арналған қор болып табылатын медициналық қор (Medifund).

Аталмыш жүйенің басты артықшылығы – ол жеке жауапкершілікке негізделген, ал үкімет көмекші (қосымша) рольге ие. Сонымен қатар, салауатты өмір салтын ұстану шығындары емдеу шығындарынан төменірек. Денсаулық сақтау сияқты күрделі де көп факторлы салада барлық әрекет етуші мәселелердің толық шешілуін қамтамасыз ете алатын әмбебап модельдің жоқ екені көрсетілген. Табыс деңгейінің бірдейлігімен сипатталатын елдердің денсаулықты қорғауға қатысты маңызды мәселелерді шешудің өзіндік мүмкіндіктерімен айрықшаланатыны да белгілі. Осылайша, денсаулық сақтаудың ұлттық жүйесін қалыптастыру әлемдік тәжірибені ескере отырып, нақты экономикалық, әлеуметтік және саяси жағдайлардағы басымды мәселелердің шешілу мүмкіндігін бағалау негізінде жүзеге асырылуы тиіс.

Біздің ойымызша, Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесін институционализациялау мәселелерін шешу келесідей концептуалды мәселелердің кешенді шешілуін талап етеді: Қазақстан Республикасындағы денсаулық сақтаудың Бірегей ұлттық жүйесін құру; ақысыз медициналық көмектің кепілдендірілген көлемін жақсарту; Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік-жеке әріптестікті дамыту.

Элементтер (экономикалық, басқарушылық, ақпараттық және т.б) критерийлер мен көрсеткіштерден, сонымен қатар мақсатқа қол жеткізу механизмдері мен тәсілдерінен құралатын Қазақстандағы денсаулық сақтаудың ұлттық жүйесін құрудың ұйымдық-экономикалық механизмі ұсынылған.

Институционалды тәсілдеме негізінде Қазақстан Республикасындағы денсаулық сақтаудың Бірегей ұлттық жүйесін дамытудың ұсынылатын Тұжырымдамасында сервис түріндегі медициналық бақылау философиясын, заманауи менеджментті, ҚР ДМ жүзеге асырылатын және әрекет етуші Тұжырымдамадан интегративті тәсілдеме және оны негіздеудің жетілдірілген әдістемелік аппаратымен айрықшаланатын инновациялық тәсілдемелерді дамыту қағидалары есепке алынады [3].

Аталған ұсыныстардың жүзеге асырылуы денсаулық сақтау органдарының аналитикалық бөлімшелеріне Қазақстан Республикасындағы денсаулық сақтау органдарының қызмет етуін талдау жасап, даму бағыттарын идентификациялауға, институционалды қайта құруларды жүзеге асыру мақсатталығын анықтауға мүмкіндік береді, бұл, өз кезегінде, денсаулық сақтау органдарының дамуын басқару процесінде шешім қабылдаудың сапасы мен негізділігін арттырып, денсаулық сақтау органдары іс-әрекетінің нәтижелілігінің артуына ықпал ететін болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. 2010-2017 жылдардағы ҚР Денсаулық сақтау министрлігінің мәліметтері.
2. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар

3. Постановление Правительства Республики Казахстан от 4 августа 2009 года 1174 «Об утверждении Плана мероприятий по реализации Единой национальной системы здравоохранения Республики Казахстан.

Искакова А.Р., гр. УА-33 КЭУК,
Научный руководитель: магистр З.Д.Фазлетдинова

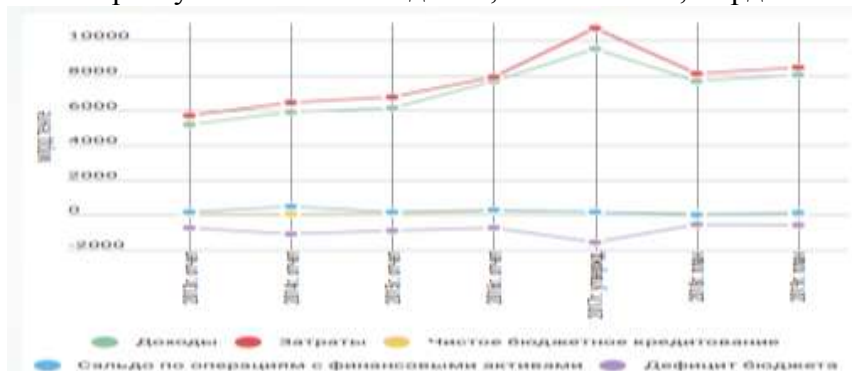
РОЛЬ НАЛОГОВ В ФОРМИРОВАНИИ БЮДЖЕТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В соответствии с положениями Бюджетного кодекса, республиканским бюджетом является централизованный денежный фонд, который формируется за счет соответствующих поступлений. Расходы республиканского бюджета предназначаются для реализации общереспубликанских направлений государственной политики, а также финансового обеспечения задач и функций центральных государственных органов, подведомственных им государственных учреждений (к примеру, Правительство РК и Министерства, Парламент, Верховный суд, органы, непосредственно подчиненные Президенту РК и т.п.). Принятие республиканского бюджета сопровождается утверждением Закона. [1]

Рассмотрим обзор основных параметров республиканского бюджета на 2013 – 2019 годы.

Основные параметры республиканского бюджета демонстрируют рост на протяжении 2013-2017гг. Так, доходы республиканского бюджета выросли с 5,18 трлн. тенге (2013) до 7,66 трлн. тенге (2016). В 2017 году доходная часть бюджета утверждена в размере 9,54 трлн. тенге. Затраты республиканского бюджета за тот же период выросли с 5,7 трлн. тенге (2013) до 10,74 трлн. тенге в 2017 году, что составляет рост в процентном отношении на уровне более 180%. За рассматриваемый период, пик выданных из республиканского бюджета бюджетных кредитов приходится на 2016г. - 315 млрд. тенге (погашено 93,6 млрд.), тогда как в 2013 году сумма составляла - 122,1млрд. тенге (погашено 83,9 млрд. тенге). Наибольшая сумма на приобретение финансовых активов была затрачена в 2014 году (480 млрд. тенге), в 2017 году, данная сумма утверждена в размере 162,4 млрд. тенге. Дефицит республиканского бюджета в 2017г. утвержден в размере -1,55 трлн. тенге, в сравнении с 2016г. -741,2 млрд. тенге, рост дефицита бюджета составил 209%. (смотреть график 1. Объемы республиканского бюджета, 2013-2019гг., млрд. тенге)

График 1. Объемы республиканского бюджета, 2013-2019гг., млрд. тенге

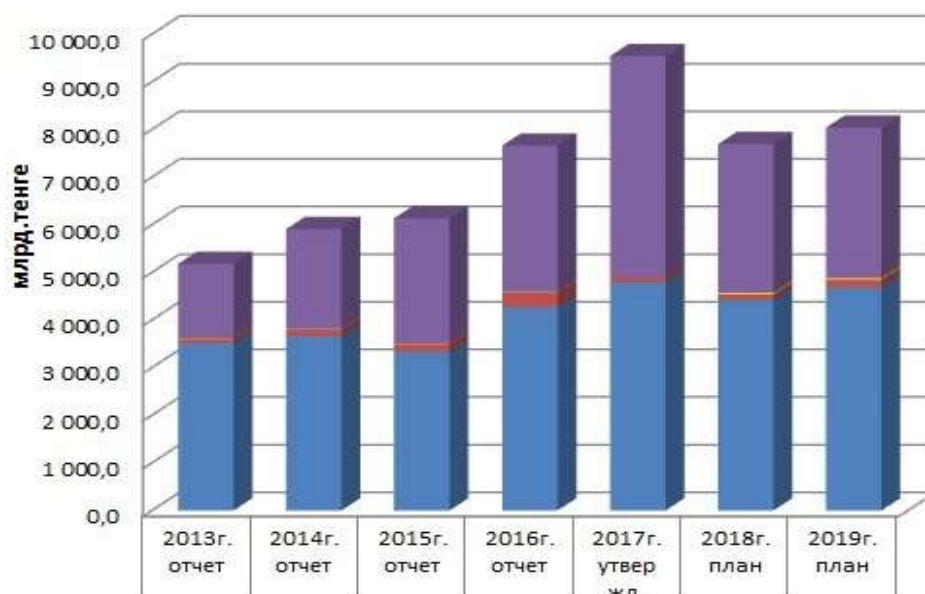

Доходная часть республиканского бюджета формируется из поступлений в виде налоговых и неналоговых поступлений, поступлений от продажи основного капитала и поступлений трансфертов. (смотреть График 2. Доходы республиканского бюджета, 2013-2019гг., млрд. тенге)

Основную часть доходов республиканского бюджета составляют - налоговые поступления: 2013г. - 3,5 трлн. тенге – 67,8%, 2014г. - 3,66 трлн. тенге – 62%, 2015г. - 3,32 трлн. тенге – 54,3%, 2016г. - 4,28 трлн. тенге - 55,8% от всех поступлений республиканского бюджета (доля налоговых поступлений в центральных бюджетах развитых стран составляет 80-90%). Не смотря на рост суммы налоговых поступлений в 2017г. (утверждено в размере 4,79 трлн. тенге), долевое соотношение снижается до 50,2%. Данное изменение связано с ростом поступлений трансфертов, долевое соотношение которых составляли: в 2013г. – 30,1%, 2014г. – 35,6%, 2015г. – 42,9%, в 2016г. – 40,2%, а в 2017г. - 48,74% от всех поступлений республиканского бюджета.

График 2. Доходы республиканского бюджета, 2013-2019гг., млрд. тенге

Доходы республиканского бюджета (2013-2019гг.)

■ Поступления трансфертов	1 559,2	2 103,3	2 632,5	3 080,3	4 651,4	3 132,8	3 166,0
■ Поступления от продажи основного капитала	9,0	7,7	8,8	7,8	1,4	27,9	27,1
■ Неналоговые поступления	100,7	131,7	162,8	298,2	102,8	114,7	163,9
■ Налоговые поступления	3 510,6	3 666,1	3 332,9	4 275,9	4 787,8	4 419,7	4 686,2

Н
ена
ЛОГ
ОВЫ
е
ПОС
ТУП
ЛЕН
ИЯ
СОС
ТАВ

ляют около 2% от общей суммы доходов республиканского бюджета, а поступления от продажи основного капитала, как правило, не более 0,3%.

Налоговые поступления – это все виды налогов, которые являются обязательными денежными платежами в бюджет, производимыми в определенных размерах, носящими безвозвратный и безвозмездный характер. К налоговым поступлениям относятся и другие обязательные платежи в бюджет, как-то плата, сборы, пошлины, устанавливаемые Налоговым и Таможенным кодексами РК.[2]

График 3. Долевое соотношение налоговых поступлений республиканского бюджета в 2017г.

Основную часть налоговых поступлений республиканского бюджета составляют налог на добавленную стоимость и корпоративный подоходный налог.

Налог на добавленную стоимость (НДС) составлял в: 2013г. - 37,8 % (1,33 трлн.тенге), 2014г. - 32,7% (1,2 трлн.тенге). В 2015 году, согласно информации Министерства финансов РК, сумма НДС снизилась до 944,4 млрд.тенге (28,3%), что было связано с увеличением сумм возврата НДС из бюджета. В 2016г. сумма НДС составляла 1,5 трлн.тенге, а в долевом - 34,98%, а в 2017г. поступления от НДС утверждены в размере 1,73 трлн. тенге, что составляет 36,15% от всех налоговых поступлений республиканского бюджета.

Корпоративный подоходный налог (КПН) составлял в: 2013г. - 29,4 % (1,03 трлн.тенге), 2014г. - 31,9% (1,17 трлн.тенге), 2015г. - 36,7% (1,22 трлн.тенге), 2016г. - 33,6% (1,44 трлн.тенге), в 2017г. сумма КПН утверждена в размере 1,6 трлн.тенге, что в долевом соотношении составляет - 32,66%.

Следующими по объему налоговых поступлений являются таможенные платежи, которые в 2013г. составили 863 млрд.тенге (24,6%), 2014г. - 1,08 трлн.тенге (28,3%), 2015г. - 793 млрд.тенге (26,3%), 2016г. - 863,89 млрд.тенге (20,2%), а в 2017г. утверждены в размере 1,10 трлн. тенге (22,91%).

Поступления за использование природных и других ресурсов в долевом соотношении составляют ежегодно около 5% и являются четвертыми по объему среди всех налоговых поступлений республиканского бюджета, в 2017г. утверждены в размере - 239,55 млрд.тенге (5%).

Акцизы в доходах республиканского бюджета составляют сравнительно небольшую часть - от 1% до 2% от всей суммы налоговых поступлений, и в 2017г. утверждены в размере 96,1 млрд.тенге. Следует отметить, что в республиканский бюджет

поступают акцизы на товары, импортируемые на территорию Казахстана; на сырую нефть и газовый конденсат, а остальные виды акцизов на товары, произведенные на территории РК (на табачные изделия, алкоголь, бензин и т.д.) - поступают в местный бюджет.

Остальные налоговые поступления республиканского бюджета (налог на игорный бизнес, сборы за ведение предпринимательской и профессиональной деятельности, государственная пошлина, прочие налоги на международную торговлю и операции) составляют около 2% от всех налоговых поступлений. Социальный налог, индивидуальный подоходный налог, налог на имущество, земельный налог, налог на транспортные средства и др. поступают в местный бюджет.

Налоги являются не только источником формирования финансовой базы государства, но и мощным инструментом государственного регулирования экономики. [3] Налоги воздействуют на ход воспроизводственного процесса и выступают важным фактором обеспечения экономического роста. Таким образом, налоги играют незаменимую роль в формировании местных бюджетов, так как являются главной финансовой основой государства.

Список литературы:

1. Республика Казахстан. Бюджетный кодекс от 4 декабря 2008 года № 95-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2018).
2. Республики Казахстан. Кодекс от 25 декабря 2017 года № 120-VI «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс)// ИС ПАРАГРАФ.
3. Кипсапиева С.С. Налог как государственное установление// ИС ПАРАГРАФ.

Качановская В.С., гр. Ф 42, КЭУК

Научный руководитель: Борисова Е.И., к.э.н, доцент

ОПЕРАЦИИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ С ЦЕННЫМИ БУМАГАМИ

Банковская система – одна из наиглавнейших и неотъемлемых структур рыночной экономики. Становление банков и товарно-денежных отношений исторически шло параллельно и переплеталось. В механизме функционирования кредитной системы государства огромная роль принадлежит коммерческим банкам. Роль банков в операциях с ценными бумагами законодательством любой страны регламентируется по-разному в зависимости от особенностей национального фондового рынка, традиций развития банковского дела и других факторов.

Согласно Гражданскому кодексу Республики Казахстан ценной бумагой является документ, установленной формы и реквизитов, удостоверяющий имущественные права, осуществление или передача которых возможна только при его предъявлении.

Ценная бумага выполняет ряд общественно значимых функций:

- мобилизует и распределяет денежные средства (капиталы) между: отраслями и сферами экономики; территориями и странами; группами и слоями населения; населением со сферами экономики; населением и государством и т.п.;
- дает определенные дополнительные права владельцам, помимо права на капитал, например, право на участие в управлении, соответствующую информацию, первоочередность в определенных ситуациях и т.п.;
- гарантирует получение дохода на капитал и (или) возврат самого капитала и др.

В Республике Казахстан имеют место следующие виды ценных бумаг (в соответствии с Гражданским кодексом РК): акции, облигации, коносаменты и другие документы, которые закреплены законодательными актами о ценных бумагах или в установленном ими порядке отнесены к числу ценных бумаг.

Банки осуществляют операции с муниципальными краткосрочными казначейскими обязательствами, со сроком обращения три, шесть и двенадцать месяцев. Порядок выпуска, обращения и погашения МЕККАМ регулируется Положением о порядке выпуска, обращения и погашения государственных краткосрочных казначейских обязательств - МЕККАМ Республики Казахстан со сроком обращения три, шесть и двенадцать месяцев.

На ряду с МЕККАМ Министерство финансов от лица Правительства Республики Казахстан выпускает МЕОКАМ - государственные среднесрочные казначейские обязательства, которые регулируются Правилами выпуска, обращения и погашения государственных среднесрочных казначейских обязательств Республики Казахстан со сроком обращения два года и более.

МЕИКАМ являются государственными ценными бумагами, выпускаются Министерством финансов для финансирования текущего дефицита республиканского бюджета и свободно обращаются на фондовом рынке. МЕИКАМ дают владельцам право на получение их номинальной стоимости при погашении и на получение вознаграждения в процентах к номинальной стоимости и выпускаются в бездокументарной форме, размещаются и обращаются путем ведения соответствующих записей на счетах «депо» их держателей в Центральном депозитарии и на счетах «депо», открытых в банках.

Рассмотрим, какие операции проводят банки с ценными бумагами, на примере АО «Казкоммерцбанк».

Портфель ценных бумаг включает в себя инвестиции в долговые и долевыми ценные бумаги, оцениваемые по справедливой стоимости через прибыль или убыток, инвестиции для продажи, а также инвестиции, удерживаемые до погашения.

Таблица 1. Структура портфеля ценных бумаг АО «Казкоммерцбанк»

Наименование статьи	31.12.2015		31.12.2016		Изменение	
	млн. тг	доля	млн. тг	доля	млн. тг	%
Финансовые активы, оцениваемые по справедливой стоимости через прибыль или убыток	365 277	59,9	210 538	46,5	-154 739	-42,4
Долговые ценные бумаги	100 866	16,5	160 164	35,4	59 298	58,8
Долевые ценные бумаги	53 925	8,8	31 099	6,9	-22 826	-42,3
Производные финансовые инструменты	210 486	34,5	19 275	4,3	-191 211	-90,8
Инвестиции, имеющиеся в наличии для продажи	34 544	5,7	19 724	4,4	-14 820	-42,9
Долговые ценные бумаги	33 143	5,4	18 427	4,1	-14 716	-44,4
Долевые ценные бумаги	1 401	0,2	1 297	0,3	-104	-7,4
Инвестиции, удерживаемые до погашения	209 936	34,4	222 434	49,1	12 498	6
Долевые ценные бумаги	209 936	34,4	222 434	49,1	12 498	6
Итого портфель ценных бумаг	399 271	65,5	433 421	95,7	34 150	8,6
Всего портфель ценных бумаг и производных финансовых инструментов	609 757	100	452 696	100	-157 061	-25,8

Как видно из таблицы 1, по состоянию на 31 декабря 2016 года объем портфеля ценных бумаг увеличился на 34 млрд. тенге, главным образом, в связи с приобретением в 2016 году нот НБ РК. Объем производных финансовых инструментов на 31 декабря 2016 года уменьшился за год на 191 млрд. тенге.

Далее подробнее рассмотрим финансовые активы, оцениваемые по справедливой стоимости через прибыль или убыток (Рисунок 1)

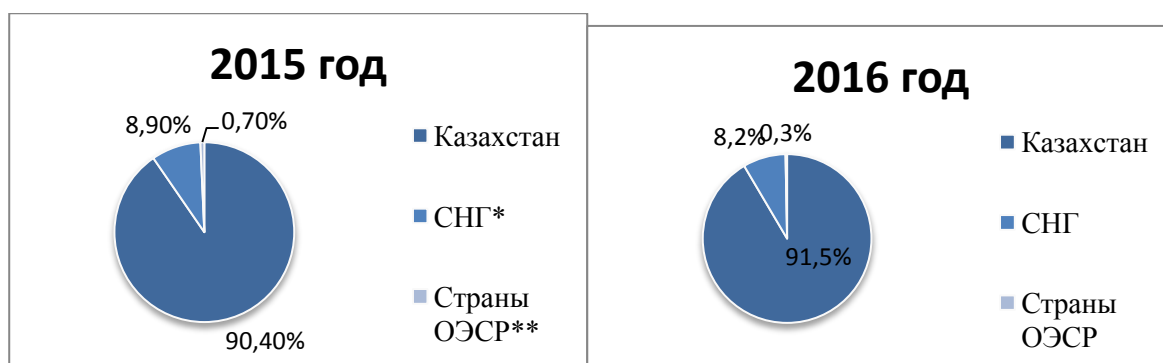

Рисунок -1 Динамика финансовых активов, оцениваемых по справедливой стоимости через прибыль или убыток.

Как видно из данной диаграммы, в структуре финансовых активов, оцениваемых по справедливой стоимости через прибыль или убыток наибольшую долю в 91,5% по состоянию на 31 декабря 2016 года составляют финансовые активы казахстанских эмитентов (90,4% в 2015).

По состоянию на 31 декабря 2016 года объем выпущенных долговых ценных бумаг снизился на 15,6% и составил 587 млрд. тенге (2015г.: 695 млрд. тенге).

В течение 2016 года Банк выкупил выпущенные долговые ценные бумаги на общую стоимость 9 млрд. тенге (2015г.: 3 млрд. тенге) со сроком погашения в 2022 году. В течение 2016 года Банк продал выпущенные долговые ценные бумаги на общую стоимость 7 млрд. тенге (2015г.: 4 млрд. тенге) со сроком погашения в 2022 году.

11 апреля 2016 года Банк погасил облигации, период обращения которых начался в апреле 2010 года, с первоначальной суммой размещения 2 млрд. тенге. Погашение выпущенных облигаций произведено полностью за счет собственных средств Банка.

29 ноября 2016 года Банк погасил долговые ценные бумаги, период обращения которых начался в ноябре 2006 года, с первоначальной суммой размещения 500 млн. долларов США. Погашение выпущенных облигаций произведено полностью за счет собственных средств Банка.

Рассмотрим количество объявленных и размещенных акций листинговой компанией в динамике за год. Которые представлены в таблице 2.

Таблица 2. Акционерный капитал

Вид акций	Количество акций в обращении		Чистые активы (млн. тенге)		Балансовая стоимость одной акции, тенге	
	2015	2016	2015	2016	2015	2016
Простые	796 396 282	796 987 545	364 138	371 912	456,92	466,65
Привилегированные	123 160 124	123 984 564	21 729	21 456	176,43	173,05
Итого			385 867	393 368		

Данные из таблицы 2 показывают что, за анализируемый период количество простых и привилегированных акций в обращении снизилось на 0,1% (571 263 шт.) и на 0,7% (824 440 шт.) соответственно. Увеличение произошло в статье чистые активы на 7,5 млрд. тенге или на 2%. Балансовая стоимость простых акций увеличилась на 9,73 тенге. А привилегированных наоборот снизилась на 3,38 тенге.

Роль коммерческих банков на рынке корпоративных ценных бумаг, прежде всего акций - ключевая проблема функционирования всякого рынка ценных бумаг. Тем более она важна для еще формирующегося казахстанского фондового рынка.

Необходимость применения той или иной модели участия банков на рынке корпоративных ценных бумаг нужно, ввиду вышесказанного, оценивать с точки зрения эффективности функционирования всего финансового рынка. Основная задача, решаемая,

как известно, финансовым рынком является двуединой и состоит, во-первых, в предоставлении возможным инвесторам, то есть субъектам экономики, обладающим запасом свободных денежных средств подходящих инструментов для привлечения их сбережений, а во-вторых - в удовлетворении потребностей субъектов экономики, испытывающих недостаток средств для осуществления своих проектов.

Исходя из вышесказанного при решении вопроса об участии банков на рынке корпоративных ценных бумаг, необходимо в первую очередь понять, будет ли принимаемая модель их участия способствовать мобилизации сбережений субъектов хозяйствования и эффективному направлению сбережений в проекты реального сектора экономики при условии обеспечения их максимально сохранности.

Второе условие широкого применения долговых ценных бумаг в качестве инструментов привлечения капиталов связано с институциональной структурой финансового рынка. Кроме банков, на рынке должны присутствовать такие финансовые институты, как страховые компании, инвестиционные и пенсионные фонды, аккумулирующие сопоставимые с банками объемы сбережений.

Следует остановиться на тех преимуществах, которые имеют долговые ценные бумаги в сравнении с обычными депозитными вкладами. При этом изначально, во избежание смешения различных понятий, следует заметить, наиболее приспособленным видом долговых ценных бумаг для привлечения долгосрочных сбережений в современных казахстанских условиях являются облигации.

Казахстанский рынок ценных бумаг можно охарактеризовать, как рынок с высокой степенью различных рисков, связанных с ценными бумагами, крайней нестабильностью в движениях курсов акций и низкими инвестиционными качествами ценных бумаг, не большой долей спекулятивного оборота. Кроме того, увеличения государственных долговых обязательств и спроса государства на деньги уменьшает производительные инвестиции в ценные бумаги.

Главной и самой важной задачей является преодоление политической и социальной напряженности при соблюдении баланса защиты интересов предпринимателей, банков и граждан. Для решения этой задачи необходима целевая переориентация фондового рынка с обслуживания финансовых запросов государства и распределение крупных пакетов акций на выполнение своей главной функции – направления мобилизуемых денежных ресурсов на цели восстановления и развития производства в Казахстане.

В данной работе, были рассмотрены основные понятия рынка ценных бумаг и операции банков на фондовом рынке. Эти понятия в казахстанской экономике неотделимы друг от друга, потому что основными участниками фондового рынка являются банки.

Интерес коммерческих банков в эмиссии собственных акций и их размещение на открытом рынке можно объяснить рядом обстоятельств. Важнее всего, это инфляция, постоянно обесценивающая собственные капиталы банка. Инфляция не дает возможности банкам привлекать долгосрочные депозиты, поэтому для осуществления относительно долгосрочных вложений, банки должны использовать собственный капитал.

Таким образом, банки во всем мире играют большую роль на рынке ценных бумаг, выступая не только инвесторами и эмитентами, но также и в качестве посредников.

Операции с ценными бумагами, осуществляемые коммерческими банками, концентрируются в рамках фондового (инвестиционного) отдела каждого банка, покупающего и продающего их как за счет средств банка, так и по поручениям клиентов.

Список литературы:

1. Закон Республики Казахстан от 2 июля 2003 года № 461-ІІ «О рынке ценных бумаг» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.07.2016 г.).

2. Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.07.2016 г.).

3. Официальный сайт Казкоммерцбанка <http://ru.kkb.kz/>

Кусаинова Ж.,

Научный руководитель: к.э.н., доцент Калкабаева Г.М.

Карагандинский экономический

университет Казпотребсоюза

КРЕДИТНЫЙ ПОРТФЕЛЬ БАНКА И УПРАВЛЕНИЕ ПРОБЛЕМНЫМИ КРЕДИТАМИ

Банковская система Республики Казахстан является важнейшей основой экономического развития нашего государства и во многом именно от того, как будет развиваться кредитная система, будет зависеть успех экономических преобразований в нашей стране.

Казахстанские коммерческие банки, участвующие в процессе кредитования, подвержены воздействию как внутренних, так и внешних негативных факторов. Поэтому неизбежно, даже при самой лучшей кредитной политике возникают кредитные потери. Банки, как правило, не выдают «плохих» ссуд, последние таковыми становятся в процессе их использования. В связи с этим возникает необходимость исследования кредитного портфеля коммерческих банков Казахстана.

Целью исследования является рассмотрение теоретических аспектов формирования кредитного портфеля коммерческих банков, методов его анализа, а также особенностей современной практики кредитной деятельности и управления проблемными кредитами в банках второго уровня Республики Казахстан.

Сущность кредитного портфеля банка можно рассматривать на категориальном и прикладном уровнях. В первом аспекте кредитный портфель - это отношения между банком и его контрагентами по поводу возвратного движения стоимости, которые имеют форму требований кредитного характера. Во втором аспекте кредитный портфель представляет собой совокупность активов банка в виде ссуд, учтенных векселей, межбанковских кредитов, депозитов и прочих требований кредитного характера, классифицированных по группам качества на основе определенных критериев.

Важнейшим показателем уровня организации кредитного процесса в банке является качество кредитного портфеля банка (рисунок 1). Под качеством кредитного портфеля можно понимать такое свойство его структуры, которое обладает способностью обеспечивать максимальный уровень доходности при допустимом уровне кредитного риска и ликвидности баланса. Оценка качества кредитного портфеля коммерческого банка строится на количественной и качественной оценке финансовых коэффициентов, характеризующих различные аспекты кредитной политики банка.

Анализ кредитного портфеля банка производится регулярно и лежит в основе его управления, которое имеет целью снижение совокупного кредитного риска за счет диверсификации кредитных вложений и выявления наиболее рискованных сегментов кредитного рынка. Основные этапы анализа: выбор критериев оценки качества ссуд, определение метода этой оценки (номерная или балльная система оценки, классификация ссуд по группам риска, определение процента риска по каждой группе, расчет абсолютной величины риска в разрезе каждой группы и в целом по кредитному портфелю, определение величины источников резерва на покрытие возможных потерь по ссудам, оценка качества кредитного портфеля на основе системы финансовых коэффициентов, а также путем его сегментации - структурного анализа).

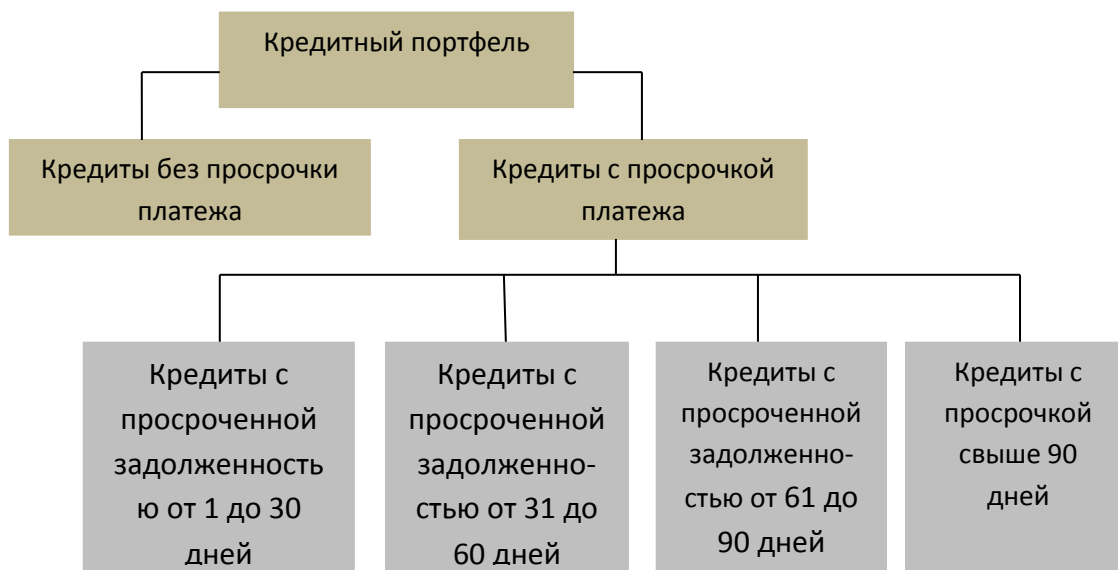

Рисунок 1 - Классификация кредитного портфеля по качеству

Проблемный кредит - это кредит, для погашения которого в соответствии с условиями договора у заемщика нет финансовых возможностей (рисунок 2).

Рисунок 2 - Классификация проблемных кредитов

Изучение политики банков и государственных структур в отношении подобных кредиторов показывает, что эти кредиты имеют, по крайней мере, одну из следующих особенностей: у заемщика наблюдаются негативные тенденции в области финансовой деятельности и погашения кредита; кредит является просроченным или непогашенным в нарушение условий договора. Одна или две эти особенности, наряду с неадекватным залогом, свидетельствуют о высокой вероятности убытков для кредитора.

Проблемные кредиты - это кредиты, возвратность которых сомнительна, и являются они результатом денежного кризиса заемщика [1, с. 48]. И поэтому после предоставления

кредита банком должны быть предприняты меры для предотвращения убытков по кредиту. В этих целях банки проводят периодические независимая и объективные обзоры кредитов отделами аудита с тем, чтобы они выявили признаки проблемности кредитов. Выявлению проблемных кредитов способствуют также проверки, проводимые органами надзора и регулирования. Ключевым элементом выявления проблемных кредитов является система внутреннего контроля банка. При этом проблемные кредиты распознаются по признакам финансового и нефинансового характера.

Нефинансовыми признаками проблемности кредита являются: необоснованные задержки заемщиком предоставления финансовой отчетности, резкие изменения в планах деятельности клиента, радикальные изменения в составе руководства, неблагоприятные тенденции развития на рынке заемщика и т. д.

Финансовые признаки проблемности кредита проявляются при осуществлении финансового анализа, а также через модификацию кредитов, предоставляемых заемщику (например, когда сезонные кредиты становятся постоянно возобновляемыми). Финансовыми признаками проблемных кредитов являются: нецелевое использование кредита, частая пролонгация кредита, наличие овердрафта и т. д. При наличии признаков проблемности кредита кредитный отдел банка должен предпринять следующие меры: проанализировать проблемы заемщика; перевести кредит в более низкую категорию; собрать информацию о вероятностных рисках при работе с заемщиком в дальнейшем; прекратить отражение процентов по кредиту в доходах банка; осуществлять ежедневный контроль за счетом заемщика на предмет возникновения овердрафта; сделать обзор всей кредитной документации; проанализировать возможности получения обеспечения (в случае если имеет место необеспеченный кредит); разработать стратегию «спасения» кредита. При ее разработке, как правило, не существует каких-либо универсальных методов, ибо каждый проблемный кредит по сути своей уникален. Однако существуют общие подходы, которые включают следующее:

- разработку программы изменения структуры кредита;
- получение дополнительной документации и гарантий;
- вложение дополнительных средств;
- продажу обеспечения и прочих активов;
- выявление проблем и поиск их решений;
- назначение управляющих и консультантов для работы с заемщиками от имени банка;
- реорганизацию заемщика и т. д.

Таким образом, управление проблемными кредитами представляет собой комплекс мер направленных на снижение вероятности наступления неблагоприятных событий, уменьшение негативных последствий их возникновения.

Рассматривая кредитный портфель ДБ АО «Сбербанк», можно отметить его увеличение на 161381 млн. тенге (таблица 1). Кредитный портфель юридических лиц уменьшился на 14%, или на 132,7 млрд. тг. Кредитный портфель физических лиц увеличился на 11%, или на 21,5 млрд. тг.

Таблица 1 – Кредитный портфель ДБ АО «Сбербанк»

	1.01.2015		1.01.2016		1.01.2017		Темп прироста	
	Млн. тг	Уд. вес	Млн. тг	Уд. вес	Млн. тг	Уд. вес	Абс.	%
Кредиты ЮЛ	648616	86%	919577	83%	786854	79%	-132723	-14%

Кредиты ФЛ	107193	14%	191567	17%	213134	21%	21567	11%
Итого кредитный портфель, брутто	755809		1111144		999988		-111156	- 10,00 %
Резерв под обесценение кредитного портфеля	-25005		-78160		-107803		-29643	37,93 %
Итого кредитный портфель, нетто	730804		892185		892185		-140799	- 13,63 %
Примечание – составлено по данным ДБ АО «Сбербанк»								

После отнесения конкретных ссуд к соответствующим группам определяется структура кредитного портфеля в разрезе классифицируемых ссуд путем суммирования всех ссуд одной группы на соответствующую дату. На основе рассмотрения сложившейся структуры кредитного портфеля и факторов, вызвавших его изменение, разрабатываются меры в области кредитной политики на перспективу. Они могут включать изменение в целевой направленности ссуд или сфер вложения кредитных ресурсов, получение дополнительных гарантий возврата ссуды, усиление предварительного и последующего контроля за выполнением условий кредитного договора, улучшение тех или иных элементов организации кредитного процесса и др. [2, с.87]

На рисунке 3 представлены основные способы снижения уровня проблемных займов банков второго уровня, в том числе реструктуризация долга, рефинансирование долга, взыскание залогового имущества, передача проблемных кредитов в дочерние организации, приобретающие сомнительные и безнадежные кредиты родительского банка, и АО «Фонд проблемных кредитов» [3], продажа коллекторским компаниям и третьим лицам.

При появлении признаков проблемности кредита, финансовых затруднений в деятельности заемщика банком может быть использовано переоформление долга путем как реструктуризации, так и предоставления нового займа.

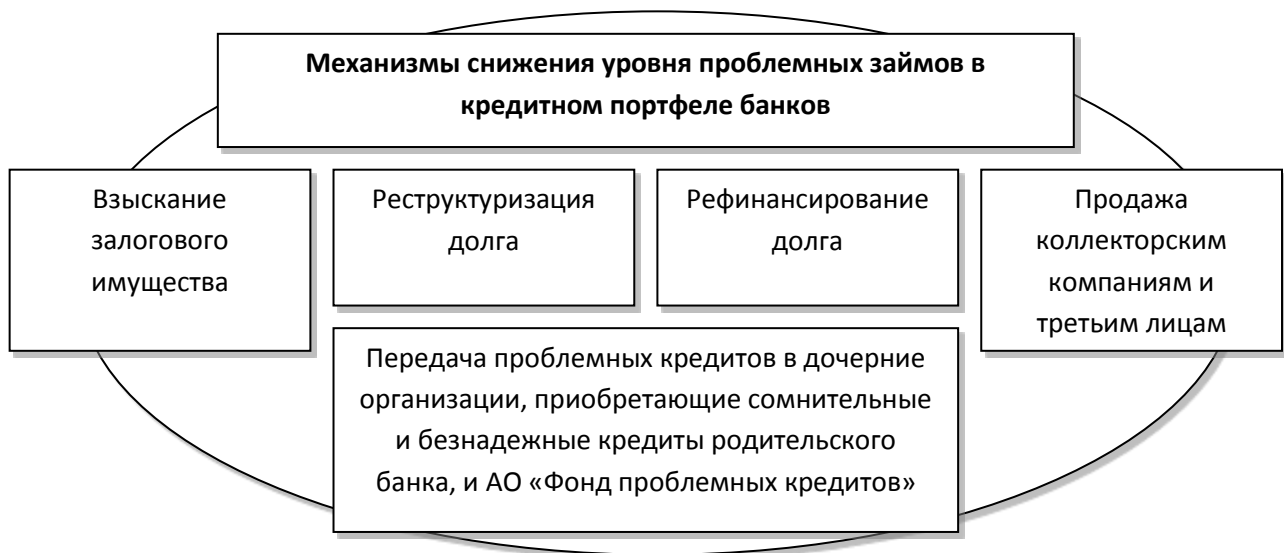

Рисунок 3 - Комплекс мероприятий банков второго уровня по снижению уровня проблемных займов

Под реструктуризацией понимается предоставление заемщику отсрочки платежей на взаимосогласованных с кредитором условиях ввиду кризиса ликвидности или кризиса платежеспособности заемщика. На данный момент существует несколько вариантов реструктуризации: продление срока кредитования, снижение ставки вознаграждения по кредиту, увеличение кредитного лимита, возможность для заемщика получить отсрочку по оплате кредита или временное уменьшение размера ежемесячного платежа, списание штрафных санкций и пени, перераспределение просроченных платежей на будущие периоды, снижение задолженности по займу за счет залогового обеспечения и т.п.

Переоформление долга в форме предоставления нового займа осуществляется путем подписания между кредитором и заемщиком нового соглашения о предоставлении заемщику кредита с условием погашения им всей суммы ранее взятых у кредитора займов. Данная операция носит связанный характер, для юридической чистоты сделки стороны могут осуществить перевод средств на счета друг друга в согласованную дату. Для заемщика привлекательность данной операции состоит в уменьшении размера просроченной задолженности, а для кредитора – в сокращении общей суммы безнадежных кредитов (за счет увеличения сомнительных).

Рефинансирование выступает как услуга, оказываемая банком своему клиенту, которая не связана с улучшением ликвидности и значительным ростом эффективности его деятельности.

Список литературы:

1. Потапейко Д.А. Методы совершенствования работы банков с проблемными кредитами // Современные научные исследования и инновации. 2014. № 12. Ч. 2 [Электронный ресурс]. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2014/12/41903>
2. Юсупова О.А. Трансформация мониторинга в банковском кредитовании. // Инновационная экономика и общество. – 2014. - №3 (5). – с. 87-95
3. Концепция функционирования АО «Фонд проблемных кредитов», утвержденная Постановлением Правления Национального банка РК от 27 мая 2014 г.

Лентовский Н.А. гр. Ф-23с, КЭУК
Научный руководитель: ст.преп. Г.М. Маркатаева

ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ПРОГРЕССИВНОЙ ШКАЛЫ ПО ИПН В КАЗАХСТАНЕ

В недавнем чтении на совместном заседании двух палат Парламента Республики Казахстан 05.03.2018 г. Н.А. Назарбаев предложил снизить налоговую нагрузку по индивидуальному подоходному налогу в 10 раз для лиц, получающих заработную плату в размере менее 25-кратного МРП и обложить налогом в размере 1%, и ввести данную инициативу уже с 1.01.2019г. [1]. Если такая шкала будет одобрена Парламентом, то можно с уверенностью говорить о том, что вводится прогрессивная шкала по подоходному налогу для индивидуальных лиц.

На сегодняшний день МРП составляет 2405 тг. Таким образом, определяем заработную плату, которая не будет облагаться в размере 10% от оплаты труда, а именно $2405 \cdot 25 = 60\,125$ тг. Соответственно лица, получающие заработную плату ниже этого показателя, в данном случае это 60 125, будут облагаться налогом в размере 1% от

заработной платы. Абстрагируясь, от вышеописанных фактов, рассмотрим положительные и отрицательные стороны на основе SWOT-анализа (Таблица 1).

<p>Сильные стороны</p> <ul style="list-style-type: none"> -справедливость в отношении лиц получаемых низкую заработную плату; -рост доходов домохозяйств; -рост доходов в государственный бюджет за счет домохозяйств с высокими доходами; -низкие издержки взимания налога. 	<p>Слабые стороны</p> <ul style="list-style-type: none"> -влияние богатых в социальной и политической жизни страны; -сокращение стимула к труду; -рост ставок по иным налогам.
<p>Возможности</p> <ul style="list-style-type: none"> -уменьшение степени неравенства; -сглаживание дифференциации доходов населения; -устранение бедности; -снижение социальной напряженности; -развитие малого бизнеса в следствии уменьшения издержек на ИПН; -снижение налоговой ставки по ИПН для населения с низким доходом, приведет к возможному росту совокупного спроса; -одновременно с ростом совокупного спроса, денежные средства перераспределяются на социальные задачи [2]. 	<p>Угрозы</p> <ul style="list-style-type: none"> -оффшоризация; -бегство капитала; -внушительные сбережения домохозяйств с высоким доходом, приведут к возможному уменьшению совокупного спроса [2]; -развитие теневой экономики для сокрытия доходов; -рост процентной ставки, из-за роста денежной массы; -инфляция; -новые способы обременения налогами; -рост цен.

Таблица 1. SWOT-анализ

Приведенный SWOT-анализ раскрывает ясное содержание прогрессивной шкалы в условиях казахстанской экономики. С одной стороны такое нововведение разрушит налоговую нагрузку на население, которое получает низкие доходы, а их, по словам Главы государства 1/3. С другой стороны экономика не стоит на месте, и в 2017 году среднедушевая номинальная заработная плата выросла на 3 651 или на 4,8% и составляет 80 226 тенге [3]. В действительности это не самый высокий доход, с учетом индекса цен на потребительские товары. Если стоит вопрос о внедрении прогрессивной шкалы, с учетом экономико-статистических изменений в социальной сфере, существует угроза нулевого эффекта, и поэтому для более продуктивного результата, было бы необходимым повысить порог до 30-кратного МРП ($2405 \cdot 30 = 72\,150$ тенге), что в результате снизит налоговую нагрузку для низких и средних слоев населения и такой размер будет более справедливым и оптимальным. Следствием этого, будет рост доходов низких и средних слоев населения, что благотворно отразится на их жизнедеятельности, на небольшую долю снизится социальная напряженность в депрессивных регионах страны, особенно в Северо-Казахстанской области (именно здесь зафиксирован низкий доход по стране). Но вариант, который предлагает Президент Парламенту, будет небольшим положительным экономическим стимулом.

При прогрессивной шкале очень эффективно распределяется богатство, соответственно лица имеющие высокие доходы, будут нести то бремя, которое возлагалось на население с низкими доходами, при этом вырастут доходы в бюджет

именно за счет крупных предпринимателей, получающих колоссальную прибыль. С другой стороны это приведет к росту сбережений и снижению совокупного спроса [4].

Существуют негативные факторы возникновения риска от прогрессивной шкалы налогообложения. К этим рискам относятся сокрытие доходов и ухода от налогов, т.к. крупные предприниматели будут искать способы обойти законодательство, манипулировать, уходить в теневую отрасль, переводить денежные средства в оффшорные зоны. Помимо этого, из-за роста доходов домохозяйств и из-за наличия свободных денежных средств, вырастет склонность к потреблению, что негативно отразится на ценах и как конечный итог на уровне инфляции. В свою очередь для борьбы с инфляцией государственный орган в лице Нацбанка прибегнет к повышению базовой ставки для устранения последствий. При прочих равных условиях, данная мера может привести к неблагоприятным последствиям для государственного бюджета, таким образом государство будет пересматривать иные методы взимания, при неизменном подходе взимания подоходного налога (рост акцизов, НДС). Еще одна проблема заключается в том, что индивидуальные предприниматели будут вынуждены повысить цены на свою продукцию, по причине того, что налог включается в себестоимость товара.

Предложение по снижению ставки налогообложения достаточно справедливое решение, особенно оно учитывает интересы домохозяйств с низким доходом. Но в условиях нашего государства, где еще имеется высокий уровень коррупции, необходим этап эксперимента, сопряженный с методами борьбы от ухода от налогов, сокрытия доходов и теневой экономикой. В целом подводя итог можно с уверенностью заявить, о необходимости взимания налога с крупных предпринимателей, т.к. именно в этом заключается справедливость, как главный принцип, о котором писал Адам Смит [5].

Список литературы:

1. Президент поручил снизить в 10 раз налоги для низкооплачиваемых работников. Режим доступа [<https://www.zakon.kz/4907337-prezident-poruchil-snitit-v-10-raz.html>].
2. МакКонелл К.Р., Брю С. Л. «Экономикс: Принципы, проблема и политика» В 2 т.: Пер. с англ. изд. Т. I. – М.: Республика, 1992 – [с. 179].
3. Динамика основных социально-экономических показателей. Режим доступа [http://stat.gov.kz/faces/homePage/homeDinamika.pokazateli?_afzLoop=5700945441705294#%40%3F_afzLoop%3D5700945441705294%26_adf.ctrl-state%3D19c7w6425r_37]
4. Дж. М. Кейнс «Общая теория занятости, процента и денег». Режим доступа [<http://socioline.ru/files/5/316/keyns.pdf>]
5. А. Смит «Исследование о причине богатства народов», Книга V. О доходах государя или государства. Режим доступа [http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/smit/05.php]

Лентовский Н.А., гр. Ф-23с, КЭУК

Научный руководитель: к.э.н., доцент А.Т. Аубакирова

ПРОБЛЕМЫ И МЕТОДЫ БОРЬБЫ С ФИНАНСИРОВАНИЕМ ТЕРРОРИЗМА

Отмывание доходов, полученных преступным путем, и финансирования терроризма является одной из важных нерешенных проблем XXI века. В целях противодействия функционированию «теневой» экономики, развитию организованной преступности, террористической деятельности в большинстве стран мира созданы системы противодействия отмыванию доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма или иными словами «системы финансового мониторинга».

С процессом глобализации мирового хозяйства, на стыке XX и XXI вв. общество столкнулось с жестокой угрозой со стороны терроризма и экстремизма и к сожалению

являются до сих пор не решенными проблемами. Экономическими преступлениями связанные с отмыванием доходов, которые идут в ногу с глобальными процессами, развивается и воплощается до колоссальных размеров, нанося социальный ущерб странам мира. В этой связи мировое сообщество реагирует на такие вызовы и создают превентивные меры, создаются группы и организации, конвенции, занимающиеся борьбой с отмыванием доходов и финансированием терроризма. Например, Группа разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег (FATF), которая занимается выработкой мировых стандартов в сфере противодействия отмыванию преступных доходов и финансированию терроризма и «группа Эгмонт», занимающаяся финансовой разведкой.

Основными мерами, направленными на противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма являются: идентификация клиентов и их выгодоприобретателей, оценка риска осуществления клиентов отмыванию доходов, полученных преступным путем, и финансирования терроризма, мониторинг за операциями, подлежащими обязательному контролю и необычными операциями, направление сообщений в уполномоченный государственный орган, осуществление мероприятий по противодействию финансированию терроризма и экстремистской деятельности, документальное фиксирование и хранение информации об операциях, подлежащих обязательному и факультативному мониторингу, подготовка и обучение кадров и т.д.

Проблема отмывания доходов и финансирования терроризма не обошла стороной и Казахстан. В нашей стране участились прецеденты связанные с хищением бюджетных средств, легализации незаконно полученных доходов через оффшорные схемы, созданием фиктивных фирм и финансированием терроризма. По последним исследованиям Комитета по статистике, выявлено, что 26% экономики находятся в тени. В 2016 году в Министерстве нацэкономики заявили, что по различным независимым экспертным оценкам в 2016г. в тени за рубежом находилось от 15 до 40% ВВП Казахстана [1]. В этой доле находятся и доходы полученные преступным путем.

Отмывание доходов наносит существенный урон экономике страны и оценивается до десяти миллиардов тенге.

На сегодняшний день серьезной угрозой для страны является финансирование терроризма. Существуют множество схем, однако самая простая и общепринятая в преступном мире схема – это отмывание через сети ресторанов быстрого приготовления т.н. «Донер кебаб халал». Такой способ позволяет скрыть преступные намерения лиц, присягнувших на верность террористическим организациям внесенных в список, а крупная сумма проходящая через кассу ресторанов быстрого питания указывает на законность и безобидность бизнеса[2]. Однако деньги полученные таким способом, в дальнейшем субсидировались в террористические программы, обеспечивали выезд в «горячие точки» молодым террористам, тем самым наносили не только экономический, но и социальный ущерб стране в целом. Помимо того, что денежные средства полученные таким способом, позволяли не только обеспечить билетом на войну, но и помочь финансово и материально уже находящимся на территории боевых действий через турецких посредников, которые закупали боевые оружия для «Исламского государства» (запрещенного в Казахстане)[3]. Переправка денежных средств осуществляется через фейковые транзакции, контрабандой посредством продаж антикварной и прочей продукции через лиц третьих стран, которые в дальнейшем легализуются и экспортируются в страны источников финансирования террористов[4]. В дальнейшем контрабандная продукция может вторично реализовываться по высоким ценам для дальнейшего субсидирования. Рассмотрим схему на условном примере. Предположим, существует ресторан быстрого питания, а свое сырье, материалы, товары по данным финансовой отчетности и декларации закупает за границей, у посредника выдающий, себя за поставщика, находящийся в нашем случае в Турции.

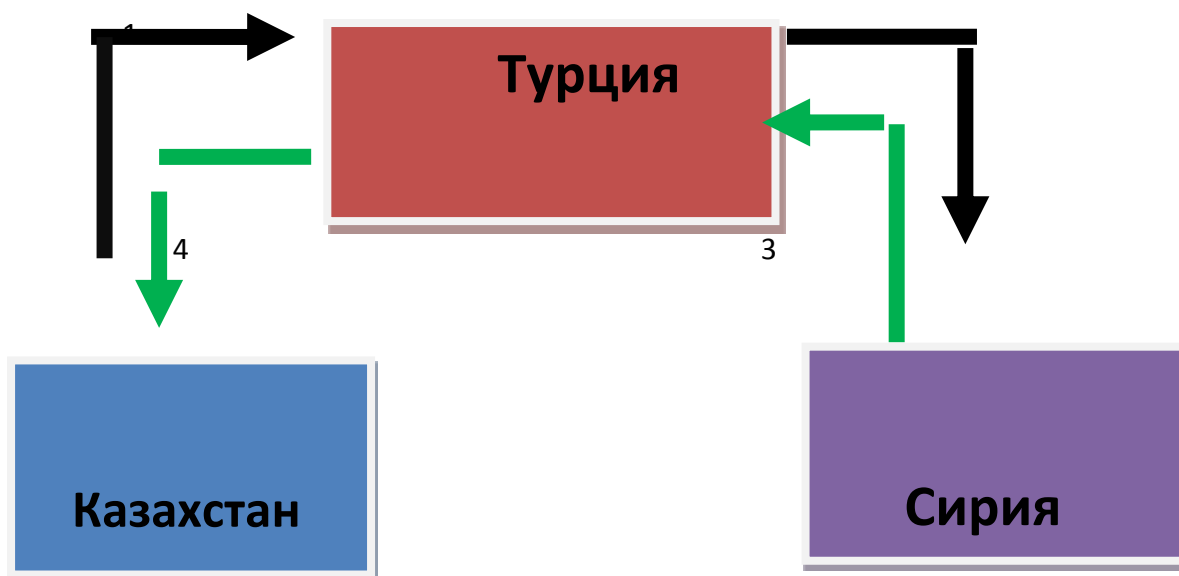

Рисунок 1. Схема финансирования террористов.

Примечание. Цифровые обозначения. 1- заключение сделки и банковская транзакция; 2-ввоз наличной суммы, материальная поддержка; 3-контрабанда; 4-экспорт.

Как правило, для того, чтобы скрыть прямое финансирование террористических организаций, сначала проводится вполне легальная транзакция на покупку материально-вещественной продукции у поставщиков, но которые на самом деле выступают посредниками между источником финансирования и конечным бенефициаром, а источник находится в Казахстане. После заключения сделки деньги или материальная помощь ввозится на территорию боевых действий, т.е. в Сирию. В свою очередь в обратном направлении вывозится контрабанда в виде нефтепродуктов, товарно-материальных ценностей, роскоши, антиквариата, продуктов произведенных террористическими группировками. Но уже на территории Турции они приобретают легальный статус, путем документальных манипуляций, через новых посредников создается сложный логистический канал, реализуется на черном рынке, перекупается уже в легальном виде и уже как турецкий товар экспортируются в Казахстан. Здесь они могут реализовываться вторично, а прибыль полученная таким образом, вновь отправляется в горячие точки. Но это касается не только Сирии, сегодня насчитывается множество «горячих точек» связанных с участием запрещенных организаций. Это может быть Афганистан, Йемен и Южный Судан[5]. Основная проблема заключена в том, что банковские и правоохранительные институты не достаточно контролируют денежные потоки и не акцентируют переводы средств в регионы, соседствующие с боевыми действиями.

Методы борьбы с финансированием терроризма получает широкую огласку в мире и разработаны целый ряд мер и программ для борьбы с финансированием терроризма. В первую очередь необходимо руководствоваться Специальными рекомендациями ФАТФ разработанный на основе «Международной конвенции о борьбе с финансированием терроризма» от 08.12.1999г. и Резолюции совета Безопасности ООН от 28.09.2001 г.

В первую очередь необходимо ужесточить меры по контролю за трансграничным движением капитала от начального источника до бенефициара. За несоблюдение таких действий привлечь к ответственности учреждения занимающихся коммерческой и банковской деятельностью. На основании IV Спецрекомендации ФАТФ «Сообщение о подозрительных операциях, связанных с террористической деятельностью» следует сообщать об подозрительных операциях, а органы должны отреагировать в пределах своей компетенции и этики государственного служащего, параллельно заморозить активы

и средства во время следствия и мониторинга, с максимальным привлечением всех спецслужб в расследовании подозрительных операций вплоть до конечного получателя (посредника) денежных средств[6]. На основе V Спецрекомендации «Международного сотрудничества» необходимо сделать запрос о содействии в разбирательстве связанные с финансированием терроризма, в случае выявленных фактов о получении посредником денежных средств от источника находящегося в Республике Казахстан. Так же следует проводить мониторинг в отношении тех лиц, которые получили импортную продукции в виде необычных и нехарактерных для нашего региона культурных и антикварных ценностей. Правоохранительным органам совместно с Комитетом финансового мониторинга следует ставить в приоритет изучение регионов находящихся в непосредственной близости с боевыми действиями, проводить мониторинг движения валютных операций, которые осуществляются в подозрительные регионы. Необходимо проводить непосредственный финансовый мониторинг в отношении сетей ресторанов быстрого питания.

В случае выявления преступной деятельности связанной с финансированием терроризма привлечь лиц к уголовной ответственности на основании Особенной части Главы 4, статьи 170,172; Главы 8 статьи 218; Главы 10 статьи 256, 258, 259, 266 Уголовного кодекса Республики Казахстан [7].

Таким образом, Казахстану необходимо остро реагировать на финансирование терроризма, так как это подрывает экономическую стабильность в стране, что приводит к росту социальной напряженности. Как уже описано в статье, необходимо проводить непосредственный финансовый мониторинг в отношении сетей ресторанов быстрого питания, и особенно заведений позиционирующих себя как рестораны «Халал».

Список литературы:

1. В Казахстане 26% экономики находится в тени. Режим доступа [https://informburo.kz/novosti/v-kazahstane-26-ekonomiki-nahoditsya-v-teni-issledovanie.html]
2. Список террористических организаций Режим доступа [http://pravstat.prokuror.kz/rus/o-kpsisu/spisok-terroristicheskikh-organizacij]
3. Турецкие посредники закупили бомбы для ИГ Режим доступа [https://www.kp.ru/daily/26498.4/3366166/]
4. Боевики зарабатывают на контрабанде древностей Режим доступа [https://tvzvezda.ru/news/vstrane_i_mire/content/201706031959-trxr.htm]
5. Горячие точки Режим доступа [https://tvzvezda.ru/news/vstrane_i_mire/content/201706031959-trxr.htm]
6. Специальные рекомендации ФАТФ
7. Уголовный кодекс Республики Казахстан, от 03.07.2014 г. 226- V ЗРК.

Манатбек А.М., Ф-24 ск тобының студенті КЭУ,
Ғылыми жетекшісі э.ғ.к., доцент Аубакирова А.Т.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚАРЖЫЛЫҚ МОНИТОРИНГТІҢ МАҢЫЗЫ ЖӘНЕ ДАМУ ҮРДІСІ

Заңсыз жолмен алынған кірістерді заңдастыруға және терроризмді қаржыландыруға қарсы күрестің аса маңызды аспектілерінің бірі – халықаралық және ұлттық деңгейде тосқауыл қою мақсатында механизмдер құру мәселелері болып табылады. Әлемде ерекше геосаяси орын алатын, нарықтық экономикасы қарқынды дамып келе жатқан, наркотрафик және террористік қызметтері бар аудандарға жақын орналасқан Қазақстан үшін заңсыз жолмен алынған кірістерді заңдастыруға

(жылыстатуға) қарсы іс- қимыл және терроризмді қаржыландыруға бағытталған кездерді жабу мәселелері аса әзекті.

Осы бағытта Қазақстан маңызды қадам жасады: 2008 жылы Қаржы министрлігінің құрамында қаржы мониторингіне жататын ақшамен және (немесе) өзге мүлікпен жасалған операциялар туралы ақпараттарды жинау, әндеу және талдау бойынша шараларды жүзеге асыратын орган – Қаржы мониторингі комитетін құрды.

«Мониторинг» термині ағылшын тілінен аударғанда қандай да бір процестің ойлаған нәтижеге немесе бастапқы болжамдарға сәйкестігін анықтау мақсатында оны үнемі бақылап отыруды білдіреді.

Экономика ғылымында «қаржы мониторингі» деп бірқатар жағдайларда елдің қаржы жүйесіндегі ақша қаражатының қозғалысын бақылау бойынша қызмет түсіндіріледі.

Қаржы мониторинг - қаржылық бақылау тұжырымдамасына ұқсас тұжырымдамасы, сондай-ақ тікелей қаржылық операциялар ішкі бақылау міндетті рәсімдерді қатысты. Қаржы мониторингі - бұл ақша немесе заңдастыруға (жылыстатуға) байланысты өзге де мүлікті міндетті бақылау және басқа да операцияларды жататын операциялар анықтау үшін, сондай-ақ ақша немесе өзге мүлікпен операцияларды жүзеге асыратын ұйымдар жұмысы қылмыс түскен және терроризмді қаржыландыру.

Қаржы мониторингі тәртібі қылмыс немесе терроризмді қаржыландыруға алынған табыстарды заңдастыруға жүзеге асырылады қаржылық операциялар түрлі анықтау үшін ақпаратты жинау болып табылады.

Қаржы мониторингі соңғы уақытта іскерлік және бәсекелік барлаудың, яғни пайда әкелуге қабілетті өзге құрылымдардың қызметі туралы деректер алу үшін бір бизнес-құрылымдары жүзеге асыратын іс-қимылдардың негізгі құралдарының бірі ретінде аса ерекше маңызға ие болды. Бұл ең алдымен, олардың табысы нарықтың жалпы жай-күйі туралы, бәсекелестердің әрекеті және серіктестердің сенімділігі туралы уақытылы ақпараттар алуға қатысты болатын салалар үшін әсіресе өзекті болып саналады.

Қаржы мониторингі жүйесін дамытудың стратегиялық мақсаттары болып келесілер саналады:

ұйымдасқан қылмыстың және заңсыз кәсіпкерлік қызметтің ауқымын қысқарту;

лаңкестіктің, ұйымдасқан қылмыстың, есірткі бизнесі мен сыбайлас қылмыстың (коррупцияның) материалдық базасын жасауға және оны көбейтуге ықпал ететін жағдайларды жою;

ақша қаражаттары мен кірістердің шетелге заңсыз шығарылуының алдын алу;

қылмыстық жолмен алынған және шетелге заңсыз шығарылған ақша қаражаты мен кірістерді қайтаруды қамтамасыз ету үшін жағдайлар жасау. [1]

Ақшаның «ізін жасыру» дегеніміз не? Кез келген заңды коммерциялық қызмет сияқты, әрбір жасалған немесе жасалатын қылмыстың мақсаты, - тәуекелдерді шекті түрде азайта отырып, пайда алу. Бұл үшін қылмыскерлер қылмыстық жолмен алынған кірістердің қалай жасалғанын жасыратыны күмәнсіз. Қылмыстық жолмен алынған құралдарға заңды жолмен тапқан ақша түрін беру, олардың ізін жасыруды білдіреді.

Ақшаның «ізін жасырудың» нақты көлемін анықтау қиын. Жекелеген фактілер мен оқиғалар негізінде, осы құбылыстың әсері қандай аяларда білінетіндігі және мемлекеттердің, өңірлердің немесе бүкіл әлем қауымдастығының қауіпсіздігі үшін ол қандай қауіп-қатер туғызатындығы (немесе туғызбайтындығы) туралы, көз алдыға елестетуге ғана болады.

Мемлекет пен оның экономикасы тұрғысынан ақшаның ізін жасыру шығын әкелуі (егер ақша «көлеңкелі» экономикаға салынса, елден әкетілсе, ақша ресурстарын бөлуге әсер етсе), сол сияқты уақытша оң салдарды иеленуі мүмкін. Негізінен, көптеген «оффшорлық мемлекеттер», олардың экономикасын дамытуға салынған және ЖІӨ-нің елеулі бөлігін құрайтын ақшалардың қайдан, қалай келгендігіне қызығушылық танытпайды.

Алайда ақшаның ізін жасыру экономика, саяси және әлеуметтік аялар үшін бүлдірушілік (күйретушілік) әлеуеті жоғары деп болжауға итермелейтін мән-жағдайлар бар. Ақшаның ізін жасырудың келеңсіз салдарларының арасында осы үдерістің өзге теріс құбылыстармен – лаңкестікпен, есірткі құралдары мен қарудың заңсыз таралуымен, жұмыспен сауда жасаумен, заңсыз көші-қонмен байланысы аталады.

Ақшаны заңдастыру, олардың ауқымы мен зардабын күшейте отырып, осы құбылыстардың бастапқы себебі болуы мүмкін. Кез келген жағдайда, қылмыстық кірістердің ізін жасыру лаңкестік және қылмыстық топтарға өз әрекетін кеңейту үшін қосымша ынта туғызады.

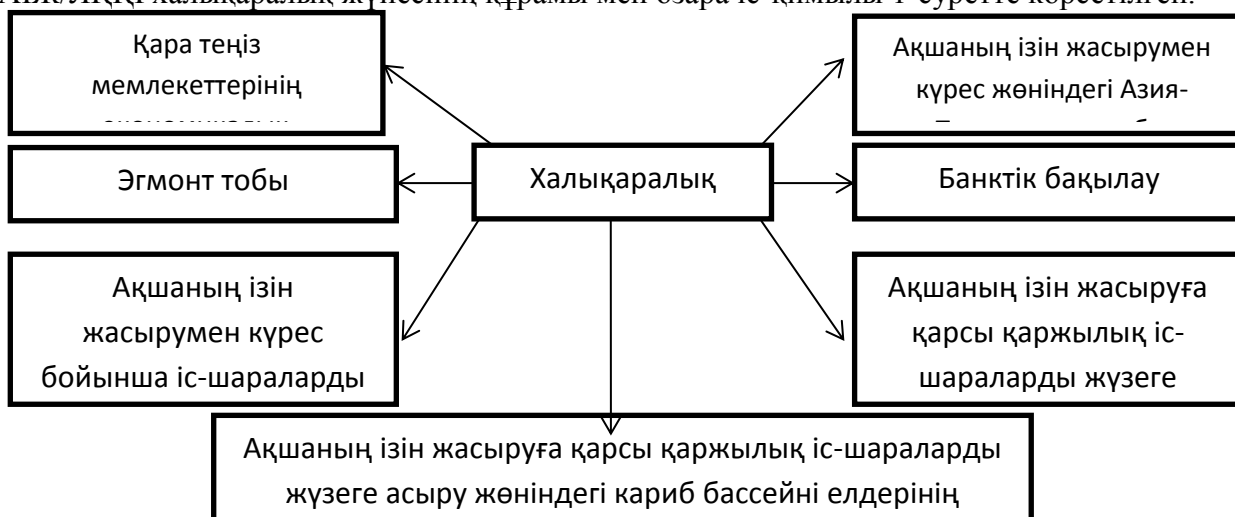
Осы аяда халықаралық ынтымақтастықтың белсенділігін арттыру, ең алдымен, ақшаның ізін жасыру проблемалары жөніндегі Арнайы қаржы комиссиясының (Financial Action Task Force of Money Laundering, FATF) жұмысымен байланысты. Ол 1989 жылдың шілдесінде, қылмыстық кірістерді заңдастырумен күреске бағытталған іс-шаралардың тиімділігін бағалау мақсатында «Үлкен жетіліктің» Париж кеңесінде құрылған болатын. Қазіргі уақытта аталмыш ұйым отыздан аса мемлекеттерді, сондай-ақ Біріккен Ұлттар Ұйымының, Халықаралық валюта қорының және Дүниежүзілік банктің өкілдері кіретін, көптеген бақылаушыларды біріктіреді.

FATF негізгі функциялары, **біріншіден**, банк жүйелері мен қаржы мекемелерін қылмыстық мақсаттарға пайдаланудың алдын алу жөніндегі жедел іс-шаралар нәтижелерін талдаумен, **екіншіден**, модельдік заңнамалық актілер мен алдын алу (превентивтік) әдістемелер әзірлеумен және **үшіншіден**, қылмыстық кірістерді заңдастыруға және лаңкестікті қаржыландыруға қарсы іс-қимыл саласындағы қатысушы-елдердің бірлескен күшін үйлестіру деңгейін арттырумен байланысты. [3, 2 б.]

Ақшаның ізін жасыруға және лаңкестікті қаржыландыруға қарсы іс-қимыл аясындағы тиісті халықаралық және өңірлік ұйымдар мен құрылымдардың қызметі, қылмыстық кірістердің ізін жасырумен және лаңкестікті қаржыландырумен күрес, осы аядағы халықаралық ынтымақтастықты реттеу мен техникалық жәрдем көрсету бағдарламаларын жүзеге асыру жөніндегі халықаралық стандарттарды әзірлеуге және енгізуге бағытталған.

АДЖ/ЛҚҚІ халықаралық жүйесін дамытуға:

- Ақшаның ізін жасырумен күрес жөніндегі қаржылық іс-шараларды әзірлеу тобы (ФАТФ);
- [ФАТФ](#) үлесіндегі өңірлік топтар;
- [Дүниежүзілік банк](#);
- [Халықаралық](#) Валюта Қоры;
- Есірткілер және қылмыстар жөніндегі БҰҰ Басқармасы;
- [«Эгмонт»](#) қаржы барлауы бөлімшелерінің тобы көбірек ықпал етеді.
- АДЖ/ЛҚҚІ халықаралық жүйесінің құрамы мен өзара іс-қимылы 1-суретте көрсетілген.

1-сурет. – Қылмыстық жолмен алынған ақшаның ізін жасыруға қарсы іс-қимыл саласындағы халықаралық ынтымақтастық

Оның ұйымдық-құқықтық негіздері, әрбір елде қылмыстық ақшаның ізін жасыруға және лаңкестікті қаржыландыруға қарсы іс-қимылдың тиімді режимін жасау жөніндегі ұйымдық-құқықтық іс-шаралардың бәрін қамтитын оның жиынын білдіретін, лаңкестікті қаржыландырумен күрес жөніндегі Тоғыз арнайы ұсынымдармен (40+9) ұштастықтағы ФАТФ-ның Қырық ұсынымдарынан тұратын, ақшаның ізін жасыруға және лаңкестікті қаржыландыруға қарсы іс-қимылдың ұлттық режимдері (жүйелері), халықаралық жүйеде қылмыстық кірістердің ізін жасыруға және лаңкестікті қаржыландыруға қарсы іс-қимылдың базалық буындары болып саналады.

Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес, қаржы мониторингіне жататын операциялар туралы ақпараттар жинау мен өңдеуді жүзеге асыру, Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Қаржы мониторингі жөніндегі комитеті қызметінің негізін құрайды. Қаржы мониторингінің Бірыңғай Ақпараттық Талдамалық Жүйесін құру және қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (ізін жасыруға) және лаңкестікті қаржыландыруға қарсы іс-қимыл аясындағы республикалық деректер қорын жүргізу, Комитет қызметінің негізгі бағыттарының бірі болып саналады.

ҚР ҚМ ҚМК БАТЖ (бірыңғай ақпараттық талдамалық жүйе), заңсыз кірістерді заңдастыру (ізін жасыру) және лаңкестікті қаржыландыру фактілерін анықтауға және келесі функцияларды:

– қаржы мониторингі субъектілерінің қаржы операциялары туралы деректер жинауын;

– қаржы операцияларын тоқтату, қаржы қылмыстары фактісін ашу туралы шешімдер қабылдау кезеңдерінде қалыптасатын жағдайды зерделеуді және бағалауды;

– тергеу үшін маңызды ақпараттар іздеуді, тексеруді және бағалауды;

– жиналатын ақпараттар көздерін іздеу бағыты мен аясын, олардың сипатын, шеңберін, оқшаулауды анықтауды;

– қажетті нұсқаларды (версияларды) ұсынуды;

– алда тұрған жұмыстар бағытын анықтауды және ұсынылған нұсқаларды тексеру бойынша іс-қимыл жоспарын жасауды;

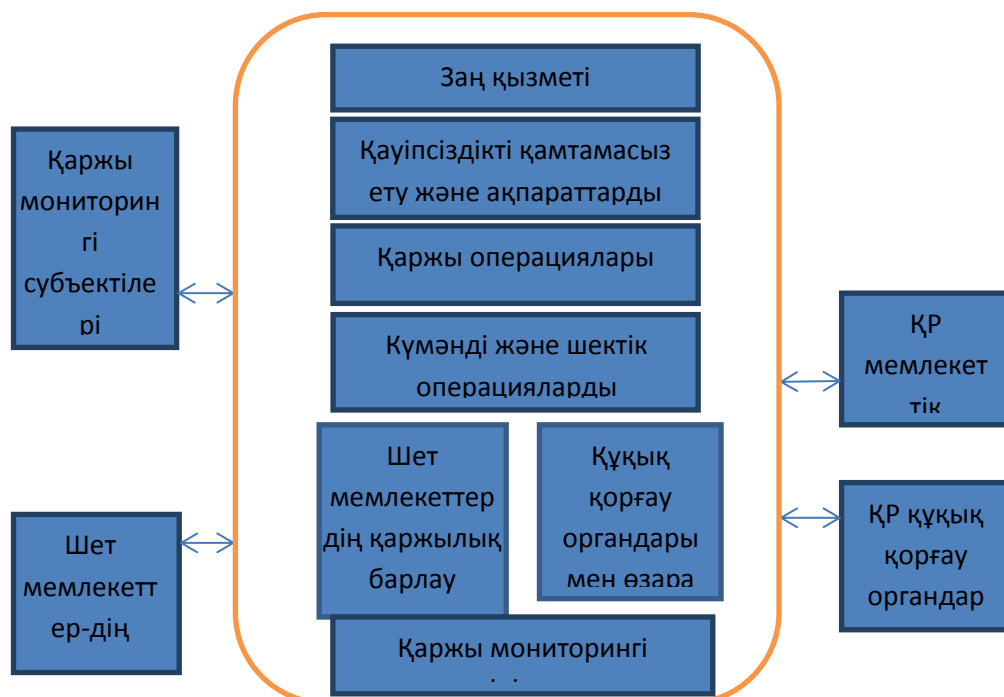
– дәлелдерді анықтау және пайдалану құралдары мен әдістерін таңдауды;

– деректердің бүкіл жиынтығы бойынша макроталдауды автоматтандыру үдерісін талдамалық қолдау мақсатында арнайы құрылған. [2]

Заңсыз кірістерді заңдастыру (ізін жасыру) және лаңкестікті қаржыландыру белгілерін анықтау мүдделерінде қаржы операциялары туралы мәліметтерді өңдеу және талдау үдерісін автоматтандыру және олардың құзыреттеріне сәйкес құқық қорғау органдарына жіберу үшін материалдар дайындау ҚР ҚМ ҚМК БАТЖ (Бірыңғай ақпараттық талдамалық жүйесінің) негізгі мақсаты болып саналады.

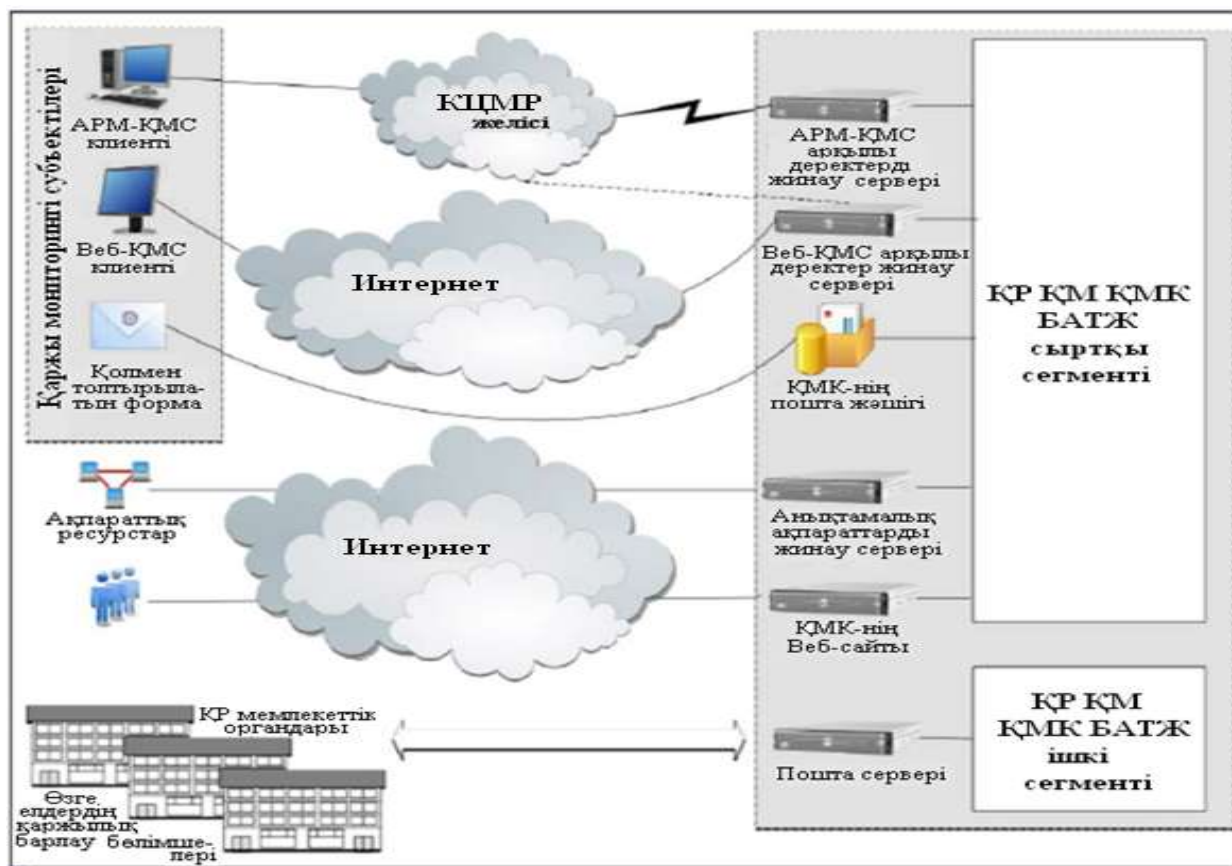
ҚР ҚМ Қаржы мониторингі жөніндегі комитет, қаржы мониторингі субъектілерінен алынатын ақпараттарға тексеру жүргізеді және Комитет талаптарына жауап бермейтін ақпараттардың түсуі кезінде қателердің түрлері көрсетіле отырып, табыс етілген дұрыс емес деректер туралы хабарлама жібереді.

Ақпараттар беру тәртібі бойынша консультациялық көмек көрсету мақсаттарында ҚР ҚМ Қаржы мониторингі жөніндегі комитетте қаржы мониторингі субъектілерін қолдау қызмет желісі жұмыс істейді. Қаржы мониторингі жүйесіндегі ақпараттық өзара іс-қимыл тетігі 2-суретте көрсетілген

2-сурет. – Қаржы мониторингі жүйесіндегі ақпараттық өзара іс-қимыл тетігі

ҚР ҚМ ҚМК Қаржы мониторингі комитетінің Бірыңғай ақпараттық-талдау жүйесінің жұмыс істеу схемасы 3-суретте көрсетілген.

3-сурет. –ҚР ҚМ ҚМК бірыңғай ақпараттық-талдамалық жүйесінің жұмыс істеуі

Ілгеріде айтылған ақпараттарды жинау электрондық құжат түрінде немесе қағаз көзіндегі хабарламалар арқылы жүзеге асырылады.

Электрондық хабарлама алу кезінде ҚР ҚМ ҚМК БАТЖ хабарламалардың мағынасын ашуды, хабарламалар деректерін логикалық және форматтық бақылауды жүзеге асырады және алынған ақпаратты деректер қоймасында сақтайды.

Сонымен, заңсыз жолмен алынған табыстардың ізін жасырып, заңдастыруға және ланкестікті қаржыландыруға қарсы іс-қимылдар мақсаттарында Қазақстан Республикасы барлық қажетті шараларды жүзеге асырып жатыр. Халықаралық стандарттарға сәйкес үнемі жетілдіріліп жатқан тиісті іс-қимылдар жүйесі қызмет істейді.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Заңсыз жолмен алынған табыстарды заңдастыруға және ланкестікті қаржыландыруға қарсы іс-қимылдар туралы» ҚР Заңы 2009 ж. 28 тамыз №191 –IV.
2. Қазақстан Республикасында ақшаның ізін жасыру және ланкестікті қаржыландыру тәуекелін Ұлттық бағалау бойынша үдерісті ұйымдастыру / www.kfm.kz.
3. FATF (Ақшаның ізін жасыруға қарсы іс-қимылдардың қаржылық шараларын әзірлеу тобы) үкіметаралық ұйымының веб-сайты: <http://www.fatf-gafi.org>.

Милова А.Ю., Саденова Л.Б., гр. Ф-32с,
Хавалиц Н.В., гр. Ф 42, КЭУК,
Научный руководитель: к.э.н., доцент Е.И. Борисова

ИНВЕСТИРОВАНИЕ В КРИТОВАЛЮТУ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Можно выделить один из основных факторов развития экономики - инвестиции, то есть это долгосрочные вложения капитала для создания нового или совершенствования и модернизации действующего производственного аппарата с целью дальнейшего получения прибыли.

Процесс приумножения капитала постоянно развивается. Все время появляются новые объекты и виды инвестиций. С появлением интернета возникли совершенно новые формы инвестирования. Мы говорим про инвестиции в криптовалюту. Криптовалюта – это принципиально новый финансовый феномен. Если сильно упрощать ситуацию, то это децентрализованная электронная валюта. Она обладает рядом неоспоримых преимуществ. Криптовалюта надежна, безопасна и прибыльна [1].

С появлением криптовалюты виртуальные монеты начали агрессивно вытеснять с финансового рынка традиционные деньги. На сегодняшний день уже никто не отрицает существование огромной многомиллиардной ниши, которую эксперты называют криптоэкономикой. Некоторые валюты, такие как биткоин и эфир, уверенно стали лидерами, сформировав целую криптоиндустрию. Другие же, менее популярные валюты, лишь набирают обороты популярности, отвоёвывая свой «кусочек пирога».

Астрономический рост курса многих криптовалют активно привлекает инвесторов, ведь перспективы заработать баснословные деньги фактически ни на чём всегда манили людей своей простотой.

Процесс инвестирования играет важную роль в экономике любой страны. Инвестирование в значительной степени определяет экономический рост государства, занятость населения и составляет существенный элемент базы, на которой основывается экономическое развитие общества. Поэтому проблема, связанная с эффективным осуществлением инвестирования, заслуживает серьёзного внимания.

Криптовалюта уже не первый год функционирует на рынке как официальные денежные системы и даже принимаются некоторыми всемирно известными компаниями в качестве средства платежа. Можно оплатить авиабилеты компании Virgin или купить автомобиль у официальных дилеров Jeep. Университет Никосии, крупнейший частный университет на Кипре, начал принимать плату за обучение в биткоинах в октябре 2013

года. Таким образом, он стал первым аккредитованным вузом, официально поддерживающим виртуальную валюту[2].

Криптовалютам так же, как и официальным деньгам, свойственна функция средства сбережения. Такая популярность объяснима за счет желания инвесторов расширить количество своих инвестиционных активов, которые не имеют прямой корреляции между собой, особенно в период финансового кризиса. Нестабильность национальных валют побуждает вкладывать средства в криптовалюту с целью их защиты от внешних факторов способных влиять на курс официальных валют.

Криптовалюты возможно конвертировать в реальные деньги. Существует множество электронных бирж, на которых выставляются котировки криптовалют и систем перевода, обеспечивающих их движение.

Стремительный рост рынка криптовалют с каждым годом увеличивает свое давление на денежное обращение в мире и на национальную экономику. Таким образом, вопрос изучения направлений такого влияния криптовалют на уже устоявшуюся платежную систему становится все более актуальным. Особенно остро стоят вопросы регулирования финансового рынка и политики центральных банков по обеспечению финансовой стабильности в условиях возникновения такого явления как криптовалюта.

В любом случае инвестор зарабатывает на разнице курсов. Выбор зависит от того, какие цели он преследует.

Другие способы капитализации

Помимо традиционного способа вложить деньги в криптовалюты, есть несколько альтернативных схем:

- Майнинг. Это непосредственная эмиссия средств. Однако для него требуются колоссальные мощности технических средств и электричества, но этот способ гарантирует больший профит, нежели элементарная спекуляция на бирже.

- Криптокраны. Более простой способ. Он схож с партнерской рекламой: за каждый просмотр рекламного ролика можно получить определенное количество криптовалюты. Разумеется, вознаграждение за просмотр рекламных роликов невелико, но существует несколько подобных площадок, что в сумме может дать хороший результат[3].

Стоит отметить, что биткоины созданы и работают исключительно в сети Интернет. Суть состоит в том, что система не имеет центра управления. Криптовалюту никто не контролирует и средства никто не может заблокировать, конфисковать или заморозить. Эмиссия валюты происходит благодаря множеству компьютеров-участников одной платежной системы. Любую транзакцию нельзя отменить или отказаться от нее.

Блокчейн является распределенной базой, которая создана на основе равноправных узлов, что гарантирует отсутствие единого контролирующего центра. Любой может проследить все транзакции какого-либо кошелька. Однако, специалисты отмечают высокую техническую сложность освоения новейших технологий каждым членом общества. На сегодняшний день не многие знают этот аспект использования сети. Но стремительное образование всех людей говорит о том, что в будущем каждый сможет подписаться собственным криптографическим ключом.

Хотя биткоин является децентрализованной валютой, каждая страна по своему относится к его использованию населением. На практике платежная система не отличается от прочих систем платежей и перевода средств. Небольшая комиссия определяется тем, что в законодательстве намеренно четко не определены способы и средства расчетов. Поэтому транзакции и доходы также облагаются налогом. При этом пользователи обязаны сообщать о своих доходах в виде биткоинов так же, как и для официальных финансовых средств.

Комиссия на операции достаточно низкая, что является еще одним преимуществом данной платежной системы. Валюта не издается ни одним банком, благодаря особой технологии создания каждой единицы биткоина его невозможно подделать. Каждый новый блок придает вычислительной мощности системе. Она необходима майнерам для

создания цепочки расчетов с самого нуля. Чем длиннее получается цепочка, тем сложнее взломать всю сеть. Все чаще биткоинами можно расплачиваться за различные услуги, а также обменивать на другие валюты через такие сервисы, как 4exchange.cash.

Стоит заметить, что страны по-разному относятся к криптовалюте. Большинство развитых стран адаптируют свое законодательство для регулирования цифровой валюты. Кто-то пошел на крайние меры и запретил использование криптовалют, кто-то ввел лишь ограничения на некоторые действия. Другие страны с осторожностью наблюдают, а некоторые, наоборот, даже поощряют[4].

Начнем с преимуществ, на которые у биткоин-инвестора есть основания рассчитывать:

1) Биткоин демонстрирует стабильный, в годовых масштабах, рост цены, и есть основания полагать, что этот тренд сохранится. На графике ниже видно, что курс биткоина за последние 12 месяцев вырос примерно в 4 раза, с 450 до 1700 долларов;

2) Доверие сообщества к биткоину больше, чем к любой иной криптовалюте, что в известной степени гарантирует биткоин не только от краха, но и от длительного и сильного снижения цены. Все просадки последних лет биткоин успешно отыгрывал, а затем шел вверх. То, что биткоин обладает наибольшей из всех криптовалют капитализацией и наибольшим числом пользователей, дополнительно укрепляет его позиции;

3) Успешное решение проблемы масштабирования биткоина, если его удастся добиться, также откроет цене путь наверх;

4) Биткоин обладает гораздо большей ликвидностью по сравнению с любой другой криптовалютой; для рядового пользователя это значит, что у него всегда будет обширный выбор возможностей купить или продать биткоины, вплоть до возможности купить биткоины в биткойномате. Технические и программные приспособления для осуществления операций с биткоином также довольно распространены; например, производители Trezor, KeerKey и Ledger предлагают для хранения биткоина хороший ассортимент аппаратных кошельков.

5) Финансовая и политическая нестабильность может привести к тому, что в отдельных странах, или в мире в целом, фиатные валюты станут слишком ненадежными для хранения накоплений, в то время как биткоин (наряду с другими стабильными активами, например, золотом) останется твердым средством сбережения денег. Если это произойдет, тот, кто озаботится купить биткоин сегодня, безусловно, окажется “на коне”.

6) Биткоин пока что свободен от того давления и избыточного контроля, которые все больше отравляют жизнь владельцам фиатных денег. Государства стремятся как можно больше ограничить наличное денежное обращение, а хранение денег в банке означает чрезмерную “прозрачность” ваших финансов для контролирующих органов, высокие комиссии на большинство банковских операций и, в ряде случаев, даже отрицательный процент на депозит и ограничение возможности обналичить последний. В то же время, хранение биткоина совершенно бесплатно, а операции с ним не ограничены государственными и банковскими бюрократическими установлениями, словом, биткоин совершенно децентрализован и относительно анонимен, точнее, псевдонимен[5].

Минусы и риски:

1) Проблема масштабирования биткоин-сети пока еще не решена. Между тем, пропускная способность сети давно вызывает тревогу, а рост комиссий делает невыгодными мелкие транзакции, да и транзакции с приличной комиссией все чаще “застревают” в сети. Ни один из вариантов решения проблемы нельзя назвать идеальным выходом из ситуации, и решающей поддержки сообщества и майнеров ни один из них еще не добился. Если обновления протокола так и не произойдет, это будет означать усугубление проблем загруженности сети и ослабление позиций биткоина как платежного инструмента. Биткоин, как инвестиционный актив, не должен напрямую пострадать от плохой проходимости сети, однако ослабление интереса со стороны тех, кто видит в

биткойне, прежде всего, платежную систему, может негативно сказаться на цене. К тому же, если инвестор вдруг захочет продать биткойны, которые хранились не на предпочитаемой им бирже, а на локальном или веб-кошельке, проблемы с переводом монет на биржу или в обменник, где производится обмен биткойна, могут доставить немало беспокойства.

2) Проблема избыточного государственного регулирования, а в некоторых странах, и явно запретительной политики, для биткойна сегодня вполне актуальна. Излишний контроль, в известном смысле, оборотная сторона его легализации.

3) Резкий рост курса биткойна в последнее время (от \$1000 до \$1300 за январь-апрель 2017 года и от \$1300 до \$1700 в последние две недели) порождает опасения в том, что курс может “обвалиться” и даже вернуться на прежние позиции; впрочем, у биткойна имелись и имеются серьезные предпосылки для роста, поэтому совсем необязательно рассматривать этот рост как “пузырь”. Что же касается высокой волатильности биткойна, она больше затрудняет использование биткойна для краткосрочных операций, таких, как покупка биткойна на бирже для обмена на товар, который можно оплатить биткойнами по курсу, а не для инвестирования на длительный срок. К тому же есть основания считать, что волатильность будет снижаться в будущем, если биткойн войдет в более стабильную фазу своего развития[5].

Мировая экономика находится в непростой ситуации. Сказать о том, что видны тенденции к улучшению, к сожалению, сейчас нельзя. Многие привыкли существовать в условиях хрупкого равновесия последних нескольких лет: в европейской экономике все плохо, в США хорошо, а динамику на мировом рынке задает Китай и еще несколько развивающихся стран. В последнее время есть предпосылки к существенным изменениям в экономике Китая, что не добавляет остальным членам мирового сообщества оптимизма.

Один из путей улучшения (оптимизации) мировой экономики является использование криптовалюты, а именно биткойна.

Прежде всего необходимо дать толкование и историческую справку, что есть «биткойн».

Биткойн - это пиринговая (децентрализованная) система электронной наличности, использующая одноименную цифровую валюту, которую часто называют «криптовалютой» или виртуальной валютой. Сеть полностью децентрализована, не имеет центрального администратора или какого-либо его аналога.

На основе идеи криптовалюты «b-money», в 2008 году группа авторов (автор) под псевдонимом Сатоши Накамото опубликовала файл с описание принципа работы децентрализованной сети.

В 2009 году Накамото завершил разработку протокола и запустил его.

Платежное средство в биткойне - это цифровые монеты (клиптографическую сущность, которая отвечает определенным требованиям).

Принципиальное отличие биткойна от других систем электронных денег в том, что биткойн не является денежным заместителем. Он ничем не обеспечен. Его эмитентом является ни конкретное лицо, а участники системы. Однако никто в момент эмиссии биткойнов не берет на себя обязательства обменивать их на что-либо другое по фиксированному курсу.

Единицей учета в системе является один биткойн. При этом минимальный объем транзакции составляет 10-8 биткойна[4].

Система биткойн функционирует на основании программного обеспечения с открытым исходным кодом, что исключает наличие скрытых «лазеек» и не документированных возможностей в работе системы и, следовательно, частично гарантирует её надежность.

Биткойно образует одноранговую сеть, т.е. не предусматривает наличие какого-либо руководящего органа. Система функционирует просто как взаимодействие между равноправными пользователями.

Биткоин не зависит от какого-либо центра, занимающегося эмиссией валюты. Эмитировать валюту может любой пользователь системы. Данные о перемещении денежных средств хранятся в распределённой базе данных, находящейся на компьютерах пользователей. Синхронизация базы данных между пользователями производится автоматически с использованием технологии, построенной на пиринговом сетевом протоколе.

У биткоина существует ряд, как преимуществ, так и недостатков.

Преимущества:

- 1) Децентрализация и невозможность контроля.
- 2) Всегда работает
- 3) У системы биткоин нет границ.
- 4) Анонимность
- 5) Прозрачность
- 6) Безопасность от взлома
- 7) Быстрые транзакции.
- 8) Необратимость транзакций.
- 9) Дружелюбность к пользователю[3].

К недостаткам можно отнести:

1) Происходят сильные колебания курса. Тем самым видно, что валюта становится очень рискованным средством хранения крупных сумм.

2) Бесконечный рост лога транзакций (но нужно учитывать, что объемы носителей информации тоже растут).

3) Несмотря на необязательность комиссий, транзакции с нулевой комиссией почти наверняка надолго застрянут. Потому кошелек может требовать минимальную комиссию.

4) Безопасное получение из недоверенного источника в среднем занимает 10 минут (среднее случайное время хотя бы одного подтверждения транзакции одним из майнеров).

5) В любой момент может начаться давление на биткоин со стороны тех, кому он не выгоден (как это произошло 18 декабря 2013 года, когда Народный банк Китая запретил платежным операторам обслуживать сделки с биткоинами)[3].

Исходя из всего вышесказанного, можно сделать следующие выводы:

1. Биткоин вполне может занять свою нишу в средствах платежа в области электронной коммерции. Еще эта цифровая монета может превратиться в серьезного конкурента для традиционных денежных переводов

2. Будучи децентрализованной системой с открытым исходным кодом, Биткоин является первой платежной сетью, которая функционирует лишь благодаря своим пользователям и не имеет контролирующих органов. Даже разработчики Биткоин не в силах изменить протокол, если достаточное количество пользователей, разработчиков и майнеров не будут согласны с изменениями.

3. Отсутствие центра управления, а значит отсутствие географических границ использования валюты это «децентрализацией доверия».

Правительства стран не могут регулировать Bitcoin, потому что новая денежная единица и ее сеть распределения возникли без национальных регуляторов и платежных посредников.

На сегодняшний день биткоин является одной из самых известных криптовалют. Это новое поколение платежных систем и денег в частности. В первую очередь, криптовалюта отличается тем, что в основе ее фундаментальной природы лежит открытый программный исходный код. Каждая монета в системе является уникальным криптографическим хэш-кодом, поэтому может быть использован только один раз. Биткоины имеют свои преимущества цифровой валюты.

Список литературы:

1. <http://www.forbes.ru/finansy-i-investicii/339863-investicii-cherez-bitkoiny-cto-takoe-ico-i-stoit-li-im-vospolzovatsya>
2. <http://denzhata.info/kriptovalyuta/kriptovalyuta-cto-eto-prostyimi-slovami/>
3. <https://bitinfocharts.com/ru/markets/>
4. <http://www.myshared.ru/slide/1340615/>
5. <http://www.myshared.ru/slide/1318873>

Милова А.Ю., гр. Ф-32с., КЭУК

Научный руководитель: магистр М.Е. Абдикулова

РОЛЬ ФИНАНСОВ И ФИНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА В ПОВЫШЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

С недавних времен экономика Казахстана уверенно показывает рост. Одновременно конкуренция набирает силу как важный механизм регулирования хозяйственного процесса. Конкурентоспособность предприятия, АО, или иной форме собственности может обеспечить только гармоничное управление движением капитала и финансовых ресурсов, находящихся в их распоряжении.

Финансовый менеджмент в процессе управления финансовыми потоками включает разработку и выбор критериев для принятия чётких управленческих решений, а также практического использования этих критериев с учетом конкретных условий деятельности предприятия, поэтому в последнее время стала увеличиваться значимость финансового менеджмента в повышении конкурентоспособности предприятия. [1] Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев регулярно подчеркивает в своих ежегодных посланиях, что главной целью развития нашей страны является управление ростом экономики Казахстана.[2] Достижение этой цели напрямую зависит от уровня управления руководством, от непревзятости, определённости, продуктивности и теоретической обоснованности принимаемых решений. Теория и практика показывают, что достижений на рынке трудно добиться не имея целенаправленного и эффективного управления всеми процессами, связанными с функционированием организации в рыночных условиях. А конкурентоспособность предприятия, в свою очередь, напрямую зависит от правильного управления ранее упомянутых деятельности.

Важными задачами финансового менеджмента можно определить:

- 1) обеспечение формирования денежных средств в полном объеме для покрытия потребностей предприятия;
- 2) обеспечение эффективного использования вложенных денежных средств;
- 3) рационального денежного оборота и расчетной политики предприятия;
- 4) с учетом действующей политики налогообложения максимизировать прибыли при допустимом уровне риска;
- 5) обеспечение устойчивого финансового положения предприятия. [3]

Выполнение всех вышеизложенных задач предлагает к обеспечению наиболее эффективного потока денежных средств между предприятием и финансовыми (денежными) рынками.

Актуальность изложенной в исследовании темы, заключается в том, что посредством теоретических и практических навыков финансового менеджмента в управлении конкурентоспособности предприятия определяется необходимостью создания единой системы финансового воздействия на сбалансированное движение ресурсов капитала в рамках предпринимательских структур, применению рыночного законодательства к управлению денежным оборотом и формированием целевых источников финансирования, стимулирование деловой активности, политического роста, накопления капитала и

эффективных воспроизводственных процессов, т.е. финансовый менеджмент позволит не только нормализовать и восстановить оборот денежных средств, но и реализовать принципы самокупаемости и самофинансирования в рыночных условиях хозяйствования, что является следствием повышения конкурентоспособности предприятия. В рыночных условиях хозяйствования конкурентоспособность выступает важнейшим фактором обеспечения экономической стабильности и, в ряде случаев, выживания, что актуально как при воздействии негативных внешних факторов, (мирового кризиса), так и в благоприятных условиях для обеспечения ее устойчивого развития.

Изучение динамики последних лет говорят о том, что отечественные предприятия не все готовы к конкурентной борьбе. Большинство предприятий имея конкурентоспособную продукцию не может реализоваться в полной мере из-за нехватки практического использования всего комплекса работ. Вместе с тем конкурентная ситуация с каждым годом все более осложняется постепенным расширением границы рынка и вовлечением в него западных фирм, имеющих значительный опыт работы в условиях жесткой конкуренции. Прямое использование этого опыта на казахстанских предприятиях часто затруднено из-за отсутствия универсальных схем конкурентного поведения на рынке. Обеспечение конкурентоспособности любому хозяйствующему субъекту может обеспечить только эффективное управление движением его финансовых ресурсов (капитала), используя методологию, методы, приемы финансового управления, которое достигается посредством системы финансового менеджмента предприятия.

Хотелось бы предоставить пример конкурентоспособного предприятия. Качество - критерий оценки товара, объединяющий комплекс требований к нему. Понятие «качество» рассматривается как совокупность свойств, обуславливающих пригодность изделия (продукции) удовлетворять определенные потребности в соответствии с его назначением в определенных условиях эксплуатации.

ТОО «КРАФТГИПС» стремится к усовершенствованию в области управления качеством. Повышение качества и конкурентоспособности выпускаемых изделий стало одной из основных приоритетом предприятия. В конце 2004 г. был избран путь обеспечения качества - это путь создания на предприятии современной системы управления качеством на основе международных стандартов ИСО серии 9000.

Также составляющей конкурентоспособности ТОО «КРАФТГИПС» является цена продукции. Для того, чтобы продукция могла удовлетворить конкретную потребность, она должна обладать набором параметров, совпадающих с параметрами потребления. Эти параметры определяют полезный эффект, полученный покупателем от применения продукции. Но при оценке эффекта учитывается не только результат, но и затраты на его достижение.

Таблица 1. Анализ затрат на производство в расчете на 1 тг. выручки от реализации продукции, тг.

Показатели	2014	2015	2016	2015 от 2014	2016 от 2015
1. Затраты на производство в расчете на 1 тг. выручки от реал продукции (за вычетом НДС и других обязательных платежей), в т. ч.	0,899	0,982	0,929	0,083	-0,053
1.1 материальные затраты	0,663	0,701	0,678	0,038	-0,023
1.2 затраты на оплату труда	0,139	0,157	0,157	0,018	
1.3 отчисления на социальные нужды	0,054	0,058	0,055	0,004	-0,003
1.4. Амортизация основного фонда	0,014	0,018	0,003	0,004	-0,015
1.5 прочие затраты	0,029	0,048	0,042	,0019	-0,006

Данные таблицы 1 показывают, что общая сумма затрат на производство в расчете на 1 тенге реализованной продукции в 2015 году увеличилась на 0,083 тенге, что свидетельствует о менее эффективном использовании ресурсов.

В 2016 году в расчете на 1 тенге реализованной продукции общая сумма затрат на производство сократилась на 0,053 тг. Уменьшение материальных затраты в расчете на 1 тенге реализованной продукции, может быть обусловлено более рациональным использованием материальных ресурсов.

Проведя экологическую экспертизу продукция выпускаемая ТОО «КРАФТГИПС» является экологически чистой. Что говорит об этом показатели определяющие уровень воздействия на окружающую среду, возникающих при эксплуатации или потреблении продукции.

Показатели надежности товаров в потреблении близки к функциональным, потому что определяют, как выполняет предмет потребления свою функцию в течение срока эксплуатации, сохраняются ли основные параметры его функционирования во времени и в пределах, соответствующих заданным условиям потребления. Надежность - это качество, развернутое во времени. Продукция нашего предприятия - качественная, проверенная временем.

К экономическим показателям, определяющим конкурентоспособность продукции ТОО «КРАФТГИПС» можно отнести полные затраты потребителя и издержки, связанные с их эксплуатацией.

Таким образом, конкурентоспособность - это многоаспектное понятие, означающее соответствие товара условиям рынка, конкретным требованиям потребителей не только по своим качественным, экономическим, техническим, эстетическим, эргономическим характеристикам, но и по коммерческим и иным условиям его реализации.

Создание эффективного финансового менеджмента - это первостепенная задача руководства предприятия, так как именно от ее успешного решения во многом зависит прибыльность и конкурентоспособность деятельности.

Конкурентное преимущество определяется тем, насколько четко предприятие может организовать всю эту систему. Вышеупомянутые связи не только соединяют разные виды его деятельности, но и обуславливают взаимную зависимость предприятия, смежников и каналов сбыта. Предприятие может добиться конкурентного преимущества, лучше организовывая эти связи.

Регулярные и своевременные поставки могут снизить операционные расходы предприятия и позволить уменьшить требуемый уровень запасов. Однако возможности сэкономить за счет согласования связей отнюдь не ограничиваются обеспечением поставок и приемом заказов. Сюда же входят НИОКР, послепродажное обслуживание и многие другие виды деятельности. И само предприятие, и его смежники, и сеть сбыта могут получить выигрш, если сумеют распознать и использовать такие связи.

Операционная эффективность обеспечивает получение прибыли в процессе реализации прибавочной стоимости, а стратегическое позиционирование— саму возможность этого процесса.

Следовательно, каждый из рассмотренных источников конкурентоспособности в отдельности есть необходимое, но не достаточное условие обеспечения конкурентоспособности предприятия. Устойчивая конкурентоспособность хозяйствующего субъекта может быть достигнута тогда и только тогда, когда она базируется на обоих источниках конкурентоспособности, которые, сочетаясь и взаимодействуя, дополняя и усиливая друг друга, создают мощные конкурентные преимущества предприятия в ходе конкурентной борьбы.

Факторы конкурентоспособности предприятия позволяют констатировать, что одни из них в большей степени оказывают влияние на формирование операционной эффективности, а другие— стратегического позиционирования. Так, из числа факторов конкурентной среды на формирование операционной эффективности в большей степени

оказывают влияние экономический потенциал поставщиков, а также экономический потенциал покупателей; на формирование стратегического позиционирования – угроза вторжения новых конкурентов и угроза появления продуктов-заменителей. Среди факторов базирования на формирование операционной эффективности в большей степени оказывают влияние условия факторов производства, а также родственные, поддерживающие и сопутствующие предприятия; на формирование стратегического позиционирования – условия спроса, а также структура и стратегия предприятия. Исключение составляет соперничество среди существующих конкурентов. Указанный фактор присутствует среди обоих блоков факторов, и оказывает влияние на формирование обоих источников конкурентоспособности предприятия. [4]

В то же время неправомерно утверждать, что какой-либо из факторов участвует в формировании только одного источника конкурентоспособности и не оказывает влияния на другой. Дело в том, что содержание факторов и характер их влияния на конкурентоспособность предприятия таковы, что каждый из них воздействует сразу же на несколько аспектов деятельности хозяйствующего субъекта, вследствие чего нельзя рассматривать влияние какого-либо одного из факторов изолированно от воздействия других на деятельность хозяйствующего субъекта в целом.

Для акционеров конкурентоспособной является компания, формирующая текущие и будущие потоки прибыли; для работников и государства – создающая текущие и будущие потоки заработной платы и налогов. Для всех указанных выше участников экономических отношений конкурентоспособной является компания, способная устойчиво создавать добавленную стоимость в настоящем и будущем периодах. В этом состоит социальное значение конкурентоспособности и важность этого понятия для экономической концепции социального государства. Социальная составляющая конкурентоспособности состоит в том, что ее повышение выражается в росте прибыли, заработной плате, налоговых платежах.

Список литературы:

1. Дюсембаев К.Ш. Анализ финансового положения предприятия - Алматы "Каржи-Каржат", 2004.
2. Назарбаев Н.А. Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана от 27.01.2012г.
3. Галицкая С.В. Финансовый менеджмент. Финансовый анализ. Финансы предприятий. – М.: Эксмо, 2008.
4. Кудина М.В. Финансовый менеджмент. – М.: Издательский дом ФОРУМ: ИНФРА-М, 2006.

Ойратов А.К., Ф-12 п тобының магистранты КЭУ,
Ғылыми жетекші: э.ғ.к., доцент Ахметова А.А

ҚАРЖЫЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІКТІ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТТІҢ МӘСЕЛЕРІ ЖӘНЕ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Соңғы онжылдық қазақстан мемлекеттігінің өндірістік қатынастардың, экономикалық және саяси негіздердің күрделі өзгерісімен сипатталады. Шаруашылық принциптерінің қайта құрылуын өзгерту, жаңа тиімді экономикалық жүйені құру қажеттілігі туындады. Жаңа уақыттың тарихы, экономиканың либерализациясы, нарықтық қатынастардың дамуы ақша ресурстарының қозғалысына қатаң мемлекеттік бақылаудың қажеттілігі жойылмайды, керісінше нығайтылады. Кезінде көш басында болған Еуропаның өзінде қаржылық қауіпсіздік мәселесі шешімін таппай жүр: мемлекеттік қаржылық бақылаудың дер кезінде және жүйелі жүргізілмегендіктен, кей елдерде бюджет тапшылығы орнап, жаппай

қысқарту салдарынан әлеуметтік жағдай нашарлады, енді олар өзге елдерден қаржылық көмек сұрауға мәжбүр. Онымен қоса бұл дерт тек жеке мемлекеттерге емес, тұтастай «Еуро одақ» деп аталатын экономикалық-саяси бірлестікке қауіп төндіріп отыр. Дағдарыс мемлекеттің тек экономикасына ғана әсер ете қоймай, жалпы мемлекеттік басқаруда ескі тәсілдердің нәтижесі болмайтынын көрсетіп, оларды өзгерту қажеттілігін дәлелдеді.

Мемлекеттік ресурстардың мақсатсыз пайдаланылуы мен олардың жымқұрылуы, мемлекеттік сатып алу кезінде бюджеттік қаражаттарды меншіктену сияқты өзге де бюджет заңнамасын бұзу фактілері күнделікті құбылысқа айналған. Сондықтан еліміздің қаржылық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде мемлекеттік қаржылық бақылау мәселесі аса өзекті, әрі жаңа болып табылады.

Осыған байланысты Елбасы Н.Ә.Назарбаев та 2017 жылғы 31 қаңтардағы жолдауын «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» деп атап, ел басқарудың жаңа талаптарын енгізіп, мемлекеттік қызмет сапасын арттыру бағытын көрсетті [1].

Қаржылық дағдарыс жағдайында елдегі мемлекеттік басқарудың функциялары: болжау, жоспарлау, ұйымдастыру, үйлестіру және бақылау ұтымды іске асырылды және тиімді нәтижелерін әлі де беруде. Ендігі жерде дағдарысты да, экономикалық өрлеуді де қаперде ұстай отырып, басқарудың аяқтаушы функциясы болып табылатын бақылау функциясын күшейту қажет. Бюджет қаражатын пайдалану кезіндегі қаржы тәртібін сақтау саласында пәрменді тетіктердің бірі мемлекеттік қаржылық бақылау болып табылады.

Алайда Экономикадағы кері процесстер мемлекеттік қаржылық бақылау жүйесінде жаңа нарықтық механизмдердің жеткіліксіз деңгейде қарастырылуы және осыған байланысты қызмет нәтижелерінің төмендеуімен байланысты. Бұны Есеп комитеті мен Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Қаржылық бақылау комитетінің бақылау іс-шараларының қорытындылары дәлелдейді. Сондықтан мемлекеттік қаржылық бақылау жүйесін жетілдіру қажеттілігін заң шығарушы, атқарушы билік те мойындаған. Тіпті 2020 жылға дейін Мемлекеттік қаржылық бақылау жүйесін жетілдіру тұжырымдамасы дайындалу үстінде[2].

Қазақстан Республикасының қаржылық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі мемлекеттік қаржылық бақылаудың орны және ролін анықтау үшін, мемлекеттік бақылау органдарының ішінде, Есеп комитетінің қызмет нәтижелері туралы ақпарат маңызды болады. Себебі экономиканы реттеуде бюджеттің маңызы аса зор, бюджеттің орындалуын сыртқы бақылауды жүзеге асырушы жоғарғы орган – Есеп комитеті. Талдау барысында алынатын қорытындылар бұл жүйенің қандай дәрежеде екендігін анықтап, оның негізгі мәселелері мен себептерін көруге мүмкіндік береді.

Мемлекеттік қаржыны басқаруды мемлекеттік қаржының бір бөлігі мемлекеттік бюджетке талдау жасаймыз. Есеп комитетінің 2016 жылғы бюджеттің атқарылуын бақылау нәтижесінде келесілер анықталды:

1) Республикалық бюджетті қалыптастыру және атқару барысында негізгі макроэкономикалық көрсеткіштердің төмендетіліп берілген болжамы республикалық бюджет параметрлерін жоспарлаудың сапасына әсер етті. Нәтижесінде, іс жүзіндегі кірістер бастапқы Парламент бірінші мақұлдаған бюджеттен 2016 жылғы республикалық бюджетке түскен түсімдер 7 759,56 млрд. теңгені құрады және 7 744 млрд. теңге сомасындағы есепті кезеңге арналған жоспарға 100,2 %-ы орындалды. Оның ішінде салық түсімдері 4 275,886 млрд. теңгені (109,1 %), салықтық емес түсімдер – 298,243 млрд. теңгені (109,4 %), негізгі капиталды сатудан түскен түсімдер – 7,786 млрд. теңгені (81,9 %), трансферттер түсімдері – 3 080,303 млрд. теңгені (89,3 %) құрады.

Республикалық бюджеттің шығыстары 8 646,687 млрд. теңге сомасындағы есепті кезеңге арналған жоспарға 98,3 %-ға атқарылды және 8 500,745 млрд. теңгені құрады. Оның ішінде шығындар 7 899,8 млрд. теңгені немесе 8 045,742 млрд. теңге сомасындағы

жоспарға 98,2 %-ды, бюджеттік кредиттер – 315,031 млрд. теңгені (100,0%), қаржы активтерін сатып алу – 285,913 млрд.теңгені немесе 100,0 %-ды құрады.

Республикалық бюджеттің жүргізілген шығыстарынан жоспардың орындалмауы 145 942,2 млн. теңгені құрады, оның: 34,298 млрд.теңгесі - үнемдеу, 36,025 млрд. теңгесі – игерілмеу.

Бұл ретте ең көп игерілмеу сомасы келесідей әкімшілерде қалыптасты:

Қазақстан Республикасының Қорғаныс министрлігі – 28,970 млрд.теңге, оның ішінде құнының ұлғаюы себебінен ИЛ-76МД-90А ұшағын сатып алу бойынша аяқталмаған шартқа байланысты 047 «Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің жауынгерлік, жұмылдыру дайындығын қамтамасыз ету» бюджеттік бағдарламасы бойынша 28,969 млрд.теңге сомасын құрады.

Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі – 1,187 млрд.теңге, құрады, оның 1,177 млрд. теңгесі – игерілмеу, оның ішінде мынадай бюджеттік бағдарламалар бойынша:

060 «Табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың алдын алу және жою саласындағы қызметті ұйымдастыру» - 260,8 млн. теңге және 078 «Ішкі істер органдарының жедел-ізвестіру қызметтерін жүзеге асыру» - 282,6 млн. теңге сот талқылаулары;

077 «Қылмыстық-атқару жүйесінің қызметін ұйымдастыру» - 163,5 млн. теңге шарт талаптары бойынша 5% ұстап қалу;

079 «Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің кадрларын оқыту, біліктілігін арттыру және қайта даярлау» – «Бүркіт» әскери және әдістемелік дайындық оқу орталығын салу бойынша әнім берушінің шартты міндеттемелерді орындамауына байланысты 302,8 млн. теңге;

- Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі – 2 641,7 млн. теңге, оның ішінде мынадай бюджеттік бағдарламалар бойынша:

217 «Ғылымды дамыту» - 263,1 млн.теңге оның ішінде өнім берушілердің тауарларды жеткізбеуі - 190,0 млн.теңге; орындалған жұмыс актілерінің, шот-фактуралардың уақтылы ұсынылмауына – 40,4 млн.теңге; өнім берушілердің тауарлар (жұмыстар, көрсетілетін қызметтер) нарығын сапасыз талдау 20,1 млн.теңге;

153 «Қазақстан Республикасының орнықты дамуына және өсуіне жәрдемдесу шеңберінде бағдарламалық жобаларды іске асыру» – 243,0 млн. теңге, оның ішінде шарттарды, қосымша келісімдерді жасасу рәсімдерінің ұзақ жүргізілуіне байланысты – 226,3 млн. теңге;

204 «Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар кадрлармен қамтамасыз ету» 122,5 млн.теңге, оның ішінде мемлекеттік қабылдау комиссияларының объектілерді қабылдауы туралы актіге қол қоймауы – 122,5 млн. теңге, шарт талаптары бойынша 5% ұстап қалу - 45,2 млн. теңге, төлемнің негізділігін растайтын құжаттардың ұсынылмауы немесе болмауы – 24,9 млн. теңге;

099 «Сапалы мектеп біліміне қолжетімділікті қамтамасыз ету» 174,1 млн.теңге, оның ішіндебақылау ұйымдарының тексеріс актілері бойынша бюджет қаражатының қайтарылуы - 145,0 млн.теңге игерілмеудің негізгі сомасы қалыптасты;

- Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігі – 3 189,7 млн.теңге, оның ішінде: 2 269,5 млн. теңгесі – үнемдеуді құрады. 920,2 млн. теңгесі – игерілмеу, оның ішінде мынадай бюджеттік бағдарламалар бойынша:

010 «Шетелде Қазақстан Республикасының мүдделерін білдіру» шарттарды, қосымша келісімдерді жасасу рәсімдерін ұзақ жүргізу, бюджеттік бағдарламаларды (кіші бағдарламаларды) іске асыру жөнінде нормативтік құқықтық актілерді уақтылы қабылдамауға байланысты - 694,6 млн.теңге;

017 «Қазақстан Республикасының халықаралық ұйымдарға, өзге де халықаралық және басқа органдарға қатысуы» - бюджеттік бағдарламаларды (кіші бағдарламаларды)

іске асыру жөнінде нормативтік құқықтық актілерді уақтылы қабылдамауға байланысты 224,7 млн. теңге.

- Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігі – 1 411,6 млн.теңге, оның ішінде 1 037,1 млн.теңге – бюджет қаражатын үнемдеу. Атқарылмаудың негізгі сомасы қалыптасқан 374,4 млн. теңге игерілмеді, ол мынадай бюджеттік бағдарламалар бойынша қалыптасты:

007 «Білім беру объектілерін салу және реконструкциялау» – «Семей қаласының медициналық университеті» РМҚК мен «Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік медицина университеті» РМҚК 1 000 орынға арналған 2 жатақхана құрылысы шеңберінде техникалық және авторлық қадағалауды орындау бойынша мердігер ұйымдармен сот талқылауларының себептері бойынша 280,9 млн. теңге;

136 «Қазақстан мен Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы арасында ынтымақтастықты нығайту жөніндегі Елдік бағдарламаны іске асыруды қамтамасыз ету» – төлемнің негізділігін растайтын құжаттардың ұсынылмауынан немесе болмауынан 64,8 млн. теңге.

2) Республикалық бюджеттің экономиканың шикізаттық бағытыны күшейген. Мәселен, ЖІӨ-дегі мұнай-газ секторының үлесі 2016 жылы 22,6%-дан 24,6%-ға дейін ұлғайды. Республикалық бюджеттің шикізат секторынан түсетін кірістерінің үлесі 2015 жылғы 56,7%-дан 2016 жылы 60,1%-ға дейін өсті.

3) Үкіметтің Үдемелі индустриялық-инновациялық дамыту жөніндегі бағдарламада қарастырылған шикізаттық емес экспортты ұлғайту жөнінде саясат жүргізіп отырғанына қарамастан, есепті кезеңде оның үлесі 3,1%-ға төмендеп, 24,5% болды.

Мемлекеттік қаржылық бақылаудың қазақстандық жүйесінде бүгінде шешімін таппай жүрген келесі мәселелер бар:

- мемлекеттің бақылау қызметіндегі біртұтастық пен жүйеліліктің жоқтығы;
- бюджет заңнамасының жетілдірілмегендігі салдарынан мемлекеттік сектордағы қаржы тәртібі деңгейінің төмендеуі;
- бақылау қызметінің тиісті әдістемелік қамтамасыз етілмеуі;
- бақылау органдарының ақпараттық жүйесін жетілдірілмегені салдарынан бақылау органдарының бір-бірінің қызметін қайталап орындауы;
- мемлекеттік қаржылық бақылаудың органдарында кәсіби білікті мамандар жетіспеушілігі;
- мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының халықаралық әріптестікті орнату мен нығайтуда төмен белсенділік таныту.

Мемлекеттік қаржылық бақылау елдің өсіп өркендеуіне елеулі әсер ететін маңызды басқару тетіктерінің бірі болғандықтан, қазіргі уақытта бұл салада орын алып жатқан мәселелерді шешу аса маңызды. Ол үшін келесілер ұсынылады:

- салықтық және кедендік әкімшілік ету тиімділігіне сыртқы бақылау жүргізу тетігін, сондай-ақ оны жүзеге асыру кезінде уәкілетті органдармен өзара іс-қимыл тәртібін жетілдіру

- барлық мемлекеттік органдар мен квазимемлекеттік сектор субъектілерінде тиімді жұмыс істейтін ішкі бақылау қызметтерін құру арқылы сыртқы және ішкі бақылау функцияларының аражігі айқындалған мемлекеттік қаржылық бақылау жүйесінің тиімді ұйымдық құрылымын құру;

- бақылау қызметінде тәуекелдерді басқару жүйесін енгізу және оларды пайдалана отырып, бақылау іс-шараларын жүргізудің икемді әрі барабар практикасын, сондай-ақ озық халықаралық тәжірибеге негізделген қазіргі заманғы бірыңғай теориялық және әдіснамалық базасын қалыптастыру;

- бақылау органдарының ақпараттық жүйесін жетілдіріп, мемлекеттік қаржылық бақылаудың бірыңғай кіріктірілген ақпараттық жүйесін құру;

- сәйкесті заңнама актілеріне өзгерістер енгізу;

- мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының бақылау іс-шараларының нәтижелері бойынша қабылдаған шешімдерінің іске асырылу тетіктерін жетілдіру.

Егер белгіленген мақсаттар мен ұсынылған жетілдіру жолдары өз жалғасын тауып, нақты шешімдерін табатын болса мемлекеттік қаржылық бақылау саласының дамитынына еш бір күмән болмас.

Әдебиеттер тізімі:

1. Послание Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу Казахстана. 31.01.2017 г. www.akorda.kz
2. Официальный сайт Министерства Финансов РК - www.minfin.gov.kz
3. ҚР Есеп Комитетінің ресми сайты - www.esep.kz
4. Айтаманова Л. Основы государственного финансового контроля в Республике Казахстан - <https://articlekz.com/article/8593>

Тұлеубаева А., Ф-31с/к топ студенті ҚҚЭУ

Ғылыми жетекші: магистр, аға оқытушы Игликова Д.Д

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫЛЫҚ БАҚЫЛАУ: МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Мемлекеттік биліктің ажырамас бөлігі - қаржылық, бюджеттік және салықтық тәртіпті нығайтуға және жетілдіруге көмектесетін мемлекеттік қаржылық бақылау жүйесі болып табылады. Ал мемлекеттік қаржылық бақылау дегеніміз – мемлекеттің қаржылық саясатын жүзеге асыруға, қаржылық тұрақтандыру үшін жағдай жасауға арналған. Ол барлық деңгейлердегі бюджеттерді әзірлеу, қарастыру бекіту және жүзеге асыру барысында, сонымен қатар кәсіпорындардың және мекемелердің, банктердің және басқа коммерциялық ұйымдардың қызметін бақылау мақсатында қолданылады. Мемлекет тарапынан экономиканың мемлекеттік емес саласын қаржылық бақылау мемлекет алдындағы, салықтар мен басқа да міндетті төлемдерді қоса алғанда, ақшалай міндеттемелерді орындау саласын ғана, оларға бөлінген бюджеттік субсидиялар мен несиелердің шығыстау кезіндегі заңдылық пен орындылықты сақтауды, сонымен қатар ҚР Үкіметімен бекітілген ақшалай есеп айырысуды ұйымдастыру, бухгалтерлік есепті және есептілікті жүргізу ережелерін сақтауды қамтиды. Оның басты мақсаты қаржылық ресурстарды басқарудың қабылданған заңдылық және тиімділік стандарттарынан ауытқуларды табу, осы ауытқулар болған жағдайда, сәйкесінше түзетулер мен алдын – алу шараларын қабылдау болып табылады [1].

Мемлекеттік қаржылық бақылау объектілері – Қазақстан Республикасының Үкіметі, жергілікті атқарушы органдар, бюджетке түсетін түсімдерді алуға және бақылауға жауапты мемлекеттік органдар, республикалық және жергілікті бюджеттерден қаржыландырылатын мемлекеттік мекемелер, олардың ведомстволық бағыныштағы ұйымдары, бюджет қаражаттарын алушылар, мемлекеттің гранттарын, активтерін, мемлекет кепілдік берген қарыздарды пайдаланатын жеке және заңды тұлғалар. Мемлекеттік қаржылық бақылау мынадай типтерге бөлінеді:

1) сәйкестікке бақылау жасау – мемлекеттік қаржылық бақылау объектісі қызметінің Қазақстан Республикасы заңдарының талаптарына сәйкестігін бағалау;

2) қаржылық есептілікті бақылау – мемлекеттік қаржылық бақылау объектісінің қаржылық есептемені жасауының және табыс етуінің анықтығын, негізділігін және уақыттылығын бағалау;

3) тиімділікті бақылау – мемлекеттік қаржылық бақылау объектісінің республикалық және жергілікті бюджет қаражаттарын, мемлекет активтерін, мемлекет кепілдік берген қарыздарды, мемлекеттік мекемелердің тауарларды (жұмыстар мен көрсетілген

қызметтерді) өткізуінен түскен ақшаны үнемділікпен, нәтижелілікпен және өнімділікпен пайдалануын тексеру және бағалау.

Мемлекеттік қаржылық бақылау мынадай түрлерде жүзеге асырылады:

1) кешенді бақылау – мемлекеттік қаржылық бақылау объектісінің нақты кезеңдегі қызметін жаппай әдіспен тексеру және бағалау;

2) тақырыптық бақылау – мемлекеттік қаржылық бақылау объектісінің нақты кезеңдегі қызметін жекелеген мәселелер бойынша жаппай әдіспен тексеру және бағалау;

3) үстеме бақылау – мемлекеттік қаржылық бақылау объектісіне қатысты ақпарат алу қажеттілігіне байланысты үшінші тұлғаларды бақылау, ол операциялардың бірдейлігіне қарай бір-бірімен өзара байланысты құжаттарды салыстырып қарауды білдіреді. Үстеме бақылау тек қана мемлекеттік қаржылық бақылаудың негізгі объектісімен өзара қатынастар мәселелері бойынша және тексеріліп отырған мәселе шеңберінде жүргізіледі.

Мемлекеттік қаржылық бақылауды жүргізу құпиялық режимін қамтамасыз ету ескеріле отырып, тәуелсіздік, объективтілік, анықтық, ашықтық, құзырлық, жариялық қағидаттары міндетті түрде сақталып жүзеге асырылады.

Мемлекеттік қаржылық бақылауға қойылатын бірыңғай талаптар мемлекеттік қаржылық бақылау стандарттарымен айқындалады.

Мемлекеттік қаржылық бақылау стандарттарын мемлекеттік қаржылық бақылау органдары, маслихаттардың тексеру комиссиялары, ішкі бақылау службалары, олардың қызметкерлері мен мүшелері орындауға міндетті.

Сыртқы бақылауды республикалық деңгейде Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті, жергілікті деңгейде мәслихаттардың тексеру комиссиялары жүзеге асырады.

Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті Қазақстан Республикасының Президентіне тікелей бағынылатын және есеп беретін мемлекеттік қаржылық бақылаудың жоғары органы болып табылады. Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитеті туралы қағиданы Қазақстан Республикасының Президенті бекітеді.

Мемлекеттік қаржылық бақылау жалпымемлекеттік және ведомстволық бақылау арқылы жүзеге асырылады. Жалпымемлекеттік қаржылық бақылау ведомстволық бағыныштылығы мен меншік нысанына қарамастан бақылаудың кез келген объектісіне қолданылады. Бақылаудың бұл түрін мемлекеттік билік пен басқару органдары жүргізеді.

Қазақстанда нарықтық қатынастарды дамытатын және әлемдік тәжірибеде қабылданған мемлекеттік қаржылық бақылау жүйесін құру бойынша соңғы жылдары белгілі бір жұмыстар жүргізілді. «Республикалық және жергілікті бюджеттердің атқарылуын бақылау туралы», Республикалық бюджеттің атқарылуын атқарушы бақылаудан тәуелсіз жүзеге асыратын конституциялық орган, мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының реформалау тұжырымдамасы және тағы басқалары.

Жоғарыда айтылған оң нәтижелерге қарамастан, бүгінгі күні қазақстандық мемлекеттік қаржылық бақылау жүйесінде елеулі проблемалар бар және қазақстандық мемлекеттік қаржылық бақылау жүйесінің негізгі мәселелеріне тоқталмас бұрын, ҚР өңірлері бойынша бақылаумен қамтылған қаражат көлемі төменде келтірілген кестеде көрсетілген.

1 Кесте. 2016 - 2017 жылдары бақылаумен қамтылған объектілер саны мен қаражат көлемі

млн.теңге

Өңірдің атауы	Аудитпен қамтылған объектілер саны, бірлік	Ауытқу у (+/-; %)	Аудитпен қамтылған қаражат көлемі, млн.теңге	Ауытқу (+/-; %)	Мем. жоспарлау жүйесінің құжаттары бойынша аудитпен қамтылған қаражат көлемі,	Ауытқу у

							млн.теңге		
	2016 ж	2017 ж		2016ж	2017ж		2016ж	2017ж	
Ақмола облысы	243	182	-61 (-25%)	86 864,7	71 665,8	-15 198,9 (-17%)	63 962,5	21 592,7	- 42 369,8 (-66%)
Ақтөбе облысы	144	131	-13 (-9%)	165 042,2	276 429,3	111 387,1 (67%)	17 336,5	9 525,3	- 7 811,2 (-45%)
Алматы облысы	764	796	32 (4%)	127 380,1	215 540,3	88 160,2 (69%)	145,3	0,0	-145,3 (-100%)
Атырау облысы	136	195	59 (43%)	121 272,6	154 777,8	33 505,2 (28%)	11 340,9	95,1	- 11 245,8 (-99%)
Шығыс Қазақстан облысы	310	237	-73 (-24%)	95 399,2	285 549,2	190 150 (99 %)	360,2	250,9	-109,3 (30%)
Жамбыл облысы	201	243	42 (21%)	111 503,3	85 332,8	-26 171,1 (-23%)	648,4	5 034,9	4 386,5 (677%)
Батыс Қазақстан облысы	85	98	13 (15%)	67 945,9	138 621,1	70 675,2 (104%)	44 702,1	1 014,9	- 43 687,2 (-98%)
Қарағанды облысы	177	200	23 (%)	80 117,5	229 920,3	149 802,8 (187%)	63 453,5	58 862,7	-4590,8 (-7%)
Қостанай облысы	156	188	32 (13%)	80 767,6	180 263,4	99 495,8 (123%)	1 717,9	60 338,6	58 620,7 (3412%)
Қызылорда облысы	262	363	101 (39%)	121 991,3	203 269,8	81 278,5 (67%)	39 884,3	31 542,9	-8341,4 (-21%)
Маңғыстау облысы	13	18	5 (38%)	12 766,8	32 065,4	19 298,6 (151%)	0,0	0,0	0,0
Павлодар облысы	224	233	9 (4%)	102 494,8	150 912,1	48 417,3 (47%)	56 776,8	111 303,9	54 527,1 (96%)
Солтүстік Қазақстан облысы	51	101	50 (4%)	55 483,1	51 438,8	-4 044,3 (-7%)	7 566,5	4 854,8	- 2 711,7 (-36%)
Оңтүстік Қазақстан облысы	272	248	-24 (-9%)	158 750,5	270 101,3	111 350,8 (70%)	106 695,0	121 710,2	15 015,2 (14%)
Алматы қ.	72	94	22 (31%)	989 134,5	202 107,3	- 787 027,2 (-80%)	0,0	3 041,9	3 041,9
Астана қ.	98	68	-30 (-31%)	133 312,8	296 481,3	163 168,5 (122%)	0,0	0,0	0,0
ЖИЫНЫ:	3208	3395	187 (6%)	2 510 227,0	2 844 475,9	334 248,9 (13%)	414 589,9	429 168,6	14 578,7 (4%)

Е с к е р т у - Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің сайтынан [2] алынған мәліметтер негізінде автормен есептелген

2016 жылы аудитпен қамтылған мемлекеттік жоспарлау жүйесі қаражатының жалпы

көлемінің ішінен (414,6 млрд. теңге), бағдарламалық құжаттарды аудитпен қамтудың ең жоғары деңгейі Оңтүстік Қазақстан – 106,7 млрд.теңге (25,7%), Ақмола – 64 млрд.теңге (15,4%), Қарағанды – 63,5 млрд.теңге (15,3%), Павлодар облыстарында – 56,8 млрд.теңге (13,7%) байқалады. 2017 жылы аудитпен қамтылған мемлекеттік жоспарлау жүйесі қаражатының жалпы көлемінің ішінен (429,2 млрд. теңге), бағдарламалық құжаттарды аудитпен қамтудың ең жоғары деңгейі Оңтүстік Қазақстан – 121,7 млрд. теңге (28,4%), Павлодар – 111,3 млрд. теңге (25,9%), Қостанай - 60,3 млрд. теңге (14,1%), Қарағанды – 58,9 млрд. теңге (13,7%), Қызылорда облыстарында – 31,5 млрд. теңге (7,3%) байқалады.

Тексеру комиссиялары анықтаған бұзушылықтардың жалпы сомасы 1 046,9 млрд. теңгені құрады, оның ішінде қаржылық бұзушылықтар 171,0 млрд. теңгені (16,3%) құрады.

Тексеру комиссиялары анықтаған бұзушылықтардың жалпы сомасы 584,8 млрд. теңгеден асты, оның ішінде қаржылық бұзушылықтар 228,7 млрд. теңгені (39,1%) құрады.

Рәсімдік сипаттағы бұзушылықтардың сомасы - 317,7 млрд. теңгені құрады, Қазақстан Республикасы заңнамасы нормаларын іске асыру үшін қабылданған квазимемлекеттік сектор субъектілері актілерінің бұзушылықтары – 2,0 млрд. теңге, тиімсіз пайдаланылған бюджет қаражаты, мемлекет активтері – 34,8 млрд. теңге, тиімсіз жоспарлау – 1,6 млрд.теңге. Қазақстан Республикасы заңнамасының нормаларын іске асыру үшін қабылданған квазимемлекеттік сектор субъектілерінің актілерін бұзушылықтар – 0,3 млрд. теңге, тиімсіз пайдаланылған бюджет қаражаты, мемлекет активтері – 71,8 млрд. теңге, тиімсіз жоспарлау – 15,4 млрд.теңге.

2 Кесте. 2016-2017 жылдары тексеру комиссиялары анықтаған бұзушылық көлемі, соның ішінде қаржылық және рәсімдік сипаттағы бұзушылықтар

Өңірдің атауы	Барлық бұзушылықтар		Ауытқу (+/-; %)	соның ішінде:		Ауытқуы (+/-; %)	соның ішінде:		Ауытқуы (+/-; %)
				қаржылық бұзушылықтар			рәсімдік сипаттағы бұзушылықтар		
	2016ж	2017ж		2016ж	2017ж		2016ж	2017ж	
Ақмола облысы	17 764,8	32 076,7	14 311,9 (80,6%)	3 073,2	15 974,0	12 900,8 (419,8%)	12 474,3	14 168,4	1 694,1 (13,6%)
Ақтөбе облысы	8 451,0	34 502,1	26 051,1 (308,3%)	2 715,5	4 476,1	1 760,6 (64,8%)	4 966,1	20 796,4	15 830,3 (318,8%)
Алматы облысы	8 952,3	29 799,1	20 846,8 (232,9%)	6 166,3	1 821,7	-4 344,6 (-70,4%)	1 432,3	27 795,8	26 363,5 (1840,6%)
Атырау облысы	15 039,5	68 295,6	53 256,1 (354,1%)	1 436,4	3 948,7	2 512,3 (174,9%)	13 436,9	62 875,5	36 001,7 (144,7%)
Шығыс Қазақстан облысы	65 809,1	140 587,6	74 778,5 (113,6%)	51 375,1	8 295,7	-43 079,4 (-83,8%)	8 364,3	99 975,3	91 611 (1095,3%)
Жамбыл облысы	7 794,4	9 422,3	1 627,9 (20,9%)	2 483,9	1 680,2	-803,7 (-32,3%)	4 862,2	7 335,1	2 472,9 (50,8%)
Батыс Қазақстан облысы	21 336,7	20 171,9	-1 164,8 (-5,4%)	17 694,0	10 879,5	-6 814,5 (38,5%)	2 310,4	9 026,3	6 715,9 (290,7%)
Қарағанды облысы	12 468,8	17 915,0	5 446,2 (43,7%)	9 329,4	15 582,2	6 252,8 (67%)	660,0	908,4	248,4 (37,6%)
Қостанай облысы	20 422,3	31 135,9	10 713,6 (52,5%)	6 309,5	8 590,2	2 280,7 (36,1%)	13 957,9	21 294,4	7 336,5 (52,5%)
Қызылорда облысы	17 073,9	10 325,0	-6 748,9 (-39,5%)	6 745,0	3 422,3	-3 322,7 (49,3%)	8 469,9	6 830,6	-1 639,3 (-19,3%)
Маңғыстау	4 430,4	19	15 448,4	1 044,8	3	2 471,8	3 385,6	16 362,1	12 976,5

у облысы		878,8	(348,7%)		516,6	(236,6%)			(383,2%)
Павлодар облысы	38 983,0	83 870,1	44 887,1 (115,1%)	7 554,1	22 394,8	14 840,7 (196,4%)	26 442,9	45 310,2	18 867,3 (71,3%)
Солтүстік Қазақстан облысы	3 696,0	21 603,9	17 907,9 (484,5%)	237,8	255,8	18(7,6%)	3 312,8	21 102,3	17 789,5 (536,9%)
Оңтүстік Қазақстан облысы	83 510,9	172 805,6	89 294,7 (107%)	11 587,5	6 500,0	-5 087,5 (43,9%)	71 869,8	161 357,0	89 487,2 (124,5%)
Алматы қ.	70 772,1	124 098,1	53 326 (75,3%)	68 486,0	16 798,2	-51 687,8 (75,5%)	293,1	93 183,9	92 890,8 (31 692,5%)
Астана қ.	188 338,2	230 476,6	42 138,4 (22,4%)	32 433,9	46 874,4	14 440,5 (44,5%)	141 481,5	180 078,3	38 596,8 (27,3%)
ЖИЫНЫ:	584 843,4	1 046 964,2	462 12 0,8 (79%)	228 672,2	171 010,4	- 57 661,8 (-25,2%)	317 720,0	788 400,0	470 680 (148,1%)

Е с к е р т у - Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің сайтынан [2] алынған мәліметтер негізінде автормен есептелген

2016 жылы тексеру комиссиялары анықтаған бұзушылықтардың жалпы сомасы 584,8 млрд. теңгеден асты, оның ішінде қаржылық бұзушылықтар 228,7 млрд. теңгені (39,1%) құрады. Рәсімдік сипаттағы бұзушылықтардың сомасы - 317,7 млрд. теңгені құрады. Бұзушылықтардың ең көп көлемін мынадай тексеру комиссиялары анықтады: Астана қаласы бойынша – 188,3 млрд. теңге (соның ішінде қаржылық– 32,4 млрд. теңге), Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша – 83,5 млрд. теңге (11,6 млрд. теңге), Алматы қаласы бойынша – 70,8 млрд. теңге (68,5 млрд. теңге) және Шығыс Қазақстан облысы бойынша – 65,8 млрд. теңге (51,4 млрд. теңге).

2017 жылы тексеру комиссиялары анықтаған бұзушылықтардың жалпы сомасы 1 046,9 млрд. теңгені құрады, оның ішінде қаржылық бұзушылықтар 171,0 млрд. теңгені (16,3%) құрады. Бұзушылықтардың ең көп көлемін мынадай тексеру комиссиялары анықтады: Астана қаласы бойынша - 230,5 млрд. теңге (соның ішінде қаржылық бұзушылықтар – 46,9 млрд. теңге), Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша – 172,8 млрд. теңге (6,5 млрд. теңге), Шығыс Қазақстан облысы бойынша – 140,6 млрд. теңге (8,3 млрд. теңге), Алматы облысы бойынша – 124,1 млрд. теңге (16,8 млрд. теңге), Павлодар облысы бойынша – 83,9 млрд. теңге (22,4 млрд. теңге), Атырау облысы бойынша – 68,3 млрд. теңге (3,9 млрд. теңге). 2017 жылы аудитпен қамтылған қаражат көлеміне шаққанда анықталған қаржылық бұзушылықтардың үлесі 2016 жылмен салыстырғанда 6,0%-ды құрап, 3,1%-ға төмендеді.

Аудитпен қамтылған қаражат көлеміне шаққанда анықталған қаржылық бұзушылықтардың ең төмен үлесі Солтүстік Қазақстан - 0,5%, Алматы -0,8%, Ақтөбе - 1,6%, Қызылорда - 1,7%, Жамбыл - 2,0%, Оңтүстік Қазақстан - 2,4% және Атырау - 2,6% облыстарында байқалды.

Қаржылық бұзушылықтардың жалпы көлеміндегі анағұрлым көп үлесті бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы заңнаманы бұзушылықтар құрады 80%-дан астам.

Тексеру комиссиялары жүргізген аудиторлық іс-шаралардың қорытындылары бойынша аудит объектілерінің қызметінде жүйелік сипаттағы бұзушылықтар мен кемшіліктер: қаржылық есептілікті бұрмалау, бюджеттік өтінімдердегі есептеулердің анықтығы мен негізділігін қамтамасыз етпеу, нысаналы трансферттер бойынша нәтижелер туралы келісімдердің нәтижелер көрсеткіштеріне қол жеткізбеу, бухгалтерлік есеп жүргізу және қаржылық есептілікті жасау кезінде бұзушылықтарға жол берілуі, мемлекеттік сатып алу рәсімдері сақталмауы, тауарларды жеткізудің, орындалған жұмыстар мен көрсетілген қызметтердің анықтығын растаусыз төлемді жүзеге асыру анықталды.

Аудит объектілері мамандарының кәсібилігінің төмендігі, Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамаларын жеткіліксіз деңгейде білу жол берілетін бұзушылықтардың негізгі себептері болып табылады.

Мемлекеттік аудит объектілері бұзушылықтардың жасалуына ықпал ететін себептерді жою мақсатында өз қызметінің ұйымдастырылуын жетілдіру, олардың жүйелік сипатының алдын алу бойынша шаралар мемлекет тарапынан жүргізіліп жатыр. Ел президенті мен Парламенті жағынан мемлекеттік қаржылық бақылау қаржылық іс-әрекетке жататын бірнеше заңдар шығарылды және мемлекеттік қаржылық бақылаудың перспективалы болатын даму бағыттары:

- сыртқы және ішкі бақылауды жүзеге асыратын өкілеттіктер мен функцияларды нақты айқындау арқылы мемлекеттік қаржылық бақылаудың жүйелі жүйесін құру;
- мемлекеттік қаржылық бақылау жүйесін реформалаудың стратегиялық бағыттарын айқындауды нығайту;
- сыртқы және ішкі бақылауды жүзеге асыратын органдарды институционалды нығайту;
- Республикалық және жергілікті бюджеттердің орындалуына мониторинг жүргізудің бірыңғай нормативтік құқықтық, әдістемелік және ақпараттық базасын құруды;
- мемлекеттік қаржы саласындағы барлық мемлекеттік реттеуші органдардың өзара іс-қимыл тәртібін заңнамалық бекіту;
- мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының қызметкерлеріне арналған оқыту, қайта даярлау және біліктілігін арттыру жүйесін құруды нығайту;
- мемлекеттік қаржылық бақылау органдарының халықаралық қызметін жандандыру және кеңейту болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Мемлекеттік сектордағы қаржылық бақылау оқу құралы, Л.З. Бейсенова, Алматы-2015ж, 41-42б.
2. Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі Есеп комитетінің ресми сайты www.esep.kz

Хасенова М.Е., группа УА-43, КЭУК,
Научный руководитель: магистр А.Т. Идирисова

ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ ДЕПОЗИТНОГО ПОРТФЕЛЯ БАНКОВ ВТОРОГО УРОВНЯ

Депозитный рынок Республики Казахстан является одним из главных элементов финансового рынка государства, который за свою небольшую историю показал стремительный рост, резкое падение и стабилизацию. Несмотря на то, что нестабильность была вызвана мировым финансовым кризисом, который просто обострил внутренние проблемы в развитии финансового рынка, необходима разработка мер по минимизации негативных последствий дестабилизации финансового сектора государства [1, с. 151].

Депозитный рынок играет большую роль в социально-экономическом развитии Республики Казахстан. Для оценки уровня влияния составим рисунок 1 который покажет, какое отношение имеют суммы депозитов к ВВП.

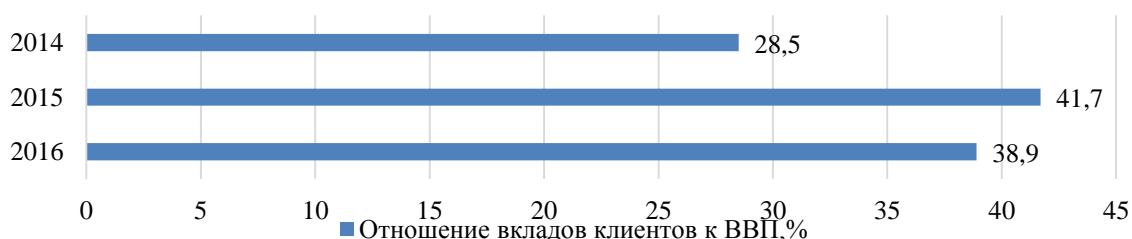

Рисунок 1 - Отношение вкладов клиентов к ВВП страны в период 2014 -2016 года

Рисунок 1 показывает, что в 2014 году показатель составляет 28,5%. Наибольшего значения отношение депозитного рынка в ВВП Республики Казахстан достигает в 2015 году — 41,7%. Это говорит о том, что влияние депозитного рынка, как источника финансовых ресурсов, возросло. И в 2016 году данный показатель сократился до 38,9% [2].

Одним из направлений совершенствования управления депозитными операциями может стать реализация со стороны государства и субъектов банковской системы активной депозитной политики, которая должна быть направлена на привлечение внутренних ресурсов, поскольку на данном этапе рост обязательств банков в основном происходят за счет притока денег физических и юридических лиц в депозиты.

Структурный анализ состояния депозитных источников в формировании банковских ресурсов представлено в таблице 1.

Таблица 1 – Доля депозитных средств в обязательствах банковского сектора, млрд.тг

Наименование	2015	Уд. вес (%)	2016	Уд. вес (%)	2017	Уд. вес (%)
Обязательства	15 873,2	100	21 289,9	100	22 716,2	100
Депозитные средства	11 351,0	71,5	15 605,0	73,3	17 268,6	76
Пр и м е ч а н и е - составлено на основе данных НБ РК						

Как видно из приведенной выше таблице, обязательства банка имеют тенденцию к увеличению, с 2014 года по 2016 год 15 873,2 млрд. тенге до 22 716,2 млрд. тенге соответственно.

Что касается депозитных источников они растут высокими темпами. За 2015 год депозиты выросли на 4254 млрд. тенге (37,4%). Рост депозитной базы связан с переориентацией банков второго уровня на пополнение ресурсной базы посредством привлечения вкладов клиентов, это является одним из положительных моментов банковского сектора за анализируемый период.

Динамика депозитных средств в обязательствах банковского сектора представлена на рисунке 2.

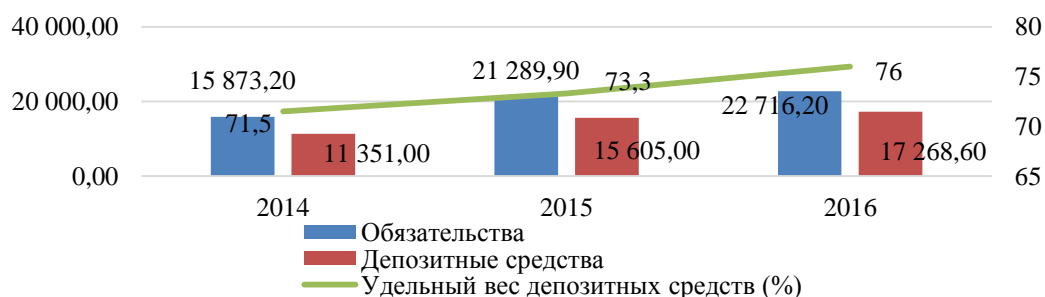

Рисунок 2 - Динамика депозитных средств в обязательствах банковского сектора

Перейдем к анализу депозитного портфеля по категориям вкладчиков. (Таблица 3)

Наименование	2015		2016		2017	
	Всего	Уд.в.%	Всего	Уд.в.%	Всего	Уд.в.%

Всего	11 351,0	100	15 605,0	100	17 268,6	100
Вклады физических лиц	4 442,5	39,1	6 885,5	44,1	7 907,8	46
Вклады юридических лиц	6 908,6	60,9	8 719,6	55,9	9 360,8	54
Примечание – составлено на основе данных НБ РК						

В 2014 году объем вкладов юридических лиц составил 6 906,6 млрд. тенге, то в 2015 году он увеличился 1811 млрд. тенге и в 2016 году рост продолжился на 7,3% и объем вкладов составил 9 360,8 млрд. тенге.

По сравнению с предыдущей категорией, доля депозитов физических лиц стабильно увеличивается в 2014 году по 2016 год с 39,1% до 46%, соответственно.

Объем депозитных ресурсов физических лиц увеличиваются за все три года, в 2014 году объем средств составил 4 442,5 млрд. тенге и в 2015 году произошло увеличение на 2 442,7 млрд. тенге или 55%, и в 2016 году продолжается рост объема данной категории вкладчиков на 15% по сравнению с предыдущим годом, это связано с тем что, банки стали усиленно работать с физическими лицами [3].

Результаты анализа представлены на рисунке 3.

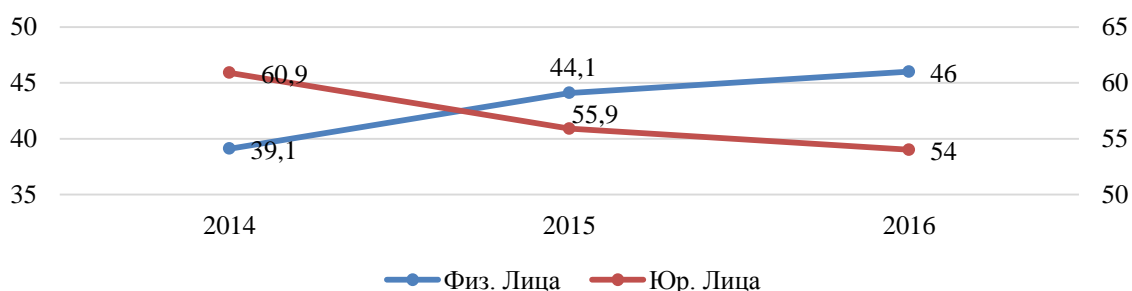

Рисунок 3 – Доля физических и юридических лиц в депозитном портфеле банковского сектора Республики Казахстан за 2014 -2016 года (%)

В 2015 году произошло увеличение депозитов в иностранной валюте по обеим категориям, это связано с тем, что произошла девальвация тенге в Казахстане, и уровень долларизации депозитов вырос на 69% и является очень высоким по сравнению со странами, где произошло обесценение иностранных валют [34].

В 2016 году произошло снижение долларизации депозитов, и соответственно уменьшились вклады в иностранной валюте по обеим категориям вкладчиков.

Ниже представлен график удельного веса депозитных средств в иностранной валюте за анализируемый период.

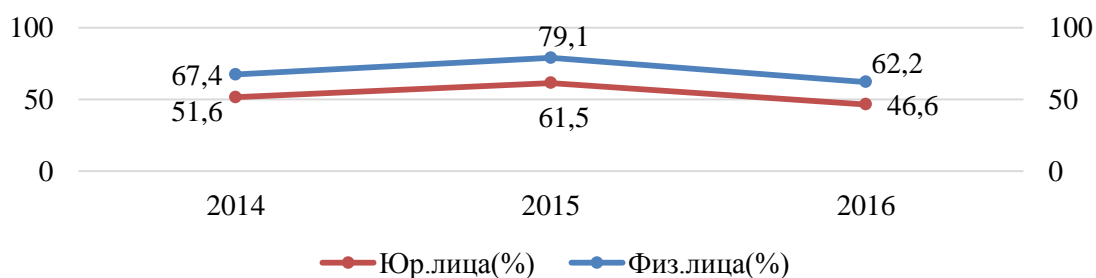

Рисунок 4 – Доля депозитов в иностранной валюте клиентов банка в общем депозитном портфеле банковского сектора за 2014 – 2016 года (%)

Поскольку большую роль формирования депозитных ресурсов играет в основном системно образующие банки, необходимо проанализировать топ – 10 крупнейших банков Республики Казахстан. Ниже в таблице 3 представлена доля десяти крупнейших банков Республики Казахстан в общем депозитном портфеле банков второго уровня [2].

Таблица 3 – Доля депозитных средств топ – 10 банков в общем депозитном портфеле банковского сектора, млрд. тенге.

Наименование		2015		2016		2017	
		Сумма	Уд. вес. %	Сумма	Уд. вес. %	Сумма	Уд. вес. %
Итого топ – 10		9 037,0	100	13 512,0	100	14 564,0	100
1	АО "Народный Банк Казахстана"	1 848,2	20,4	3 043,7	23	3 820,6	26,2
2	АО "КАЗКОММЕРЦБАНК"	2 264,1	25	3 324,7	25	2 863,6	20
3	АО "Цеснабанк"	1 001,4	11,1	1 336,8	10	1 535,2	11
4	ДБ АО "Сбербанк"	906,3	10	1 251,2	9,3	1 170,0	8
5	АО "АТФБанк"	630,4	7	785,1	6	1 050,0	7,2
6	АО "Банк ЦентрКредит"	762,2	8,4	1 002,6	7,4	1 021,5	7
7	АО "ForteBank"	29,4	0,3	728,0	5,4	865,0	6
8	АО "KASPI BANK"	702,1	8	805,9	6	808,9	5,6
9	АО "Банк "Bank RBK"	360,5	4	611,7	4,5	774,5	5,3
10	АО "Евразийский Банк"	532,0	6	621,8	5	654,1	4,5
Примечание – составлено на основе данных НБ РК							

Делая выводы по данной таблице, можно сказать о том, что преобладающее место в структуре депозитного портфеля банковского сектора занимают топ – 10 крупных банков, и их доля составляет 80%, 86%, 84,3% соответственно.

В 2014 году объем депозитной базы топ – 10 банков составил 9 037,0 млрд. тенге, в 2015 году данный показатель увеличился на 49,5% и составил 13 512,0 млрд тенге, и 2016 году продолжается положительная тенденция депозитного портфеля и абсолютный прирост составил 1 052 млрд. тенге.

В общем объеме депозитного портфеля банков второго уровня, наблюдается тенденция увеличения, если в 2014 году его сумма составила 11 351,0 млрд. тенге, то в 2015 году он увеличился на 37,4% и его сумма составила 15 605,1 млрд. тенге.

Исходя из проведенного анализа можно сделать следующие выводы:

В 2014 году общий объем депозитного портфеля топ -10 банков составил 9 037,0 млрд. тенге. Из них наибольший удельный вес (25%) приходится на Казкоммерцбанк. И в 2015 году лидирующее место занимает данный банк, удельный вес остается неизменным. В 2015 году Казкоммерцбанк окончательно объединился с БТА банком, и посредством этого объем депозитного портфеля значительно увеличился на 47%, или 1 060,5 млрд.

тенге. Но в 2016 году произошел отток депозитов на 14% и его объем составил 2 863 690 млн. тенге, что способствовало его переходу на второе место.

Основным банком, к которому перешли вкладчики, стал Народный банк, и за счет этого вывел его на лидирующие позиции, где его доля составила 26,2% или 3 820,6 млрд. тенге. В предыдущих годах Народный банк занимал уверенное второе место, в 2014 году объем депозитного портфеля составил 1 848,2 млрд. тенге, и в 2015 году он увеличился на 65% и составил 3 043,7 млрд. тенге, и занимал 23% доли депозитной базы топ -10 банков.

Далее Цеснабанк, в 2014 году он занимал 11,1%, в 2015 году произошел небольшой отток вкладчиков на 3,3%, но в 2016 году ситуация стабилизировалась и объем депозитов увеличился на 15 %, и составил 1 535,2 млрд. тенге или 11 % доли депозитного портфеля топ - 10.

ДБ АО «Сбербанк России» стабильно входит в пятерку крупнейших банков за все три года. В 2014 году объем его депозитного портфеля составил 906,3 млрд. тенге, и удельный вес составил 10%. В 2015 году объем депозитов увеличился на 38% и равен 1 251,2 млрд. тенге. Далее в 2016 году произошел отток депозитов на 6,5%, за счет сокращения части вкладов юридических лиц, и объем депозитного портфеля составил 1 170,0 млрд. тенге.

Далее АТФ банк, по результатам 2016 года его объем составил 1 050,0 млрд. тенге и удельный вес составил 7,2%, он вошел в пятерку крупнейших банков, опередив Банк Центр Кредит, у которого объем депозитного портфеля составил 1 021,5 млрд. тенге и 7% доли депозитов топ – 10 банков.

В 2014 году произошло слияние трех банков: Fortebank, Альянс Банк, и Темир Банк, и данный банк стал называться Forte. Это объединение способствовало увеличению его депозитного портфеля. Если в 2014 году объем депозитного портфеля составлял 29,4 млрд. тенге, то в 2015 году он увеличился на 24% и его сумма составила 728,0 млн. тенге. И в 2016 году продолжает расти на 19% и его объем составил 865,0 млрд. тенге.

Каспи банк стабильно входит в десятку крупнейших банков. Наблюдается прирост депозитного портфеля за три года, но за счет увеличения всего депозитного портфеля топ – 10 банков, доля Каспи банка снижается. Если в 2014 году она составляла 8%, и в 2015 году 6%, то в 2016 году она снизилась до 5,6% и составила 808,9 млрд. тенге.

Банк RBK также наращивает свой депозитный портфель, если в 2014 году он составил 360,5 млрд. тенге, то в 2015 году относительный прирост составил 70%, и объем равен 611,7 млрд. тенге, в 2016 году он продолжает увеличиваться и относительный прирост составил 27% и объем равен 774,5 млрд. тенге.

Завершает десятку крупнейших банков Республики Казахстан – Евразийский банк. В 2014 году объем депозитного портфеля составляет 532,0 млрд. тенге, в 2015 году произошел рост его на 17% (89,8 млрд тенге), также в конце 2015 года Евразийский банк объединился с АО «Банк Позитив Казахстан» и за счет этого произошел рост депозитного портфеля в 2016 году на 5,2% и его объем составил 654,1 млрд. тенге [3].

Ниже на рисунке 5 представлен удельный вес топ-10 банков.

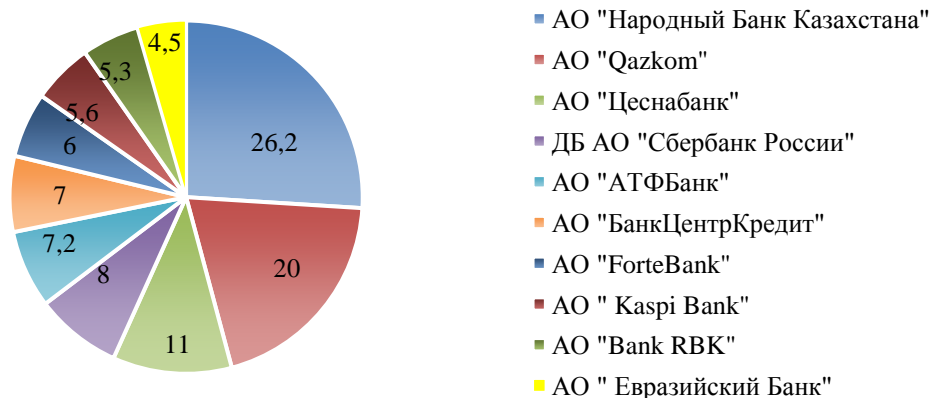

Рисунок 5 – Удельный вес топ 10 банков второго уровня в Республике Казахстан

На основании вышеизложенного анализа, можно сказать о том, что объем депозитного портфеля банковского сектора растет из года в год, и это говорит о том, что экономика Казахстана тоже растет. В сравнении с началом 2014 года объем депозитного портфеля увеличился на 37,4%, в 2015 году он увеличился еще на 11% и перешагнув на сегодняшний день рубеж в 17 трлн. тенге.

Стоит отметить снижение доли депозитов в иностранной валюте, что вызвано укреплением национальной валюты и более низкими ставками вознаграждения по данной категории депозитов.

Список литературы:

- 1 Развитие депозитного сектора в стрессовых условиях функционирования финансового рынка Казахстана //Вестник Каз ЭУ им. Т.Рыскулова, №1, 2013 г., с. 151-155
- 2 Сайт Национального Банка Республики Казахстан <http://www.nationalbank.kz>
- 3 Сайт Информационного банковского портала «Первый Банковский! - Banker.kz» [Электронный ресурс] <https://www.banker.kz/banks/>

Шамшиден М.Ж., гр.Ф 1 ПН

Научный руководитель: к.э.н., доцент, Е.И. Борисова

ПРОБЛЕМЫ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАКОПИТЕЛЬНОГО ПЕНСИОННОГО ФОНДА (ЕНПФ) В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Выбор данных приоритетов был обусловлен следующими причинами. Совершенствование пенсионной системы предопределяет совершенствования пенсионного обеспечения, которое в свою очередь требует решения организационно-экономических, социально-демографических и правовых вопросов. Социально-экономическая модернизация страны требует наличия мощных институтов, способных финансировать такого рода проекты. Данной причиной обуславливается укрупнение игроков пенсионного рынка. Тем более что крупным институциональным инвесторам будет облегчен выход на внешние рынки. Для диверсификации структуры экономики страны, направленной на снижение инвестиций в сырьевую составляющую обосновано инвестирование в социальную инфраструктуру, которая включает в себя сферы здравоохранения и образования. Для повышения конкурентоспособности страны

необходимы инвестиции в человеческий капитал. Из практики известно, что пенсионные деньги это длинные деньги, которые должны инвестироваться с расчетом на длительный срок. Так что инвестициями в социальную инфраструктуру будут диверсифицированы инвестиционные риски пенсионных фондов.

По состоянию на 1 марта 2018 года пенсионные активы (далее – ПА) ЕНПФ, находящиеся в доверительном управлении Национального Банка Республики Казахстан (далее – НБРК), составили 7 884,76 млрд. тенге. По состоянию на 01.03.2018 года средневзвешенная доходность к погашению (YTM) долговых финансовых инструментов, находящихся в инвестиционном портфеле ПА ЕНПФ, составила 7,3% годовых, в том числе по номинированным в тенге – 8,8% годовых, в иностранной валюте – 3,6% годовых. В результате инвестиционной деятельности, а также вследствие волатильности курсов иностранных валют и изменения рыночной стоимости финансовых инструментов, размер начисленного инвестиционного дохода с начала 2018 года составил 36,91 млрд. тенге. Доходность пенсионных активов ЕНПФ, распределенная на счета вкладчиков (получателей) с начала 2018 года, составила 0,37%. Структура начисленного инвестиционного дохода за указанный период представлена в Таблице 1.

Таблица 1. Структура инвестиционного дохода, полученного по ПА ЕНПФ, находящимся в доверительном управлении НБРК

Млн.тенге	
Наименование	Инвестиционный доход за 2018г.
Доходы ив виде вознаграждения, в т.ч. по размещенным вкладам и операциям «Обратное РЕПО»	87,64
Доходы (убытки) от рыночной переоценки ценных бумаг	27,08
Доходы (убытки) от переоценки национальной валюты	-75,09
Прочие доходы (убытки)	-2,72
ИТОГО:	36,91
Примечание- составлена автором на основании официального сайта ЕНПФ РК	

Как видно из таблицы 1, в результате инвестиционной деятельности, а также вследствие волатильности курсов иностранных валют и изменения рыночной стоимости финансовых инструментов, размер начисленного инвестиционного дохода с начала 2018 года составил 36,91 млрд. тенге. Доходность пенсионных активов ЕНПФ, распределенная на счета вкладчиков (получателей) с начала 2018 года, составила 0,37%. К сожалению, в Казахстане не разработан механизм государственно частного партнерства с институциональным инвесторами, для которых выгода участия в данных проектах очевидна. Привлекательные условия для долгосрочных капиталоемких инвестиций.

Инвестиционная доходность выше уровня инфляции может быть достигнута путем диверсификации структуры экономики. Для достижения данной цели необходимо использовать возможности инвестирования пенсионных фондов в социальную инфраструктуру. Появление на рынке новых социальных инфраструктурных ценных бумаг разнообразят набор финансовых инструментов. Конечно, инвестиционная деятельность, это одна из проблем накопительной пенсионной системы. Хочется вспомнить одну проблемную ситуацию. 13 мая 2017 года Международный Банк Азербайджана заявил о банкротстве. Заявление о банкротстве было подано в один из американских судов.

Убыток азербайджанского Межбанка (МБА) по итогам прошлого года превысил миллиард долларов. Международный банк Азербайджана (МБА) оказался на грани краха из-за дефицита в стране валюты .7 июня 2017 года ЕНПФ вложил в азербайджанский банк 71,6 млрд тенге (примерно 227 млн долларов США).

Рахим Ошакбаев выразил большое сомнение в том, что эти деньги можно вернуть в страну, если не будет принято политическое решение на самом высоком уровне – например, по договоренности между президентами Назарбаевым и Алиевым. В качестве источника погашения долгов Межбанка официальный Баку рассматривает два варианта: государственный бюджет и средства Госнефтефонда. Первый вариант маловероятен, потому что в этом году в госбюджете не заложены расходы на выплату долгов Международного банка. Второй вариант – за счет нефтяного фонда – более реален, но скорого возврата денег ждать все равно не следует. Пройдет несколько лет, пока будут проведены все бюрократические процедуры, а до того времени денег казахстанские пенсионеры и ЕНПФ не увидят. Как рассказал Акишев, долг Межбанка перед Нацбанком РК относится к так называемым старшим долгам, держатели которых в случае банкротства должника получают деньги в первую очередь. На сегодняшний день Межбанк предлагает три варианта реструктуризации долга. «Первый вариант. Обмен 250 млн долларов текущих обязательств МБА на 200 млн долларов долга в виде государственных ценных бумаг Азербайджанской Республики со сроком погашения 12 лет (до 2029 года), со ставкой вознаграждения 5,125%,.

Второй вариант. Обмен 250 млн долларов текущих обязательств МБА на 250 млн долларов долга в виде государственных ценных бумаг Азербайджана со сроком погашения 15 лет (до 2032 года) и ставкой вознаграждения 3,5%.

Третий вариант. Обмен 250 млн долларов текущих обязательств МБА на 250 млн долларов нового выпуска облигаций МБА со сроком погашения 7 лет (до 2024 года) и ставкой вознаграждения 3,5%».

В итоге, долг банка обменяют на государственные ценные бумаги Азербайджана сроком на 15 лет и со ставкой 3%.

Это значит, что 71,3 млрд тенге пенсионных денег казахстанцев инвестированы в чужую экономику с доходом намного ниже инфляции.

Список литературы:

- 1.Официальный сайт ЕНПФ РК
2. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/dengi-enpf-azerbaydjanskiy-bank-investirovali-eks-sotrudniki-318701/
- 3.http://keden.kz/ru/news_main.php?id=59894

Musaeva I.T., 3rd year student Scientific adviser - Master,
Senior Lecturer R. Ansabaeva
Karaganda economic university of Kazpotrebooyuz

FEATURES OF A MODERN SYSTEM OF HEALTH INSURANCE IN GERMANY

Germany has a banking system in which privately owned banks have coexisted for more than 200 years with banks marked by direct government involvement. The privately owned banks comprise large commercial banks active on a national and international level such as Deutsche Bank and Commerzbank and a number of other, more specialized private banks as well as the regionally focused, relatively small credit cooperatives. The banks with government involvement are the large, mostly nationally active Landesbanken and the smaller, regionally focused savings banks. The savings banks and the cooperative banks follow similar, relatively simple business models (deposit taking and lending)[1]. They are both geographically constrained as their by-laws allow them to provide loans only to borrowers from the same administrative district. On the other hand, the large commercial banks and, to a lesser degree, the Landesbanken offer the full range of products from loans, through investment banking

services to insurance products. In particular the large private commercial banks can therefore be characterized as typical universal banks. The private commercial banks, the small credit cooperatives and the savings banks and Landesbanken make up what is often referred to as the 'Three-Pillar-Banking-System'. This structure makes the German banking system unique, with only the Austrian banking system showing a somewhat similar structure in Europe. In sections two and three, we will give a detailed description of the current structure of the German banking system and its recent developments. The financial crisis of 2007/2008 affected the German banking system and threatened the existence of some large banks from the private sector as well as among the banks with government involvement[2]. The consequences of the financial crisis of 2007/2008 for the German banking system and other challenges facing German banks are discussed in section four. In section five, we provide a brief comparison of the German banking system with other European banking systems to point out the uniqueness of the German banking system. Interestingly, contrary to the banking systems of many other European countries, the German system did not undergo major structural changes in the last decades. The strong role and involvement of the government in German banking is subject to ongoing debate. The general view on government involvement in banking is that government banks are inefficient because of agency problems, corruption and fraud (e.g. La Porta et al. 2002; Carvalho 2014)[3]. However, recent research on the German banking system draws a somewhat different picture. Some authors argue that the existence of small, regionally focused banks has positive effects for local economic development. Others argue that banks with government involvement can help reduce financial constraints for small and medium sized companies and stabilize the economy and the banking system by displaying less cyclical lending behavior[4]. We will elaborate more on this and discuss the findings of recent empirical research on the German banking system in section six. Section seven offers a conclusion and outlook. Today, the banking structures differ significantly between European countries. This is related both to historical reasons and to developments over the last decades. In every country, we find a small number of large banks, which typically are the most important banks in terms of total assets and numbers of branches[5].

In some countries, e.g. in Great Britain, the big banks are by far the dominant players in the banking market, while in others they share the market with savings banks and/or cooperative banks. Until today, savings banks play an important role in Germany, Austria and Spain, but not any more in several other countries. In France and Austria cooperative banks are powerful market participants, while their role is very limited in some other countries[6]. In some countries the changes have gone even further. For instance in Belgium savings and cooperative banks have essentially disappeared, and in Great Britain the former public savings bank (TSB) was sold to Lloyds Banking Group, and several cooperative banks, the so called building societies, were converted into corporations and some of them were sold to large private banks. Only Germany stands out as the special case in which there was no substantial change in the banking structure during the last decades. Several factors drove the changes in Europe. Certainly, the political climate of the time and EU-wide harmonization were important. However, there was also the presumption that in As far as their legal and institutional structures and their economic roles are concerned, the German savings and cooperative banks are today almost exactly as they had been 50 and even 80 years ago, their former set-up, small local banks, whose legal form differs from that of a corporation owned by private shareholders, were not competitive. To a certain extent, this may have been true, and it may have been due to the fact that in most countries savings and cooperative banks had long been subject to different and more restrictive regulation than 'normal' banks[7].

Furthermore, their small size and/or their 'unconventional' institutional and governance features may have reduced their competitiveness. As one of the motives for initiating far reaching reforms was the belief that the efficiency of local savings and cooperative banks is lower than that of other banks with comparably large branch networks, it is instructive to take a closer look at the situation in Germany, since the German experience does not support this

belief. Comparative studies show that this is in fact almost the same in many other countries. The presumption that there are differences in efficiency resulting from the legal form and the ownership structure could not be supported empirically until the start of the global financial crisis in 2007. In the financial crisis, most national savings and cooperative bank systems even fared better than most of their competitors from the ranks of large private banks. However, there are exceptions. The most important one is that of the Spanish savings banks. The *cajas* were very seriously affected by the crises. Most probably their current problems are related to the fact that they had been transformed in an unbalanced way a few years before the crisis and that the regional principle was abolished. Results of recent research on the German banking system As a consequence, the *cajas* started to compete vigorously among one another, putting pressure on their profitability. By now, there is hardly any cooperation between them left, nor a network that may strengthen them, provide support and impose discipline on the individual *cajas*[8].

The German banking system is quite unique as it comprises three pillars of high importance: privately owned commercial banks, including large banks with extensive branch networks; smaller, privately owned and regionally focused credit cooperatives; and public banks (or banks with government involvement) comprising the small, regionally oriented savings banks and the larger Landesbanken. The banks in these three pillars have coexisted for more than 150 years with relatively little structural change over time. The German banking system has been a relatively stable banking system, with no major banking crisis in recent history, although some of the commercial banks – in particular Commerzbank and Hypo Real Estate, and some of the Landesbanken – were massively affected by the global financial crisis in 2007/2008 and needed strong government support or were forced to merge. Some observers and recent empirical research attribute the overall stability of the German banking system to its unique structure and the stabilizing role that the savings and cooperative banks play for local economic development due to their lower lending cyclicality. We have no final verdict on the question whether the strong role state-related entities play in the German banking system is for better or for worse. But we believe that having banks with some government involvement as an integral part of the banking system has at least some important advantages. A substantial part of the recent research on the German banking system seems to support this view, but more research in this area is needed. Moreover, we believe that the structure of the German banking system will not change in a fundamental way in the short- and medium-term future, because this mixed system has functioned well in the past and there are no strong indications that this will change nor convincing reasons why it should change. German banks will cope with the challenges that are waiting ahead, in particular with the ongoing fundamental changes in the regulatory environment[9].

References:

1. Allen, F., Gale, D. (2001) *Comparing Financial Systems*, Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press. References Altunbas, Y., Evans, L., Molyneux, P. (2001)
2. 'Bank Ownership and Efficiency', *Journal of Money, Credit and Banking* 33, 926-954. Ayadi, R., Carbo-Valverde, S., Schmidt, R.H. (2009)
3. 'Investigating Diversity in the Banking Sector in Europe: The Performance and Role of Savings Banks', Brussels: Centre for European Policy Studies. Ayadi, R., Llewellyn, D., Schmidt, R.H. (2010) 'Investigating Diversity in the Banking Sector in Europe: Key Developments, Performance and Role of Cooperative Banks', Brussels: Centre for European Policy Studies. Beck, T., Hesse, H., Kick, T., von Westernhagen, N. (2009)
4. 'Bank Ownership and Stability: Evidence from Germany', Working Paper. Behr, P., Norden, L., Noth, F. (2013)
5. 'Financial constraints of private firms and bank lending behavior', *Journal of Banking and Finance* 37, 3472-3485. Butzbach, O., von Mettenheim, K., eds. (2014) *Alternative Banks and Financial Crisis*, London: Chatto and Pickering. Behr, P., Foos, D., Norden, L. (2015)

6. 'Cyclicalities of SME lending and Government Involvement in Banks', Working Paper. Brämer, P., Gischer, H., Pfingsten, A., Richter, T. (2010)
7. 'Der öffentliche Auftrag der deutschen Sparkassen aus der Sicht des Stakeholder-Managements' Burgess, R., Pande, R. (2005)
8. 'Do Rural Banks Matter? Evidence from the Indian Social Bank-ing Experiment', American Economic Review 95, 780-795. , Zeitschrift für öffentliche Unternehmen 33, 311-332. Carvalho, D. (2014)
9. 'The Real Effects of Government-Owned Banks: Evidence from an Emerging Market', Journal of Finance 69, 577-608. Dinç, S. (2005) 'Politicians and banks: Political influences on government-owned banks in emerging markets', Journal of Financial Economics 75, 453-479. Elsas, R., Krahen, J.P. (2004)

Есинбекова А.А. магистрант 1 курса, КЭУК
 Научный руководитель: к.э.н., доцент Ж.А. Гусманова

АНАЛИЗ ДЕЙСТВУЮЩЕЙ ПРАКТИКИ ФИНАНСИРОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЕКТОВ В РАЗРЕЗЕ РЕГИОНОВ

В настоящее время использования инноваций являются основным способом достижения экономического роста и повышения конкурентоспособности во всех регионах. Инновационная деятельность включает в себя ряд различных показателей. Показатели, наиболее широко применяемые в отечественной и зарубежной практике и характеризующие инновационную активность. Ее инновационную конкурентоспособность, можно разбить на следующие группы: затратные; по времени; обновляемости и структурные. [1, с.10-123]

Инновационная деятельность характеризуется следующими показателями:

1. Внутренние затраты на НИОКР по областям
2. Анализ структуры по секторам деятельности
3. Уровень инновационной активности предприятий РК
4. Объем произведенной инновационной продукции РК
5. Объем инновационной продукции в разрезе регионов РК
6. Внутренние затраты на НИОКР в региональном разрезе
7. Уровень инновационной активности предприятий по регионам
8. Затраты на процессные инновации
9. Затраты на продуктовые инновации

Наиболее часто используются показатели, отражающие удельные затраты фирмы на НИОКР в объеме ее продаж и численность научно-технических подразделений. Восприимчивость предприятий к инновациям, которая часто рассматривается как инновационная активность.

По уровню инновационной активности наблюдается тенденция к росту у большинства регионов. Среди областей активные позиции занимают ЮКО, ВКО и города Астана и Алматы. Все три года наблюдается незначительное увеличение показателей в ЮКО с 2 009 млн.тг. в 2014 г. до 2 315 млн.тг. в 2016 г.; ВКО с 1 767 млн.тг. до 2 091 млн.тг. соответственно. В городах Астана и Алматы также наблюдается тенденция увеличения. Так в г.Астане в 2014 г.- 1 617 млн.тг, в 2015 г.- 1 997 млн.тг., в 2016 г.- 4 103 млн.тг. В г.Алматы показатели составили в 3 902, 4 389 и 7 970 млн тг. соответственно. [2]

Уровень инновационной активности предприятий следует рассматривать также и с позиции объемов произведенной инновационной продукции (рисунок 1):

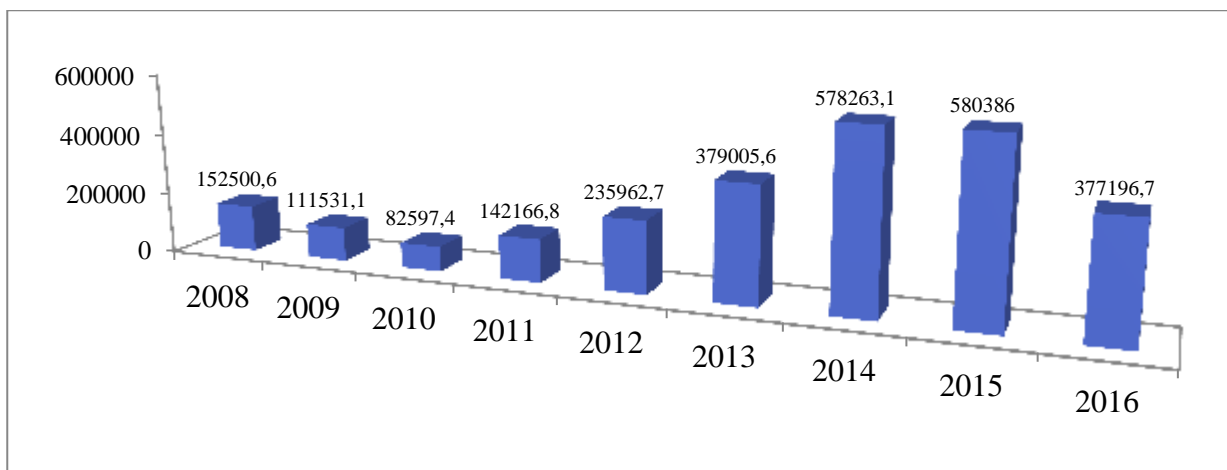

Рисунок 1. Объем произведенной инновационной продукции в РК за 2008 – 2016 гг.

На рисунке 1 можно отметить, что в целом за 9 лет наблюдается увеличение объемов произведенной инновационной продукции 2,47 раза.

Если рассмотреть 2008-2010 года то видно, что наблюдается тенденция к снижению. Если 2008 г. объем произведенной инновационной продукции составил 152 500,6 млн. тг., то в 2010 г. – 82 597,4 млн. тг., т.е. за три года данный показатель снизился на 45,8%. Затем рост объемов инновационной продукции вплоть до 2014 года составил 580 386 млн. тенге или прирост составил с 2010 года – 497788,6 млн. тенге или 7,0 раза. Однако последние два года объем продукции опять начал снижаться и в 2016 составил 377 196,7 млн. тг., снизившись на 35%.

Структура приобретенных технологий показывает негативную тенденцию: преобладает закупка готовых товаров и услуг, когда для эффективности инновационной деятельности следовало бы приобретать знания и технологии. Что касается объема экспорта высокотехнологичной продукции, то перед Казахстаном остро стоит необходимость создать условия для максимальной диверсификации экономики. В противном случае внешняя угроза, вызванная возможными резкими колебаниями мировой конъюнктуры на мировых сырьевых рынках, будет нарастать.[3, с. 56-59]

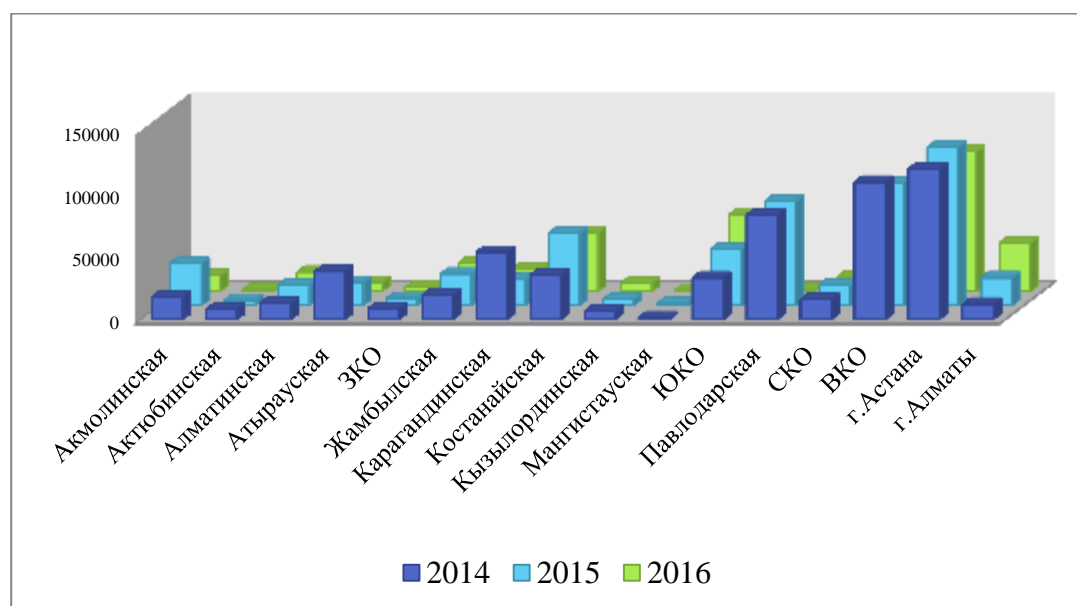

Рисунок 2. Объем произведенной инновационной продукции в разрезе регионов РК на период 2014-2016 гг.

По данным показателям в явных «локомотивах» - Южно-Казахстанская область, которая на протяжении трех лет демонстрировала высокие позиции: в 2014 г. – 33177,5 млн тг., в 2015 г. – 45153,5 млн тг., в 2016 г. – 61465,6 млн тг. Следом идет г. Алматы, которая также показывает увеличение показателей за 3 года с 12504,9 млн тг. до 38876,9 млн тг. соответственно (рисунок 2).

Рассмотрим динамику изменения объемов инновационной продукции за два последних года.

Наблюдается прирост только в в Кызылординской области - 45,6 % и Южно – Казахстанской области – 36,1%. Все остальные регионы показали снижение. Аутсайдерами по снижению изменения объемов инновационной продукции стали Акмолинская область – 2,6 раза, г. Алматы – 76,0%, Атырауская область – 59,8% и Актюбинская область – 58,7%.

Сравнительно высокую долю инновационной продукции в общем объеме собственного промышленного производства демонстрируют Жамбылская, Восточно-Казахстанская, Павлодарская, Акмолинская, Северо-Казахстанская и Костанайская области – от 5,9 до 11,9%. Средний показатель наблюдается в Южно-Казахстанской, Карагандинской, Алматинской областях и городах Алматы и Астана – от 1,7 до 4,9%. В остальных регионах зафиксировано менее 1%. [4]

В целом основными источниками финансирования инновационной деятельности в регионах являются средства предприятий, БВУ, институтов развития, республиканского бюджета в рамках программы «Дорожная карта бизнеса 2020». Сдерживающим фактором выделения средств из местного бюджета на поддержку инновационной деятельности, по мнению некоторых регионов, является отсутствие законодательного закрепления компетенции акиматов. [4]

В настоящее время первоочередной задачей экономического развития в Казахстане является создание эффективной инновационной системы и увеличение предложения отечественной инновационной продукции на мировом рынке. Опыт развитых стран показал, что необходимой национальной инновационной системы является венчурное инвестирование – механизм финансирования проектов на ранних стадиях развития посредством прямых инвестиций в малые инновационные предприятия.

Венчурный капитал в Казахстане начал свое развитие в 2000-х годах, а государственную поддержку получил в 2004 г., с момента одобрения Программы развития национальной инновационной системы, которая действовала в рамках Стратегии индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015 годы.

Правительство Республики Казахстан своим постановлением в 2003 г. создало один из институтов инновационного развития – АО «Национальный инновационный фонд» (НИФ) со 100% участием государства, основной задачей которого стала реализация инновационной политики на принципах партнерства с частным капиталом. И одним из направлений деятельности НИФ явилось создание и развитие венчурной инфраструктуры в Казахстане.

НИФ в короткий промежуток времени создал 5 казахстанских венчурных фондов с собственным участием в 49%, с несколькими финансовыми компаниями и группами Республики Казахстан.

Согласно информации, полученной из открытых источников, общий объявленный капитал по 5 фондам составил 110 млн долл. США, в 2012 г. данная цифра увеличилась до 130 млн долл. США, а количество фондов достигло 6 (таблица 2).

Таблица 2- Венчурные фонды Республики Казахстан

№	Наименование венчурного фонда	Год создания	Партнеры	Уставный капитал
1	АО «Венчурный Фонд»	2004	АО «Lancaster Group»	2 700 000

	«Адвант»		Kazakhstan»	
2	АО «Фонд высоких технологий «Арекет»	2004	АО «Туран Алем Секьюритис», АО «АИФН Курулыс Констракшн», АО «Инвестиционная группа «Алан»	1 472 526
3	АО «АИФРИ «Венчурный Фонд Центрас»	2004	ТОО «Сентрас Капитал»	2 679 000
4	АО «Almaty Venture Capital»	2005	АО «Алматы Бизнес Групп»	2 600 000
5	АО «АИФРИ «Glotur technology Fund	2005	АО Glotur	2 693 800
6	АО «АИФРИ «Logycom Perspective Innovations»	2007	АО Logycom	2 449 800
Примечание - Составлено авторами				

При этом необходимо отметить, что некоторые частные АИФРИ осуществляли и осуществляют рискованные инвестиции в проекты, т.е. посредством НИФ государство проводит политику развития рынка венчурного капитала, однако рейтинг показывает, что ее реализация весьма слабая.

С 2010 по 2014гг. казахстанскими венчурными фондами было профинансировано 15 проектов в различных отраслях, из них на сегодняшний день завершено 8 проектов. В 20012-2015 г. начато финансирование 3-х проектов, а фактически сформированный капитал по всем фондам на 2011 г. составил около 25 млн долл. США.

Таким образом, можно отметить, что практический опыт развития венчурной инфраструктуры в части создания венчурных фондов с участием государства в Казахстане положителен. Успехом является закрытие двух венчурных фондов с прибылью в размере 58,8 млн тенге для НИФ.

Однако, если подойти с учетом теории и практики зарубежных стран, можно сказать, что полученный опыт не является становлением венчурной индустрии в республике, а скорее развитием прямых инвестиций. И важно понять из-за чего произошел сдвиг в сторону прямых инвестиций. На наш взгляд, во-первых, средний бизнес в сложившейся ситуации не готов делать 5-7-летние рискованные инвестиции, во-вторых, наличие малого или, правильнее сказать, мизерного количества проектов для венчурного капитала, в-третьих, малое количество специалистов, имеющих успешный опыт создания, реализации и продажи именно стартап проектов [5, с. 103-114].

Результаты работы созданных казахстанских венчурных фондов показывают, что фактически фонды осуществляли не инвестиции в технологичные проекты, а финансирование молодых недавно образованных компаний, которым необходимо было финансирование бизнеса из внешнего источника. То есть фактически под термином «венчурный» и понятиями «венчурный капитал» и «венчурное финансирование» понимается любой вид финансирования, отличающийся от срочного и обремененного кредитования, и во многом напоминает проектное финансирование.[6]

Однако эти причины и являются также проблемами в части создания и деятельности венчурного капитала, то есть тут целесообразно рассматривать проблемы в комплексе с вопросами развития всей инновационной инфраструктуры. [7]

Исходя из этого можно отметить наличие следующих системных проблем по полноценному развитию венчурного инвестирования инновационной деятельности в Казахстане:

-отсутствие достаточного количества малых инновационных предприятий и, соответственно, бизнес-предложений, отвечающих базовым критериям венчурных инвесторов. Проблема отсутствия проектов имеет следующее очертание: в республике

присутствуют лишь единичные проекты, пригодные для венчурного капитала, действующий венчурный капитал не готов финансировать данные проекты. Фактически Казахстан, обладающий достаточно высоким человеческим капиталом и высокоразвитыми исследовательскими учреждениями, имеет низкие валовые внутренние расходы на НИОКР, то есть соотношение составляет менее 0,5%. Поэтому необходимо говорить о разрыве между НИОКР и промышленностью, потому что именно из НИОКР формируется поток проектов, пригодных для венчурного капитала;

-отсутствие квалифицированных кадров со стороны венчурных фондов, в частности, отсутствие мотивации, а также недостаточная подготовка менеджмента компании-соискателя;

-отсутствие заметных казахстанских источников венчурного капитала;

-отсутствие в Налоговом кодексе Республике Казахстан прямого стимулирования венчурной деятельности;

-недостаточно развита инновационная инфраструктура, способная обеспечить плодотворный симбиоз венчурного капитала с малым и средним инновационным бизнесом;

-отсутствует система информационной поддержки рынка инноваций, а также система обмена информацией между разработчиками и потенциальными инвесторами.

Список литературы:

1. Палютин Ф. М. Формирование системы показателей эффективности инновационной деятельности предприятий. – М.: Инфра, 2014 г. - 360 с.

2. Официальный сайт статистики Министерства национальной экономики РК www.stat.gov.kz.

3. Мазур И.И., Шапиро В.Д., Ольдерогге Н.Г. Управление проектами: Учеб. Пособие для вузов/ Под общ. Ред.И. И. Мазура. - М.: ЗАО "Издательство "Экономика", 2005. - 574 с.

4. Венчурное финансирование инновационных проектов. Общая редакция и составление: А.М. Балабан, М.Л. Балабан. Научное редактирование: профессор В.А. Воронцов. - М.: АНХ, 2009. - 247 с.

5. Смирнов В.Т., Бондарев В.Ф., Романчин В.И. Основы экономической теории. Учебное пособие. - Орёл, 2012. - 256 с.

6. Официальный сайт АО Холдинг «Байтерек»: <http://www.baiterek.gov.kz/ru/programs/gpfiir-program/>

7. Официальный сайт Finance Masters- <http://www.financemasters.ru/fmass-245-3.html>

Сыздық С.М., Ф-21к тобы студенті, КЭУК
Ғылыми жетекші: к.э.н., доцент Ж.А. Гусманова

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТӨЛЕМ ЖҮЙЕСІ: ОНЫҢ ДАМУЫ ЖӘНЕ ЖЕТІЛДІРІЛУІ

Қазақстан егемендігін жариялау, елдің экономикасы мен банк жүйесін реформалау сенімділігі, қауіпсіздігі мен тиімділігімен ерекшеленетін, жедел және көп тәуекелсіз төлемдер жүзеге асыруға мүмкіндік беретін төлем жүйелерін құру қажеттілігін тудырды.

Мақсаты: Қазақстан Республикасының қазіргі кезеңдегі төлем жүйесінің негізгі құрылымдарын талдап – сараптау; төлем жүйесінің ұғымының маңызы мен мәнін ашу және еліміздегі болашақта жүзеге асырылатын төлем жүйесінің дамуының жоспарларын анықтау.

Баяндаманың өзектілігі: бұл ретте ұлттық төлем жүйелерінің сенімділік деңгейін арттыру мақсатында Қазақстан Ұлттық Банкі тұрақты түрде алдыңғы қатарлы ақпараттық технологияларды ескеру арқылы төлем жүйесінің серверлерін жаңарту бойынша жұмыстар атқаруда, нормативтік құқықтық базаны жетілдіруде.

Банкаралық ақша аударымдары жүйесі (БААЖ) елдің нақты уақыт режиміндегі жалпы есеп айырысулар жүйесі (бұдан әрі – RTGS) болып табылады, яғни құжат жеке өңделеді және ақша аудару әрбір төлем құжатының негізінде жүзеге асырылады.

2017 жылдың қаңтар-қазан айларында БААЖ арқылы 708 680,9 млрд. теңге сомаға 12,2 млн. транзакция жүзеге асырылды. 2016 жылғы қаңтар-қазан айларымен салыстырғанда төлемдер саны 5,6%-ға (649,2 мың транзакцияға) ұлғайды, төлемдер сомасы 49,2% (233 740,9 млрд. теңгеге) ұлғайды.

Орташа алғанда бір күнде БААЖ арқылы 2017 жылдың қаңтар-қазан айларында 3 455,7 млрд. теңге сомаға 59,8 мың транзакция өтті, бұл 2016 жылдың осындай кезеңдегі деңгейден саны бойынша 5,8%-ға (3,3 мың транзакцияға) және сомасы бойынша 48,4% (1 127,6 млрд. теңгеге) көп.

1 кесте - Банкаралық ақша аудару жүйесі (БААЖ), (тиісінше мың транзакция және млрд.тг)

Жыл		қазан		Жиынтығы (қаңтар-қазан)	
		саны	көлемі	саны	көлемі
2016	барлығы	1 107,6	47 913,9	11 535,5	474 939,9
	орташа алғанда бір күнде	52,7	2 281,6	56,5	2 328,1
2017	барлығы	1 243,6	69 904,7	12 184,7	708 680,9
	орташа алғанда бір күнде	60,0	3 165,6	59,8	3 455,7
Өзгеріс, %-бен	барлығы	12,3%	45,9%	5,6%	49,2%
	орташа алғанда бір күнде	13,7%	38,7%	5,8%	48,4%

Е с к е р т у www.nationalbank.kz сайтынан ақпарат ретінде алынған.

Банкаралық клиринг жүйесі (БКЖ) – ұсақ төлемдерге арналған клиринг жүйесі. Көрсетілген жүйеде барлық төлемдер нетто (таза) негізде жүзеге асырылады. БКЖ-ның негізгі бағыты шағын сомаға көптеген бөлшек төлемдер жүргізуден тұрады. БКЖ қаражат пайдаланушының шотында алдын ала депоненттелмей, көпжақты негізде жүзеге асырылады. Бұл ретте жүйеде бір төлем үшін 5 млн. теңгеге тең барынша жоғары сомаға шектеу белгіленді.

2 кесте - Банкаралық клиринг жүйесі, (тиісінше мың транзакция және млрд.тг)

Жыл		қазан		Жиынтығы (қаңтар-қазан)	
		саны	көлемі	саны	көлемі
2016	барлығы	1 598,4	519,5	17 759,5	4 811,1
	орташа алғанда бір күнде	76,1	24,7	87,1	23,6
2017	барлығы	1 918,7	570,4	17 413,0	5 205,4
	орташа алғанда бір күнде	87,2	25,9	84,9	25,4
Өзгеріс, %-бен	барлығы	20,0%	9,8%	-2,0%	8,2%
	орташа алғанда бір күнде	14,6%	4,8%	-2,4%	7,7%

Е с к е р т у www.nationalbank.kz сайтынан ақпарат ретінде алынған.

Төлем карточкалары-2017 жылдың 1 қарашасындағы жағдай бойынша төлем карточкаларын шығаруды іс жүзінде 25 банк және «Қазпочта» АҚ жүзеге асырады. Аталған ұйымдар халықаралық жүйелердің төлем карточкаларын шығарады және таратады (олардың үлесі – 99,5%): VISA International, MasterCard Worldwide, UnionPay International және American Express International. Бұдан басқа Қазақстан банктері жергілікті жүйелердің төлем карточкаларын шығарады: Altyn Card – «Қазақстан Халық Банкі» АҚ және Ситибанк Қазақстан жергілікті карточкасы - «Ситибанк Қазақстан» АҚ.

2017 жылғы 1 қарашасындағы жағдай бойынша банктер 18,2 млн. төлем карточкаларын шығарды, ал бұл карточкаларды ұстаушылар саны – 16,3 млн. адам болды (2016 жылғы осындай күнгі жағдаймен салыстырғанда – тиісінше 17,7% және 15,6% өсу). Ең қолайлы таралған карточкалар дебеттік карточкалар болып табылады, олардың үлесі 82,6%, кредиттік карточкалардың үлесі – 13,7%. Кредиттік лимиті бар дебеттік карточкалардың және алдын ала ақысы төленген карточкалардың үлесіне тиісінше 2,9% және 0,9% сәйкес келеді.

2017 жылғы қазанында қазақстандық эмитенттердің төлем карточкаларын пайдалана отырып жасалған транзакциялардың көлемі 1 279,0 млрд. теңге болды (2016 жылғы қыркүйек айымен салыстырғанда өсу 16,9%). 2017 жылғы қазан айында транзакциялар саны 45,0 млн. транзакция болды және 2016 жылғы қазан айымен салыстырғанда 42,4% ұлғайды. Бұл ретте қолма-қол жасалмайтын төлемдер санының және сомасының өсуі 121,49% (транзакциялардың саны 24,4 млн. транзакция болды) және 124,16% (транзакциялардың көлемі 333,3 млрд. теңге болды), ал қолма-қол ақшаны алу бойынша операциялардікі тиісінше 14,65% (транзакциялардың саны 20,6 млн. транзакция болды) және 25,08% (транзакциялардың көлемі 945,8 млрд. теңге) болды.

Қолма-қол жасалмайтын төлемдердің негізгі үлесі POS-терминалдар (қолма-қол жасалмайтын төлемдердің жалпы санынан және көлемінен 53,65% және 46,39%) және интернет (тиісінше 42,04% және 45,87%) арқылы жасалды. Қолма-қол ақшаны беру операциялары негізінен банкоматтар арқылы жасалды (қолма-қол ақшаны беру бойынша операциялардың жалпы санынан және көлемінен 95,09% және 84,93%).

3 кесте - Төлем карточкалары

Көрсеткіштер	01.11.16	01.11.2017
Айналымдағы карточкалар саны (мың бірлік), оның ішінде:	15 491,1	18 239,6
<u>жергілікті жүйе карточкалары</u>	<u>344,0</u>	<u>86,7</u>
<u>халықаралық жүйе карточкалары, оның ішінде:</u>	<u>15 147,0</u>	<u>18 152,9</u>
Visa International, оның ішінде:	11 153,8	11 954,5
дебеттік	8 465,4	9 003,4
кредиттік	2 164,7	2 299,2
кредиттік лимиті бар дебеттік және алдын ала ақысы төленген	523,7	651,9
MasterCard Worldwide, оның ішінде:	2 858,1	4 829,8
дебеттік	2 599,6	4 648,6
кредиттік	190,5	145,5
кредиттік лимиті бар дебеттік және алдын ала ақысы төленген	67,9	35,7
Карточка ұстаушыларының саны (мың адам), оның ішінде:	14 100,5	16 295,8
<u>жергілікті жүйе карточкалары</u>	<u>291,0</u>	<u>71,3</u>
<u>халықаралық жүйе карточкалары, оның ішінде:</u>	<u>13 809,5</u>	<u>16 224,5</u>
Visa International, оның ішінде:	10 308,9	10 891,4
MasterCard Worldwide, оның ішінде:	2 656,1	4 224,2
Қолданылған карточкалардың саны (мың бірлік), оның ішінде:	8 080,0	9 226,6
<u>жергілікті жүйе карточкалары</u>	<u>213,9</u>	<u>33,4</u>
<u>халықаралық жүйе карточкалары, оның ішінде:</u>	<u>7 866,1</u>	<u>9 193,2</u>
Visa International, оның ішінде:	5 731,5	5 931,8
дебеттік	4 450,9	4 588,6

кредиттік	950,0	988,9
кредиттік лимиті бар дебеттік және алдын ала ақысы төленген	330,6	354,2
MasterCard Worldwide, оның ішінде:	1 484,9	2 440,0
дебеттік	1 340,0	2 340,3
кредиттік	115,3	84,5
кредиттік лимиті бар дебеттік және алдын ала ақысы төленген	29,6	15,2
POS – терминалдар саны (дана), оның ішінде:	103 907	123 515
сауда кәсіпорындарында	96 002	113 593
банктерде	7 905	9 922
Банкоматтар саны (дана), оның ішінде:	9 483	9 706
қолма-қол ақшаны беру функциясымен	7 970	8 100
қолма-қол ақшаны беру және қабылдау функциясымен	1 513	1 606
Сауда кәсіпорындарының саны (бірлік)	63 348	75 922
Банк киоскілерінің саны (бірлік)	1 443	890
Төлем терминалдары саны (бірлік)	14 433	15 412
Е с к е р т у www.nationalbank.kz сайтынан ақпарат ретінде алынған.		

Төлем құралдары - 2017 жылғы қазан айында банктер және «Қазпочта» АҚ кестеде ұсынылған төлем құралдарын пайдалана отырып 23 685,5 млрд. теңге сомаға 62 531,9 мың транзакция көлемінде транзакция өткізді.

Бұрынғыдай Қазақстанның аумағында төлем тапсырмалары және төлем карточкалары неғұрлым таралған төлем құралдары болып табылады. Бұл ретте, бір төлем тапсырмасының орташа сомасы 2017 жылдың қазан айында 1 291,4 мың. теңге құрады.

Көрсетілген мерзімде төлем құралдарының ішіндегі төлем және инкассалық өкімдер аз пайдаланылады. Жалпы сан мен көлемдегі осы құралдарды шамалы пайдалану үлесі олардың ерекшелігіне байланысты.

4 кесте - Төлем құралдары, (саны, мың тр.; сомасы, млрд. теңге)

Төлем құралдары	Саны		Сомасы	
	абсолюттік көрсеткіш	жалпы көлемнен %	абсолюттік көрсеткіш	жалпы көлемнен %
Төлем тапсырмалары	17 325,7	27,7%	22 374,6	94,5%
Төлем талаптар	205,8	0,3%	19,6	0,1%
Инкассалық өкімдер	29,9	0,0%	4,0	0,0%
Төлем карточкалары	44 969,6	71,9%	1 279,0	5,4%
оның ішінде:				
- қолма-қол беру туралы операциялар	24 401,2	39,0%	333,3	1,4%
- қолма-қол ақшасыз төлемдер	20 568,4	32,9%	945,8	4,0%
Басқа құралдары	0,9	0,001%	8,2	0,03%
Жалпы жиынтығы	62 531,9	100,0%	23 685,5	100,0%
Е с к е р т у www.nationalbank.kz сайтынан ақпарат ретінде алынған.				

Халықаралық ақша аударымдарының жүйелері (бұдан әрі – ААЖ) арқылы жіберілген ақша аударымдарының көлемі 2017 жылдың қазан айында 50 030,2 млн. теңге сомадағы 257,6 мың транзакцияны құрады. Қазақстанның банктері және «Қазпочта» АҚ өзінің клиенттеріне Золотая корона, Western Union, Unistream, Дүниежүзілік почта одағының жүйесі, Contact, Faster, MoneyGram, Блиско сияқты жүйелер және басқа

жүйелері арқылы ақша аудару бойынша қызметтер көрсетеді. ААЖ-ны Қазақстан халқы ел аумағында аударымдарды жүргізу және сол сияқты шетелге/шетелден ақша аударымдарын алу/жіберу үшін пайдаланады. 2017 жылдың қазан айында Қазақстан аумағында жүргізілген ақша аударымдарының үлесі ААЖ арқылы жіберілген ақша аударымдарының жалпы санының 6,4% және жалпы сомасының 3,1% құрайды. Шетелге жіберілген ақша аударымдарының үлесі тиісінше 93,6% және 96,9% құрайды. Қазақстан аумағында 2017 жылдың қазан айында 5 182,5 млн. теңге сомасына 30,7 мың транзакция жүргізілді.

Электронды ақша- 2016 жылы қазақстандық эмитенттермен Қазақстанның аумағында электронды ақшаны пайдалана отырып 154,2 млрд. теңге сомаға 43,3млн. Транзакция көлемінде транзакция өткізді. 2016 жылы электронды ақша арқылы жеке кәсіпкерлер мен заңды тұлғалардың пайдасына жүргізілген төлемдер 130,4 млрд.теңгені құрады.2016 жылдың 1 қаңтарында операцияларды жүзеге асыруы мүмкін электрондық эмияндар саны 2 943 477 эмиянды құраса , 2017 жылдың 1 қаңтарында ол көрсеткіш 5 913 356 эмиянды құрады , яғни орташа алғанда әрбір қазақстандыққа 0,3 электронды эмиян келіп отыр. Сонымен қатар 2016 жылы 129,7 млрд. теңге көлемінде электронды ақша шығарылды.2017 жылдың 1 қаңтарында айналыстарға ақша сомасы 3,3 млрд. теңгені құрады.

Ұлттық төлем жүйесін дамытудың негізі тенденцияларын анықтауда қолма-қол ақшасыз есеп айырысудың тиімді формаларын құру туралы мәселені де қарастыру керек. Нарықтық экономикада төлем құралдарының алуан түрі бар. Төлем құралдары дегеніміз – ақшаны бір клиенттің шотынан екіншісінің шотына аудару туралы банкіге берілген электронды немесе қағаз жүзіндегі тапсырма.

Қазіргі кезде қолма-қол ақшасыз есеп айырысудың негізгі төлем құралы төлем тапсырмасымен есеп айырысуды (аз мөлшерде болса да төлем талаптарымен немесе есеп айырысудағы) инкассомен жүзеге асыру болып табылады. Чек және заңды тұлғалардың көпшілігі есеп айырысуды қазіргі уақытта қарқынды дамып келе жатқан төлем карточкалары арқылы жүзеге асырады. Сондықтан төлем карточкаларын есеп айырысу мен төлем қатынастарына енгізуді дұрыс жолға қою керек.

Төлемдерді чек арқылы жүзеге асырудың формасын дамыту үшін чектерді қабылдау ережесіне, қағаз бен баспа сапасына, сонымен қатар клирингілік жүйе арқылы чектің өтуі үшін талап етілетін уақыт мерзімін тексеруге көп көңіл бөлінуі тиіс. Сондай-ақ жалпы жарнамалық компания арқылы чекке сенімді төлем құралы ретінде жарнама жасау, белгілі сома мөлшерінде чекпен төлемді кепілдендіру туралы банкіге ұсыныстар жасау, есепшоттағы ақшаға кішігірім мөлшерде пайыздық үстеме қосу арқылы өздеріне клиенттерді тарту қажет.

Төлем карточкалары қызметінің бөлшек нарығын дамытудағы басты бағыт – «Тенгри-карт» микропроцессингілік технология ірі және ұсақ төлемдерді жүзеге асыру үшін өз карточкаларын қолдануға мүмкіншілік береді. Микропроцессингілік технология арқылы жүзеге асырылатын ірі төлемдер 80 %-ды құрайды. Мұндай жүйе құрудың ең негізгісі – маңызды әрі ірі көлемдегі қолма-қол ақша айналымын қолма-қол ақшасыз есеп айырысу түріне алмастыру болып табылады. Бұл өз кезегінде бюджетке түсетін салықтар түсімін көбейтуге, коммерциялық кәсіпорындардың сауда айналымдарын зандастыруға, қолма-қол ақшаның жасырын айналымын қысқартуға мүмкіндік жасайды. Орталықтанбаған төлем жүйесін құру жобаның негізін қалаған маңызды идея болып табылады. Мұндағы мақсат – карточка иесінің кең көлемді бірегей инфрақұрылымын жасау, яғни банкілер Ұлттық банкаралық төлем жүйесін құру үшін әрбір банкінің инвестициясын қысқартуға мүмкіншілік береді.

Төлем жүйесін дамытудағы басты мақсат – төлем жүйесін реттейтін нормативтік-құқықтық база құру. Мұндағы міндеттер:

1. Кредиттік, өтімділік және жүйелік тәуекелді азайту.
2. Қатысушы тараптардың міндеттері мен құқықтарын анықтау және бекіту.

3. Сенімді қорғалған, шығындарының мөлшері аз төлемдерінің өз уақытында төленуін қамтамасыз ету.

4. Мемлекеттегі коммерциялық қызметті қамтамасыз ету.

Төлем жүйесінің құқықтық базасының негізгі элементтері: төлем жүйесі мен банкілердің қызметін бақылауға құқығы бар реттеуші орган, қызметпен қамтамасыз ететін немесе менеджер болып табылатын және де төлемдерді жүзеге асыратын ұйымдар, төлем жүйесіне тікелей немесе жанама қатысушылар, жүйені жанама қолданушылар (банкілік мекеменің клиенттері болып табылатын ұйымдар немесе жеке тұлғалар).

Төлем жүйесіне қатысты заңдар заңдар жеткілікті деңгейде тәуелсіз болғаны дұрыс, себебі клиенттер банк тарапынан көрсетілген қызметтер мен берілетін ұсыныстардан ешқандай қолайсыздықты сезінбеуі керек. Сонымен қатар бұл заңдар ішкі банкілік тәртіп пен процестерде, төлем жүйесінің операциясы мен функциясында аудит жүргізуге мүмкіндік береді. Компьютерлік операция, желі және жүйеге кіруде кеткен қателіктермен бірге банк пен клиенттер арасындағы қаржылық даулар да жиі кездесетін заң бұзушылықтарға жатады.

Қазіргі уақытта төлем жүйесі арқылы төлем жүргізу мен ақшалай аударымдарды жүзеге асыру кезіндегі уақытша кідірістер жойылған. Төлем жүргізу қауіпсіздігі мен тиімділігінің жоғарылауына байланысты Қазақстанның төлем жүйесі екінші деңгейлі банкілерден, банкілік емес ұйымдардан және шаруашылық жүргізуші субъектілерден қолдау табуға.

Әдебиеттер тізімі:

1. ҚҰБ Басқармасының «Төлем карточкалары №1073 бойынша мәліметтер жасауды ұсыну жөніндегі нұсқаулықты бекіту туралы» 25.06.16 жылғы тұжырымдамасы

2. Ұлттық банктің Жылдық есебі. - Алматы, 2012.

3. Ильясов А.А Денежно-кредитная политика. 2007.

4. Тедеев А.А Электронные банковские услуги. 2005.

5. www.nationalbank.kz сайтынан.

6. Сәулембекова Ә.Қ. Интернет төлем жүйелерінің жіктелуі 2013.

7. Қаржы- қаражат: Журнал 2006.

ВАЛЮТАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ВАЛЮТАЛЫҚ ЖҮЙЕСІ

Тілеубаев Ә.-С., Ф-31к тобы студенті ҚҚЭУ,
Ғылыми жетекші: Исанов А.С., магистр, оқытушы

Бүгінгі әлемде экономикалық және шаруашылық қатынастар күннен-күнге даму барысында халықаралық валюта қатынастарының өркендеуі өндіргіш күштердің қарқынды өсуімен, валюта жүйесі дамуымен, дүниежүзілік рыноктың қалыптасуымен, халықаралық еңбек бөлінісінің тереңдеуімен, шаруашылық байланыстарының интернационалдануы және жаһанданумен сипатталады.

Валюталық қатынастар халықаралық экономикалық қатынастардың дамуына жалпылама түрде өзінің онды әсерін тигізеді.

Валюталық жүйе дүниежүзілік шаруашылықтың шеңберіндегі сатып алу және сату айналымын тудыратын әдістер, құрал жабдықтар және мемлекетаралық ұйымдардың жиынтығынан тұрады. Оның пайда болу және одан әрі даму экономикасы халықаралық ақша кеңістігіндегі адекватты шарттарды талап ететін ұлттаралық капитал үрдісінің объективті дамуын бейнелейді.

Өзекті мәселе еліміздің әлемдік рынокта алдыңғы қатарлы елдер санатына қосылуы үшін ішкі экономикалық өсумен қатар, халықаралық экономикалық қатынастарымыз

дамып, соның ішінде өзекті саласы валюталық қатынастардың дамуы еліміз үшін маңызды. Өйткені біздің экономикамызда теңгеміз еркін айналысқа шыққандықтан, әлемдегі валюта өзгерістері бізге де зор әсер етеді.

Валюталық қатынастың мақсаты - ағымдағы валюталық операцияларды жүргізу кезінде болатын төлем балансының дисбалансын қысқарту; ағымдағы операциялар бойынша валютаның конвертациялануын қамтамасыз ету.

Қазақстанның алдында шетелдермен дербес валюта қатынастарын құрумен қатар халық шаруашылығын қайта құру, оны нарық рельестеріне түсіру мәселелерін бірге шешу міндеттері тұрды.

Жалпы жұмыс барысында алдыға қойылған мақсат, міндеттерге қол жетіп, жұмысты жоспар негізінде жан-жақты талдау жасалды шетел экономикасымен отандық экономика туралы айтылды және де диаграммалар жасалды.

Әсіресе, қазіргі жаһанданған әлемде әлемнің барлық елдері валюталық қатынастарға түседі. Мұндай сыртқы экономикалық байланыстарда қарым-қатынасқа түсуде әрбір ел өзінің валюталық саясаттары мен шараларын іске асырып отырады. Сондықтан Қазақстан үшін де бүгінгі таңда әлемдік нарықта ұлттық экономиканың тиімді дамуы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін валюталық қатынастарды реттеуді өте тура жолмен жүргізіп отырудың орны ерекше болып табылады [1].

Әр ел өз банкноталарын басқаларға ұқсас болмайтындай етіп жасауға тырысады. Бұл өзінің дарашылдығын, тәуелсіздігін көрсету үшін ғана емес, егер әртүрлі ұлттық валюта банкноталары бір-біріне ұқсас болатын болса, болуы мүмкін алдау әрекеттерін болдырмау мақсатында туындайды. Жаңа дизайн Қазақстанда соңғы жылдарда болып жатқан өзгерістерді көрсетеді және Қазақстанның бай мәдени тарихын қазіргі заманғы дизайн элементтерімен байланыстыра отырып біріктіреді.

Қазақстанның мақсаты шетелдермен тұрақты валюталық қатынастарды құрумен қатар ұлттық экономиканың тиімді дамуы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету міндеттері тұр.

Қазақстан 1992 жылдың шілдесінде ХВҚ-ға мүше болып крігеннен бастап өзінің валюта қатынастарын Ямайка валюта жүйесінің құрылымдық қағидалары мен қордың Жарғысына сәйкес қалыптастыруда.

Валюта қатынастарын ұйымдастыру үшін 1993 жылдың 14 сәуірінде «Валюталық реттеу туралы» алғашқы заң қабылданды. Ол кезде Қазақстан сом аймағында болғандықтан шетелдермен жеке валюталық байланыстары жоқтың қасында болатын.

«Ұлттық валюта ретіндегі теңге, біздің еліміздің тарихында өзінің рөлін тәуелсіздіктің экономикалық негізі ретінде ғана атқарған жоқ. Кейбір жағынан алғанда теңге – бұл тарихымыздың өзінің толымды бір бөлігі, өз заманының нысаны». Н.Назарбаев

Валюталық жүйе — ұлттық заңдылықтармен немесе мемлекет аралық келісімшарттармен бекітілетін валюталық, қатынастарды ұйымдастыру және реттеу нысаны.

Валюталық жүйелер үш түрге бөлінеді:

- Ұлттық валюталық жүйе;
- Дүниежүзілік валюталық жүйе;
- Аймақтық немесе мемлекетаралық валюталық жүйе.

Валюта(итал. *voluta* — күн, баға) — тауарлар құнының шамасын өлшеу үшін пайдаланылатын ақша өлшемі. Халықаралық валюталық қаржы операциялары тәжірибесінде ол мынадай мәндерде қолданылады:

1) мемлекеттің ақша өлшемі және оның типі (алтын, күміс, қағаз ақша), мысалы, Қазақстанның ұлттық ақшасы — теңге, Ресейдікі — рубль;

2) шет мемлекеттердің ақшасы;

3) халықаралық (аймақтық) есеп айырысу өлшемі (вексель, чек, банкнот) және төлем құралы. 19 ғ-ға дейін күміс валюта мен биметаллизм кең тарады. 19 ғ-дың басында

[Ұлыбританияда](#), 19 ғ-дың 2-жартысынан басқа елдерде алтын валюта енгізілді. Валютаның жалпы [дағдарысы](#) кезеңінде (1-дүниежүзілік соғыс кезінде) қағаз валюта кеңінен қолданыла бастады. Алтын мен күміске айырбасталмайтын [банкноттар](#) қағаз ақша түрінде болды.

Валюталық нарықта валюталарға деген сұраныс және ұсыныс, сондай-ақ олардың бағамдық шекті қатынастары қалыптасады. Нарықтық реттеу құн заңына бағынады. Мұндай заңдардың валюталық нарықтағы бәсекелестік жағдайында жұмыс жасауы, валюталар айырбасының қатысты баламалылығын, тауарлар, көрсетілетін қызметтер, капиталдар, несиелер қозғалысына байланысты әлемдік шаруашылықтың қажеттілігіне валюталардың халықаралық ағымының сәйкес келуін қамтамасыз етеді [2].

Валюталық саясат—бұл елдің ағымдық және стратегиялық мақсаттарына сәйкес, халықаралық валюталық және басқа экономикалық қатынастар аумағында жүзеге асырылатын шаралар жиынтығы.

Қазақстанның әлемдік экономикалық қатынастарда басқа елдермен сауда, экономикалық қарым-қатынасқа түсуі үшін, шетелдермен экспорт пен импорта, әлемдік капитал ағымдарының іске асуына және шетел валюталарының еркін айналымын ұйымдастыруда, сонымен қатар халықаралық әр түрлі қарым-қатынасты іске асыру валюталық жүйе негізінде жолға қойылады. Валюталық жүйелер дүниежүзілік шаруашылықта құрал жабдықтар, сатып алу және сату айналымын тудыратын әдістер және мемлекетаралық ұйымдардың жиынтығынан тұрады. Оның пайда болу және одан әрі даму экономикасы халықаралық ақша кеңістігіндегі адекватты шарттарды талап ететін ұлттаралық капитал үрдісінің объективті дамуын бейнелейді.

Теңгенің ресми тарихы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 1993 жылғы 12 қарашадағы «Қазақстан Республикасының ұлттық валютасын енгізу туралы» Жарлығынан басталды. Ал 2013 жылдың 15 қарашасынан бастап теңге еліміздің жаңа төлем құралы және есеп айырысу бірлігі ретінде айналымға енгізілді.

Иә, 1993 жылдың қазан-қараша айларында Қазақстан рубль аймағынан толықтай шығып, 15 қараша күні теңге ресми айналымға енген болатын. Ескі ақшаны қазақстандық теңгеге айырбастау сол жылдың 15 қарашасы күні таңғы 8.00-де басталып, 20 қараша күні 20.00-де аяқталған еді. Ұлттық банк алғашқыда 1 теңгені сол кездегі 1000 рубльге бағалаған болатын. Алайда, кейін еліміздің саяси және әлеуметтік, мемлекетаралық қатынастары ескеріліп, 1 теңге 500 рубль бағамында белгіленді. Есте болса, теңге айналымға енердің алдында үш күн бұрын Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев: «Қазақстан Республикасында Ұлттық валюта енгізу туралы» Жарлық шығарған болатын. Жалпы, төл теңгемізді дайындау жұмыстары 1992 жылы қолға алынып, сол жылдың 27 тамызы күні Ұлттық банк теңге купюрасының үлгілерін бекітті. Ал ертеңінде қазақ валютасын өмірге келтірген суретшілер Тимур Сүлейменов, Меңдібай Алин, Ағымсалы Дүзелханов, Қайролла Әбжәлеловтер Англияға аттанды. 1993 жылы алғашқы теңге партиясы Англияның ең көне әрі әйгілі «Харрисон және ұлдары» фабрикасында басылды. Теңгені елге тасымалдау үшін төрт ИЛ-86 ұшақтары Тұманды Альбион еліне 18 мәрте қатынады. Төл валютамыздың алғашқы партияларын сақтау үшін арнайы жерасты қоймалары дайындалып, дәл осы қоймалардан ұлттық теңгеміз еліміздің барлық өңірлеріндегі банктерге 8 күн ішінде жеткізілген еді.

Отандық дизайнерлердің шетел мамандарынан жоғары баға алған жетістіктерінің бірі 2016 жылы наурыз айында Бухарест қаласында (Румыния) өткен Жоғары қорғалған мөр жөніндегі еуропалық конференцияға (High Security Printing Europe) қатысуы болып табылады, онда Қазақстанның 20 000 теңгелік банкноты 2015 жылғы өңірлік банкнот ретінде дизайн мен қорғаныс саласында қолданылған технологиялар жағынан үздік деп танылды.

2016 жылғы мамырда Вашингтон қаласында (АҚШ) өткен Banknote — 2016 халықаралық конференциясында бұл банкнот «Валюта индустриясындағы үздік техникалық жетістіктер үшін» номинациясында үш жүлдегер қатарына кірді.

Халықаралық валюталық қатынастар — ұлттық шаруашылықтары қызметтерінің нәтижесінен өзара қызмет ететін және әлемдік шаруашылықтағы валюталардың қызмет етуі барысында қалыптасатын қоғамдық қатынастар жиынтығы.

Валюталық қатынастардың жекелеген элементтері ерте Грекияда және Ертедегі Римде вексель түрінде пайда болған. Келесі даму кезеңіне Лиондағы және Батыс Еуропа елдерінің басқа да сауда орталықтарында орта ғасырлық вексель жәрмеңкелері жатады. Мұнда аудармалы вексель (тратта) бойынша есеп айырысулар жүргізілген. Феодализм қарсаңында және өндірістің капиталистік тәсілінің құрылуымен байланысты банктер арқылы халықаралық есеп айырысулар жүйелері дами түсті.

Ұлттық Банктің инфляциялық таргеттеу саясатын және теңгенің еркін өзгермелі айырбастау бағамының режимін жүргізуді жалғастырып жатқандығын атап өту қажет. Ұлттық Банктің негізгі мақсаты инфляция деңгейін Үкіметтің және Ұлттық Банктің бекіткен дәліз шегіне жеткізу болып табылады, яғни, ортамерзімді перспективада 2020 жылға қарай 4%-ға дейін бұдан әрі төмендете отырып, 2016 – 2017 ж.ж. 6-8% дәлізді белгіледі.

Яғни, жалпы республика бойынша 2016 жылғы 1 қазандағы жағдай бойынша депозиттердің көлемі 2016 жылдың 1 қаңтарымен салыстырғанда 11,0% өсті және 15171,5 млрд.теңгені құрады, оның ішінде, ұлттық валютадағы депозиттердің көлемі 1,6 есеге өсіп, 5763,4 млрд. теңгені құрады, шетел валютасындағы депозиттер 6,7% төмендеп, 9408,1 млрд.теңгені құрады. Қарағанды облысы бойынша депозиттердің көлемі жыл басымен салыстырғанда 10,3% өсті және 543,2 млрд.теңгені құрады, оның ішінде, ұлттық валютадағы депозиттердің көлемі 1,7 есеге өсіп, 268,7 млрд. теңгені құрады, шетел валютасындағы депозиттер 17,3% төмендеп, 274,5 млрд.теңгені құрады [3].

Республика бойынша коммерциялық банктердің кредиттік салымдарының сомасы 2016 жылдың 1 қаңтарымен салыстырғанда 0,1% өсті және 2016 жылғы 1 қазанда 12686,1 млрд.теңгені құрады. Қарағанды облысы бойынша коммерциялық банктердің кредиттік салымдарының сомасы ағымдағы жылдың басымен салыстырғанда 2,9% төмендеді және 2016 жылғы 1 қазанда 415,4 млрд. теңгені құрады.

ҚР Ұлттық ақша бірлігі теңгенің 2014-2016 ж.ж. сай Ресей рублімен, АҚШ долларымен, Еуро Одақтың еуро валютасымен, Қытай юанімен, Беларусь рублімен және Қырғыз сомымен айырбастау бағамы индекстері бейнеленген. Екі жыл ішінде шетел валюталарының арасындағы айырбас индексі бірнеше пайыздарға артқандығын байқаймыз. Әсіресе АҚШ доллары мен ҚР Ұлттық ақша бірлігі теңгенің арасындағы айырбас бағамы индексі 43,5 %-ға артқандығын көреміз. Тиісінше РР/Теңге - 9,30%-ға, Еуро/Теңге – 29,8%-ға, Юань/Теңге – 38,4%-ға, БР/Теңге – 14,3%-ға және Қырғыз Сомы/Теңге – 26,7%-ға. Атап өтетін бір жайт, біз аталып кеткен елдермен (Ресей, Беларусь, ҚХР, Қырғыз елі, ЕО және АҚШ) жалпы экономикалық байланысының, соның ішінде сауда-саттық, жоғары деңгейде екенін айта кетуіміз керек.

Еліміздің валюта нарығындағы сұранысқа ие 3 шетелдік валюталардың және теңге арасындағы 2016 жылдың желтоқсанның бір апталық кезеңіндегі айырбас бағамдары келтірілген.

Қорыта келгенде, ұлттық валюта — теңгені енгізген бері 24 жыл өтті. Бұл біздің еліміздің тәуелсіздігін жариялаған бастап болған айрықша мәнді оқиғалардың бірі болып табылады. Ұлттық валютаны енгізу елімізде жеке ақша-кредит саясатын жүргізуге мүмкіндік берді. 23 жыл ішінде теңге біршама нығайды және ТМД елдерінің анағұрлым тұрақты валюталарының бірі болып қалды. Қазақстандық ұлттық валюта – теңгенің айналыста 23 жыл болуы Қазақстанның қазіргісі мен болашағы үшін теңгені енгізудің тарихи маңыздылығына объективті баға беруге мүмкіндік береді. Өзіміздің ақша бірлігімізді енгізу Қазақстанның экономикалық егемендігін іске асыру үшін негіз болды. Ұлттық валютаны енгізумен нарық экономикасын құруға бағытталған құрылымдық қайта құрулар жылдамдатылды. Қазақстан өзінің ұлттық валютасы —

теңгені күрделі жағдайда әзірлеп, қабылдағанын естен шығармау қажет. Теңгені жасаудағы тұңғыш президентіміздің ерен еңбегін әр қазақ білері сөзсіз.

Әсіресе, қазіргі жаһанданған әлемде әлемнің барлық елдері валюталық қатынастарға түседі. Мұндай сыртқы экономикалық байланыстарда қарым-қатынасқа түсуде әрбір ел өзінің валюталық саясаттары мен шараларын іске асырып отырады. Сондықтан Қазақстан үшін де бүгінгі таңда әлемдік нарықта ұлттық экономиканың тиімді дамуы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін валюталық қатынастарды реттеуді өте тура жолмен жүргізіп отырудың орны ерекше болып табылады [4].

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығын атап өту аясында осы жылы еліміз бойынша ұлттық идеологияны және қазақстандықтарды отансүйгіштікке тәрбиелеуді насихаттау, Қазақстан халқының тарихи- мәдени мұрасын, оның ішінде, мемлекетіміздің ең соңғы тарих беттері туралы мәліметтерді дәріптеу және тарату бойынша ауқымды жұмыстың жүргізіліп жатқандығын атап өту қажет.

Қазір ел экономикасы даму үстінде. Сондықтан теңгенің тұғыры да тұрақты. Қазір ол жақын шет елдерде сұранысқа ие. Мәселен, теңге Өзбекстан, Қырғызстан, Ресейде евро, доллармен бірге айналымда жүр. Бүгінде осы аумақта Ресей мен Қазақстанның экономикасы ілгерілеу тұр. Рубль мен теңгенің қарым-қатынасы жақсы. Ұлттық валютаның бүгінгі тұғыры бір қалыпты. Жалпы, ұлттық валютаның құны ел экономикасының өсімімен белгіленіп отырады. Бұл – айқын нәрсе. Басқа валютаның қатынасына қарай құны белгіленеді. Жалпы көршілерде теңгені сатып алуға құқық бар, ендеше қазақ валютасына да сұраныс бар. Теңге – дербестік тірегі, экономикалық дербестіктің кепілі. Теңге өзінің тарихи функциясын толығымен орындап шықты, әлі де өзінің құндылығын дәлелдей бермек.

Әдебиеттер тізімі:

1. <http://www.nationalbank.kz> Қазақстан Ұлттық Банкінің парақшасынан
2. <http://www.inform.kz> Халықаралық ақпарат агенттігі парақшасынан
3. <http://www.kase.kz> Қазақстан қор биржасы парақшасынан
4. <https://ru.wikipedia.org> Уикипедия — ашық энциклопедия парақшасынан